

ღევიდ ჩიჯახიძე

პთლიცვიუტი უტნთმის
და
ღამეგუტის სათუბულეში

თარგმნილი ინგლისურიდან
ფ. ბოზიჩაიშვილის მიერ

ილია ჭავჭავაძის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა
თბილისი — 2007

დიზაინერ-
დამკაბადონებელი:
კორექტორები:

ქეთევან გოგავა
ნინო ქორჩილავა
ქეთევან ღონღაძე

© 2007. ილია ჭავჭავაძის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა

ISBN 978-99940-68-25-8

შინააბსი

წინასიციფაიმა 9

თაი I

ღირმუღუმა

განყოიღუმა I

საქონლის ღირებულება, ანუ ყოველი სხვა საქონლის რაოდენობა, რომელზედაც ეს საქონელი გაიცელება, დამოკიდებულია შრომის შეფარდებითს რაოდენობაზე, რომელიც საჭიროა მის სანარმოებლად, და არა მეტ ან ნაკლებ გასამრჯელოზე, რომელსაც იმ შრომისათვის იხდიან..... 11

განყოიღუმა II

სხვადასხვა ხარისხის შრომას სხვადასხვა გასამრჯელო ეძლევა. ეს გარემოება არ შეადგენს საქონელთა შეფარდებითი ღირებულების ცვლილების მიზეზს. 20

განყოიღუმა III

საქონელთა ღირებულებაზე გავლენა აქვს არა მარტო იმ შრომას, რომელიც უშუალოდ მათ წარმოებაზეა დახარჯული, არამედ იმ შრომასაც, რომელიც შრომის დამხმარე ხელსაწყობებსა, იარაღებსა და შენობებშია მოქცეული. 22

განყოიღუმა IV

ის პრინციპი, რომ საქონელთა წარმოებაზე დახარჯული შრომის რაოდენობა განსაზღვრავს მათ შეფარდებითს ღირებულებას, მნიშვნელოვან სახეცვლას განიცდის მანქანებისა და სხვა ძირითადი და გამძლე კაპიტალის გამოყენების გამო. 29

განყოიღუმა V

ის პრინციპი, რომ ღირებულება არ იცვლება ხელფასის აწევის ან დაწევის გამო, სახეცვლას განიცდის აგრეთვე კაპიტალის არაერთნაირი გამძლეობის გამო და იმ არაერთნაირი სისწრაფის გამო, რომლითაც კაპიტალი უბრუნდება მის გამოყენებელს. 37

განყოიღუმა VI

ღირებულების უცვლელი საზომი..... 41

განცხადება VII

სხვადასხვა შედეგები, რომლებსაც იწვევს ფულის ღირებულების ცვლილება, ე. ი. იმ საზომის ღირებულების ცვლილება, რომლითაც ყოველთვის გამოისახება ფასი, ან იწვევს იმ საქონელთა ღირებულების ცვლილება, რომლებიც ფულით იყიდება. 45

თაჲ II

ბენდი 49

თაჲ III

სამდნეუმის ბენდი 63

თაჲ IV

მუნდრბიუ და სამაგბო თასი 66

თაჲ V

ხელთასი 70

თაჲ VI

მთგუმა 84

თაჲ VII

საგარბე რაჭბიმა 102

თაჲ VIII

ხარეუმი 123

თაჲ IX

ხარეუმი ნელ პბრბდბდ 128

თაჲ X

ხარეუმი ბენდბგ 144

თაჲ XI

ათბთაჲი 147

თაჲ XII

საადგილბამულო ხარბი 151

თაჲ XIII

ხარეუმი ბბბბბ 160

თაჲ XIV

ხარეუმი ხახლბბბ 169

თაჲ XV

ხარეუმი მთგუმაბ 173

თაჲ XVI

ხარეუმი ხელთასბ 183

თავი XVII	
სარკეში დამუშავებულ პრეტექტუმზე	208
თავი XVIII	
სარკეში ლარიმთა სასარგებლოდ	220
თავი XIX	
ურცარი ცელილები ვაჭარების მსულებში	225
თავი XX	
ღირებულება და სიმდიდრე, მათი განმასხვავებელი ნიშნები	233
თავი XXI	
დაგროვების გაულება მოგებასა და სარგებელზე	245
თავი XXII	
საექსპორტო პრემიები და იმპორტის ანბალა	255
თავი XXIII	
საწარმოთ პრემიები	272
თავი XXIV	
ადამ სიმცის მიძღვრება მიწის ბუნების შესახებ	277
თავი XXV	
კლასიკური ვაჭარება	288
თავი XXVI	
მთლიანი და წმინდა შემოსავალი	296
თავი XXVII	
ფულის მიმოძვრა და მანკები	300
თავი XXVIII	
ბაზის, პუნის და შრომის შეფარებითი ღირებულება მიღება და ლარიმ ქვეყნებში	320
თავი XXIX	
სარკეში, ბილუმსაც ისევე მწარმოებელი	326
თავი XXX	
მთხროვნისა და მიწოდების გაულება ფასებზე	328
თავი XXXI	
მანქანები	332
თავი XXXII	
მ-ნი მალთისის შეხედულება ბუნებაზე	343
სტატუსი	368

წინასიღყვამა

დევიდ რიკარდოს დამოუკიდებელი ცხოვრების დასაწყისში სულაც არ უფიქრია, საკუთარი თავი აკადემიური სარბიელისათვის მიეძღვნა. ინგლისში ემიგრირებულ ებრაელთა ოჯახის ჩვიდმეტი შვილიდან მესამემ 14 წლის ასაკში მამის ოფისში გაცვლის აგენტად დაიწყო მუშაობა და კარგი ფინანსური პრაქტიკა გაიარა ლონდონის ბირჟაზე.

21 წლისა ქრისტიან ქალიშვილზე დაქორწინდა, რისთვისაც ოჯახმა მოიკვეთა, ხოლო იუდეურმა თემმა გააძევა თავისი რიგებიდან.

1809-1810 წლებში რიკარდო ლონდონის ფინანსური სამყაროს უმსხვილესი ფიგურა გახდა. ფინანსურმა დამოუკიდებლობამ საშუალება მისცა ბუნებისმეტყველების და მათემატიკის შესწავლა დაეწყო. მისი ცხოვრება ორად გაიყო — დღის პირველ ნახევარში ბირჟაზე და ოფისში საქმიანობდა, მეორე ნახევარში კი საკუთარ სახლში — ელექტროობაში ცდებს ატარებდა და მინერალების კოლექციას ამუშავებდა. ამ ინტერესების საფუძველზე ლონდონის გეოლოგიური საზოგადოების წევრიც კი გახდა. ეწეოდა ქველმოქმედებას — აფინანსებდა საავადმყოფოებსა და თავშესაფრებს.

1799 წელს შემთხვევით წააწყდა ადამ სმიტის „ხალხთა სიმდიდრეს“ და ჟან ბატისტ სეის „პოლიტიკური ეკონომიის ტრაქტატს“, რის შემდეგაც სერიოზულად დაინტერესდა პოლიტიკური ეკონომიის შესწავლით.

1817 წელს 750 ეგზემპლარიანი ტირაჟით გამოქვეყნდა „პოლიტიკური ეკონომიისა და დაბეგვრის საფუძვლები“, რომელიც რიკარდოს სიცოცხლეშივე ორჯერ გამოიცა.

1819 წელს დიდი ბრიტანეთის პარლამენტის წევრი გახდა. მისი მოსაზრებები ხშირად გადამწყვეტ როლს თამაშობდა, განსაკუთრებით — ფულადი პოლიტიკის საკითხებში.

მისი მოულოდნელი გარდაცვალების (51 წლის ასაკში) შემდეგ ინგლისში დაარსდა რიკარდოს მიმდევართა სკოლა. ეკონომიკის თეორიის წარმომადგენელთა შორის „რიკარდოანელობა“ ნიშნავს ეკონომიკურ ხედვას, რომელიც ეკონომიკურ სისტემას აღიქვამს, როგორც სიმდიდრის წარმოებასა და განაწილებაზე მიმართული მოქმედებების და ინსტიტუტების ერთიანობას. ფულთან, გადასახადებთან, არაეფექტიან საბიუჯეტო პოლიტიკასთან, სიმდიდრის გადანაწილებასთან, საერთაშორისო

ვაჭრობასთან დაკავშირებული საკითხების რიკარდოსეული ანალიზი დღესაც აქტუალურია. მისი სახელი თავისუფალი გაცვლის დამცველთან ასოცირდება: რიკარდოს მიხედვით, პირადი ინტერესი საზოგადოებრივს ერწყმის და გაცვლა ცივილიზებული სამყაროს ყველა ერს/სახელმწიფოს ერთ უნივერსალურ საზოგადოებად აქცევს.

„საუბრისას მისთვის თითქოს სულერთია, ვინ აღმოაჩენს ჭეშმარიტებას — თქვენ თუ ის, ოღონდ კი აღმოჩნდებოდეს. მასთან საუბარი ყოველთვის რაღაცას გასწავლის: რწმუნდები, რომ მართალი არა ხარ, ან მართალი ხარ და იწყებ საქმეში უკეთესად გარკვევას, თანაც საუბრის დროს ყოველთვის საუკეთესო განწყობილება სუფევს“, — ასე ახასიათებდა რიკარდოს მწერალი მარია ეჯუორტი.

დაბოლოს, რიკარდოს მნიშვნელობის გააზრებისათვის ამერიკელი ეკონომისტის, ნობელის პრემიის ლაურეატის — პოლ ანტონ სამუელსონის ციტატა უნდა მოვიშველიოთ: „ცოტაა მწერალი, რომელიც ბედის წყალობით ყველას მოსწონს. დევიდ რიკარდო ასეთ იშვიათ ავტორებს მიეკუთვნება. კლასიკურ და ნეოკლასიკურ ეკონომისტთა, ასევე კეინსის მიმდევართა გენეალოგიის ხე მისით იწყება. იგივე შეგვიძლია ვთქვათ მარქსისტული სოციალიზმის ავტორებზეც“.

ღირებულება

განყოფილება I

საქონლის ღირებულება, ანუ ყოველი სხვა საქონლის რაოდენობა, რომელზედაც ეს საქონელი გაიცვლება, დამოკიდებულია შრომის შეფარდებითს რაოდენობაზე, რომელიც საჭიროა მის სანარმოებლად, და არა მეტ ან ნაკლებ გასამრჯელოზე, რომელსაც იმ შრომისათვის იხდიან.

ადამ სმიტს აღნიშნული აქვს, რომ „სიტყვა ღირებულებას ორი სხვადასხვა მნიშვნელობა აქვს: ზოგჯერ იგი გამოსახავს რომელიმე ცალკეული საგნის სარგებლიანობას და ზოგჯერ — მსყიდველობით ძალას სხვა დოვლათთან მიმართ, რომელსაც იმ საგნის ფლობა იძლევა. პირველს შეიძლება ეწოდოს სახმარი ღირებულება, მეორეს საცვლელი ღირებულება, ნივთებს, განაგრძობს იგი, „რომლებსაც უდიდესი სახმარი ღირებულება აქვს, ხშირად აქვს მცირე ან სრულიად არა აქვს საცვლელი ღირებულება, და, პირიქით, ნივთებს, რომლებსაც აქვს უდიდესი საცვლელი ღირებულება, აქვს მცირე ან სრულიად არა აქვს სახმარი ღირებულება“. წყალი და ჰაერი უაღრესად სასარგებლოა, ისინი პირდაპირ აუცილებელია არსებობისათვის, მაგრამ ჩვეულებრივ პირობებში მათში არაფრის მიღება არ შეიძლება გაცვლის გზით. პირიქით, ოქრო, თუმცა მისი სარგებლიანობა ჰაერთან და წყალთან შედარებით მცირეა, სხვა დოვლათთა დიდ რაოდენობაზე გაიცვლება.

ამრიგად, სარგებლიანობა არ შეადგენს საცვლელი ღირებულების საზომს, თუმცა იგი აბსოლუტურად აუცილებელია მისთვის. თუ რაიმე დოვლათი არაფრისთვის არაა გამოსადეგი, სხვა სიტყვებით თუ მას არაფრით არ შეუძლია ხელი შეუწყოს ჩვენს კეთილდღეობას, იგი მოკლებული იქნება საცვლელ ღირებულებას, მიუხედავად, შესაძლებელია, მისი დიდი იშვიათობის ან შრომის რაოდენობისა, რომელიც საჭირო იყო მის მისაპოებლად.

საქონელთ რაკი აქვთ სარგებლიანობა, თავის საცვლელ ღირებულებას ისინი მოიღებენ ორი წყაროდან: თავისი იშვიათობიდან და შრომის იმ რაოდენობიდან, რომელიც საჭიროა მათ მოსაპოვებლად.

არსებობს ზოგი ისეთი საქონელი, რომლის ღირებულება განისაზღვრება მხოლოდ მისი იშვიათობით. არავითარ შრომას არ შეუძლია ასეთი დოვლათის რაოდენობის გადიდება, და ამიტომ მისმა ღირებულებამ არ შეიძლება დაინოს მინოდების ზრდის გამო. ამ კატეგორიას ეკუთვნის ზოგი იშვიათი ქანდაკებები და სურათები, იშვიათი წიგნები და მონეტები, სპეციფიკური თვისების მქონე ღვინოები, რომლებიც მხოლოდ იმ ყურძნიდან შეიძლება დამზადებულ იქნეს, რაც აღმოცენდება განსაკუთრებულ ნიადაგზე, რომლის რაოდენობა ფრიად შეზღუდული არის. მათი ღირებულება სრულიად დამოუკიდებელია შრომის რაოდენობისგან, რომელიც თავდაპირველად დახარჯული იყო მათ წარმოებაზე, და იცვლება იმ ადამიანთა სიმდიდრისა და მიდრეკილების ცვალებადობის მიხედვით, რომელთაც სურთ მათი მოპოება.

მაგრამ ასეთი პროდუქტები ძალიან მცირე ნაწილს შეადგენს იმ საქონელთა მასაში, რომელთა გაცვლა-გამოცვლა სწარმოებს ყოველდღიურად ბაზარზე. იმ დოვლათთა გაცილებით უდიდესი ნაწილი, რომელნიც შეძენის სურვილის საგანს შეადგენენ, მოიპოება შრომით; და მათი გამრავლება შეიძლება თითქმის უსაზღვროდ არა მარტო ერთ ქვეყანაში, არამედ ბევრში, უკეთუ ჩვენ გვაქვს ხალისი დახარჯოთ შრომა რომელიც საჭიროა მათ მოსაპოვებლად.

როდესაც, ამრიგად, ჩვენ ვლაპარაკობთ საქონელთა შესახებ, მათ საცვლელ ღირებულებაზე და იმ კანონებზე, რომელნიც მათ შეფარდებითს ფასებს აწესრიგებენ, ჩვენ ყოველთვის ვგულისხმობთ ისეთ საქონელთ, რომელთა რაოდენობა შეიძლება გადიდებულ იქნეს ადამიანის შრომით და რომელთა წარმოებაზე კონკურენცია შეუზღუდველად მოქმედებს.

საზოგადოების განვითარების ადრეულ საფეხურებზე ამ საქონელთა საცვლელი ღირებულება, ანუ წესი, რომელიც განსაზღვრავს იმას, თუ ერთი საქონლის რა რაოდენობა უნდა გაიცვალოს მეორეზე, დამოკიდებულია თითქმის მხოლოდ და მხოლოდ შრომის შეფარდებითს რაოდენობაზე, რომელიც დახარჯულია თითოეულ მათგანზე.

„ყოველი საგნის ნამდვილი ფასი“, ამბობს ადამ სმიტი, „ე.ი. ის, რადაც ყოველი საგანი ნამდვილად უღირს იმას, ვისაც მისი შეძენა სწადია, არის

ის ჯაფა და გარჯა, რომელიც საჭიროა ამ საგნის მოსაპოვებლად. რადაც ყოველი საგანი ნამდვილად ღირებულია იმ ადამიანისათვის, რომელმაც იგი შეიძინა და რომელსაც უნდა თავის განკარგულებაში ჰქონდეს იგი ან გასცვალოს სხვა რამეზე, ეს არის ის ჯაფა და გარჯა, რომელიც იმ საგანს შეუძლია თავიდან ააცილოს ამ ადამიანს და სხვებისათვის დააკისრებინოს". „შრომა იყო პირველი ფასი, თავდაპირველი სანასყიდო ფული, რომელსაც იხდიდნენ ყველა საგანში". და შემდეგ: „საზოგადოების ადრეულ და განუვითარებელ მდგომარეობაში, რომელიც წინ უძღოდა კაპიტალის დაგროვებას და მიწის მითვისებას კერძო საკუთრებად, შეფარდება სხვადასხვა საგნების მოსაპოვებლად საჭირო შრომის რაოდენობათა შორის წარმოადგენს, როგორც ეტყობა, ერთადერთ გარემოებას, რომელიც შეიძლება შეადგენდეს რაიმე სახელმძღვანელო წესს საგნების ერთი მეორეზე გაცვლისათვის. თუ, მაგალითად, წავის მოკვლას ჩვეულებრივ ორჯერ მეტი შრომა სჭირდება, ვიდრე ირმის მოკვლას, იმ შემთხვევაში — ბუნებრივია — ერთი წავი ორ ირემზე გაიცვლება ანუ ორი ირმის ღირებულებისა იქნება. სრულიად ბუნებრივია, რომ პროდუქტი, რომლის დამზადებას ჩვეულებრივ ორი დღის ან ორი საათის შრომა სჭირდება, ორჯერ მეტი ღირებულების იქნება, ვიდრე ის პროდუქტი, რომელიც ერთი დღის ან ერთი საათის შრომით მზადდება“!

რომ ასეთია ნამდვილად საფუძველი ყველა საგანთა საცვლელი ღირებულების, იმათ გამოკლებით, რომელთა რაოდენობის გამრავლება არ შეიძლება ადამიანის შრომით, — ეს წარმოადგენს მოძღვრებას, რომელსაც უდიდესი მნიშვნელობა აქვს პოლიტიკურ ეკონომიაში: არაფერს არ წარმოუშვია იმდენი შეცდომა და აზრთა უთანხმოება ამ მეცნიერებაში, რამდენიც წარმოშვა იმ ბუნდოვანმა ცნებებმა, რომლებსაც უკავშირებდნენ სიტყვა „ღირებულებას“.

თუ საქონელში განხორციელებული შრომის რაოდენობა განსაზღვრავს მის საცვლელ ღირებულებას, — შრომის რაოდენობის ყოველმა გადიდებას უნდა გაადიდოს ღირებულება სათანადო საქონლის, რომელზედაც იგი დახარჯული არის, ხოლო ყოველმა შემცირებამ დაბლა უნდა დასწიოს იგი.

მაგრამ ადამ სმიტმა, რომელმაც ესოდენ ზედმინევილად განსაზღვრა საცვლელი ღირებულების თავდაპირველი წყარო და რომელიც ამის შესაბამისად ვალდებული იყო მაგრად მდგარიყო პრინციპზე, რომ ყველა საგანი მეტი თუ ნაკლები ღირებულებისაა იმის მიხედვით, მეტი თუ ნაკლები შრომა იყო დახარჯული მის წარმოებაზე, თვითონვე წამოაყენა

კიდევ ღირებულების სხვა ნორმალური საზომი და ამბობს, რომ საგნები მეტად ან ნაკლებად ფასობს იმის მიხედვით, ამ ნორმალური საზომის მეტ თუ ნაკლებ რაოდენობაზე გაიცვლებიანო. ზოგჯერ იგი ლაპარაკობს პურზე, ზოგჯერაც შრომაზე, როგორც ნორმალურ საზომზე, — არა ამა თუ იმ საგნის წამოებაზე დახარჯული შრომის რაოდენობაზე, არამედ მის იმ რაოდენობაზე, რომლის ყიდვა იმ საგნით შეიძლება ბაზარზე: თითქოს ეს გამოთქმები ერთიმეორის ეკვივალენტი იყოს, თითქოს მუშა აუცილებლად წინანდელზე ორჯერ მეტს მიიღებდეს გაცვლისას თავის შრომის სანაცვლოდ, რაკი მისი შრომა ორჯერ უფრო ნაყოფიერი გახდა და მას ამიტომ, ორჯერ მეტი საქონლის წარმოება შეუძლია.

ეს რომ ნამდვილად მართალი იყოს, მუშის გასამრჯელო რომ ყოველთვის პროპორციული იყოს იმის, რაც მან აწარმოა, — შრომის რაოდენობა, რომელიც საქონელზეა დახარჯული, და შრომის ის რაოდენობა, რომელიც იმ საქონელს შეუძლია იყიდოს, თანასწორი იქნებოდა და თითოეული მათგანი შეიძლებოდა ზედმინევნიტ გამზომველი ყოფილიყო სხვა საგანთა ღირებულების ცვლილებისა. მაგრამ ისინი არ არიან ერთი მეორის თანასწორნი; პირველი ბევრ გარემოებაში უცვლელ მასშტაბს წარმოადგენს, რომელიც ზედმინევნიტ აღნიშნავს სხვა საგანთა ღირებულების ცვლილებას, უკანასკნელი კი იმდენსავე რყევას ექვემდებარება, რამდენსაც ის პროდუქტები, რომელთაც მათ ვადარებთ. ადამ სმიტმა, მას შემდეგ რაც ფრიად მოხერხებულად დაგვანახვა არასაკმარისი გამოსადეგობა ისეთი ცვალებადი საზომის, როგორიც ოქრო და ვერცხლია, სხვა საგანთა ცვალებადი ღირებულების განსასაზღვრავად, თვითონ არა ნაკლებ ცვალებადი საზომი აირჩია, როდესაც პურზე ან შრომაზე გაჩერდა.

უეჭველია, ოქროს და ვერცხლის ღირებულება რყევას ექვემდებარება ანალი და უფრო მდიდარი სამადნეების აღმოჩენის გამო; მაგრამ ასეთ აღმოჩენას ადგილი აქვს იშვიათად, და მისი მოქმედება, თუმცა ძლიერი არის, შედარებით მოკლე ხანგრძლივობის პერიოდებითაა შემოფარგლული. ოქრო-ვერცხლის ღირებულება რყევას ექვემდებარება აგრეთვე გაუმჯობესებათა გამო დახელოვნებასა და მანქანებში, რომლებითაც სამადნეების დამუშავება სწარმოებს; ამ გაუმჯობესებათა შედეგად შრომის იმავე რაოდენობით ოქროს და ვერცხლის უფრო დიდი რაოდენობა შეიძლება მოპოებულ იქნეს. შემდეგ, ოქრო-ვერცხლის ღირებულე-

ბა რყევას ექვემდებარება სამადნეების გამოფიტვის გამო, რომელნიც საუკუნეთა განმავლობაში მსოფლიოს ანოდებდენ ამ ლითონებს. მაგრამ აბა რყევის რომელი ამ წყაროს ზეგავლენისგან არის პურის ფასი თავისუფალი? განა იგი, ერთის მხრივ, არ იცვლება გაუმჯობესებათა გამო მიწათმოქმედებაში, შედეგად გაუმჯობესებული მანქანების და იარაღებისა, რომლებიც სასოფლო მეურნეობაში იხმარება, და აგრეთვე სხვა ქვეყნებში ნაყოფიერი მიწის ახალი ფართობების აღმოჩენის გამო, რომლებიც შეიძლება დამუშავებულ იქნეს და გავლენას მოახდენს პურის ფასზე ყოველ ბაზარზე, სადაც მისი შეტანა თავისუფალი არის? განა, მეორეს მხრივ, მისი ღირებულება მაღლა არ იწევს იმპორტის აკრძალვის გამო, მოსახლეობის და სიმდიდრის ზრდისა და მიწოდების გადიდების უფრო დიდი სიძნელის გამო, ვინაიდან უფრო დაბალი ხარისხის მიწების დამუშავება დამატებით შრომას მოითხოვს? და განა ასევე ცვალებადი არაა შრომის ღირებულებაც, რომელზედაც, როგორც ყველა სხვა ნივთზე, გავლენა აქვს არა მარტო შეფარდებას მოთხოვნასა და მოწოდებას შორის, — შეფარდებას, რომელიც მუდამ იცვლება საზოგადოების ყოველ ცვლილებასთან ერთად, — არამედ საზრდოს და სხვა საარსებო საგანთა ცვალებად ფასსაც, რომელზედაც შრომის ხელფასი იხარჯება?

ერთი და იმავე ქვეყანაში საზრდოს და სხვა საარსებო საგანთა წარმოება ერთ ეპოქაში შეიძლება შრომის ორჯერ მეტ რაოდენობას მოითხოვდეს, ვიდრე სხვა, შორეულ ეპოქაში; მუშის გასამრჯელო კი, ამასთან, შესაძლებელია ძალიან ცოტათი იყოს შემცირებული. თუ წინანდელ პერიოდში მუშის ხელფასი საზრდოს და სხვა საარსებო საგანთა განსაზღვრულ რაოდენობას შეადგენდა, — მუშა, ალბათ, ვერ იარსებებდა, ეს რაოდენობა რომ შემცირებულიყო. ამ შემთხვევაში საზრდოს და სხვა საარსებო საგანთა ღირებულება 100%-ით იქნება ანეული, თუ იმ შრომის რაოდენობის მიხედვით ვიანგარიშებთ, რომელიც საჭიროა მათ სანარმოებლად; ხოლო თუ მათ ღირებულებას იმ შრომის რაოდენობით გავზომავთ, რომელზედაც ისინი გაიცვლებიან, — ამ ღირებულებას სრულიად არ განუცდია ცვლილება.

იმავე მოვლენას შევამჩნევთ, თუ ორ ან რამდენიმე ქვეყანას ავიღებთ. ამერიკასა და პოლონეთში იმ მიწაზე, რომელიც უკანასკნელადაა დამუშავებაში შესული, ადამიანთა მოცემული რიცხვის წლიური შრომა მეტ ხორბალს აწარმოებს, ვიდრე ასეთსავე მიწაზე ინგლისში. ვიგულისხმობთ, რომ ყველა სხვა საარსებო საგნები ერთნაირად იაფია ამ სამ ქვეყანაში;

ამ შემთხვევაში განა დიდი შეცდომა არ იქნება დავასკვნათ, — ხორბლის რაოდენობა, რომელსაც მუშა იღებს, თითოეულ ამ ქვეყანაში პროპორციული იქნება მისი წარმოების სიადვილისო?

მუშის ფეხსაცმელისა და ტანსაცმელის დამზადება რომ, მანქანების გაუმჯობესების გამო, იმ შრომის მეოთხედით იყოს შესაძლებელი, რაც ახლა მათ სანარმოებლად არის საჭირო, მათი ღირებულება, ალბათ, 75%-ით დაინევედა; მაგრამ აქედან სრულიადაც ის არ გამომდინარეობს, რომ მუშას ამით შესაძლებლობა მიეცემოდა მუდმივად ოთხი სერთუკი ან ოთხი წყვილი ფეხსაცმელი მოეხმარნა, ერთის ნაცვლად. უფრო სარწმუნოა, რომ მოკლე ხანში მისი ხელფასი, კონკურენციის ზეგავლენით და მოსახლეობის გამრავლებისთვის სტიმულის გაჩენის გამო, შეუფარდებოდა საარსებო საშუალებათა ახალ ღირებულებას, რომლებზედაც იგი იხარჯება. იმ შემთხვევაში, თუ ეს გაუმჯობესება მუშის მოხმარების ყველა საგანზე გავრცელდებოდა, ჩვენ, ალბათ, რამდენიმე წლის გასვლისას ვნახავდით, რომ მის მიერ მიღებულ მოხმარების საგანთა რაოდენობა ძალიან მცირედ გადიდდა, თუ საზოგადოდ გადიდდა, თუმცა აღნიშნულ საქონელთა საცვლელმა ღირებულებამ რომელიმე სხვა საქონლის ღირებულებასთან შედარებით, რომლის წარმოებაშიც არავითარი ასეთი გაუმჯობესება არ მომხდარა, მნიშვნელოვნად დაიწია, და თუმცა ის საქონელი მნიშვნელოვნად შემცირებული შრომის რაოდენობის პროდუქტს წარმოადგენენ.

ამრიგად, სწორი არაა თქმა ადამ სმიტთან ერთად, რომ „უკეთუ, შესაძლებელია, შრომა სხვადასხვა დოვლათთა ზოგჯერ მეტ და ზოგჯერ ნაკლებ რაოდენობას ყიდულობს, — აქ ცვლილებას განიცდის მხოლოდ იმ დოვლათთა ღირებულება და არა ღირებულება შრომისა, რომელიც მათ ყიდულობს“; და რომ, მაშასადამე, „შრომა, რომელიც მარტოდმარტო არ იცვლება არასოდეს თავის საკუთარ ღირებულებაში, შეადგენს ერთადერთ უკანასკნელ და ნამდვილ საზომს, რომლითაც ყველა საქონელთა ღირებულება ყველა დროსა და ყველა ადგილას შეიძლება შეფასდეს და შედარებულ იქნეს“; მაგრამ სწორია თქმა, როგორც ეს წინათ ადამ სმიტმა სთქვა, „რომ შეფარდება სხვადასხვა საგნების მოსაპოებლად საჭირო შრომის რაოდენობათა შორის წარმოადგენს, როგორც ეტყობა, ერთადერთ გარემოებას, რომელიც შეიძლება შეადგენდეს რაიმე სახელმძღვანელო წესს საგნების ერთი მეორეზე გაცვლისათვის“; ანუ, სხვა

სიტყვებით, რომ საქონელთა ახლანდელ ან წინანდელ შეფარდებითს ღირებულებას განსაზღვრავს შედარებითი მათი რაოდენობა, რომელსაც აწარმოებს შრომა, და არა შედარებითი რაოდენობა საქონელთა, რომლებიც მუშას ეძლევა გაცვლისას მისი შრომის სამაგიეროდ.

ორი საქონლის შეფარდებითი ღირებულება იცვლება; როგორ გავიგოთ, იმათგან რომელში მოხდა ნამდვილად ცვლილება? როდესაც ერთი საქონლის ახლანდელ ღირებულებას ვადარებთ ფეხსაცმელის, წინდების, ქუდების, რკინის, შაქრისა და ყველა სხვა საქონელთა ღირებულებას, ჩვენ ვხედავთ, რომ იგი ყველა ამ საგნების სწორედ იმავე რაოდენობაზე იცვლება, როგორც წინათ. როდესაც მეორე საქონელს ვადარებთ იმავე საქონელთ, ჩვენ ვხედავთ, რომ მისი ღირებულება შეცვლილა ყველა იმათ მიმართ; ამ შემთხვევაში ჩვენ შეგვიძლია დიდი ალბათობით დავასკვნათ, რომ ცვლილება მომხდარა ამ საქონელში და არა იმათში, რომლებსაც ჩვენ იგი შევადარეთ. თუ ჩვენ, გამოვიკვლევთ-რა უფრო დაწვრილებით ყველა გარემობას, რომელიც ამ სხვადასხვა საქონელთა წარმოებასთანაა დაკავშირებული, ვნახავთ, რომ ფეხსაცმელის, წინდების, ქუდების, რკინის, შაქრისა და სხვათა საწარმოებლად შრომისა და კაპიტალის სწორედ იგივე რაოდენობაა საჭირო, რაც უწინ, მაგრამ იგივე რაოდენობა, რაც უწინ, საჭირო არაა იმ ერთადერთი საქონლის საწარმოებლად რომლის შეფარდებითი ღირებულება შეიცვალა, იმ შემთხვევაში ალბათობა გადაიქცევა უეჭველობად, და ჩვენ დავრწმუნდებით, რომ ცვლილება მხოლოდ და მხოლოდ ამ საქონელშია მომხდარი: ჩვენ ამგვარად აღმოვაჩენთ მისი ცვლილების მიზეზს.

თუ მე ვპოვე, რომ ერთი უნცი ოქრო ყველა ზემოთ ჩამოთვლილ საქონელთა და ბევრ სხვათა ნაკლებ რაოდენობაზე იცვლება, თუ, გარდა ამისა, მე ვპოვე, რომ, ახალი და უფრო მდიდარი სამადნეების აღმოჩენის გამო ან მანქანების განსაკუთრებით ხელსაყრელად გამოყენების გამო, ოქროს მოცემული რაოდენობა ნაკლები შრომის რაოდენობით შეიძლება მიღებულ იქნეს, მე უფლება მექნება ვთქვა, რომ მიზეზი ოქროს ღირებულების ცვლილებისა სხვა საქონელთა მიმართ არის მისი წარმოების უფრო დიდი სიადვილე ანუ შრომის ნაკლები რაოდენობა, რომელიც საჭიროა მის მოსაპოებლად. ასევე, თუ შრომის ღირებულება მნიშვნელოვნად დაეცა ყველა სხვა საგანთა ღირებულებასთან შედარებით, და თუ მე ვპოვე, რომ ეს დაცემა შედეგი იყო უხვი მიწოდების, რასაც ხელს

უნყობდა ის დიდი სიადვილე, რომლითაც პური და მუშის სხვა საარსებო საგნები ინარმოებოდა, იმ შემთხვევაში, მგონია, სწორი იქნება, თუ მე ვიტყვი, რომ პურის და სხვა საარსებო საგანთა ღირებულება დაეცა იმიტომ, რომ მათ საწარმოებლად ნაკლები შრომის რაოდენობაა საჭირო, და რომ მუშის გამოკვების ამ გაადვილებას შედეგად მოჰყვა შრომის ღირებულების დაცემა. არაო, — გვეუბნებიან ადამ სმიტი და მალთუსი, — იმ შემთხვევაში, რომელიც ოქროს შეეხებოდა, თქვენ მართალი იყავით როდესაც ოქროს ცვლილებას მისი ღირებულების დაცემას უწოდებდით, იმიტომ რომ მაშინ პურის და შრომის ღირებულება არ შეცვლილა; და რადგან ოქროთი არა თუ მათი, არამედ ყველა სხვა საგანთა ნაკლები რაოდენობა მიიღებოდა, ვიდრე წინათ, ამიტომ სწორი იყო იმის თქმა, რომ ყველა საგანი უცვლელი დარჩა და რომ მხოლოდ ოქრომ განიცადა ცვლილებაო. მაგრამ თუ პურის და შრომის ღირებულება ეცემა, — იმ საგანთა ღირებულება რომელნიც ჩვენ ნორმალურ საზომად ავირჩიეთ ყველა იმ ცვლილებათა მიუხედავად, რომელთაც ისინი — ჩვენ ამას ვცნობთ — ექვემდებარებიან, მაშინ უალრესად უსწორო იქნება ასეთი დასკვნაო; სწორი მეტყველება მოითხოვს, რომ ვთქვათ: პურის და შრომის ღირებულება არ შეცვლილა და მხოლოდ სხვა დანარჩენ საგანთა ღირებულება გაიზარდაო.

მაგრამ სწორედ ასეთი მეტყველების წინააღმდეგ გამოვთქვამ მე პროტესტს. მე ვპოვებ, რომ სწორედ ისე, როგორც ოქროს შემთხვევაში, მიზეზი ღირებულების ცვლილებისა პურსა და სხვა საგნებს შორის არის შრომის ნაკლები რაოდენობა, რომელიც საჭიროა პურის საწარმოებლად; ამიტომ, ვმსჯელობ-რა თანამიმდევრულად, პურის და შრომის ღირებულების ცვლილებას მე უნდა ვუნოდო მათი ღირებულების დაწევა და არა ღირებულების აწევა იმ საგანთა, რომლებსაც ისინი შეედარებიან. თუ მე მუშა უნდა დავიქირავო ერთი კვირით და მას ათი შილინგის ნაცვლად რვას ვაძლევ, და ამასთან ფულის ღირებულებაში არ მომხდარა არავითარი ცვლილება, — მუშას შეუძლია, ალბათ, მეტი საზრდო და სხვა საარსებო საგნები მიიღოს თავისი რვა შილინგით, ვიდრე წინათ იღებდა ათი შილინგით. მაგრამ ეს წარმოსდგება არა მისი ხელფასის ნამდვილი ღირებულების აწევის გამო, როგორც ამას ამტკიცებდა ადამ სმიტი და ახლახან მალთუსი, არამედ იმ საგანთა ღირებულების დაწევის გამო, რომლებზედაც იგი ხარჯავს თავის ხელფასს; ეს კი სრულიად სხვა რამ

არის. და მაინც, როდესაც მე ამას ხელფასის ნამდვილი ღირებულების დანევას ვუნოდებ, ჩემზე ამბობენ, რომ მე ვხმარობ ახალ და უჩვეულო გამოთქმას, რომელიც შეუთანხმებელია მეცნიერების ჭეშმარიტ პრინციპებთანო. მე კი მგონია, რომ უჩვეულო და ნამდვილად შეუფერებელი გამოთქმა ის არის, რომელსაც ჩემი ოპონენტები ხმარობენ.

ვიგულისხმობ, რომ მუშას ერთი კვირის შრომაში აძლევენ ერთ ბუშელ ხორბალს, როდესაც ხორბლის ფასი 80 შილინგია კვარტერისთვის, და აძლევენ ბუშელს და მეოთხედს, როდესაც ფასი დაცემულია 40 შილინგამდე. ვიგულისხმობ, შემდეგ, რომ იგი კვირაში ნახევარ ბუშელს მოიხმარს თავის ოჯახში, ხოლო დანარჩენს გასცვლის სხვა საგნებზე, როგორცაა სათბობი მასალა, საპონი, სანთელი, ჩაი, შაქარი, მარილი და სხვა და სხვა. თუ სამი მეოთხედი ბუშერლი, რომელიც მას დარჩება ერთ შემთხვევაში, იმდენსავე აღნიშნულ საქონელთ ვერ მოუპოებს, რამდენსაც ნახევარი ბუშელი მეორე შემთხვევაში, — აინია თუ დაინია შრომის ღირებულებამ? აინიაო, უნდა ეთქვა ადამ სმიტს, იმიტომ რომ მისთვის მასშტაბი არის ხორბალი, მუშა კი ერთი კვირის შრომაში მეტ ხორბალს იღებს. დაინიაო, უნდა ეთქვა იმავე ადამ სმიტს, „იმიტომ რომ ნივთის ღირებულება დამოკიდებულია მსყიდველობით ძალაზე, რომელსაც ამ ნივთის ფლობა იძლევა სხვა დოვლათთა მიმართ“, ხოლო შრომას აქ ნაკლები მსყიდველობითი ძალა აქვს სხვა ასეთ დოვლათთა საყიდლად.

* * *

სხვადასხვა ხარისხის შრომას სხვადასხვა გასამრჯელო ეძლევა. ეს გარემოება არ შეადგენს საქონელთა შეფარდებითი ღირებულების ცვლილების მიზეზს.

მაგრამ თუ მე ვამბობ, რომ შრომა წამოადგენს ყოველი ღირებულების საფუძველს და რომ შეფარდებითი მისი რაოდენობა თითქმის მარტოდ-მარტო განსაზღვრავს საქონელთა შეფარდებითს ღირებულებას, ამის გამო არავინ არ უნდა მომანეროს, რომ მე ყურადღებას არ ვაქცევ შრომის სხვადასხვა ხარისხს და იმ სიძნელეს, რომელსაც წარმოადგენს შედარება ერთი საათის ან ერთი დღის შრომისა ერთ მოსაქმეობაში იმავე ხანგრძლივობის შრომასთან მეორე მოსაქმეობაში. სხვადასხვა ხარისხის შრომის შეფასება მალე მყარდება ბაზარზე საკმარისი ზედმიწევნითობით ყველა პრაქტიკულ მიზნისათვის და დიდწილად დამოკიდებულია მუშის შედარებითს დახელოვნებასა და განეული შრომის ინტენსივობაზე. რაკი ერთხელ შესდგება სკალა, შემდეგ იგი მცირე ცვლილებას ექვემდებარება. თუ მუშა-იუველირის ერთი დღის შრომა უფრო ღირებულია, ვიდრე უზრალო მუშის ერთი დღის შრომა, — უკვე დიდი ხანია რაც ეს ასე შეფასებულ იქნა და მას სათანადო ადგილი მიეკუთვნა ღირებულებათა სკოლაში ².

ამრიგად, ერთი და იმავე საქონლის ღირებულების შედარებისას სხვადასხვა ეპოქებში არც კია ანგარიშში მისაღები შრომის შედარებითი დახელოვნება და ინტენსივობა, რომლებიც საჭიროა იმ განსაკუთრებული საქონლის საწარმოებლად, ვინაიდან ეს გარემოება ერთნაირად მოქმედებს ერთსა და მეორე ეპოქაში. განსაზღვრული სახის შრომა მოცემულ ეპოქაში შეედარება იმავე სახის შრომას მეორე ეპოქაში; ერთი მეთაედი, ერთი მეხუთედი, ან ერთი მეოთხედი ნაწილი თუ მიემატა ან მოაკლდა, — ამით წარმოიშობა მიზეზის პროპორციული გავლენა საქონლის შეფარდებითს ღირებულებაზე.

თუ ერთი ნაჭერი მაუდი ახლა ორი ნაჭერი ტილოს ღირებულებისაა, და თუ დღეიდან ათი დღის გასვლის შემდეგ ერთი ნაჭერი მაუდის ჩვეულებრივი ღირებულება ოთხ ნაჭერ ტილოს უდრის, აქედან ჩვენ დარწმუნებით შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ან მეტი შრომა სჭირდება მაუ-

დის დამზადებას, ან ნაკლები — ტილოს დამზადებას, ანდა რომ ადგილი ჰქონდა ორივე მიზეზის მოქმედებას.

რადგან გამოკვლევა, რომელზედაც მე მინდა მკითხველის ყურადღება მივაქციო, საქონელთა არა აბსოლუტური, არამედ შეფარდებითი ღირებულების ცვლილებათა გავლენას შეეხება, ამიტომ ჩვენთვის მცირე მნიშვნელობა აქვს შეფასების იმ შედარებითი ხარისხის გარკვევას, რომელიც ადამიანის სხვადასხვა სახის შრომას აქვს მიკუთვნებული. ჩვენ უფლება გვაქვს დავასკვნათ, რომ, როგორც შეიძლება ყოფილიყოს თავდაპირველად უთანასწორობა სხვადასხვა სახის შრომას შორის, როდენ მეტი საზრიანობა, დახელოვნება ან დრო შეიძლება საჭირო ყოფილიყოს ერთი რომელიმე სპეციალური ხელოვნების შესათვისებლად მეორესთან შედარებით, ეს უთანასწორობა განაგრძობს არსებობას თითქმის უცვლელად თაობიდან თაობაში ან, ყოველ შემთხვევაში, ყოველწლიური ცვლილება ფრიად უმნიშვნელო არის და ამიტომ მას, თუ მოკლე პერიოდებს ავიღებთ, მცირე გავლენა შეიძლება ჰქონდეს საქონელთა შეფარდებითს ღირებულებაზე.

„შრომისა და კაპიტალის გამოყენების სხვადასხვა დარგებში ხელფასისა და მოგების სხვადასხვა ნორმებს შორის შეფარდებაზე, ეტყობა, დიდი გავლენა არა აქვს, როგორც ეს უკვე აღნიშნული იყო, ქვეყნის სიმდიდრეს ან სიღარიბეს, მის პროგრესიულ, სტაციონალურ ან რეგრესიულ მდგომარეობას. ასეთი რევოლუციები სახელმწიფოში თუმცა კი შეეხებიან ხელფასის და მოგების ნორმას საერთოდ, მაგრამ, ბოლოს და ბოლოს, მათ თანაბარი ზემოქმედება უნდა ჰქონდეთ ამ ნორმაზე ყველგან მრეწველობის სხვადასხვა დარგებში. ამიტომ შეფარდება მათ შორის წინანდებური უნდა რჩებოდეს, და არ შეიძლება, ყოველ შემთხვევაში რაოდენადმე ხანგრძლივი დროის მანძილზე, შეიცვალოს ამგვარი რევოლუციების გამო“².

* * *

განცდთიღუმა III

საქონელთა ღირებულებაზე გავლენა აქვს არა მარტო იმ შრომას, რომელიც უშუალოდ მათ წარმოებაზეა დახარჯული, არამედ იმ შრომასაც, რომელიც შრომის დამხმარე ხელსაწყობებსა, იარაღებსა და შენობებშია მოქცეული.

საზოგადოების იმ პირველყოფილ მდგომარეობაშიც კი, რომელზედაც ადამ სმიტი მიუთითებს, მონადირესთვის აუცილებელი იქნებოდა ცოტაოდენი კაპიტალი, თუნდაც თვით მის მიერ შექმნილი და დაგროვილი, რათა მას საშუალება ჰქონებოდა მოეკლა ნადირი. უიარაღოდ არც წავის მოკვლა შეიძლება და არც ირმის, და ამიტომ ამ ცხოველების ღირებულების განმსაზღვრელი იქნებოდა არა მარტო ის დრო და შრომა, რომელიც მათ მოსაკლავადაა საჭირო, არამედ ის დრო და შრომაც, რომელიც საჭირო იყო იმისათვის, რომ მონადირეს მოეპოვა კაპიტალი, ე.ი. იარაღი, რომლის დახმარებით მათი მოკვლა სწარმოებდა.

ვიგულისხმობ, რომ წავის მოსაკლავად საჭირო იარაღის დამზადებაზე ბევრად მეტი შრომა იყო დახარჯული, ვიდრე ირმის მოსაკლავად საჭირო იარაღის დამზადებაზე, ვინაიდან პირველ ცხოველთან ახლო მისვლა უფრო ძნელი არის და ამიტომ იარაღი ნიშანში უფრო მარჯვედ მესროლი უნდა იყოს; ბუნებრივია, რომ ერთი წავი მეტი ღირებულების იქნებოდა, ვიდრე ორი ირემი, და სწორედ იმ საფუძველით, რომ მის მოსაკლავად საერთოდ მეტი შრომა იქნებოდა საჭირო. ანდა, ვიგულისხმობ, რომ შრომის ერთნაირი რაოდენობა იყო საჭირო ორივე იარაღის დასამზადებლად, მაგრამ რომ ამ იარაღებს ფრიად არათანატოლი გამძლეობა ჰქონდა; ხანგრძლივად გამძლე იარაღიდან მისი ღირებულების მხოლოდ მცირე ნაწილი გადავიდოდა სათანადო საქონელზე, ხოლო ნაკლებ გამძლე იარაღის ღირებულების გაცილებით უფრო დიდი ნაწილი განხორციელდებოდა იმ საქონელში, რომლის წარმოებასაც იგი ხელს უწყობდა.

ყველა ის იარაღები, რომლებიც წავის და ირმის მოსაკლავადაა საჭირო, შეიძლება ადამიანთა ერთ კლასს ეკუთვნოდეს, ხოლო იმ ცხოველთა მოკვლისთვის საჭირო შრომას შეიძლება სხვა კლასი იძლეოდეს; და მაინც მათი შედარებითი ფასები შეფარდებული იქნება იმ შრომას-

თან, რომელიც ნამდვილად დაიხარჯა როგორც კაპიტალის შედგენაზე, ისე იმ ცხოველთა მოკვლაზე. შრომასთან შედარებით კაპიტალის სიუხვის თუ ნაკლებობის სხვადასხვა პირობებზე დამოკიდებულებით, საზრდოს და სხვა — ადამიანთა შესანახად არსებითად საჭირო — საგნების სიუხვის თუ ნაკლებობის სხვადასხვა პირობებზე დამოკიდებულებით, იმათ, რომელთაც თანატოლი ღირებულების კაპიტალი მოსცევს ამა თუ იმ მოსაქმეობისათვის, შესაძლებელია მიიღონ მოპოებული პროდუქტის ნახევარი, მეოთხედი ან მერვედი, ნაწილი, ხოლო დანარჩენი ხელფასად მიეცევს იმათ, რომელთაც შრომა შეასრულეს; მაგრამ ეს განაწილება გავლენას ვერ მოახდენს ამ საქონელთა შეფარდებითს ღირებულებაზე, იმიტომ რომ, იქნება კაპიტალის მოგება მეტი თუ ნაკლები, შეადგენს იგი 50, 20 თუ 10 პროცენტს, იქნება შრომის ხელფასი მაღალი თუ დაბალი, — ყველაფერი ეს თანაბრად იმოქმედებს ორსავე მოსაქმეობაზე.

თუ ჩვენ ვიგულისხმებთ, რომ მოსაქმეობათა რაოდენობა საზოგადოებაში უფრო გადიდებულია, რომ ზოგნი იძლევიან ნავებს და ნავთმონყობილობას, რაც საჭირო არის თევზის საჭერად, სხვები — თესლს და იმ ტლანქ იარაღებს, რომლებიც დასაწყისში იხმარებოდა მინათმოქმედებაში, მაშინაც ძალაში რჩება ის პრინციპი, რომ წარმოებულ საქონელთა საცვლელი ღირებულება პროპორციულია იმ შრომის, რომელიც დახარჯული არის მათ წარმოებაზე, — არა მარტო მათ უშუალო წარმოებაზე, არამედ აგრეთვე ყველა იმ იარაღებსა ან მანქანებზე, რომლებიც საჭიროა იმისთვის, რომ წარმატება მიეცეს იმ სპეციალურ შრომას, რომლისთვისაც ისინი იხმარებიან.

თუ ჩვენ იმ საზოგადოების მდგომარეობას დავაცქერდებით, რომელშიაც დიდი წარმატებებია მიღწეული, რომელშიაც მრენველობა და ვაჭრობა ჰყვავის, — წინანდებურად ვნახავთ, რომ საქონელთა ღირებულების ცვლილება ამ პრინციპის თანახმად სწარმოებს; მაგალითად, წინდების საცვლელი ღირებულების შეფასებისას ჩვენ ვხედავთ, რომ მათი ღირებულება, სხვა ნივთებთან შედარებით, მთელი იმ შრომის რაოდენობაზეა დამოკიდებული, რომელიც საჭირო არის მათ საწარმოებლად და ბაზარზე მისატანად. აქ შედის, ჯერ ერთი, შრომა იმ მინის დამუშავებისათვის, რომელზედაც ნედლი ბამბა მოიყვანება; მეორე, — შრომა ბამბის გაზიდვისათვის იმ ქვეყანაში, სადაც წინდები უნდა დამზადდეს, რაც იმავე დროს შეიცავს იმ შრომის ნაწილს, რომელიც მის გადასახიდად

გამოყენებული გემის ასაგებადაა დახარჯული და რომელიც საქონელთ ფრახტის ანგარიშში შეიტანება; მესამე, — მრთველის და ფეიქრის შრომა; მეოთხე, — ნაწილი მანქანათმშენებლის, მჭედლის და ხუროს შრომისა, რომელთაც ააგეს ის შენობა და მანქანები, რომლების დახმარებითაც წინდები მზადდება; მეხუთე, — შრომა წვრილი ვაჭრის და მრავალ სხვათა, რომელთა ცალ-ცალკე ჩამოთვლა საჭირო არაა. შრომის ამ სხვადასხვა საერთო ჯამი განსაზღვრავს სხვა ნივთების იმ რაოდენობას, რომელზედაც ეს წინდები გაიცვლება; ამგვარადვე იმ სხვა ნივთებზე დახარჯული შრომის რაოდენობის საფუძველზე განისაზღვრება მათი ის ნაწილი, რომელიც წინდებში იქნება მიცემული.

რათა დავრწმუნდეთ, რომ სწორედ ეს წარმოდგენს საცვლელი ღირებულების ნამდვილ საფუძველს, ვიგულისხმობთ, რომ განხორციელებულ იქნა რაიმე განხორციელება ერთ-ერთში იმ სხვადასხვა პროცესებიდან, რომლებიც უნდა გაიაროს ნედლე ბამბამ, ვიდრე წინდა დამზადდებოდეს და ბაზარზე გაიტანებოდეს სხვა ნივთებზე გასაცვლელად, და დავხედოთ, რა შედეგები მოჰყვება ამას. თუ ნედლი ბამბის მოსაყვანად ნაკლები მუშა იყო საჭირო, ან ნაკლები მეზღვაურები მოსაქმეობდნენ მის გადაზიდვაზე, ან ნაკლები სახომალდო ხუროები მუშაობდნენ იმ გემის აგებაზე, რომლითაც იგი მოტანილ იქნა ჩვენამდე; თუ ნაკლები მუშახელი მუშაობდა შენობებისა და მანქანების აგებაზე, ან ეს მანქანები უფრო პროდუქტიული გახდა, — იმ შემთხვევაში წინდის ღირებულება აუცილებლად დაბლა დაინეცს და ამიტომ გაცვლით მასში სხვა საგნების ნაკლები რაოდენობა იქნება მიღებული. მისი ღირებულება დაინეცს, იმიტომ რომ მის სანარმოებლად საჭირო შრომის რაოდენობა შემცირდა. ამის გამო იგი იმ საგნების ნაკლებ რაოდენობაზე გაიცვლება, რომელთა წარმოებაში ადგილი არ ჰქონებია შრომის ასეთ შემოკლებას.

ეკონომია შრომის გამოყენებაში ყოველთვის დაბლა სწევს საქონლის შეფარდებითს ღირებულებას, სულ ერთია, შეეხება იგი თვით საქონლის დასამზადებლად საჭირო შრომას, თუ — იმ შრომას, რაც საჭიროა კაპიტალის შესადგენად, რომლის დახმარებით საქონელი ინარმოება. წინდის ფასი ყველა შემთხვევაში დაინეცს, ნაკლები ადამიანები იქნებიან მოსაქმენი მის დამზადებაზე როგორც მთეთრობლები, მრთველები და ფეიქრები, ე.ი. პირნი, რომელნიც უშუალოდ საჭირონი არიან მის სანარმოებლად, თუ — როგორც მეზღვაურები, გადამზიდავები, მანქანათმ-

შენებლები და მჭედლები, ე. ი. პირნი, რომელნიც არაპირდაპირ ეხებიან ამ წარმოებას. პირველ შემთხვევაში შრომის მთელი დანაზოგი წინდას ხედება, იმიტომ რომ შრომის ის ნაწილი სულ მთლად წინდის წარმოებას ხმარდებოდა; მეორე შემთხვევაში დანაზოგის მხოლოდ ნაწილი მოუწევს წინდას, ხოლო დანარჩენი — ყველა იმ სხვა საქონელთ, რომელთა წარმოებას, შენობები, მანქანები და ტრანსპორტის საშუალებანი ემსახურებოდნენ.

ვიგულისხმობ, რომ საზოგადოების განვითარების ადრეულ საფეხურებზე მონადირის მშვილდებს და ისრებს იგივე ღირებულება და გამძლეობა აქვს, რაც მეთევზის ნავსა და იარაღებს, ვინაიდან ორთავენი შრომის ერთნაირი რაოდენობის პროდუქტებს წარმოადგენენ. ამ პირობებში ირმის — მონადირის დღიური შრომის პროდუქტის — ღირებულება ზედმინებით თანასწორი იქნება თევზის — მეთევზის დღიური შრომის პროდუქტის — ღირებულებისა. თევზის და ნადირის შედარებითი ღირებულების განმსაზღვრელი იქნება სავსებით შრომის ის რაოდენობა, რომელიც თითოეულ მათგანშია განხორციელებული, როგორც უნდა იყოს პროდუქტის რაოდენობა, ან რაგინდ მაღალი ან დაბალი იყოს საერთოს ხელფასი ან მოგება. თუ, მაგალითად, მეთევზის ნავები და იარაღები 100 გირვ. სტერლ. ღირებულების იყო და მათი გამძლეობა 10 წლით იყო ნაანგარიშევი, და თუ მეთევზე 10 კაცს ამუშავებდა, რომელთა წლიური შრომა 100 გირვ. სტერლ. ღირდა, და იგი მათი შრომით დღეში 20 ორგულს მოიპოვებდა; თუ მონადირის ხმარებული იარაღები აგრეთვე 100 გირვ. სტერლ. ღირებულების იყო და მათი გამძლეობა 10 წლით იყო ნაანგარიშევი, და თუ მონადირეც 10 კაცს ამუშავებდა, რომელთა წლიური შრომა 100 გირვ. სტერლ. ღირდა და რომელნიც მათ დღეში 10 ირემს მოუპოვებდნენ, — იმ შემთხვევაში, რაგინდ დიდი ან პატარა ყოფილიყო მთელი პროდუქტის ის ნაწილი, რომელიც მის მომპოვებელ მუშა ხელს ხედებოდა, ირმის ბუნებრივი ფასი 2 ორგულის თანასწორი იქნებოდა. იმას, თუ პროდუქტის რა წილი გაიცემა ხელფასად, უაღრესად დიდი მნიშვნელობა აქვს მოგების საკითხისათვის; ვინაიდან დაუყოვნებლივ უნდა აღინიშნოს, რომ მოგება მაღალი და დაბალი იქნებოდა სწორედ იმ პროპორციით რა პროპორციითაც ხელფასი დაბალი ან მაღალი იყო, მაგრამ ამას სრულიადაც ვერ ექნებოდა გავლენა თევზის და ნადირის შეფარდებითს ღირებულებაზე, ვინაიდან იმავე დროს ხელფასი ორსავე

მოსაქმეობაში მაღალი ან დაბალი იყო. თუ მონადირე თავისი ნადირის სანაცვლოდ მეტ თევზს მოსთხოვდა მეთევზეს იმ საფუძვლით, რომ მან ნადირის დიდი ნაწილი ანუ დიდი ნაწილის ღირებულება გაიღო ხელფასად, — მეთევზე უპასუხებდა, რომ თვითონ მასაც ასევე შეეხო იგივე გარემოება. ამიტომ, რაგინდ იცვლებოდეს ხელფასი და როგორი მოქმედებაც ჰქონდეს კაპიტალის დაგროვებას, — ვიდრე მეთევზე და მონადირე განაგრძობენ ერთი დღის შრომით თევზის იმავე რაოდენობის და ნადირის იმავე რაოდენობის მოპოებას, გაცვლა-გამოცვლის ბუნებრივი ნორმა იქნება: ერთი ირემი ორი ორაგულისათვის.

თუ შრომის იმავე რაოდენობით თევზის ნაკლები რაოდენობა ან ნადირის მეტი რაოდენობა მოიპოება, — თევზის ღირებულება აინევედა ნადირის ღირებულებასთან შედარებით. თუ, პირიქით, შრომის იმავე რაოდენობით ნადირის ნაკლები რაოდენობა ან თევზის მეტი რაოდენობა მოიპოებოდა, — ნადირის ღირებულება აინევედა თევზის ღირებულებასთან შედარებით.

რაიმე ისეთი სხვა საქონელი რომ არსებობდეს, რომელიც უცვლელია თავის ღირებულებაში, ჩვენ შევსძლებდით, თევზის და ნადირის ღირებულების შედარებით ამ საქონლის ღირებულებასთან, განგვესაზღვრა, რამდენად ცვლილება უნდა მისწერებოდა იმ მიზეზს, რომელსაც გავლენა ჰქონდა თევზის ღირებულებაზე, და რამდენად — იმ მიზეზს, რომელსაც ნადირის ღირებულებაზე ჰქონდა გავლენა.

ვიგულისხმობთ, რომ ასეთ საქონელს ფული წარმოადგენს. თუ ორაგული 1 გირვ. სტერლინგად ღირებული იყო და ირემი — 2 გირვ. სტერლინგად ღირებული, მაშინ ერთ ირემს ორი ორაგულის ღირებულება ექნებოდა. მაგრამ ირემი შეიძლება სამი ორაგულის ღირებულებისა გახდეს, უკეთეს ირმის მოსაკლავად მეტი შრომა ან ორაგულის დასაჭერად ნაკლები შრომა იქნებოდა საჭირო, ანდა ორივე ეს მიზეზი შეიძლება ერთსა და იმავე დროს მოქმედებდეს. ჩვენ რომ გვქონოდა ასეთი უცვლელი მასშტაბი, ადვილად შევძლებდით განგვესაზღვრა, რა ზომით მოქმედებდა თითოეული ეს მიზეზი. თუ ორაგული წინანდებურად იყიდებოდა 1 გირვ. სტერლინგად, ხოლო ირმის ფასი 3 გირვ. სტერლინგზე ავიდა, ჩვენ შეგვეძლო დაგვესკვნა, რომ მეტი შრომა შეიქნა საჭირო ირმის მოსაკლავად. თუ ირემი წინანდელ ფასში — 2 გირვ. სტერლინგად — იყიდებოდა, ხოლო ორაგული — 13 შილინგად და 4 პენსად, — ჩვენ შეგვეძლო დარწმუნებით გვეთქვა, რომ ორაგულის დასაჭერად ნაკლები შრომა

გახდა საჭირო. და თუ ირმის ფასმა 2 გირვ. სტერლ. და 10 შილინგამდე აინია, ხოლო ორაგულის ფასი 16 შილინგამდე და 8 პენსამდე დაეცა, ჩვენ შეგვეძლო დარწმუნებული ვყოფილიყავით, რომ ორივე მიზეზი მოქმედებდა ამ საქონელთა შეფარდებითი ღირებულების ცვლილების გამოსანეევად.

ვერავითარი ცვლილება შრომის ხელფასში ვერ გამოიწვევდა რაიმე ცვლილებას ამ საქონელთა შეფარდებითს ღირებულებაში. და აი რატომ: რომც ვიგულისხმობთ, რომ ხელფასმა აინია, მაინც არც ერთ იმ ორ მოსაქმეობაში შრომის რაოდენობა არ გადიდდებოდა, არამედ გადიდდებოდა მხოლოდ ამ შრომის სასყიდელი; და იგივე საფუძველი, რომელიც მონადირეს და მეთევზეს აიძულებდა ცდილიყვნენ მაღლა აენიათ თავიანთი ნადირის და თევზის ღირებულება, სამადნის პატრონსაც აანევენებდა თავისი ოქროს ღირებულებას. რადგან ამ მოტივის მოქმედება ერთნაირი ძალის იქნებოდა ყველა ამ სამი მოსაქმეობისათვის და რადგან მათში მომქმედ ადამიანთა შეფარდებითი მდგომარეობა როგორც ხელფასის ანევამდე, ისე ხელფასის ანევის შემდეგ ერთნაირი იქნებოდა, ამიტომ ნადირის, თევზის და ოქროს შეფარდებითი ღირებულება უცვლელი დარჩებოდა. ხელფასმა შეიძლება აინიოს 20%-ით, და მოგებამ ამის გამო დაინიოს მეტი ან ნაკლები პროპორციით, რაიმე ცვლილების, სრულიად მცირედისაც კი, გამოუწვევლად ამ საქონელთა შეფარდებითს ღირებულებაში.

ვიგულისხმობთ ახლა, რომ იმავე შრომით და ძირითადი კაპიტალით შეიძლებოდა მეტი თევზის მოგება, მაგრამ არა მეტი ოქროს ან ნადირისა: ამ შემთხვევაში თევზის შეფარდებითი ღირებულება დაბლა დაინევდა ოქროს ან ნადირის ღირებულებასთან შედარებით. თუ ერთი დღის შრომის პროდუქტს, 20 ორაგულის ნაცვლად, 25 შეადგენდა, ორაგულის ფასი, 1 გირვ. სტერლინგის ნაცვლად, 16 შილინგი იქნებოდა, და გაცვლისას ერთ ირემში 21/2 ორაგულს მისცემდნენ ორის ნაცვლად, მაგრამ ირმის ფასი წინანდებურად 2 გირვ. სტერლ. იქნებოდა. ამგვარადვე, თუ იმავე კაპიტალით და შრომით ნაკლები თევზის მოპოება შეიძლებოდა, თევზის შედარებითი ფასი აინევდა. ამრიგად, თევზის საცვლელი ღირებულება აინევდა ან დაინევდა მხოლოდ იმიტომ, რომ მეტი ან ნაკლები შრომა იყო საჭირო მოცემული რაოდენობის მისაღებად, მაგრამ ეს ანევა ან დაწევა ყოველთვის პროპორციული იქნებოდა საჭირო შრომის რაოდენობის გადიდების ან შემცირებისა.

ამგვარად, უცვლელი მასშტაბი რომ გვექონებოდა, რომლითაც შევესძლებდით გაგვეზომა სხვა საქონელთა ღირებულების ცვლილება, ჩვენ ვპოვებდით, რომ უკიდურესი საზღვარი, სადამდეც იმ საქონელთა ღირებულებამ, თუ ისინი ჩვენ მიერ ნაგულისხმევ პირობებში ინარმოებიან, შეიძლება აინიოს, პროპორციულია შრომის დამატებითი რაოდენობის, რომელიც საჭიროა მათ სანარმოებლად; და რომ, თუ მათ სანარმოებლად მეტი შრომა არაა საჭირო, მათი ღირებულება საერთოდ სრულიად ვერ აინევს, ხელფასის გადიდება მათ ღირებულებას მაღლა არ აწევდა არც ფულის მიმართ, არც სხვა საქონელთა მიმართ, რომელთა ნარმოებისთვის არ მოითხოვებოდა დამატებითი შრომა და გამოყენებული იყო ძირითადი და საბრუნავი კაპიტალის იგივე რაოდენობა, ამასთან ძირითადი კაპიტალი — გამძლეობა. თუ რომელიმე სხვა საქონლის სანარმოებლად მეტი ან ნაკლები შრომაა საჭირო, მაშინ ეს, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, მყისვე გამოიწვევს ცვლილებას მის შეფარდებითს ღირებულებაში, მაგრამ ეს ცვლილება წარმოსდგება საჭირო შრომის რაოდენობის შემცირების გამო და არა ხელფასის აწევის გამო.

* * *

განყოფილება IV

ის პრინციპი, რომ საქონელთა წარმოებაზე დახარჯული შრომის რაოდენობა განსაზღვრავს მათ შეფარდებითს ღირებულებას, მნიშვნელოვან სახეცვლას განიცდის მანქანებისა და სხვა ძირითადი და გამძლე კაპიტალის გამოყენების გამო.

წინა განყოფილებაში ჩვენ ვიგულისხმეთ, რომ ირმის მოსაკლავად და ორაგულის დასაჭერად საჭირო ხელსაწყოები და იარაღები ერთნაირად გამძლე არის და შრომის ერთნაირი რაოდენობის პროდუქტს წარმოადგენს, და ჩვენ ვნახეთ, რომ ცვლილებები ირმის და ორაგულის შეფარდებითს ღირებულებაში დამოკიდებული იყო მხოლოდ და მხოლოდ ცვლილებებზე შრომის რაოდენობაში, რომელიც საჭიროა მათ მოსაპოებლად; მაგრამ საზოგადოების განვითარების თითოეულ საფეხურზე შრომის იარაღები და ხელსაწყოები, რომლებიც მოსაქმეობის სხვადასხვა დარგებში იხმარება, შეიძლება სხვადასხვა ხარისხის გამძლეობისა იყოს და შრომის სხვადასხვა რაოდენობას მოითხოვდეს თავის საწარმოებლად, გარდა ამისა პროპორციები შრომის შესანახად დანიშნულ კაპიტალსა და იმ კაპიტალს შორის, რომელიც შრომის იარაღებში და მანქანებშია დაბანდებული, შეიძლება სხვადასხვაგვარად იყოს კომბინებული. ამ განსხვავებას, რომელსაც ადგილი აქვს ძირითადი კაპიტალის გამძლეობის ხარისხში, და პროპორციების მრავალსახეობას, რომელთა მიხედვით ამ ორი ფორმის კაპიტალს შეიძლება კომბინება ჰქონდეს, შემოაქვს გარდა საქონელთა საწარმოებლად საჭირო შრომის მეტი ან ნაკლები რაოდენობისა, სხვა მიზეზი მათი შეფარდებითი ღირებულების ცვლილებისათვის; ამ მიზეზს შეადგენს შრომის ღირებულების გადიდება ან შემცირება.

საზრდოს და ტანსაცემელს, რომელსაც მუშა მოიხმარებს, შენობას, რომელშიაც იგი მუშაობს, ხელსაწყოებს, რომლებიც მის მუშაობას შევლის, — ყველა ამას წარმავალი ხასიათი აქვს. მაგრამ არსებობს დიდი განსხვავება დროის მხრივ, რომლის განმავლობაშიაც ეს სხვადასხვა კაპიტალი გასძლებს: ორთქლის მანქანა მეტხანს სძლებს, ვიდრე გემი, გემი — მეტხანს, ვიდრე მუშის ტანსაცემელი, ხოლო მუშის ტანსაცემელი — მეტხანს, ვიდრე საზრდო, რომელსაც იგი მოიხმარებს.

იმის მიხედვით, სწრაფად ცვდება კაპიტალი და თხოულობს ხშირად აღდგენას, თუ ექვემდებარება ნელ გაცვეთას, იგი მიეკუთვნება საბრუნავს ან ძირითად კაპიტალს.⁴ ლუდის მხდელის შესახებ, რომლის შენობები და მანქანები ძვირად ღირებულია და გამძლე, ამბობენ, თავისი კაპიტალის დიდ ნაწილს ძირითადი კაპიტალის სახით ხმარობსო; პირიქით, მეჩქემის შესახებ, რომლის კაპიტალი უმთავრესად ხელფასზე მიდის, რაც იხარჯება საქმელსა და ტანსაცმელზე, ე.ი. უფრო წარმატებულ პროდუქტებზე, ვიდრე შენობები და მანქანები არის. ასეთ მეჩქემზე ამბობენ, თავისი კაპიტალის დიდ ნაწილს საბრუნავი კაპიტალის სახით ხმარობსო.

უნდა აღინიშნოს აგრეთვე, რომ საბრუნავი კაპიტალი შეიძლება მიმობრუნდეს ანუ მის გამოიყენებელს დაუბრუნდეს ფრიად არათანატოლ პერიოდებში. ფერმერის მიერ სათესლედ ნაყიდი ხორბალი ძირითადი კაპიტალია იმ ხორბალთან შედარებით, რომელიც ნაყიდი აქვს მეპურეს პურის გამოსაცხოზად. ერთი მას მიწაში სტოვებს და უკან მისი მიღება არ შეუძლია წელიწადზე ადრე, მეორეს კი შეუძლია დაფქვა, მიჰყიდოს პურის სახით თავის მუშტრებს და ამგვარად თავისი კაპიტალი ერთი კვირის განმავლობაში ისევე მიიღოს თავის თავისუფალ განკარგულებაში იმავე საქმისთვის ან სხვა საქმის დასაწყებად.

ამრიგად, მრეწველობის ორ დარგში შეიძლება ერთნაირი სიდიდის კაპიტალები გამოიყენებოდეს, მაგრამ ეს კაპიტალები ძალიან სხვადასხვაგვარად იყოს დაყოფილი ძირითადის წილად და საბრუნავის წილად.

ერთ დარგში შეიძლება ძალიან მცირე კაპიტალი გამოიყენებოდეს საბრუნავ კაპიტალად, ე.ი. შრომის შესანახად; შეიძლება კაპიტალი უმთავრესად მანქანებში, იარაღებში, შენობებში და სხვ. იყოს დაბანდებული, — ეს კაპიტალი შედარებით ძირითადი და გამძლე ხასიათისაა. მრეწველობის მეორე დარგში შეიძლება კაპიტალის იგივე რაოდენობა იხმარებოდეს, მაგრამ იგი უმთავრესად შრომის შესანახად გამოიყენებოდეს და ძალიან მცირე ნაწილი იყოს დაბანდებული იარაღებში, მანქანებში, შენობებში, შრომის ხელფასის აწევამ არ შეიძლება არათანაბარი გავლენა არ იქონიოს ესოდენ სხვადასხვა პირობებში წარმოებულ პროდუქტებზე.

შემდეგ, ორი ფაბრიკანტი შეიძლება ხმარობდეს ერთი და იმავე სიდიდის ძირითად და საბრუნავ კაპიტალს, მაგრამ მათი ძირითადი კაპი-

ტალების გამძლეობა ძალიან სხვადასხვა იყოს. ერთს შეიძლება ჰქონდეს ერთქლის მანქანები 10000 გირვ. სტერლინგის ღირებულებისა, მეორეს — იმავე ღირებულების გემები.

ადამიანები რომ წარმოებაში მანქანებს არ ხმარობდნენ, არამედ მხოლოდ შრომას გამოიყენებდნენ, და რომ ერთი და იმავე ხანგრძლივობის დროის განმავლობაში მოსაქმეობდნენ, ვიდრე თავიანთ საქონელთ ბაზარზე გაიტანენ, — იმ შემთხვევაში მათ საქონელთა საცვლელი ღირებულება ზედმიწევნით პროპორციული იქნებოდა გამოყენებული შრომის რაოდენობისა.

ისინი რომ ხმარობდნენ ერთი და იმავე ღირებულებისა და გამძლეობის ძირითად კაპიტალს, მაშინ წარმოებულ საქონელთა ღირებულება ერთნაირი იქნებოდა და ამ ღირებულებას ცვლილება ექნებოდა მათ წარმოებაზე დახარჯული მეტი ან ნაკლები შრომის რაოდენობის მიხედვით.

თუმცა მსგავს პირობებში წარმოებულ საქონელთა ღირებულება შეიცვლებოდა მხოლოდ იმ შრომის რაოდენობის გადიდებისა ან შემცირების გამო, რომელიც მათში ერთის ან მეორის საწარმოებლად საჭირო, მაგრამ სამაგიეროდ სხვებთან შედარებით, რომლებიც ძირითადი კაპიტალის იმავე შეფარდებითი რაოდენობით არ იყო წარმოებული, მათი ღირებულება შეიცვლებოდა სხვა მიზეზის გამოც, რომელიც მე ზემოთ მოვიხსენიე: სახელდობრ, შრომის ღირებულების აწევის გამო, თუმცა არც მეტი შრომა ყოფილა მათ წარმოებაზე დახარჯული და არც ნაკლები. ქერი და შვრია ხელფასის ყოველ ცვლილებას ერთსა და იმავე შეფარდებაში იქნებოდა ერთი მეორის მიმართ. ასევე ჩითიც ან მაუდი, თუ ისინი სრულიად მსგავს პირობებში იყო წარმოებული. და მაინც ხელფასის აწევისას ან დაცემისას ქერის ღირებულება შეიძლება მეტ-ნაკლებ შეიცვალოს ჩითის ღირებულებასთან შედარებით და შვრიის ღირებულება — მაუდის ღირებულებასთან შედარებით.

ვიგულისხმობ, რომ ორი ადამიანი ამუშავენს ას-ას მუშას წლის განმავლობაში ორი მანქანის აგებაზე, ხოლო მესამე პირი მუშების იმავე რაოდენობას ამუშავენს ხორბლის წარმოებაზე; თითოეული მანქანა წლის ბოლოს იმავე ღირებულების იქნება, რისიც ხორბალი, იმიტომ რომ ორივე ერთნაირი შრომითაა წარმოებული. ვიგულისხმობ, რომ ერთი მანქანის მფლობელი მანქანას გამოიყენებს იმისთვის, რომ შემდეგ წელში 100 მუშის დახმარებით მაუდი აწარმოოს, მეორე მფლობელი თავის

მანქანას გამოიყენებს ასევე 100 მუშის დახმარებით ჩითის საწარმოებლად, ხოლო ფერმერს წინანდებურად ხორბლის წარმოებაზე ჰყავს 100 მუშა, მეორე წლის განმავლობაში ყველა მათ მიერ შრომის იგივე რაოდენობა იქნება გამოყენებული, მაგრამ საქონელი და მანქანა როგორც მაუდის ფაბრიკატის, ისე ჩითის ფაბრიკანტისა, შედეგი იქნება 200 მუშის შრომის, რომელნიც მუშაობდნენ წლის განმავლობაში, ანუ, უკეთ, 100 მუშის შრომისა, რომელნიც ორ წელიწადს მუშაობდნენ; მაშასადამე, თუ ხორბლის ღირებულება 500 გირვ. სტერლინგს უდრის, — მაუდის ფაბრიკანტის მანქანა და მაუდი უნდა წარმოადგენდეს 1000 გირვ. სტერლინგის ღირებულებას და ჩითის ფაბრიკანტის მანქანისა და ჩითის ღირებულება ასევე ორჯერ მეტი უნდა იყოს ხორბლის ღირებულებაზე. მაგრამ ის ღირებულება ხორბლის ორკეც ღირებულებაზე მეტი იქნება, იმიტომ რომ მაუდის და ჩითის ფაბრიკანტების კუთვნილი კაპიტალის მოგება პირველი წლისა მათ კაპიტალებს მიემატა, მაშინ როდესაც ფერმერმა თავისი მოგება პირადი საჭიროებისათვის დახარჯა. მაშასადამე, მათი კაპიტალების სხვადასხვა გამძლეობის გამო ანუ, რაც იგივეა, იმ პერიოდების სხვადასხვა ხანგრძლივობის გამო, რომლებსაც უნდა განვლოს, ვიდრე საქონელთა ერთი წყება შეიძლება გატანილ იქნეს ბაზარზე, პროდუქტების ღირებულება იქნება არა ზუსტად პროპორციული მათზე დახარჯულ შრომისა, ე. ი. მათ ღირებულებათა შეფარდება იქნება არა როგორც 2:1, არამეს ცოტათი მეტი, რათა კომპენსაცია წარმოსდგეს იმ დროის უფრო ხანგრძლივობისათვის, რომელმაც უნდა განვლოს, ვიდრე უფრო ძვირფასი საქონელი შეიძლება ბაზარზე იქნეს გატანილი.

ვიგულისხმობთ, რომ თითოეულ მუშას ეძლეოდა შრომაში 50 გირვ. სტერლ. წლიურად ანუ რომ 5000 გირვ. სტერლ. კაპიტალი იყო გამოყენებული და მოგება უდრიდა 10%-ს. მაშინ თითოეული მანქანის, ისე როგორც ხორბლის, ღირებულება პირველი წლის ბოლოს იქნებოდა 5500 გირვ. სტერლინგი. მეორე წელში ფაბრიკანტები და ფერმერი გამოიყენებენ, თითოეული, 5000 გირვ. სტერლინგს შრომის შესანახად და ამიტომ თავიანთ საქონელს ისევე 5500 გირვ. სტერლინგად გაჰყიდიან. მაგრამ იმ პირობაში, რომელნიც მანქანებს ხმარობენ, თანატოლ კაპიტალებზე 5000 გირვ. სტერლინგის რაოდენობისა, რომლებიც შრომაზე იყო დახარჯული, უნდა მიიღონ. რათა თანასწორ პირობებში იმყოფებოდნენ ფერმერთან, არა მარტო 5500 გირვ. სტერლინგი, არამედ კიდევ 550

გირვ. სტერლინგი, როგორც მოგება 5500 გირვ. სტერლ. კაპიტალისა, რომელიც მათ მანქანებში მოათავსეს. მაშასადამე, მათი პროდუქტები 6050 გირვ. სტერლინგად უნდა გაიყიდოს. ჩვენ აქ, ამრიგად, ვხედავთ კაპიტალისტებს, რომელნიც შრომის სრულიად ერთნაირ რაოდენობას გამოიყენებენ თავიანთ საქონელთა წარმოებაში და, მიუხედავად ამისა, მათ მიერ წარმოებული პროდუქტების ღირებულება ერთნაირი არაა იმის გამო, რომ ერთნაირი არაა ძირითადი კაპიტალის ანუ დაგროვილი შრომის რაოდენობა, რომელიც თითოეულმა მათგანმა გამოიყენა. მაუდს და ჩითს ერთი და იგივე ღირებულება აქვს, იმიტომ რომ ისინი პროდუქტებია შრომის ერთნაირ რაოდენობათა და ძირითადი კაპიტალის ერთნაირ რაოდენობათა; მაგრამ ხორბალს არა აქვს იგივე ღირებულება, რაც აქვს ამ პროდუქტებს, იმიტომ რომ, ძირითადი კაპიტალის მხრივ, იგი სხვა პირობებშია წარმოებული.

მაგრამ რა გავლენას მოახდენს მათ შეფარდებითს ღირებულებაზე შრომის ღირებულების აწევა? ცხადია, რომ მაუდის და ჩითის შეფარდებითი ღირებულება არავითარ ცვლილებას არ განიცდის ვინაიდან, ჩვენ მიერ ნაგულისხმევ პირობებში, ყველაფერი, რაც ერთ საქონელზე მოქმედებს, ისევე უნდა მოქმედებდეს მეორე საქონელზეც. არავითარ ცვლილებას არ განიცდის პურის და ქერის შეფარდებითი ღირებულებაც, იმიტომ რომ, რამდენადაც საქმე ძირითადსა და საბრუნავ კაპიტალს შეეხება, ისინი ერთნაირ პირობებში ინარმოებიან. მაგრამ ხორბლეულის ღირებულება მაუდის მიმართ ან ჩითეულის მიმართ უნდა შეიცვალოს შრომის ღირებულების აწევის გამო.

შრომის ღირებულების აწევა შეუძლებელია უიმისოდ, რომ მოგებამ არ დაინოს. თუ პური იყოფა ფერმერსა და მუშას შორის, — რაც უფრო დიდი იქნება წილი, რომელიც უკანასკნელს ეძლევა, მით უფრო ნაკლები დარჩება პირველისთვის. ამგვარადვე, თუ მაუდი და ჩითი იყოფა მუშასა და მის დამქირავებელს შორის, — რაც უფრო დიდი წილი ეძლევა პირველს, მით უფრო ნაკლები რჩება უკანასკნელისთვის. ვიგულისხმობთ, რომ ხელფასის აწევის გამო მოგებამ დაინია 10-იდან 9%-მადე. ამ შემთხვევაში თავიანთი პროდუქტების საერთო ფასს (5500 გირვ. სტერლინგს) ფაბრიკანტები, მათი ძირითადი კაპიტალის მოგებად 550 გირვ. სტერლინგის ნამატების ნაცვლად, ნაუმატებენ იმ თანხის მხოლოდ 9%-ის ანუ 495 გირვ. სტერლინგს, და, მაშასადამე, ფასი იქნება 5995 გირვ. სტერლ., 6050-

ის ნაცვლად, რადგან ხორბალი მერმისაც 5500 გირვ. სტერლინგად გაიყიდება, ამიტომ მანუფაქტურულ საქონელთა ღირებულება, რომლებისთვისაც მეტი ძირითადი კაპიტალი იყო გამოყენებული, დაინევს ხორბლის ან რაიმე სხვა პროდუქტის ღირებულებასთან შედარებით, რომელშიაც ძირითადი კაპიტალის ნაკლები ნაწილია შესული. პროდუქტების ღირებულების ცვლილების ხარისხი, შრომის ღირებულების აწვეის ან დაწვეის გამო, დამოკიდებული იქნება იმ შეფარდებაზე, რომელშიაც ძირითადი კაპიტალი იმყოფება მთელი გამოყენებული კაპიტალის მიმართ. დაინევს ყველა იმ საქონელთა შეფარდებითი ღირებულება, რომლების სანარმოებლად ძალიან ძვირად ღირებული მანქანები ან ძვირად ღირებული შენობები იხმარება, ან რომელნიც უფრო ხანგრძლივ დროს საჭიროებენ, ვიდრე მათი ბაზარზე გატანა შესაძლებელი იქნებოდეს, ხოლო ყველა იმ საქონელთა შეფარდებითი ღირებულება აინევს, რომელნიც უმთავრესად შრომით ინარმოებიან ან რომელნიც ბაზარზე სწრაფად გაიტანებიან.

მაგრამ მკითხველმა უნდა შენიშნოს, რომ საქონელთა ღირებულების ცვლილების ეს მიზეზი შედარებით სუსტად მოქმედებს. ხელფასის ამგვარ აწვეისას, რომელიც გამოიწვევს მოგების დაწვევას 1%-ით, შეფარდებითი ღირებულება საქონელთა, რომლებიც ჩემ მიერ ნაგულისხმევ პირობებში იყო წარმოებული, დაინევდა მხოლოდ 1%-ით; მოგების ასეთ დაწვეისას მათი ღირებულება 6050 გირვ. სტერლინგიდან დაინევს 5995-ამდე. უდიდესი გავლენა, რომელიც კი შეიძლება ხელფასის აწვევას მოეხდინა ამ საქონელთა შეფარდებითს ფასებზე, ვერ აღემატებოდა 6-7%-ს, იმიტომ რომ მოგება, ალბათ, ვერავითარ შემთხვევაში ვერ აიტანდა ამ ზომაზე უფრო დიდ საერთო და ხანგრძლივ დაწვევას.

სხვაგვარადაა საქმე საქონელთა ღირებულების ცვლილების მეორე დიდი მიზეზის შესახებ, სახელდობრ — მათ სანარმოებლად საჭირო შრომის რაოდენობის გადიდების ან შემცირების შესახებ. თუ ხორბლის სანარმოებლად 80 კაცია საჭირო 100-ის ნაცვლად, — ხორბლის ღირებულება დაინევს 20%-ით ანუ 5500 გირვ. სტერლინგიდან ჩამოვა 4000 გირვ. სტერლინგზე. თუ მაუდის სანარმოებლად საკმარისია 80 მუშის შრომა 100-ის ნაცვლად, — მაუდის ფასი 6050 გირვ. სტერლინგიდან დაინევს 4950-მდე. რაოდენადმე მნიშვნელოვანი ცვლილება მოგების მუდმივ ნორმაში შედეგია მიზეზების, რომელნიც მოქმედებენ წლების განმავლობაში, მაშინ როდესაც ცვლილებებს შრომის რაოდენობაში,

რომელიც საჭიროა საქონელთა სანარმოებლად, ყოველ დღე აქვს ადგილი. ყოველი გაუმჯობესება მანქანებში, სამუშაო იარაღებში, შენობებში, ნედლი მასალის მოპოებაში — დამზოგველია შრომის და შესაძლებლობას გვაძლევს უფრო ადვილად ვანარმოოდ საქონელი, რომლისთვისაც ის გაუმჯობესება გამოიყენება და ამის გამო მისი ღირებულება იცვლება. ამრიგად, თუმცა პროდუქტების ღირებულების ცვლილებათა მიზეზების გამოკვლევისას სწორი არ იქნებოდა სავსებით მხედველობიდან გაგვეშვა შრომის ღირებულების აწევისა ან დაწევის გავლენა, მაგრამ ასევე არ იქნებოდა სწორი მისთვის დიდი მნიშვნელობა მიგვეწერა. ამიტომ, ამ თხზულების შემდგომ ნაწილებში, თუმცა ზოგჯერ კი ვიხსენიებ ცვლილების ამ მიზეზს, მე მაინც საქონელთა შეფარდებითს ღირებულებაში წარმომდგარ ყველა დიდ ცვლილებას განვიხილავ როგორც წარმოშობილს მეტი ან ნაკლები შრომის რაოდენობით, რომელიც სხვადასხვა დროს საჭიროა მათ სანარმოებლად.

არც კია საჭირო იმის აღნიშვნა, რომ საქონელთა საცვლელი ღირებულება, რომლის წარმოებაზე ერთი და იგივე შრომის რაოდენობაა დახარჯული ერთნაირი არ იქნება, უკეთეს ისინი არ შეიძლება გატანილი იქნენ ბაზარზე ერთი და იმავე დროის განმავლობაში.

ვიგულისხმობ, რომ საქონლის წარმოებაში მე ვამუშავებ 20 მუშას 1000 გირ. სტერლინგის დახარჯვით წელიწადში, ხოლო წლის გავლისას მე კვლავ ვამუშავებ 20 მუშას კიდევს 1000 გირ. სტერლინგის დახარჯვით იმავე საქონლის დასასრულებლად ანუ სრულსაყოფად, და რომ მე იგი ბაზარზე გამაქვს ორი წლის გასვლისას. ამ შემთხვევაში, თუ მოგება 10%-ს შეადგენს, ჩემი საქონელი უნდა გაიყიდოს 2310 გირ. სტერლინგად, იმიტომ რომ ერთ წელში მე გამოვიყენე 1000 გირ. სტერ. კაპიტალი და მეორე წელში კიდევ — 2100 გირ. სტერლ. კაპიტალი. სხვა ვინმე შრომის სწორედ ამდენსავე რაოდენობას ხმარობს, მაგრამ ხმარობს სულ პირველ წელიწადში; იგი ამუშავებს 40 მუშას 2000 გირ. სტერლინგის დახარჯვით და პირველი წლის ბოლოს ჰყიდის საქონელს 10% მოგებით, ე. ი. 2200 გირ. სტერლინგად. ამრიგად, ორი საქონელი რომელთა წარმოებაზე ერთნაირი შრომის ზედმინევით ერთნაირი რაოდენობა იყო დახარჯული, იყიდება ერთი 2310 გირ. სტერლინგად, მეორე — 2200 გირ. სტერლინგად.

ეს შემთხვევა თითქოს განსხვავდება წინა შემთხვევისაგან, მაგრამ ფაქტიურად იგივე არის. ორსავე შემთხვევაში ერთი საქონლის მეტი

ფასი გამოწვეულია დროის ხანგრძლივობით, რომელმაც უნდა განვლოს, ვიდრე საქონელი ბაზარზე იქნებოდეს გატანილი. პირველ შემთხვევაში მანქანებს და მაუდს ხორბლის ორკეც ღირებულებაზე მეტი ღირებულება ჰქონდა, თუმცა მათზე დახარჯული იყო მხოლოდ ორჯელ მეტი შრომა. მეორე შემთხვევაში ერთ საქონელს მეტი ღირებულება აქვს, ვიდრე მეორეს, თუმცა მეტი შრომა არ ნასულა მის წარმოებაზე. ღირებულების განსხვავება ორსავე შემთხვევაში წარმოსდგება იქიდან, რომ მოგება გროვდება კაპიტალის სახით და წარმოადგენს მხოლოდ სამართლიან კომპენსაციას იმ დროისთვის, რომლის განმავლობაშიაც მოგება არ იყო ხელში მოსული.

ამრიგად, ჩვენ ვხედავთ, რომ კაპიტალის დაყოფას სხვადასხვა პროპორციით ძირითად და საბრუნავ კაპიტალად, რასაც ადგილი აქვს წარმოების სხვადასხვა დარგებში, მნიშვნელოვანი სახეცვლა შეაქვს წესში, რომელსაც საყოველთაოდ აქვს გამოყენება, როდესაც წარმოებაში თითქმის მხოლოდ და მხოლოდ შრომა იხმარება, სახელდობრ: რომ საქონელთა ღირებულება არასოდეს არ იცვლება, თუ მათ წარმოებაზე არ იხარჯება მეტი ან ნაკლები შრომა; ხოლო ამ განყოფილებაში ნაჩვენები იყო, რომ, შრომის რაოდენობაში რაიმე ცვლილების გარეშე, მარტოოდენ შრომის ღირებულების აწევა იმ საქონელთა საცვლელი ღირებულების დაწევას გამოიწვევს, რომელთა ნაწარმოებში ძირითადი კაპიტალი გამოიყენება; რაც უფრო დიდ წილს შეადგენს ძირითადი კაპიტალი, მით უფრო დიდი იქნება ეს დაწევა.

* * *

განკითხილუმა V

ის პრინციპი, რომ ღირებულება არ იცვლება ხელფასის აწევის ან დაწევის გამო, სახეცვლას განიცდის აგრეთვე კაპიტალის არაერთნაირი გამძლეობის გამო და იმ არაერთნაირი სისწრაფის გამო, რომლითაც კაპიტალი უბრუნდება მის გამოყენებელს.

უკანასკნელ განყოფილებაში ჩვენ ვიგულისხმეთ, რომ მრეწველობის ორი სხვადასხვა დარგის ორ თანასწორ კაპიტალში ძირითადი კაპიტალის წილი და საბრუნავი კაპიტალის წილი არაა თანასწორი; ახლა ვიგულისხმეთ, რომ მათში ძირითადის და საბრუნავის წილი ერთნაირი არის, მაგრამ მათი გამძლეობა არაა ერთნაირი, რაც უფრო ნაკლები გამძლეობისაა ძირითადი კაპიტალი, მით უფრო უახლოვდება იგი საბრუნავი კაპიტალის ბუნებას. იგი მოიხმარება და მისი ღირებულების რეპროდუქცია ხდება უფრო მოკლე ხანში, რათა ფაბრიკანტის კაპიტალი შენარჩუნებულ იქნეს. ჩვენ ეს არის ვნახეთ, რომ იმ ზომით, რა ზომითაც ძირითადი კაპიტალი სჭარბობს რომელსამე მანუფაქტურაში, მასში წარმოებულ საქონელთა ღირებულება, ხელფასის აწევისას, შედარებით უფრო დაბალია, ვიდრე იმ საქონელთა ღირებულება, რომლებიც იმ მანუფაქტურებში ინარმოება, სადაც საბრუნავი კაპიტალი სჭარბობს, იგივე შედეგი წარმოიშობა იმავე მიზეზით, რამდენადაც ძირითადი კაპიტალის გამძლეობა ნაკლები არის და იგი უახლოვდება საბრუნავი კაპიტალის ბუნებას.

თუ ძირითად კაპიტალს გამძლე ბუნება არა აქვს, — ყოველ წელიწადს შრომის დიდი რაოდენობა იქნება საჭირო იმისათვის, რომ მას შეუნარჩუნდეს ეფექტივობის თავდაპირველი მდგომარეობა; მაგრამ ამგვარად დახარჯული შრომა შეიძლება ჩაითვალოს ნამდვილ დახარჯულად დამზადებულ საქონელზე, რომელზედაც ამიტომ უნდა გადავიდეს ამ შრომის შესაბამისი ღირებულება. თუ მე მაქვს 2000 გირვ. სტერლინგის ღირებულების მანქანა, რომლის გამოყენებისათვის ძალიან ცოტა შრომაა საქონელთა საწარმოებლად საჭირო, და თუ ასეთი მანქანის გაცვეთა მცირედი არის და მოგების საერთო ნორმა 10%-ს შეადგენს, იმ შემთხვევაში მე დამჭირდება მხოლოდ 2000 გირვ. სტერლინგზე ცოტათი მეტი მივუმატო ჩემი საქონლის ფასს ჩემი მანქანის ხმარებისათვის. მაგრამ

თუ მანქანის გაცვეთა დიდია, თუ იმისათვის, რომ მან მუშაობის უნარი შეინარჩუნოს, საჭირო არის 50 ადამიანის შრომა წლის განმავლობაში, მაშინ მე ჩემი საქონლისათვის უნდა მოვიტხოვო დამატებითი ფასი, იმის თანახმად, რასაც მიიღებდა ყოველი სხვა ფაბრიკანტი, რომელიც 50 კაცს ამუშავებდა სხვა საქონელთა წარმოებაში და სრულიად არ ხმარობდა მანქანებს.

მაგრამ შრომის ხელფასის აწევა თანაბრად არ იმოქმედებს იმ მანქანებით წარმოებულ პროდუქტებზე, რომლებიც მალე ცვდება, და იმ მანქანებით წარმოებულზე, რომლებიც ნელა ცვდება. პირველთა წარმოებისას დამზადებულ საქონელზე მუდამ გადავა შრომის დიდი რაოდენობა, მეორეთა წარმოებისას კი — ძალიან მცირე რაოდენობა. ამიტომ ხელფასის ყოველი აწევა — ანუ, რაც იგივეა, მოგების ყოველი დაწევა დაბლა სწევს იმ საქონელთა შეფარდებითს ღირებულებას, რომლებიც გამძლე ბუნების მქონე კაპიტალით იწარმოება, და შესაბამისად მალლა სწევს იმათ ღირებულებას, რომლებიც უფრო წარმავალი კაპიტალით იწარმოება. ხელფასის დაწევას სწორედ წინააღმდეგი მოქმედება ექნება.

მე უკვე აღვნიშნე, რომ ძირითად კაპიტალს სხვადასხვა ხარისხის გამძლეობა აქვს. ვიგულისხმობთ ახლა, რომ ჩვენს წინაა მანქანა, რომელიც შეიძლება გამოყენებულ იქნეს მრეწველობის რომელსავე განსაკუთრებულ დარგში 100 მუშის სამუშაოს შესასრულებლად წელიწადში, და რომ ეს მანქანა მხოლოდ ერთ წელიწადში გასძლებს. ვიგულისხმობთ აგრეთვე, რომ ეს მანქანა ღირს 5000 გირვ. სტერლინგი და რომ 100 მუშის ხელფასი წელიწადში 5000 გირვ. სტერლინგს შეადგენს. ცხადია, რომ ამ შემთხვევაში ფაბრიკანტისთვის საესებით სულერთია, იყიდის იგი მანქანას თუ დაიქირავებს მუშებს. მაგრამ ვთქვათ, შრომის ღირებულებამ აიწია და 100 მუშის ხელფასი 5500 გირვ. სტერლინგზე ავიდა. ცხადია, ფაბრიკანტი ახლა ყოყმანს აღარ დაინყებს: მისი ინტერესია იყიდოს მანქანა, რომელიც შეუსრულებს მის სამუშაოს 5000 გირვ. სტერლინგად. მაგრამ ხომ არ აიწევს აგრეთვე მანქანის ფასიც, ხომ არ ეღირება ისიც 5500 გირვ. სტერლინგი შრომის ღირებულების აწევის გამო? მისი ფასი აიწევდა, მის აგებისას რომ არავითარი კაპიტალი არ გამოიყენებოდა და მანქანის მშენებელი რომ არავითარ მოგებას არ იღებდეს. თუ, მაგალითად, მანქანა პროდუქტია 100 ადამიანის შრომის, რომელნიც მასზე ერთ წელიწადს მუშაობდნენ და ხელფასად კაცზე 50 გირვ. სტერლინგს იღებდნენ, და, მაშადამე, მანქანის ფასი 5000 გირვ. სტერლინგს შეად-

გენს, მაშინ, ხელფასის აწვევისას 55 გირვ. სტერლინგამდე, მისი ფასი იქნებოდა 5500 გირვ. სტერლინგი. მაგრამ ეს შეუძლებელია: ან 100-ზე ნაკლები მუშა მუშაობდა მანქანაზე, ანდა არ შეიძლება მანქანა 5000 გირვ. სტერლინგად გაიყიდოს, ვინაიდან ამ 5000 გირვ. სტერლინგიდან უნდა გადახდილ იქნეს-მოგება კაპიტალზე, რომელიც მუშებს ამუშავებდა. ამრიგად, ვიგულისხმოდ, რომ მუშაობდა მხოლოდ 85 კაცი 50 გირვ. სტერლინგის ხარჯვით თითოსთვის ანუ 4250 გირვ. სტერლინგის დახარჯვით ნელინაღში და რომ 750 გირვ. სტერლინგი, რომელიც მიიღება მანქანის გაყიდვით მუშებისთვის ავანსად გაღებულ ხელფასზე მეტად, შეადგენდა მოგებას მანქანის მშენებლის კაპიტალზე. ხელფასის 10%-ით აწვევისას იგი იძულებული იქნება 425 გირვ. სტერლინგის რაოდენობის დამატებითი კაპიტალი გამოიყენოს და ამიტომ, 4250 გირვ. სტერლინგის ნაცვლად, დახარჯავს 4675 გირვ. სტერლინგს, — კაპიტალს, რომელზედაც მიიღებს მხოლოდ 325 გირვ. სტერლინგ მოგებას, თუ მანქანას წინანდებურად 5000 გირვ. სტერლინგად გაჰყიდის. მაგრამ სწორედ ასეთსავე მდგომარეობაშია ყველა ფაბრიკანტი და კაპიტალისტი: ხელფასის აწვევა თანაბრად ეხება ყველას. ამიტომ, თუ მანქანის მშენებელმა მანქანის ფასი ხელფასის გადიდების გამო ასწია, ასეთი მანქანების მშენებლობას კაპიტალის დიდი რაოდენობა მიანყდება, ვიდრე მათი ფასი იმ დონეზე არ დადგება, რომ მოგების ჩვეულებრივ ნორმას იძლეოდეს⁵. ჩვენ ვხედავთ, მაშასადამე, რომ მანქანები ხელფასის აწვევის გამო არ აიწვეს ფასში.

ფაბრიკანტს კი, რომელსაც შეუძლია ხელფასის საერთო აწვევისას მანქანას მიმართოს, — მანქანას, რომელიც მისი საქონლის წარმოების ხარჯებს არ გაადიდებს, განსაკუთრებული სარგებლობა ექნებოდა, თუ იგი შესძლებდა წინანდელი ფასი აეღო თავის პროდუქტებში; მაგრამ იგი, როგორც ჩვენ უკვე ვნახეთ, იძულებული იქნება დაბლა დასწიოს თავის საქონელთა ფასი; წინააღმდეგ შემთხვევაში კაპიტალი იწყებს მისი მრეწველობისკენ დენას, სანამ მისი მოგება საერთო დონემდე არ დაიწვეს. ამრიგად, მანქანების წყალობით მოგებაშია საზოგადოება: ის მუნიჯი აგენტები ყოველთვის გაცილებით ნაკლები შრომის პროდუქტს წარმოადგენენ, ვიდრე ის შრომა არის, რომელსაც ისინი შეენაცვლებიან, თუნდაც რომ მათ იგივე ფულადი ღირებულება ჰქონდეთ. მათი გავლენის მეოხებით ნაკლებ ადამიანთ ეხება სურსათის ფასის გადიდება, რაც მაღლა სწევს ხელფასს. ზემოაღნიშნულ მაგალითში იგი შეეხება 85 ადამიანს, 100-ის ნაცვლად, და აქედან გამომდინარე დაზოგვა გამოისახება

დამზადებული საქონლის შემცირებულ ფასში. მანქანების და მათი დახმარებით დამზადებულ საქონელთა ნამდვილი ღირებულება არა თუ მალა იწევს, არამედ, პირიქით, მანქანების დახმარებით წარმოებული ყველა საქონლის ფასი დაბლა იწევს, და ამასთან დაბლა იწევს მანქანების გამძლეობის პროპორციულად.

ჩვენ ვხედავთ, ამრიგად, რომ საზოგადოების განვითარების ადრეულ საფეხურზე, მანქანების ანუ გამძლე კაპიტალის ხმარებამდე დიდი მასშტაბით, თანასწორი კაპიტალებით წარმოებულ საქონელთ დაახლოებით თანასწორი ღირებულება აქვთ, და ეს მათი ღირებულება ერთი მეორესთან შედარებით მალა იწევს ან დაბლა იწევს მხოლოდ მეტი ან ნაკლები შრომის რაოდენობის გამო, რომელიც მათ წარმოებას სჭირდება. ამ ძვირადღირებული და გამძლე სამუშაო იარაღების შემოღების შემდეგ კი თანასწორი კაპიტალების გამოყენების გზით წარმოებულ პროდუქტებს ფრიად არათანასწორი ღირებულება ექნება; და თუმცა მათი შეფარდებითი ღირებულება ყოველთვის აიწევს ან დაიწევს ხოლმე მათ სწარმოებლად საჭიროდ გამხდარი მეტი ან ნაკლები შრომის რაოდენობის მიხედვით, ისინი, გარდა ამისა, ქვემდებარე იქნებიან კიდევ სხვა, თუმცა უფრო მცირედი, ცვლილებისა ხელფასის და მოგების აწევის ან დაწევის გამო. რადგან პროდუქტები, რომლებიც 5000 გირვ. სტერლინგად იყიდება, შესაძლებელია წარმოები იყოს კაპიტალის, რომელიც თავისი სიდიდით იმ კაპიტალის თანასწორი არის, რითაც წარმოებულია სხვა პროდუქტები, რომლებიც 10000 გირვ. სტერლინგად იყიდება. ამიტომ მათ წარმოებაზე მიღებული მოგება ერთნაირი იქნება; მაგრამ მოგება არ იქნებოდა ერთნაირი, პროდუქტების ფასი რომ არ იცვლებოდა მოგების ნორმის აწევასა ან დაწევასთან ერთად.

ამრიგად, აშკარავდება, რომ, რომელსამე წარმოების დარგში გამოყენებული კაპიტალის გამძლეობის მიხედვით, იმ საქონელთა შეფარდებით ფასებს, რომელთა წარმოებისთვის ამგვარი გამძლე კაპიტალი იხმარება, ცვლილება ექნება შებრუნებული მიმართულებით ხელფასთან შედარებით; ეს ფასები დაიწევს ხელფასის აწევისას და აიწევს ხელფასის დაწევისას; პირიქით, ის საქონელნი, რომელნიც უმთავრესად შრომით იწარმოებიან და ნაკლები ძირითადი კაპიტალით ან ნაკლებ გამძლე ხასიათის მქონე ძირითადი კაპიტალით, ვიდრე ის საზომი არის, რითაც ფასი გაიზომება, — ასეთი საქონელნი აიწვევენ ფასში ხელფასის აწევისას და დაიწვევენ ხელფასის დაწევისას.

განყოფილება VI

ღირებულების უცვლელი საზომი

ვინაიდან საქონელთა შეფარდებითი ღირებულება მუდამ იცვლება, — სასურველი იქნებოდა გვექონდეს საშუალება იმის განსასაზღვრავად, თუ იმათგან რომლების ნამდვილმა ღირებულებამ დაინია და რომლებისამ აინია. ეს შეიძლებოდა შესრულებულიყო მხოლოდ იმ გზით, რომ ჩვენ მათ ერთი მეორის მიყოლებით შევადარებდით ღირებულების რაიმე უცვლელ ნორმალურ საზომს, რომელიც თვითონ არც ერთ იმ რყევას, რომელსაც სხვა საქონელნი განიცდიან, არ უნდა ყოფილიყო დაქვემდებარებული. ასეთი საზომი ჩვენ არ შეგვიძლია გვექონდეს, ვინაიდან არ არსებობს ისეთი საქონელი, რომელიც არ ექვემდებარებოდეს იმავე ცვლილებებს, რასაც ექვემდებარება სხვა საგანთა ღირებულება, რომელიც ჩვენ გვინდა გავზომოთ. სხვა სიტყვებით, არ არსებობს ისეთი საქონელი, რომლის წარმოება არ მოითხოვდეს ხან მეტ, ხან ნაკლებ შრომას. მაგრამ რომ კიდევ შეიძლებოდეს ჩვენ მიერ საზომად არჩეული საქონლისთვის ღირებულების ცვლილების ეს მიზეზი მოვსპოთ, რომ კიდევ იყოს შესაძლებელი, რომ, მაგალითად ჩვენი ფულის სანამოებლად ყველა ეპოქაში შრომის ერთი და იგივე რაოდენობა მოითხოვებოდეს, მაინც ფული ვერ იქნებოდა ღირებულების სრულყოფილი მასშტაბი ანუ უცვლელი საზომი, ვინაიდან, როგორც მე უკვე ვეცადე განმემატებია, მისი შეფარდებითი ღირებულება დაქვემდებარებული იქნებოდა ცვლილებას ხელფასის ანევის ან დანევის გამო, როდესაც საჭირო ძირითადი კაპიტალის ნილი სხვადასხვა იქნებოდა ფულის წარმოებაში, და იმ სხვა საქონელთა წარმოებაში, რომელთა ღირებულების გაზომვა ჩვენ გვნაძია. ფულის შეფარდებითი ღირებულება ცვლილებას იქნებოდა დაქვემდებარებული, გარდა ამისა, იმავე მიზეზის გამო კიდევ იმიტომაც, რომ გამძლეობა ძირითადი კაპიტალისა, რომელიც გამოიყენება მის სანარმოებლად და მასთან შესადარებელ სხვა საქონელთა სანარმოებლად, ფრიად სხვადასხვა არის, რომ დრო, რომელიც საჭიროა პირველის გადასატანად ბაზარზე, შეიძლება უფრო გრძელი ან მოკლე იყოს იმ დროზე, რომელიც საჭიროა მასთან შესადარებელ საქონელთა გადასატანად ბაზარზე. ყველა ეს გარემოება ხელს უშლის იყოს ღირებულების სრულიად ზუსტი საზომი.

ვთქვათ, ჩვენ ოქრო ავირჩიეთ ღირებულების მასშტაბად. ცხადია, რომ იგი წარმოადგენს საქონელს, რომლის მოპოება ისეთსავე შემთხვევითობას ექვემდებარება, როგორც ყოველი სხვა საქონლის, და რომელიც თავის საწარმოებლად მოითხოვს შრომას და ძირითად კაპიტალს. ყოველი სხვა საქონლის მსგავსად, ოქროს წარმოებაშიც შესაძლებელია განხორციელებულ იქნეს გაუმჯობესება შრომის დასაზოგავად და, მაშასადამე, მისი შეფარდებითი ღირებულება სხვა საგნების მიმართ შესაძლებელია შემცირდეს უკვე მისი წარმოების უფრო გაადვილების გამო.

რომ კიდევ ვიგულისხმოთ, რომ ცვლილების ეს მიზეზი მოსპობილ იქნა და რომ ოქროს ერთი და იმავე რაოდენობის მოსაპოებლად საჭიროა ყოველთვის შრომის ერთი და იგივე რაოდენობა, მაინც ოქრო არ იქნებოდა ღირებულების სრულყოფილი საზომი, რომლის შემწევობით ჩვენ შეგვეძლო ზუსტად განგვესაზღვრა ყველა სხვა საქონელთა ღირებულების ცვლილება, და ეს იმიტომ, რომ იგი არ იქნებოდა ძირითადი და საბრუნავი კაპიტალის სწორედ იმავე კომბინაციის გზით წარმოებული, როგორითაც ყველა სხვა საგნები, არც იმავე გამძლეობის მქონე ძირითადი კაპიტალით წარმოებულ, და აგრეთვე იმიტომაც, რომ იგი ზედმინუნით იმავე დროის მსაჭიროებელი არ იქნებოდა, როგორისაც სხვა საქონელნი, ვიდრე შეიძლებოდა მისი ბაზარზე გატანა. იგი ღირებულების სრულყოფილი საზომი იქნებოდა ყველა, სწორედ ასეთსავე პირობებში წარმოებული საგნისთვის, მაგრამ არა სხვებისთვის. თუ ოქრო, მაგალითად, ისეთსავე პირობებში ინარმოებოდა, როგორიც ჩვენი ნაგულისხმევის თანახმად საჭიროა მაუდის ან ჩითის წამოებისთვის მაშინ იგი ღირებულების სრულყოფილი საზომი იქნებოდა ამ საგნებისთვის, მაგრამ არა ხორბლისთვის, ნახშირისთვის და სხვა პროდუქტებისთვის, რომლებიც ძირითადი კაპიტალის მეტი ან ნაკლები წილის მონაწილეობით იყო წარმოებული, იმიტომ რომ, როგორც ჩვენ ვუჩვენეთ, ყოველი ცვლილება მოგების მუდმივ ნორმაში განსაზღვრულ გავლენას იქონიებდა ყველა ამ პროდუქტების შეფარდებითს ღირებულებაზე, დამოუკიდებლად ყოველგვარი ცვლილებისგან შრომის იმ რაოდენობაში, რომელიც მათ საწარმოებლად იყო გამოყენებული. ოქრო რომც ინარმოებოდა იმავე პირობებში, რომლებშიაც ხორბალი ინარმოება, და ეს პირობები კიდევაც რომ არასოდეს არ იცვლებოდა, იგი მაინც, აღნიშნული მიზეზების გამო, ვერ იქნებოდა მაუდის და ჩითის ღირებულების სრულყოფილი საზომი ყველა

ეპოქისთვის. ამრიგად, არც ოქრო, არც რომელიმე სხვა საქონელი არ შეიძლება იყოს ოდესმე ღირებულების სრულყოფილი საზომი ყველა საგანთათვის. მაგრამ მე უკვე აღვნიშნე, რომ მოგების ცვლილება შედარებით მცირე გავლენას ახდენს საგნების შეფარდებითს ღირებულებაზე, რომ გაცილებით უფრო დიდ გავლენას წარმოშობს შრომის ცვალებადი რაოდენობა, რომელიც საჭიროა წარმოებისთვის. ამიტომ, თუ ვიგულისხმებთ, ცვლილების ამ მნიშვნელოვან მიზეზს ადგილი არა აქვს ოქროს წამოებაში, ჩვენ, ალბათ, ოქროს სახით გვექნება ისეთი დიდი დაახლოება ღირებულების ნორმალურ მასშტაბთან როგორც კი თეორიულად შეიძლება მოსაზრებელი იქნეს. არ შეიძლება განა განვიხილოთ ოქრო, როგორც საქონელი, რომელიც ორი სახის კაპიტალის ისეთი შეფარდების გზით ინარმოება, რომელიც ყველაზე უფრო უახლოვდება საშუალო შეფარდებას, რომელსაც ადგილი აქვს მეტნილ საქონელთა წარმოებაში? არ შეგვიძლია განა განვიხილოთ ეს შეფარდება, როგორც ერთნაირად დაშორებული იმ ორ უკიდურესობას, როდესაც ერთ შემთხვევაში ცოტა ძირითადი კაპიტალი იხმარება ან როდესაც მეორე შემთხვევაში ცოტა შრომა გამოიყენება, და განა არ უჭირავს მას საშუალო ადგილი მათ შორის?

ამგვარად, თუ მე შემიძლია ვიგულისხმო, რომ ხელთ მაქვს ნორმალური საზომი, ესოდენ ძალიან დაახლოებული უცვლელ საზომს, ამით ის სარგებლობა მექნება, რომ მე შემეძლება ვილაპარაკო საგნების ღირებულების ცვლილებებზე ისე, რომ თითოეული შემთხვევის გამოისობით არ გამოუდგე იმ საზომის ღირებულების შესაძლებელი ცვლილების განხილვას, რომლითაც ფასი და ღირებულება შეფასდება.

ამიტომ, თუ სავსებით ვსცნობ, რომ ოქროსგან გაკეთებული ფული ექვემდებარება მეტნილ იმ ცვლილებებს, რომლებსაც ექვემდებარება სხვა საგნების ღირებულება, მე მაინც, ამ გამოკვლევის საგნის გასაადვილებლად, ვიგულისხმებ, რომ იგი უცვლელი არის, და ამიტომ ფასების ყველა ცვლილებას მე განვიხილავ როგორც შედეგს იმ საქონლის ღირებულების ცვლილებისა, რომელზედაც სწორედ ლაპარაკი მაქვს.

ვიდრე ამ საგანს მოვრჩებოდე, უადგილო არ იქნება აღვნიშნო, რომ ადამ სმიტი და ყველა მისი მომდევნო მწერლები, — რამდენადაც ვიცი, ყველანი გამოუკლებლივ, — ამტკიცებდნენ: შრომის ფასის აწევას შედეგად ექნებოდა ყველა საქონელთა ფასის თანაბრად აწევაო. იმედი მაქვს,

მე შევსძელი საკმარისად დამემტკიცებია, რომ ასეთი შეხედულები-სათვის არავითარი საფუძველი არ არსებობს, და რომ აინევდა იმ მხოლოდ საქონელთა ფასი, რომლებზედაც ნაკლები ძირითადი კაპიტალი იხმარება, ვიდრე საზომად აღებულ პროდუქტზე, რომლის თანახმად ფასი გამოითვლება, და რომ იმ საქონელთა ფასი, რომელთა წარმოებაში მეტი ძირითადი კაპიტალი გამოიყენება, ხელფასის ანევის შემთხვევაში ნამდვილად დაინევდა. პირიქით, ხელფასის დანევის შემთხვევაში მხოლოდ იმ საქონელთა ფასი დაინევდა, რომელთა წარმოებაში ნაკლები შეფარდების ძირითადი კაპიტალი გამოიყენება, ვიდრე საზომად აღებული პროდუქტის წარმოებაში, რომლის თანახმად ფასი გამოითვლება, ხოლო ყველა იმ საქონელთა ფასი რომელთა წარმოებაში უფრო დიდი შეფარდების ძირითადი კაპიტალი იხმარება, ნამდვილად აინევდა.

საჭიროდ მიმაჩნია აგრეთვე აღვნიშო, რომ მე არ მითქვამს: რადგან ერთ საქონელზე დაიხარჯა შრომა, რომელიც 1000 გირვ. სტერლ. ღირს, და მეორეზე დაიხარჯა შრომა, რომელიც 2000 გირვ. სტერლ. ღირს, ამიტომ პირველის ღირებულება 1000 გირვ. სტერლინგი და მეორის ღირებულება 2000 გირვ. სტერლინგი იქნება მეთქი. მაგრამ მე ვთქვი კი, რომ მათი ღირებულების შეფარდება იქნება ერთი მეორისადმი როგორც 1:2 და რომ ისინი ამ პროპორციით გაიცვლებიან. ამ მოძღვრების ჭეშმარიტებისთვის მნიშვნელობა არა აქვს გაიყიდება პირველი საქონელი 1100 გირვ. სტერლინგად და მეორე — 2200 გირვ. სტერლინგად, თუ პირველი — 1500 გირვ. სტერლინგად და მეორე — 3000 გირვ. სტერლინგად. ამ საკითხს მე არც კი ვიკვლევ ამჟამად; მე ვამტკიცებ მხოლოდ, რომ მათი შეფარდებითი ღირებულება განისაზღვრება შრომის შეფარდებითი რაოდენობით, რომელიც დახარჯულია მათ წარმოებაზე ⁶.

• • •

სხვადასხვა შედეგები, რომლებსაც ინვეეს ფულის ღირებულების ცვლილება, ე. ი. იმ საზომის ღირებულების ცვლილება, რომლითაც ყოველთვის გამოისახება ფასი, ან ინვეეს იმ საქონელთა ღირებულების ცვლილება, რომლებიც ფულით იყიდება.

თუმცა უკვე განვმარტე, ფულის ღირებულებას, სხვა საგანთა შეფარდებითი ღირებულების ცვლილებათა მიზეზების ნათლად გარკვევის მიზნით, უცვლელად მივიჩნიე მეთქი, მაგრამ მე მაინც სასარგებლოდ ვთვლი აღნიშნო სხვადასხვა შედეგები საქონელთა ფასების ცვლილებისა, რომელიც წარმოსდგება ჩემ მიერ უკვე აღნიშნული მიზეზების გამო, სახელდობრ: საქონელთა სანარმოებლად საჭირო შრომის რაოდენობის სხვადასხვაობის გამო და თვით ფულის ღირებულების ცვლილების გამო.

რადგან ფული ცვალებადი საქონელია, ამიტომ ფულადი ხელფასის აწევა ხშირად გამოიწვევს ფულის ღირებულების დაწევით. ამ მიზეზით ხელფასის აწევას სინამდვილეში ყოველთვის ახლავს საქონელთა ფასის აწევა; მაგრამ ასეთ შემთხვევებში ჩვენ ყოველთვის ვპოვებთ, რომ შრომის და სხვა საქონელთა ღირებულება ერთი მეორის მიმართ არ შეცვლილა, არამედ რომ ცვლილება მხოლოდ ფულს შეეხო.

ფული, რადგან იგი წარმოადგენს საქონელს, რომელიც უცხო ქვეყნიდან მიიღება, რადგან იგი საშუალებაა გაცვლა-გამოცვლისა ყველა ცივილიზებულ ქვეყნებს შორის და რადგან განანიღდება მათ შორის იმ პროპორციით, რომელიც იცვლება ყოველ გაუმჯობესებასთან ვაჭრობასა და მანქანებში, აგრეთვე სიძნელის ყოველ გადიდებასთან მზარდი მოსახლეობისათვის საზრდოს და სხვა საარსებო საგანთა მოპოებაში, — ყველა ამის გამო ფული განუწყვეტილად ცვლილებებს ექვემდებარება. და როდესაც ჩვენ საცვლელი ღირებულების და ფასების მომწესრიგებელ პრინციპებს ვამყარებთ, უნდა გულდასმით განვასხვაოთ ცვლილებები, რომლებიც თვით საქონელს მიეკუთვნება, იმ ცვლილებებისაგან, რასაც ინვეეს ცვლილება საზომში, რომლითაც შეფასდება ღირებულება ანუ გამოისახება ფასი.

ფულის ღირებულების ცვლილების გამო ხელფასის აწევას საყოველთაო ზემოქმედება აქვს ფასზე და ამ მიზეზით არავითარ რეალურ

გავლენას არ ახდენს მოგება. პირიქით, ხელფასის აწევა იმ გარემოების გამო, რომ მუშა უხვ გასამრჯელოს იღებს, ანუ სიძნელის გამო საარსებო საგნების მოპოებაში, რომლებზედაც ხელფასი იხარჯება, არ წარმოშობს შედეგად ფასის აწევას, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ მცირეოდენ გამონაკლისებს, მაგრამ დიდ გავლენას ახდენს მოგების დაწევაზე. პირველ შემთხვევაში მუშის შესანახად არ გამოიყოფა ქვეყნის წლიური შრომის პროდუქტის უფრო დიდი ნაწილი; მეორე შემთხვევაში კი გამოიყოფა ამისათვის უფრო დიდი ნაწილი.

რენტის, მოგების და ხელფასის აწევა ან დაწევა ჩვენ უნდა განვსაჯოთ იმის მიხედვით, თუ როგორ განაწილდება რომელიმე ცალკეული ფერმის მიწის მთელი პროდუქტი სამ კლასს შორის: მემამულეებსა, კაპიტალისტებსა და მუშებს, და არა იმ ღირებულების მიხედვით, რადაც ეს პროდუქტი შეიძლება შეფასდეს საზომი დოვლათით, რომელიც უცილობლად ცვალებადი არის.

არა პროდუქტის აბსოლუტური რაოდენობის მიხედვით, რომელსაც თითოეული კლასი იღებს, შეგვიძლია ჩვენ სისწორით განვსაჯოთ მოგების, რენტის და ხელფასის ნორმა, არამედ იმ შრომის რაოდენობის მიხედვით, რომელიც საჭიროა ამ პროდუქტის მოსაპოებლად. მანქანების და მიწათმოქმედების გაუმჯობესების მეოხებით მთელი პროდუქტი შეიძლება გაორკეცდეს; მაგრამ თუ ხელფასი, რენტა და მოგება აგრეთვე გაორკეცდა, შეფარდება მათ შორის უცვლელი დარჩება, და ერთ მათგანზე არ შეიძლება ითქვას, რომ შეფარდებით იგი შეიცვალა. მაგრამ თუ ხელფასი სრული ზომით არ მონაწილეობდა ამ გადიდებაში; თუ იგი გაორკეცების ნაცვლად მხოლოდ ნახევრით გადიდდა; თუ რენტა, გაორკეცების ნაცვლად სამი მეოთხედით გაიზარდა, ხოლო დანარჩენი ნაშატი მოგებას ხვდა წილად, — ამ შემთხვევაში, მგონია, მე უფლება მაქვს ვთქვა, რომ რენტა და ხელფასი დაეცა, ხოლო მოგებამ აიწია. ჩვენ რომ უცვლელი მასშტაბი გვქონდეს ამ პროდუქტის ღირებულების გასაზომად, ნახავდით, რომ მუშების და მემამულეთა კლასს ხვდა წინანდელზე ნაკლები წილი და კაპიტალისტთა კლასს — წინანდელზე მეტი წილი. ჩვენ შეგვეძლო გვენახა, მაგალითად, რომ თუმცა საქონელთა აბსოლუტური რაოდენობა გაორკეცდა, ისინი მაინც შრომის სწორედ ისეთივე რაოდენობის პროდუქტს შეადგენენ როგორც წინათ. თუ თითოეული 100 წარმოებული ქუდიდან, სერთუკიდან და კვარტერი ხორბლიდან

მუშებს ხვდებოდა წინათ.....	25
მემამულეებს ხვდებოდა წინათ	25
და კაპიტალისტებს ხვდებოდა წინათ	50

100

და თუ ამ საქონელთა რაოდენობის გაორკეცების შემდეგ ყოველი 100-დან

მუშებს ხვდება მხოლოდ.....	22
მემამულეებს.....	22
და კაპიტალისტებს.....	56

100

ამ შემთხვევაში მე ვიტყვოდი, რომ ხელფასი და რენტა დაეცა, ხოლო მოგებამ აინია, თუმცა სიუხვის გამო საქონელთა რაოდენობა, რომელიც მუშას და მემამულეს ეძლევა ამ პროპორციით გადიდდა : 25:44. ხელფასი უნდა გაიზომოს მისი ნამდვილი ღირებულების მიხედვით, რომელიც გამოყენებული იყო მის სანარმოებლად, და არა მისი ნორმალური ღირებულების მიხედვით, რომელიც გამოისახება სერთუკებით, ქუდებით, ფულით ან ხორბლით. იმ გარემოებებში, რომლებიც მე ეს არის ვიგულისხმე, საქონელთა ღირებულება წინანდელის ნახევარზე დაინეცდა და, თუ ფულის ღირებულებას ცვლილება არ განუცდია, მათი ფასიც წინანდელის ნახევარზე დაინეცდა. ამრიგად, ამ საზომის მიხედვით, რომლის ღირებულებას ცვლილება არ განუცდია, რომც აღმოჩნდეს, რომ მუშის ხელფასი დაეცა, ეს მაინც სრულიად არ იქმნება რეალური დაცემის მომასწავებელი, ვინაიდან მუშას ახლანდელი ხელფასით იაფ საქონელთა მეტი რაოდენობის მოპოება შეუძლია, ვიდრე შეძლო წინანდელი ხელფასით.

რაგინდ დიდი იყოს ფულის ღირებულების ცვლილება, იგი არავითარ სხვაობას არ ქმნის მოგების ნორმაში. ვინაიდან: ვიგულისხმოთ, რომ ფაბრიკანტის საქონელთა ფასმა აინია 1000 გირვ. სტერლინგიდან 2000 გირვ. სტერლინგამდე, ე. ი. 100%-ით, — მისი მოგების ნორმა უცვლელი დარჩება, უკეთეს მისი კაპიტალი, რომელზედაც ფულის ღირებულების ცვლილება ისევე მოქმედებს, როგორც პროდუქტების ღირებულებაზე, უკეთეს მისი მანქანების, შენობების და საქონლური მარაგის ღირებულებების

ბა აგრეთვე 100%-ით აიწვეს, და მას მოცემული ქვეყნის შრომის იგივე რაოდენობა — და არა მეტი — ექნება თავის განკარგულებაში.

თუ იგი განსაზღვრული ღირებულების კაპიტალით შესძლებს გააორკეცოს შრომის დაზოგვის გზით პროდუქტების რაოდენობა, და მათი ფასი წინანდელის ნახევარზე დაიწვეს, — შეფარდება კაპიტალსა და წარმოებულ პროდუქტს შორის იგივე დარჩება და, მაშასადამე, მოგების ნორმაც არ შეიცვლება.

თუ იმავე დროს, როდესაც მან იმავე კაპიტალის გამოყენებითი პროდუქტის რაოდენობა გააორკეცა, ფულის ღირებულებამ, რაიმე მიზეზის გამო, ნახევრით დაიწია, — პროდუქტი ორჯერ მეტ ფულად ღირებულებად გაიყიდება, ვიდრე უწინ; მაგრამ მის წარმოებაზე გამოყენებულ კაპიტალსაც ორჯერ მეტი ფულადი ღირებულება ექნება წინანდელთან შედარებით. მაშასადამე, ამ შემთხვევაშიც, პროდუქტის ღირებულებას იგივე შეფარდება ექნება კაპიტალის ღირებულების მიმართ, როგორც უწინ. და თუმცა პროდუქტის რაოდენობა გაორკეცდა, — რენტა, ხელფასი და მოგება შეიცვლება მხოლოდ იმ პროპორციის ცვლილების მიხედვით, რა პროპორციითაც ეს გაორკეცებული პროდუქტი შეიძლება წაწილდებოდეს ამ სამ კლასს შორის, რომელნიც მას იყოფენ.

* * *

ტენცა

ახლა უნდა განვიხილოთ კიდევ, იწვევს თუ არა მიწის მითვისება საკუთრებად და მის შემდგომად რენტის შექმნა რაიმე ცვლილებას საქონელთა შეფარდებითს ღირებულებაში, წარმოებისთვის საჭირო შრომის რაოდენობისგან დამოუკიდებლად. საგნის ამ მხარის მისახვედრად საჭიროა გამოვიკვლიოთ რენტის ბუნება და კანონები, რომელნიც მის აწევას და დაწევას განაგებენ.

რენტა არის მიწის პროდუქტის ის ნაწილი, რომელსაც მემამულეს უხდიან მიწის თავდაპირველი და უხრწნელი ძალებით სარგებლობისათვის. მაგრამ რენტას ხშირად სარგებელში და კაპიტალის მოგებაში ურევვენ, და მდაბიურ ენაში ამ ტერმინით აღნიშნავენ ყველაფერს, რასაც კი ფერმერი ყოველწლიურად უხდის მემამულეს. ვთქვათ, ერთი მეორის გვერდით მდებარე, ერთნაირი სიდიდის და ერთნაირი ბუნებრივი ნაყოფიერობის მქონე ორი ფერმიდან ერთს აქვს ყველა სამეურნეო შენობა და, გარდა ამისა, სათანადოდ გაშრობილია, პატივებულია და ჯეროვანად დაყოფილი არის ტრუშულით, ღობით და კედლებით, მაშინ როდესაც მეორეს არც ერთი ეს უპირატესობა არა აქვს. სრულიად ბუნებრივია, რომ პირველით სარგებლობისათვის მეტი სანაზღაურო იქნება გაღებული, ვიდრე მეორით სარგებლობისათვის; მაგრამ ამ სანაზღაუროს ორსავე შემთხვევაში რენტას უწოდებენ. ხოლო ცხადია, რომ იმ ფულს რომელსაც წლიურად აძლევენ გაუმჯობესებული ფერმისთვის, მხოლოდ ნაწილს იხდიან ნიადაგის თავდაპირველი და უხრწნელი ძალებისათვის, მეორე ნაწილს კი იხდიან იმ კაპიტალით სარგებლობისათვის, რაიც მოხმარებული იყო ნიადაგის ხარისხის გაუმჯობესებაზე და შენობების აგებაზე, რომლებიც საჭიროა პროდუქტის შესანახად და მის დასაცავად გაფუჭებისაგან. ადამ სმიტი რენტაზე ზოგჯერ იმ მკაცრი აზრით ლაპარაკობს, რა აზრითაც რენტის შემოფარგვლა მე მსურს, მაგრამ უფრო ხშირად მასზე იმ მდაბიური აზრით ლაპარაკობს, რა აზრითაც ეს სიტყვა ჩვეულებრივ იხმარება. იგი მოგვითხრობს, რომ ხე-ტყის მოთხოვნა და, ამის გამო, მისი მაღალი ფასი ევროპის სამხრეთ ქვეყნებში იმის მიზეზი იყო, რომ ნორვეგიაში იწყეს რენტის გადახდა ტყეებისათვის, რომელთაც ნი-

ნათ რენტა არ მოჰქონდათ. მაგრამ განაცხადი არ არის, რომ ის პირი, რომელიც ამ ეგრეთწოდებულ რენტას იხდიდა, იხდიდა მას ღირებულების მქონე საქონლისათვის, რომელიც იმუამად მიწაზე იდგა, და რომ იგი სინამდვილეში მის მიერ გადახდილს მოგებით აინაზღაურებდა ხე-ტყის გაყიდვის გზით? ტყის გაჩეხის შემდეგ რომ მემამულეს რაიმე სასყიდელი მისცემოდა მიწის სარგებლობისათვის ტყის ან რაიმე სხვა პროდუქტის გასაშენებლად, სამერმისო მოთხოვნის ანგარიშით, იმ შემთხვევაში, ასეთი სასყიდლისათვის სამართლიანად შეიძლებოდა რენტა გვეწოდებია, იმიტომ რომ იგი მიწის პროდუქტიული ძალებისთვის იქნებოდა გადახდილი. მაგრამ იმ შემთხვევაში, რომელზედაც ადამ სმიტი ლაპარაკობს, სასყიდელს იხდიდნენ ტყის გაჩეხვის და გაყიდვის უფლებისათვის, და არა მის გაშენების უფლებისათვის. იგი ლაპარაკობს აგრეთვე ქვანახშირის მალაროების და ქვასამტვრევების რენტაზე, რომელსაც ასევე შეეხება ეს შენიშვნა, სახელდობრ, რომ მალაროსთვის ან ქვასამტვრევისათვის გაღებულ სასყიდელს იმ ნახშირის და ქვის ღირებულებისათვის იხდიან, რომელიც შეიძლება იქიდან გამოღებულ იქნეს, და მას არავითარი კავშირი არა აქვს მიწის თავდაპირველ და უხრწნელ ძალებთან. ამ განსხვავებას დიდი მნიშვნელობა აქვს რენტის და მოგების გამოკვლევისათვის, ვინაიდან აღმოჩნდა, რომ კანონები, რომელნიც რენტის მოძრაობას განაგებენ, ფრიად განსხვავდებიან იმ კანონებისაგან, რომელნიც მოგების მოძრაობას განაგებენ, და იშვიათად მოქმედებენ ერთი და იმავე მიმართულებით. ყველა კულტურულ ქვეყანაში ის სასყიდელი, რომელსაც მემამულეს უხდიან ყოველწლიურად და რომელიც რენტისა და მოგების შერეულ ხასიათს ატარებს, სანინაალმდეგო მიზეზების მოქმედებით ზოგჯერ სტაციონარული რჩება, ზოგჯერაც მაღლა იწევს ან მაღლა იწევს იმის მიხედვით, თუ რომელია იმ მიზეზთაგან უფრო ძლიერი. ამიტომ ამ თხზულების შემდგომ გვერდებზე რამდენჯერაც კი მე რენტაზე ვლაპარაკობ, ყოველთვის იმ სასყიდელს ვგულისხმობ, რომელსაც მიწის მესაკუთრეს აძლევენ მიწის თავდაპირველი და უხრწნელი ძალებით სარგებლობისათვის.

ამა თუ იმ ქვეყნის პირველად დასახლებისას, სადაც უხვად მოიპოება მდიდარი და ნაყოფიერი მიწა, რომლის მხოლოდ მცირე ნაწილის დამუშავებაა საჭირო არსებული მოსახლეობის გადასარჩენად ან მხოლოდ მცირე ნაწილი შეიძლება დამუშავდეს იმ კაპიტალით, რომელიც იმ მო-

სახლეობის განკარგულებაშია, — რენტა სრულიად არ არსებობს. აბა ვინ გადაიხდის რამეს მინით სარგებლობისათვის, როდესაც კიდევ მოიპოება საკუთრებად გადაუქცევი უამრავი მიწა, რომელიც, ამიტომ, ყველას შეუძლია აიღოს თავის განკარგულებაში, ვისაც კი მისი დამუშავება სწადია.

მიწოდების და მოთხოვნის ზოგადი პრინციპების თანახმად, არავინ არ გადაიხდის რენტას ასეთ მიწაში, იმავე საფუძვლით, რა საფუძვლითაც არავინ არას გადაიხდის ჰაერისთვის და წყლისთვის ან ბუნების სხვა ნაბოძვარისთვის, რომელიც უსაზღვრო რაოდენობით არსებობს. მასალის მოცემული რაოდენობით და ატმოსფერის წნევისა და ორთქლის დრეკადობის დახმარებით მანქანებს შეუძლიათ განსაზღვრული სამუშაოს შესრულება და ადამიანის შრომის მნიშვნელოვნად შემოკლება. მაგრამ ამ ბუნებრივი ძალებით სარგებლობის გამო ხარჯები არ წარმოსდგება, ვინაიდან ეს ძალები უღებელია და ყველას მიერ შეიძლება გამოყენებულ იქნეს. ამგვარადვე ლუდის მხდელი, არყის მხდელი, მღებავი განუწყვეტლივ სარგებლობენ ჰაერით და წყლით თავიანთი პროდუქტების საწარმოებლად; მაგრამ რადგან აღნიშნული საგნების მარავი უსაზღვროა, — მათ ფასი არა აქვთ⁷. ყველა მიწას რომ ერთნაირი თვისებები ჰქონდეს, იგი რომ უსაზღვრო რაოდენობით მოიპოვებოდეს და ხარისხის მხრივ ერთგვაროვანი იყოს, მაშინ მისი სარგებლობისათვის სასყიდელი ვერ აიღებოდა, გარდა იმ შემთხვევებისა, როდესაც მას მდებარეობის მხრივ განსაკუთრებული უპირატესობა ექნებოდა. მაშასადამე, რენტა გადაიხდება მინით სარგებლობისათვის მხოლოდ იმიტომ, რომ მიწის რაოდენობა არაა უსაზღვრო და მისი ხარისხი არ არის ერთნაირი და რომ მოსახლეობის მატებისას უფრო ცუდი ხარისხის მიწა ან ნაკლებ ხელსაყრელი მდებარეობის მქონე მიწა შედის დამუშავებაში. როდესაც, საზოგადოების განვითარებისას, დამუშავებაში შედის მეორე ხარისხის ნაყოფიერების მიწა, პირველი ხარისხის მიწაზე მაშინვე რენტა წარმოსდგება, და ამ რენტის სიდიდე დამოკიდებული იქნება ამ ორი ნაკვეთის ხარისხის განსხვავებაზე.

როდესაც დამუშავებაში მესამე ხარისხის მიწა შედის, მაშინვე მეორე ხარისხის მიწა რენტის მოცემას იწყებს, და რენტის განმსაზღვრელი წინანდებურად ამ მიწების პროდუქტიული ძალის განსხვავებაა. იმავე დროს მაღლა იწევს პირველი ხარისხის მიწის რენტა, იმიტომ რომ იგი ყოველთვის მეორე ხარისხის მიწის რენტაზე უფრო დიდი უნდა

იყოს სხვაობის ოდენობით პროდუქტში, რომელსაც ეს მიწები იძლევიან კაპიტალისა და შრომის განსაზღვრული რაოდენობით. მოსახლეობის ყოველ მატებასთან, რომელიც ქვეყანას აიძულებს უფრო ცუდი ხარისხის მიწას მიმართოს, რათა შესაძლებლობა ჰქონდეს თავისი საზრდოს მოთხოვნილება დაჰფაროს, ყველა უფრო ნაყოფიერი მიწის რენტა მალ-ლა აიწევს.

ვიგულისხმობთ, რომ მიწის ნაკვეთები: 1, 2 და 3 იძლევიან, თანასწორი კაპიტალის და შრომის დახარჯვისას წმინდა პროდუქტს 100, 90 და 80 კვარტერი ხორბლის რაოდენობით. ახალ ქვეყანაში, სადაც ნაყოფიერი მიწა, მოსახლეობასთან შედარებით, უხვად მოიპოება და სადაც, ამიტომ, მხოლოდ 1-ის დამუშავება არის საჭირო, მთელი წმინდა პროდუქტი მიწათმოქმედის კუთვნილი იქნება და შეადგენს მოგებას მის მიერ ავანსად გაღებულ კაპიტალზე. როდესაც მოსახლეობა იმდენად გაიზრდება, რომ 2-ის დამუშავება გახდება საჭირო, რომლიდანაც, მუშების შესანახის გამოკლების შემდეგ, მხოლოდ 90 კვარტერი მიიღება, მაშინ 1 იწყებს რენტის მოცემას, ვინაიდან: ახლა ან მოგების ორი ნორმა უნდა არსებობდეს სამიწათმოქმედო კაპიტალზე, ანდა 10 კვარტერი — ან 10 კვარტერის ღირებულება — უნდა გამოკლებულ იქნეს 1-ის პროდუქტიდან რაიმე მიზნისათვის. მიწის მესაკუთრე ეწეოდა 1-ის დამუშავებას თუ — სხვა ვინმე, ეს 10 კვარტერი, სულერთია, მაინც რენტას შეადგენს, იმიტომ რომ 2-ის დამუშავებელი იმავე შედეგს მიიღებს თავისი კაპიტალით, დაამუშავებს იგი 1-ს, 10 კვარტერი რენტის გადახდით, თუ წინანდებურად 2-ს დაამუშავებს, რენტის გადაუხდელად. ამგვარადვე შეიძლება ცხადვყოთ, რომ როდესაც 3-ის დამუშავებას შეუდგებიან, 2-ის რენტა უნდა უდრიდეს 10 კვარტერს ან მის ღირებულებას, ხოლო 1-ის რენტა აიწევს 20 კვარტერამდე, იმიტომ რომ 3-ის დამუშავებელს ერთნაირი მოგება ექნება, გადაიხდის იგი 20 კვარტერ რენტას 1-ისთვის ან 10 კვარტერ რენტას 2-ისთვის, თუ დაამუშავებს 3-ს, რენტის გადაუხდელად.

ხშირად მოხდება — და სინამდვილეში ეს ჩვეულებრივი მოვლენაა, — რომ, 2-ის, 3-ის, 4-ის ან 5-ის ან უფრო ცუდი მიწის დამუშავებაზე გადასვლამდე, კაპიტალი შესაძლებელია უფრო პროდუქტიულად იქნეს გამოყენებული იმ მიწებზე, რომლებიც უკვე დამუშავებაშია შესული. შესაძლებელი აღმოჩნდეს, რომ თავდაპირველი კაპიტალის გაორკე-

ცებისას, რომელიც 1-ისთვის გამოიყენებოდა, პროდუქტი, თუმცა არ გაორკეცდება, ანუ არ გადიდება 100 კვარტერით, მაინც გაიზრდება 85 კვარტერით, და ეს რაოდენობა მეტი იქნება იმაზე, რაც მიღებული იქნებოდა იმავე კაპიტალის გამოყენებისას 3-ის მიწაზე.

ასეთ შემთხვევებში კაპიტალი უპირატესად ძველ მიწაზე იქნება გამოყენებული და შექმნის აგრეთვე რენტას, ვინაიდან რენტა ყოველთვის წარმოადგენს განსხვავებას პროდუქტში, რომელიც ორი, ერთნაირი რაოდენობის კაპიტალითა და შრომით მიიღება. თუ, 1000 გირვ. სტერლ. კაპიტალის შემწეობით, მოიჯარადრე 100 კვარტერ ხორბალს იღებს მის მიერ იჯარით აღებული მიწიდან და თუ, მეორე 1000 გირვ. სტერლ. კაპიტალის გამოყენების გზით, იგი მიიღებს კიდევ 85 კვარტერს, — მემამულეს შეუძლია, იჯარის ვადის გასვლისას, ვალდებული გახადოს იგი უხადოს მას დამატებით რენტად 15 კვარტერი ანუ მისი ეკვივალენტი ღირებულება, ვინაიდან მოგების ორი სხვადასხვა ნორმის არსებობა შეუძლებელი არის. თუ მოიჯარადრე შეურიგდა თავისი მეორე 1000 გირვ. სტერლინგით მიღებული შემოსავლის შემცირებას 15 კვარტერით, იგი ამას იზამს იმიტომ, ამ კაპიტალისთვის უფრო მოსაგებიან გამოყენებას ვერ პოულობს. ასეთი იქნებოდა მოგების საერთო ნორმა, და თუ პირველი მოიჯარადრე უარს იტყოდა, გამოჩნდებოდა ვინმე სხვა, რომელიც დათანხმდებოდა მოგების ამ ნორმის მთელი გარდამეტი მიეცა იმ მიწის პატრონისთვის, რომლიდანაც იგი მიიღებს მას.

ამ მაგალითში, ისე როგორც პირველ მაგალითში, უკანასკნელად გამოყენებული კაპიტალი რენტას არ იძლევა, პირველი 1000 გირვ. სტერლინგის უფრო დიდი პროდუქტიული ძალისთვის 15 კვარტერი გადაიხდება რენტის სახით, მეორე 1000 გირვ. სტერლინგის გამოყენებისთვის არავითარ რენტას არ იხდიან. თუ იმავე მიწაზე მესამე 1000 გირვ. სტერლინგი იქნა გამოყენებული, 75 კვარტერის მიღებით, — მეორე 1000 გირვ. სტერლინგის გამოყენებისთვის რენტა იქნება გადახდილი, და ეს რენტა თანასწორი იქნება სხვაობისა პირველი და მეორე ათასი გირვ. სტერლინგის პროდუქტებს შორის, და იმავე დროს რენტა პირველ 1000 გირვ. სტერლინგისთვის აინევს 15-იდან 25 კვარტერამდე, ხოლო უკანასკნელი 1000 გირვ. სტერლინგი არავითარ რენტას არ გადაიხდის.

მაშასადამე, კარგი მიწა რომ გაცილებით უფრო უხვად მოიპოვებოდეს, ვიდრე რამდენსაც მოითხოვს მზარდი მოსახლეობისათვის საზრდოს წარმოება, ან რომ შეიძლებოდეს კაპიტალი უსაზღვროდ იქნეს ძველ მი-

ნაზე გამოყენებული შემოსავლის შეუმცირებლად, — რენტა ვერ წარმოსდგებოდა, ვინაიდან რენტა ყოველთვის იქიდან წარმოსდგება, რომ შრომის დამატებითი რაოდენობის გამოყენება პროპორციულად ნაკლებ შემოსავალს იძლევა.

უნაყოფიერესი და ყველაზე უფრო ხელსაყრელი მდებარეობის მქონე მიწა სხვებზე ადრე შედის დამუშავებაში, და მისი პროდუქტის საცვლელი ღირებულება იმგვარადვე განისაზღვრება, როგორც ყველა საქონელთა საცვლელი ღირებულება, ე. ი. შრომის ერთობლივი რაოდენობით, რომელიც — სხვადასხვა ფორმაში, დასაწყისიდან დასასრულამდე — საჭირო იყო მის დასამზადებლად და ბაზარზე მისატანად. როდესაც დამუშავებაში შევა უფრო ცუდი ხარისხი მიწა, ნედლი პროდუქტის საცვლელი ღირებულება აინეცს, იმიტომ რომ მის სანარმოებლად მეტი შრომა საჭირო.

ყველა საქონელთა საცვლელი ღირებულება — იქნება ეს ფაბრიკული ნაწარმოები, სამადნეების პროდუქტები თუ მიწის ნაწარმოები — ყოველთვის განისაზღვრება არა შრომის უმცირესი რაოდენობით, რაც საკმარისია მათ სანარმოებლად უაღრეს ხელსაყრელ პირობებში, რომლებითაც მხოლოდ და მხოლოდ ისინი სარგებლობენ, ვისაც ასეთი სიადვილე არა აქვს, ვინც განაგრძობს წარმოებას უაღრესად არახელსაყრელ პირობებში. ასეთ პირობებად ჩვენ ვგულისხმობთ იმ უაღრესად არახელსაყრელ პირობებს, რომლებშიაც წარმოება აუცილებელია, რათა წარმოებულ იქნას პროდუქტის საჭირო რაოდენობა.

ასე, საქველმოქმედო დაწესებულებაში ღარიბებს ამუშავებენ ქველმოქმედთა სახსრებით, მაგრამ ასეთი მუშაობით წარმოებულ საქონელთა საერთო ფასები განისაზღვრება არა იმ განსაკუთრებული სიადვილით, რომელიც ამ მუშებისთვის არის შექმნილი, არამედ იმ ჩვეულებრივი და ბუნებრივი სიძნელით, რომელსაც ყველა სხვა ფაბრიკანტი ხვდება. ფაბრიკანტი, რომელიც ვერ სარგებლობს ასეთი სიადვილით, შეიძლება სინამდვილეში სრულიად განდევნილ იქნეს ბაზრიდან, უკეთუ ამ მუშების მინაწოდები, რომელნიც ხელსაყრელ მდგომარეობაში იმყოფებიან, ჰფარავს საზოგადოების მთელ მოთხოვნას. ხოლო თუ იგი განაგრძობს თავის მოსაქმეობას, — ეს მხოლოდ იმ პირობით, რომ მიიღოს აქედან ჩვეულებრივი საშუალო მოგება კაპიტალზე; ეს კი შესაძლებელია მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ იგი თავის საქონელს ისეთ ფასში ჰყიდის,

რომელიც მის წარმოებაზე დახარჯული შრომის რაოდენობის პროპორციული არის ⁸.

მართალია, საუკეთესო მინაზე იგივე პროდუქტები ისევე წინანდებური შრომის დახარჯვით მიიღება, მაგრამ ამ პროდუქტის ღირებულება აინევს იმის გამო, რომ ისინი, ვინც ახალ შრომას და კაპიტალს ხმარობს ნაკლებ ნაყოფიერ მინაზე, ნაკლებ პროდუქტს ღებულობენ. ამრიგად, მიუხედავად იმის, რომ უფრო ნაყოფიერი მინების უპირატესობა ნაკლებ ნაყოფიერ მინებთან შედარებით არავითარ შემთხვევაში არ იკარგება, არამედ გადადის დამმუშავებლისგან ან მომხმარებლისგან მემამულეზე, მაინც, რადგან უფრო ცუდი მინის დასამუშავებლად მეტი შრომაა საჭირო, და რადგან ჩვენ მხოლოდ ასეთი მინიდან შეგვიძლია მოვიპოოთ ნედლი პროდუქტის საჭირო დამატებითი რაოდენობა, ამ პროდუქტის შედარებითი ღირებულება წინანდელ დონეზე მაღლა აწეული იქნება მუდამ და იგი ქუდების, ტანსაცმლის, ფეხსაცმლის და სხვ. მეტ რაოდენობაზე გაიცვლება, რომელთა სანარმოებლად ასეთი დამატებითი შრომა არაა საჭირო.

ამრიგად, ნედლი პროდუქტის შედარებითი ღირებულება მაღლა იწევს იმიტომ, რომ უკანასკნელად მოპოებული წილის სანარმოებლად მეტი შრომა გამოიყენება, და არა იმიტომ, რომ მემამულეს რენტას უხდიან. პურის ღირებულება იმ შრომის რაოდენობით განისაზღვრება, რაც გამოიყენება იმ ხარისხის მინაზე ანუ კაპიტალის იმ წილით, რომელიც რენტას არ იხდის. პურის ფასი მაღალია არა იმიტომ, რომ რენტა გადაიხდება, არამედ რენტა გადაიხდება იმიტომ, რომ პურის ფასი მაღალი არის. და სამართლიანად იყო აღნიშნული, რომ პურის ფასი სრულიადაც არ დაინევდა, მემამულეებს რომც ეთქვათ უარი მთელ თავის რენტაზე. ასეთი ღონისძიება მხოლოდ შესაძლებლობას მისცემდა ზოგ ფერმერს ბატონურად ეცხოვრა, მაგრამ არ შეამცირებდა იმ შრომის რაოდენობას, რაც საჭიროა ნედლი პროდუქტის სანარმოებლად უმცირესი პროდუქტივობის მქონე მინაზე, რომელიც დამმუშავებაში იმყოფება.

ჩვენ ხშირად გვესმის ლაპარაკი შესახებ მინის უპირატესობისა სასარგებლო პროდუქტების ყველა სხვა წყაროების მიმართ იმ გარდამეტის გამო, რომელსაც იგი იძლევა რენტის სახით. მაგრამ როდესაც მინა უაღრეს უხვად მოიპოება, როდესაც იგი ფრიად პროდუქტიული და ნაყო-

ნაყოფიერია, სადაც იმპორტი ყველაზე ნაკლებ შეზღუდულია და სადაც, სამინათმოქმედო გაუმჯობესებათა გზით, პროდუქტების რაოდენობა შეიძლება გამრავლებულ იქნეს შრომის რაოდენობის პროპორციულ გაუდიდებლად, სადაც, მაშასადამე, რენტა ნელა იზრდება.

ხორბლის მაღალი ფასი, რომ შედეგი იყოს რენტის და არა მისი მიზეზი, ფასი პროპორციულად გავლენას განიცდიდა, როდესაც რენტა აინევდა ან დაინევდა, და რენტა ამ შემთხვევაში ფასის შემადგენელი ნაწილი იქნებოდა. მაგრამ ის ხორბალი, რომელიც შრომის უდიდესი რაოდენობით ინარმოება, ხორბლის ფასის რეგულატორი არის; და რენტა არ შედის და არც შეიძლება, უმცირესი ზომითაც კი, შედიოდეს შემადგენელ ნაწილად მის ფასში¹⁰. ამიტომ ადამ სმიტი უეჭველად სცდება, როდესაც ფიქრობს, რომ თავდაპირველი წესი, რომელიც საქონელთა საცვლელ ღირებულებას განსაზღვრავდა, — სახელდობრ, შრომის შედარებითი რაოდენობა, რომელიც საჭიროა მათ სანარმოებლად, — შეიძლება საზოგადოდ შეიცვალოს მიწის საკუთრებად მითვისებისა და რენტის გადახდის გამო. ნედლი მასალა შედის მეტწილ საქონელთა შედგენილობაში, მაგრამ იმ ნედლი მასალის ღირებულება, ისე როგორც ხორბლისა, კაპიტალის იმ ნაწილის პროდუქტივობით განისაზღვრება, რომელიც უკანასკნელად იყო მიწაზე გამოყენებული და რენტას არ იხდის. ამიტომ რენტა არაა საქონელთა ფასის შემადგენელი ნაწილი.

აქამდე ჩვენ გამოვიკვლიეთ სიმდიდრისა და მოსახლეობის ბუნებრივი განვითარების გავლენა განსაზღვრული ქვეყნის რენტაზე, სადაც მიწას სხვადასხვა პროდუქტივობა აქვს, და ვნახეთ, რომ ყოველჯერ, როდესაც აუცილებელი ხდება დამატებითი კაპიტალის გამოყენება ნაკლები პროდუქტის მომცემ მიწაზე, რენტა მატულობს. იმავე პრინციპებიდან გამომდინარეობს, რომ ყოველი გარემოება საზოგადოების ცხოვრებაში, რომელიც საჭიროს არ ხდის კაპიტალის უწინდელი რაოდენობის გამოყენებას მიწაზე და რომელიც ამიტომ უფრო პროდუქტიულს ხდის მის იმ ნაწილს, რომელიც უკანასკნელად იყო გამოყენებული, რენტას დაბლა დასწევს. ქვეყნის კაპიტალის ყოველ მნიშვნელოვან შემცირებას, რომელიც შრომის შესანახად დანიშნულ ფონდს შეამცირებდა მატერიალურად, ეს შედეგი ექნებოდა ბუნებრივად. მოსახლეობის რეგულიატორია ის ფონდი, რომელიც დანიშნულია მის ჩასაბმელად მოსაქმეობაში, და, მაშასადამე, მოსახლეობა ყოველთვის მატულობს კაპიტალის მატებასა ან

კლებასთან ერთად. ამიტომ კაპიტალის ყოველ შემცირებას აუცილებელ შედეგად აქვს პურის ნაკლებ ეფექტური მოთხოვნა, აგრეთვე ფასის და-
წევა და ხვანა-თესვის შემცირება. კაპიტალის შემცირება დაბლა დასწევს
რენტის შებრუნებული რიგით იმის მიმართ, რა რიგითაც კაპიტალის დაგ-
როვება მაღლა სწევს მას. ხელს აიღებენ რიგრიგობით ნაკლები პროდუქ-
ტივობის მქონე მიწებზე, პროდუქტის საცვლელი ღირებულება დაეცემა,
და უმაღლესი ხარისხისა იქნება ის მიწა, რომელიც კიდევ უკანასკნელად
დამუშავდება, და იგი მაშინ რენტის მომცემი არ იქნება.

მაგრამ ასეთივე შედეგები შეიძლება წარმოსდგეს, როდესაც ქვეყნის
სიმდიდრე და მოსახლეობა იზრდება, თუ ამ ზრდას თან ახლავს ისეთი
მნიშვნელოვანი გაუმჯობესება მიწათმოქმედებაში, რომლის გამო უფრო
ცუდი მიწების დამუშავების საჭიროება მცირდება, ანუ კაპიტალის იგივე
რაოდენობა უფრო ნაყოფიერი ნაკვეთების დამუშავებაზე იხარჯება.

თუ მოცემული მოსახლეობის გამოსაკვებად საჭიროა ერთი მილიონი
კვარტერი პური, რომელიც 1, 2 და 3 ხარისხის მიწებიდან მიიღება, და
თუ შემდგომ აღმოჩენილი იქნება გაუმჯობესება, რომლის მეოხებით
ეს რაოდენობა 1-იდან და 2-იდან შეიძლება მიღებულ იქნეს, 3-ისადმი
მიუმართავად, მაშინ, ცხადია, ამის უშუალო შედეგი უნდა იქნეს რენტის
დაწევა. ვინაიდან ამ შემთხვევაში ურენტოდ დამუშავება 2, 3-ის ნაცვლად,
და 1-ის რენტა, ნაცვლად იმისა, რომ 3-ის და 1-ის პროდუქტის სხვაობას
უდრიდეს, თანასწორი იქნება მხოლოდ სხვაობისა 1-სა და 2-ს შორის.
იმავე მოსახლეობის — და არა მეტის — არსებობისას მოთხოვნა პურის
დამატებითი რაოდენობისთვის ვერ წარმოსდგება; კაპიტალის და შრომა,
რომლებიც 3-ზე გამოიყენებოდა, მოხმარებული იქნება სხვა საქონელთა
წარმოებაზე, რომლებიც საზოგადოებისთვის სასურველი არის, და ამას
არ შეუძლია გავლენა იქონიოს რენტის აწევაზე, გარდა იმ შემთხვევისა,
როდესაც ნედლი მასალა, რომლიდანაც იმ საქონელთა დამზადება ხდება
არ შეიძლება მოპოვებულ იქნეს გარეშე მიწათმოქმედებაში კაპიტალის
ნაკლებ პროდუქტიულად გამოყენებისა, და მაშინ 3 კვლავ იქნეს და-
მუშავებული.

უეჭველად მართალია, რომ ნედლეულის შეფარდებითი ფასის დაცე-
მა, მიწათმოქმედებაში მომხდარ გაუმჯობესებათა გამო ანუ, უკეთ იმის
გამო, რომ ნაკლები შრომა იხარჯება ნედლეულის წარმოებაზე, ბუნებ-
რივად გამოიწვევს კაპიტალის დაგროვების გადიდებას, ვინაიდან კაპი-

ტალის მოგება მნიშვნელოვნად გადიდდება. ეს დაგროვება გამოიწვევს შრომის მოთხოვნის გადიდებას, ხელფასის აწევას, მოსახლეობის გაზრდას, შემდგომ მოთხოვნას ნედლეულისათვის და ხენა-თესვის გაფართოებას. მაგრამ რენტა მიაღწევს თავის წინანდელ სიმაღლეს მხოლოდ მოსახლეობის — გაზრდის შემდეგ, ე. ი. მას შემდეგ რაც *3* დამუშავებაში შევა. მანამდე კი მნიშვნელოვნად ხანგრძლივი პერიოდი გაივლის, რომლის თანამყოლი იქნება რენტის ფაქტიური შემცირება.

მაგრამ გაუმჯობესებანი მიწათმოქმედებაში ორგვარი არის; ერთნი ადიდებენ მიწის პროდუქტიულ ძალას, სხვანი საშუალებას გვაძლევენ ჩვენი მანქანების გაუმჯობესების გზით, ნაკლები შრომით მივიღოთ პროდუქტი. ერთნიც და მეორენიც იწვევენ ნედლი პროდუქტის ფასის დაწევას; ერთნიც და მეორენიც გავლენას ახდენენ რენტაზე; მაგრამ — არა თანაბრად. ისინი რომ არ იწვევდნენ ნედლი პროდუქტის ფასის დაწევას, — აღარ იქნებოდნენ გაუმჯობესებანი, ვინაიდან გაუმჯობესების არსებითი თვისებაა — შეამციროს შრომის რაოდენობა, რომელიც წინათ საჭირო იყო საქონლის სანარმოებლად, ხოლო ამ შემცირებას არ შეიძლება ადგილი ჰქონდეს საქონლის ფასის ან შეფარდებითი ღირებულების დაწევის გამოუწვევლად.

გაუმჯობესებებს, რომელნიც მიწის პროდუქტიულ ძალას ადიდებენ, მიეკუთვნება, მაგალითად, უფრო რაციონალური თესლბრუნვა ან მიწის უმჯობესი პატივება. ეს გაუმჯობესებანი სრულს შესაძლებლობას გვაძლევენ იგივე პროდუქტი მივიღოთ მიწის ნაკლებ ფართობზე. თუ მე, თესლბრუნვაში თალგამის შეტანით შევქელი მივიღო, პურის გარდა, საკვები ჩემი ცხვრებისთვის, მაშინ ის მიწა, რომელზედაც წინათ სხვები სძოვდნენ, საჭირო აღარ იქნება, და პროდუქტის იგივე რაოდენობა მიწის ნაკლებ ფართობზე იქნება მიღებული. თუ მე შევქელი აღმოვაჩინო ისეთი სასუქი, რომელიც შესაძლებლობას მომცემს — პურის მოსავალი მოცემულ ფართობზე გავადიდო 20%-ით, მაშინ მე შემიძლია უკან წავიღო ჩემი კაპიტალის ნაწილი მაინც, რომელსაც ჩემი ფერმის უაღრეს არაპროდუქტიულ ნაწილზე ვხარჯავდი. მაგრამ, როგორც მე უკვე აღვნიშნე წინათ, რათა რენტამ დაიწიოს აუცილებელი არაა, რომ მიწა დაუშუშავებლად იქნეს მიტოვებული. ამ შედეგის წარმოსაშობად საკმარისია, რომ კაპიტალის თანამიმდევნო ნაწილები ერთსა და იმავე მიწაზე გამოიყენებოდეს ერთნაირი შედეგით, და რომ ის ნაწილი, რომელიც უმ-

ცირეს შედეგს იძლევა, უკან იქნეს წაღებული. თუ მე, თაღამის თესვის გამოყენებით ან უფრო ღონიერი სასუქის გამოყენების გზით, შემიძლია იგივე პროდუქტი მივიღო ნაკლები კაპიტალით და ამასთან ისე, რომ არ შევშალო განსხვავება კაპიტალის თანამიმდევრო ნაწილების პროდუქტიულ ძალებს შორის, იმ შემთხვევაში მე დაბლა დავწევ რენტას, ვინაიდან ახლა კაპიტალის განსხვავებული და უფრო პროდუქტიული ნაწილი იქნება იმ მასშტაბის შემადგენელი, რომლის მიხედვით თითოეული სხვა ნაწილი შეფასდება. თუ, მაგალითად, კაპიტალის თანამიმდევრო ნაწილები იძლეოდა 100, 90, 80 და 70 კვარტერს, მაშინ ამ ოთხი ნაწილის დახარჯვისას, ჩემი რენტა იქნებოდა 60, ანუ სხვაობა

$$\begin{array}{r}
 70\text{-სა და } 100\text{-ს შორის} = 30 \\
 70\text{-სა „ } 90\text{-ს „} = 20 \\
 70\text{-სა „ } 80\text{-ს „} = 10 \\
 \hline
 60
 \end{array}
 \left\{
 \begin{array}{l}
 \text{მაშინ, როდესაც პროდუქტი იქნებოდა 340:} \\
 \\
 \\
 \\
 \\
 \\
 \end{array}
 \right.
 \begin{array}{r}
 100 \\
 90 \\
 80 \\
 70 \\
 \hline
 340
 \end{array}$$

ვიდრე მე ამ ოთხ ნაწილს ვხარჯავ, რენტა იგივე დარჩება, თუნდაც რომ თითოეული ნაწილის პროდუქტი თანასწორ გადიდებას გვიჩვენებდეს. თუ 100, 90, 80 და 70-დან პროდუქტი 125, 115, 105 და 95-მდე გადიდდა, რენტა მაინც იქნება 60, ანუ სხვაობა

$$\begin{array}{r}
 95\text{-სა და } 125\text{-ს შორის} = 30 \\
 95\text{-სა „ } 115\text{-ს „} = 20 \\
 95\text{-სა „ } 105\text{-ს „} = 10 \\
 \hline
 60
 \end{array}
 \left\{
 \begin{array}{l}
 \text{მაშინ, როდესაც პროდუქტი გადიდდება 440:} \\
 \\
 \\
 \\
 \\
 \\
 \end{array}
 \right.
 \begin{array}{r}
 125 \\
 115 \\
 105 \\
 95 \\
 \hline
 440
 \end{array}$$

მაგრამ პროდუქტის ასეთ გადიდებისას, მოთხოვნის გაუდიდებლად¹¹, არ იქნებოდა მოტივი ასე ბევრი კაპიტალის დასახარჯავად მიწაზე; ერთი ნაწილი ამოიღებოდა იქიდან და, მაშასადამე, კაპიტალის უკანასკნელი ნაწილი იქნებოდა ის, რომელიც იძლევა 105-ს, და არა 95-ს, და რენტა დაინეცდა 30-მდე, ანუ სხვაობამდე

105-სა და 125-ს შორის = 20	ხოლო პროდუქტი მაინც	125
105-სა „ 115-ს „ = 10	კიდევ საკმარისი იქნებო-	115
	და მოსახლეობის მოთხოვ-	105
	30 ნილების დასაკმაყოფილე-	
	ბლად, ვინაიდან იქნებოდა	_____
	345 კვარტერი ანუ	345

მაშინ, როდესაც მოთხოვნა მხოლოდ 340 კვარტერისა იქნებოდა.

მაგრამ არის ისეთი გაუმჯობესებანიც, რომელთაც შეუძლიათ პროდუქტის შეფარდებითი ღირებულების დადაბლება, ხორბლით გამოსახული რენტის დაუდაბლებლად, თუმცა, ისინი დაბლა სწევნ მინის ფულად რენტას. ასეთი გაუმჯობესებანი არ ადიდებენ მინის პროდუქტის ძალას, მაგრამ შესაძლებლობას გვაძლევენ ნაკლები შრომით მივიღოთ მისი პროდუქტი. ისინი მინაზე გამოსაყენებელი კაპიტალის შედგენისაკენ არიან უფრო მიმართული, ვიდრე თვით მინის დამუშავებისაკენ. ასეთი ხასიათისაა გაუმჯობესება სამინათმოქმედო იარაღებში, როგორცაა გუთანის და სალენი მანქანა, ეკონომია ცხენების გამოყენებაში სასოფლო მეურნეობისათვის და გაუმჯობესება საბეითლო ხელოვნებაში. მინაზე, მათი მეოხებით, გამოიყენება ნაკლები კაპიტალი ანუ, რაც იგივეა, ნაკლები შრომა, მაგრამ იმავე პროდუქტის მისაღებად ნაკლები მინის დამუშავება როდია საჭირო, ხოლო იქონიებენ ასეთი გაუმჯობესებანი ზემოქმედებას ხორბლის რენტაზე თუ არა, ეს იმაზეა დამოკიდებული, იზრდება თუ უცვლელი რჩება ან კლებულობს კაპიტალის სხვადასხვა ნაწილების გამოყენებით მიღებული პროდუქტის სხვაობა. თუ მინაზე გამოიყენება კაპიტალის ოთხი ნაწილი: 50, 60, 70 და 80, რომელნიც ყველანი ერთნაირ შედეგს იძლევიან, და თუ რაიმე გაუმჯობესება ასეთი კაპიტალის შედგენილობაში მე საშუალებას მომცემს თითოეული ნაწილი შევამცირო 5-ით, რის შემდეგ ის ნაწილები იქნება: 45, 55, და 75, იმ შემთხვევაში ხორბლით გამოსახულ რენტაში არავითარი ცვლილება არ წარმოსდგება. მაგრამ თუ გაუმჯობესება ისეთი იყო, რომ მე საშუალება მომეცა კაპიტალის მხოლოდ ის ნაწილი დამეზოგა, რომელიც ყველაზე უფრო ნაკლებ პროდუქტიულად გამოიყენება, მაშინ ხორბლის რენტა დაუყოვნებლივ დაინევს, იმიტომ რომ შემცირდება სხვაობა ყველაზე

უფრო პროდუქტიულად გამოყენებულ კაპიტალსა და ყველაზე უფრო ნაკლებ პროდუქტიულ კაპიტალს შორის, და სწორედ ეს სხვაობა შეადგენს რენტას.

მე აღარ გავამრავლებ მაგალითებს. იმედი მაქვს, ნათქვამიც საკმაოდ ამტკიცებს, რომ ყოველ მიზეზს, რაც ამცირებს არათანასწორობას პროდუქტში, რომელიც მიიღება ერთსა და იმავე ან ახალ მინაზე გამოყენებული კაპიტალის თანამიმდევრო ნაწილებით, აქვს ტენდენცია რენტის დაბლა დანევისა, ხოლო ყველაფერი, რაც ადიდება ამ არათანასწორობას, აუცილებლად წარმოშობს საწინააღმდეგო შედეგს, და მას აქვს ტენდენცია რენტის მაღლა აწევისა.

როდესაც მემამულის რენტაზე ვლაპარაკობდით, ჩვენ მას განვიხილავდით უპირატესად როგორც ნაწილს პროდუქტისას, რომელიც მიიღება მოცემული კაპიტალით მოცემულ ფერმაში, და სრულიად არ ვეხებოდით ამ ნაწილის საცვლელ ღირებულებას; მაგრამ რადგან იგივე მიზეზი, ე. ი. წარმოების სიძნელე, მაღლა სწევს ნედლი პროდუქტის საცვლელ ღირებულებას და მაღლა სწევს აგრეთვე ნედლი პროდუქტის იმ წილს, რომელიც მემამულეს ეძლევა რენტის სახით, ამიტომ ცხადია, რომ წარმოების სიძნელის გადიდება ორმაგ სარგებლობას აძლევს მემამულეს. ჯერ ერთი, იგი უფრო დიდ წილს იღებს და, მეორე, იმ საქონელს, რომლითაც მას ამას უხდიან, უფრო დიდი ღირებულება აქვს ¹².

* * *

სამადნეუმის ტუნცა

ლითონები, როგორც სხვა საგნები, მოიპოება შრომით. მართალია, მათ ბუნება აწარმოებს, მაგრამ ადამიანის შრომას გამოაქვს ისინი მინის წიაღიდან და მოამზადებს მათ ჩვენი საჭიროებისათვის. სამადნეები საზოგადოდ, ისე როგორც მინა, რენტას აძლევენ მათ მესაკუთრეს, და ეს რენტა, ისე როგორც მინის რენტა, შედეგია, და არასოდეს მიზეზი, მათი პროდუქტის მაღალი ღირებულებისა.

უხვად რომ მოიპოებოდეს თანაბრად მდიდარი სამადნეები, რომლების დაუფლება ყველას შეეძლებოდა, ისინი არავითარი რენტის მომცემი არ იქნებოდნენ; მათი პროდუქტის ღირებულება იმ შრომის რაოდენობაზე იქნებოდა დამოკიდებული, რომელიც საჭიროა ლითონის გამოსაღებად სამადნიდან და მის მისატანად ბაზარზე.

სამადნეები სხვადასხვა ხარისხისაა, და მათ დამუშავებაზე შრომის ერთნაირ რაოდენობათა დახარჯვა ფრიად სხვადასხვა შედეგს იძლევა. ლითონს, რომელიც უღარიბესი სამადნიდან ამოიღება, უნდა ჰქონდეს — სულ ცოტა — ისეთი საცვლელი ღირებულება, რომელიც საკმარისია არა მარტო ტანსაცმელის, საზრდოს და სხვა საარსებო საგნების მოსაპოვებლად ყველა იმათთვის, ვინც მის მოპოებასა და ბაზრად გატანაზე მოსაქმეობს, არამედ იმისთვისაც, რომ ჩვეულებრივი საშუალო მოგება მიიღოს იმან, ვინც კაპიტალი გაიღო ავანსად სარენაოს წარმართვისათვის. კაპიტალის ანაზღაურება, რასაც უღარიბესი სამადნე იძლევა, რომელიც არავითარ რენტას არ იხდის, განმსაზღვრელი იქნება ყველა სხვა უფრო დიდი პროდუქტივობის მქონე სამადნეების რენტისა. იგულისხმება, რომ ეს სამადნე იძლევა ჩვეულებრივ მოგებას კაპიტალზე. ყველაფერი, რასაც ამაზე მეტად იძლევიან სხვა სამადნეები, აუცილებლობის გზით რენტად მიეცემა მათ მეპატრონეებს. რადგან ეს პრინციპი სრულიად იგივეა, რაც ჩვენ უკვე დავამყარეთ მინის შესახებ, ამიტომ საჭირო აღარაა უფრო ვრცლად ვილაპარაკოთ ამაზე.

საკმარისი იქნება ავღნიშნოთ, რომ იგივე საერთო წესი, რომელიც ნედლეულისა და სამრეწველო საქონელთა ღირებულებას განსაზღვრავს, გამოსაყენებელია ლითონების შესახებაც; მათი ღირებულება დამოკიდე-

ბულია არა მოგების ნორმაზე, არც ხელფასის ნორმაზე, არც სამადნის რენტაზე, არამედ იმ შრომის რაოდენობაზე, რომელიც საჭიროა ლითონის მოსაპოვებლად და მის მისაბრუნებლად ბაზარზე.

ლითონთა ღირებულება, ისე როგორც ყოველი სხვა საქონლის ღირებულება, ცვლილებას ექვემდებარება, იარაღებსა და მანქანებში, რომლებიც სამთამადნო საქმეში იხმარება, შეიძლება მოხდენილ იქნეს გაუმჯობესებანი, რომელნიც მნიშვნელოვნად ამოკლებენ შრომას; შესაძლებელია აღმოჩენილ იქნეს ახალი, უფრო პროდუქტიული სამადნეები, საიდანაც, იმავე შრომის რაოდენობით, შეიძლება მეტი ლითონი იქნეს მოპოებული; შესაძლებელია აგრეთვე გაადვილდეს პროდუქტის მიტანა ბაზარზე. თითოეულ ამ შემთხვევაში ლითონების ფასი დაიწევს, და ისინი ამიტომ სხვა საგანთა ნაკლებ რაოდენობაზე გაიცვლებიან. მეორეს მხრივ, თუ ლითონის მოპოების სიძნელემ იმატა, — მოხდება ეს იმის გამო, რომ ლითონი უფრო დიდი სიღრმიდანაა ამოსაღები, თუ წყლის დაგროვების გამო ან რაიმე სხვა მიზეზის გამო, — მისმა ღირებულებამ შეიძლება მნიშვნელოვნად იმატოს სხვა საგანთა ღირებულებასთან შედარებით.

ამიტომ სწორად შეუმჩნევიათ, რომ, რაგინდ ძალიან შეესაბამებოდეს ამა თუ იმ ქვეყნის მონეტა თავის მასშტაბს, მაინც ოქროს და ვერცხლის ფული, ისე როგორც ყოველი სხვა საქონელი, ექვემდებარება ღირებულების რყევას, არა მარტო შემთხვევითსა და დროებითს ცვლილებას, არამედ ბუნებრივსა და მუდმივსაც.

ამერიკის აღმოჩენას მისი მრავალრიცხოვანი სამადნეებითურთ ძალიან დიდი გავლენა ჰქონდა ძვირფას ლითონთა ბუნებრივ ფასზე. ბევრნი ფიქრობენ, რომ ეს გავლენა დღესაც კიდევ არაა გათავებული. მაგრამ ყველა ის გავლენა, რომელიც ამერიკის აღმოჩენამ მოახდინა ლითონთა ღირებულებაზე, ალბათ დიდი ხანია შესწყდა, და თუ უკანასკნელ წლებში ადგილი ჰქონდა მათი ღირებულების დანევას, იგი სამადნეების დამუშავების გაუმჯობესებულ წესს უნდა მიეწეროს.

მაგრამ ეს მოქმედებას რა მიზეზითაც უნდა ყოფილიყოს იგი გამოწვეული, ისე ნელი და თანდათან იყო, რომ პრაქტიკულ ცხოვრებაში უზერხულობას მცირეს გრძნობდნენ იმის გამო, რომ ოქრო და ვერცხლი შეადგენს იმ საერთო საზომს, რომლითაც ყველა სხვა საგანთა ღირებულება შეფასდება. თუმცა ისინი, უეჭველია, ღირებულების ცვალებად

საზომს წარმოადგენენ, მაგრამ არ არსებობს, ალბათ, არც ერთი სხვა საქონელი, რომელიც ნაკლებ ცვლილებებს ექვემდებარებოდეს. ამ და სხვა უპირატესობათ, რომლებიც ძვირფას ლითონებს აქვს, როგორცაა: გამძლეობა, ჭედადობა, დაყოფადობა და კიდევ ბევრი სხვა, სამართლიანად უზრუნველყვეს ამ ლითონებს ფულისთვის ნორმალური მასშტაბის როლი ცივილიზებულ ქვეყნებში.

შრომის ერთნაირი რაოდენობით და ძირითადი კაპიტალის ერთნაირი რაოდენობით რომ ყოველთვის ოქროს ერთნაირი რაოდენობა მოიპოვებოდეს იმ სამადნიდან, რომელიც რენტას არ იხდის, — ოქრო ღირებულების ისეთი უცვლელი საზომი იქნებოდა, როგორც კი ჩვენ საგანთა ბუნებისამებრ შესაძლებელია გვექონებოდა. მართალია, ოქროს რაოდენობა გადიდებოდა მოთხოვნასთან ერთად, მაგრამ მისი ღირებულება უცვლელი იქნებოდა, და იგი ჩინებულად გამოსადეგი იქნებოდა ყველა სხვა საგანთა ღირებულების ცვლილების გასაზომად. ამ თხზულების წინა ნაწილში მე უკვე მივიჩნიე ოქროს ასეთი სიმტკიცის მქონე, და მე ამ ჰიპოთეზაზე ვდგეარ შემდგომ თავშიც. ამრიგად, როდესაც ლაპარაკი იქნება ფასის ცვლილებაზე, ყოველთვის იგულისხმება, რომ ცვლილება წარმოსდგება საქონელში, და არასოდეს იმ საზომში, რომლითაც საქონელი შეფასდება.

• • •

მუხრანის და სამაგისტო თასი

თუ ჩვენ საქონელთა ღირებულების საფუძვლად შრომას ვთვლით და მათ სანარმოებლად საჭირო შრომის შედარებითს რაოდენობას — იმ ნორმად, რომელიც განსაზღვრავს საქონელთა სათანადო, გაცვლა-გამოცვლაში ერთი მეორისთვის გასაცემ ოდენობას, აქედან ის დასკვნა არ უნდა იქნეს გამოტანილი, რომ ჩვენ უარყოფით საქონელთა ნამდვილი ანუ საბაზრო ფასის შემთხვევითს და დროებითს გადახრას ამ მათი პირველადი და ბუნებრივი ფასისაგან.

მოვლენათა ჩვეულებრივ მსვლელობაში, არ არსებობს არც ერთი ისეთი საქონელი, რომელიც რაოდენადმე ხანგრძლივი დროის განმავლობაში სწორედ იმ რაოდენობით იყოს მიწოდებული, რომელსაც მოითხოვს ადამიანთა მოთხოვნილება და წადილი. და ამიტომ არ არსებობს არც ერთი ისეთი საქონელი, რომლის ფასი არ ექვემდებარებოდეს შემთხვევითს და დროებითს ცვლილებებს.

მხოლოდ ასეთ ცვლილებათა გამო ხდება კაპიტალის განაწილება სწორედ საჭირო რაოდენობით, და არა ამაზე მეტად, სხვადასხვა საქონელთა წარმოებაზე, რომელთათვის არსებობს მოთხოვნა. ფასის აწევასა ან დაწევასთან ერთად მოგება საერთო დონეზე მაღლა იწევს ან ამ დონეზე დაბლა ეცემა, და მით კაპიტალს ეძლევა ან ნახალისება მრეწველობის იმ განსაკუთრებულ დარგში შესასვლელად, სადაც ცვლილება წარმოსდგა, ან გაფრთხილება იქიდან გასასვლელად.

ვიდრე თითოეული ადამიანის ნებაზეა დამოკიდებული თავისი კაპიტალი იქ მოათავსოს, სადაც სურს, იგი, რასაკვირველია, ისეთ გამოყენებას მოსძებნის მისთვის, რომელიც ყველაზე უფრო ხელსაყრელი არის; ბუნებრივია, რომ იგი კმაყოფილი არ იქნება 10% მოგებით, თუ თავისი კაპიტალის გადანაცვლებით 15% მოგება შეუძლია მიიღოს. ყველა კაპიტალისგან ამ დაუდგრომელ მისწრაფებას, რომ დასტოვონ ნაკლებ მოგებიანი საქმე უფრო ხელსაყრელის გულისთვის, აქვს ტენდენცია — გაათანასწოროს ყველას მოგების ნორმა ანუ დაამყაროს ამ მოგებათა შორის ისეთი პროპორცია, როგორიც, დაინტერესებულ მხარეთა შეფასებით, აწონასწორებს უპირატესობას, რომელიც ერთს აქვს ნამდვილად

თუ გარეგნულად მეორესთან შედარებით. იქნებ ძალიან ძნელიც იყოს იმ პროცესის საფეხურების აღნიშვნა, რომელიც ამ ცვლილებას წარმოშობს; ეს, ალბათ, იმგვარად წარმოსდგება, რომ ცალკეული ფაბრიკანტი სრულიად კი იცვლის თავის საქმეს, არამედ ამცირებს მხოლოდ კაპიტალის რაოდენობას, რომელიც მასში აქვს მოთავსებული. ყველა მდიდარ ქვეყანაში მოიპოება განსაზღვრული რაოდენობა ადამიანთა, რომელნიც ე.წ. ფულიან კლასს შეადგენენ. ეს ადამიანები მრეწველობის არც ერთ დარგში არ არიან მოსაქმენი, არამედ ცხოვრობენ თავისი ფულის სარგებლით; ამ ფულს ისინი ხმარობენ თამასუქების სადისკონტოდ ანუ სესხის მისაცემად საზოგადოების უფრო მრეწველი ნაწილისათვის. ბანკირებიც დიდ კაპიტალს ხმარობენ ასეთივე საქმეებისთვის. ამგვარად გამოყენებული კაპიტალი შეადგენს ვეება მოცულობის საბრუნავ კაპიტალს, და მით სარგებლობენ მეტ-ნაკლები ოდენობით ქვეყნის მრეწველობის ყველა სხვადასხვა დარგები. იქნებ არც მოიპოებოდეს ისეთი ფაბრიკანტი, რომელსაც, რაგინდ მდიდარი იყოს იგი, თავისი იმ ზომით ჰქონდეს შემოფარგლული, რომლის შესაძლებლობას იძლევა მისი საკუთარი სახსრები, მას ყოველთვის აქვს ხელთ ამდენადი კაპიტალის განსაზღვრული ნაწილი, რომელიც იზრდება ან კლებულობს მის საქონელთა მიმართ მოთხოვნის გაცხოველების მიხედვით. როდესაც მატულობს მოთხოვნა აბრეშუმის მიმართ და კლებულობს მაუდის მოთხოვნა, მაუდის მწარმოებელს თავისი კაპიტალი არ გადააქვს აბრეშუმის მრეწველობაში, არამედ ითხოვს თავისი მუშების ნაწილს და ამცირებს თავის მხრივ სესხის მოთხოვნას ბანკირებისა და ფულიანი კაცებისაგან. აბრეშუმის ფაბრიკანტისთვის საქმე პირიქითაა: მას მეტი მუშების გამოყენება სურს, და ამიტომ ძლიერდება მისი მოტივი სესხის ასაღებად; იგი მეტს სესხულობს, და ამგვარად კაპიტალი გადადის ერთი მოსაქმეობიდან მეორეში ისე, რომ აუცილებელი არაა ფაბრიკანტმა ხელი აიღოს თავის ჩვეულებრივ მოსაქმეობაზე. ჩვენ თუ გადავხედავთ დიდი ქალაქის ბაზრებს და დავაკვირდებით, როგორ რეგულარულად მარაგდება ეს ბაზრები ადგილობრივი და უცხო პროდუქტების იმ რაოდენობით, რომელიც მოითხოვება, მიუხედავად მოთხოვნის ცვლილებისა, რაც დამოკიდებულია გემოვნების კაპრიზზე ან ცვლილებაზე მოსახლეობის სიდიდეში, თუ მივაქცევთ ყურადღებას, როგორ იშვიათად ხდება ამ ბაზრების ზომაზე მეტიად გავსება ჭარბი მიწოდების გამო, ან წარმოსდგება უზომო სიძვირე

იმის გამო, რომ მიწოდება არ უდრის მოთხოვნას, — უნდა ვსცნათ, რომ ის პრინციპი, რომელიც მრეწველობის თითოეულ დარგს კაპიტალს უნაწილებს სწორედ საჭირო რაოდენობით, ბევრად უფრო ძლიერად მომქმედი არის, ვიდრე ეს ჩვეულებრივ ჰგონიათ.

კაპიტალისტი, რომელიც მოგებიან გამოყენებას ეძებს თავის ფონდებისთვის, რასაკვირველია, მხედველობაში მიიღებს ყველა იმ უპირატესობას, რომელიც ამა თუ იმ მოსაქმეობას აქვს სხვებთან შედარებით. ამიტომ მან შეიძლება ხელი აიღოს თავისი ფულადი მოგების ნაწილზე კაპიტალის დაბანდების საიმედობის გამო, სისუფთავისა ან სიადვილის გამო ან რაიმე სხვა ნამდვილი თუ მოჩვენებული უპირატესობის გამო, რომელიც ერთ მოსაქმეობას შესაძლებელია ჰქონდეს მეორესთან შედარებით.

თუ, ამ გარემოებათა მხედველობაში მიღების შედეგად, კაპიტალის მოგება ისე დამყარდა, რომ ერთ დარგში იგი შეადგენს 20-ს, მეორეში 25-ს და მესამეში 30%-ს, — ეს მოგება, ალბათ, დიდხანს შეინარჩუნებს ამ შეფარდებითს სხვაობას, მარტოოდენ ასეთ სხვაობას, ვინაიდან ერთ-ერთამ დარგში რაიმე მიზეზის გამო მოგებამ რომც აინიოს 10%-ით, ეს მოგება იქნება დროებითი და იგი მალე დაინევს თავის ჩვეულებრივ დონემდე, ანდა სხვა დარგების მოგება აინევს იმავე პროპორციით.

ახლანდელი დრო, ეტყობა, ერთ-ერთ გამონაკლისს წარმოადგენს ამ დაკვირვების სისწორის მიმართ. ომის დასრულებამ ისე არივ-დარია მოსაქმეობათა განაწილება, რომელსაც ადგილი ჰქონდა წინათ ევროპაში, რომ ყოველ კაპიტალისტს ჯერ კიდევ არ აქვს ნაპოვნი თავისი ადგილი ახალ განაწილებაში, რომელიც აუცილებელი შეიქნა ამჟამად.

ვთქვათ, ყველა საქონელი მათ ბუნებრივ ფასში იყიდება და, მაშასადამე კაპიტალის მოგების ნორმები ყველა მოსაქმეობაში ერთნაირი არის ან ერთი მეორისგან განსხვავდება მხოლოდ იმდენად, რამდენადაც ეს განსხვავება დაინტერესებული მხარეების აზრით, შეესაბამება რაიმე ნამდვილ ან მოჩვენებულ სარგებლობას, რომელიც მათ აქვთ ან რომელზედაც ისინი ხელს იღებენ. ვიგულისხმობთ ახლა, რომ მოდის ცვლილებამ გააძიდა მოთხოვნა აბრეშუმეულის მიმართ, ხოლო მოთხოვნა შალეულის მიმართ შეამცირა; ამ შემთხვევაში მათი ბუნებრივი ფასი, ე. ი. მათ სანარმოებლად საჭირო შრომის რაოდენობა, უცვლელი დარჩება, მაგრამ აბრეშუმის ქსოვილების საბაზრო ფასი აინევს, ხოლო შალეულისა დაინევს. ამის გამო აბრეშუმეულის ფაბრიკანტის მოგება

მოგების ჩვეულებრივ და საერთო ნორმაზე მაღლა იქნება და შალეულის ფაბრიკანტისა ამ ნორმაზე დაბლა იქნება. არა მარტო მოგება განიცდის გავლენას ამ დარგებში, არამედ მათში მომქმედი მუშების ხელფასიც. მაგრამ აბრეშუმის ქსოვილების გადიდებული მოთხოვნა მალე დაფარული იქნება კაპიტალისა და შრომის გადანაცვლებით შალეულის წარმოებიდან აბრეშუმეულის წარმოებაში; მაშინ აბრეშუმის და შალის ქსოვილების საბაზრო ფასები ისევ მიუახლოვდება მათ ბუნებრივ ფასებს, და ამ საქონელთა სათანადო ფაბრიკანტები ჩვეულებრივ მოგებას მიიღებენ.

ამრიგად, ყოველი ფაბრიკანტის მისწრაფება, რომ თავისი ფონდები ნაკლებ მომგებიანი საქმიდან ამოიღოს და უფრო მომგებიანში გადაიტანოს, შეუძლებელს ხდის, რომ საქონელთა ფასი დიდხანს მათ ბუნებრივ ფასზე ბევრით მაღლა ან ბევრით დაბლა იყოს გაჩერებული. ფაბრიკანტების ეს მეტოქეობა საქონელთა საცვლელ ღირებულებას ამყარებს იმგვარად, რომ მათ სანარმოებლად საჭირო შრომისთვის ხელფასის გადახდის შემდეგ და ყველა იმ ხარჯების დაფარვის შემდეგ, რომლებიც მოითხოვება, რათა კაპიტალს შეუნარჩუნდეს მისი თავდაპირველი ვარგისობის მდგომარეობა, ღირებულების ნაშთი ანუ გარდამეტი დახარჯული კაპიტალის ღირებულის პროპორციული იქნება თითოეულ დარგში.

ყველაფერი, რაც ამ საკითხს შეეხება, ჩინებულად არის გარკვეული „ხალხთა სიმდიდრის“ VII თავში. ჩვენ სავსებით ვცნობთ იმ დროებით მოვლენას, რომელიც შემთხვევითმა მიზეზებმა შეიძლება მოახდინოს საქონელთა ფასებზე, აგრეთვე შრომის ხელფასსა და კაპიტალის მოგებაზე კაპიტალის გამოყენების ცალკეულ დარგებში; მაგრამ რადგან ეს გავლენა არ ეხება საქონელთა საერთო ფასს, ხელფასს ან მოგებას და იგი ერთნაირად მოქმედია საზოგადოების განვითარების ყველა სტადიაზე, ამიტომ ჩვენ მას სრულიად არ მივიღებთ მხედველობაში, როდესაც ვარკვევთ კანონებს, რომელნიც ბუნებრივ ფასს, და ბუნებრივ მოგებას აწესრიგებენ, — მოვლენებს, რომლებიც დამოუკიდებელია ამ შემთხვევითი მიზეზებისაგან. ამრიგად, როდესაც მე ამა თუ საქონლის საცვლელ ღირებულებაზე ანუ მსყიდველობით ძალაზე ვლაპარაკობ, ყოველთვის იმ ძალას ვგულისხმობ, რომელიც ექნებოდა საქონელს, მას რომ არ აბრკოლებდეს რაიმე დროებითი ანუ შემთხვევითი მიზეზი, და რომელიც მის ბუნებრივ ფასს წარმოადგენს.

ხელუასი

როგორც ყველა სხვა საგნებს, რომლებსაც ყიდულობენ და ჰყიდიან და რომელთა რაოდენობა შეიძლება გადიდებულ ან შემცირებულ იქნეს, შრომას თავისი ბუნებრივი და თავისი საბაზრო ფასი აქვს. შრომის ბუნებრივ ფასს წარმოადგენს ის ფასი, რომელიც საჭიროა, რათა მუშებმა შესძლონ არსებობა და თავისი მოდგმის განგრძობა, მათი რიცხვის გაუდიდებლად ან შეუმცირებლად.

მუშის უნარი თავის თავის და თავისი ოჯახის შენახვისა ისე, რომ მუშების რიცხვმა არ იკლოს, დამოკიდებულია არა ფულის რაოდენობაზე, აგრეთვე სხვა საარსებო და კომფორტის საგნების რაოდენობაზე, რომლებიც, ჩვეულების გამო, მისთვის აუცილებელ საგნებადაა გადაქცეული და რომელთა ყიდვა შესაძლებელია ამ ფულით. ამიტომ შრომის ბუნებრივი ფასი დამოკიდებულია საზრდოს, საარსებო და კომფორტის საგნების ფასზე, რომლებიც საჭიროა მუშის და მისი ოჯახის შესანახად. საზრდოს და სხვა საარსებო საგნების ფასის აწევასთან ერთად შრომის ბუნებრივი ფასი აიწევს; მათი ფასის დაწევასთან ერთად ბუნებრივი ფასი დაიწევს.

საზოგადოების პროგრესის მსვლელობაში, შრომის ფასს აქვს ყოველთვის მალა აწევის ტენდენცია, იმიტომ რომ ერთ-ერთ მთავარ პროდუქტს, რომელიც შრომის ბუნებრივ ფასს აწესრიგებს, ტენდენცია აქვს გაძვირებისა, მისი წარმოების სიძნელის გამო. მაგრამ რადგან გაუმჯობესებას მიწათმოქმედებაში და ახალი ბაზრების აღმოჩენას, საიდანაც შესაძლებელია სურსათის შემოტანა, შეუძლია შეასუსტოს საარსებო საგნების ფასის ტენდენცია აწევისადმი და მათი ბუნებრივი ფასის დაწევაც კი გამოიწვიოს, ამიტომ იგივე მიზეზები სათანადო გავლენას მოახდენს შრომის ბუნებრივ ფასზე.

ყველა საქონელთა ბუნებრივ ფასს, ნედლეულისა და შრომის გამოკლებით, სიმდიდრისა და მოსახლეობის პროგრესის მსვლელობაში ტენდენცია აქვს დაწვეისადმი, ვინაიდან: თუმცა მათი ნამდვილი ღირებულება, ერთის მხრივ, მალა იწევს ნედლი მასალის ბუნებრივი ფასის აწევის გამო, რომლისგანაც ისინი არიან დამზადებულნი, მაგრამ ეს აწე-

ვა, მეორეს მხრივ, ჭარბად წონასწორდება მანქანების გაუმჯობესებით, შრომის უკეთესი დანაწილებითა და განაწილებით და მწარმოებელთა უფრო დიდი დახელოვნებით მეცნიერებასა და ტექნიკაში.

შრომის საბაზრო ფასი ის ფასია, რომელიც მასში ნამდვილად მიიცემა მოთხოვნისადმი მიწოდების ბუნებრივი შეფარდების საფუძველზე; შრომა ძვირია, როდესაც იგი იშვიათია, და იაფია, როდესაც იგი უხვად მოიპოება. მაგრამ შრომის საბაზრო ფასი რაგინდ გადაიხრებოდეს მისი ბუნებრივი ფასისაგან, მას მაინც, საქონელთა ფასის მსგავსად, ტენდენცია აქვს მასთან შეთანხმებისა.

როდესაც შრომის საბაზრო ფასი აღემატება მის ბუნებრივ ფასს, მუშის მდგომარეობა არის წარმატებული და სვიანი, მას აქვს თავის განკარგულებაში საარსებო და ცხოვრების კომფორტის საგანთა უფრო დიდი რაოდენობა და შეუძლია ამიტომ ჯანსაღი და მრავალრიცხოვანი ოჯახი გამოჰკვებოს. ხოლო როდესაც იმ სტიმულის გამო, რომელსაც მაღალი ხელფასი უქმნის მოსახლეობის გადიდებას, მუშების რიცხვი გამრავლდება, ხელფასი ისევ დაინეწვს მისი ბუნებრივი ფასის დონემდე; იგი შეიძლება ზოგჯერ, რეაქციის გამო, უფრო დაბლაც დაეცეს.

როდესაც შრომის საბაზრო ფასი მის ბუნებრივ ფასზე დაბლა ჩამოსული, მუშების მდგომარეობა უალრესად უზადრუკი არის; მაშინ სიღარიბე მათ უსპობს ყველა იმ კომფორტს, რომელსაც აბსოლუტურ აუცილებლობად ხდის დაჩვევა. მხოლოდ მას შემდეგ, რაც გაჭირვებამ მათი რიცხვი შეამცირა ანუ შრომის მოთხოვნა გაიზარდა, შრომის საბაზრო ფასი აინეწვს მისი ბუნებრივი ფასის დონემდე და მუშას ექნება ის ზომიერი კომფორტი, რომელსაც მას აძლევს ხელფასის ბუნებრივი ნორმა.

მიუხედავად იმისა, რომ ხელფასს, ტენდენცია აქვს შეეთანხმოს თავის ბუნებრივ ნორმას, შრომის საბაზრო ფასი, პროგრესის გზაზე მყოფ საზოგადოებაში, შეიძლება განუსაზღვრელი პერიოდის განმავლობაში მუდამ იმ ნორმაზე მაღლა იყოს, იმიტომ რომ, როგორც კი ის იმპულსი, განსაზღვრულ შედეგს მოიღებს, კაპიტალის ახალ გადიდებას შეუძლია იქონიოს იგივე მოქმედება. ამრიგად, თუ კაპიტალი მუდამ და თანდათან იზრდება, შრომის მოთხოვნა შეიძლება ხანგრძლივ სტიმულს აძლევდეს მოსახლეობის ზრდას.

კაპიტალი ქვეყნის სიმდიდრის ის ნაწილია, რომელიც იხმარება წარმოებაში და შესდგება საზრდოსგან, ტანსაცმლისგან, სამუშაო იარაღები-

სგან, ნედლი მასალებისგან, მანქანებისგან, მოკლედ, — ყველა იმისგან, რაც საჭიროა იმისთვის, რომ შრომას მიეცეს ეფექტი.

კაპიტალის რაოდენობა შეიძლება მატულობდეს იმავე დროს, როდესაც მისი ღირებულება მალა იწევს. შეიძლება გადიდდეს საზრდოს და ტანსაცმლის რაოდენობა ქვეყანაში იმავე დროს, როდესაც მათი დამატებითი რაოდენობის სანარმოებლად მეტი შრომაა საჭირო, ვიდრე წინათ იყო; ამ შემთხვევაში გადიდება არა მარტო კაპიტალის რაოდენობა, არამედ მისი ღირებულებაც აიწევს.

ანდა კაპიტალის რაოდენობა შეიძლება გადიდდეს, მაშინ როდესაც მისი ღირებულება უცვლელი რჩება ან ფაქტიურად კლებულობს კიდეც; არათუ შესაძლებელია გადიდდეს საზრდოს და ტანსაცმლის რაოდენობა ქვეყანაში, არამედ, მანქანების მეოხებით, დამატებითი რაოდენობა შეიძლება მიღებული იქნეს მის სანარმოებლად საჭირო შრომის შეფარდებითი რაოდენობის სრულიად გაუდიდებლად, და ამ რაოდენობის აბსოლუტურად შემცირების დროსაც კი. კაპიტალის რაოდენობა შეიძლება გაიზარდოს და იმავე დროს მისი ღირებულება მთლიანად ან მისი ცალკე ნაწილების ღირებულება უფრო დიდი არ გახდება, ვიდრე წინათ იყო, ან ფაქტიურად შემცირდება კიდეც.

პირველ შემთხვევაში შრომის ბუნებრივი ფასი, რომელიც ყოველთვის საზრდოს, ტანსაცმელის და სხვა საარსებო საგანთა ფასზეა დამოკიდებული, მალა აიწევს; მეორე შემთხვევაში იგი ან უცვლელი დარჩება, ანდა დაბლა დაიწევს; ორსავე შემთხვევაში ხელფასის საბაზრო ნორმა აიწევს, ვინაიდან კაპიტალის ზრდის პროპორციულად გაიზრდება შრომის მოთხოვნა; შესასრულებელი სამუშაოს პროპორციულად გაიზრდება მოთხოვნა იმათ მიმართ, ვინც იგი უნდა შეასრულოს.

გარდა ამისა, ორსავე შემთხვევაში შრომის საბაზრო ფასი მის ბუნებრივ ფასზე მალა აიწევს, და ორსავე შემთხვევაში მას ექნება ტენდენცია შეეთანხმოს მის ბუნებრივ ფასს, მაგრამ ეს შეთანხმება უფრო მალე განხორციელდება პირველ შემთხვევაში, მუშის მდგომარეობა გაუმჯობესდება, მაგრამ არა ბევრით, ვინაიდან საზრდოს და სხვა საარსებო საგანთა გადიდებული ფასი შეიწოვს მისი გადიდებული ხელფასის დიდ ნაწილს. ამიტომ შრომის ცოტა მეტი მიწოდება ანუ მოსახლეობის უმნიშვნელო გადიდება საბაზრო ფასს მალე დაიყვანს შრომის ახლა უკვე გადიდებული ბუნებრივი ფასის დონემდე.

მეორე შემთხვევაში მუშის მდგომარეობა მნიშვნელოვნად გაუმჯობესდება; იგი მიიღებს გადიდებულ ფულად ხელფასს, და ამავე დროს მას არ მოუხდება არავითარი გადიდებული ფასის გადახდა იმ პროდუქტებში, რომლებსაც ის და მისი ოჯახი მოიხმარებს, და, შესაძლებელია, ნაკლებ ფასსაც კი იხდიდეს მათში და მხოლოდ მას შემდეგ რაც მოსახლეობა მნიშვნელოვნად გაიზრდება, შრომის საბაზრო ფასი ისევ დაინეცს მისი ახლა უკვე დაბალი და შემცირებული ბუნებრივი ფასის დონემდე.

ამრიგად საზოგადოების ყოველ პროგრესთან ერთად, მისი კაპიტალის ყოველ გადიდებასთან ერთად, შრომის საბაზრო ფასი მაღლა აინეცს, მაგრამ ამ ანევის სიმყარე დამოკიდებული იქნება ამ კითხვაზე: შრომის ბუნებრივმა ფასმაც აინია თუ არა; და ეს კვლავ დამოკიდებული იქნება იმ საარსებო საგანთა ბუნებრივი ფასის ანევაზე, რომლებზედაც შრომის ხელფასი იხარჯება.

არ უნდა ვიფიქროთ, რომ შრომის ბუნებრივი ფასი, თუნდაც საზრდოთი და სხვა საარსებო საგნებით შეფასებული, აბსოლუტურად მტკიცე და მყარი არის. იგი იცვლება სხვადასხვა დროს ერთსა და იმავე ქვეყანაში და ძალიან არსებითად განსხვავდება სხვადასხვა ქვეყანაში¹². იგი არსებითად ხალხის ზნე-ჩვეულებაზეა დამოკიდებული. ინგლისელი მუშა ჩასთვლიდა, რომ მისი ხელფასი ბუნებრივ ნორმაზე დაბალი არის და მეტისმეტად მცირეა ოჯახის შესანახად, თუ იგი მას შესაძლებლობას არ აძლევს სხვა საჭმელი იყიდოს, გარდა კარტოფილისა, და ფაცხაზე უკეთეს სადგომში იცხოვროს; მაგრამ ეს ზომიერი ბუნებრივი მოთხოვნილებები ხშირად საკმარისად ითვლება ისეთ ქვეყნებში, სადაც „ადამიანის ცხოვრება იაფია“ და მისი მოთხოვნილება ადვილად კმაყოფილდება. ბევრი რამ იმ კომფორტიდან, რომელიც ახლა მოიპოება ინგლისურ ქოხში, ფუფუნებად ჩაითვლებოდა ჩვენი ისტორიის უფრო ადრეულ პერიოდში.

რადგან, საზოგადოების განვითარებასთან ერთად, ფაბრიკატების ფასი მუდამ ეცემა, ხოლო ნედლი პროდუქტის ფასი ასევე მუდამ მაღლა ინეცს, ამიტომ, ბოლოს და ბოლოს, ისეთი დისპროპორცია იქმნება ამ სხვადასხვა საქონელთა ღირებულებას შორის, რომ მუშას, მსხვერპლად გაიღებს რა მარტოოდენ მცირე ნაწილს თავის საზრდოსას, შეუძლია უხვად დაიკმაყოფილოს თავისი ყველა სხვა მოთხოვნილება.

დამოუკიდებლად ფულის ღირებულების ცვლილებებისგან, რომლებსაც აუცილებლად გავლენა აქვს ფულად ხელფასზე, მაგრამ რომელთა

მოქმედებას ჩვენ აქამდე არ ვაქცევდით ყურადღებას, ვინაიდან ვგულისხმობდით, რომ ფულს უცვლელად ერთი და იგივე ღირებულება აქვს, — ხელფასი, როგორც სჩანს, აწევას ან დაწევას ექვემდებარება შემდეგი ორი მიზეზის გამო:

1. მუშების მიწოდება-მოთხოვნის გამო;
2. იმ პროდუქტების ფასის გამო, რომლებზედაც იხარჯება შრომის ხელფასი.

საზოგადოების განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე კაპიტალის ანუ იმ საშუალებების დაგროვება, რომლებიც შრომის მუშაობაში ჩასაბმელადაა დანიშნული, მეტი ან ნაკლები სისწრაფით მიმდინარეობს და იგი ყველა შემთხვევაში დამოკიდებული უნდა იყოს შრომის პროდუქტიულ ძალაზე. საერთოდ შრომის პროდუქტიული ძალა ყველაზე უფრო მაღალია მაშინ, როდესაც ნაყოფიერი მიწა უხვად მოიპოვება: ასეთ პერიოდებში დაგროვება ხშირად ისე სწრაფად მიმდინარეობს, რომ მუშების მიწოდების ზრდა უკან ჩამორჩება კაპიტალის ზრდას.

გამოანგარიშებული იყო, რომ, ხელსაყრელ პირობებში, მოსახლეობა შესაძლებელია გაორკეცდეს 25 წელიწადში; მაგრამ, იმავე ხელსაყრელ პირობებში ქვეყნის მთელი კაპიტალი შესაძლებელი კიდევ უფრო მოკლე დროშიც გაორკეცდეს. ამ შემთხვევაში ხელფასს, მთელი ამ პერიოდის განმავლობაში, ტენდენცია ექნება აწევისადმი, იმიტომ რომ შრომის მოთხოვნა უფრო სწრაფად გაიზრდება, ვიდრე მიწოდება.

ახალ კოლონიებში, სადაც კულტურულად უფრო წინ წასული ქვეყნების ხელოვნება და მეცნიერება შეიტანება, კაპიტალს, ალბათ, უფრო სწრაფად ზრდის ტენდენცია აქვს, ვიდრე ადამიანები მრავლდებიან, და თუ მუშების ნაკლებობა მოსახლეობით მდიდარი ქვეყნებიდან არ იქნა შევსებული, ეს ტენდენცია ძალიან მაღლა აწევს შრომის ფასს. იმ ზომით, რა ზომითაც ამ ქვეყნების დასახლება ხდება და უფრო ცუდი ხარისხის მიწა შედის დამუშავებაში, კლებულობს კაპიტალის ტენდენცია გადიდებისადმი, ვინაიდან პროდუქტის გარდამეტი, რომელიც არსებული მოსახლეობის მოთხოვნილების დაკმაყოფილების შემდეგ რჩება, აუცილებლად პროპორციული უნდა იყოს წარმოების სიადვილისა, ე. ი. ადამიანთა ნაკლები რიცხვის, რომელნიც წარმოებაში მოსაქმეობენ. მაშასადამე, თუმცა უაღრესად ხელსაყრელ პირობებში პროდუქტიული ძალა, ალბათ უფრო დიდია, ვიდრე მოსახლეობის უნარი გამრავლებისა, მაგრამ ეს

მდგომარეობა დიდხანს ვერ გაგრძელდება, ვინაიდან, რადგან მინა შეზღუდულია რაოდენობრივად და სხვადასხვა არის ხარისხობრივად, მასზე გამოყენებული კაპიტალის ყოველ ახალ გადიდებისას მისი წარმოების ნორმა იკლებს, მაშინ როდესაც მოსახლეობის უნარი გამრავლებისა მუდამ იგივე რჩება.

იმ ქვეყნებში, სადაც ნაყოფიერი მიწა უხვად მოიპოვება, მაგრამ სადაც უფიცობისა, სიზარმაცისა და ბარბაროსობის გამო, მოსახლეობა გაჭირვებისა და შიმშილის ყველა უბედურებას განიცდის, სადაც, როგორც უთქვამთ, მოსახლეობა საარსებო საშუალებებს აწყდება, ხმარებული უნდა იქნეს სულ სხვა წამალი, ფრიად განსხვავებული იმისაგან, რომელიც საჭიროა დიდი ხნიდან დასახლებულ ადგილებში, რომელნიც განიცდიან ჭარბი მოსახლეობის ყველა უბედურებას ნედლი პროდუქტის კლებადი მიწოდების გამო. ერთ შემთხვევაში ბოროტება წარმოსდგება იქიდან, რომ მართვა-გამგეობა ცუდია, საკუთრება არ არის უზრუნველყოფილი და სწავლა-განათლების ნაკლებობაა ხალხის ყველა ფენაში. რათა ხალხი უფრო ბედნიერი გახდეს, საჭიროა მხოლოდ მართვა-გამგეობის და სწავლა-განათლების სისტემის გაუმჯობესება, და მაშინ კაპიტალი აუცილებლად გაიზრდება უფრო სწრაფად, ვიდრე მოსახლეობა. მოსახლეობის არავითარი გადიდება არ იქნება ნამეტნავად დიდი, როდესაც პროდუქტიული ძალები კიდევ უფრო მეტად დიდდება. მეორე შემთხვევაში, მოსახლეობა უფრო სწრაფად იზრდება, ვიდრე მის დასარჩენად საჭირო საშუალებები. სამრეწველო გამრჯელობის ყოველი გადიდება, თუ მას არ ახლავს მოსახლეობის ზრდის ნორმის შემცირება, მარტოოდენ გააძლიერებს კიდევ უფრო ბოროტებას, რადგან წარმოება ვერ მიჰყვება მხარდამხარ მოსახლეობის ზრდას.

იმ მოსახლეობისთვის, რომელიც საარსებო საშუალებებს აწყდება, ერთადერთ წამალს შეადგენს ან მოსახლეობის შემცირება, ანდა კაპიტალის უფრო სწრაფი დაგროვება. მდიდარ ქვეყნებში, სადაც მთელი ნაყოფიერი მიწა უკვე შესულია დამუშავებაში, უკანასკნელი საშუალება არც მაინცდამაინც პრაქტიკულია და არც ძალიან სასურველი, იმიტომ რომ, თუ იგი ძალიან ფართოდ იქნა გამოყენებული, მისი შედეგი იქნება ყველა კლასთან თანაბრად გაღარიბება. მაგრამ ღარიბ ქვეყნებში, სადაც წარმოების საშუალებები, ბლომად მოიპოვება, ვინაიდან მთელი ნაყოფიერი მიწა ჯერ კიდევ არაა დამუშავებაში შესული, ეს ერთადერთი საი-

მედო და ნამდვილი საშუალებაა ბოროტების მოსასპობად, მით უფრო, მისი შედეგი იქნება მოსახლეობის ყველა კლასთან მდგომარეობის გაუმჯობესება.

კაცობრიობის მეგობრებს შეუძლიათ მხოლოდ ინატრონ, რომ ყველა ქვეყანაში მშრომელ კლასებს უფითარდებოდათ კომფორტისა და გართობის მოთხოვნილება და რომ ამის დაკმაყოფილებისადმი მათ მისწრაფებას ხელშეწყობა ეძლეოდათ ყველა კანონიერი საშუალებით. არ არსებობს უკეთესი გარანტია ჭარბი მოსახლეობის წინააღმდეგ. იმ ქვეყნებში, სადაც მშრომელ კლასებს ფრიად მცირე მოთხოვნილებები აქვთ და უიაფესი საზრდოთი კმაყოფილებიან, ხალხი განიცდის ბედის უდიდეს ცვალებადობას და გაჭირვებას. მას არსად არა აქვს თავშესაფარი უბედურების წინააღმდეგ; იგი თავშესაფარს ვერ მოძებნის უფრო დაბალ მდგომარეობაში: მისი მდგომარეობა უკვე იმდენად დაბალია, რომ მისი უფრო დაბლა დანევა აღარ შეიძლება. მისი მთავარი საარსებო პროდუქტის ნაკლებობისასა მას მხოლოდ მცირეოდენ სუროგატებს შეუძლია მიმართოს, და გაძვირებას თან ახლავს მისთვის შიმშილის თითქმის ყველა უბედურება.

საზოგადოების ბუნებრივ წინმსვლელობისას შრომის ხელფასს ტენდენცია აქვს დაცემისადმი, რამდენადაც მისი რეგულატორია მიწოდება და მოთხოვნა, იმიტომ რომ მუშების მიწოდება იმავე ზომით განაგრძობს ზრდას, მაშინ როდესაც საიმათო მოთხოვნის ზრდა უფრო ნელი იქნება. თუ, მაგალითად, ხელფასს ანესრიგებს კაპიტალის წლიური მატება, რომელიც 2%-ს უდრის, ხელფასი დაეცემა, როდესაც კაპიტალის დაგროვების ნორმა 1 1/2% იქნება. იგი კიდევ უფრო დაბლა დაიწევს, როდესაც კაპიტალი მხოლოდ 1%-ით ან 1/2 %-ით გაიზრდება. და ასე გაგრძელდება მანამადე, სანამ კაპიტალი სტაციონარული არ გახდება; ამ შემთხვევაში ხელფასიც სტაციონარული გახდება და მხოლოდ საკმარისი იქნება არსებული მოსახლეობის დასარჩენად. მე ვამბობ, ასეთ გარემოებებში შრომის ხელფასი, თუ მას მხოლოდ და მხოლოდ მუშების მიწოდებით და მოთხოვნით ეძლევა მოწესრიგება, დაიწევს მეთქი; მაგრამ ჩვენ არ უნდა დავივიწყოთ, რომ ხელფასს მოწესრიგება ეძლევა აგრეთვე იმ საქონელთა ფასებით, რომლებზედაც იგი იხარჯება.

მოსახლეობის ზრდასთან ერთად ამ საარსებო საგნების ფასი მუდამ ზრდაში იქნება, იმიტომ რომ მათ საწარმოებლად მეტი შრომა იქნება საჭირო. თუ, ამრიგად, შრომის ფულადი ხელფასი დაეცემოდა და იმავე

დროს ყოველი საქონელი, რომელზედაც იგი იხარჯება, ფასში აინევედა, მუშა ორმაგად იქნებოდა დატანჯული და მას მალე სრულიად მოესპობოდა არსებობის საშუალება. ამიტომ შრომის ფულადი ხელფასი როდი დაინევეს, არამედ აინევეს, მაგრამ აინევეს არა საკამაო ზომით, რათა მუშამ შეძლოს იყიდოს კომფორტის და საარსებო საგნების ის რაოდენობა, რამდენსაც ის ამ საქონელთა ფასის ანევეამდე ყიდულობდა. თუ წინათ მისი წლიური ხელფასი 24 გირვ. სტერლინგს ანუ, კვარტერისთვის 4 გირვ. სტერლინგის ევლობაზე, 6 კვარტერ ხორბალს უდრიდა, იგი, ალბათ, მხოლოდ 5 კვარტერის ღირებულებას მიიღებს, როდესაც კვარტერი ხორბლის ფასი 5 გირვ. სტერლინგამდე აინევეს. მაგრამ 5 კვარტერი ეღირება 25 გირვ. სტერლინგი; მაშასადამე, იგი მომატებულ ფულად ხელფასს მიიღებს, თუმცა მას ამ მომატებითაც არ შეეძლება მოიპოოს იმდენი ხორბალი და სხვა საქონელი, რამდენსაც ის და მისი ოჯახი მოიხმარებდა წინათ.

მიუხედავად იმისა, რომ მუშა რეალურად უფრო ცუდ გასამრჯელოს მიიღებს, მისი ხელფასის ეს გადიდება აუცილებლად შეამცირებს ფაბრიკანტის მოგებას, იმიტომ რომ ეს უკანასკნელი თავის საქონელს უფრო მაღალ ფასში ვერ გაჰყიდის, ხოლო ნარმოების ხარჯები კი გადიდებული იქნება. მაგრამ ამ მოვლენას ჩვენ განვიხილავთ შემდგომ, როდესაც გამოვიკვლევთ იმ პრინციპებს, რომელნიც მოგებას ანესრიგებენ.

ამრიგად, ჩვენ ვხედავთ, რომ იგივე მიზეზი, რომელიც მაღლა სწევს რენტას, სახელდობრ, მზარდი სიძნელე საზრდოს დამატებითი რაოდენობის მოპოებისა შრომის იმავე პროპორციული დამატებითი რაოდენობით, მაღლა ასწევს ხელფასსაც. და ამიტომ, თუ ფული უცვლელი ღირებულებისაა, რენტასაც და ხელფასსაც ზრდის ტენდენცია ექნება, სიმდიდრისა და მოსახლეობის ზრდასთან ერთად.

მაგრამ რენტის ზრდასა და ხელფასის ზრდას შორის შემდეგი არსებითი განსხვავება არსებობს. რენტის ფულადი ღირებულების მაღლა ანევეას თან ახლავს რენტის წილის გადიდება პროდუქტში; მემამულის არა მარტო ფულადი რენტა ხდება უფრო დიდი, არამედ ხორბლით გამოსახული რენტაც; იგი მეტ ხორბალს მიიღებს, და ამ ხორბლის თითოეული განსაზღვრული ზომა გაიცვლება უფრო დიდ რაოდენობაზე ყველა სხვა საქონელთა, რომელთა ღირებულება არ ანეულა. მუშის ხვედრი ნაკლებ საბედნიერო იქნება; მართალია, იგი მეტ ფულად ხელფასს მიიღებს, მაგრამ ხორბლით გამოსახული მისი ხელფასი შემცირებული იქნება. და მას

არა მარტოოდენ ხორბლის ნაკლები რაოდენობა ექნება ახლა თავის განკარგულებაში, — მისი საერთო მდგომარეობაც გაუარესდება, ვინაიდან მისთვის უფრო საძნელო იქნება ხელფასის საბაზრო ნორმის შეკავება მის ბუნებრივ ნორმაზე მაღლა. როდესაც ხორბლის ფასი 10%-ით აიწევს, ხელფასი ყოველთვის აიწევს 10%-ზე ნაკლებით, რენტა კი ყოველთვის უფრო აიწევს. მუშის მდგომარეობა საზოგადოდ გაუარესდება, მემამულისა კი უფრო და უფრო გაუმჯობესდება.

ვიგულისხმობთ, რომ მუშის ხელფასი, როდესაც ხორბლის ფასი იყო 4 გირვ. სტერლინგი კვარტერისთვის, შეადგენდა 24 გირვ. სტერლინგს ნელინადში, ანუ უდრიდა ღირებულებით ექვს კვარტერ ხორბალს, და მივიღოთ, რომ თავისი ხელფასის ნახევარს იგი ხარჯავდა ხორბალზე, ხოლო მეორე ნახევარს, ანუ 12 გირვ. სტერლინგს, სხვა საგნებზე.

ამ შემთხვევაში იგი

მიიღებდა: როდესაც ხორბალი ღირდა: ანუ მიიღებდა:

24 გ. სტ.	14 შილინგს,	4 გ. სტ.	4 შილ.	8 პენსი,	5,83 კვარტ.	ღირებულებას
25	„ 10 „	4	„ 10 „	8 „	5,66	„ „
26	„ 8 „	4	„ 16 „	8 „	5,50	„ „
27	„ 8 „	6 პენს	5 „	2 „ 10 „	5,33	„ „

ამ ხელფასის აღებით მას შესაძლებლობა ექნებოდა ისევე კარგად ეცხოვრა, როგორც უნინ, მაგრამ არა უკეთესად, იმიტომ, რომ როდესაც ხორბალი ღირდა 4 გირვ. სტერლ. კვარტერი, იგი დახარჯავდა:

3 კვარტერ ხორბალზე კვარტერისთვის 4 გირვ.

სტერლინგის კვალბაზე, ... 12 გირვ. სტერლ.

და სხვა საგნებზე . . . . . 12 „ „

---

24 გირვ. სტერლ.

როდესაც ხორბალი ღირდა 4 გირვ. სტერ. 4 შილ. 8 პენსი, 3 კვარტერი, რომელსაც ის და მისი ოჯახი

მოიხმარებდა, მას დაუჯდებოდა . . . . . 12 გირვ. სტერლ. 14 შილ.

ხოლო სხვა საგნები, რომლების ფასი

არ შეცვლილა, ... 12 „ „

---

24 გირვ. სტერლ. 14 შილ.

როდესაც ხორბალი ღირდა 4 გირვ.

სტერლ. 10 შილ., 3 კვარტერი ეღირებოდა. 13 გირვ. სტერლ. 10 შილ.

ხოლო სხვა საგნები .....12 " "

---

25 გირვ. სტერლ. 10 შილ.

როდესაც ხორბალი ღირდა 4 გირვ.

სტერლ. 16 შილ., 3 კვარტერი

ეღირებოდა ..... 14 გირვ. სტერლ. 8 შილ.

და სხვა საგნები .....12 " "

---

26 გირვ. სტერლ. 8 შილ.

როდესაც ხორბალი ღირდა 5 გირვ.

სტერლ. 2 შილ. 10 პენსი, 3 კვარტერი

ეღირებოდა ..... 15 გირვ. სტერლ. 8 შილ. 6 პენსი.

და სხვა საგნები ..... 12 " "

---

27 გირვ. სტერლ. 8 შილ. 6 პენსი.

ხოვრბლის გაძვირების პროპორციულად მუშა მიიღებდა ნაკლებ ხელფასს, რამდენადაც იგი ხორბლით გამოისახება, ხოლო მისი ფულადი ხელფასი სულ უფრო და უფრო გადიდებოდა, მაშინ როდესაც მისი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილება, ზემოთ ნაგულისხმევის თანახმად, სრულიად უცვლელი დარჩებოდა. მაგრამ რადგან სხვა საქონელთა ფასი აინევედა მათში შემავალი ნედლი პროდუქტის რაოდენობის პროპორციულად, ამიტომ ზოგიერთ მათგანში მას მეტის გადახდა დასჭირდებოდა. თუმცა მისი ჩაი, შაქარი, საპონი, სანთელი და ბინის ქირა, ალბათ უფრო ძვირი არ იქნებოდა, მაგრამ მას მეტის გადახდა დასჭირდებოდა ლორში, ყველში, კარაქში, ტილოში, ფეხსაცმელსა და ტანსაცმელში. ამიტომ, ხელფასის ზემოთ ნაგულისხმევი გადიდების შემთხვევაშიც კი, მისი მდგომარეობა შედარებით გაუარესდებოდა. მაგრამ შეიძლება მითხრან, რომ როდესაც მე განვიხილავდი ხელფასის გავლენას ფასზე, ვგულისხმობდი, რომ ოქრო ანუ ის ლითონი, რომლიდანაც ფული მზადდება, იმ ქვეყნის პროდუქტი არის, რომელშიაც ხელფასი ცვლილებას განიცდის, და რომ ჩემ მიერ გამოტანილი დასკვნები ნაკლებ ეთანხმება საქმის ნამდვილ ვითარებას, იმიტომ რომ ოქრო საზღვარგარეთის ნაწარმოებ ლითონს წარ-

მოადგენს. მაგრამ ის გარემოება, რომ ოქრო უცხო პროდუქტი არის, არ არღვევს არგუმენტაციის ჭეშმარიტებას, ვინაიდან შეიძლება ნაჩვენები იქნეს, რომ — ადგილი აქვს ოქროს მოპოვებას შინ, თუ შემოიზიდება იგი საზღვარგარეთიდან — შედეგი, ბოლოს და ბოლოს, და უშუალოდაც, ერთი და იგივე იქნება.

როდესაც ხელფასი მაღლა იწევს, ეს ხდება საზოგადოდ იმიტომ, რომ სიმდიდრისა და კაპიტალის გადიდება იწვევს შრომის ახალ მოთხოვნას, რაც აუცილებლად დაკავშირებული იქნება საქონელთა წარმოების გადიდებასთან, ამ დამატებით საქონელთა მიმოქცევისათვის, თუნდ წინანდებურ ფასებშიც, საჭიროა მეტი ფული, მეტი ის უცხო საქონელი, რომლიდანაც ფული მზადდება და რომელიც მხოლოდ იმპორტის გზით შეიძლება მიღებულ იქნეს. ყოველთვის, როდესაც განსაზღვრული საქონელი უფრო დიდი რაოდენობით მოითხოვება, ვიდრე უწინ, მისი შეფარდებითი ღირებულება მაღლა იწევს იმ საქონელთა ღირებულებასთან შედარებით, რომელთა საშუალებით მისი ყიდვა სწარმოებს. თუ ქუდების მეტი რაოდენობა იქნა მოთხოვნილი, მათი ფასი აიწევს და მათში მეტი ოქროს მისცემენ, თუ მოთხოვნილ იქნა მეტი ოქრო, ოქროს ფასი აიწევს და ქუდების ფასი დაეცემა, ვინაიდან ოქროს წინანდელი რაოდენობის საყიდლად ახლა ქუდების და ყველა სხვა საგანთა მეტი რაოდენობა იქნება საჭირო. მაგრამ, ნაგულისხმევ შემთხვევაში, ამის თქმა; საქონელთა ფასმა აინია, იმიტომ რომ ხელფასმა აინიაო, ნიშნავს ცხადი წინააღმდეგობის დაშვებას, ვინაიდან ჩვენ ჯერ ვამბობთ, რომ, მოთხოვნის გამო, ოქროს შეფარდებითი ღირებულება მაღლა იწევა, და შემდეგ — რომ მისი შეფარდებითი ღირებულება ეცემა, იმიტომ რომ ფასები მაღლა იწევს, ე. ი. ვამტკიცებთ ორ შედეგს, რომელიც სრულიად შეუთავსებელია ერთი მეორესთან. იმისი თქმა, რომ პროდუქტების ფასმა აინია, იგივეა, რომ ვთქვათ, ფულის შეფარდებითმა ღირებულებამ დაინიაო, იმიტომ რომ ოქროს შეფარდებითი ღირებულება საქონლით შეფასდება, ამიტომ, ყველა საქონელთა ფასი რომ აწეულიყო, ოქრო ვერ შემოვიდოდა საზღვარგარეთიდან ამ ძვირ საქონელთა საყიდლად, არამედ იგი გავიდოდა სახელმწიფოდან და უფრო ხელსაყრელად იქნებოდა გამოყენებული შედარებით იაფ უცხო საქონელთა საყიდლად. ამრიგად, სჩანს, რომ ხელფასის გადიდება მაღლა არ ასწევს საქონელთა ფასებს, სულერთია, ინარმოება ის ლითონი, რომლიდანაც ფული მზადდება, შინ თუ საზღვარგარეთ ყველა საქონელთა ფასმა არ შეიძლება მაღლა აინიოს ერთსა და იმავე დროს,

თუ ფულის რაოდენობას არ მიემატა. ეს მიმატება არ შეიძლება მიღებულ იქნას შინ, როგორც ჩვენ უკვე ვაჩვენეთ, და არ შეიძლება აგრეთვე შემოზიდულ იქნეს საზღვარგარეთიდან ოქროს რაიმე დამატებითი რაოდენობის საყიდლად უცხოეთისგან საქიროა, რომ ჩვენი საქონელი იაფი იყოს და არა ძვირი. ოქროს შემოზიდვა და ფასის აწევა ყველა შინ ნარმოებულ საქონელთა, რომლებითაც სწარმოებს ოქროს ყიდვა ანუ მისი ღირებულების გადახდა, ისეთი მოვლენებია, რომლებიც აბსოლუტურად შეუთავსებელია ერთი მეორესთან. ქალაქის ფულის ფართო გამოყენება არაფერს არ ცვლის ამ საკითხში, ვინაიდან ქალაქის ფული შეეთანხმება — ან უნდა შეეთანხმებოდეს — ოქროს ღირებულებას, და ამიტომ მის ღირებულებაზე იმავე მიზეზებს აქვს გავლენა, რომლებსაც გავლენა აქვს ამ ლითონის ღირებულებაზე.

ასეთია, მაშასადამე, კანონები, რომელნიც ხელფასს განსაზღვრავენ და ყოველი საზოგადოების უდიდესი ნაწილის ბედს განაგებენ. ყველა სხვა ხელშეკრულების მსგავსად, ხელფასი ნორმალურ და თავისუფალ საბაზრო კონკურენციაზე უნდა იყოს მიწებებული და არასოდეს არ უნდა ექვემდებარებოდეს კონტროლს კანონმდებლობის ჩარევით.

ღარიბების შესახებ კანონების ნათელი და პირდაპირი ტენდენცია გადაჭრით ეწინააღმდეგება ამ ცხად პრინციპებს: ეს კანონები ემსახურება არა იმას, როგორც კეთილისმდომ კანონმდებლობას ჰქონდა განსაზღვრა, რომ ღარიბების მდგომარეობა გააუმჯობესოს, არამედ იმას, რომ როგორც მდიდრების, ისე ღარიბების მდგომარეობა გააუარესოს. ნაცვლად იმისა, რომ ღარიბები გაამდიდროს, ისინი იმისთვისაა ნავარაუდევნი, რომ მდიდრები გააღარიბოს; და ვიდრე ახლანდელი კანონები ძალაში არის, სრულიად ბუნებრივია, რომ ღარიბების შესანახი ფონდები პროგრესულად უნდა გაიზრდოს, სანამ ისინი სულ არ შთანთქავენ ქვეყნის მთელ წმინდა შემოსავალს ან, ყოველ შემთხვევაში, იმას, რასაც ჩვენ დაგვინარჩუნებს სახელმწიფო, მას შემდეგ რაც დაიკმაყოფილებს თავის მუდამ შეუნყვეტელ მოთხოვნილებებს სახელმწიფო ხარჯებისთვის ¹⁴.

ღარიბთა შესახებ კანონების ეს მავნებელი ტენდენცია აღარ შეადგენს ჩვენთვის საიდუმლოებას მას შემდეგ, რაც იგი სავსებით განმარტა მალთუსის ნიჭიერმა კალამმა, და ღარიბთა ყოველი მეგობარი მხურვალე მხურველი უნდა იყოს ამ კანონების გაუქმებისა. მაგრამ, საუბედუროდ,

ისინი ისე დიდი ხნის გამოცემული, და ღარიბები ისე შეეჩვივნენ მათ, რომ ჩვენი პოლიტიკური სისტემიდან მათ რადიკალურად აღმოსაფხვრელად უდიდესი სიფრთხილე და ოსტატობაა საჭირო. ყველა ისინი რომელნიც გულმოდგინედ ემხრობიან მათ გაუქმებას, თანახმანი არიან, რომ უკეთეს სასურველია იმათი დაფარვა მჩაგვრელი გაჭირვებისაგან, ვისი კეთილდღეობისთვისაც ეს კანონები შეცდომით იყო გამოცემული, ამ უკანასკნელთა გაუქმება მეტად დიდი თანდათანობით უნდა იქნეს გატარებული.

უჭველი ჭეშმარიტება არის, რომ ღარიბების კომფორტი და კეთილმდგომარეობა არ შეიძლება დიდი ხნით უზრუნველყოფილი იქნეს, უკეთეს, თვით მათი გონიერობის მეოხებით ან შედეგად მცდელობისა კანონმდებლობის მხრივ, მონესრიგებული არ იქნა მათი რიცხვის ზრდა არ შემცირდა მათში ნაადრევ და მოუფიქრებელ ქორწინებათა რიცხვი. ღარიბთა კანონების სისტემის მოქმედება პირდაპირ ამის წინააღმდეგი იყო. ისინი ზედმეტად ხდიდნენ თავშეკავებას და ხელს უწყობდნენ უგუნურთ მით, რომ მათ აძლევდნენ გონიერთა და მუყაითთა ხელფასის ნაწილს¹⁵.

ამ ბოროტების ბუნება მიგვიჩვენებს წამალზე, ღარიბთა შესახებ კანონების მოქმედების სფეროს თანდათან შევიწროებით, მით, რომ ღარიბს ჩაუნერგავთ დამოუკიდებლობის მნიშვნელობის შემეცნებას, ვასწავლით — თავის გამოკვების საქმეში იმედი ქონდეს არა სისტემატური ან შემთხვევითი ქველმოქმედების, არამედ თავისი საკუთარი მცდელობისა, განვუმარტებთ, რომ გონიერობა და წინდახედულობა არ წარმოადგენს არც ზედმეტს და არც უსარგებლო სათნოებას, — ჩვენ თანდათან დავუახლოვდებით უფრო ნორმალურ და ჯანსაღ მდგომარეობას.

ღარიბთა კანონების რეფორმის არც ერთი გეგმა, რომელიც მიზნად არ ისახავს მათ საბოლოო გაუქმებას, ღირსი არაა არავითარი ყურადღების. და ღარიბებისა და კაცობრიობის საქმის საუკეთესო მეგობრად ჩვენ ვცნობთ იმას, ვისაც შეუძლია მიგვიჩვენოს ყველაზე უფრო სწორსა და იმავე დროს, ნაკლები ძალადობის შემცველ ღონისძიებებზე ამ მიზნის მისაღწევად. ჩვენ, რომ რაიმე ახლანდელისგან განსხვავებულით გავადიდოთ ღარიბების შესანახი ფონდი, — ამით ჩვენ სრულიადაც ვერ შევასუსტებდით ბოროტებას. ჩვენ რომ გავადიდოთ ეს ფონდი ან, როგორც ზოგნი იძლევიან წინადადებას, შევავროვოთ იგი როგორც საერთო ფონდი მთელს ქვეყანაში, ჩვენ არა თუ შემქმნით გაუმჯობესებას, არამედ გავაძლიერებთ იმ გაჭირვებას, რომლის მოსპობა გვწადია. ახლანდელი

ნესი ამ ფონდის მოგროვების და დახარჯვისა ხელს უწყობდა მისი მავნებელი მოქმედების შერბილებას. თითოეული სამრევლო აგროვებს ცალკე ფონდს თავისი საკუთარი ღარიბების შესანახად. ამიტომ ადამიანები უფრო დაინტერესებულნი არიან და მათთვის მეტი პრაქტიკული მნიშვნელობა აქვს იმას, რომ ღარიბებისათვის ადგილობრივი გამოსაღების ნორმები დაბალ დონეზე შეაჩერონ, ვიდრე ეს იქნებოდა მაშინ, ერთი საერთო ფონდი, რომ გროვებოდეს მთელი სამეფოს ღარიბების დასახმარებლად. სამრევლო უფრო დაინტერესებულია ნორმის ეკონომიურად მოგროვებაში და შემწეობის მომჭირნეობით განაწილებაში, როდესაც მთელი ეკონომია მის საკუთარ სასარგებლოდ მიდის, ვიდრე იგი იქნებოდა მაშინ, ასეული სხვა სამრევლოები რომ მონაწილენი იყვნენ იმ სარგებლობაში.

ამ მიზეზს უნდა მივანეროთ ჩვენ, რომ ღარიბთა კანონებმა არ შთანთქმეს ქვეყნის მთელი წმინდა შემოსავალი; სიმკაცრის დაცვას მათი გამოყენებისას უნდა მიენეროს ის, რომ ამ კანონების შემავიწროებლობა უზომო არ შეიქნა. თუ ყოველი ადამიანი, შემწეობის საჭიროებელი, დარწმუნებული იქნებოდა, რომ შემწეობას მიიღებდა კანონის ძალით და მიიღებდა იმ ზომით, რომ არსებობა საკმაოდ სასიამოვნო ექნებოდა, იმ შემთხვევაში, თეორიის საფუძვლით, ჩვენ მოლოდინი უნდა გვქონებოდა, რომ ყველა სხვა ხარჯები არაა იქნებოდა ღარიბთა სასარგებლოდ დანესებულ მარტო ერთ ხარკთან შედარებით. მიმზიდველობის კანონი არაა უფრო უცილობელი, ვიდრე ასეთი კანონების ტენდენცია, — ტენდენცია სიმდიდრისა და ძლიერი ერების გადაქცევისა სიღატაკედ და სისუსტედ; ეს კანონები ყველა გარჯა-მცდელობას მიმართავენ მხოლოდ ერთი საგნისკენ, — საარსებო საშუალებების მოპოვებისაკენ; ისინი სპობენ ყოველ გონებრივ განსხვავებას და ერთი აზრით მოიცავენ გონებას, — აზრით შესახებ ფიზიკურ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებისა, ვიდრე, დაბოლოს, საყოველთაო გაღატაკების ჭირი არ მოედება ყველა კლასს. საბედნიეროდ, ეს კანონები მოქმედებენ მზარდი კეთილდღეობის პერიოდში, როდესაც შრომის შესანახი ფონდი რეგულარულად იზრდებოდა და როდესაც ბუნებრივად მოითხოვებოდა მოსახლეობის ზრდა. მაგრამ თუ ჩვენი პროგრესი უფრო ნელი შეიქნა, თუ ჩვენ მივადექით სტაციონარულ მდგომარეობას, რომლისგანაც, მე მნამს, ჯერ კიდევ შორსა ვართ, მაშინ ამ კანონების მავნებელი ბუნება უფრო ცხადი და საშიში გახდება, და მაშინ, გარდა ამისა, მათ გაუქმებას ბევრი ახალი სიძნელის სახით გაუჩნდება დაბრკოლება.

მიტემა

მას შემდეგ რაც ჩვენ უკვე დავანახვეთ მკითხველს, რომ კაპიტალის მოგება სხვადასხვა დარგებში განსაზღვრულ შეფარდებაშია ერთი მეორის მიმართ და ტენდენცია აქვს იცვლებოდეს იმავე ხარისხით და იმავე მიმართულებით, ჩვენ გვრჩება განვიხილოთ, რა არის მიზეზი ცვლილებისა მოგების ნორმაში და, აქედან გამომდინარე, ხანგრძლივი ცვლილებებისა — სარგებლის ნორმაში.

ჩვენ ვნახეთ, რომ პურის ფასს¹⁶ განსაზღვრავს მისი სანარმოებლად საჭირო შრომის რაოდენობა კაპიტალის იმ ნაწილის დახმარებით, რომელიც რენტას არ იხდის. ჩვენ ვნახეთ, შემდეგ, რომ ყველა მანუფაქტურულ საქონელთა ფასი მალა იწვევს ან ეცემა იმის მიხედვით, მეტი თუ ნაკლები შრომა საჭირო მათ სანარმოებლად. არც ფერმერი, რომელიც მიწის იმ ფართობის დამუშავებას ეწევა, რაც ფასს განსაზღვრავს, და არც ფაბრიკანტი, რომელიც მანუფაქტურულ პროდუქტებს ამზადებს, პროდუქტის არავითარ ნაწილს არ გაიღებს მსხვერპლად რენტისთვის. მათი პროდუქტების მთელი ღირებულება მხოლოდ ორ ნაწილად იყოფა: ერთი შეადგენს კაპიტალის მოგებას, მეორე — შრომის ხელფასს.

თუ ვიგულისხმებთ, რომ პური და მანუფაქტურული პროდუქტები ყოველთვის ერთსა და იმავე ფასში იყიდება, მოგება მაღალი ან დაბალი იქნება იმის შეასაბამისად, დაბალი თუ მაღალია ხელფასი. მაგრამ ვიგულისხმობთ, რომ პურის ფასმა აინია, იმიტომ რომ მეტი შრომა საჭირო მის სანარმოებლად; ეს მიზეზი მალა არ ასწევს მანუფაქტურული პროდუქტების ფასს, რომელთა ნარმოებისათვის საჭირო არაა არავითარი დამატებითი შრომის რაოდენობა. თუ, მაშასადამე, ხელფასი წინანდელი დარჩა, ფაბრიკანტის მოგებაც წინანდელი დარჩება; მაგრამ თუ ეს აუცილებლად მოხდება — ხელფასმა აინია პურის ფასთან ერთად, მოგება აუცილებლად დაინევს.

თუ ფაბრიკანტი თავის საქონელს ყოველთვის ერთსა და იმავე ფულად ჰყიდის, მაგალითად, 1000 გირვ. სტერლინგად, მისი მოგება იმ შრომის ფასზე იქნება დამოკიდებული, რომელიც ამ საქონლის დასამზადებლად საჭირო. მისი მოგება ნაკლები იქნება, როდესაც ხელფასი 800

გირვ. სტერლინგს შეადგენს, ვიდრე მაშინ, როდესაც იგი მხოლოდ 600 გირვ. სტერლინგს შეადგენს. მაშასადამე, მოგება დაინევს იმ პროპორციით, რა პროპორციითაც ხელფასი აინევს. მაგრამ შეიძლება მკითხონ: რაკი ნედლი პროდუქტის ფასი აინევს, განა ფერმერს, ბოლოს და ბოლოს, იგივე მოგების ნორმა არ ექნება, თუნდაც რომ იგი იძულებული იყოს დამატებითი თანხა იხადოს ხელფასისთვისო? ნამდვილად არა; იმიტომ რომ მან ფაბრიკანტსავით არა მარტო გადიდებული ხელფასი უნდა აძლიოს თითოეულ მუშას, რომელსაც იგი ამუშავებს, არამედ უნდა გადაიხადოს აგრეთვე ან რენტა ანდა მუშების დამატებითი რიცხვი უნდა ამუშაოს პროდუქტის იმავე რაოდენობის მისაღებად. ხოლო ნედლი პროდუქტის ფასის აწევა პროპორციული იქნება მხოლოდ ამ რენტის ან მუშების ამ დამატებითი რიცხვისა და მას არ აუნაზღაურებს ხელფასის აწევას.

თუ ორივე — ფაბრიკანტიც ან ფერმერიც — ათ-ათ მუშას ამუშავებდნენ, თითოეულს 24 გირვ. სტერლინგი წლიური ხელფასით, რომელმაც ახლა 25 გირვ. სტერლინგამდე აინია, თითოეულის მიერ გაღებული თანხა იქნება 250 გირვ. სტერლინგი, ნაცვლად 240 გირვ. სტერლინგისა. ფაბრიკანტს მხოლოდ ამ დამატებითი ხარჯის განწევა დასჭირდება საქონლის იმავე რაოდენობის მისაღებად; მაგრამ ახალი მიწის დამამუშავებელი ფერმერი, ალბათ, იძულებული იქნება ერთი მეტი მუშა დაიჭიროს და ამიტომ დამატებით ხელფასად 25 გირვ. სტერლინგის რაოდენობის თანხა გადაიხადოს, ხოლო ძველი მიწის დამამუშავებელი ფერმერი იძულებული იქნება სწორედ ასეთივე დამატებითი თანხა 25 გირვ. სტერლინგის რაოდენობისა გადაიხადოს რენტად: დამატებითი შრომა რომ არ ყოფილიყო საჭირო, ვერც პურის ფასი აინევდა და ვერც რენტა გადიდებოდა. ამრიგად, ერთ ფერმერს დასჭირდება 275 გირვ. სტერლინგის გადახდა ხელფასისთვის და მეორეს — ხელფასისა და რენტისთვის ერთად; თითოეულს დასჭირდება 25 გირვ. სტერლინგით მეტის გადახდა, ვიდრე ფაბრიკანტს. ამ უკანასკნელი 25 გირვ. სტერლინგის ანაზღაურებას ფერმერი ღებულობს ნედლი პროდუქტის ფასის აწევის გზით, და ამიტომ მისი მოგება კიდევ მაინც შესაბამეობული იქნება ფაბრიკანტის მოგებას. რადგან ეს ღებულება მნიშვნელოვანი არის, მე შეეცდები კიდევ უფრო განვმარტო იგი.

ჩვენ ვაჩვენეთ, რომ საზოგადოების განვითარების ადრეულ სტადიებზე როგორც მემამულის, ისე მუშის წილი მიწის პროდუქტის ღირე-

ბულებაში მცირე არის და რომ იგი იზრდება სიმდიდრის ზრდისა და საზრდოს მოპოების სიძნელის პროპორციულად. ჩვენ დავანახვეთ, გარდა ამისა, რომ, თუმცა მუშის წილის ღირებულება იზრდება საზრდოს მაღალი ღირებულების გამო, მისი ნამდვილი წილი მცირდება მაშინ, როდესაც მემამულის წილი იზრდება არა მარტო ღირებულების მხრივ, არამედ აგრეთვე რაოდენობის მხრივ.

მინის პროდუქტის ის ნაწილი, რომელიც მემამულის და მუშის გასტუმრების შემდეგ რჩება, აუცილებლად ეკუთვნის ფერმერს და შეადგენს მისი კაპიტალის მოგებას. მაგრამ შეიძლება მითხრან, რომ, თუმცა საზოგადოების განვითარების მსვლელობაში, ფერმერის წილი მთელ პროდუქტში მცირდება, მას, მიუხედავად ამისა, ისე როგორც მემამულეს და მუშას, შეუძლია უფრო დიდი ღირებულება მიიღოს, რადგან მაღლა აიწევს მთელი პროდუქტის ღირებულება.

შეიძლება მითხრან, მაგალითად, რომ როდესაც პურის ფასი 4 გირვ. სტერლინგიდან 10 გირვ. სტერლინგზე ადის, საუკეთესო მიწაზე მიღებული 180 კვარტერი 1800 გირვ. სტერლინგად გაიყიდება, ნაცვლად 720 გირვ. სტერლინგის, და ამიტომ, თუნდაც რომ დამტკიცებული იქნეს, რომ მემამულე და მუშა რენტად და ხელფასად უფრო დიდ ღირებულებას მიიღებენ, ფერმერის მოგების ღირებულებამაც შეიძლება იმატოს. მაგრამ ეს შეუძლებელი არის, როგორც მე შევეცდები ახლავე დავანახო მკითხველს.

ჯერ ერთი, პურის ფასი აიწევს მხოლოდ იმ სიძნელის ზრდის პროპორციულად, რომელიც ახლავს მის მოყვანას უფრო ცუდი ხარისხის მიწაზე.

უკვე აღნიშნული იყო, რომ თუ 10 მუშის შრომა განსაზღვრული ხარისხის მიწაზე იძლევა 180 კვარტერ ხორბალს, რომლის ღირებულება, კვარტერისთვის 4 გირვ. სტერლინგის კვალობაზე, სულ 750 გირვ. სტერლინგს შეადგენს, და თუ 10 დამატებითი მუშის შრომა იმავე ან სხვა მიწაზე მხოლოდ 170 დამატებით კვარტერს წარმოშობს, ხორბლის ფასი 4 გირვ. სტერლინგიდან აიწევს 4 გირვ. სტერლ. 4 შილ. 8 პენსამდე, ვინაიდან 170 შეეფარდება 180-ს, როგორც 4 გირვ. სტერლინგი შეეფარდება 4 გირვ. სტერლ. 4 შილ. 8 პენსს. სხვა სიტყვებით, რადგან 170 კვარტერი ხორბლის სანარმოებლად მეორე შემთხვევაში 10 კაცის შრომაა საჭირო, ხოლო პირველში — მხოლოდ 9,44-ის, ამიტომ ფასის აწევა იქნება ამ პროპორციით: როგორც 9,44-ისა 10-ისადმი, ანუ როგორც 4 გირვ. სტერ-

ლინგისა 4 გირვ. სტერლ. 4 შილ. 8 პენსისადმი. ამგვარადვე შეიძლებოდა დაგვენახვებია, რომ თუ 10 დამატებითი კაცის შრომა მხოლოდ 160 კვარტერს ანარმოებს, ფასი კიდევ აინვეს 4 გირვ. სტერლ. 10 შილინგამდე; თუ 150 კვარტერს ანარმოებს, ფასი აინვეს 4 გირვ. სტერლ. 16 შილინგამდე და სხვ. და სხვ.

მაგრამ, როდესაც იმ მინაზე, რომელიც რენტას არ იხდის, 180 კვარტერი იანარმოებოდა და ფასი 4 გირვ. სტერლინგს შეადგენდა კვარტერისთვის, ხორბალი იყიდებოდა . . . . . 720 გირვ. სტერლინგად.

და როდესაც იმ მინაზე, რომელიც რენტას არ იხდის, 170 კვარტერი იანარმოებოდა და ფასი 4 გირვ. სტერლ. 4 შილ. 8 პენსზე იყო ასული, ხორბალი ისევ იყიდებოდა . . . . . 720 გირვ. სტერლინგად.

ასევე 160 კვარტერი, 4 გირვ. სტერლ. 10 შილინგის კვლობაზე, იძლევა . . . . . 720 გირვ. სტერლინგს.

და 150 კვარტერი, 4 გირვ. სტერლ. 16 შილ. კვლობაზე, იძლევა იმავე თანხა . . . . . 720 გირვ. სტერლინგს.

ახლა ცხადია, რომ თუ ფერმერი იძულებულია ამ თანასწორი ღირებულებიდან იხადოს დღეს ის ხელფასი, რომელსაც განსაზღვრავს ხორბლის ფასი 4 გირვ. სტერლინგის რაოდენობისა და ხვალ — ის ხელფასი, რომელსაც უფრო მაღალი ფასები განსაზღვრავს, მისი მოგების ნორმა შემცირდება პურის ფასის ანევის შესაბამისად.

ამრიგად, მე მგონია, ამ შემთხვევაში ცხადადაა დამტკიცებული, რომ პურის ფასის ანევა, რომელიც ადიდებს მუშის ფულად ხელფასს, ამცირებს ფერმერის მოგების ფულად ღირებულებას.

მაგრამ სრულიადაც განსხვავებული არ იქნება იმ ფერმერის მდგომარეობა, რომელიც ძველი და უკეთესი მიწის დამუშავებას ეწევა. მასაც უფრო მაღალი ხელფასი ექნება გადასახდელი, და რაგინდ მაღალი იყოს მისი პროდუქტის ფასი, იგი მისი ღირებულებიდან ვერასოდეს ვერ მიიღებს 720 გირვ. სტერლინგზე მეტს; ეს თანხა უნდა განანილებულ იქნეს მასა და მის მუშებს შორის, რომელთა რიცხვი ყოველთვის უცვლელი არის. და ამიტომ, რაც უფრო მეტს მიიღებენ მუშები, იმავე პროპორციით ნაკლები დარჩება მას.

როდესაც პურის ფასი 4 გირვ. სტერლინგი იყო, ყველა 180 კვარტერი მიწათმოქმედს ეკუთვნოდა, და იგი მას 720 გირვ. სტერლინგად ჰყიდდა. როდესაც პურის ფასმა აინია 4 გირვ. სტერლ. 4 შილ. 8 პენსამდე, იგი

იძულებული გახდა 10 კვარტერის ღირებულება თავისი 180 კვარტერიდან რენტად გადაეხადა; მაშასადამე, დანარჩენი 170 კვარტერი მას 720 გირვ. სტერლინგზე მეტს არ აძლევდა. როდესაც პურის ფასმა კიდევ აინია და 4 გირვ. სტერლ. 10 შილინგზე ავიდა, იგი 10 კვარტერს ან მის ღირებულებას იხდიდა რენტად და, მაშასადამე, თავის სასარგებლოდ ინარჩუნებდა მხოლოდ 160 კვარტერს, რომელიც მას აძლევდა იმავე თანხას — 720 გირვ. სტერლინგს.

ჩვენ ვხედავთ, ამგვარად, რომ, როგორც უნდა აინიოს პურის ფასმა მეტი შრომის და კაპიტალის გამოყენების აუცილებლობის გამო პროდუქტის განსაზღვრული დამატებითი რაოდენობის მისაღებად, ეს ფასის აწევა ყოველთვის განონანსორდება დამატებითი რენტით ან დამატებითი შრომით, ასე რომ, იყიდება პური 4 გირვ. სტერლინგად, 4 გირვ. სტერლინგად და 10 შილინგად, თუ 5 გირვ. სტერლინგად 2 შილინგად და 10 პენსად, ფერმერი ყოველთვის ერთსა და იმავე ღირებულებას მიიღებს პროდუქტის იმ ნაწილისთვის, რომელიც მას დარჩება რენტის გადახდის შემდეგ. ამრიგად, ჩვენ ვხედავთ, შეადგენს ფერმერის კუთვნილი პროდუქტი 180, 170, 160 თუ 150 კვარტერს, ფერმერი ყოველთვის მიიღებს იმავე თანხას, 720 გირვ. სტერლინგს; ფასი იზრდება შებრუნებული პროპორციით რაოდენობის მიმართ.

ამგვარად, რენტა, როგორც ვხედავთ, ყოველთვის დაეკისრება მომხმარებელს და არასოდეს — ფერმერს, ვინაიდან: თუ მისი ფერმის პროდუქტი მუდამ 180 კვარტერს შეადგენს, ფერმერი, ფასის გადიდებისას, თავის სასარგებლოდ დაინარჩუნებს ნაკლები რაოდენობის ღირებულებას, ხოლო უფრო დიდი რაოდენობის ღირებულებას მისცემს მემამულეს. მაგრამ ეს გამოკლება იმგვარი უნდა იყოს, რომ მას ყოველთვის რჩებოდეს ერთი და იგივე თანხა — 720 გირვ. სტერლინგი.

ჩვენ ვხედავთ, გარდა ამისა, რომ ყველა შემთხვევაში ერთი და იგივე თანხა, 720 გირვ. სტერლინგის რაოდენობით, უნდა გაიყოს ხელფასსა და მოგებას შორის. თუ მინიდან მიღებული ნედლი პროდუქტის ღირებულება აღემატება ამ პროდუქტის ღირებულებას, გარდამეტი, როგორც უნდა იყოს მისი სიდიდე, ეკუთვნის რენტას. თუ გარდამეტი არ არის, არ იქნება რენტაც. მაღლა იწევს ხელფასი ან მოგება, თუ ეცემა, სულერთია, ერთიც და მეორეც ამ თანხიდან — 720 გირვ. სტერლინგიდან

უნდა იქნეს აღებული. ერთის მხრივ, მოგებამ არასოდეს არ შეიძლება ისე მაღლა აიწიოს, რომ ამ 720 გირვ. სტერლინგიდან შთანთქას ისეთი დიდი ნაწილი, რომ ნაშთი არ კმაროდეს მუშების მომარაგებისათვის აბსოლუტურად აუცილებელი საგნებით; მეორეს მხრივ, ხელფასმა არასოდეს არ შეიძლება ისე მაღლა აიწიოს, რომ ამ თანხიდან არაფერი რჩებოდეს მოგებისათვის.

ამრიგად, ყველა შემთხვევაში მოგება, როგორც მინათმოქმედებაში ისე მრეწველობაში, დაბლა იწევს ნედლი პროდუქტის ფასის აწევისას, თუ ამ ფასის აწევას თან ახლავს ხელფასის აწევა¹⁷. თუ ფერმერი მას იღებს დამატებით ღირებულებას იმ პურისთვის, რომელიც მას რჩება რენტის გადახდის შემდეგ, თუ ფაბრიკანტი არ იღებს დამატებით ღირებულებას მის მიერ წარმოებული საქონლისათვის და ისინი ორივენი იძულებულნი არიან უფრო დიდი ღირებულება იხადონ ხელფასად, განა შეიძლება კიდევ უფრო ნათლად იქნეს დამტკიცებული, რომ ხელფასის აწევისას მოგება უნდა დაეცეს?

ამგვარად, თუმცა ფერმერი სინამდვილეში თავისი მამულის რენტის არავითარ ნაწილს არ იხდის, რადგან ამ რენტას ყოველთვის განსაზღვრავს პროდუქტის ფასი და იგი მომხმარებელს დაეკისრება მუდამ, მაგრამ ის მაინც გადაჭრით დაინტერესებულია იმაში, რომ რენტა, ანუ უფრო სწორად, პროდუქტის ბუნებრივი ფასი დაბალ დონეზე იდგეს. როგორც ნედლი პროდუქტის და ისეთი საგნების მომხმარებელი, რომლებშიაც ნედლი პროდუქტი შემადგენელ ნაწილად შედის, იგი, ყველა სხვა მომხმარებლებთან ერთად დაინტერესებულია იმაში, რომ ფასი დაბალ დონეზე იყოს გაჩერებული. მაგრამ განსაკუთრებით შეეხება მას პურის მაღალი ფასი, რადგან ამას გავლენა აქვს ხელფასზე. პურის ფასის თითოეულ გადიდებისას მას დასჭირდება ერთი და იმავე თანხიდან — 720 გირვ. სტერლინგიდან — დამატებითი თანხის გადახდა ხელფასად 10 მუშისთვის, რომლებსაც იგი, ჩვენი ნაგულისხმევის თანახმად, მუდამ ამუშავებს. ჩვენ ვნახეთ, როდესაც ხელფასს განვიხილავდით, რომ ეს უკანასკნელი ყოველთვის მაღლა იწევს ნედლი პროდუქტის ფასის აწევისთან ერთად. 68 გვერდზე მოცემული გამოანგარიშების საფუძველზე ჩვენ ვნახავთ, რომ, თუ ხელფასი უნდა იყოს 24 გირვ. სტერლინგი წელიწადში, როდესაც ხორბლის ფასი 4 გირვ. სტერლინგია კვარტერისთვის, მაშინ

	გირვ. სტერლ.	შილ.	პენსი		გირვ. სტერლ.	შილ.	პენსი
როდესაც ხორბლის ფასია	4	4	8	ხელფასი იქნება	24	14	0
	4	10	0		25	10	0
	4	16	0		26	8	0
	5	2	10		27	8	6

ახლა, 720 გირვ. სტერლინგის რაოდენობის უცვლელი ფონდიდან, რომელიც მუშებისა და ფერმერს შორის უნდა იქნეს განაწილებული,

როდესაც ხორბლის ფასია

მუშები მიიღებენ

გირვ. სტერლ.	შილ.	პენსი	გირვ. სტერლ.	შილ.	პენსი
4	0	0	240	0	0
4	4	8	247	0	0
4	10	0	255	0	0
4	16	0	264	0	0
5	2	10	274	5	0

ფერმერი მიიღებს

გირვ. სტერლ.	შილ.	პენსი
480	0	0
473	0	0
465	0	0
456	0	0
445	15	0

და თუ ჩვენ ვიგულისხმებთ, რომ ფერმერის თავდაპირველი კაპიტალი 3000 გირვ. სტერლინგი იყო, მისი კაპიტალის მოგება, რადგან იგი პირველ მაგალითში 480 გირვ. სტერლინგს უდრიდა, შეადგენს 16 %-ს. როდესაც მისი მოგება 473 გირვ. სტერლინგამდე ეცემა, იგი შეადგენს 15,7%-ს და როდესაც ეცემა

465 გირვ. სტერლინგამდე	— 15,5%-ს
456 " "	— 15,2%-ს
445 " "	— 14,8%-ს

მაგრამ მოგების ნორმა კიდევ უფრო დაეცემა, იმიტომ რომ ფერმერის კაპიტალი, როგორც ჩვენ უკვე ვნახეთ, დიდ წილად შესდგება ნედლი პროდუქტებისგან, როგორცაა მისი პური და თივის მარაგი, გაულენავი ხორბალი და ქერი, ცხენები და ძროხები, რომლების ფასი — ყველასი — აინევს პროდუქტების ფასის ანევის გამო. მისი აბსოლუტური მოგება 480 გირვ. სტერლინგიდან დაეცემა 445 გირვ. სტერლ. და 15 შილინგამდე; მაგრამ თუ, ზემოაღნიშნული მიზეზის გამო, მისმა კაპიტალმა 3000 გორვ. სტერლინგამდე აინია 3200 გირვ. სტერლინგამდე, მისი მოგება, როდესაც პურის ფასი 5 გირვ. სტერლ. 2 შილ. და 10 პენსი არის, 15%-ზე დაბლა იქნება.

თუ ფაბრიკანტს მოთავსებული აქვს თავის საქმეში 3000 გირვ. სტერლინგი, იგი იძულებული იქნება, ხელფასის ანევის გამო, გაადიდოს თავისი კაპიტალი, რათა შესძლოს წინანდებურად წარმართვა საქმის. თუ მისი საქონელი წინათ 720 გირვ. სტერლინგად იყიდებოდა, იგი კვლავაც ამ ფასში გაიყიდება, მაგრამ ხელფასი, რომელიც წინათ 240 გირვ. სტერლინგს შეადგენდა, აინევს 274 გირვ. სტერლ. 5 შილინგამდე, როდესაც პურის ფასი 5 გირვ. სტერლ. 2 შილ და 10 პენსი არის. პირველ შემთხვევაში მას რჩებოდა 3000 გირვ. სტერლინგიდან მოგებად 480 გირვ. სტერლინგი, მეორეში კი იგი მიიღებს გადიდებულ კაპიტალზე მხოლოდ 445 გირვ. სტერლ. 15 შილინგ მოგებას; მაშასადამე, მისი მოგება შეუთანხმდება ფერმერის მოგების შეცვლილ ნორმას.

იშვიათია ისეთი საქონელი, რომლის ფასს მეტად თუ ნაკლებად არ შეეხებოდეს ნედლეულის ფასის გადიდება, იმიტომ რომ მინიდან მიღებული რაიმე ნედლი მასალა შედის მეტწილ საქონელთა შემადგენლობაში. ისეთი პრიდუქტების ფასი, როგორცაა ჩითი, ტილო და მაუდი, აინევს ხორბლის ფასის ანევასთან ერთად; მაგრამ იგი აინევს იმიტომ, რომ ნედლ მასალაზე, რომლიდანაც ეს პროდუქტები მზადდება, მეტი შრომა იხარჯება, და არა იმიტომ, რომ ფაბრიკანტი მეტს აძლევს მუშებს, რომლებსაც ამუშავენ ამ პროდუქტის დამზადებაზე.

ყველა ამ შემთხვევაში პროდუქტების ფასი მალე აინევს, იმიტომ რომ მეტი შრომა იხარჯება მათზე, და არა იმიტომ, რომ შრომას, რო-

მელიც მათზე იხარჯება, უფრო მაღალი ღირებულება აქვს. ოქრომ-ჭედლური საგნების ფასი, რკინისგან, თუნუქისგან და სპილენძისგან დამზადებული საგნების ფასი არ აინევს, იმიტომ რომ მათ შემადგენლობაში არ შედის არავითარი ისეთი ნედლი მასალა, რომელიც მიწის ზედაპირიდანაა მიღებული.

შეიძლება მითხრან, რომ მე გამტკიცებულდ მივიჩნიე, რომ ფულადი ხელფასი მაღლა ინევს ნედლი პროდუქტის ფასის ანევისთან ერთად, ხოლო ეს კი სრულიადაც არ შეადგენს აუცილებელ შედეგს, იმიტომ რომ მუშა შეიძლება ნაკლები კომფორტით დაკმაყოფილდეს. მართლაც, ხელფასი შეიძლება წინათ მაღალ დონეზე იდგა და შემდეგ მან შემცირება განიცადა. თუ ეს ასეა, მოგების დაბლა დაწევა შეფერხდება; მაგრამ შეუძლებელია ვიფიქროთ, რომ ხელფასის ფულადი ფასი დაეცა ან სტაციონარული დარჩა საარსებო საგნების ფასის თანდათან გადიდებისას, და ამიტომ შეიძლება დამტკიცებულად მივიჩნიოთ, რომ ჩვეულებრივ გარემოებებში საარსებო საგნების ფასის ხანგრძლივ აწევას არ შეიძლება ადგილი ჰქონდეს უიმისოდ, რომ არ გამოიწვიოს ხელფასის აწევა.

იმავე ან თითქმის იმავე გავლენას იქონიებდა მოგებაზე აგრეთვე, საზრდოს გარდა, სხვა საარსებო ფასის აწევაც, რომლებზედაც იხარჯება შრომის ხელფასი. ის აუცილებლობა, რომ მუშამ უფრო მაღალი ფასი უნდა იხადოს ამ საგნებში, აიძულებს მას მეტი ხელფასი მოითხოვოს, ხოლო ყველაფერი, რაც ადიდება ხელფასს, აუცილებლად ამცირებს მოგებას. მაგრამ ვიგულისხმობთ, რომ გადიდდა ფასი აბრეშუმის, ხავერდის, სახლის მონყობილობის და რაიმე სხვა პროდუქტებისა, რომლებსაც მუშა არ საჭიროებს, და რომ ეს გადიდება წარმოსდგა იმის გამო, რომ მეტი შრომა იხარჯება მათზე. მოახდენს ეს გავლენას მოგებაზე? რასაკვირველია, არა, ვინაიდან, გარდა ხელფასის აწევისა, არაფერს არ შეუძლია გავლენა იქონიოს მოგებაზე; აბრეშუმს და ხავერდს არ ხმარობს მუშა და ამიტომ მათი ფასის აწევა ვერ ასწევს ხელფასს.

მკითხველს უნდა ახსოვდეს, რომ მე ვლაპარაკობ მოგებაზე საზოგადოდ. მე უკვე ავღნიშნე, რომ საქონლის საბაზრო ფასი შეიძლება ადმატებოდეს მის ბუნებრივ ანუ აუცილებელ ფასს, იმიტომ რომ საქონელი შეიძლება ინარმოებოდეს ნაკლები რაოდენობით, ვიდრე რამდენსაც საჭიროებს ახალი მოთხოვნა მის მიმართ. მაგრამ ეს მხოლოდ დროებით მოვლენას წარმოადგენს. იმ კაპიტალის მაღალი მოგება, რომელიც ასეთი

საქონლის წარმოშობაშია გამოყენებული, ბუნებრივად მიიზიდავს კაპიტალს მრეწველობის მოცემულ დარგში, და როგორც კი მიწოდებული იქნება საჭირო ფონდები საქონლის რაოდენობა ჯეროვანად გადიდდება, ამ უკანასკნელის ფასი დაიწევს და მოგება მოცემულ დარგში შეუთანხმდება საერთო ნორმას. მოგების საერთო ნორმის დაცემა სრულიადაც არაა შეუთავსებელი ცალკე დარგებში მოგების ნაწილობრივ აწევასთან. მოგებათა უთანასწორობის გამო ხდება ეს, რომ კაპიტალი ერთი მოსაქმეობიდან გადაინაცვლებს მეორეში. ამრიგად, იმ დროს, როდესაც საერთო მოგება ეცემა და მისთვის თანდათან მყარდება უფრო დაბალი ნორმა, ხელფასის აწევისა და მზარდი სიძნელის გამო, რომელსაც ადგილი აქვს მზარდი მოსახლეობის მომარაგებაში საარსებო საგნებით, იმ დროს ფერმერის მოგება შეიძლება, მოკლე ხნის განმავლობაში, უფრო მაღალ დონეზე იყოს წინანდელთან შედარებით. აგრეთვე რამოდენიმე ხნით შეიძლება არაჩვეულებრივი იმპულსი მიეცეს საგარეო ან კოლონიალური ვაჭრობის განსაზღვრულ დარგს; მაგრამ ამ ფაქტის აღიარება სრულიადაც არ უკარგავს ძალას იმ თეორიას, რომლის თანახმად მოგება დამოკიდებულია მაღალ ან დაბალ ხელფასზე, ხელფასი — საარსებო საგნების ფასზე და საარსებო საგნების ფასი, უმთავრესად, სურსათის ფასზე, ვინაიდან ყველა სხვა საგანთა რაოდენობა შეიძლება თითქმის უსაზღვროდ იქნეს გადიდებული.

უნდა გვახსოვდეს აგრეთვე, რომ ფასები ბაზარზე განუწყვეტილივ იცვლება და, პირველ რიგში, მოთხოვნის და მიწოდების შედარებითი მდგომარეობის გამო. თუმცა მაუდი შეიძლება ჩაბარებულ იქნას 40 შილინგად იარდი და ამით კაპიტალმა ჩვეულებრივი მოგება ნახოს, მისმა ფასმა მაინც შეიძლება აიწიოს 60 ან 80 შილინგანდე, მოდის საერთო ცვლილების გამო ან რაიმე სხვა მიზეზის გამო, რომელიც უცებ და მოულოდნელად გაადიდებს მოთხოვნას ან შეამცირებს მიწოდებას. მაუდის ფაბრიკანტებს დროებით არაჩვეულებრივი მოგება ექნებათ, მაგრამ კაპიტალი, რასაკვირველია დაიწყებს დენას მრეწველობის ამ დარგისკენ, ვიდრე მიწოდება და მოთხოვნა კვლავ არ განონასწორდება, და მაშინ მაუდის ფასი ისევ დაიწევს 40 შილინგამდე, ე. ი. მისი ბუნებრივი ანუ აუცილებელი ფასის დონემდე. ასევე, პურის მოთხოვნის ყოველ გადიდებასთან ერთად, მისმა ფასმა ისე მაღლა შეიძლება აიწიოს, რომ ფერმერს საერთო მოგებაზე მეტი მისცეს. თუ ნაყოფიერი მიწა უხვად მოიპოვება, პურის ფასი

ისევ დაინვეს წინანდელ დონემდე, მას შემდეგ, რაც მის საწარმოებლად კაპიტალის საჭირო რაოდენობა იქნება გამოყენებული, და მოგება ისევ დაუბრუნდება თავის წინანდელ ნორმას; მაგრამ თუ ნაყოფიერი მიწა უხვად არ მოიპოვება, თუ დამატებითი რაოდენობის საწარმოებლად მეტი კაპიტალი და შრომა საჭირო, ვიდრე წინათ, იმ შემთხვევაში პურის ფასი არ დაინვეს მის წინანდელ დონემდე. მისი ბუნებრივი ფასი აინვეს, და ფერმერი, ნაცვლად იმისა, რომ ხანგრძლივად უფრო დიდ მოგებას იღებდეს, იძულებული გახდება დაკმაყოფილდეს შემცირებული ნორმით, როგორც აუცილებელი შედეგით ხელფასის გადიდებისა, რომელსაც გამოიწვევს საარსებო საგნების ფასის აწევა.

ამრიგად, მოგებას ბუნებრივი ტენდენცია აქვს დაცემისა, იმიტომ რომ საზოგადოებისა და სიმდიდრის პროგრესთან ერთად საზრდოს საჭირო დამატებითი რაოდენობა უფრო და უფრო მეტი შრომის მსხვერპლად გაღების გზით მიიღება. საბედნიეროდ, მოგების ეს ტენდენცია, მოგების ეს, ასე ვთქვათ, მიზიდულობა დროგამოშვებით ფერხდება მანქანების გაუმჯობესებით, რომლებიც საარსებო საგნების წარმოებასთანაა დაკავშირებული, აგრეთვე აგრონომიულ მეცნიერებაში მოხდენილი აღმორჩენებით, რომელნიც შესაძლებლობას გვაძლევენ დაეზოგოთ ნაწილი შრომისა, რომელიც წინათ მოითხოვდა, და ამის გამო დაბლა დავნიოთ მუშის პირველი მოთხოვნილების საგანთა ფასი. მაგრამ საარსებო საგნების ფასის და ხელფასის აწევას საზღვარი უდევს: როგორც კი ხელფასი გაუთანასწორდება (როგორც ზემო აღნიშნულ მაგალითში) 720 გირვ. სტერლინგს, ფერმერის მთელ ანალებს, დასასრული უნდა მიეცეს დაგროვებას, იმიტომ რომ მაშინ არავითარ კაპიტალს აღარ შეუძლია რაიმე მოგების მოცემა, და არ შეიძლება ადგილი ჰქონდეს დამატებითი შრომის მოთხოვნას, და, მაშასადამე, მოსახლეობა მიაღწევს თავის უმაღლეს წერტილს. სინამდვილეში კი უკვე დიდი ხნით ადრე ამ პერიოდამდე მოგების ფრიალ დაბალი ნორმა შეაჩერებს ყოველ დაგროვებას, და ქვეყნის თითქმის მთელი პროდუქტი, მუშების გასტუმრების შემდეგ, მინის მესაკუთრეთა და თისთავის და ხარკების მიმღებთა საკუთრება გახდება.

ამრიგად, გამოანგარიშების საფუძვლად ავიღებთ ჩემს წინანდელ, მართალია, არასრულყოფილ ანგარიშს, ვნახავთ, რომ, როდესაც კვარტერი პური ეღირება 20 გირვ. სტერლინგი, ქვეყნის მთელი წმინდა შემოსავალი მემამულეების საკუთრება იქნება, იმიტომ, რომ მაშინ, შრო-

მის იგივე რაოდენობა, რომელიც წინათ საჭირო იყო 180 კვარტერის სანარმოებლად, საჭირო იქნება 36-ის სანარმოებლად, ვინაიდან 20 გირვ. სტერლ. : 4 გირვ. სტერლ. როგორც 180 : 36. ფერმერი, რომელმაც 180 კვარტერი ანარმოა (უკეთუ აღმოჩნდა ასეთი, იმიტომ რომ მინის დამუშავებაზე გამოყენებული ძველი და ახალი კაპიტალი ისე სერიული იქნება ერთი მეორეში, რომ შეუძლებელი იქნება მათი გარჩევა), გაპყიდის

180 კვარტერს 20 გირვ. სტერლ, თითოს 3600 გირვ. სტერლ. მინუს 144 კვარტერის ღირებულება (როგორც სხვაობა 36 და 280 კვარტერს შორის, შემამულეს ეკუთვნის რენტად) ..... 2880 " "

36 კვარტერი ..... 720 " "

მინუს 36 კვარტ. ღირებულება 10 მუშისთვის 720 " "

ამრიგად, მოგებისთვის არა რჩება რა.

მე ვგულისხმობდი, რომ, როდესაც კვარტერი პურის ფასი 20 გირვ. სტერლინგია, მუშები წინანდებურად მოიხმარებენ 3 კვარტერს წელიწადში თითოეული

ანუ ..... 60 გირვ. სტერლინგს

და რომ სხვა პროდუქტებზე დახარჯავენ .... 12 " "

სულ თითოეული მუშა ..... 72 გირვ. სტერლინგს

და ამიტომ 10 მუშა ეღირება წელიწადში ..... 720 გირვ. სტერლ.

ყველა ამ გამოანგარიშებით მე მინდოდა მხოლოდ გამერკვია ძირითადი პრინციპი, და არც კია საჭირო იმის აღნიშვნა, რომ მთელი ჩემი გამოანგარიშება შემთხვევით ციფრებზეა აგებული და მარტოოდენ განმარტებისთვის არის აღებული. მე შემეძლო სრულიად ზედმინევნიტ განმესაზღვრა სხვაობა მუშების რიცხვში, რომელნიც საჭირონი არიან პურის უფრო და უფრო დიდი რაოდენობის სანარმოებლად, რასაც მოითხოვს მზარდი მოსახლეობა, განმესაზღვრა მუშის ოჯახის მიერ მოხმარებული რაოდენობა და სხვ. და სხვ. მაგრამ შედეგი არსებითად იგივე იქნებოდა, მიუხედავად აბსოლუტური ციფრების განსხვავებისა. მე მიზნად მქონდა საკითხის გამარტივება და ამიტომ მხედველობაში არ მიმიღია სხვა საარსებო საგნების ფასის აწევა გარდა მუშის საზრდოსი,

ფასის აწევა, რაც შედეგი იქნებოდა ნედლი მასალის ღირებულების გადიდებისა, რომლებისგანაც ის საგნები მზადდება, და რაც, რასაკვირველია, კიდევ უფრო გააძვირებდა ხელფასს და დაბლა დასწევდა მოგებას.

მე უკვე ვთქვი, რომ ჯერ კიდევ დიდი ხნით ადრე მანამდე, ვიდრე ფასების ეს მდგომარეობა ხანგრძლივი გახდებოდა, გაქრება სტიმული კაპიტალის დაგროვებისა იმიტომ, რომ არავინ არ დააგროვებს სხვებზე, თუ არ იმ მიზნით, რომ პროდუქტიულად გამოიყენოს თავისი დანაგროვები; და მხოლოდ ასე გამოიყენების გზით მოქმედებს დაგროვილი კაპიტალი მოგებაზე. ასეთი სტიმულის გარეშე არ შეიძლება ადგილი ჰქონდეს დაგროვებას და, მაშასადამე, არ შეიძლება ადგილი ჰქონდეს ფასების ასეთ მდგომარეობასაც. ფერმერს და ფაბრიკანტს ისევე არ შეუძლიათ ცხოვრება უმოგებოდ, როგორც მუშას უხელფასოდ. მათი სტიმული დაგროვებისა შემცირდება მოგების ყოველ შემცირებასთან ერთად და დაგროვება სრულიად შესწყდება, თუ მათი მოგება ისეთი დაბალია, რომ არ აძლევს მათ სათანადო ანაზღაურებას მათი გარლისთვის და იმ რისკისთვის, რომელსაც ისინი აუცილებლად უნდა ექვემდებარებოდნენ მათი კაპიტალის პროდუქტიულად გამოყენებისას.

მე კვლავ უნდა აღვნიშნო, რომ მოგების ნორმა გაცილებით უფრო სწავად დაეცემა, ვიდრე მე მივიღე ჩემს გამოანგარიშებაში; ვინაიდან, პროდუქტის იმ ღირებულების არსებობისას, რომელიც მე მივიღე ნაგულისხმევ გარემოებებში, ფერმერის კაპიტალის ღირებულება მნიშვნელოვნად გადიდდებოდა, რადგან ეს კაპიტალი აუცილებლად ბევრ ისეთ საქონელთან შედგება, რომელთა ღირებულება აინევდა. პურის ფასის 4 გირვ. სტერლინგიდან 12 გირვ. სტერლინგზე ასვლამდე ფერმერის კაპიტალი, ალბათ, გაორკეცდებოდა საცვლელი ღირებულების მხრივ და, ნაცვლად 3000 გირვ. სტერლინგისა, 6000 გირვ. სტერლინგის ღირებულების იქნებოდა. და მაშინ, თუ მისი მოგება შეადგენდა 180 გირვ. სტერლინგს ანუ 6%-ს მის თავდაპირველ კაპიტალზე, სინამდვილეში მოგება იქნებოდა არა უმეტეს 3%-ის ნორმისა, იმიტომ რომ 6000 გირვ. სტერლინგი 3%-ის კვალობაზე იძლევა 180 გირვ. სტერლინგს; და მხოლოდ ამ პირობებში შეეძლო ახალ ფერმერს, ჯიბეში 6000 გირვ. სტერლინგის მქონებელს, ხელი მოეკიდა სასოფლო მეურნეობისათვის.

მრეწველობის ბევრი დარგი მეტ-ნაკლებ სარგებლობას მიიღებდა იმავე წყაროდან. ლუდის მხდელი, არყის მხდელი, მაუდის ან ტილოს ფაბ-

რიკანტი მიიღებდნენ ნაწილობრივ ანაზღაურებას მათი მოგების შემცირებისთვის მათი ნედლი და დამუშავებული მასალების მარაგის ღირებულების გამო; მაგრამ რკინეულობის, ოქრომჭედლური საგნების და სხვა საქონელთა ფაბრიკანტები, აგრეთვე ისინი, რომელთა კაპიტალი საზოგადოდ ფულისგან შესდგება, სრული ზომით განიცდიდნენ მათი მოგების ნორმის შემცირებას, რაიმე ანაზღაურების მიუღებლად.

ჩვენ აგრეთვე მოლოდინი უნდა გვქონებოდა, რომ, თუმცა კაპიტალის მოგების ნორმა შეიძლება შემცირდეს მინაზე გამოყენებული კაპიტალის დაგროვებისა და ხელფასის აწევის გამო, მოგების ერთობლივი ჯამი მაინც გაიზრდება. ასე, ვიგულისხმობთ, რომ თითოეული 100 000 გირვ. სტერლინგის განმეორებით დაგროვებისას მოგების ნორმა მცირდება და 20 %-დან ჩამოდის 19%-ზე, 18%-ზე, 17%-ზე, ვიგულისხმობთ, მაშასადამე, განუწყვეტლივ კლებადი ნორმა; ამ შემთხვევაში მოლოდინი უნდა გვქონებოდა, რომ კაპიტალის ამ თანამიმდევრო მესაკუთრეების მიერ მიღებული მოგების მთელი ჯამი მუდამ უფრო და უფრო დიდი იქნება, რომ იგი უფრო დიდი იქნება, როდესაც კაპიტალი არის 200 000 გირვ. სტერლინგი, ვიდრე როდესაც არის 100 000 გირვ. სტერლინგი, და კიდევ უფრო დიდი იქნება, როდესაც კაპიტალი არის 300 000 გირვ. სტერლინგი, ვიდრე როდესაც არის 200 000 გირვ. სტერლინგი, და ასე მატებადი იქნება, თუმცა კლებადი ნორმით, კაპიტალის თითოეულ მატებისას. მაგრამ ეს პროგრესია, მართალია, მხოლოდ განსაზღვრული დროისთვის; ასე, 200 000 გირვ. სტერლინგის 19% მეტია 100 000 გირვ. სტერლინგის 20%-ზე და 300 000 გირვ. სტერლინგის 18% კიდევ მეტია 200 000 გირვ. სტერლინგის 19%-ზე. მაგრამ როდესაც უკვე დაგროვილია დიდი რაოდენობის კაპიტალი და მოგება დაწეულია, თითოეული შემდგომი დაგროვება ამცირებს მოგების ჯამს. ასე, თუ ვიგულისხმებთ, რომ დაგროვება არის 1 000 000 გირვ. სტერლ. და მოგება 7%, მოგების 100 000 გირვ. სტერლ. კაპიტალი მიემატა და მოგება 6%-ზე დავიდა, კაპიტალის მეპატრონეები მიიღებენ 66 000 გირვ. სტერლინგს ანუ 4 000 გირვ. სტერლინგით ნაკლებს, თუმცა კაპიტალის მთელი ჯამი 1 000 000 გირვ. სტერლინგიდან გადიდდა 1 100 000 სტერლინგამდე.

მაგრამ, ვიდრე კაპიტალი საზოგადოდ რაიმე მოგებას იძლევა, შეუძლებელია ადგილი ჰქონდეს კაპიტალის დაგროვებას უიმისოდ, რომ იგი არ იწვევდეს არა თუ პროდუქტის რაოდენობის გადიდებას, არამედ მისი ღირებულების გადიდებასაც. დამატებითი 100 000 გირვ. სტერლინგის

დახარჯვა არ აქცევს წინანდელი კაპიტალის არც ერთ ნაწილს ნაკლებ პროდუქტიულად. პროდუქტი ქვეყნის მიწის და შრომის უნდა გადიდდეს, და მისი ღირებულება გადიდება არა მარტო იმ დამატებითი ღირებულებით, რომელიც მიეცემა ნაწარმოებთა წინანდელ რაოდენობას, არამედ იმ ახალი ღირებულებითაც, რომელიც ეძლევა მიწის მთელ პროდუქტს მისი უკანასკნელი ნაწილის წარმოების გადიდებული სიძნელის გამო. მაგრამ როდესაც კაპიტალის დაგროვება ძალიან დიდი გახდება, მაშინ, ღირებულების ამ გადიდების მიუხედავად, პროდუქტი განაწილდება ისე, რომ მოგებას წინანდელზე ნაკლები ღირებულება ერგება, მაშინ როდესაც რენტისა და ხელფასის ხვედრი ღირებულება გადიდება. ასე, კაპიტალისთვის თითოეულჯერ თანამიმდევნოდ 100 000 გირვ. სტერლინგის მიმატებისა და მოგების ნორმის დაწევისას 20%-იდან 19-მდე, 18-მდე, 17-მდე და სხვ. წლიური პროდუქტის რაოდენობა გადიდება, და იგი მეტი ღირებულების იქნება, ვიდრე მთელი ის დამატებითი ღირებულება არის, რომელსაც დამატებითი კაპიტალი, ანგარიშისამებრ, აწარმოებს. პროდუქტის ღირებულება 20 000 გირვ. სტერლინგიდან აიწევს 39 000 გირვ. სტერლინგზე მეტად, შემდეგ 57 000 გირვ. სტერლინგზე მეტად; და როდესაც დახარჯული კაპიტალი, როგორც ჩვენ წინათ ვიგულისხმეთ, ერთ მილიონს უდრის მაშინ, თუმცა ახალი 100 000 გირვ. სტერლინგის მიმატებისას მოგების საერთო ჯამი სინამდვილეში წინანდელზე ნაკლები იქნება, მაინც ქვეყნის შემოსავალს მიემატება 6 000 გირვ. სტერლინგზე მეტი, მხოლოდ ეს მიმატება ხდება მემამულეების და მუშების შემოსავალს; ისინი მიიღებენ დამატებით პროდუქტზე მეტს და თავისი მდგომარეობით მათ შესაძლებლობა ექნებათ წინანდელი მოგებაც კი შეუკვეცონ კაპიტალისტს. ვიგულისხმობთ, რომ კვარტერი პურის ფასი უდრის 4 გირვ. სტერლინგს და რომ ამიტომ, როგორც ჩვენ წინათ ვანგარიშობდით, თითოეული 720 გირვ. სტერლინგიდან, რომელიც რენტის გადახდის შემდეგ რჩება ფერმერს, ეს უკანასკნელი ინარჩუნებს თავისთვის 480 გირვ. სტერლინგს, ხოლო 240 გირვ. სტერლინგს აძლევს მუშებს. როდესაც ფასი აიწევს 6 გირვ. სტერლინგამდე კვარტერისთვის, იგი იძულებული იქნება მუშებს 300 გირვ. სტერლინგი მისცეს და თავისთვის მოგებად დაინარჩუნოს მხოლოდ 420 გირვ. სტერლინგი: იძულებული იქნება მუშებს 300 გირვ. სტერლ. მისცეს, რათა მათ შესაძლებლობა ჰქონდეთ საარსებო საგნების იგივე რაოდენობა მოიხმარონ, რაც წინათ,

და არა მეტი. ახლა, თუ გამოყენებული კაპიტალი ისე დიდია, რომ ასი ათასჯერ 720 გირვ. სტერლინგს ანუ 72 000 000 გირვ. სტერლინგს იძლევა, მოგების ერთობლივი ჯამი იქნება 48 000 000 გირვ. სტერლინგი, თუ კვარტერი ხორბალი ღირს 4 გირვ. სტერლინგი; და თუ, უფრო დიდი კაპიტალის გამოყენების გამო, მიღებული იქნება 105 000-ჯერ 720 გირვ. სტერლინგი, როდესაც ხორბალი ღირს 6 გირვ. სტერლინგი, ე. ი. მიღებული იქნება 75 600 000 გირვ. სტერლ., მოგება ფაქტიურად 48 000 000 გირვ. სტერლინგიდამ დაინევს 44 100 000 გირვ. სტერლინგამდე ანუ 105 000-ჯერ 420 გირვ. სტერლინგამდე, ხოლო ხელფასი 24 000 000 გირვ. სტერლინგიდან აინევს 31 500 000 გირვ. სტერლინგამდე. ხელფასი აინევს იმიტომ, რომ, კაპიტალის პროპორციულად, მეტი მუშა იქნება გამოყენებული, და თითოეული მუშა მეტ ფულად ხელფასს მიიღებს; მუშის მდგომარეობა კი, როგორც ჩვენ უკვე დავანახვეთ მკითხველს, გაუარესებული იქნება, იმიტომ რომ ქვეყნის პროდუქტის ნაკლები რაოდენობა იქნება მის განკარგულებაში. ნამდვილად მოიგებენ მარტო მემემულეები; ისინი მიიღებენ უფრო მაღალ რენტას, ჯერ ერთი, იმიტომ, რომ პროდუქტს მეტი ღირებულება ექნება, და, მეორე, რომ მათი იქნება ამ პროდუქტის ბევრად უფრო დიდი ნაწილი.

თუმცა უფრო დიდი ღირებულება ინარმოება, მაგრამ სამაგიეროდ უფრო დიდი ნაწილი იმისა, რაც რენტის გადახდის შემდეგ რჩება ამ ღირებულებიდან, მწარმოებლის მიერ მოიხმარება, და სწორედ ეს — და მარტო ეს — განსაზღვრავს მოგებას. ვიდრე მინა უხვ მოსავალს იძლევა, ხელფასმა შეიძლება დროებით აინიოს და მწარმოებლებს შეუძლიათ ჩვეულებრივზე მეტი მოიხმარონ; მაგრამ იმპულსი, რომელიც ამგვარად ეძლევა მოსახლეობის გამრავლებას, მალე აიძულებს მუშებს დაუბრუნდნენ თავიანთ ჩვეულებრივ მოხმარებას. ხოლო როდესაც დამუშავებაში შედის ცუდი მინები ან როდესაც მეტი კაპიტალი და შრომა იხარჯება ძველ მინაზე, და პროდუქტის რაოდენობა მცირდება, მაშინ შედეგი უფრო მუდმივი უნდა იყოს. უფრო დიდი წილი პროდუქტის იმ ნაწილისა, რომელიც რენტის გადახდის შემდეგ რჩება და კაპიტალის მესაკუთრეებისა და მუშებს შორის უნდა იქნეს განაწილებული, ამ უკანასკნელთ ხვდება. თითოეულ მუშას შეიძლება ჰქონდეს და ალბათ ექნება კიდევ ნაკლები აბსოლუტური რაოდენობა, მაგრამ რადგან მეტი მუშა იქნება გამოყენებული მთელი — ფერმერის ხელთ დარჩენილი — პროდუქტის პროპორციულად, ამი-

ტომ მთელი პროდუქტის უფრო დიდი ნაწილის ღირებულება მოუნდება ხელფასს და, მაშასადამე, უფრო პატარა ნაწილის ღირებულება ხვდება მოგებას. ეს იქნება აუცილებლად მუდმივი მოვლენა ბუნების კანონების მეოხებით, რომელთაც შეზღუდეს მინის პროდუქტიული ძალა.

ამრიგად, ჩვენ კვლავ მივედით იმ დასკვნასთან, რომელიც წინათ ვეცადეთ დაგვემყარებია, სახელდობრ: რომ ყველა ქვეყანაში და ყველა დროში მოგება დამოკიდებულია შრომის რაოდენობაზე, რომელიც საჭიროა მუშების საარსებო საგნების მოსაპოვებლად იმ მიწაზე ან იმ კაპიტალით, რაც რენტას არ იძლევა. დაგროვების მოქმედება, ამგვარად, სხვადასხვა იქნება სხვადასხვა ქვეყანაში და დამოკიდებული იქნება უმთავრესად მინის ნაყოფიერებაზე. რაგინდ დიდი იყოს ქვეყანა, რომლის მიწა მდარე ხარისხისაა და სადაც საზრდოს იმპორტი აკრძალული არის, კაპიტალის ფრიად ზომიერ დაგროვებას თან ახლდება მოგების ნორმის მნიშვნელოვანი შემცირება და რენტის სწრაფი აწევა. და, პირიქით, პატარა, მაგრამ ნაყოფიერ ქვეყანას, განსაკუთრებით უკეთეს იგი საზრდოს თავისუფალ იმპორტს ნებას რთავს, შეუძლია დააგროვოს დიდი კაპიტალი ისე, რომ ამ დაგროვებას არ ახლდეს მოგების ნორმის მნიშვნელოვანი შემცირება ან მინის რენტის მნიშვნელოვანი გადიდება. ხელფასის შესახებ თავში ჩვენ შევეცადეთ გვეჩვენებია, რომ საქონელთა ფულადი ფასი არ აინევს ხელფასის აწევის გამო, სულერთია, ოქრო, ფულის ნორმალური საზომი, მოცემული ქვეყნის პროდუქტი არის, თუ შემოიზიდება საზღვარგარეთიდან. მაგრამ რომ ეს კიდევ სხვაგვარად იყოს, რომ კიდევ მაღალი ხელფასი იწვევდეს საქონელთა ფასების მუდმივ აწევას, მაინც სწორია დებულება, რომელიც ამტკიცებს, რომ მაღალი ხელფასი უცვლელად ეხება შრომის დამჭირაველებს, აკლებს რა მათ მათი ნამდვილი მოგების ნაწილს. ვიგულისხმობ, რომ მექუდე, წინდის მქსოველი და მეჩექმე, თითოეული იხდის ხელფასად 10 გირვ. სტერლინგით მეტს თავისი პროდუქტების დამზადებისას და რომ ქუდეების, წინდების და ჩექმების ფასმა აიწია ისეთი თანხით, რომელიც საკმარისია ფაბრიკანტისთვის ამ 10 გირვ. სტერლინგის ასანაზღაურებლად; ამ შემთხვევაში ფაბრიკანტების მდგომარეობა უკეთესი არ იქნება, ვიდრე იყო ფასის ამ აწევამდე. თუ მენინდემ თავისი წინდები 110 გირვ. სტერლინგად გაჰყიდა, 100-ის ნაცვლად, მისი მოგება თანასწორი იქნება სწორედ იმ ფულადი თანხის, რაც უნინ იყო; მაგრამ რადგან

გაცვლისას ამ თანასწორ თანხაში იგი მიიღებს ერთი მეათედით ნაკლებ ქუდებს, ჩექმებს და ყოველგვარ სხვა საქონელს და რადგან მას თავისი წინანდელი დანაზოგი თანხით შუქლია ნაკლები მუშა ამუშაოს, ხელფასის გადიდების გამო, და ნაკლები ნედლი მასალა იყიდოს, მისი ფასის აწევის გამო, ამიტომ იგი უკეთეს მდგომარეობაში არ იქნება, ვიდრე იქნებოდა, მისი ფულადი მოგება რომ ფაქტიურად შემცირებულიყო და ყოველ საგანს თავისი წინანდელი ფასი შეენარჩუნებია. ამრიგად, მე შევეცადე დამემტკიცებია, ჯერ ერთი, რომ ხელფასის აწევა მალა არ სწევს საქონელთა ფასს, მაგრამ ყოველთვის დაბლა სწევს მოგებას, და, მეორე, რომ, ყველა საქონლის ფასმა რომ კიდევ აიწიოს, მოგებაზე ზემოქმედება იგივე დარჩებოდა, და ფაქტიურად დაინევედა მხოლოდ იმ საზომი საშუალების ღირებულება, რომლითაც ფასები და მოგება იანგარიშება.

* * *

საგარეო ვაჭრობა

საგარეო ვაჭრობის არავითარ გაფართოებას არ შეუძლია უშუალოდ გაადიდოს ქვეყანაში ღირებულებათა ჯამი, თუმცა იგი ძალიან შეუწყობს ხელს საქონელთა მასის და, მაშასადამე, საცხოვრებო კომფორტის ჯამის გადიდებას. რადგან ყველა უცხო საქონელთა ღირებულება ჩვენი მიწისა და შრომის პროდუქტების რაოდენობით გაიზომება, რომელსაც ვაძლევთ მათ სამაგიეროდ, ამიტომ ჩვენ მეტი ღირებულება არ გვექნება, თუ, ახალი ბაზრების აღმოჩენების გამო, უცხო პროდუქტების ორჯერ მეტ რაოდენობას მივიღებთ ჩვენი პროდუქტების განსაზღვრული რაოდენობისათვის. თუ ვაჭარს, 1 000 გირვ. სტერლინგის ინგლისური პროდუქტების ყიდვის გზით, შეუძლია მიიღოს უცხო საქონელთა ისეთი რაოდენობა, რომელიც მას ძალუძს ინგლისის ბაზარზე გააყიდოს 1 200 გირვ. სტერლინგად, თავისი კაპიტალის ასე გამოყენებით იგი მიიღებს 20% მოგებას; მაგრამ არც მისი მოგება, არც შემოზიდული საქონელთა ღირებულება არ გადიდება ან არ შემცირდება მიღებულ უცხო საქონელთა რაოდენობის გადიდების ან შემცირების გამო. შემოიტანს იგი, მაგალითად 25 თუ 50 კასრ ღვინოს, ამას მის მოგებაზე სრულიად არავითარი გავლენა არ ექნება, თუ იგი პირველ შემთხვევაში 25 კასრს და მეორე შემთხვევაში 50-ს იმავე 1 200 გირვ. სტერლინგად ჰყიდის. ორსავე შემთხვევაში მისი მოგება იქნება 200 გირვ. სტერლ. ანუ მისი კაპიტალის 20%, ორსავე შემთხვევაში იგივე ღირებულება შემოიზიდება ინგლისში. 50 კასრი რომ 1 200 გირვ. სტერლინგზე მეტად გაიყიდებოდეს, ამ ცალკეული ვაჭრობის მოგება საერთო ნორმას გადააჭარბებდა, და, რასაკვირველია, კაპიტალი მიანყდებოდა ვაჭრობის ამ მოგებიან დარგს, ვიდრე ღვინის ფასის დაცემა მის წინანდელ მდგომარეობაში არ ჩააყენებდა ყოველ საგანს.

სინამდვილეში ზოგნი ამტკიცებენ, რომ დიდი მოგება, რომელსაც ზოგჯერ ცალკეული ვაჭრები მოიპოებენ საგარეო ვაჭრობაში, ადიდებას მოგების საერთო ნორმას ქვეყანაში და რომ კაპიტალის გადანაცვლება წინანდელი მოსაქმეობიდან უფრო მომგებიან საგარეო ვაჭრობაში საზოგადოდ მაღლა სწევს ფასებს და მით ადიდებას მოგებას. ერთი დიდი ავტორიტეტი ამბობს, რომ, რადგან ხორბლის მოყვანას და მაუდის,

ქუდების, ფეხსაცმლის და სხვ. დამზადებას აუცილებლობის გზით ნაკლები კაპიტალი მოხმარდება, მაშინ როდესაც მოთხოვნა იგივე რჩება, ამ პროდუქტების ფასი ისე აიწევს, რომ ფერმერი, მექუდე, მაუდის დამამზადებელი და მეჩექმე გადიდებულ მოგებას მიიღებენ საგარეო ვაჭრობის მანარმოებელი ვაჭრის თანაბრად.¹⁹

ისინი, რომელნიც ამ არგუმენტს ეყრდნობიან, აღიარებენ ჩემთან ერთად, რომ მოგებას სხვადასხვა მოსაქმეობაში ტენდენცია აქვს ერთი მეორეს გაუთანასწორდეს, ერთად აიწიოს და დაიწიოს. ჩვენი აზრთა სხვადასხვაობა ამაში მდგომარეობს: ისინი ამტკიცებენ, რომ მოგებათა გათანასწორება წარმოსდგება მოგებათა საერთო აწევის გზით; მე კი იმ აზრისა ვარ, რომ მოგება, რომელიც მიიღება ვაჭრობის ხელსაყრელ დარგში, მალე დაიწევს საერთო დონემდე.

მე, ჯერ ერთი, უარვყოფ, რომ მაუდის, ქუდების, ფეხსაცმლის და სხვ. დამზადებას აუცილებლობის გზით ნაკლები კაპიტალი მოხმარდება, რაკი ამ საქონელთა მოთხოვნა არ შემცირებულა; და თუ ეს ასეა, მათი ფასი არ აიწევს. უცხო საქონელთა ყიდვას მოხმარდება ინგლისის მიწისა და შრომის პროდუქტების იგივე, ან მეტი ან ნაკლები ნაწილი. თუ იგივე ნაწილი იქნა ასე გამოყენებული, მაუდის, ფეხსაცმლის, პურის და ქუდების მიმართ ისეთივე მოთხოვნა იქნება, რაც წინათ იყო, და მათ წარმოებას კაპიტალის იგივე ნაწილი მოხმარდება. თუ, უცხო საქონელია ფასის გაიაფების გამო, მათ საყიდლად ინგლისის მიწისა და შრომის წლიური პროდუქტის ნაკლები ნაწილი იქნა გამოყენებული, სხვა საგნების საყიდლად მეტი დარჩება. თუ ქუდების, ფეხსაცმლის, პურის და სხვ. მოთხოვნა გადიდდა წინანდელთა შედარებით, და ეს სავსებით შესაძლებელია, რადგან უცხო საქონელთა მომხმარებლებს აქვთ თავის განკარგულებაში მათი შემოსავლის დამატებითი ნაწილი, იმ შემთხვევაში ხელთ არის კიდევ კაპიტალი, რომელიც წინათ უცხო საქონელთა ყიდვებს ხმარდებოდა, როდესაც მათი ღირებულება უფრო დიდი იყო; ამრიგად, პურის, ფეხსაცმლის და სხვ. მოთხოვნის გადიდებასთან ერთად არსებობს საშუალებებიც მათი გადიდებული რაოდენობის მოსაპოვებლად, და ამიტომ ვერც ფასები და ვერც მოგება დიდი ხნით მალლა ვერ აიწევს. თუ უცხო საქონელთა საყიდლად გამოყენებულ იქნა ნაკლები პროდუქტი ინგლისის მიწის და შრომისა, სხვა საგნების საყიდლად ნაკლების გამოყენება იქნება შესაძლებელი; მაშასადამე, ნაკლები ქუდი, ფეხსაცმელი

და სხვ. იქნება მოთხოვნილი. იმავე დროს, როდესაც კაპიტალი ფეხსაცმელის, ქუდების და სხვ. წარმოებიდან თავისუფლდება, მისი უფრო დიდი რაოდენობა უნდა იქნეს გამოყენებული იმ საქონელთა სანარმოებლად, რომლებითაც უცხო პროდუქტებს ყიდულობენ. მაშასადამე, ყველა შემთხვევაში მოთხოვნა უცხო და ადგილობრივ საქონელთა ერთად, რამდენადაც საქმე ღირებულებას შეეხება, ქვეყნის შემოსავალითა და კაპიტალით არის შემოფარგლული. თუ მოთხოვნამ პირველთა მიმართ იმატა, მეორეთა მიმართ უნდა იკლოს. თუ გაცვლისას ინგლისურ საქონელთა იმავე რაოდენობაში ორჯერ მეტ ღვინოს იძლევიან, ვიდრე უნინ. ინგლისის ხალხს შეუძლია მოიხმაროს ან ორჯერ მეტი ღვინო, ვიდრე წინათ, ანდა ღვინის წინანდელი რაოდენობა და ინგლისურ საქონელთა უფრო დიდი რაოდენობა. თუ ჩემი შემოსავალი 1000 გირვ. სტერლინგს უდრიდა და მით მე წლიურად ვყიდულობდი ერთ კასრ ღვინოს 100 გირვ. სტერლინგად და ინგლისურ საქონელთა განსაზღვრულ რაოდენობას 900 გირვ. სტერლინგად, იმ შემთხვევაში, თუ კასრი ღვინის ფასი 50 გირვ. სტერლინგამდე დაეცა, მე შემიძლია მონარჩენი 50 გირვ. სტერლინგი გამოვიყენო ან ერთი კასრი ღვინის საყიდლად ანდა ინგლისურ საქონელთა უფრო დიდი რაოდენობის საყიდლად. თუ მე მეტ ღვინოს ვიყიდი, და თითოეული მომხმარებელი ასევე მოიქცევა, ამით საგარეო ვაჭრობა სრულიად არ განიცდის რაიმე დაბრკოლებას; ღვინის სანაცვლოდ გაიზიდება ინგლისურ საქონელთა წინანდელი რაოდენობა, და ჩვენ მივიღებთ ღვინის ორჯერ მეტ რაოდენობას, მაგრამ არა ორჯერ მეტ ღირებულებას. მაგრამ თუ მე და ყველა სხვა ღვინის მსმელი ღვინის წინანდელი რაოდენობით დაკმაყოფილდებით, გაიზიდება ინგლისურ საქონელთა ნაკლები რაოდენობა, და ღვინის მსმელები მოიხმარებენ ან იმ საქონელთ, რომლებიც წინათ გაიზიდებოდა, ანდა, მიდრეკილებისამებრ, რაიმე სხვა საქონელთ. ამ საქონელთა სანარმოებლად საჭირო კაპიტალის მომცემი იქნება ის კაპიტალი, რომელიც გათავისუფლდება საგარეო ვაჭრობიდან.

არსებობს ორი გზა, რომლითაც შეიძლება კაპიტალის დაგროვება: კაპიტალის დაზოგვა შეიძლება მოხდეს ან შემოსავლის გადიდების გზით, ანდა მოხმარების შემცირების გზით. თუ ჩემმა მოგებამ 1 000 გირვ. სტერლინგიდან აინია 1 200 გირვ. სტერლინგამდე, ხოლო ხარჯები წინანდელი დარჩა, მე შემიძლება წლიურად 200 გირვ. სტერლინგით მეტის დაგროვება, ვიდრე წინათ. თუ მე ჩემს ხარჯებში 200 გირვ. სტერლინგს

დავზოგავ, მაშინ როდესაც ჩემი მოგება წინანდელი რჩება, შედეგი იგივე იქნება; ჩემს კაპიტალს 200 გირვ. სტერლინგი მიემატება წელიწადში. ვაჭარმა, რომელმაც შემოიზიდა ღვინო მას შემდეგ, რაც მოგებამ 20%-იდან აინია 40%-მადე, ან თავისი ინგლისური საქონელი უნდა იყიდოს 857 გირვ. სტერლინგად 2 შილინგად და 10 პენსად, 1 000 გირვ. სტერლინგის ნაცვლად, უკეთუ იგი იმ საქონლის სანაცვლოდ შემოზიდულ ღვინოს წინანდებურად 1 200 გირვ. სტერლინგად ჰყიდის, ანდა, თუ იგი თავის ინგლისურ საქონელს ისევ 100 გირვ. სტერლინგად ყიდულობს, უნდა ასწიოს თავისი ღვინის ფასი 1 400 გირვ. სტერლინგამდე; ამ გზით იგი მიიღებს 40% მოგებას, 20%-ის ნაცვლად, თავის კაპიტალზე. მაგრამ თუ, ყველა იმ საქონელთა გაიაფების გამო, რომლებზედაც მისი შემოსავალი იხარჯებოდა, მას და ყველა სხვა მომხმარებელთ ძალუძთ 200 გირვ. სტერლინგის რაოდენობის ღირებულება დაზოგონ თითოეული 1 000 გირვ. სტერლინგიდან, რომელსაც ისინი წინათ ხარჯავდნენ, იმ შემთხვევაში ისინი უფრო არსებითად შეუნყოვენ ხელს ქვეყნის ნამდვილი სიმდიდრის გადიდებას; ერთ შემთხვევაში დაზოგვა განხორციელებული იქნებოდა შემოსავლის გადიდების გამო, მეორეში — ხარჯის შემცირების გამო.

თუ ყველა საქონელთა ღირებულებამ, რომლებზედაც ჩემი შემოსავალი იხარჯებოდა, მანქანების შემოღების გამო 20%-ით დაინია, მე შემეძლება ისევე წარმატებით ვანარმოო დაზოგვა, როგორც მაშინ, ჩემი შემოსავალი რომ 205-ით გადიდებულიყო; მაგრამ ერთ შემთხვევაში მოგების ნორმა უცვლელი რჩება, მეორეში კი 20%-ით მალლა აინევს. თუ იაფ უცხო საქონელთა იმპორტის გამო მე შემეძლია ჩემ ხარჯებში 20%-ით დაზოგვა განვახორციელო, შედეგი სრულიად ისეთივე იქნება, როგორც მაშინ, მანქანებს რომ იმ საქონელთა წარმოების ხარჯები შეემცირებია, მაგრამ მოგება როდი გადიდდებოდა.

ამრიგად, მოგების ნორმა მალლა ინევს არაბაზრის გაფართოების გამო, თუმცა ასეთ გაფართოებას შეუძლია სათანადოდ გაადიდოს საქონელთა მასა და მით შესაძლებლობა მოგვეცეს გავადიდოთ შრომის შესანახად დანიშნული ფონდები და ის მასალები, რომლებზედაც შრომა გამოიყენება. კაცობრიობის ბედნიერებისათვის ერთნაირად მნიშვნელოვანია, წარმოსდგება ჩვენი კომფორტის გადიდება შრომის უკეთ განაწილების გზით, ე.ი. იმით, რომ თითოეული ქვეყანა იმ პროდუქტებს აწარმოებს, რომელთა წარმოებისთვის იგი, მისი მდებარეობის, მისი ჰავისა და სხვა

ბუნებრივ ან ხელოვნურ უპირატესობათა გამო, შესაფერისი არის, თუ წარმოსდგება ის გადიდება მოგების ნორმის ანევის გზით.

მე ვცდილობდი მთელ ამ ნაწარმოებში მეჩვენებია, რომ მოგების ნორმამ შეიძლება აინიოს მხოლოდ ხელფასის დაწევის გამო, და რომ ხელფასის დაწევა დიდი ხნით არ შეიძლება მოხდეს სხვაგვარად თუ არ საარსებო საგანთა ღირებულების დაწევის გამო, რომლებზედაც ხელფასი იხარჯება. თუ, მაშასადამე, საგარეო ვაჭრობის გაფართოების მეოხებით ან სამანქანო გაუმჯობესებათა მეოხებით, საზრდო და მუშის სხვა საარსებო საგნები უფრო დაბალ ფასში შეიძლება მოტანილ იქნეს ბაზარზე, მოგება მაღლა აინევეს. თუ ჩვენ, ნაცვლად იმისა, რომ თვითონ მოვიყვანოთ ჩვენი პური და თვითონ დავამზადოთ მუშის ტანსაცმელი და სხვა საარსებო საგნები, აღმოვაჩინებთ ახალ ბაზარს, საიდანაც უფრო იაფ ფასებში შეგვიძლია მივიღოთ ეს პროდუქტები, ხელფასი დაეცემა და მოგება მაღლა აინევეს; მაგრამ თუ პროდუქტები, რომლებსაც ჩვენ, საგარეო ვაჭრობის გაფართოების გამო ან მანქანების გაუმჯობესების გამო, უფრო იაფ ფასში ვიღებთ, მხოლოდ და მხოლოდ ისეთი პროდუქტებია, რომლებსაც მდიდრები მოიხმარებენ, მოგების ნორმაში არავითარი ცვლილებები არ წარმოსდგება. ხელფასის ნორმა არ შეიცვლება, თუ ღვინომ, ხავერდმა, აბრეშუმმა და სხვა ძვირფასმა პროდუქტებმა ფასში დაინია 50%-ით; და, მაშასადამე, მოგება უცვლელი დარჩება.

ამრიგად, თუმცა საგარეო ვაჭრობა ძალიან სასარგებლოა ქვეყნისთვის, რადგან იგი ადიდებს იმ საგანთა მასას და მრავალფეროვანებას, რომლებზედაც შეიძლება შემოსავალი დაიხარჯოს, და, საქონელთა სიუხვისა და სიიაფის გამო, იძლევა სტიმულს დაზოგვისა და კაპიტალის დაგროვებისათვის, მაგრამ მას არა აქვს კაპიტალის მოგების ანევის ტენდენცია, უკეთეს შემოზიდული პროდუქტები იმ საქონელთა კატეგორიას არ ეკუთვნის, რომლებზედაც შრომის ხელფასი იხარჯება.

საგარეო ვაჭრობის შესახებ გაკეთებული შენიშვნები ძალაშია შინაგანი ვაჭრობის შესახებაც. მოგების ნორმა არასოდეს არ აინევეს შრომის უკეთესი განაწილების გამო, მანქანების გამოგონებისა, გზების და არხების გაყვანისა ან რაიმე სხვა საშუალებების გამო, რომელნიც ამცირებენ შრომას საქონელთა წარმოებაში ან გაზიდვაში. ეს არის მიზეზები, რომელნიც მოქმედებენ ფასზე და ყოველთვის დიდ სარგებლობას აძლევენ მომხმარებლებს, რადგან მათ შესაძლებლობას აძლევენ იმავე შრო-

მით ან იმავე შრომის პროდუქტის ღირებულებით გაცვლისას იმ საქონლის უფრო დიდი რაოდენობა მიიღონ, რომლის ნარმოებაშიც გაუმჯობესებული წესია გამოყენებული; მაგრამ ამ მიზეზებს მოგებაზე არავითარი გავლენა არა აქვს. მეორეს მხრივ, ხელფასის ყოველი შემცირება მალე სწევს მოგებას, მაგრამ არავითარ გავლენას არ ახდენს საქონელთა ფასზე. ერთი სასარგებლოა ყველა კლასისთვის, ვინაიდან ყველა კლასი მომხმარებელი არის; მეორეს სარგებლობა მოაქვს მხოლოდ მწარმოებლისთვის; ისინი იღებენ მეტ მოგებას, მაშინ როდესაც ყოველი საგნის ფასი უცვლელი რჩება. პირველ შემთხვევაში ისინი იმდენსავეს იღებენ, რამდენსაც წინათ იღებდნენ; მაგრამ საცვლელი ღირებულება ყოველი საგნისა, რომელზედაც ისინი თავიანთ მოგებას ხარჯავენ, მცირდება.

კანონი, რომელიც განსაზღვრავს საქონელთა შეფარდების ღირებულებას ერთ ქვეყანაში, არაა რეგულატორი იმ საქონელთა შეფარდებითი ღირებულების, რომელთა გაცვლა-გამოცვლა სწარმოებს ორ ან მეტ ქვეყანას შორის.

თავისუფალი ვაჭრობის სისტემის არსებობისას ყოველი ქვეყანა, რასაკვირველია, თავის კაპიტალს და შრომას მრენველობის ისეთ დარგებზე ხარჯავს, რომელნიც მას უდიდეს სარგებლობას აძლევენ. ეს ინდივიდუალური სარგებლობის ძიება საკვირველად დაკავშირებულია ყველას საერთო სარგებლობასთან იმით, რომ ეს პრინციპი სტიმულს აძლევს მრენველობის განვითარებას, აჯილდოებს გამომგონებლობას, გამოიყენებს ყველაზე უფრო ნაყოფიერად იმ განსაკუთრებულ ძალებს, რომელნიც ბუნების მიერ მიეცემიან, ამით იგი ახდენს შრომის განაწილებას ყველაზე უფრო ეფექტურად და ყველაზე უფრო ეკონომიურად და, იმავე დროს, ადიდებს რა პროდუქტთა საერთო მასას, იგი ავრცელებს საყოველთაო კეთილდღეობას და ინტერესის და გაცვლა-გამოცვლის საერთო გადაჯაჭვულობით ქვეყნიერების ცივილიზებულ ერებს ერთმანეთთან აკავშირებს ერთ უნივერსალურ საზოგადოებად. სწორედ ეს პრინციპი გვიხსნის, თუ რატომ უნდა ინარმოებოდეს ღვინო საფრანგეთსა და პორტუგალიაში, რატომ უნდა მოიყვანებოდეს პური ამერიკასა და პოლონეთში, ხოლო სხვადასხვა ლითონური ნაწარმოები და სხვა პროდუქტები უნდა მზადდებოდეს ინგლისში.

ერთსა და იმავე ქვეყანაში მოგების ნორმა, თუ საზოგადოდ ვიტყვით, ყოველთვის ერთსა და იმავე დონეზე იმყოფება; ანდა განსხვავებას ადგილი აქვს მხოლოდ იმდენად, რამდენადაც კაპიტალის ერთი გამოყენე-

ბა უფრო საიმედოა და სასიამოვნო, ვიდრე მეორე. მაგრამ ეს ასე არაა სხვადასხვა ქვეყნებს შორის. თუ მოგება კაპიტალისა, რომელიც იორკ-შირში გამოიყენება, აღემატება ლონდონში გამოყენებული კაპიტალის მოგებას, კაპიტალი სწრაფად გადავა ლონდონიდან იორკშირში, და მოგების თანასწორობა აღდგენილი იქნება. მაგრამ თუ ინგლისში, სამინათ-მოქმედო შრომის პროდუქტივობის შემცირების გამო, კაპიტალისა და მოსახლეობის გადიდების გამო, ხელფასმა აინია, ხოლო მოგებამ დაინია, აქედან კიდევ ის არ გამომდინარეობს, რომ კაპიტალი და მოსახლეობა აუცილებლად გადავა ინგლისიდან ჰოლანდიაში, ან ესპანეთში, ან რუსეთში, სადაც მოგება, შეიძლება, უფრო დიდი არის.

პორტუგალიას რომ სავაჭრო ურთიერთობა არ ჰქონდეს სხვა ქვეყნებთან, იგი, ნაცვლად იმისა, რომ თავისი კაპიტალის და შრომის დიდი ნაწილი ღვინოების წარმოებას მოახმაროს, რომლებითაც თავისთვის საჭირო ლითონურ ნაწარმოებთ და მაუდებს ყიდულობს სხვა ქვეყნებისგან, იძულებული იქნებოდა ამ კაპიტალის დიდი ნაწილი ამ საქონელთა დამზადებისთვის მოეხმარა, რომლებსაც იგი ამ გზით, ალბათ, ნაკლებს მიიღებდა რაოდენობით და ხარისხითაც.

ღვინის ის რაოდენობა, რომელიც პორტუგალიამ უნდა მისცეს ინგლისური მაუდის სანაცვლოდ, არ განისაზღვრება სათანადო შრომის რაოდენობით, რომელიც იხარჯება თითოეული ამ პროდუქტის წარმოებაზე, როგორც ეს იქნებოდა, ორივე ეს საქონელი რომ ან ინგლისში ან პორტუგალიაში იწარმოებდეს.

ინგლისში შეიძლება ისეთი პირობები იყოს, რომ მაუდის წარმოებისთვის მოითხოვებოდეს 80 ადამიანის შრომა წლის განმავლობაში, ხოლო თუ იგი ღვინის წარმოებას მოინდომებდა, ამისთვის, ალბათ, საჭირო იქნებოდა 120 ადამიანის შრომა იმავე ხნის განმავლობაში. ამიტომ ინგლისისთვის უფრო ხელსაყრელი იქნება ღვინო შემოეზიდა და შეესყიდა მაუდის გაზიდვის გზით.

ღვინის წარმოება პორტუგალიაში შესაძლებელია მოითხოვდეს მხოლოდ 80 ადამიანის შრომას წლის განმავლობაში, ხოლო მაუდის წარმოებისთვის საჭირო იქნებოდა 90 ადამიანის შრომა იმავე ხნის განმავლობაში. ამიტომ პორტუგალიისათვის ხელსაყრელი იქნება ღვინის გაზიდვა მაუდის გასაცვლელად. ამ გაცვლას შეიძლება ადგილი ჰქონდეს იმის მიუხედავათაც, რომ პორტუგალიაში შეზიდული საქონელი შეიძლებოდა

იქ წარმოებულ ყოფილიყო ნაკლები შრომით, ვიდრე ინგლისში. თუმცა მას შეეძლო 90 ადამიანის შრომით დაემზადებია მაუდი, იგი მაინც ამ პროდუქტს იმ ქვეყნიდან შეზიდავს, სადაც მის დამზადებას 100 ადამიანის შრომა სჭირია: მისთვის უფრო ხელსაყრელი იქნება კაპიტალი უპირატესად ღვინის წარმოებას მოახმაროს, რომელ ღვინოშიაც ინგლისისგან მეტ მაუდს მიიღებს, ვიდრე იგი შესძლებდა თვითონ ეწარმოებია თავისი კაპიტალის ნაწილისათვის მეღვინეობის გზის აქცევით და მაუდის წარმოებაში შეტანით.

ამრიგად, ინგლისი 100 ადამიანის შრომის პროდუქტს მისცემდა 80-ის შრომის პროდუქტში. ასეთ გაცვლა-გამოცვლას ადგილი ვერ ექნებოდა ერთი და იმავე ქვეყნის მოქალაქეებს შორის. 100 ინგლისელის შრომა ვერ მიიცემა 80 ინგლისელის შრომაში, მაგრამ 100 ინგლისელის შრომა შეიძლება მოცემულ იქნეს 80 პორტუგალიელის, 60 რუსის ან 120 ოსტინდოელის შრომის პროდუქტში. განსხვავება ამ მხრივ ერთ ცალკეულ ქვეყანას და რამდენსამე ქვეყანას შორის ადვილად აიხსნება, თუ მხედველობაში მივიღებთ სიძნელეს, რომელიც ახლავს, უფრო მოგებიანი გამოყენების ძიებისას, კაპიტალის გადანაცვლებას ერთი ქვეყნიდან მეორეში, და იმ სიადვილეს, რომლითაც კაპიტალი ერთსა და იმავე ქვეყანაში განუწყვეტილად გადანაცვლებს ერთი პროვინციიდან მეორეში²⁰.

უეჭველია ინგლისელი კაპიტალისტებისთვის და ორივე ქვეყნის მომხმარებლებისთვის ხელსაყრელი იქნებოდა, რომ, ასეთ გარემოებაში, ღვინოც და მაუდიც პორტუგალიაში დამზადდეს და, მაშასადამე, ინგლისის კაპიტალი და შრომა, რომლებიც მაუდის წარმოებაში გამოიყენება, გადავიდეს იმავე მიზნისთვის პორტუგალიაში. ამ შემთხვევაში ამ საქონელთა საცვლელი ღირებულება იმავე პრინციპის თანახმად იქნებოდა განსაზღვრული, როგორც რომ ერთი მათგანი იორკშირში ყოფილიყო წარმოებული და მეორე — ლონდონში; და ყოველ სხვა შემთხვევაში, თუ კაპიტალი თავისუფლად გადავიდოდა იმ ქვეყნებში, სადაც შესაძლებელი იქნებოდა ყველაზე უფრო ხელსაყრელად მისი გამოყენება, მოგების ნორმაში არ იქნებოდა არავითარი განსხვავება და საქონელთა ნამდვილს ანუ შრომითს ფასში არავითარი სხვა განსხვავება გარდა იმ დამატებითი შრომისა, რომელიც საჭიროა მათ გადასაზიდად სხვადასხვა ბაზრებზე, სადაც ისინი უნდა გაიყიდოს.

მაგრამ გამოცდილება გვიჩვენებს, რომ კაპიტალის მოჩვენებული თუ ნამდვილი არაუზრუნველყოფა, როდესაც იგი მისი პატრონის უშუალო

კონტროლს ქვეშ არ იმყოფება, ყველა ადამიანის ბუნებრივი უხალისობა — დატოვოს თავისი ქვეყანა, სადაც დაბადებულა და სხვა ადამიანებთან კავშირი აქვს, და მიენდოს, ყველა თავისი განმტკიცებული ჩვეულებებით, უცხო მთავრობას და უცხო კანონებს, აბრკოლებს კაპიტალის ემიგრაციას. ეს გრძნობები, რომელთა შესუსტება მე დამანალვლიანებდა, აიძულებს შეძლებულ ადამიანთა უმრავლესობას დაკმაყოფილდეს უფრო მოგების დაბალი ნორმით თავის სამშობლოში, ვიდრე უცხო ქვეყნებში ედიოს უფრო ხელსაყრელი გამოყენება თავისი სიმდიდრისათვის.

რადგან ოქრო და ვერცხლი მიმოქცევის საყოველთაო საშუალებადაა არჩეული, ამიტომ ისინი, სავაჭრო კონკურენციის გამო, მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყნებს შორის განანილდებიან იმ პროპორციით, რაც შეესაბამება ბუნებრივ ალებ-მიცემობას, რომელსაც ადგილი ექნებოდა, ასეთი ლითონები რომ არ არსებულიყო და საერთაშორისო ვაჭრობა რომ წმინდა გაცვლითი ვაჭრობა ყოფილიყო.

ამიტომ მაუდი არ შეიძლება შეზიდულ იქნეს პორტუგალიაში, უკეთუ იქ ოქროს იმაზე მეტ რაოდენობად არ გაიყიდება, რადაც იმ ქვეყანაში ღირს, საიდანაც იგი გაიზიდება და ღვინო არ შეიძლება შეზიდულ იქნას ინგლისში, უკეთუ იგი უფრო ძვირად არ გაიყიდება, ვიდრე ღირს პორტუგალიაში. ვაჭრობა რომ წმინდა გაცვლითი ვაჭრობა იყოს, მას შეეძლო მხოლოდ მანამდე გაგრძელებულიყო, სანამ ინგლისს შეეძლებოდა მაუდის ისე იაფად დამზადება, რომ, მაუდის დამზადებისას, შრომის განსაზღვრული რაოდენობით ღვინის იმაზე მეტი რაოდენობა მიეღო, რასაც მიიღებდა ვაზის ჯიშის გაშენებით და სანამ პორტუგალიის მრეწველობას პირიქითი შედეგები ექნებოდა. ვიგულისხმობ ახლა, რომ ინგლისმა ღვინის დამზადების ისეთი წესი აღმოაჩინა, რომ მისთვის უფრო ხელსაყრელია თვითონ მოიყვანოს ღვინო, ვიდრე შემოზიდოს; ბუნებრივია, რომ თავისი კაპიტალის ნაწილს იგი საგარეო ვაჭრობიდან შინაგან ვაჭრობაში გადაიტანს; იგი ხელს აიღებს მაუდის დამზადებაზე საექსპორტოდ და თავისთვის ვაზის გაშენებას მიჰყოფს ხელს. ამ პროდუქტების ფასიც ამის შესაბამისად მოწესრიგდება: ინგლისში ღვინის ფასი დაიწევს, ხოლო მაუდის ფასი უცვლელი დარჩება; პორტუგალიაში კი არავითარი ცვლილება არ წარმოსდგება არც ერთი და არც მეორე პროდუქტის ღირებულებაში. მაუდი რანდენსამე ხანს წინანდებურად შეიზიდება ჩვენგან, იმიტომ რომ მისი ფასი პორტუგალიაში შემდეგშია უფრო მაღა-

ლი იქნება, ვიდრე აქ; მაგრამ მასში ღვინის ნაცვლად ფულს მოგვცემენ ხოლმე, სანამ ფულის დაგროვება ჩვენში და მისი შემცირება საზღვარგარეთ ისე არ იმოქმედებს მაუდის შეფარდებითს ღირებულებაზე ორსავე ქვეყანაში, რომ მაუდის ექსპორტი აღარ იქნება ხელსაყრელი. თუ ღვინის დამზადებაში განხორციელებული გაუმჯობესება ფრიად მნიშვნელოვანი არის, შეიძლება ორივე ამ ქვეყნისთვის ხელსაყრელი შეიქნეს, რომ ერთმანეთს გაუცვალონ თავიანთი მოსაქმეობა, სახელდობრ, რომ ინგლისმა აწარმოოს მთელი ის ღვინო და პორტუგალიამ მთელი მაუდი, რომელსაც ისინი მოიხმარებენ; მაგრამ ეს შეიძლება მოხდეს მხოლოდ ძვირფასი ლითონების ახალი განაწილების გზით, რაც მაუდის ფასს ასწევდა ინგლისში და დასწევდა პორტუგალიაში. ღვინის შეფარდებითი ფასი ინგლისში დაიწევდა მისი დამზადების გაუმჯობესებით წარმომდგარი ნამდვილი სარგებლობის გამო, ე. ი. დაიწევდა მისი ბუნებრივი ფასი; მაუდის შეფარდებითი ფასი კი იქ აიწევდა ფულის დაგროვების გამო.

ასე, ვიგულისხმობ, რომ, ინგლისში ღვინის დამზადებაში გაუმჯობესებების განხორციელებამდე, ერთი კასრი ღვინის ფასი აქ შეადგენდა 50 გირვ. სტერლინგს და მაუდის განსაზღვრული რაოდენობის ფასი — 45 გირვ. სტერლინგს, მაშინ როდესაც პორტუგალიაში ღვინის იმავე რაოდენობის ფასი იყო 45 გირვ. სტერლინგი და მაუდის იმავე რაოდენობის ფასი — 50 გირვ. სტერლინგი. ამ შემთხვევაში ღვინო პორტუგალიიდან გამოიზიდებოდა 5 გირვ. სტერლინგის მოგებით, ხოლო ინგლისიდან მაუდი გაიზიდებოდა იმავე ზომის მოგებით.

ვიგულისხმობ, რომ გაუმჯობესების შემდეგ ღვინის ფასმა ინგლისში დაიწია 45 გირვ. სტერლინგამდე, ხოლო მაუდის ფასი უცვლელი დარჩა. თითოეული გარიგება ვაჭრობაში დამოუკიდებელ გარიგებას შეადგენს. სანამ ვაჭარს შეუძლია 45 გირვ. სტერლინგად იყიდოს მაუდი ინგლისში და გაყიდოს იგი ჩვეულებრივი მოგებით პორტუგალიაში, იგი განაგრძობს მის გაზიდვას ინგლისიდან. მისი საქმე უბრალოდ იმაში მდგომარეობს, რომ ინგლისური მაუდი იყიდოს და იგი თამასუქით გადაიხადოს, რომელსაც ის პორტუგალიური ფულით ყიდულობს. მისთვის არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს იმას, თუ რა მოუვა ამ ფულს: მან თავისი ვალი გაასწორა თამასუქის გადაგზავნით. ის გარიგება, უეჭველია, იმ პირობებით განისაზღვრება, რა პირობებშია მას ამ თამასუქის მიღება შეუძლია; მაგრამ ეს პირობები მისთვის ცნობილია ამ მომენტში, ხოლო

იმ მიზეზებთან, რომელთაც შეიძლება გავლენა იქონიონ თამასუქების საბაზრო ფასზე ანუ სათამასუქო კურსზე, მას საქმე არა აქვს.

თუ საბაზრო პირობები ხელსაყრელია პორტუგალიიდან ინგლისში ღვინის ექსპორტისათვის, ღვინის ექსპორტი გამოვა გამყიდველად თამასუქისა, რომელსაც იყიდის ან მაუდის იმპორტერი ან ის პირი, რომელმაც ამ უკანასკნელს მიჰყიდა მისი თამასუქი. ამგვარად, ექსპორტერებს თითოეულ ქვეყანაში მათი საქონლის საფასური მიეცემა უიმისოდ, რომ ფული აუცილებლად ნავიდეს ერთი ქვეყნიდან მეორეში. პორტუგალიაში მაუდის იმპორტერის მიერ გადახდილი ფული მიეცემა პორტუგალიელ ღვინის ექსპორტერს, თუმცა, ამ ორ პირს შორის არ ჰქონია ადგილი არავითარ უშუალო გარიგებას, ხოლო ინგლისში, იმავე თამასუქის დისკონტის გზით, მაუდის ექსპორტერი უფლებას მოიპოვებს მისი ღირებულება მიიღოს ღვინის იმპორტერისგან.

მაგრამ თუ ღვინის ფასები ისეთია, რომ არ შეიძლება ღვინის გაზიდვა ინგლისში, მაუდის იმპორტერი წინანდებურად მყიდველი იქნება თამასუქის; მაგრამ ამ თამასუქის ფასი უფრო მაღალი იქნება, იმიტომ რომ მისმა გამყიდველმა იცის, რომ ბაზარზე არ მოიპოვება სამაგიერო თამასუქი, რომლითაც მას შეეძლებოდა, ბოლოს და ბოლოს, გაეწიებოდა ანგარიში ამ ორ ქვეყანას შორის. შეიძლება მან იცის, რომ ოქროს ან ვერცხლის ფული, რომელსაც იგი იღებს თავისი თამასუქის საფასურად, ნამდვილად არ უნდა გადაეგზავნოს მის კორესპონდენტს ინგლისში, რათა მას შესაძლებლობა მისცეს გაისტუმროს ის თამასუქი, რომლის მის მიმართ გაცემის უფლება მან მისცა ვინმეს; და ამიტომ შეიძლება მან თავისი თამასუქის ფასში ჩარიცხოს თავისი ნორმალური და ჩვეულებრივი მოგებითურთ ყველა ის ხარჯი, რომელიც უნდა გასწიოს.

თუ, მაშასადამე, ეს პრემია ინგლისზე გაცემული თამასუქისთვის უდრის იმ მოგებას, რომელიც მაუდის იმპორტით მიიღება, იმ შემთხვევაში იმპორტი, რასაკვირველია, შეწყდება; მაგრამ თუ სათამასუქო პრემია შეადგენს მხოლოდ 2%-ს, ე. ი. თუ 100 გირვ. სტერლინგის რაოდენობის ვალის გასასტუმრებლად ინგლისში საჭიროა 102 გირვ. სტერლინგის გადახდა პორტუგალიაში, მაშინ, როდესაც 45 გირვ. სტერლინგად ღირებული მაუდი 50 გირვ. სტერლინგად გაიყიდება, იმ შემთხვევაში მაუდს შეზიდავენ, თამასუქებს იყიდიან და ფულს გაზიდავენ, სანამ ფულის შემცირება პორტუგალიაში და მისი დაგროვება ინგლისში ფასების ისეთ

მდგომარეობას არ გამოინვევს, რომ ხელსაყრელი აღარ იქნება ამ ოპერაციების განგრძობა.

მაგრამ ფულის რაოდენობის შემცირება ერთ ქვეყანაში და მისი რაოდენობის გადიდება მეორეში გავლენას ახდენს არა ერთი საქონლის ფასზე, არამედ ყველა საქონელთა ფასზე. ამიტომ როგორც ღვინის, ისე მაუდის ფასი ინგლისში აინევს და პორტუგალიაში დაინევს. მაუდის ფასი 45 გირვ. სტერლინგიდან ერთ ქვეყანაში და 50 გირვ. სტერლინგიდან მეორეში, ალბათ, დაინევს 49 ან 48 გირვ. სტერლინგამდე პორტუგალიაში და აინევს 46 ან 47 გირვ. სტერლინგამდე ინგლისში და, სათამასუქო პრემიის გადახდის შემდეგ, მომცემი აღარ იქნება საკმაო მოგების, რათა რომელსამე ვაჭარს სტიმული ჰქონდეს შეზიდოს ეს საქონელი.

ამგვარად თითოეულ ქვეყანას ფული მიენყვის მხოლოდ იმ რაოდენობით, რომელიც საჭიროა მოგებიანი გაცვლითი ვაჭრობის მოსანერგიებლად. ინგლისს გაჰქონდა მაუდი ღვინის სამაგიეროდ, იმიტომ რომ, როდესაც იგი ასე იქცეოდა, მისი შრომა მისთვის უფრო პროდუქტიული იყო; მას მეტი მაუდი და ღვინო ჰქონდა ვიდრე ექნებოდა, თვითონ რომ დაემზადებია თავისთვის ერთი და მეორეც, ხოლო პორტუგალიას შეჰქონდა მაუდი და გაჰქონდა ღვინო, იმიტომ რომ პორტუგალიის ნორმა ორივე ქვეყნისთვის მეტი სარგებლობით შეიძლებოდა გამოყენებული ყოფილიყო ღვინის დასამზადებლად. თუ ინგლისში უფრო ძნელი გახდა მაუდის წარმოება ან პორტუგალიაში ღვინის წარმოება, ანდა ინგლისში უფრო გაადვილდა ღვინის წარმოება და პორტუგალიაში მაუდის წარმოება, ვაჭრობა დაუყოვნებლივ უნდა შესწყდეს.

თუ პორტუგალიის პირობებში ადგილი არ ჰქონებია არავითარ ცვლილებას, მაგრამ ინგლისი თვლის, რომ მას შეუძლია უფრო პროდუქტიულად გამოიყენოს თავისი შრომა ღვინის წარმოებაში, იმ შემთხვევაში გაცვლითი ვაჭრობა ამ ორ ქვეყანას შორის მაშინვე შეიცვლება. არა თუ შეჩერდება ღვინის ექსპორტი პორტუგალიიდან, არამედ მოხდება აგრეთვე ძვირფასს ლითონთა ახალი განაწილება, და შეწყდება მაუდის შეზიდვაც პორტუგალიაში.

ორივე ქვეყანა, ალბათ, თავთავისთვის სასარგებლოდ ჩათვლის აწარმოოს საკუთარი ღვინო და საკუთარი მაუდი; მაგრამ ადგილი ექნება შემდეგ საკვირველ მოვლენას: თუმცა ინგლისში ღვინო გაიფრდება, მაგრამ მაუდის ფასი აინევს და მომხმარებელი მასში მეტს გადაიხდის, მაშინ

როდესაც პორტუგალიაში როგორც ღვინის, ისე მაუდის მომხმარებლებს შესაძლებლობა ექნებათ ეს პროდუქტები უფრო იაფად იყიდონ. იმ ქვეყანაში, სადაც გაუმჯობესება იყო განხორციელებული, ფასები აინევს, ხოლო იმ ქვეყანაში, სადაც არაერთარ გაუმჯობესებას არ ჰქონებია ადგილი, მაგრამ რომელსაც საგარეო ვაჭრობის მოგებიანი დარგი მოესპო, ფასები დაეცემა.

მაგრამ ეს პორტუგალიისათვის იქნება მარტოოდენ მოჩვენებულ უპირატესობა, იმიტომ რომ მასში წარმოებული ღვინისა და მაუდის საერთო რაოდენობა შემცირდება, მაშინ როდესაც ინგლისში გადიდდება. ფულის ღირებულება რაოდენადმე შეიცვლება ორსავე ქვეყანაში: იგი დაინევს ინგლისში და აინევს პორტუგალიაში. პორტუგალიის მთელი შემოსავალი, ფულით გამოსახული, შემცირდება, ინგლისისა კი გადიდდება.

ამრიგად, ჩვენ ვხედავთ, რომ ამა თუ იმ წარმოების გაუმჯობესებას რომელსამე ქვეყანაში ტენდენცია აქვს — შეცვალოს ძვირფას ლითონთა განაწილება მსოფლიოს სხვადასხვა ერებს შორის; იგი ადიდება საქონელთა რაოდენობას და იმავე დროს მაღლა სწევს საერთოდ ფასებს იმ ქვეყანაში, სადაც მას ადგილი აქვს.

საკითხის გასამარტივებლად მე ვგულისხმობდი, რომ ვაჭრობა ორ ქვეყანას შორის მხოლოდ ორი საქონლით — ღვინით და მაუდით — არის შემოფარგლული; მაგრამ ყველამ კარგად იცის, რომ საექსპორტო და საიმპორტო სიაში მრავალი სხვადასხვა საქონელია შეტანილი. ფულის მიქცევა ერთი ქვეყნიდან და მისი დაგროვება მეორე ქვეყანაში გავლენას ახდენს ყველა საქონლის ფასზე და, მაშასადამე, სტიმულს ჰქმნის, ფულის გარდა, ბევრი სხვა საქონლის ექსპორტისათვის და ეს ხელს უშლის იმას, რომ ორსავე ქვეყანაში ფულის ღირებულებაზე მომხდარი გავლენა ისე დიდი იყოს, როგორც ეს სხვებზე მოსალოდნელი იქნებოდა.

გარდა გაუმჯობესებებისა ტექნიკისა და მანქანებში, არსებობს კიდევ მრავალი სხვა მიზეზი, რომელიც მუდამ გავლენას ახდენს ვაჭრობის ბუნებრივ მსვლელობაზე და არღვევს წონასწორობას და ფულის შეფარდებითს ღირებულებას. საექსპორტო ან საიმპორტო პრემიები და ახალი ხარკები პროდუქტებზე, ზოგჯერ პირდაპირ და ზოგჯერ არაპირდაპირ, აღმრევად მოქმედებენ ბუნებრივ გაცვლითს ვაჭრობაზე და ინვევენ ამიტომ ფულის იმპორტის ან ექსპორტის საჭიროებას, რათა ფასები შეესაბამოს ვაჭრობის ბუნებრივ მსვლელობას; და ეს შედეგი

წარმოიშობა არა მარტო იმ ქვეყანაში, სადაც პერტურბაციის მომხდენ მიზეზს აქვს ადგილი, არამედ, მეტ-ნაკლებ, სავაჭრო მსოფლიოს ყოველ ქვეყანაში.

ეს რამდენამდე გასაგებად გვიხდის ფულის ღირებულების სხვადასხვაობას სხვადასხვა ქვეყნებში; იგი გვიხსნის, თუ რატომ არის ადგილობრივი პროდუქტების ფასები, აგრეთვე დიდი მოცულობის მქონე პროდუქტების ფასები, თუმცა მათ შედარებით მცირე ღირებულება აქვთ, რატომ არის, სხვა მიზეზებისგან დამოუკიდებლად, უფრო მაღალი იმ ქვეყნებში, სადაც ჰყვავიან მანუფაქტურები. ორი ქვეყნიდან, რომელთაც ზედმინევით ერთნაირი მოსახლეობა ჰყავთ და ერთნაირი ნაყოფიერების შემცველი მიწის ერთნაირი რაოდენობა — აგრეთვე სასოფლო მეურნეობის ერთნაირი ცოდნით — აქვთ დამუშავებული, ნედლი პროდუქტის ფასები უფრო მაღალი იქნება იმ ქვეყანაში, რომელიც უფრო დახელოვნებულია საექსპორტო საქონელთა წარმოებაში და უკეთეს მანქანებს ხმარობს. მოგების ნორმას, ალბათ, ძალიან მცირე განსხვავება ექნება, იმიტომ რომ ხელფასი, ანუ მუშისთვის რეალურად მიცემული გასამრჯელო, შეიძლება ერთნაირი იყოს ორსავე ქვეყანაში; მაგრამ ეს ხელფასი, ისე როგორც ნედლი პროდუქტი, ფულის უფრო დიდი ჯამით შეფასდება იმ ქვეყანაში, რომელშიაც, მისი ტექნიკისა და მანქანების უპირატესობის გამო, ბევრი ფული შეიზიდება მისი პროდუქტების სამაგიეროდ.

თუ ამ ორი ქვეყნიდან ერთს უპირატესობა აქვს ერთი განსაზღვრული ხარისხის საქონელთა წარმოებაში და მეორეს — სხვა ხარისხის საქონელთა წარმოებაში, იმ შემთხვევაში არც ერთ მათგანში ადგილი არ ექნება ძვირფას ლითონთა მნიშვნელოვან მიქცევას; მაგრამ თუ ერთის უპირატესობა გადაჭრით სჭარბობს მეორისას, ეს შედეგი აუცილებელი იქნება.

ამ თხზულების წინა ნაწილში ჩვენ, საგნის გასამარტივებლად, ვგულისხმობდით, რომ ფულს ყოველთვის ერთნაირი ღირებულება აქვს შენარჩუნებული; ახლა კი ჩვენ შევეცდებით დავანახოთ მკითხველს, რომ ფულის ღირებულების ჩვეულებრივ ცვლილებებს გარდა და იმ ცვლილებების გარდა, რომლებიც საერთოა მთელი სავაჭრო ქვეყნიერებისათვის, არის კიდევ ნაწილობრივი ცვლილებები, რომლებსაც ფული ექვემდებარება ცალკეულ ქვეყნებში, და რომ ფაქტიურად ფულის ღირებულება არასოდეს არაა ერთნაირი ორ ქვეყანაში, ვინაიდან იგი დამოკიდებულია

მათ ხარკთა სისტემაზე, სამრეწველო დახელოვნებაზე, ჰავის უპირატესობაზე, ბუნებრივ სიმდიდრეზე და მრავალ სხვა მიზეზებზე.

თუმცა ფული განუწყვეტილად ექვემდებარება ამგვარ ცვლილებებს და ამის გამო იმ საქონელთა ფასებსაც, რომლებიც მეტწილად ქვეყნებში ინარმოება, მნიშვნელოვანი განსხვავება აქვს, მაგრამ ფულის არც მიქცევა და არც მოქცევა არ ახდენს არავითარ გავლენას მოგების ნორმაზე. კაპიტალის რაოდენობა არ დიდდება მიმოქცევის საშუალებათა რაოდენობის გადიდების გამო. თუ რენტა, რომელსაც ფერმერი უხდის მემამულეს და ხელფასი, რომელსაც იგი აძლევს თავის მუშებს, ერთ ქვეყანაში 20%-ით უფრო მაღალია, ვიდრე მეორეში, და თუ, ამავე დროს, ფერმერის კაპიტალის ნომინალური ღირებულებაც მეტია 20%-ით, მისი მოგების ნორმა ზედმინვენით ისეთივე იქნება, როგორც წინათ იყო, თუმცა იგი 20%-ით მეტადაც ჰყიდის თავის ნედლ პროდუქტს.

მოგება — და ეს ხშირად უნდა გავიმეოროთ — დამოკიდებულია ხელფასზე; არა ნორმალურ ხელფასზე, არამედ რეალურზე; არა გირვ. სტერლინგების რიცხვზე, რომელსაც ყოველწლიურად აძლევდნენ მუშას, არამედ იმ შრომის დღეების რიცხვზე, რომელიც საჭიროა ამ გირვანქების მისაღებად. ამიტომ ხელფასი შეიძლება ერთნაირ შეფარდებაში იყოს რენტის მიმართ და მთელი პროდუქტის მიმართ, რომელიც მიწისგან მიიღება, თუნდა რომ ერთ ქვეყანაში მუშა კვირაში ათ შილინგს იღებდეს და მეორეში — თორმეტს.

საზოგადოების განვითარების ადრეულ საფეხურებზე, როდესაც მრეწველობა მცირედ განვითარებულია და ყველა ქვეყანაში დაახლოებით ერთნაირი პროდუქტები — დიდი მოცულობის შემცველი და უაღრესად საჭირო პროდუქტები — ინარმოება, ფულის ღირებულება სხვადასხვა ქვეყნებში განისაზღვრება უმთავრესად იმ მანძილით, რომლითაც ეს ქვეყნები დაშორებული არიან ძვირფას ლითონთა მომცემ სამადნეებს; მაგრამ რამდენადაც საზოგადოებაში ვითარდება სანარმოო ხელოვნება და პროგრესი და სხვადასხვა ერები იძენენ განსაკუთრებულ გამოცდილებას მანუფაქტურებში, ძვირფას ლითონთა ღირებულების რეგულატორად იქცევა უმთავრესად უპირატესობა იმ მანუფაქტურებში, თუმცა მანძილი მაინც კიდევ შედის ანგარიშში.

ვიგულისხმობთ, რომ ხალხი ანარმოებს მხოლოდ პურს, ხვასტაგს და მსხვილ მაუდს და რომ ოქრო მხოლოდ ამ პროდუქტების გაზიდვის გზით მიიღება იმ ქვეყნებიდან, რომელნიც მას ანარმოებენ, ან იმათგან,

რომელთაც ის ქვეყნები ექვემდებარებიან. ამ შემთხვევაში, ბუნებრივია, ოქროს უფრო დიდი საცვლელი ღირებულება ექნება პოლონეთში, ვიდრე ინგლისში, იმ უფრო დიდი ხარჯების გამო, რომლებიც განეული უნდა იქნეს ისეთი დიდი მოცულობის შემცველი პროდუქტის გადასაზიდად შორეულ მანძილზე, როგორც არის პური, და აგრეთვე იმ უფრო დიდი ხარჯების გამო, რომლებიც დაკავშირებულია ოქროს გაგზავნასთან პოლონეთში.

ოქროს ღირებულების ამ განსხვავებას ანუ, რაც იგივეა, პურის ფასის ამ განსხვავებას ორ ქვეყანაში ადგილი ექნებოდა, თუნდაც რომ პურის წარმოების სიადვილე ინგლისში, მინის უფრო დიდი ნაყოფიერობისა და უპირატესობის გამო დახელოვნებასა და მუშის იარაღებში, გაცილებით აღემატებოდეს პურის წარმოების სიადვილეს პოლონეთში.

მაგრამ თუ პოლონეთმა პირველმა განავითარა თავისი მრეწველობა, თუ მან წარმატებით დაამზადა ისეთი საქონელი, რომელიც ყველგან მოითხოვება და რომელიც პატარა მოცულობაში დიდ ღირებულებას შეიცავს, ან თუ იგი დაჯილდოვებული აღმოჩნდა რაიმე ისეთი განსაკუთრებული ბუნებრივი პროდუქტით, რომელიც ყოველგან მოითხოვება და რომელიც არც ერთ სხვა ქვეყანას არ მოეპოება, იმ შემთხვევაში იგი ამ საქონლის გაცვლის გზით მიიღებს ოქროს დამატებით რაოდენობას, რაც მისი პურის, ხვასტაგის და მსხვილი მაუდის ფასზე გავლენას მოახდენს. მანძილის არახელსაყრელობა, ალბათ, უხვად განონანსწორდება იმ სარგებლობით, რომელსაც იძლევა დიდი ღირებულების მქონე საექსპორტო საქონლის ფლობა, და ფულს პოლონეთში ხანგრძლივად უფრო დაბალი ღირებულება ექნება, ვიდრე ინგლისში. თუ, პირიქით, დახელოვნებასა და მანქანების მხრივ უპირატესობა ინგლისის მხარეზე არის, — უკვე არსებულს კიდევ მიემატება ერთი საფუძველი იმისა, თუ რატომ უნდა ჰქონდეს ოქროს ნაკლები ღირებულება ინგლისში, ვიდრე პოლონეთში, და რატომ პურს, ხვასტაგასა და მსხვილ მაუდს უნდა ჰქონდეს უფრო მაღალი ფასი პირველ ქვეყანაში.

ეს არის, ჩემის აზრით, ის ორად ორი მიზეზი, რომელიც განსაზღვრავს ფულის შეფარდებით ღირებულებას მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყნებში; თუმცა ხარკები კი ინვესტაციის წონასწორობის დარღვევას ფულის რაოდენობაში, მაგრამ ეს წარმოსდგება იმის გამო, რომ ხარკები ართმევს იმ ქვეყანას, რომელშიაც შემოღებული არის, ზოგ უპირატესობას, რომელიც მას აქვს დახელოვნებისა, გამრჯელობისა და ჰავის მეოხებით.

მე ვცდილობდი გულდასმით გამეტარებია განსხვავება ფულის დაბალ ღირებულებასა და პურის ღირებულებას შორის ან რომელიმე სხვა საქონლის ღირებულებას შორის, რომელთანაც შეიძლება ფული იქნეს შედარებული. ჩვეულებრივ თვლიან, რომ აქ ჩვენ საქმე გვაქვს ერთი და იმავე მოვლენასთან; მაგრამ ცხადია, რომ, პურის ფასი 5-დან მაღლა იწევს 10 შილინგანდე მუშებისთვის, ეს შეიძლება გამოწვეული იყოს ან ფულის ღირებულების დაწევით, ან პურის ღირებულების აწევით. ასე, ჩვენ დავინახეთ, რომ, რადგან, მზარდი მოსახლეობის გამოსაკვებად, აუცილებელი ხდება სულ უფრო და უფრო ცუდი ხარისხის მინის დამუშავებაზე გადასვლა, პურის ღირებულებამ უნდა აიწიოს სხვა საგნების ღირებულებასთან შედარებით. ამიტომ, თუ ფულს იგივე ღირებულება აქვს შენარჩუნებული, პური ამ ფულის მეტ რაოდენობაზე გაიცვლება, ე. ი. მისი ფასი აიწევს. პურის ფასის ასეთივე აწევა შეიძლება წარმოსდგეს მანქანების ისეთი გაუმჯობესების გამო მრეწველობაში, რომლის მეოხებით ჩვენ შესაძლებლობა გვექნება განსაკუთრებით იაფად დავამზადოთ საქონელი, ვინაიდან ამის შედეგი იქნება ფულის მოქცევა; ფულის ღირებულება დაიწევს, და ამიტომ იგი პურის ნაკლებ რაოდენობაზე გაიცვლება. მაგრამ პურის მაღალი ფასიდან გამომდინარე შედეგები, როდესაც ეს შედეგები წარმოშობილია პურის ღირებულების აწევით, და როდესაც გამომწვეულია ფულის ღირებულების დაწევით, სრულიად სხვადასხვა არის. ორსავე შემთხვევაში ხელფასის ფულადი ფასი აიწევს, მაგრამ თუ ეს წარმოსდგება ფულის ღირებულების დაწევის გამო, იმ შემთხვევაში მაღლა აიწევს არა მარტო ხელფასის ფულადი ფასი, არამედ პურის და ყველა სხვა საქონელთა ფასიც. თუ ფაბრიკანტმა მეტი უნდა გადაიხადოს ხელფასად, სამაგიეროდ მეტსაც მიიღებს მის მიერ დამზადებულ პროდუქტებში და მოგების ნორმა უცვლელი დარჩება. მაგრამ როდესაც პურის ფასის აწევა წარმოების სიძნელის შედეგი არის, მოგება დაეცემა, იმიტომ რომ ფაბრიკანტი იძულებული იქნება მეტი იხადოს ხელფასად და შესაძლებლობა კი არ ექნება აინაზღაუროს ეს თავისი მანუფაქტურული საქონლის ფასის აწევით.

ყოველი გაუმჯობესება, სამაძნეების დამუშავების გასაადვილებლად მოხდენილი, რომლის გამო ძვირფასი ლითონები ნაკლები შრომით შეიძლება მოპოებულ იქნეს, საერთოდ დაბლა სწევს ფულის ღირებულებას. ფული მაშინ საქონელთა ნაკლებ რაოდენობაზე გაიცვლება ყველა ქვეყანაში. მაგრამ თუ რომელიმე ქვეყანა განირჩევა თავისი მანუფაქტურე-

ბით, ასე რომ ძლიერდება ფულის მიქცევა მასში, იმ შემთხვევაში ფულის ღირებულება იმ ქვეყანაში იქნება უფრო დაბალი და პურის და შრომის ფასი — შედარებით უფრო მაღალი, ვიდრე რომელსამე სხვა ქვეყანაში.

ფულის ამ მაღალი ღირებულების მაჩვენებელი არ იქნება სათამაშო კურსი; თამაშუქების გაცვლა შეიძლება წინანდებურად *al pari* ხდებოდეს, თუნდაც რომ პურის და შრომის ფასი ერთ ქვეყანაში 10, 20 ან 30%-ით უფრო მაღალი იყოს, ვიდრე მეორეში. ნაგულისხნე გარემოებებში ფასების ასეთი განსხვავება ბუნებრივი მოვლენა იქნება, და სათამაშო კურსი შეიძლება მხოლოდ *al pari*-ზე იყოს, უკეთუ იმ ქვეყანაში, რომელიც თავისი მანუფაქტურებით განირჩევა, შეზიდული იყო ფულის საკმარის რაოდენობა, რათა ამის გამო მისი პურის და შრომის ფასი მაღლა აწეულიყო. მართალია, თუ სხვა ქვეყნებმა აკრძალეს ფულის გაზიდვა და გაატარეს იძულებითი დამორჩილება ასეთი კანონისადმი, მათ შეუძლიათ ნამდვილად ხელი შეუშალონ პურის და შრომის ფასის აწევას სამრეწველო ქვეყანაში, ვინაიდან ასეთ აწევას შეიძლება ადგილი ჰქონდეს მხოლოდ ძვირფას ლითონთა მიქცევის შემდეგ, თუ ვიგულისხმებთ, რომ ქალაქის ფული არაა ხმარებაში; მაგრამ მათ არ ძალუძთ ხელი შეუშალონ იმას, რომ სათამაშო კურსი ფრიად არახელსაყრელი იყოს მათთვის. თუ ინგლისი იქნებოდა ეს სამრეწველო ქვეყანა და შესაძლებელი იქნებოდა ფულის იმპორტისათვის ხელის შეშლა, მაშინ სათამაშო კურსი საფრანგეთთან, ჰოლანდიასთან და ესპანეთთან შესაძლებელია 5, 10 ან 20%-ით ყოფილიყო ამ ქვეყნების წინააღმდეგ.

როდესაც ფულის დენას გზა ძალად შეკრული აქვს, და ფულს არ შეუძლია თავის ნორმალურ დონეზე დამყარდეს, მაშინ არ არსებობს არავითარი საზღვარი სათამაშო კურსის შესაძლებელი ცვლილებებისთვის. შედეგები იმ შედეგების მსგავსი არის, რომლებიც წარმოსდგება, როდესაც ქალაქის ფულს, რომელსაც არ ეძლევა ლითონზე განაღდება მისი მქონებელის სურვილისამებრ, სავალდებულო კურსი აქვს მიკუთვნებული. ასეთი ფულის მიმოქცევა აუცილებლად შემოფარგულია იმ ქვეყნით, სადაც იგი გამოშვებული არის; ამ ფულს არ შეუძლია, როდესაც იგი მეტად ჭარბად მოიპოება, გავრცელდეს სხვა ქვეყნებში. მიმოქცევის დონე დარღვეულია და სათამაშო კურსი აუცილებლად არახელსაყრელი იქნება იმ ქვეყნისთვის, სადაც ეს ფული ზომას გადაჭარბებული რაოდენობით მოიპოება. სწორედ ასეთივე იქნებოდა ლითონური მიმოქცევის შედეგები, თუ იძულებითი საშუალებებით, გვერდაუვლელი კანონების

გზით, ფული დაჭერილი იქნებოდა ქვეყანაში მაშინ, როდესაც ვაჭრობის მიმდინარეობა მას ეწევა სხვა ქვეყნებისაკენ.

თუ თითოეულ ქვეყანას ფულის სწორედ ის რაოდენობა აქვს, რაც მას უნდა ჰქონდეს, ფულს, სინამდვილეში, არ ექნება სათანადო ღირებულება ყველა ქვეყანაში: ბევრი საქონლის მიმართ ეს განსხვავება შეიძლება შეადგენდეს 5-ს, 10-ს ან 20 %-საც კი; მაგრამ სათამასუქო კურსი იქნება *al pari*. 100 გირვ. სტერლინგი ინგლისში, ან ვერცხლი, რომელსაც 100 გირვ. სტერლინგი შეიცავს, იყიდის 100 გირვ. სტერლინგის თამასუქს ანუ თანატოლ ვერცხლის რაოდენობას საფრანგეთში, ესპანეთში ან ჰოლანდიაში.

როდესაც ჩვენ ვლაპარაკობთ სათამასუქო კურსზე და ფულის შედარებითს ღირებულებაზე სხვადასხვა ქვეყნებში, სრულიად არ უნდა მივიღოთ მხედველობაში ის ფულის ღირებულება, რომელიც გამოიხატება პროდუქტებით ამა თუ იმ ქვეყანაში. სათამასუქო კურსი არასოდეს არ გაიგება ფულის შედარებითი ღირებულების პურით, მაუდით ან სხვა რაიმე საქონლით შეფასების გზით, არამედ — ერთი ქვეყნის სამიმოქცევო საშუალების მეორე ქვეყნის სამიმოქცევო საშუალებით შეფასების გზით.

სათამასუქო კურსი შეიძლება აგრეთვე განვსაზღვროთ სამიმოქცევო საშუალების შედარებით რაიმე, ორივე ქვეყნისთვის საერთო საზომთან. თუ 100 გირვ. სტერლინგის თამასუქი, ინგლისზე გაცემული, საქონლის იმავე რაოდენობას იყიდის საფრანგეთში ან ესპანეთში, რასაც იმავე თანხის თამასუქი, ჰამბურგზე გაცემული, იმ შემთხვევაში კურსი ჰამბურგსა და ინგლისს შორის *al pari* არის; მაგრამ თუ ინგლისზე გაცემული თამასუქი 130 გირვ. სტერლინგსა იმაზე მეტს ვერ იყიდის, რასაც ჰამბურგზე გაცემული თამასუქი 100 გირვ. სტერლინგის თანხისა, იმ შემთხვევაში სათამასუქო კურსი 30%-ით არის ინგლისის წინააღმდეგ.

ინგლისში იქნებ შესაძლებელია 100 გირვ. სტერლინგმა იყიდოს თამასუქი ანუ უფლება 101 გირვ. სტერლინგის მიღებისა ჰოლანდიაში, 102 გირვ. სტერლინგის მიღებისა საფრანგეთში და 105 გირვ. სტერლინგის მიღებისა ესპანეთში. ამ შემთხვევაში ამბობენ, რომ სათამასუქო კურსი ინგლისსა და ამ ქვეყნებს შორის 1%-ით არის ჰოლანდიის წინააღმდეგ, 2%-ით — საფრანგეთის წინააღმდეგ და 5%-ით — ესპანეთის წინააღმდეგ. ეს იმის მაჩვენებელია, რომ მიმოქცევს საშუალებათა დონე ამ ქვეყნებში უფრო მაღალია, ვიდრე უნდა იყოს, და მათი სამიმოქცევო

საშუალებების შედარებითი ღირებულება და ინგლისისა და უკონგნებლიე al pari გახდება, როდესაც პირველთა სამიმოქცევო საშუალებენი შემცირდება ან ინგლისის გამრავლდება.

იმათ, რომელნიც ამტკიცებენ, რომ ჩვენმა სამიმოქცევო საშუალებამ ფასდაცემა განიცადა, უკანასკნელი ათი წლის განმავლობაში, როდესაც სათამასუქო კურსი ირყეოდა 20-სა და 30 %-ს შორის ჩვენი ქვეყნის წინააღმდეგ, არასოდეს არ უთქვამთ, როგორც მათ ამას აბრალებდნენ, რომ ფულს არ შეიძლება ჰქონდეს ერთ ქვეყანაში სხვადასხვა საქონელთან შედარებით მეტი ღირებულება, ვიდრე მეორეში; მაგრამ ისინი ამტკიცებდნენ, რომ არ შეიძლება დაჭერილ იქნეს ინგლისში 130 გირვ. სტერლინგი, თუ იგი ფასდაცემული არაა, თუ, ჰამბურგის ან ჰოლანდიის ფულით შეფასებული, იგი მეტ ღირებულებას არ წარმოადგენს, ვიდრე ზოდი 100 გირვ. სტერლინგისა.

ჰამბურგში 130 სრულფასიანი გირვანქის გაგზავნის შემდეგ, გაგზავნის ხარჯად 5 გირვ. სტერლინგის გაღებით, მე იქ მექნებოდა 125 გირვ. სტერლინგი; მაშ, ამ შემთხვევაში, რა მაიძულებდა დავთანხმებულიყავი 130 გირვ. სტერლინგი მიმეცა თამასუქში, რომელიც 100 გირვ. სტერლინგს მომცემდა ჰამბურგში, თუ არ ის გარემოება, რომ ჩემი გირვანქები არ იყო სრულფასიანი გირვ. სტერლინგები? ეს გირვანქები გაფუჭებული იყო, მათი შინაგანი ღირებულება ჰამბურგის გირვანქებისაზე დაბალი იყო, და თუ მე მათ მართლა გავგზავნიდი იქ, ხარჯად 5 გირვ. სტერლინგის გაღებით, ისინი იქ მხოლოდ 100 გირვ. სტერლინგად გაიყიდებოდა. ჩემ 130 ლითონურ გირვ. სტერლინგში მე ჰამბურგში 125 გირვ. სტერლინგს მივიღებდი, მაგრამ ქალაქის გირვ. სტერლინგებში მე შემიძლია მივიღო მხოლოდ 100 გირვ. სტერლინგი; და, მიუხედავად ამისა, ამტკიცებდნენ მაინც, 130 ქალაქის გირვ. სტერლინგს იგივე ღირებულება აქვს, რაც 130 გირვ. სტერლინგს ვერცხლით ან ოქროთით.

მართალია, ზოგნი ამტკიცებდნენ უფრო საფუძვლიანად, რომ 130 ქალაქის გირვ. სტერლინგის ღირებულება არ უდრის 130 ლითონურ გირვ. სტერლინგის ღირებულებას; მაგრამ ისინი ამბობდნენ, ლითონური ფულის ღირებულება შეიცვალა და არა ქალაქის ფულისო. მათ სურდათ სიტყვის „ფასდაცემის“ მნიშვნელობა შემოეფარგლათ ღირებულების ნამდვილი დაცემით და არა შედარებითი განსხვავებით ფულის ღირებულებასა და იმ ნორმალურ მასშტაბებს შორის, რომლითაც ფულს მონესრიგება აქვს კანონის მიერ მიცემული. წინათ 100 გირვ. სტერლინგ

ინგლისურ ფულს იგივე ღირებულება ჰქონდა, რაც 100 გირვ. სტერ-ლინგ ჰამბურგის ფულს; 100 გირვ. სტერლინგის თამასუქს, ინგლისზე ან ჰამბურგზე გაცემულს, ყოველ სხვა ქვეყანაში საქონლის სრულიად ერთნაირი რაოდენობის ყიდვა შეეძლო. ახლახან კი იმავე საგნების მისა-ღებად მე იძულებული ვიყავი 130 გირვ. სტერლინგი ფული გამეცა, მაშინ როდესაც ჰამბურგს მათი მიღება შეეძლო 100 გირვანქა ფულით. უკეთუ ინგლისურ ფულს შენარჩუნებული ჰქონდა წინანდელი ღირებულება, მაშ ჰამბურგის ფულის ღირებულება უნდა ანუელიყოს. მაგრამ სადაა ამის დამამტკიცებელი საბუთი? როგორ დავრწმუნდეთ, რომ ინგლი-სის ფულის ღირებულება დაეცა ან რომ ჰამბურგის ფულის ღირებულე-ბამ აინია? არ არსებობს მასშტაბი, რომლითაც შესაძლებელი იყოს ამის განსაზღვრა. ესაა მოსაზრება, რომელიც დამტკიცებას ვერ დაემყარება, არ შეგვიძლია მისი არც გადაჭრით მტკიცება, არც გადაჭრით უარყო-ფა. მსოფლიოს ხალხები ადრიაანად უნდა დარწმუნებულიყვნენ იმაში, რომ ბუნებაში არ არსებობს ღირებულების ნორმალური მასშტაბი, რომ-ლისათვის მათ შეეძლოთ შეუცდომლად მიემართათ, და ამიტომ აირჩიეს საზომი იარაღი, რომელიც მათ საერთოდ ნაკლებ ცვალებდი ეჩვენათ, ვიდრე რომელიმე სხვა საქონელი.

ამ მასშტაბს უნდა ვიყოთ ჩვენ დაყრდნობილი, სანამ კანონი არ შეცვ-ლილა და ნაპოვნი არაა რაიმე სხვა ისეთი საქონელი, რომლით სარგე-ბლობა ჩვენ მოგვეცემს უფრო სრულყოფილ ნორმალურ მასშტაბებს, ვი-დრე არის ის, რომელიც ჩვენ გვაქვს დანესებული. სანამ ოქრო შეადგენს ჩვენს ქვეყანაში ერთადერთ ნორმალურ მასშტაბს, ფული ფასდაცემული იქნება, როდესაც გირვ. სტერლინგი არ უდრის თავისი ღირებულებით 5 დრახმ. და 3 გრან. ოქროს, დანესებული სინმინდისას, სულერთია, მალ-ლა იწვეს თუ დაბლა იწვეს საერთო ღირებულება.

* * *

ხატკუმი

ხარკი შეადგენს ქვეყნის მიწისა და შრომის პროდუქტის ნაწილს, რომელიც გადადის მთავრობის განკარგულებაში; იგი გადაიხდება ყოველთვის, ბოლოს და ბოლოს, ქვეყნის ან კაპიტალიდან, ან შემოსავლიდან.

ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, რომ ქვეყნის კაპიტალი არის ძირითადი, ან საბრუნავი, მისი მეტი ან ნაკლები გამძლეობის მიხედვით. ძნელია ზედმინევით იმის განსაზღვრა, თუ სად იწყება განსხვავება ძირითადად და საბრუნავ კაპიტალს შორის, იმიტომ რომ კაპიტალის გამძლეობის საფეხურთა რიცხვი თითქმის უსასრულო არის. ქვეყნის საზრდო მოიხმარება და აღიდგინება ერთხელ მაინც წელიწადში; მუშის ტანსაცმელი მოიხმარება და აღიდგინება, ალბათ, არა უხშირესად, ვიდრე ყოველ ორ წელიწადში; მისი სახლი და ავეჯეულობა კი ათი ან ოცი წლის პერიოდის ხანგრძლივობისთვისაა ნაანგარიშევი.

როდესაც პროდუქტების რაოდენობა, რომელიც წლის განმავლობაში მიიღება განსაზღვრულ ქვეყანაში, აღემატება მის წლიურ მოხმარებას, ამბობენ — მისი კაპიტალი დიდდებაო; როდესაც მის წლიურ მოხმარებას არც კი ჰფარავს მისი წლიური წარმოება, ამბობენ — მისი კაპიტალი მცირდებაო. ამრიგად, კაპიტალი შეიძლება გადიდდეს ან წარმოების გადიდების გამო, ანდა არაპროდუქტიული მოხმარების შემცირების გამო.

თუ მთავრობის მოხმარება დიდდება დამატებითი ხარკების გადახდევენების გამო და იგი იფარება ან წარმოების გადიდებით, ანდა ხალხის მხრივ მოხმარების შემცირებით, იმ შემთხვევაში ხარკები შემოსავალს დაანეება და ეროვნული კაპიტალი ხელუხლებელი დარჩება; მაგრამ თუ წარმოება არ გადიდდა ან მთელი ხალხის მოხმარება არ შემცირდა, ხარკები აუცილებლად კაპიტალს დაანეება, ე. ი. შეეხება იმ ფონდს, რომელიც პროდუქტიული მოხმარებისათვისაა დანიშნული.²¹

იმ პროპორციით, როგორც ქვეყნის კაპიტალი შემცირდება, შემცირდება მისი პროდუქტიც. ამიტომ, თუ ხარჯების განევა განიგრძობა ხალხისა და სახელმწიფოს მხრივ და თუ წლიური რეპროდუქცია მუდამ მცირდება, ხალხისა და სახელმწიფოს რესურსები მზარდი სისწრაფით დაიშრიტება, და შედეგი იქნება სილატაკე და განადგურება.

მიუხედავად ინგლისის მთავრობის უზარმაზარი ხარჯებისა უკანასკნელი 20 წლის განმავლობაში, ძნელად რომ შეიძლებოდეს ეჭვის შეტანა იმაში, რომ გადიდებული წარმოება ხალხის მხრივ ჭარბად ანონას-ნორებდა ამ ხარჯებს. ეროვნული კაპიტალი არა თუ ხელუხლებელი დარჩა, არამედ მნიშვნელოვნადაც გაიზარდა, და ხალხის წლიური შემოსავალი, მისი ხარკების გადახდის შემდეგაც კი, ამჟამად, ალბათ, უფრო დიდია, ვიდრე იყო ჩვენი ისტორიის რომელსაღმე წინანდელ პერიოდში.

ამის დასამტკიცებლად ჩვენ შეგვიძლია აღვნიშნოთ მოსახლეობის ზრდა, მინათმოქმედების გაფართოება, გემთმშენებლობის და მანუფაქტურების განვითარება, დოკების აგება, მრავალი არხის გახსნა და ბევრი სხვა ძვირადღირებული სარენაო; ყველაფერი ეს მოწმობს როგორც კაპიტალის, ისე წლიური წარმოების ზრდას.

მაგრამ უხარკებოდ კაპიტალის ეს ზრდა, უეჭველია, კიდევ უფრო დიდი იქნებოდა. ისეთი ხარკები არ არსებობს, რომელთაც არ ჰქონდეთ ტენდენცია შეასუსტონ ძალა კაპიტალის დაგროვებისა. ყველა ხარკი აუცილებლად აწვება კაპიტალს, ან შემოსავალს. თუ იგი აწვება კაპიტალს, შესაბამისად უნდა შემცირდეს ის ფონდი, რომლის მიხედვით განისაზღვრება სიდიდე ქვეყნის პროდუქტიული გამრჯელობისა; და თუ იგი აწვება შემოსავალს, იგი ან ამცირებს დაგროვებას, ან აიძულებს ხარკის გადამხდელთ ხარკის დასაფარავად სათანადო ზომით შეამცირონ არსებობისა და კომფორტისთვის საჭირო საგნების წინანდელი არაპროდუქტიული მოხმარება. ზოგ ხარკს ბევრად მეტი ზომით აქვს ასეთი მოქმედება, ვიდრე სხვებს; მაგრამ დაბეგერის დიდი ბოროტება მდგომარეობს არა იმდენად იმაში, რომ იგი დაედება ამა თუ იმ ობიექტს, რამდენადაც მის მოქმედებას საერთო ჯამში.

ხარკი არა აუცილებლად აწვება კაპიტალს, როდესაც დაბეგრილია კაპიტალი, და შემოსავალს, როდესაც დაბეგრილია შემოსავალი. თუ 1000 გირვ. სტერლინგის ოდენობის წლიური შემოსავლიდან მე 100 გირვ. სტერლინგი ხარკი უნდა გადავიხადო, ეს ნამდვილად იქნება შემოსავლის ხარკი, უკეთუ მე დაეკმაყოფილდები დანარჩენი 900 გირვ. სტერლინგის დახარჯვით; მაგრამ თუ მე წინანდებურად 1000 გირვ. სტერლინგს ვხარჯავ, ეს იქნება კაპიტალის ხარკი.

ვთქვათ, კაპიტალი, რომელიც მე 1000 გირვ. სტერლინგ შემოსავალს მაძლევს, უდრის 10 000 გირვ. სტერლინგს, 1%-ის ოდენობის ხარკი ამ

კაპიტალზე შეადგენს 100 გირვ. სტერლინგს. მაგრამ ჩემი კაპიტალი მით შეუხებელი დარჩება, უკეთუ მე, ამ ხარკის შემდეგ, ვკმაყოფილდები 900 გირვ. სტერლინგის დახარჯვით ჩემს თავზე.

ყველა ადამიანის თვისებადი სურვილი, რომ შეინარჩუნოს თავისი მდგომარეობა ცხოვრებაში და თავისი სიმდიდრე დაიცვას იმ სიმაღლეზე, რომელსაც ერთხელ უკვე მიაღწია, იწვევს იმას, რომ მეტი წილი ხარკები, კაპიტალზე იქნება დანესებული თუ შემოსავალზე, შემოსავლიდან გადაიხდება. ამიტომ დაბეგვრის ზრდასა ანუ მთავრობის ხარჯების გადიდებასთან ერთად, რაოდენობა ხალხის მიერ ყოველწლიურად მოხმარებულ საგანთა უნდა შემცირდეს, უკეთუ ხალხს არ ძალუძს სათანადოდ გაადიდოს თავისი კაპიტალი და შემოსავალი. მთავრობის პოლიტიკისა ამოცანა იმაში უნდა მდგომარეობდეს, რომ ხალხის ამ მისწრაფებას დაგროვებისადმი ხელი შეუწყოს. მთავრობა არასოდეს არ უნდა ანებსდეს ისეთ ხარკებს, რომლებიც აუცილებლად კაპიტალს დაანეება, ვინაიდან, თუ იგი ასე არ მოიქცა, შეასუსტებს შრომის შესანახად დაწინშულ ფონდს და მით შეამცირებს ქვეყნის სამერმისო წარმოებას.

ინგლისში ასეთი პოლიტიკა უგულველყოფილი იყო. ასე, შემოღებული იყო ხარკი ანდერძის დამტკიცებაზე, ხარკი მემკვიდრეობაზე და სხვადასხვა ხარკი საკუთრების გადასვლაზე გარდაცვლილთაგან ცოცხლებზე. თუ 1000 გირვ. სტერლინგის ოდენობის მემკვიდრეობა 100 გირვ. სტერლინგის ოდენობის ხარკით არის დაბეგრილი, მემკვიდრე 900 გირვ. სტერლინგად სთვლის ამ მემკვიდრეობას და არავითარი განსაკუთრებული სტიმული არა აქვს ეს 100 გირვ. სტერლინგი ხარკი დაჰფაროს თავის ხარჯებში დაზოგვის მოხდენის გზით; ქვეყნის კაპიტალი, ამრიგად, მცირდება. ხოლო, მას რომ ნამდვილად 1000 გირვ. სტერლინგი მიეღო და ვალდებული ყოფილიყო 100 გირვ. სტერლინგი გადაეხადა როგორც ხარკი შემოსავალზე, ღვინოზე, ცხენებზე, ან მომსახურებებზე, იგი, ალბათ, შეამცირებდა ანუ, უფრო სწორად, არ გაადიდებდა თავის ხარჯებს ამ თანხით, და ქვეყნის კაპიტალი ხელუხლებელი დარჩებოდა.

„ხარკები საკუთრების გადასვლაზე გარდაცვლილთაგან ცოცხლებზე“, — ამბობს ადამ სმიტი, — „ანება ბოლოს და ბოლოს, და უშუალოდ, იმ პირთ, რომლებზედაც საკუთრება გადადის. მინის გაყიდვაზე დანესებული ხარკები მთლად გამყიდველს ანება. გამყიდველი თითქმის ყო-

ველთვის იძულებულია გაყიდოს და ამიტომ ის ფასი უნდა აიღოს, რასაც აძლევენ. მყიდველი მხოლოდ იშვიათ შემთხვევაშია იძულებული იყიდოს, და ამიტომ მხოლოდ იმ ფასს აძლევს, რაც მას უნდა. იგი ანგარიშობს, რა დაუჯდება მას მინა ფასით და ხარკით ერთად. რაც უფრო მეტის გადახდა დასჭირდება მას ხარკის სახით, მით უფრო ნაკლების მიცემის მსურველი იქნება იგი ფასის სახით. მაშასადამე, ასეთი ხარკები თითქმის ყოველთვის აწვება გაჭირვებაში მყოფ ადამიანს და ამიტომ ძალიან მკაცრია და შემავინროვებელი". „საღერბო საფასურები და ფულად ვალდებულებათა და სასესხო ხელწერილების სარეგისტრაციო საფასურები მთლად მოვალეს აწვება და ფაქტიურად ყოველთვის მის მიერ გადაიხდება. იმგვარივე სასამართლოს საფასურები აწვება მესარჩლეს. ეს საფასურები ამცირებს მესარჩლისთვის და მოპასუხისათვისაც სადავო საგნის კაპიტალიზაციას. რაც უფრო დიდია რაიმე ქონების შესაძენად გაწეული ხარჯები, მით უფრო ნაკლებია შენაძენის წმინდა ღირებულება. ყველა ხარკი, სხვადასახვაგვარი ქონების გადაცემაზე დაწესებული, რამდენადაც იგი ამ ქონების კაპიტალიზაციას ამცირებს, იწვევს იმ ფონდების შემცირებას, რომლებიც შრომის შესანახადაა დანიშნული. ყველა ისინი მეტ-ნაკლებ საზიანო ხარკებს წარმოადგენენ, რომელნიც ადიდებენ ხელმწიფის შემოსავალს, რაც იშვიათად ხმარდება სხვა მშრომელების შენახვას თუ არ არაპროდუქტიულებისა, და ამასთან ხმარდება ხალხის კაპიტალის ხარჯზე, რაც მხოლოდ პროდუქტიული მშრომელების შენახვას ემსახურება".

მაგრამ ეს არაა ერთადერთი საწინააღმდეგო შენიშვნა ქონების გადაცემაზე დაწესებული ხარკების მიმართ; ისინი ხელს უშლიან კაპიტალის განაწილებას უაღრეს ხელსაყრელად საზოგადოებისთვის. საერთო კეთილდღეობის ინტერესისათვის საჭიროა ყოველგვარი გაადვილება ეძლეოდეს ყოველგვარი ქონების გადაცემას და გაცვლა-გამოცვლას, რადგან ამის მეოხებით ყოველგვარი კაპიტალი უფრო ადვილად იპოვის გზას იმათ ხელში გადასასვლელად, რომელნიც მას საუკეთესოდ გამოიყენებენ ქვეყნის წარმოების გასადიდებლად. „რატომ?“ — კითხულობს ბ-ნი სეი — „სურს ვინმეს თავისი მიწის გაყიდვა იმიტომ, რომ მხედველობაში აქვს სხვა, უფრო პროდუქტიული გამოყენება თავისი ფონდებისათვის? რისთვის სურს სხვას ამ მიწის ყიდვა? იმისთვის, რომ გამოყენება მისცეს კაპ-

იტალს, რომელიც მას მეტად მცირე შემოსავალს აძლევს, ან რომელიც მას უქმად უდევს, ან რომელიც, მისი აზრით, შეიძლება უკეთ იქნეს გამოყენებული. ეს გაცვლა-გამოცვლა გაადიდებს საერთო შემოსავალს, ვინაიდან ადიდებს ამ პირთა შემოსავალს. მაგრამ თუ გადასახადები ისე უზომოდ დიდია, რომ შეუძლებელს ხდის ამ გაცვლა-გამოცვლას, მაშინ ისინი დაბრკოლებას შეადგენენ საერთო შემოსავლის გადიდებისათვის". მაგრამ ეს ხარკები ადვილად ასაკრეფია, და ეს გარემოება, ბევრის აზრით, რამდენადმე ანაზღაურებს მათ მავნებელ მოქმედებას.

* * *

ხატუმი ნელ პბდრუცტუ

ამ თხზულების ერთ-ერთ წინა თავში, მგონია, სრულიად დამაკმა-
ყოფილებლად დავამყარე ის დებულება, რომ პურის ფასი განისაზღვრე-
ბა მისი წარმოების ხარჯებით მხოლოდ და მხოლოდ იმ მიწაზე ანუ, უკეთ
რომ ვთქვათ, იმ კაპიტალით, რომელიც არავითარ რენტას არ იხდის.
აქედან გამომდინარეობს, რომ ყველაფერი, რასაც შეუძლია გაადიდოს
წარმოების ხარჯები, გაადიდებს ფასს, და ყველაფერი, რასაც შეუძლია
დასწიოს წარმოების ხარჯები, დაბლა დასწევს ფასს. აუცილებლობა
უფრო ღარიბი მიწის დამუშავებისა, ანუ პროდუქტის შემცირება მოცე-
მული დამატებითი კაპიტალის გამოყენებისას უკვე დამუშავებაში მყოფ
მიწაზე, აუცილებლად მაღლა ასწევს ნედლი პროდუქტის საცვლელ ღი-
რებულებას. მანქანების გამოგონება, რომელნიც შესაძლებლობას აძლე-
ვენ მიწათმოქმედს ნაკლები სანარმოო ხარჯებით მიიღოს თავისი პური,
აუცილებლად დაბლა დასწევს პურის საცვლელ ღირებულებას. ყოველი
ხარკი, რომელიც შეიძლება მიწათმოქმედს დაკისრებული ჰქონდეს საა-
დგილმამულო ხარკის სახით, ათისთავისა თუ მიღებულ პროდუქტზე
დანესებული ხარკის სახით, გაადიდებს წარმოების ხარჯებს და, მამასა-
დამე, მაღლა ასწევს ნედლი პროდუქტის ფასს.

თუ ნედლი პროდუქტის ფასმა იმდენად არ აიწია მაღლა, რომ მიწათ-
მოქმედს ხარკი აუნაზღაუროს, იგი, რასაკვირველია, თავს დაანებებს
მოსაქმეობას, რომელშიაც მისი მოგების საერთო ღონეზე დაბლა დაეცა;
ეს გამოიწვევს მიწოდების შემცირებას, ვიდრე შეუსუსტებელი მოთხოვ-
ნა ნედლი პროდუქტის ფასის ისეთ აწევას არ გამოიწვევს, რომ მისი წარ-
მოება ისევე მომგებიანი გახდება, როგორც კაპიტალის მოთავსება ყო-
ველ სხვა საქმეში.

ფასის აწევა ერთადერთი საშუალებაა, რითაც მიწათმოქმედს შეუ-
ძლია გადაიხადოს ხარკი და მიიღოს წინანდებურად ჩვეულებრივი სა-
ერთო მოგება თავისი კაპიტალის გამოყენებით. იგი ვერ გამორიცხავდა
ხარკს რენტიდან და ვერ გადააქისრებდა მას მემამულეს, იმიტომ რომ
იგი არავითარ რენტას არ იხდის. იგი ხარკს ვერ გამორიცხავდა თავისი
მოგებიდანაც, იმიტომ რომ მას არა აქვს საფუძველი განაგრძოს საქნე,

რომელიც პატარა მოგებას იძლევა, როდესაც ყველა სხვა მოსაქმეობა უფრო დიდი მოგების მომცემი არის. ამიტომ არ შეიძლება დავეჭვდეთ იმაში, რომ მას ექნება შესაძლებლობა მაღლა ასწიოს ნედლი პროდუქტის ფასი იმ თანხის ოდენობით, რომელიც ხარკს უდრის.

ნედლ პროდუქტზე დაწესებულ ხარკს მემამულე არ გადაიხდის; არ გადაიხდის ფერმერიც, არამედ გადაიხდის, გადიდებული ფასის სახით, მომხმარებელი.

რენტა — და ეს უნდა გვახსოვდეს — არის სხვაობა პროდუქტის რაოდენობათა შორის, რაც მიიღება თანატოლი ნაწილებით შრომის და კაპიტალისა, რომელნიც ერთი და იმავე ხარისხის მიწაზე გამოიყენებიან. ან-და გვახსოვდეს, გარდა ამისა, რომ ფულადი და ხორბლით გამოსახული მიწის რენტა ერთნაირი პროპორციით არ იცვლება. ნედლ პროდუქტზე დაწესებული ხარკი, საადგილმამულო ხარკი ან ათისთავი ცვლილებას მოახდენს ხორბლით გამოსახულ რენტაში მაშინ, როდესაც ფულად რენტას უცვლელს დასტოვებს.

თუ, როგორც ჩვენ წინათ ვიგულისხმეთ, დამუშავებაში არის სამი ხარისხის მიწა და კაპიტალის ერთნაირი რაოდენობით

1-იდან მიიღება 180 კვარტერი პური,

2-იდან „ 170 „ „

3-იდან „ 160 „ „

იმ შემთხვევაში 1-ის რენტა იქნება 20 კვარტერი, სხვაობა 1-სა და 3-ს შორის, რენტა 2-ისა — 10 კვარტერი, სხვაობა 2-სა და 3-ს შორის, ხოლო 3 სრულიად არ იქნება რენტის გადამხდელი.

თუ პურის ფასი იყო 4 გირვ. სტერლინგი კვარტერისთვის, — 1-ის ფულადი რენტა შეადგენს 80 გირვ. სტერლინგს და 3 2-ისა — 40 გირვ. სტერლინგს.

ვიგულისხმობთ ახლა, რომ პური დაბეგრულია 8 შილ. ხარკით კვარტერზე. ამ შემთხვევაში მისი ფასი აინევს 4 გირვ. სტერლ. და 8 შილინგამდე; და თუ მემამულეები პურით გამოსახულ რენტას იმავეს იღებდნენ, რასაც უწინ, — 1-ის რენტა შეადგენს 88 გირვ. სტერლინგს და 2-ის — 44 გირვ. სტერლინგს. მაგრამ ისინი ვერ მიიღებენ ხორბლით გამოსახულ წინანდელ რენტას; ხარკი უფრო მძიმედ, ვიდრე 3-ს, იმიტომ რომ იგი პურის უფრო დიდ რაოდენობაზე იქნება აღებული. ფასს განსაზღვრავს სიძნელე წარმოებისა 3-ზე, და პურის ფასი მაღლა აინევს 4 გირვ. სტერლ.

და 8 შილინგამდე, რათა 3-ზე გამოყენებული კაპიტალის მოგებას შეეძლოს გაუთანასწორდეს კაპიტალის საერთო მოგების დონეს.

პროდუქტი და ხარკი აღნიშნული სამი ხარისხის მიწაზე ასეთი იქნება:

№ 1 იძლევა 180 კვარტერს, რაც 4 გირვ. სტერელ. 8 შილინგის კვლობაზე კვარტერისთვის შეადგენს	792 გირვ. სტერელ.
ამას გამოაკლდება 16,3 კვარტერის ღირებულება ანუ რვა-რვა შილინგი 180 კვარტერზე	72 „ „
წმინდა პროდუქტი ხორბლად 163,7 კვარტერი; წმინდა პროდუქტი ფულად	720 გირვ. სტერელ.
№ 2 იძლევა 170 კვარტერს, რაც 4 გირვ. სტერელ. 8 შილინგის კვლობაზე შეადგენს	748 გირვ. სტერელ.
ამას გამოაკლდება 15,4 კვარტერის ღირებულება 4 გირვ. სტერელ. შილინგის კვლობაზე კვარტერისთვის ანუ რვა-რვა შილინგი 170 კვარტერზე	68 „ „
წმინდა პროდუქტი ხორბლად 154,6 კვარტ.; წმინდა პროდუქტი ფულად	680 გირვ. სტერელ.
№ 3 იძლევა 160 კვარტერს, რაც 4 გირვ. სტერელ. 8 შილინგის კვლობაზე კვარტერისთვის შეადგენს . . .	704 გირვ. სტერელ.
ამას გამოაკლდება 14,5 კვარტერის ღირებულება 4 გირვ. სტერელ. 8 შილინგის კვლობაზე კვარტერისთვის ანუ რვა-რვა შილინგი 160 კვარტერზე	64 „ „
წმინდა პროდუქტი ხორბლად 145,5 კვარტ.; წმინდა პროდუქტი ფულად	640 გირვ. სტერელ.

1-ის ფულადი რენტა წინანდებურად შეადგენს 80 გირვ. სტერლინგს ანუ სხვაობას 720 გირვ. სტერლინგსა და 640 გირვ. სტერლინგს შორის, და 2-სა — 40 გირვ. სტერლინგს, ანუ სხვაობას 680 გირვ. სტერლინგს შორის; მაგრამ ხორბლით გამოსახული რენტა 1-ისა დაინევს, 20 კვარტერიდან ჩამოვა 18,2 კვარტერზე, ანუ სხვაობაზე 163,7 კვარტერსა და 145,5 კვარტერს შორის, და 2-ისა — 10 კვარტერიდან 9,1 კვარტერზე, ანუ სხვაობაზე 154,6 კვარტერსა და 145,5 კვარტერს შორის.

ამრიგად, პურზე დაწესებული ხარკი პურის მომხმარებლებს დააწევა და მის ღირებულებას, ყველა სხვა საქონლის ღირებულებასთან შედარებით, ასწევს ხარკის პირდაპირპროპორციულად. რამდენადაც ნედლი პროდუქტი შედის სხვა საქონელთა შემადგენლობაში, ამ უკანასკნელთა

ღირებულებაც სათანადოდ მაღლა აიწევს, უკეთუ ხარკის მოქმედება არ წონასწორდება სხვა მიზეზთა მოქმედებით. ფაქტიურად ისინი დაბეგრული იქნებიან არაპირდაპირი ხარკით და მათი ღირებულება აიწევს ხარკის შესაბამისად.

მაგრამ ნედლ პროდუქტზე და მუშის საარსებო საგნებზე დანესებულ ხარკს სხვა მოქმედებაც ექნება: იგი მაღლა ასწევს ხელფასს. სამოსახლეო პრინციპის მოქმედების გამო კაცობრიობის გამრავლებაზე, უდაბლესი კლასის ხელფასი არასოდეს არ შეიძლება დიდხანს იმ დონეზე მნიშვნელოვნად მაღლა იდგეს, რომელსაც ბუნება და ჩვეულება მოითხოვს მუშის შენახვისათვის. ამ კლასს არასოდეს არ ძალუძს აიტანოს დაბეგრის რამდენადმე მნიშვნელოვანი ნაწილი, და ამიტომ, თუ მუშებს უხდებათ ზედმეტი მ შილინგის გადახდა კვარტერ ხორბალში და უფრო ნაკლები წანამატის გადახდა სხვა საარსებო საგნებში, მათ არ შეეძლებათ წინანდელი ხელფასით არსებობა და თავიანთი მოდგმის განგრძობა. ხელფასი აუცილებლად და გარდუვლად აიწევს, და მისი აწევის პროპორციულად მოგება დაიწევს. მთავრობა მიიღებს მ შილინგ ხარკს თითოეულ კვარტერზე, რომელიც ქვეყანაში მოიხმარება; ამ ხარკის ერთ ნაწილს გადაიხდიან პირდაპირ პურის მომხმარებლები; მეორე ნაწილს გადაიხდიან პირდაპირ შრომის დამქირავებლები, და ეს გავლენას მოახდენს ხელფასზე იმგვარადვე, როგორც რომ ხელფასი აწეულიყო შრომის მოთხოვნის გადიდების გამო მოწოდებასთან შედარებით ან მუშისთვის საჭირო საზრდოს და სხვა საარსებო საგნების მოპოების უფრო დიდი სიძნელის გამო.

რამდენადაც ხარკი მომხმარებლებს შეეხება, იგი იქნება თანაბარი ხარკი, მაგრამ რამდენადაც მოგებას შეეხება, იგი იქნება ცალმხრივი ხარკი იმიტომ, რომ არ შეეხება არც მემამულეს და არც ფულად კაპიტალისტს, ვინაიდან ისინი შემდეგშიც მიიღებენ: პირველი — წინანდელ ფულად რენტას და მეორე — წინანდელ ფულად დივიდენდს. ამრიგად, მიწის პროდუქტზე დანესებული ხარკი მოქმედებს ამგვარად:

ჯერ ერთი, იგი მაღლა სწევს ნედლი პროდუქტის ფასს ხარკის თანატოლი თანხით და, ამიტომ, აწეება მომხმარებელს მისი მოხმარების პროპორციულად.

მეორე, იგი მაღლა სწევს ხელფასს და დაბლა სწევს მოგებას.

ასეთი ხარკის წინააღმდეგ შემდეგი შენიშვნები შეიძლება გაკეთებულ იქნეს:

პირველი: ის, რომ, სწევს რა მალა ხელფასს და დაბლა მოგებას, იგი წარმოადგენს არათანაბარ ხარკს, რადგან ამცირებს ფერმერის, ვაჭრისა და მრეწველის შემოსავალს და დაუბეგრავს ტოვებს მემამულის, ფულადი კაპიტალისტის და ყველა იმათ შემოსავალს, რომელნიც მტკიცე შემოსავალს იღებენ.

მეორე: ის, რომ პურის ფასის აწევასა და ხელფასის აწევას შორის გაივლის მნიშვნელოვნად ხანგრძლივი დრო, რომლის განმავლობაშიაც მუშა დიდ გაჭირვებას განიცდის.

მესამე: ის, რომ, სწევს რა მალა ხელფასს და დაბლა მოგებას, იგი ასუსტებს დაგროვებისადმი მისწრაფებას და მოქმედებს იმგვარადვე, როგორც მინის ბუნებრივი სიღარიბე.

მეოთხე: ის, რომ, ნედლი პროდუქტის ფასის აწევის გამო, მალა ინვესს ყველა იმ საქონლის ფასები, რომლებშიაც ნედლი პროდუქტი შედის, და ამიტომ საერთო ბაზარზე ჩვენ უცხო მრეწველებს თანაბარ პირობებში ვერ შევხვდებით.

პირველ შენიშვნაზე, რომ ასეთი ხარკი, სწევს რა მალა ხელფასს და დაბლა მოგებას, მოქმედებს არათანაბრად, ვინაიდან შეეხება ფერმერის, ვაჭრის და მრეწველის შემოსავალს და დაუბეგრავს სტოვებს მემამულის, ფულადი კაპიტალისტის და ყველა იმათ შემოსავალს, რომელნიც მტკიცე შემოსავალს იღებენ, პასუხად შეიძლება იმის თქმა, რომ, თუ ხარკის მოქმედება არათანაბარი არის, კანონმდებლობის საქმეა — თანაბარი გახადოს იგი იმ გზით, რომ პირდაპირ დაბეგროს საადგილმამულო რენტა და კაპიტალის დივიდენდები. თუ ეს მოხდება, მიღწეულ იქნება საშემოსავლო ხარკის ყველა მიზანი ისე, რომ ადგილი არ ექნება საძულველ ღონისძიებას — ყოველი ადამიანის საქმეებში ხელის ფათურს და მოხელეებისთვის ისეთი უფლებების მინიჭებას, რაც თავისუფალი ქვეყნის ჩვეულებებსა და გრძობებს ეწინააღმდეგება.

მეორე შენიშვნაზე, რომ პურის ფასის აწევასა და ხელფასის აწევას შორის გაივლის საკმაოდ ხანგრძლივი დრო, რომლის განმავლობაში დაბალი კლასები დიდ გაჭირვებას განიცდიან, მე ვუპასუხებ, რომ ხელფასის სხვადასხვა გარემოებაში ფრიად სხვადასხვა სისწრაფით მიჰყვება ნედლი პროდუქტის ფასს; რომ ერთ შემთხვევაში პურის ფასის აწევას წინ უძღვის ხელფასის აწევა; გარდა ამისა, ხელფასზე მოქმედება ზოგჯერ არის ნელი, ზოგჯერ სწრაფი.

ისინი, რომელნიც ამტკიცებენ, შრომის ფასს საარსებო საგნების ფასი განსაზღვრავსო, განვითარების იმ განსაკუთრებული მდგომარეობის ყოველთვის ანგარიშში მივიღებთ, რომელშიაც საზოგადოება შეიძლება იმყოფებოდეს, როგორც ეტყობა, ნამეტნავად აჩქარებით თანხმდებიან, რომ ხელფასის აწევა ან დაწევა ძალიან ნელა მიჰყვება საარსებო საგნების ფასის აწევას ან დაწევას. სურსათ-სანოვავის მაღალი ფასი შეიძლება შედეგი იყოს ფრიად სხვადასხვა მიზეზების და, ამის შესაბამისად, შეიძლება მას ფრიად სხვადასხვა მოქმედება ჰქონდეს. იგი შეიძლება წარმოსდგეს:

1. არასაკმარისი მონოდების გამო.
2. თანდათანობით მზარდი მოთხოვნის გამო, რომელიც, ბოლოს და ბოლოს, გადიდებული სანარმოო ხარჯებით შეიძლება დაკმაყოფილებულ იქნეს.
3. ფულის ღირებულების დაცემის გამო.
4. საარსებო საგნებზე დაწესებული ხარკების გამო.

ამ ოთხ მიზეზს არასაკმარისად განარჩევდნენ და განაცალკევებდნენ ერთმანეთისგან ისინი, რომელნიც იკვლევდნენ საარსებო საგნების მაღალი ფასის გავლენას ხელფასზე. განვიხილოთ ისინი ცალ-ცალკე.

ცუდი მოსავალი წარმოშობს სურსათის მაღალ ფასს, და მაღალი ფასი არის ერთადერთი საშუალება, რომელიც მოხმარებას აიძულებს შეეთანხმოს მონოდების მდგომარეობას. პურის ყველა მყიდველი რომ მდიდარი იყოს, ფასი შეიძლება სიმაღლემდე ასულიყო, მაგრამ შედეგი უცვლელი დარჩებოდა; ბოლოს და ბოლოს, ფასი ისე მაღალი გახდებოდა, რომ ნაკლებ მდიდრები იძულებული იქნებოდნენ ხელი აეღოთ იმ რაოდენობის განსაზღვრული ნაწილის მოხმარებაზე, რომელსაც ისინი ჩვეულებრივ მოიხმარებდნენ, ვინაიდან მარტოოდენ მოხმარების შემცირების გზით შეიძლებოდა მოთხოვნა დაწეულიყო მიწოდების ზომამდე. ასეთ გარემოებებში იმაზე უფრო უაზრო პოლიტიკა არ შეიძლება იყოს, როგორცაა ფულადი ხელფასის ძალად მოწესრიგება საზრდოს ფასის მიხედვით, და ამას კი ხშირად სჩადიან ღარიბთა შესახებ კანონების ყალბად გამოყენების დროს. ასეთი მუშას არ აძლევს ნამდვილ შეღავათს, იმიტომ რომ მისი შედეგი იქნება პურის ფასის კიდევ უფრო მაღლა აწევა, და,

ბოლოს და ბოლოს, მუშა იძულებული გახდება თავისი მოხმარება შეზღუდოს შეზღუდული მონოდების შესაბამისად. გარემოების ბუნებრივ მსვლელობისას, საზიანო და უგნური ჩარევის გარეშე, ცუდი მოსავლის გამო წარმომდგარ არასაკმარის მონოდებას არ მოჰყვებოდა შედეგად ხელფასის აწევა. ხელფასის აწევა წმინდა ნომინალურია იმათთვის, ვინც მას იღებს; იგი ადიდება კონკურენციას პურის ბაზარზე, და მისი საბოლოო შედეგი არის პურის მწარმოებლების და პურით მოვაჭრეების მოგების გადიდება. სინამდვილეში ხელფასი განისაზღვრება შეფარდებით საარსებო საგნების მიწოდებასა და მოთხოვნასა და შრომის მონოდებას და მოთხოვნას შორის; და ფული მარტოოდენ მოსაშუალებე იარაღია ანუ საზომი არის, რომლითაც ხელფასი გამოისახება. ამ შემთხვევაში, მაშასადამე, მუშის გაჭირვება აუცილებელია და არავითარ კანონმდებლობას არ ძალუძს მისთვის წამლის დადება; ერთადერთ საშუალებას წარმოადგენს დამატებით საზრდოს შემოზიდვა ან მისი შენაცვლება შესაფერისი სუროგატებით.

როდესაც პურის მაღალი ფასის გადიდებული მოთხოვნის შედეგი არის, მას ყოველთვის წინ უძღვის ხელფასის გადიდება, იმიტომ რომ მოთხოვნა ვერ გაიზრდება, თუ ხალხს არ გაუდიდდა საშუალებები იმის საყიდლად, რასაც იგი ნდომობს. კაპიტალის დაგროვება წარმოშობს, რასაკვირველია, გადიდებულ კონკურენციას შრომის დამქირავებელთა შორის და ამის გამო შრომის ფასი მაღლა იწევს. გადიდებული ხელფასი ყოველთვის არ იხარჯება უშუალოდ საზრდოზე; პირველად იგი მუშის სხვა, კომფორტის საგნების მოპოებას ემსახურება. მაგრამ მისი მდგომარეობის გაუმჯობესება მუშას აძლევს სტიმულს და შესაძლებლობასაც დაქორწინდეს, და მაშინ საზრდოს მოთხოვნა ოჯახის გამოსაკვებად განდევნის კომფორტის საგნების მოთხოვნას, რომლებზედაც დროებით მისი ხელფასი იხარჯებოდა. მაშასადამე, პურის ფასი მაღლა აიწევს; იმიტომ რომ მისი მოთხოვნა მატულობს იმიტომ, რომ საზოგადოებაში არიან ადამიანები, რომელთაც გაუდიდდათ საშუალებები მის საყიდლად; და ფერმერის მოგება მაღლა იწევს და მოგების საერთო დონეზე მაღლა იქნება, სანამ კაპიტალის საჭირო რაოდენობა არ იქნება პურის სანარმოებლად გამოყენებული. დაიწევს პურის ფასი, მას შემდეგ რაც ეს მოხდება, თავის წინანდელ დონემდე, თუ ხანგრძლივად დარჩება უფრო მაღლა, ეს დამოკიდებული იქნება იმ მინის ხარისხზე, რომელზედაც პურის დამატებითი რაოდე-

ნობა მიღებული. თუ ეს რაოდენობა ისეთივე ნაყოფიერების მქონე მიწაზე მიღებული, როგორც უკანასკნელად დამუშავებაში მყოფი მიწა იყო, და ამასთან არა შრომის უფრო დიდი ხარჯით, იმ შემთხვევაში ფასი დაინეგს თავის წინანდელ დონემდე; ხოლო თუ უფრო ღირებულ მიწაზე მიღებული, ფასი ხანგრძლივად აწეული დარჩება. თავდაპირველად ხელფასის გადიდება წარმოსდგებოდა შრომის მოთხოვნის გადიდების გამო; რამდენადაც იგი ხელს უწყობდა დაქორწინებას და ბავშვების გამოკვებას ხმარდებოდა, მას შედეგად ჰქონდა შრომის მიწოდების გადიდება. მაგრამ როდესაც მიწოდება გადიდდება, ხელფასი ისევე თავის წინანდელ ზომამდე დაინეგს, თუ პურის ფასმა დაინია თავის წინანდელ დონემდე; თუ პურის დამატებითი რაოდენობა უფრო დაბალი ხარისხის მიწაზე იყო მიღებული, ხელფასი მაინც წინანდელზე უფრო მაღალი იქნება. მაღალი ხელფასი სრულიადაც არაა უხვ მიწოდებასთან შეუთავსებელი: ფასი ხანგრძლივად აწეული არის არა მარტო იმიტომ, რომ პროდუქტის რაოდენობა არაა საკმარისი, არამედ იმიტომ, რომ იგი გადიდებული ხარჯებით იყო წარმოებული. სინამდვილეში ხშირად მოხდება, რომ, როდესაც მოსახლეობის გამრავლებას ბიძგი აქვს მიცემული, ამ უკანასკნელის მოქმედება უფრო ძლიერი არის, ვიდრე ამას მოითხოვდა მდგომარეობა; მოსახლეობა შეიძლება გაიზარდოს და, ჩვეულებრივ, იზრდება იმდენად, რომ, შრომის მოთხოვნის გადიდების მიუხედავად, იმ ფონდების მიმართ, რომლებიც მუშების შესანახად არის დანიშნული, იგი პროპორციულად უფრო დიდი იქნება, ვიდრე კაპიტალის გადიდებაზე იყო. მაშინ ადგილი აქვს რეაქციას, ხელფასი თავის ბუნებრივ დონეზე დაბლა ეცემა და ასეთ მდგომარეობაში დარჩება მანამდე, ვიდრე აღდგენილი არ იქნება ჩვეულებრივი შეფარდება მიწოდებასა და მოთხოვნას შორის. ამ შემთხვევაში, მაშასადამე, პურის ფასის აწევას წინ უძღვის ხელფასის აწევა და ამიტომ პირველი არავითარ გასაჭირს არ აყენებს მუშას.

საზრდოს ფასის აწევის მეორე მიზეზს ფულის ღირებულების დაცემა, სამადნეებიდან ძვირფასს ლითონთა უხვად მოქცევის გამო ან საბანკო პრივილეგიების ბოროტად გამოყენების გამო. მაგრამ ფულის ღირებულების დაცემა არავითარ ცვლილებას არ იწვევს წარმოებული საზრდოს რაოდენობაში. იგი ხელუხლებელს ტოვებს აგრეთვე მუშების რიცხვს, ისე როგორც მოთხოვნას მათ მიმართ, იმიტომ რომ აქ არ ხდება კაპიტალის არც გადიდება, არც შემცირება. საარსებო საგანთა რაოდენობა

დენობა, რომელიც მუშას ხვდება, დამოკიდებულია როგორც საარსებო საგანთა შედარებით მოთხოვნასა და მიწოდებაზე, ისე შრომის შედარებით მოთხოვნასა და მიწოდებაზე, ფული კი მარტოოდენ საზომი იარაღია რაოდენობის გამოსახაზავად, და რადგან არც ერთი და არც მეორე არ შეცვლილა, ამიტომ მუშის ნამდვილ გასამჯელოშიც ცვლილება არა იქნება რა. ფულადი ხელფასი აინვეს, მაგრამ ის შესაძლებლობას მისცემს მუშას საარსებო საგანთა მხოლოდ იგივე რაოდენობა ჰქონდეს, რაც წინათ ჰქონდა. ისინი, ვინც ამ პრინციპს არ სცნობენ, მოვალენი არიან გვიჩვენონ, რატომ არ უნდა ჰქონდეს ფულის გამრავლებას შედეგად შრომის აწევა, როცა ამ შრომის რაოდენობა არ გადიდებულა მაშინ, როდესაც, როგორც თვით ისინი აღიარებენ, ფულის გამრავლება გამოინვევდა ფეხსაცმლის, ქუდების და პურის ფასის აწევას, უკეთუ ამ საქონელთა რაოდენობა არ ყოფილა გადიდებული. ქუდების და ფეხსაცმლის შეფარდებით საბაზრო ღირებულებას განსაზღვრავს ფეხსაცმლის მოთხოვნა და მიწოდება ქუდების მოთხოვნასა და მიწოდებასთან შეფარდებით, ხოლო ფული მარტოოდენ საზომი იარაღია, რომლითაც მათი ღირებულება გამოისახება. თუ ქუდების ფასი გაორკეცდა, გაორკეცდება ფეხსაცმლის ფასიც, და ისინი იმავე შეფარდებით ფასს შეინარჩუნებდნენ. ასევე, თუ პურის ფასი და მუშის საარსებო საგანთა ფასი გაორკეცდა, გაორკეცდება შრომის ფასიც; და ვიდრე საარსებო საგნებისა და შრომის ჩვეულებრივს მოთხოვნაში და მიწოდებაში ცვლილება არა მომხდარა რა, არ არის საფუძველი, რატომ არ უნდა შეინარჩუნონ მათ თავიანთი შეფარდებით ღირებულება.

არც ფულის ღირებულების დაცემა, არც ნედლ პროდუქტზე დაწესებული ხარკი, თუმცა თითოეული ეს გარემოება ფასს მალლა სწევა, გავლენას აუცილებლად არ ახდენს ნედლი პროდუქტის რაოდენობაზე ან იმ ადამიანთა რიცხვზე, რომელთაც ძალუძთ მისი ყიდვა და სწადიათ მისი მოხმარება. ძალიან ადვილი გასაგებია, თუ რატომ, როდესაც ქვეყნის კაპიტალი არარეგულარულად მატულობს, ხელფასი მალლა იწევს მაშინ, როდესაც პურის ფასი წინანდელი რჩება ან ნაკლები პროპორციით იწევს მალლა; და რატომ, როდესაც ქვეყნის კაპიტალი კლებულობს, ხელფასი ეცემა მაშინ, როდესაც პურის ფასი სტაციონარული რჩება ან გაცილებით ნაკლები პროპორციით იწევს დაბლა. ეს მოვლენა საკმაოდ დიდხანს გრძელდება; მიზეზი იმაში მდგომარეობს, რომ შრომა ისეთი საქონელი

არის, რომელიც არ შეიძლება გადიდებულ ან შემცირებულ იქნეს სურვილისამებრ. თუ ბაზარზე ქუდები ნამეტნავად ცოტაა მოთხოვნასთან შედარებით, მათი ფასი აიწევს, მაგრამ მოკლე ხნით, იმიტომ რომ წლის განმავლობაში ქუდების რაოდენობა, მრეწველობის ამ დარგში მეტი კაპიტალის გამოყენების გზით, შეიძლება რა ზომაც გვინდა იმ ზომამდე იქნეს გადიდებული, და ამიტომ მათი საბაზრო ფასი არ შეიძლება დიდხანს მნიშვნელოვნად აღემატებოდეს მათ ბუნებრივ ფასს. მაგრამ ადამიანების შესახებ ასე არაა. არ შეიძლება მათი რიცხვის გადიდება ერთ-ორ წელიწადში, თუ ადგილი აქვს კაპიტალის გადიდებას, ან მათი როცხვის სწრაფად შემცირება, როდესაც კაპიტალი უკუსვლაშია. და ამიტომ, რადგან მუშახელის რიცხვი მატულობს ან კლებულობს ნელა, ხოლო შრომის შესანახად დანიშნული ფონდები მატულობს ან კლებულობს სწრაფად, მნიშვნელოვნად ხანგრძლივი დრო გაივლის ხოლმე მანამდე, სანამ შრომის ფასს განსაზღვრა მიეცემოდეს ზედმიწევნითად პურის და სხვა საარსებო საგნების ფასის მიხედვით. მაგრამ ფულის ღირებულებებს დანევის შემთხვევაში ან პურზე ხარკის არსებობის შემთხვევაში აუცილებლობას არ შეადგენს შრომის ჭარბი მიწოდება ან შრომის მიმართ მოთხოვნის შემცირება, და ამიტომ არ არის საფუძველი, რატომ უნდა განიცადოს აქ მუშამ ხელფასის ნამდვილი შემცირება.

პურზე დანესებული ხარკი არ ამცირებს პურის რაოდენობას აუცილებლად, იგი მხოლოდ მაღლა სწევს მის ღირებულებას; იგი არ ამცირებს აუცილებლად პურის მოთხოვნას მიწოდებასთან შედარებით. მაშ, რატომ უნდა შეამციროს მან მუშისთვის გადახდილი წილი? ვიგულისხმობთ სიმართლედ, რომ იგი შეამცირებს იმ რაოდენობას, რომელიც ეძლევა მუშას, სხვა სიტყვებით, რომ იგი მაღლა არ ასწევს მუშის მიერ მოხმარებული პურის ფასს. განა არ გადააჭარბებს მაშინ პურის მიწოდება მის მოთხოვნას? ანა პურის ფასი არ დაიწევს? და განა, ამრიგად, მუშა არ მიიღებს თავის ჩვეულებრივ წილს? ასეთ შემთხვევაში ნამდვილად კაპიტალი გამეცლებოდა მიწათმოქმედებას, ვინაიდან, თუ პურის ფასი არ აიწევდა ხარკის მთელი ოდენობის შესაბამისად, მოგება მიწათმოქმედებაში მოგების საერთო ნორმაზე დაბლა იქნებოდა და კაპიტალი უფრო ხელსაყრელ გამოყენებას მოძებნიდა. ამრიგად, რაც შეეხება ნედლ პროდუქტზე დანესებულ ხარკს, რომელიც ჩვენი განხილვის საგანს შეადგენს ამჟამად, მე მგონია, ნედლი პროდუქტის ფასის აწევასა და მუშის ხელფა-

სის აწვევას შორის არ იქნება ისეთი ინტერვალი, რომლის განმავლობაში გაჭირვება მიადგება მუშას; და ამიტომ ეს კლასი არავითარ შევიწროებას არ განიცდიდა, გარდა იმისა, რაც მას ყოველგვარი სხვა ხარკისაგან ექნებოდა, სახელდობრ: გარდა რისკისა, რომ ხარკი იქნებ შეასუსტებდა შრომის შესანახად დანიშნულ ფონდებს და მით შრომის მიმართ მოთხოვნას დააბრკოლებდა ან დაბლა დასწევდა.

რაც შეეხება მესამე სანინალმდეგო შენიშვნას ნედლ პროდუქტზე დანესებული ხარკების შესახებ, სახელდობრ, რომ ხელფასის აწვევა და მოგების დანევა ასუსტებს დაგროვებისადმი მისწრაფებას და ისევე მოქმედებს, როგორც მინის ბუნებრივი სიღარიბე, მე შევეცადე ამ ნაშრომის სხვა ნაწილში მეჩვენებია, რომ დაზოგვის განხორციელება თანაბარ ეფექტიურად შეიძლება როგორც ხარჯების შემცირების გზით ისე წარმოების გაფართოების გზით, როგორც საქონელთა ღირებულების დანევისას, ისე მოგების ნორმის აწვევისას. თუ ჩემმა მოგებამ 100 გირვ. სტერლინგიდან აინია 1200 გირვ. სტერლინგამდე, მაშინ როდესაც ფასები წინანდელია დარჩენილი, იმ შემთხვევაში ჩემი უნარი დაზოგვის გზით ჩემი კაპიტალის გადიდებისა იზრდება; მაგრამ იმდენად არ იზრდება, როგორც ეს იქნებოდა, ჩემი მოგება რომ წინანდელი დარჩენილიყო, ხოლო საქონელთა ფასი ისე დანეულიყო, რომ 800 გირვ. სტერლინგით იმდენი საქონლის ყიდვა შემძლებოდა, რამდენსაც წინათ 1000 გირვ. სტერლინგით ვყიდულობდი.

თანხა, რომელიც ხარკით მოითხოვება, უნდა იქნეს აკრეფილი, და საკითხი უბრალოდ იმაში მდგომარეობს, იქნება ეს თანხა კერძო პირთაგან აღებული მათი მოგების შემცირების გზით თუ საქონელთა ფასის აწვევის გზით, რომლებზედაც ეს მოგება დაიხარჯება.

დაბეგვრა, რა ფორმისაც უნდა იყოს იგი, წარმოადგენს მხოლოდ არჩევას ორ ბოროტებაში; თუ იგი გავლენას არ ახდებს მოგებაზე ან შემოსავლის სხვა წყაროებზე, გავლენა უნდა იქონიოს ხარჯებზე; და სავსებით სულერთია, რას დაედება ხარკი, ოღონდ მისი ტვირთი თანაბრად გადანაწილდეს და რეპროდუქციას არ აფერხებდეს. წარმოებაზე ან კაპიტალის მოგებაზე დანესებულ ხარკებს — შეეხებიან ისინი მოგებას უშუალოდ, თუ არაპირდაპირ შეეხებიან მას მინის ან მისი პროდუქტის დაბეგვრის გზით — სხვა ხარკების წინაშე ის უპირატესობა აქვს, რომ — უკეთეს სხვა შემოსავალიც დაბეგრილი არის — საზოგადოების არც ერთ

კლასს არ შეუძლია თავი დააღწიოს მათ და ყოველი ადამიანი იხდის თავისი საშუალებების კვალობაზე.

ხარჯზე დანესებული ხარკებისგან თავის დაღწევა შეუძლია ძუნწს; მას, შეიძლება, 10 000 გირვ. სტერლ. შემოსავალი აქვს წელიწადში და ხარჯავს მხოლოდ 300 გირვ. სტერლინგს; მაგრამ მოგებაზე დანესებული ხარკების — პირდაპირის თუ არაპირდაპირის — გადახდას იგი თავს ვერ დააღწევს; იგი მათ გადაიხდის ან იმ გზით, რომ გაიღებს თავისი პროდუქტის ნაწილს ან ამ ნაწილის ღირებულებას, ანდა იმ გზით, რომ, წარმოებისთვის აუცილებელი საგნების ფასის აწევის გამო, იგი მოკლებული იქნება შესაძლებლობას წინანდელი ზომით დააგროვოს კაპიტალი. მართალია, მან შეიძლება შემოსავალი წინანდელი ღირებულებისა მიიღოს, მაგრამ იგი ვერ მიიღებს თავის განკარგულებაში შრომისა და იმ მასალების წინანდელ რაოდენობას, რომლებზედაც ეს შრომა შეიძლება გამოყენებულ იქნეს.

უკეთესა თუ ის ქვეყანა სხვებისგან განცალკევებულია და არც ერთ თავის მეზობელთან ვაჭრობას არ აწარმოებს, — მას არას გზით არ შეუძლია თავისი ხარკების რაიმე ნაწილი სხვებს გადააკისროს. ნაწილი მისი მიწის და შრომის პროდუქტისა სახელმწიფო საჭიროებას მოხმარდება, და მე მგონია, რომ საკითხს იმის შესახებ, თუ საიდან აიღება ხარკები: მოგებიდან, სასოფლო-სამეურნეო თუ სამრეწველო პროდუქტებიდან, მცირე მნიშვნელობა აქვს, — უკეთეს, რასაკვირველია, ხარკები არათანაბარ ტვირთად არ აწევა იმ კლასს, რომელიც დაგროვებას და დაზოგვას ეწევა. თუ ჩემი წლიური შემოსავალი 1000 გირვ. სტერლინგს შედაგენს და უნდა გადავიხადო ხარკები 100 გირვ. სტერლინგის რაოდენობით, — ჩემთვის მცირე მნიშვნელობა აქვს, ვიხდი მე ამ თანხას ჩემი შემოსავლიდან, ვიტოვებ რა ჩემთვის მხოლოდ 900 გირვ. სტერლინგს, თუ ვიხდი 100 გირვ. სტერლინგს ზედმეტად სასოფლო-სამეურნეო პრიდუქტებში და მანუფაქტურულ ნაწარმებში. უკეთეს, 100 გირვ. სტერლინგი შეადგენს ჩემს სამართლიან წილს ქვეყნის ხარჯებში, დაბეგვრის ღირსება იმაში მდგომარეობს, რომ უზრუნველყოს სწორედ ამ 100 გირვ. სტერლინგის, და არა მეტი ან ნაკლების ჩემ მიერ გადახდა; და არც ერთი სხვა წესით არ შეიძლება ისე საიმედოდ ამის განხორციელება, როგორც ხელფასის, მოგების ან ნედლი პროდუქტის დაბეგვრის გზით.

მეოთხე და უკანასკნელი საწინააღმდეგო შენიშვნა, რომელიც ჩვენ დაგვრჩა განსახილველი, იმაში მდგომარეობს, რომ ნედლი პროდუქტის

ფასის ანევის გამო ყველა იმ საქონელთა ფასი აინევეს, რომლებშიაც ნედლი პროდუქტი შედის, და ამის გამო ყველა იმ საქონელთა ფასი აინევეს, რომლებშიაც ნედლი პროდუქტი შედის, და ამის გამო ჩვენ უცხო მრეწველს თანაბარ პირობებში ვერ შევხვდებით საერთო ბაზარზე.

უნინარეს ყოვლისა, პურის და ყველა შინაურ საქონელთა ფასმა არ შეიძლება ფაქტიურად მაღლა აინიოს ძვირფას ლითონთა მოქცევის გარეშე, იმიტომ რომ მაღალი ფასების დროს საქონელთა მოცემულ რაოდენობას ვერ მიმოაქცევს ფულის იგივე რაოდენობა, რაც მიმოაქცევს დაბალი ფასების არსებობისას; და ძვირფასს ლითონთა ყიდვა ძვირი საქონლით არასოდეს არ შეიძლება. თუ მეტი ოქრო არის საჭირო, მის მისაღებად უნდა გაცემულ იქნეს გაცვლის გზით მეტი და არა ნაკლები საქონელი. ფულის ნაკლებობა არ შეიძლება ქალაქის ფულით იქნეს დაფარული, იმიტომ რომ ქალაქი კი არ განსაზღვრავს ოქროს, როგორც საქონლის, ღირებულებას, არამედ ოქრო განსაზღვრავს ქალაქის ღირებულებას. მაშასადამე, თუ ოქროს ღირებულებამ არ დაინია, ქალაქი არ შეიძლება მიემატოს მიმოქცევის საშუალებას უიმისოდ, რომ მან ფასდაცემა არ განიცადოს. და რომ ოქროს ღირებულება ვერ დაინევეს, ეს ჩვენთვის ნათელი გახდება, თუ მხედველობაში მივიღებთ, რომ ოქროს, როგორც საქონლის, ღირებულება იმ საქონელთა რაოდენობით უნდა წესრიგდებოდეს, რომლებიც უცხოელებს უნდა მიეცეს გაცვლისას მის სამაგიეროდ. როდესაც ოქრო იაფია, საქონელი ძვირი არის, ხოლო როდესაც ოქრო ძვირია, საქონელი იაფი არის და მისი ფასი დაბლა ინევეს. მაგრამ რადგან არ არის არავითარი საფუძველი მოველოდეთ, რომ უცხოელებმა ჩვეულებრივზე უფრო იაფად გაჰყიდონ თავიანთი ოქრო, ამიტომარაა დასაჯერებელი, რომ ამ შემთხვევაში ადგილი ექნეს საზოგადოდ ოქროს მოქცევას. ხოლო ასეთი მოქცევის გარეშე არ შეიძლება მისი რაოდენობა გადიდდეს ანუ მისმა ღირებულებამ დაინიოს და, მაშასადამე, საქონელთა ფასმა საერთოდ აინიოს.²²

ნედლ დაწესებული ხარკის მოსალოდნელი შედეგი იქნება ნედლი პროდუქტის და ყველა იმ საქონელთა ფასის ანევა, რომლებშიაც ნედლი პროდუქტი შედის, მაგრამ სრულიადაც არა ხარკის პროპორციულად; სხვა საქონელთა ფასი, რომლებშიაც ნედლი პროდუქტი არ შედის, როგორცაა, მაგალითად, ლითონისგან და მიწისგან გაკეთებული საგნები, დაინევეს, ასე რომ ფულის წინანდელი რაოდენობა საკმარისი იქნება მთელი მიმოქცევისთვის.

ხარკი, რომელიც ყველა შინაურ ნაწარმოებთა ფასის აწევას გამოიწვევდა, ექსპორტს არ შეასუსტებდა მეტად, ვიდრე მოკლე ხნით. თუ მათი ფასი ქვეყნის შიგნით აწეული იქნებოდა, მათი გაზიდვა მოგებით იმ მომენტში მართლა შეუძლებელი გახდებოდა, იმიტომ რომ მათ იქ ტვირთად იქნებოდათ გადასახადი, რომლისგან ისინი საზღვარგარეთ თავისუფალი იქნებოდნენ. ხარკი ისევე იმოქმედებდა, როგორც ფულის ღირებულების ცვლილება, რომელიც საყოველთაო და ყველა ქვეყანაზე კი არ გავრცელდებოდა, არამედ მარტო ერთი ქვეყნით იქნებოდა შემოფარგლული. თუ ეს ქვეყანა ინგლისი იქნებოდა, მას, იქნებ, არ შეეძლებოდა გაყიდვა, მაგრამ შეეძლებოდა ყიდვა, იმიტომ რომ შემოსაზიდ საქონელთა ფასი არ იქნებოდა აწეული. ასეთ გარემოებებში უცხო საქონელთა სამაგიეროდ ვერაფერი გაიზიდებოდა, გარდა ფულისა, და ასეთი ვაჭრობა კი დიდხანს ვერ გასტანდა. ერის ფულადი ფონდი ვერ ამოიწურებოდა სრულიად, რადგან, ფულის განსაზღვრული რაოდენობის გაზიდვის შემდეგ, დანარჩენის ღირებულება აიწევს და შედეგად ამისა საქონელთა ფასი ისეთ დონეს მიაღწევს, რომ შესაძლებელი იქნება მათი გაზიდვა მოგებით. მაშასადამე, როდესაც ფულის ღირებულება აიწევდა, ჩვენ აღარ გავიტანდით ფულს საქონელში მისაცემად, არამედ გავზიდავდით იმ ფაბრიკატებს, რომელთა ფასმა პირველად აიწია ნედლი პროდუქტის ფასის აწევის გამო და შემდეგ ისევ დაიწია ფულის გაზიდვის გამო.

ამის საწინააღმდეგოდ შეიძლება თქვან, რომ, როდესაც ფულის ღირებულება ასე აიწევს, ეს ღირებულება ისევე აწეული იქნება უცხო პროდუქტების მიმართ, როგორც ადგილობრივი პროდუქტების მიმართ, და, მაშასადამე, ყოველი სტიმული უცხო საქონელთა შემოსაზიდად მოისპობაო. ასე, თუ ვიგულისხმეთ, რომ ჩვენ შემოგვექონდა პროდუქტები, რომლებიც საზღვარგარეთ 100 გირვ. სტერლინგი ღირდა და ჩვენში 120 გირვ. სტერლინგად გაიყიდებოდა, ჩვენ ხელი უნდა აგველო მათ შემოზიდვაზე, როდესაც ფულის ღირებულება ინგლისში ისე აიწევდა, რომ ის პროდუქტები აქ მხოლოდ 100 გირვ. სტერლინგად გაიყიდებოდა. მაგრამ ეს არასოდეს არ შეიძლება მოხდეს. მოტივი, რომლის გამო ჩვენ რაიმე პროდუქტის იმპორტს ვენვეით, არის აღმოჩენა მისი შედარებითი სიიაფისა საზღვარგარეთ; ეს არის შედარება მისი ფასისა საზღვარგარეთ მის ფასთან ჩვენში. თუ ქვეყანას ქუდები გააქვს და მაუდი შემოაქვს, ის ამას სჩადის იმიტომ, რომ ქუდების დამზადებით და მათი

გაცვლით მაუდზე მეტი მაუდის მიღება შეუძლია, ვიდრე თვითონ რომ დაემზადებია იგი. თუ ნედლი პროდუქტის ფასის აწევა იწვევს ხარჯის გადიდებას ქულების წარმოებაში, იგი გამოიწვევს ხარჯის გადიდებას აგრეთვე მაუდის წარმოებაში. ამიტომ, ორივე საქონელი რომ ადგილობრივ დამზადებულ იყოს, ორივეს ფასი მაღლა აიწევდა. მაგრამ რადგან ერთი მათგანი ჩვენ შემოგვაქვს, მისი ფასი არ აიწევს, აგერეთვე არც დაიწევს ფულის ღირებულების აწევისას, ხოლო ვინაიდან მისი ფასი არ დაიწევს, იგი ისევ მოიპოვებს თავის ბუნებრივ შეფარდებას საქსპორტო საქონლის ფასის მიმართ. ნედლი პროდუქტის ფასის აწევა იწვევს ქუდის ფასის აწევას 30 შილინგიდან 33-მდე ანუ 10%-ით, იმავე მიზეზის გამო მაუდის ფასი, ჩვენ რომ დაგვემზადებია, აიწევდა იარდზე 20 შილინგიდან 22-მდე. ფასის ეს აწევა არ არღვევს შეფარდებას მაუდის ფასსა და ქუდის ფასს შორის: ქუდს 3/4-ით და კვლავაც აქვს 1 1/2 იარდი მაუდის ღირებულება. მაგრამ თუ ჩვენ მაუდი შემოგვაქვს, მისი ფასი წინანდებურად 20 შილინგი იქნება იარდისთვის და მასზე გავლენა არ ექნება ფულის ღირებულების ჯერ დაწევას და შემდეგ აწევას; ქუდების ფასი კი, რომელმაც 30-იდან აინია 33 შილინგამდე, ისევ დაიწევს 33-დან 30 შილინგამდე, ე. ი. იმ დონემდე, რომელზედაც აღდგენილ იქნება წინანდელი შეფარდება მაუდსა და ქუდს შორის.

ამ საგნის გარკვევა რომ გამემარტივებია, მე ვიგულისხმე, რომ ნედლი მასალების ღირებულების აწევა თანასწორი პროპორციით ასწევს ყველა ადგილობრივი საქონლის ფასს, რომ, თუ ამ აწევის გამო საქონლის ფასი 10%-ით იწევს მაღლა, ყველა სხვა საქონელთა ფასებიც 10%-ით აიწევს. მაგრამ რადგან საქონელთა ღირებულება ფრიად სხვადასხვაგვარადაა შემდგარი ნედლი მასალის და შრომის ღირებულებისგან; რადგან ზოგ საქონელზე, მაგალითად, ლითონისგან დამზადებულ პროდუქტზე, სრულიად არ მოახდენს გავლენას დედამიწის ზედაპირიდან მოპოებული ნედლი პროდუქტის აწევა ფასში, ამიტომ ცხადია, ნედლ პროდუქტზე დაწესებული ხარკი ფრიად სხვადასხვაგვარად იმოქმედებს საქონელთა ღირებულებაზე. რამდენადაც ამ მოქმედებას ადგილი აქვს, ნედლეულის დაბეგვრა ზოგ საქონელთა ექსპორტს ხელს უწყობს და ზოგ საქონელთა ექსპორტს აბრკოლებს, და, უეჭველია, მას იგივე უხერხულეა ახლავს, რაც ახლავს საქონელთა დაბეგვრას; იგი არღვევს ბუნებრივ შეფარდებას მათ ღირებულებას შორის. ასე, ქუდის ბუნებრივი ფასი, ნაცვლად იმისა,

რომ 1 1/2 იარდ მაუდს უდრიდეს, შეიძლება მხოლოდ 1 1/4 იარდის ღირებულებისა იყოს, ანდა 1 3/4 ღირებულებისა იყოს, და ამიტომ საგარეო ვაჭრობამ შეიძლება რამდენადმე სხვაგვარი მიმართულება მიიღოს. ყველა ეს უხერხულობა, ალბათ, არ შეარყევს ექსპორტის და იმპორტის ღირებულებას, იგი მხოლოდ ხელს შეუშლის მთელი ქვეყნიერების კაპიტალის საუკეთესოდ განაწილებას, რომელიც არასოდეს ისე კარგად არ ხდება, როგორც მაშინ, როდესაც ყოველ საქონელს შესაძლებლობა აქვს თავისუფლად, ხელოვნური შეზღუდვით შეუბოჭველად, დაუახლოვდეს თავის ბუნებრივ ფასს.

ამრიგად, თუმცა მეტწილ ჩვენ საკუთარ საქონელთა ფასის აწევა დროებით დააბრკოლებდა ექსპორტს საზოგადოდ და იქნებ ზოგ მცირეოდენ საქონელთა გაზიდვას ხანგრძლივად შესწყვეტდა, მაგრამ მაინც არსებით ზიანს ვერ მიაყენებდა საგარეო ვაჭრობას და ჩვენ ვერ ჩაგვაყენებდა შედარებით არახელსაყრელ მდგომარეობაში, რამდენადაც საქმე შეეხება კონკურენციას საზღვარგარეთის ბაზრებზე.

* * *

ხატკუმი ბუნფაგე

რენტაზე დანესებული ხარკი გავლენას ახდენს მხოლოდ რენტაზე, იგი მთლიანად აწევა მემამულეებს და არ შეიძლება გადაკისრებულ იქნეს მომხმარებელთა რომელსაზე კლასზე. მემამულეს არ ძალუძს თავისი რენტის გადიდება, ვინაიდან იგი ვერ შეცვლის სხვაობას დამუშავებაში მყოფ, უმცირესი პროდუქტივობის მქონე მიწაზე მიღებულ პროდუქტსა და იმ პროდუქტს შორის, რომელიც მიიღება ყოველი სხვა ხარისხის მიწაზე. დამუშავებაშია სამი ხარისხის მიწა: 1, 2 და 3, რომელიც, შრომის ეთნაირი რაოდენობის დახარჯვისას, იძლევა შესაბამისად 180, 170 და 160 კვარტერ ხორბალს. მაგრამ 3 რენტას არ იხდის და ამიტომ დაუბეგრავი რჩება, ხოლო 2-ის რენტა არ შეიძლება აღემატებოდეს 10 კვარტერის ღირებულებას და 1-ის რენტა — 20 კვარტერის ღირებულებას. რენტაზე დანესებულ ხარკს არ შეუძლია ნედლი პროდუქტის ფასის აწევა, ვინაიდან 3-ის დამუშავებელს, რაბან იგი არც რენტას იხდის და არც ხარკს, არას გზით არ შეუძლია წარმოებული პროდუქტის ფასის აწევა. რენტის ხარკი ხელს ვერ შეუშლის ახალი მიწის დამუშავებას, ვინაიდან ეს მიწა არ იხდის რენტას და რჩება დაუბეგრავი. თუ დამუშავებაში შევიდა 4, რომელიც 150 კვარტერს იძლევა, რენტას ეს მიწა არ გადაიხდის; მაგრამ წარმოსდგება რენტა, 10 კვარტერის რაოდენობით, 3-ზე, რომელიც დაინყებს მაშინ ხარკის გადახდას.

რენტაზე დანესებული ხარკი, როგორც რენტა ახლაა შედგენილი, არახელსაყრელ გავლენას იქონიებდა მიწათმოქმედებაზე, ვინაიდან იგი მემამულეს მოგებაზე დადებული ხარკი იქნებოდა. სახელწოდებით „მიწის რენტა“, როგორც მე სხვა ადგილას მოვიხსენიე, აღნიშნავენ მთელ იმ ღირებულებას, რომელსაც ფერმერი უხდის მემამულეს მაშინ, როდესაც მისი მხოლოდ ნაწილი წარმოადგენს ნამდვილად რენტას. შენობები, სამეურნეო მოწყობილობა და სხვა ნაგებობანი, მემამულის მიერ გაკეთებული თავის ხარჯზე, შეადგენენ, თუ სწორად ვიტყვით, ფერმის კაპიტალის ნაწილს, და ფერმერს უნდა გაეკეთებია, მემამულეს რომ არ ეზრუნა მათზე. რენტა არის ის თანხა, რომელსაც მემამულეს უხდიან მი-

წით სარგებლობისთვის, და მარტო რენტის სახელწოდებით, გადაიხდება შენობებით და სხვ. სარგებლობისთვის და სინამდვილეში შეადგენს მემამულის კაპიტალის მოგებას. რადგან რენტის დაბეგვრისას არავითარ განსხვავებას არ გაატარებდნენ მინით სარგებლობისთვის გადახდილ ნაწილსა და იმ ნაწილს შორის, რომელიც გადაიხდება მემამულის კაპიტალით სარგებლობისთვის, ამიტომ ხარკის ნაწილი მემამულის მოგებას დაანებოდა და, მაშასადამე, მინათმოქმედებას კაპიტალს დაუფრთხობდა, უკეთეს ნედლი პროდუქტის ფასი არ აიწევდა. იმ მიზეზზე, რომლით სარგებლობისთვის რენტას არ იხდიდნენ, მემამულეს შეეძლო მიეღო ამავე სახელწოდებით სასყიდელი მისი შენობებით სარგებლობისთვის. ეს შენობები არ იქნებოდა აგებული, და ნედლი პროდუქტი გაიყიდება, არ აანაზღაურებდა არა თუ ყველა ჩვეულებრივ ხარჯს, არამედ ამ დამატებით ხარჯსაც ხარკის გადასახდელად. ხარკის ეს ნაწილი არ აწვება მემამულეს, არც ფერმერს, არამედ ნედლი პროდუქტის მომხმარებელს.

ძნელად რომ ეჭვის შეტანა შეიძლებოდა იმაში, რომ თუ რენტაზე ხარკი იქნებოდა დაწესებული, მემამულეები მალე იპოვიდნენ გზას, რათა ის ნაწილი, რომელსაც მათ მინით სარგებლობისთვის უხდიან, განერჩიათ იმ ნაწილისგან, რასაც მათ უხდიან შენობებით და გაუმჯობესებებით სარგებლობისთვის, რომლებიც მემამულის კაპიტალით არის გაკეთებული. ამ უკანასკნელ ნაწილს სახლების და შენობების რენტას დაარქმევდნენ, ანდა დამუშავებაში ახლად შესულ მიწაზე მემამულე კი არ ააგებდა საჭირო შენობებს და მოახდენდა გაუმჯობესებას, არამედ — მოიჯარადე. სინამდვილეში შესაძლებელია მემამულის კაპიტალი იყოს ამ მიზნისთვის გამოყენებული; ნორმალურად ხარჯებს გასწევდა მოიჯარადე, მაგრამ სახსარს მისცემდა მემამულე, ან სესხის სახით, ანდა იმ გზით, რომ ანუიტეტს იყიდდა იჯარის ვადის განმავლობისთვის. აქვს ადგილი ამ გარჩევის იმ ანაზღაურების ხასიათში, რომელსაც მემამულე იღებს ამ სხვადასხვა საგნებისთვის. სრულიად სარწმუნოა, რომ მიწის ნამდვილ რენტაზე დაწესებული ხარკი მთლიანად მემამულეს აწვება, ხოლო ხარკის იმ სასყიდელზე, რომელსაც მემამულე იღებს მისი ფერმაზე დახარჯული კაპიტალით სარგებლობისთვის, წინამავალ ქვეყანაში აწვება ნედლი პროდუქტის მომხმარებელს. თუ რენტას ხარკს დაადებენ და არავითარ ღონისძიებას არ მიიღებდნენ, რათა განეცალკევებიათ იმ

ანაზღაურების სხვადასხვა ნაწილები, რომელსაც ახლა მოიჯარადრე მემამულეს უხდის რენტის სახელწოდებით, იმ შემთხვევაში ხარკი, რამდენადაც იგი შენობებსა და ნაგებობათ შეეხება, არასდროს არ დაანებოდა რამდენადმე დიდხანს მემამულეს, არამედ დაანებოდა მომხმარებელს. ამ შენობებზე და სხვ. დახარჯული კაპიტალი უნდა იძლეოდეს ჩვეულებრივ მოგებას; მაგრამ იგი ამ მოგების მომცემი აღარ იქნებოდა უკანასკნელად დამუშავებულ მიწაზე, უკეთეს იმ შენობების და სხვ. ხარჯები არ აწვა მოიჯარადრეს. ხოლო თუ ეს ხარჯები მოიჯარადრეს აწვა, ეს უკანასკნელი ვეღარ მიიღებდა თავის ჩვეულებრივ მოგებას კაპიტალზე, უკეთეს მას არ შეეძლებოდა მათი გადაკისრება მომხმარებელზე.

• • •

ათისთავი

ათისთავი წარმოადგენს მიწის მთლიან პროდუქტზე დაწესებულ ხარკს და, ნედლეულზე დადებული ხარკების მსგავსად, მთლად მომხმარებელს აწვება. რენტის ხარკისაგან იგი იმით განსხვავდება, რომ ეხება იმ მიწასაც, რომელსაც პირველი არ ეხება, და მალლა სწევს ნედლეულის ფასს, რომელშიაც რენტის ხარკი ცვლილებას არ იწვევს. ათისთავი დაიბეგრება როგორც საუკეთესო ხარისხის მიწა, ისე უდაბლესი ხარისხის მიწაც, და ამასთან — ზედმიწევნით პროპორციულად მიწის მიერ მოცემული პროდუქტის რაოდენობისა. ათისთავი, ამიტომ, თანაბარ ხარკს წარმოადგენს.

თუ უკანასკნელი ხარისხის მიწა, ანუ ის მიწა, რომელიც რენტას არ იხდის და პურის ფასს განსაზღვრავს, იძლევა საკმაო რაოდენობას, რათა ფერმერმა კაპიტალის ჩვეულებრივი მოგება მიიღოს როდესაც კვარტერი პურის ფასი 4 გირვ. სტყერლინგი არის, იმ შემთხვევაში, მას შემდეგ რაც ეს მიწა ათისთავით დაიბეგრა, პურის ფასმა 5 გირვ. სტერლ. და 8 შილინგამდე უნდა აიწიოს, უიმისოდ ფერმერის მოგება შემცირდება იმიტომ, რომ თითოეული კვარტერ ხორბალზე მან ეკლესიის სასარგებლოდ უნდა გადაიხადოს 8 შილინგი; ხოლო თუ იგი იმავე მოგებას არ იღებს, მისთვის აღარ იქნება საფუძველი, თუ რატომ არ უნდა აიღოს ხელი თვის მოსაქმეობაზე, როდესაც მას შეუძლია ეს მოგება მიიღოს სხვა მოსაქმეობაში.

ერთადერთი განსხვავება ათისთავსა და ნედლეულის ხარკებს შორის იმაში მდგომარეობს, რომ პირველი წარმოადგენს ცვალებად ფულად ხარკს, მეორე კი — მტკიცე ფულად ხარკებს. საზოგადოების სტაციონარულ მდგომარეობაში, როდესაც პურის წარმოების სიადვილე არც მატულობს და არც კლებულობს, ორივეგვარ ხარკებს სრულიად ერთნაირი მოქმედება ექნება იმიტომ, რომ ასეთ მდგომარეობაში, პურს უცვლელი ფასი ექნება და ხარკიც, ამიტომ, უცვლელი იქნება. რეგრესიულ მდგომარეობაში კი, ისე როგორც იმ მდგომარეობაში, როდესაც მიწათმოქმედებაში მრავალი დიდი გაუმჯობესება ხორციელდება, როდესაც, მაშასადამე, ნედლეულის პროდუქტის ღირებულება დაბლა იწვევს სხვა საგნების ღირებულებასთან შედარებით, ათისთავი უფრო ადვილი ხარკი იქნება,

ვიდრე მუდმივი ფულადი ხარკი: თუ პურის ფასმა 4 გირვ. სტერლინგიდან 3 გირვ. სტერლინგამდე დაინია, ხარკიც 8 შილინგიდან დაინევს 6 შილინგამდე. საზოგადოების პროგრესიულ მდგომარეობაში, მაგრამ უიმისოდ, რომ მინათმოქმედებაში რაიმე მნიშვნელოვან გაუმჯობესებას ადგილი ჰქონდეს, პურის ფასი აინევს და ათისთავი უფრო სამძიმო ხარკი იქნება, ვიდრე მუდმივი ფულადი ხარკი. თუ პურის ფასმა 4 გირვ. სტერლინგიდან 5 გირვ. სტერლინგამდე აინია, იმავე მინის ათისთავიც აინევს 8 შილინგიდან 10 შილინგამდე.

არც ათისთავი და არც ფულადი ხარკი არ შეეხება მემამულის ფულად რენტას, მაგრამ ორივეს არსებითი გავლენა ექნება ხორბლის გამოსახულ რენტაზე. ჩვენ უკვე ავლინებთ, თუ როგორ მოქმედებს რენტაზე ფულადი ხარკი; ცხადია აგრეთვე, რომ ასეთივე მოქმედება ექნება ათისთავს. თუ მინა 1, 2 და 3 იძლევა შესაბამისად 180, 170 და 160 კვარტერს, იმ შემთხვევაში 1-ის რენტა შეიძლება იყოს 20 კვარტერი და 2-ისა — 10 კვარტერი. მაგრამ ათისთავის გადახდის შემდეგ ეს პროპორცია დაირღვევა იმიტომ, თუ თითოეული ხარისხის მინის პროდუქტიდან მეთავე ნაწილს გამოვაკლებთ, დანარჩენი პროდუქტი იქნება 162, 153 და 144 კვარტერი და, მაშასადამე, ხორბლით გამოსახული რენტა 1-ისა დაინევს 18-მადე და 2-ისა — 9 კვარტერამდე. მაგრამ პურის ფასი 4 გირვ. სტერლინგიდან აინევს 4 გირვ. სტერლ. 8 შილ. და 10 1/2 პენსამდე, ვინაიდან 144 კვარტერი შეეფარდება 4 გირვ. სტერლინგს, როგორც 160 კვარტერი შეეფარდება 4 გირვ. სტერლ. 8 შილ. და 10 2/3 პენსს, და, მაშასადამე, ფულადი რენტა უცვლელი დარჩება; 1-ისთვის იგი იქნება 80 გირვ. სტერლინგი²⁴ და 2-ისთვის — 40 გირვ. სტერლინგი.

მთავარი საწინააღმდეგო შენიშვნა ათისთავის მიმართ არის ეს: რომ იგი არაა მუდმივი და მტკიცე ხარკი, რომ მისი ღირებულება მატულობს პურის წარმოების სიძნელის ზრდის შესაბამისად. თუ ეს სიძნელე პურის ფასს 4 გირვ. სტერლინგზე ამყარებს, ხარკი 8 შილინგს შეადგენს; თუ ამ სიძნელემ ეს ფასი 5 გირვ. სტერლინგამდე ასწია. ხარკი უდრის 10 შილინგს, ხოლო თუ 6 გირვ. სტერლინგამდე ასწია, ხარკი 12 შილინგი იქნება. დიდდება ხარკის არა მარტო ღირებულება, არამედ მისი ჯამიც. ასე, როდესაც დამუშავებაში იყო 1, ათისთავი აიღებოდა მხოლოდ 180 კვარტერზე; როდესაც დამუშავებაში შევიდა 2, ხარკი აიღებოდა 180+170 ანუ 350 კვარტერზე, ხოლო როდესაც 3 შევიდა დამუშავებაში,

ხარკი აიღებოდა 180+170+160 ანუ 510 კვარტერზე. პროდუქტის გაზრდისას 1 მილიონიდან 2 მილიონ კვარტერამდე არა მარტო ხარკის ჯამი იზრდება 100 000 კვარტერიდან 200 000-მდე, არამედ აგრეთვე ნედლი პროდუქტის შეფარდებითი ღირებულება, იმ გადიდებული შრომის გამო, რომელიც მეორე მილიონის სანარმოებლადაა საჭირო, ისე მაღლა იწევს, რომ 200 000 კვარტერი, თუმცა იგი რაოდენობით მხოლოდ ორჯერ აღემატება წინათ გადახდილ 100 000 კვარტერს, ღირებულებით შეიძლება სამჯერ აღემატებოდეს მას.

თუ ადგილი ექნებოდა ეკლესიის სასარგებლოდ ასეთივე ღირებულების აღებას რაიმე სხვა გზით, და ეს ღირებულება იმგვარადვე იმატებდა, როგორც ათისთავი მატულობს, მინის დამუშავების სიძნელის პროპორციულად, შედეგი იგივე იქნებოდა. ამიტომ შეცდომაა იმის ფიქრი, რომ ათისთავი, რადგან იგი მინაზე აიღება, უფრო არახელსაყრელად მოქმედებს მინათმოქმედებაზე, ვიდრე მისი თანატოლი ღირებულება იმოქმედებდა, უკეთეს რაიმე სხვა წესით იქნებოდა აღებული. ორსავე შემთხვევაში ეკლესია ყოველთვის ქვეყნის მინისა და შრომის წმინდა პროდუქტის სულ უფრო და უფრო დიდ ნაწილს მიიღებდა. საზოგადოების პროგრესიულ მდგომარეობაში მინის წმინდა პროდუქტი, მინის მთლიან პროდუქტთან შეფარდებით, მუდამ კლებულობს; და ყველა ხარკი ხომ, საბოლოო ანგარიშით, ქვეყნის წმინდა პროდუქტიდან გადაიხდება, იმყოფება ქვეყანა პროგრესიულ მდგომარეობაში, თუ სტაციონარულში. ხარკი, რომელიც იზრდება მთლიან შემოსავალთან ერთად და თავისი სიმძიმით წმინდა შემოსავლს აწევა, აუცილებლად ძალიან შემავიწროებელი და აუტანელი ხარკი უნდა იყოს. ათისთავი შეადგენს მინის არა წმინდა პროდუქტის მეთედ ნაწილს, არამედ მთლიანისას. მაშასადამე, საზოგადოების სიმდიდრის განვითარებასთან ერთად, იგი, თუმცა მას მთლიანი პროდუქტის მიმართ იგივე პროპორცია აქვს, წმინდა პროდუქტის სულ უფრო და უფრო დიდ ნაწილს უნდა შეადგენდეს.

მაგრამ ათისთავი შეიძლება მემამულეებისთვის საზიანოდ იქნეს მიჩნეული, რამდენადაც იგი მოქმედებს როგორც იმპორტის პრემია მით, რომ პურის წარმოებას ქვეყნის შიგნით ბეგრავს, მაშინ როდესაც უცხო პურის შემოხიდვას თავისუფალს სტოვებს. და თუ, მემამულეების დასაცავად მინის მოთხოვნის შემცირების შედეგებისაგან, რომელ შემცირებასაც ხელს შეუწყობდა ასეთი პრემია, შემოზიდული პურიც ისევე დაბეგრული იქნე-

ბოდა, როგორც ადგილობრივად წარმოებული პური, და ამგვარად წარმომდგარი შემოსავალი სახელმწიფოს შეუვიდოდა, ეს იქნებოდა ყველაზე უფრო სწორი და სამართლიანი ღონისძიება, ვინაიდან სახელმწიფოს მიერ ასეთი ხარკის გზით მოპოებული შემოსავალი შეამცირებდა სხვა, სახელმწიფოს ხარჯების დასაფარავად საჭირო თანხებს. მაგრამ თუ ასეთი ხარკი მხოლოდ ეკლესიის სასარგებლოდ დანიშნული ფონდის გასაადიდებლად იქნებოდა გადახდილი, იმ შემთხვევაში, თუმცა იგი შეიძლება საერთოდ პროდუქციის მასას გაადიდებდა, შეამცირებდა ამ მასის იმ ნაწილს, რომელიც პროდუქტიული კლასების სასარგებლოდ მიდის.

თუ მაუდით ვაჭრობა სრულიად თავისუფალი იქნებოდა, ჩვენი ფაბრიკანტები იქნებ შესძლებდნენ მაუდი უფრო იაფად გაეყიდათ, ვიდრე ჩვენ უცხოეთიდან შემოზიდული მაუდი დაგვიჯდებოდა. თუ ადგილობრივ ფაბრიკანტს გადასახდელი ექნებოდა ხარკი, რომლისგანაც თავისუფალი იქნებოდა მაუდის შემომზიდველი, იმ შემთხვევაში ეს საზიანოდ იმოქმედებდა კაპიტალზე და მას მაუდის წარმოებას დაატოვებინებდა და რაიმე სხვა პროდუქტის წარმოებაში გადასვლას აიძულებდა, რადგან შემოზიდული მაუდი ქვეყნის შიგნით წარმოებულ მაუდზე იაფი იქნებოდა. თუ შემოზიდული მაუდიც დაიბეგრებოდა, ისევე შესაძლებელი გახდებოდა ჩვენში მაუდის წარმოება. პირველად მომხმარებელი ადგილობრივ მაუდს ყიდულობდა, იმიტომ რომ იგი საზღვარგარეთ უფრო იაფი იყო; შემდეგ იგი უცხო მაუდს ყიდულობდა, იმიტომ რომ, რადგან იგი დაუბეგრავი იყო, უფრო იაფი ღირდა, ვიდრე ადგილობრივი დაბეგრილი მაუდი. დაბოლოს, იგი ისევე ადგილობრივ მაუდს ყიდულობდა, იმიტომ რომ, ადგილობრივი და უცხო მაუდის ერთნაირად დაბეგვრისას, ადგილობრივი მაუდი უცხოზე უსევ უფრო იაფი გახდა. სწორედ ამ უკანასკნელ შემთხვევაში იხდის მომხმარებელი უდიდეს ფასს მაუდში, მაგრამ რასაც იგი დამატებით იხდის, მთლად სახელმწიფოს სასარგებლოდ მიდის. მეორე შემთხვევაში იგი მაუდში მეტს იხდის, ვიდრე პირველ შემთხვევაში, მაგრამ რასაც იგი მეტად იხდის, არ მიდის სახელმწიფოს სასარგებლოდ; ფასის ეს აწვევა გამოწვეულია წარმოების სიძნელის გადიდებით იმის გამო, რომ ჩვენ უადვილესი საწარმოო საშუალებები წაგვეერთვა, რადგან მათ ხარკი დაედოთ ტვირთად.

* * *

საადგილმამულო ხარკი

საადგილმამულო ხარკი, რომელიც აიღება მიწის რენტის პროპორციულად და იცვლება რენტის ყოველ ცვლილებასთან ერთად, სინამდვილეში წარმოადგენს რენტის ხარკს. რადგან ასეთი ხარკი არ შეეხება არც იმ მიწას, რომელიც რენტას არ იძლევა, და არც იმ კაპიტალის პროდუქტს, რომელიც მარტოოდენ მოგების მიღების განზრახვით გამოიყენება მიწაზე და არასოდეს არ იხდის რენტას, ამიტომ იგი სრულიადაც გავლენას არ მოახდენს ნედლი პროდუქტის ფასზე, არამედ მთლიანად დააწვება მემამულეებს. ასეთი ხარკი არაფრით არ განსხვავდება რენტის ხარკისგან. მაგრამ თუ საადგილმამულო ხარკი მთელ დამუშავებულ მიწაზეა დადებული, იმ შემთხვევაში, რაგინდ ზომიერი იყოს, იგი პროდუქტის ხარკი იქნება და ამიტომ მალა ასწევს პროდუქტის ფასს. თუ უკანასკნელი დამუშავებული მიწა 3 იყო, თუმცა იგი რენტას არ იხდის, ხარკის შემოღების შემდეგ იგი ვეღარ დამუშავდება და ვერ მისცემს მოგების საერთო ნორმას, უკეთუ ხარკის შესაბამისად პროდუქტის ფასმა არ აიწია, კაპიტალი ან თავს აარიდებს ასეთ გამოყენებას, ვიდრე პურის ფასი არ აიწევს მოთხოვნის გამო იმდენად, რომ ჩვეულებრივ მოგებას იძლეოდეს, ანდა, თუ იგი გამოიყენება ასეთ მიწაზე, დასტოვებს მას, რათა უფრო ხელსაყრელი საქმე გამოიხატოს. ხარკი არ შეიძლება მემამულეს გადაეკისროს, იმიტომ რომ, ჩვენი ნაგულისხმევის თანახმად, იგი რენტას არ იღებს. ასეთი ხარკი შეიძლება შეფარდებული იყოს მიწის ხარისხთან და მისი პროდუქტის მასასთან და მაშინ იგი არაფრით არ განსხვავდება ათვისებისგან, ანდა იგი შეიძლება მტკიცე ხარკი იყოს დამუშავებული მიწის ყოველი აკრისტვის, სულერთია, როგორი ხარისხისაა იყოს მიწა.

უკანასკნელი სახის საადგილმამულო ხარკი ძალიან არათანაბარ ხარკს წარმოადგენს და ეწინააღმდეგება ერთ წესს იმ ოთხი წესიდან, რომლებსაც უნდა აკმაყოფილებდეს ყველა ხარკი. ეს ოთხი წესი შემდეგია:

1. „ყველა სახელმწიფოს ქვეშევრდომნი მთავრობის შესანახად ხარკს უნდა იხდიდნენ, რამდენადაც კი შესაძლებელია, თავიანთი უნარის პროპორციულად.

2. „ხარკი, რომლის გადახდის არის ვალდებული თითოეული, უნდა იყოს ზედმინვენით განსაზღვრული და არა თვითნებური.
3. „ყოველი ხარკი უნდა გადიხდევებოდეს იმ დროს და იმ წესით, რომელიც ყველაზე უფრო მოხერხებულია მის გადასახდელად გადამხდელისთვის.
4. „ყოველი ხარკის გადახდევინება ისე უნდა იყოს მოწყობილი, რომ ხალხის ჯიბიდან რაც შეიძლება ნაკლები აიღებოდეს იმაზე მეტად, რაც სახელმწიფოს ხაზინაში შედის.“

თანაბარი საადგილმამულო ხარკი, რომელიც დადებულია ყველა დამუშავებულ მიწაზე განურჩევლად და მისი ხარისხის განსხვავების მხედველობაში მიუღებლად, პურის ფასს მალა ასწევს პროპორციულად ხარკისა, რომელსაც იხდის ძალზე ცუდი ხარისხის მიწის დამმუშავებელი. სხვადასხვა ხარისხის მიწები, ერთნაირი კაპიტალის გამოყენებისას, იძლევიან პროდუქტის ფრიად არაერთნაირ რაოდენობას. თუ მიწა, რომელიც განსაზღვრული კაპიტალის გამოყენებისას 1000 კვარტერ პურს იძლევა, 100 გირვ. სტერლინგის რაოდენობის ხარკით იქნება დაბეგრილი, პურის ფასი აინევს 2 შილინგით, რათა ფერმერს ხარკი აუნაზღაურდეს. მაგრამ შესაძლებელია უკეთესი ხარისხის მიწაზე, იმავე კაპიტალის დახარჯვისას, 2000 კვარტერი იქნეს წარმოებული, რაც, ფასის 2 შილინგით აწევისას, შეადგენს ზედმეტ 200 გირვ. სტერლინგს. ხოლო ხარკი, რადგან იგი ორსავე მიწას თანაბრად ბეგრავს, უკეთეს მიწაზე და უცუდესზეც 100 გირვ. სტერლინგს შეადგენს, და მაშასადამე, პურის მომხმარებელი გადაიხდის არა მარტო ხარკს სახელმწიფოს საჭიროების დასაკმაყოფილებლად, არამედ კიდევ 100 გირვ. სტერლინგს უკეთესი მიწის მოიჯარადრის სასარგებლოდ იჯარის ვადის გასვლამდე ყოველწლიურად; ვადის გასვლის შემდეგ კი მემამულე გაადიდებს ამ თანხით რენტას. ამრიგად, ხარკი ეწინააღმდეგება ადამ სმიტის მე-4 წესს — იგი წაიღებს ხალხის ჯიბიდან მეტს, ვიდრე სახელმწიფოს ხაზინას მისცემს. ამგვარი ხარკი იყო საფრანგეთში საადგილმამულო ხარკი (taille) რევოლუციამდე; დაბეგრილი იყო მხოლოდ ის მიწები, რომლებიც არა თავადაზნაურთა ხელში იმყოფებოდა; ნედლი პროდუქტის ფასი მალა იწევდა ხარკის პროპორციულად, და, მაშასადამე, ისინი, ვინც ხარკს არ იხდიდა, სარგებლობას პოულობდნენ რენტის აწევის გამო. ეს წუნი

ვერ დაედება ნედლი პროდუქტის ხარკებს, ვერც ათისთავს: ისინი მალ-
ლა სწევნენ ნედლი პროდუქტის ფასს, მაგრამ თითოეული ხარისხის მინა
ხარკს იხდის თავისი ნამდვილი პროდუქტის შესაბამისად და არა იმ მინის
პროდუქტის შესაბამისად, რომელიც უმცირესი პროდუქტივობის შემცვე-
ლი არის.

თავისებურმა შეხედულებამ, რომელიც ადამ სმიტს ჰქონდა რენტაზე,
და იმ გარემოებამ, რომ მან ვერ შეამჩნია, თუ რაოდენ ბევრი კაპიტალი
იხარჯება თითოეულ ქვეყანაში იმ მინაზე, რომლისთვისაც არავითარი
რენტა არ გადაიხდება, იგი მიიყვანა იმ დასკვნამდე, რომ საერთოდ ყვე-
ლა საადგილმამულო ხარკს, დადებულია ეს ხარკი თვით მინაზე საად-
გილმამულო ხარკის სახით თუ ათისთავის სახით, ან დადებულია მინის
პროდუქტზე თუ ფერმერის მოგებაზე, ყოველთვის მემამულე იხდის,
და რომ ყველა შემთხვევაში ეს უკანასკნელი წარმოადგენს ნამდვილ გა-
დამხდელს, თუნდაც რომ ნომინალურად ხარკს ფერმერი იხდიდეს. „მი-
ნის პროდუქტს დაწესებულ ხარკები“, — ამბობს ის — „სინამდვილეში
რენტის ხარკებს წარმოადგენს; თუმცა მათ თავდაპირველდ შეიძლე-
ბა ფერმერი გაიღებდეს ავანსად, მაგრამ, საბოლოო ანგარიშით, მათ
მაინც მემამულე იხდის. თუ პროდუქტის განსაზრვული ნაწილი გადახ-
დილი უნდა იქნეს ხარკისთვის, ფერმერი ცდილობს ზედმიწევნით
განსაზღვროს, თუ რაოდენ დიდი იქნება საშუალოდ ამ ნაწილის ყოველ-
წლიური ღირებულება და ამის შესაბამისად ახდენს გამოკლებას რენტი-
დან, რომელზედაც იგი თანხმდება გადაუხადოს მემამულეს. არ იქნება
ისეთი ფერმერი, რომელსაც წინასწარ არ გამოეანგარიშებოდა, თუ რამ-
დენს შეადგენს წლიდან წლამდე საეკლესიო ათისთავი, რომელიც ამ სა-
ხით საადგილმამულო ხარკს წარმოადგენს“. უეჭველად მართალია, რომ
ფერმერი გამოიანგარიშებს თავის ყოველგვარ მოსალოდნელ ხარჯებს,
ვიდრე დაეთანხმებოდეს უხადოს მემამულეს განსაზღვრული რენტა.
და თუ ეკლესიის სასარგებლოდ გადახდილი ათისთავისთვის ან მინის
პროდუქტზე დაწესებული ხარკისთვის იგი ანაზღაურებას ვერ მიიღებდა
თავისი პროდუქტების შეფარდებითი ღირებულების ანევის გზით, იგი,
რასაკვირველია, შეეცდებოდა რენტიდან სათანადო გამოკლება მოეხ-
დინა. მაგრამ საკამათო საკითხი სწორედ ამაში მდგომარეობს: მოახდენს
იგი სათანადო გამოკლებას რენტიდან, თუ პროდუქტის ფასის ანევის
გზით მიიღებს კომპენსაციას. იმ საფუძველთა გამო, რომელნიც უკვე

აღვნიშნე, მე სულ მცირედი ეჭვიც კი არ მეპარება იმაში, რომ ეს ხარკები პროდუქტის ფასის აწევას გამოიწვევს და რომ, მაშასადამე, ადამ სმიტს ამ მნიშვნელოვანი საკითხის შესახებ ყალბი შეხედულება აქვს.

დოქტორ სმიტის შეხედულება ამ საგანზე არის ალბათ იმის საფუძველი, თუ რატომ გვიხატავს იგი „ათისთავს და ყოველი სხვა ამ სახის საადგილმამულო ხარკს როგორც ისეთებს, რომელნიც, სრული თანასწორობის გარეგნობის ქვეშ, ძალიან არათანასწორ ხარკებს წარმოადგენენ, ვინაიდან პროდუქტის განსაზღვრული ნაწილი სხვადასხვა შემთხვევებში რენტის ფრიად სხვადასხვა ნაწილის ეკვივალენტს წარმოადგენს“. მე შევეცადე დამემტკიცებია, რომ ამ სახის ხარკები არ აწევა არათანასწორ ტვირთად ფერმერთა სხვადასხვა ჯგუფებს ან მემამულეებს, რადგან ერთნიც და მეორენიც ანაზღაურებას იღებენ ნედლი პროდუქტის ფასის აწევით და ხარკის გადახდაში მონაწილეობენ მათ მიერ ნედლი პროდუქტის მოხმარების პროპორციულად მხოლოდ. სინამდვილეში, რამდენადაც ხარკის გამო იცვლება ხელფასი და, ხელფასის ზეგავლენით, მოგების ნორმაც, მემამულეები არა თუ არიან თავიანთი სრული წილის გამღებნი ამ ხარკისთვის, არამედ შეადგენენ ისეთ კლასს, რომელიც განსაკუთრებით გათავისუფლებულია ამ ხარკის გადახდასაგან. სახელდობრ, კაპიტალის მოგებიდან აიღება ხარკის ის ნაწილი, რაც აწევა მუშებს, რომელთაც, სახსრის ნაკლებობის გამო, არ ძალუძთ მისი გადახდა; ეს ნაწილი მხოლოდ და მხოლოდ იმით მიერ გადაიხდება, რომელნიც კაპიტალის გამოყენების გზით იღებენ თავიანთ შემოსავალს, და, მაშასადამე, იგი სრულიდ არ ეხება მემამულეებს.

მაგრამ აქედან კიდევ ის არ გამომდინარეობს, რომ ათისთავი და მიწაზე და მის პროდუქტზე დადებული ხარკები არ აფერხებს მიწათმოქმედების განვითარებას. ყოველ გარემოებას, რომელიც ადიდებს სხვადასხვა საქონელთა საცვლელ ღირებულებას, რომლებზედაც საყოველთაო მოთხოვნა არსებობს, ტენდენცია აქვს შეაფერხოს როგორც სასოფლო-სამეურნეო კულტურა, ისე წარმოება საერთოდ. მაგრამ ეს ბოროტება განუყრელად დაკავშირებულია ყოველ დაბეგვრასთან და იმ ხარკების თავისებურობას არ შეადგენს, რომლებზედაც ჩვენ ახლა ვლაპარაკობთ.

მართლაც, ეს შეიძლება ჩავთვალოთ აუცილებელ ზიანად, რომელიც ახლავს ყველა სახელმწიფო ხარკის აკრეფასა და ხარჯვას. ყოველი ახალი ხარკი იქცევა ახალ ტვირთად წარმოებისათვის და მალეა სწევს

ბუნებრივ ფასს. ქვეყნის შრომის ნაწილი, რომელიც წინათ ხარკის გადახდელის განკარგულებაში იყო, ახლა გადადის სახელმწიფოს ხელში და ამიტომ აღარ შეიძლება პროდუქტიულად გამოყენებული იქნეს. ეს ნაწილი შესაძლებელია ისე დიდი გახდეს, რომ მის შემდეგ საკმაო გარდამეტი პროდუქტი აღარ დარჩება, რათა სტიმული მისცეს იმ ადამიანთა მცდელობას, რომელნიც თავიანთი დანაზოგით ჩვეულებრივ ადიდებენ სახელმწიფოს კაპიტალს. საბედნიეროდ, არც ერთ თავისუფალ ქვეყანაში დაბეგვრა არასოდეს ისე შორს არ წასულა, რომ წლიდან წლამდე მუდამ შეემცირებინა მისი კაპიტალი. ასეთი დაბეგვრის ატანა დიდხანს შეუძლებელი იქნებოდა; ან, თუ აიტანებოდა, ხარკები ქვეყნის წლიური პროდუქტის ისე დიდ ნაწილს შთანთქავდა მუდამ, რომ სათანადო ქვეყანა სილატაკის, შიმშილისა და მოსახლეობის დაშრეტის საშინელი სურათის წარმომადგენელი გახდებოდა.

„საადგილმამულო ხარკი“, ამბობს ადამ სმიტი, „რომელიც, როგორც დიდ ბრიტანეთში, თითოეული ოლქისთვის განსაზღვრული უცვლელი ნორმის მიხედვით არის დაწესებული, თუნდაც რომ მისი დაწესებისას იგი თანაბარ ხარკს წარმოადგენდეს, დროის განმავლობაში მაინც არათანაბარ ხარკად იქცევა იმის გამო, რომ ქვეყნის სხვადასხვა ნაწილებში მიწათმოქმედება განიცდის არათანაბარ გაუმჯობესებას ან უგულვებელყოფას. შეფასება, რომლის მიხედვით ინგლისში ვილიამის და მარიამის მეფობის მე-4 წელს სხვადასხვა საგრაფოები და სამრევლოები საადგილმამულო ხარკით იქნა დაბეგრილი, უკვე იმთავითვე ძალიან არათანაბარი იყო. ამიტომ ეს ხარკები სცოდავს ზემოაღნიშნული ოთხი წესიდან პირველის წინააღმდეგ. დანარჩენ სამს იგი სავსებით შეესაბამება. ხარკი ზუსტად არის განსაზღვრული, რადგან მისი გადახდის დრო იგივეა, რაც რენტის გადახდისათვის, ამიტომ ეს დრო იმდენად მოხერხებულია გადახდელისათვის, რამდენადაც კი შეიძლება იყოს. თუმცა ყველა შემთხვევაში ხარკის ნამდვილი გადახდელი მემამულე არის, ხარკი ავანსად გაიღება ჩვეულებრივ მოიჯარადრის მიერ, რომლის მიმართ მემამულე ვალდებული არის ეს გადასახადი რენტის გადახდისას ანგარიშში მიითვალოს“.

რახან ხარკი მოიჯარადრის მიერ გადაიკისრება არა მემამულეზე, არამედ მომხმარებელზე, იგი, უკეთუ იმთავითვე არ იყო არათანაბარი, არასოდეს არ შეიძლება გახდეს არათანაბარი ხარკი, იმიტომ რომ

პროდუქტის ფასმა ერთბაშად აიწია ხარკის პროპორციულად და შემდეგ იგი აღარ შეიცვლება ამ მიზეზის გამო. იგი შეიძლება სცოდავდეს ზემოაღნიშნული მეოთხე წესის წინააღმდეგ, უკეთუ, როგორც მე შევეცადე დამენახებია, ის არათანაბარი ხარკია, მაგრამ პირველი წესის წინააღმდეგ ის არ სცოდავს. მას შეიძლება ხალხის ჯიბიდან მეტი მიჰქონდეს, ვიდრე აძლევს ხაზინას, მაგრამ იგი არათანაბრად არ აწვება გადამხდელთა რომელსამე განსაკუთრებულ კლასს. ბ-მა სეიმ, მე მგონია, ყალბად გაიგო ინგლისის საადგილმამულო ხარკის ბუნება და მოქმედება; იგი ამბობს: „მრავალი მწერალი ფიქრობს, რომ ინგლისის მიწათმოქმედებამ სწორედ ამ მყარი შეფასები მეოხებით მიაღწია უმაღლეს აყვავებას. უეჭველია, მან დიდად შეუწყო ხელი იმ აყვავებას. მაგრამ რას ვიტყვოდით იმ მთავრობაზე, რომელიც ასეთი სიტყვებით მიმართავდა წერილ ვაჭარს: „უპატარა კაპიტალით შენ შეზღუდულ ვაჭრობას აწარმოებს და, ამის გამო, შენი პირდაპირი სახარკო ტვირთი ფრიად მცირე არის. ისეხე და დააგროვე კაპიტალი, გააფართოე შენი ვაჭრობა, რათა იგი შენ ვეება მოგებას გაძლევდეს: და მაინც შენ ყოველთვის მხოლოდ იმავე ხარკს გადაიხდი. კიდევ მეტი: როდესაც შენს მემკვიდრეებზე გადავა შენი მონაგები და ისინი ამას კიდევ უფრო გაადიდებენ, ეს მონაგები შეფასებული იქნება ხარკის გადასახდევინებლად ისე, როგორც რომ შენთვის ყოფილიყო შეფასებული, და შენს მემკვიდრეებს საზოგადოებრივი ტვირთის უფრო დიდი წილი არ ექნებათ სატარებელი“.

„უეჭველია, ამით ძალიან დიდი გამხნეება იქნებოდა მრეწველობისა და ვაჭრობისთვის მიცემული; მაგრამ იქნებოდა ეს სამართლიანი? განა მათ პროგრესს მხოლოდ ამ ფასით შეიძლება ადგილი ჰქონდეს? განა თვით ინგლისში სამრეწველო და სავაჭრო საქმიანობამ, იმ პერიოდის შემდეგ, არ მიაღწია კიდევ უფრო სწრაფ წარმატებას, თუმცა ასეთი უსამართლო შეღავათებით არ სარგებლობდა? მემამულე თავისი მეცადინეობის, ეკონომიისა და დახელოვნების მეოხებით, თავის წლიურ შემოსავალს ადიდებს 5 000 ფრანკით. თუ სახელმწიფო მას მოსთხოვს თავის სასარგებლოდ მისი შემოსავლის გადიდების მეზუთედს, განა დანარჩენი 4 000 ფრანკი არ იქნება მისთვის სტიმული შემდგომი მცდელობისათვის?“

ბ-ნი სეის გულისხმობის თანახმად, „მემამულე, თავისი მეცადინეობის, ეკონომიისა და დახელოვნების მეოხებით, თავის წლიურ შემოსავალს ადიდებს 5 000 ფრანკით“; მაგრამ მემამულეს არავითარი საშუალება

არა აქვს გამოიყენოს თავის მიწაზე თავისი მეცადინეობა, ეკონომია და დახელოვნება, უკეთუ იგი თვითონ არ ეწევა მასზე მეურნეობას; და უკანასკნელ შემთხვევაში კი იგი ახდენს გაუმჯობესებას როგორც კაპიტალისტი და ფერმერი და არა როგორც მემამულე. გაუგებარია, როგორ უნდა შესძლოს მან თავისი ფერმის პროდუქტის გადიდება რაიმე განსაკუთრებული დახელოვნების მეოხებით თავის მხრივ, თუ წინასწარ არ გაადიდა იმ ფერმაში გამოყენებული კაპიტალის რაოდენობა. ხოლო თუ მან კაპიტალი გაადიდა, მისი გადიდებული შემოსავალი შეიძლება იყოს იმავე შეფარდებაში გადიდებული კაპიტალის მიმართ, როგორც ყველა სხვა ფერმერთა შემოსავალი მათი კაპიტალების მიმართ.

თუ ბ-ნი სეის რჩევის თანახმად, სახელმწიფო მოითხოვდა თავისთვის ფერმერის შემოსავლის გადიდების მეტუთედ ნაწილს, ეს იქნებოდა ცალმხრივი ხარკი, ფერმერებზე დაწესებული, რომელიც მათ მოგებას დაანვებოდა და არ შეეხებოდა სხვა მოსაქმეობაში მოქმედ პირთა მოგებას. ხარკი გადაიხდებოდა ყველა მიწაზე, როგორც მწირი მოსავლის მომცემზე, ისე უხვი მოსავლის მომცემზე, და მისი ანაზღაურება რენტიდან გამოკლების გზით შეუძლებელი იქნებოდა იმ შემთხვევაში, როდესაც მიწა არავითარ რენტას არ იხდის. მაგრამ ცალმხრივი ხარკი მოგებაზე არასოდეს არ აწევა იმ მრეწველობას, რომელიც მით არის დაბეგრული, იმიტომ რომ მრეწველი ან მიატოვებს თავის მოსაქმეობას, ანდა ხარკს აინაზღაურებს. იმათ, ვინც არავითარ რენტას არ იხდის, შეუძლიათ ანაზღაურება მიიღონ მხოლოდ პროდუქტის ფასის აწევი გზით, და, ამგვარად, ბ-ნი სეის მიერ ნარჩევი ხარკი მომხმარებელს დაანვება და არა მემამულეს ან ფერმერს.

თუ ეს ნარჩევი ხარკი გადიდდებოდა მიწისაგან მიღებული მთლიანი პროდუქტის რაოდენობის ან ღირებულების პროპორციულად, იგი არაფრით განსხვავებული არ იქნებოდა ათისთავისგან და იმგვარადვე გადაეკისრებოდა მომხმარებელს. ამრიგად, მიწის მთლანი პროდუქტი არის დაბეგრული თუ წმინდა პროდუქტი, ხარკი თანაბრად მოხმარების ხარკს წარმოადგენს და მემამულეს და ფერმერს მარტოოდენ იმგვარად შეეხება, როგორც სხვა, ნედლ პროდუქტზე დაწესებულ ხარკებზე.

მიწაზე რომ არავითარი ხარკი არ იყოს დადებული და იგივე თანხა რომ რაიმე სხვა საშუალებით აიღებოდეს, მიწათმოქმედება, ყოველ შემთხვევაში, ისევე აყვავდებოდა, როგორც ეს ფაქტიურად მოხდა, ვინაიდან

შეუძლებელია მინაზე დაწესებული რაიმე ხარკი სტიმულს აძლევდეს მინათმომქმედების განვითარებას; ზომიერი ხარკი შესაძლებელია არ აფერხებდეს — და ალბათ არც აფერხებს — დიდად წარმოებას, მაგრამ სტიმულის მიცემა წარმოებისთვის მას არ შეუძლია. ინგლისის მთავრობას ისეთი ენით არ ულაპარაკია, რასაც მას ბ-ნი სეი მიაწერს. მას არ მოუცია დაპირება, მინათმომქმედ კლასს და მის მემკვიდრეებს მერმისში ყოველგვარი დაბეგვრისაგან გავეთავისუფლებო და იმ სახსრებს, რომლებიც შემდეგში სახელმწიფოს შეიძლება დასჭირდეს, საზოგადოების სხვა კლასებისაგან ავიღებო. ან სთქვა მხოლოდ: „ამ წესით ჩვენ მეტ ტვირთს აღარ დავადებთ მინას, მაგრამ ვიტოვებთ სრულ თავისუფლებას რაიმე სხვა გზით თქვენ და თქვენი სრული წილი გაგაღებინოთ სახელმწიფოს სამერმისო ხარჯების დასაფარავად“.

როდესაც იგი ლაპარაკობს ნატურალურ ხარკებზე, ან ისეთ ხარკებზე, რომელიც პროდუქტის განსაზღვრულ ნაწილს შეადგენს და სავსებით იგივეა, რაც ათისთავი, ბ-ნი სეი ამბობს: „ამ სახის ხარკი ისე სჩანს, რომ ყველაზე უფრო სამართლიანი არის, მაგრამ სინამდვილეში ძნელია მასზე უფრო უსამართლო ხარკის პოვნა; ასეთი ხარკი არავითარ ანგარიშს არა უწევს მწარმოებლის მიერ ავანსად გაღებულ ხარჯებს; იგი პროპორციულია მთლიანი პროდუქტის და არა წმინდა პროდუქტისა. მინათმომქმედი აწარმოებს სხვადასხვა სახის ნედლ პროდუქტს. ერთს პური მოჰყავს საშუალო ხარისხის მინაზე, და მისი წარმოების ხარჯები საშუალოდ წელიწადში 8 000 ფრანკს აღწევს. თავისი მინის მთლიან პროდუქტს იგი ჰყიდის 12 000 ფრანკად; მაშასადამე, მას 4 000 ფრანკის წმინდა შემოსავალი აქვს.“

„მის მეზობელს აქვს საძოვრები ან ტყეები, რაც მას ყოველ წელს აგრეთვე 12 000 ფრანკს აძლევს, მაგრამ მისი ხარჯები მხოლოდ 2 000 ფრანკს შეადგენს. ამრიგად, მას საშუალოდ 10 000 ფრანკის წმინდა შემოსავალი აქვს.“

„და აი, კანონი მოითხოვს, რომ გადახდევინებულ იქნეს ნატურით მინის პროდუქტების ერთი მეთორმეტედი, როგორც უნდა იყოს ეს პროდუქტები. პირველს, ამ კანონის თანახმად, გამოართმევენ პურს, ღირებულებით 1 000 ფრანკისას, და მეორეს — თივას, ცხოველებს ან ხეტყეს, ღირებულებით ასევე 1 000 ფრანკისას. რა მოხდა? ის, რომ ერთს გამოართვეს 1/4 მისი წმინდა შემოსავლის, რომელიც 4 000 ფრანკს

უდრის, და მეორეს — მხოლოდ 1/10 მისი წმინდა შემოსავლის, რომელიც 10 000 ფრანკს შეადგენს. შემოსავალი არის ის წმინდა მოგება, რომელიც რჩება მას შემდეგ რაც კაპიტალი აღდგენილა ისე, როგორც იგი წინათ იყო. განა ვაჭრის შემოსავალს ის თანხა შეადგენს, რომელიც წარმოსდგება გაყიდვის ყველა აქტით წლის განმავლობაში? რასაკვირველია, არა. იმ შემოსავალს მხოლოდ ის თანხა შეადგენს, რომელიც გარდამეტია მის განაყიდთა თანხისა ხარჯებზე და ამიტომ ხარკი მხოლოდ ამ გარდამეტზე უნდა აიღებოდეს“.

ბ-ნი სეის შეცდომა ზემოაღნიშნულ ციტატაში ის არის, რომ იგი გულისხმობს, — ერთი მინათმოქმედის წმინდა მოგება სწორედ იმდენით აღემატება მეორის წმინდა მოგებას, რამდენითაც ერთი ფერმის პროდუქტის ღირებულება აღემატება, კაპიტალის ანაზღაურების შემდეგ, მეორე ფერმის პროდუქტის ღირებულებას. წმინდა შემოსავალი ტყის მფლობელის და მოიჯარადრისა ერთად შესაძლებელია ბევრად უფრო დიდი იყოს სახნავი მიწის მფლობელისა და მოიჯარადრის წმინდა შემოსავალზე, მაგრამ ეს განსხვავება წარმოდგება რენტის განსხვავების გამო და არა მოგების ნორმის განსხვავების გამო. ბ-ნმა სეიმ სრულიად დაივიწყა რენტის იმ სხვადასხვა თანხის განხილვა, რომელიც უნდა გადაიხადონ იმ მინათმოქმედებმა. მრეწველობის ერთსა და იმავე დარგში არ შეიძლება არსებობდეს მოგების ორი სხვადასხვა ნორმა; და ამიტომ, თუ პროდუქტის ღირებულება სხვადასხვა პროპორციაშია კაპიტალის მიმართ, განსხვავება ექნება რენტას და არა მოგებას. აბა რა საბაბით უნდა იღებდეს ერთი ადამიანი 2 000 ფრანკი კაპიტალის გამოყენებით 10 000 ფრანკ წმინდა მოგებას მაშინ, როდესაც მეორე 8 000 ფრანკით მხოლოდ 4 000 ფრანკს იღებს? ბ-ნმა სეიმ ინებოს და ანგარიშში მიიღოს ჯეროვანი წილი რენტისათვის; მხედველობაში მიიღოს, შემდეგ, ის გავლენა, რომელსაც ასეთი ხარკი მოახდენდა იმ სხვადასხვა სახის ნედლი პროდუქტის ფასებზე და მაშინ იგი დაინახავს, რომ ეს ხარკი სრულიად არ წარმოადგენს არათანაბარ ხარკს და, რომ მის გადახდაში თვით მწარმოებლები ისევე მონაწილენი იქნებიან, როგორც მომხმარებელთა ყოველი სხვა კლასი.

• • •

ხატკუმი თქტტგ

საქონელთა ფასის აწევა, შედეგად დაბეგვრისა ანუ წარმოების გაძნელებისა, ბოლოს და ბოლოს ყოველთვის წარმოსდგება. მაგრამ თუ რამდენი დრო გაივლის, ვიდრე საბაზრო ფასი ბუნებრივ ფასს შეუთანხმდებოდეს — ეს დამოკიდებულია საქონლის ბუნებაზე და იმ სიადვილეზე, როგორითაც შესაძლებელია მისი რაოდენობა შემცირებულ იქნეს. დაბეგრილი საქონლის რაოდენობის შემცირება რომ არ ყოფილიყო შესაძლებელი, მაგალითად, ფერმერს ან ქუდების ფაბრიკანტს რომ არ შესძლებოდათ თავიანთი კაპიტალის გადატანა მრეწველობის სხვა დარგებში, იმ შემთხვევაში ხარკის გამო მათი მოგების დაწვევისას საერთო დონეზე დაბლა სხვა შედეგები არ ახლდებოდა. თუ მათი პროდუქტების მიმართ მოთხოვნა არ გადიდდებოდა, მათ არასოდეს არ ექნებოდათ შესაძლებლობა პურის და ქუდების საბაზრო ფასი მათი გადიდებული ბუნებრივი ფასის დონემდე აწეიათ. მათი მუქარა — ჩვენს მოსაქმეობას მივატოვებთ და ჩვენს კაპიტალებს უფრო ხელსაყრელ სამრეწველო დარგებში გადავიტანთ — ცარიელ მუქარად იქნებოდა მიჩნეული; ისინი ამ მუქარას საქმედ ვერ აქცევდნენ და, მაშასადამე, მალლა ვერ ასწევდნენ ფასს წარმოების შემცირების გზით. მაგრამ — თუმცა არაერთნაირის სისწრაფით — ყოველგვარი საქონლის რაოდენობა შეიძლება შემცირებულ იქნეს, და კაპიტალი შეიძლება გადატანილ იქნეს მრეწველობის ნაკლებ მოგებიანი დარგიდან უფრო მოგებიანში. რაც უფრო სწრაფად შეიძლება, მწარმოებლისათვის ზიანის მიუყენებლად, ამათუიმ საქონლის მიწოდების შემცირება, მით უფრო სწრაფად აიწევს მისი ფასი, მას შემდეგ რაც მისი წარმოების სიძნელემ იმატა დაბეგვრისა ან რაიმე სხვა მიზეზის გამო. რადგან პური ისეთი პროდუქტია, რომელიც აუცილებლად საჭიროა ყველასთვის, ამიტომ მისი მოთხოვნა არსებით ცვლილებას არ განიცდის ხარკის შემოღების გამო, და ამიტომ პურის მიწოდებაც ალბათ დიდხანს არ იქნებოდა მოჭარბებული, იმ შემთხვევაშიც კი, უკეთეს მწარმოებლები დიდ სიძნელეს შეხვდებოდნენ მინათმოქმედებიდან კაპიტალის დაძვრის საქმეში. ამ მიზეზითაა, რომ პურის ფასი, დაბეგვრის გამო, სწრაფად აიწევს, და ფერმერს შესაძლებლობა მიეცემა ხარკი თავისგან მომხმარებელს გადააკისროს.

ის სამადნეები, საიდანაც ჩვენ ოქროს ვიღებთ, ჩვენს ქვეყანაში რომ იყოს და ოქროს რომ ხარკი ედოს, მისი შეფარდებითი ღირებულება სხვა საგნების მიმართ ვერ აინეცდა, ვიდრე მისი რაოდენობა არ შემცირდებოდა. ეს ასე იქნებოდა განსაკუთრებით მაშინ, უკეთეს ოქრო მხოლოდ და მხოლოდ ფულად მოჭრისათვის იქნებოდა გამოყენებული. მაგრამ ამ შემთხვევაში შეუძლებელი გახდებოდა იმ სამადნეების დამუშავების განგრძობა, რომელიც ყველაზე უფრო არაპროდუქტიული სამადნეებია, ე. ი. რომელიც რენტას არ იხდიან, ვინაიდან ისინი მოგების ჩვეულებრივი ნორმის მომცემი აღარ იქნებოდნენ, ვიდრე ოქროს შეფარდებითი ღირებულება ხარკის თანასწორი თანხის ოდენობით არ აინეცდა. ოქროს რაოდენობა და, მაშასადამე, ფულის რაოდენობა თანდათან შემცირდებოდა: პირველი წლის განმავლობაში იგი ცოტათი შემცირდებოდა, რაოდენადმე უფრო — მეორე წლის განმავლობაში, და ბოლოს და ბოლოს ოქროს ღირებულება აინეცდა ხარკის პროპორციულად. ამ გარდამავალ პერიოდში იზარალებდნენ მემამულეები ან მოიჯარადრეები, ვინაიდან ისინი იქნებოდნენ ხარკის გადამხდელნი, და არა ისინი, ვინც ფულს ხმარობს. თუ თითოეული 1000 კვარტერი ხორბლიდან, რომელიც ქვეყანაში მოიპოვება, და თითოეული 1000 კვარტერიდან, რომელიც მერმისში იქნება წარმოებული, სახელმწიფომ ხარკად წაიღო 100 კვარტერი, იმ შემთხვევაში დანარჩენი 900 კვარტერი სხვა საქონელთა იმავე რაოდენობაზე გაიცვლება, რომელზედაც წინათ 1000 კვარტერი გაიცვლებოდა. მაგრამ თუ ეგევე მოხდა ოქროს შესახებ, თუ თითოეული 1000 გირვ. სტერლ. ფულიდან, რომელიც ქვეყანაში მოიპოვება ან რომელიც შემოზიდულ იქნება შემდეგში, მთავრობა შესძლებდა ხარკად წაეღო 100 გირვ. სტერლინგი, დანარჩენ 900 გირვ. სტერლინგს ძალიან ცოტათი თუ ექნებოდა იმაზე მეტი მსყიდველობითი ძალა, რაც წინანდელ 900 გირვ. სტერლინგს ჰქონდა. ხარკი იმათ დაანეცდა, ვისი საკუთრებაც ფულშია მოქცეული, და ეს გაგრძელდება მანამდე, ვიდრე ფულის რაოდენობა არ შემცირდება მისი სანარმოო ხარჯების გადიდების პროპორციულად, რამდენადაც ეს გადიდება ხარკით არის გამოწვეული.

ასეთ მოვლენას იქნებ უფრო მეტად ჰქონდეს ადგილი ფულად ხმარებული ლითონის შესახებ, ვიდრე რომელიმე სხვა საქონლის შესახებ, იმიტომ რომ ფულის მოთხოვნა არ არის მოთხოვნა განსაზღვრული რაოდენობისათვის, როგორც არის მოთხოვნა ტანსაცმლისა და საზრდოს

მიმართ. ფულის მოთხოვნას აწესრიგებს სავსებით მისი ღირებულება, ხოლო მის ღირებულებას მისი რაოდენობა. თუ ოქროს ღირებულება გაირკვედა, მისი ნახევარი რაოდენობა შეასრულებს იმავე სამიმოქცევო ფუნქციას, და თუ მისი ღირებულება განახევრდა, ოქროს ორმაგი რაოდენობა იქნება საჭირო იმავე ფუნქციის შესასრულებლად. თუ პურის საბაზრო ღირებულებამ, დაბეგურის გამო ანუ წარმოების გაძნელების გამო, ერთი მეათედით აიწია, საეჭვოა, რომ ამ გარემოებამ რაიმე გავლენა იქონიოს მოხმარებული პურის რაოდენობაზე: თითოეულ ადამიანს პურის განსაზღვრული რაოდენობა ესაჭიროება და ამიტომ, თუ მას ყიდვის საშუალება აქვს, იგი იმდენსავე პურს მოიხმარს, რამდენსაც წინათ; რაც შეეხება ფულს, მისი მოთხოვნა პირდაპირ პროპორციულია მისი რაოდენობისა. ვერავინ ვერ მოიხმარებდა პურის იმ რაოდენობაზე ორჯერ მეტს, რაც ჩვეულებრივ საჭირო არის მის საარსებოდ, მაგრამ ყოველი ადამიანი, საქონელთა ერთი და იმავე რაოდენობის ყიდვის ან გაყიდვისას, შეიძლება ფულის ორმაგი, სამმაგი ან მეტი რაოდენობის ხმარებას იყოს იძულებული.

ის არგუმენტაცია, რომელიც მე ეს არის აღვნიშნე, ძალაშია საზოგადოების ისეთი მდგომარეობისათვის, როდესაც ფულად ძვირფასი ლითონები იხმარება და ქალაქის ფული შემოღებული არაა. ლითონ ოქროს, ისე როგორც ყველა სხვა საქონელს, აქვს თავისი საბაზრო ღირებულება, რომელსაც, საბოლოო ანგარიშით, აწესრიგებს მისი წარმოების შეფარდებითი სიადვილე ან სიძნელე; თუმცა, მისი გამძლეობის გამო და მისი რაოდენობის შემცირების სიძნელის გამო, ოქროს საბაზრო ღირებულება დიდ ცვლილებას არ განიცდის, მაგრამ ეს სიძნელე კიდევ უფრო დიდდება მით, რომ იგი ფულად იხმარება. თუ ოქროს რაოდენობა, რომელიც ბაზარზე მიმოიქცევა მხოლოდ საქონლის სახით, 10 000 უნცს შეადგენდა, და მისი სამრეწველო მოხმარება 2 000 უნცს უდრიდა წლიურად, მისმა ღირებულებამ ერთი მეოთხედით ანუ 25%-ით შეიძლება აიწიოს წლიური იმპორტის შეჩერების გამო; მაგრამ თუ, იმის გამო, რომ ოქრო ფულად იხმარება, მისი რაოდენობა 100 000 უნცს შეადგენდა, მისი ღირებულება 10 წელზე ადრე ვერ აიწევს ერთი მეოთხედით. რადგან ქალაქის ფულის რაოდენობა ადვილად შეიძლება შემცირებულ იქნეს, მისი ღირებულება, თუნდაც რომ ოქრო ყოფილიყო მისი ნორმალური საზომი, ისევე სწრაფად შეიძლება გადიდებულიყო, როგორ სწრაფა-

დაც შეიძლებოდა გადიდებულიყო თვით ოქროს ღირებულება, უკეთეს ეს ლითონი, შეადგენდა რა მიმოქცევის საშუალების ძალიან მცირე ნაწილს, ძალიან მცირედ დაკავშირებული იყო ფულთან.

ოქრო რომ მარტო ერთი ქვეყნის ნაწარმოებს შეადგენდეს და ყველა ქვეყანაში ფულად იხმარებოდეს, შესაძლებელი იქნებოდა მეტად მნიშვნელოვანი ხარკის დადება მასზე, რომელიც ყოველ ქვეყანას მხოლოდ იმ ზომით დაანებებოდა, რა ზომითაც იგი ოქროს მოიხმარებდა სამრეწველო მიზნით და სხვადასხვა ავეჯეულობის საწარმოებლად; ოქროს იმ ნაწილზე, რომელიც ფულად იქნებოდა ხმარებული, არავინ გადაიხდიდა ხარკს, თუმცა შესაძლებელია ფრიად დიდი ხარკი იქნებოდა ოქროზე აღებული. ეს თავისებურობაა ფულისა. ყველა სხვა საქონელთა ღირებულება, რომელთა რაოდენობა შეზღუდულია და არ შეიძლება გადიდებულ იქნეს კონკურენციის გზით, მყიდველთა გემოვნებასა, კაპრიზსა და სახსარზე არის დამოკიდებული. მაგრამ ფული ისეთი საქონელია, რომლის რაოდენობის გადიდება არც ერთი ქვეყანა არ თვლის სასურველად ან აუცილებლად; მიმოქცევის საშუალებად 20 მილიონის ხმარებით მეტი სარგებლობა არ მიიღება, ვიდრე 10 მილიონის ხმარებით. ამა თუ იმ ქვეყანას შეიძლება აბრეშუმის ან ღვინის წარმოების მონოპოლია ჰქონდეს, და აბრეშუმის და ღვინის ფასებმა მაინც შეიძლება დაინიოს, იმიტომ რომ, კაპრიზის, მოდისა ან გემოვნების ცვლილების გამო, აბრეშუმსა და ღვინოს შესაძლებელია მაუდსა და არაყს ამჯობინებენ და მათ ადგილს ეს უკანასკნელნი იჭერენ. ეგევე შეიძლება რაოდენადმე მოხდეს ოქროს შესახებაც, რამდენადაც ფული საყოველთაო საშუალებაა გაცვლა-გამოცვლისა, მისი მოთხოვნა არასოდეს არაა თავისუფალ არჩევანზე დამოკიდებული და ყოველთვის აუცილებლობის საგანს წარმოადგენს: თქვენ უნდა მიიღოთ იგი გაცვლისას თქვენი საქონლის სამაგიეროდ. ამიტომ, ოქროს ღირებულების დაწვევისას, არ არსებობს საზღვარი ფულის გადიდებული რაოდენობისთვის, რომლის მიღება თქვენ შეიძლება გაიძულოთ საგარეო ვაჭრობამ, და ასევე, ოქროს ღირებულების აწვევისას, არ არსებობს მისი ისეთი შემცირება, რომელზედაც დათანხმებას თქვენ იძულებული არ იყოთ. მართალია, ოქროს თქვენ შეგიძლიათ ქალაქის ფული შეუნაცვლოთ, მაგრამ ამით თქვენ არ შეამცირებთ და ვერც შეამცირებთ ფულის რაოდენობას იმიტომ, რომ უკანასკნელი იმ სამაშტაბო პროდუქტის ღირებულებით განისაზღვრება, რომელზედაც ქალაქის

ფულის გადაცვლა ხდება. მხოლოდ საქონელთა ფასების აწევის გზით შეიძლება შეწყვეტილ იქნეს საქონელთა გადაზიდვა იმ ქვეყნიდან, სადაც ისინი ნაკლები ფულით იყიდებიან, იმ ქვეყანაში, სადაც ისინი მეტ ფულზე შეიძლება გაყიდულ იქნენ; და ფასების ეს აწევა კი შესაძლებელია განხორციელებულ იქნეს მხოლოდ ლითონური ფულის შემოზიდვით საზღვარგარეთიდან ანდა ქალაქის ფულის შემოღებით ან გამრავლებით ქვეყნის შიგნით. ამრიგად, თუ ესპანეთის მეფე, უკეთეს ვიგულისხმებთ, რომ ოქროს სამადნეები მის მონოპოლიურ მფლობელობაში იმყოფება და რომ მარტო ოქრო იხმარება ფულად, თუ ესპანეთის მეფე დიდ ხარკს დაადებდა ოქროს, იგი მნიშვნელოვნად მალლა ასწევდა ოქროს ბუნებრივ ღირებულებას. და რადგან ოქროს საბაზრო ღირებულება ევროპაში, ბოლოს და ბოლოს, განისაზღვრება მისი ბუნებრივი ღირებულებით ესპანეთის ამერიკაში, ამიტომ ევროპა მეტ საქონელს მისცემდა ოქროს განსაზღვრულ რაოდენობაში. მაგრამ მაშინ ამერიკაში ადგილი აღარ ექნებოდა ოქროს წინანდელი რაოდენობის წარმოებას, იმიტომ რომ ოქროს ღირებულება აწეული იქნებოდა პროპორციულად მისი რაოდენობის შემცირებისა, რასაც გამოიწვევდა მისი წარმოების ხარჯების გადიდება. ამრიგად, ამერიკა გაზიდული ოქროს სამაგიეროდ წინანდელზე მეტ საქონელს ვერ მიიღებდა. მაშ — შეიძლება ვიკითხოთ — რაღაში იქნებოდა ესპანეთის და მისი კოლონიების სარგებლობა? ეს სარგებლობა იმაში იქნებოდა, რომ, ნაკლები კაპიტალი დაიხარჯებოდა მის წარმოებაზე; ესპანეთი შეზიდავდა ევროპიდან, ნაკლები კაპიტალის გამოყენებით, საქონელთა იმავე ღირებულებას, რასაც წინათ — უფრო დიდი კაპიტალის გამოყენებით. მაშასადამე, მთელი ის მასა პროდუქტებისა, რომელიც სამადნეებიდან გათავისუფლებული კაპიტალით მიიღებოდა, იქნებოდა პირდაპირი სარგებლობა, რომელსაც ესპანეთი მოიპოვებდა ოქროს დაბეგვრით და რომელსაც იგი ვერ მიიღებდა ასე ბლომად ან ასე ნამდვილად, რაიმე სხვა საქონლის მონოპოლია რომ ჰქონებოდა. ასეთი ხარკი, რამდენადაც საქმე ფულს შეეხება, არავითარ ზიანს არ მიაყენებდა ევროპის ხალხებს; მათ ექნებოდათ პროდუქტების იგივე რაოდენობა და, მაშასადამე, მოხმარების საშუალებათა იგივე რაოდენობა, რაც წინათ ჰქონდათ; მხოლოდ ესაა, რომ ამ პროდუქტების მიმოქცევა ფულის ნაკლები რაოდენობით შესრულდებოდა, ვინაიდან ოქროს ღირებულება აწეული იქნებოდა.

სამადნეებიდან რომ, ხარკის გამო, მხოლოდ ერთი მეთადი მიიღებოდა იმ ოქროსი, რომელიც ახლა მიიღება, ეს მეთადი იმავე ღირებულების იქნებოდა, რისიც ამჟამად მიღებული ათი მეთადი არის. მაგრამ ესპანეთის მეფე არ არის ძვირფასს ლითონთა სამადნეების მონოპოლიური მფლობელი. და კიდევაც რომ ყოფილიყო, ის სარგებლობა, რომელიც მას ექნებოდა იმ სამადნეების მფლობელობიდან და სახარკო სუვერენობიდან, შეიძლებოდა მნიშვნელოვნად შემცირებულიყო ევროპაში მოთხოვნისა და მოხმარების შეზღუდვის გამო, რაც შედეგი იქნებოდა, მეტ-ნაკლები ზომით, საყოველთაოდ ლითონური ფულის შენაცვლებისა ქალაქის ფულით. ყველა საქონლის საბაზრო და ბუნებრივი ფასების შეთანხმებულობა დამოკიდებულია იმ სიადვილეზე, რომლითაც მიწოდება შეიძლება გადიდებულ ან შემცირებულ იქნეს. იმ შემთხვევაში, როდესაც ჩვენ ისეთ პროდუქტებთან გვაქვს საქმე, როგორცაა ოქრო, სახლები, შრომა და ბევრი სხვა საგანი, ეს შედეგი, ზოგ გარემოებაში, სწრაფად ვერ წარმოსდგება. მაგრამ სხვაგვარადაა საქმე იმ საქონელთა შესახებ, რომელნიც წლიდან წლამდე მოიხმარებიან და კვლავ ინარმოებიან, როგორცაა, მაგალითად, ქუდები, ფხვსაცმელი, პური და მათი. მათი რაოდენობა, თუ საჭირო გახდა, ადვილად შეიძლება შემცირებულ იქნეს, და დიდი ხანი არ გაივლის, ვიდრე მიწოდება შეიკვეციებოდეს მათი გადიდებული სანარმოო ხარჯების შესაბამისად.

მიწის ზედაპირიდან მიღებულ ნედლ პროდუქტზე დანესებული ხარკი, როგორც ჩვენ ვნახეთ, მომხმარებელს აწვება; და იგი სრულებით ხელუხლებელს სტოვებს რენტას, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ იმ შემთხვევას, როდესაც ხარკი ამცირებს შრომის შესანახად დანიშნულ ფონდს და, დაბლა სწევს რა ამგვარად ხელფასს, ამცირებს მოსახლეობას და მასთან ერთად პურის მოთხოვნას. მაგრამ ოქროს სამადნეების პროდუქტზე დანესებული ხარკი, ადიდებს რა ამ ლითონის ღირებულებას, აუცილებლად გამოიწვევს მისი მოთხოვნის შემცირებას და ამიტომ ასევე აუცილებლად გამოიწვევს კაპიტალის გასვლას იმ მოსაქმეობიდან, რომელშიაც იგი გამოიყენებოდა. ამრიგად, მიუხედავად იმისა, რომ ოქროზე დანესებული ხარკით ესპანეთი მიიღებდა ყველა იმ სარგებლობას, რომელიც მე ავლნიშნე, იმ სამადნეების მესაკუთრენი, საიდანაც კაპიტალი გავიდოდა, დაჰკარგავდნენ მთელ თავის რენტას. ეს ცალკეული პირთათვის იქნებოდა დანაკარგი და არა ერისათვის, ვინაიდან რენტა

ახალი სიმდიდრის შექმნას კი არ წარმოადგენს, არამედ — მხოლოდ მის გადანაცვლებას ხელიდან ხელში: ესპანეთის მეფე და იმ სამადნეების მესაკუთრენი, რომელთა დამუშავება განიგრძობოდა, მიიღებდნენ ერთად არა მარტო ყველა იმას, რასაც გათავისუფლებული კაპიტალი შეჰქმნიდა, არამედ ყველა იმასაც, რასაც სხვა მესაკუთრენი დაჰკარგავდნენ.

ვიგულისხმობ, რომ დამუშავებაშია 1-ლი, მე-2 და მე-3 ხარისხის სამადნეები, და ისინი იძლევიან შესაბამისად 100, 80 და 70 გირვანქა ოქროს, და, მაშასადამე, 1-ის რენტა უდრის 30 გირვანქას და 2-ისა — 10 გირვანქას. ვიგულისხმობ, ახლა, რომ თითოეული დამუშავებაში მყოფი სამადნე 70 გირვანქა ოქროთია დაბეგრული წლიურად, და რომ, ამის გამო, მხოლოდ 1-ის დამუშავება შეიძლება სარფიანად; ამ შემთხვევაში, ცხადია, ყოველი რენტა მყისვე გაჰქრებოდა. ხარკის შემოღებამდე 1-ში წარმოებული 100 გირვანქიდან გადაიხდებოდა 30 გირვანქა რენტა, და სამადნის დამუშავებელს რჩებოდა კიდევ 70 გირვანქა, ე. ი. რაოდენობა, რომელიც უმცირესი პროდუქტივობის მქონე სამადნის პროდუქტს უდრიდა. ამგვარად, ის ღირებულება, რომელიც 1 სამადნის კაპიტალს რჩება, უნდა უდრიდეს წინანდელს, წინააღმდეგ შემთხვევაში იგი ვერ მიიღებს კაპიტალის მოგების ჩვეულ ნორმას; მაშასადამე, ის 30 გირვანქა, რომელიც 100 გირვანქიდან 70 გირვანქა ხარკის გამოკლების შედეგად დარჩება, უნდა უდრიდეს წინანდელი 70 გირვანქის ღირებულებას და, ამიტომ, მთელი 100 გირვანქის ღირებულებაც — წინანდელი 233 გირვანქის ღირებულებას. ის ღირებულება უფრო მაღალი კი შეიძლება იყოს, მაგრამ უფრო დაბალი ვერ იქნება, წინააღმდეგ შემთხვევაში ამ სამადნის დამუშავებაც შესწყდებოდა. რადგან ოქრო მონოპოლიური საქონელი იქნებოდა, მის ღირებულებას შეეძლო მისი ბუნებრივი ღირებულებისათვის გარდაემეტებია, და მაშინ ოქრო რენტის მომცემი იქნებოდა და ეს რენტა იმ გარდამეტის თანასწორი იქნებოდა; მაგრამ არავინ არ დახარჯავდა სამადნის დამუშავებაზე კაპიტალს, თუ ოქროს ღირებულება მის ბუნებრივ ღირებულებაზე დაბლა იქნებოდა. წინანდელი შრომისა და კაპიტალის ერთი მესამედის დახარჯვით ესპანეთი მიიღებდა ოქროს ისეთ რაოდენობას, რომელიც საქონელთა იმავე რაოდენობაზე გაიცვლებოდა, რაზედაც წინათ იცვლებოდა: იგი უფრო მდიდარი გახდებოდა შრომის და კაპიტალის იმ ორი მესამედის პროდუქტით, რომელიც სამადნეებიდან გათავისუფლდებოდა. თუ 100 გირვანქა ოქროს ღირებულება წინათ მოპოებული 250 გირვანქის ღირებულებას უდრიდა, — მეფის წილი, 70 გირვანქა, წინანდელი ღირებულებით 175 გირვანქის

თანასწორი იქნებოდა: სამეფო ხარკის მხოლოდ მცირე ნაწილი დაანე-
ბოდა მეფის ქვეშევრდომებს, ხოლო მისი უდიდესი ნაწილი კაპიტალის
უკეთესი განაწილების მეოხებით იქნებოდა მიღებული.

ესპანეთის ანგარიში ასეთი იქნებოდა:

ი ნ ა რ მ ო ე ბ ო დ ა წ ი ნ ა თ :

250 გირვანქა ოქრო, რომლის ღირებულება, ვთქვათ
უდრიდა ..... 10 000 იარდ მაუდს

ი ნ ა რ მ ო ე ბ ა ა ხ ლ ა :

ორი კაპიტალისტის მიერ, რომლებმაც ხელი აიღეს სამა-
დნეებზე, იგივე ღირებულება, რაზედაც 140 გირვ. ოქრო
იცვლებოდა; უდრის ..... 5 600 „

იმ კაპიტალისტის მიერ, რომელიც ეწევა № 1 სამადნის
დამუშავებას, 30 გირვანქა ოქრო, რომლის ღირებულება
ახლა ანეულია ამ პროპორციით: 1 : 2 1/2 და ამიტომ
უდრის ახლა ..... 3 000 „

სამეფო ხარკი, რომლის ღირებულებამ აგრეთვე აინია ამ
პროპორციით: 1 : 2 1/2 და ამიტომ უდრის ახლა ..... 7 000 „

სულ 15 600 „

ესპანეთის მეფის მიერ მიღებულ 7000-ში ესპანეთის ხალხი გადამხდე-
ლი იქნებოდა მხოლოდ 1400-ის, ხოლო 5 600 იქნებოდა წმინდა მოგება,
რომელიც განთავისუფლებული კაპიტალის მეოხებით იქნებოდა მიღ-
ნეული.

თუ ხარკი, ნაცვლად იმისა, რომ მტკიცე თანხით ყოფილიყო და-
მუშავებაში მყოფ თითოეულ სამადნეზე დანესებული, განსაზღვრული
ნაწილი იქნებოდა მისი პროდუქტის, ამის გამო ამოღებული რაოდე-
ნობა არ შემცირდებოდა დაუყოვნებლივ ხარკის შემოღების შემდეგ.
აიღებდნენ თითოეულ სამადნეზე ხარკად ამოღებული ოქროს ნახევარს,
მესამედს თუ მეოთხედს, სამადნეების მესაკუთრენი მაინც დაინტერე-
სებული იქნებოდნენ იმაში, რომ მათ სამადნეებში ოქროს წინანდელი
რაოდენობა ყოფილიყო ამოღებული; ხოლო თუ ამოღებული ოქროს რაო-
დენობა არ შემცირდებოდა, არამედ მხოლოდ მისი ნაწილი გადავიდოდა
მესაკუთრისაგან მეფის ხელში, მაშ, ოქროს ღირებულება არ აინევედა;
ხარკი დაანეებოდა კოლონიების მოსახლეობას, და არავითარი სარგებ-
ლობა არ იქნებოდა მიღებული. ამგვარ ხარკს ისეთივე მოქმედება ექნე-

ბოდა, როგორც, ადამ სმიტის აზრით, ნედლ პროდუქტზე დაწესებულ ხარკებს აქვს საადგილმამულო რენტაზე: იგი სამადნის რენტას დააწვე-
ბოდა მთლიანად. სინამდვილეში ეს ხარკი, უკეთეს იგი კიდევ იქნებოდა
ცოტათი გადიდებული, არა თუ მთელ რენტას შთანთქავდა, არამედ კაპი-
ტალის ჩვეულებრივ მოგებასაც მოუსპობდა სამადნის დამმუშაებელს,
და ეს უკანასკნელი, ამის გამო, ოქროს წარმოებიდან გაიტანდა თავის
კაპიტალს: ხარკის კიდევ უფრო გადიდებისას შთაინთქმებოდა აგრეთვე
უფრო მდიდარი სამადნეების რენტა, და კაპიტალი კვლავ გაიტანებო-
და ოქროს წარმოებიდან. ამრიგად, ოქროს რაოდენობა სულ უფრო და
უფრო შემცირდებოდა, და მისი ღირებულება აიწვედა, და წარმოსდგე-
ბოდა იგივე შედეგები, რომლებზედაც ჩვენ წინათ მივეუთითეთ: ხარკის
ერთ ნაწილს ესპანეთის კოლონიების ხალხი გადაიხდიდა, ხოლო მისი და-
წარჩენი ნაწილი იქნებოდა ახლად შექმნილი პროდუქტი, წარმომდგარი
იმ იარღის ღირებულების გადიდების გამო, რომელიც გაცვლა-გამოცე-
ლის საშუალებად იხმარება.

ოქროზე დადებული ხარკი ორგვარია: ერთია ის, რომელიც დაედება
ფაქტიურად მიმოქცევაში მყოფ ოქროს, და მეორე — ის, რომელიც დაე-
დება ოქროს იმ რაოდენობას, რაც სამადნეებიდან ამოიღება. ორივეს
აქვს ტენდენცია — შეამციროს ოქროს რაოდენობა და ასწიოს მისი ღი-
რებულება; მაგრამ არც ერთის მეოხებით ოქროს ღირებულება არ აიწვეს
მანამდე, ვიდრე მისი რაოდენობა არ შემცირდება. ამიტომ დროებით,
ვიდრე ოქროს მიწოდება შემცირდებოდეს, ასეთი ხარკები დააწვება ფუ-
ლის მესაკუთრეებს; მაგრამ ბოლოს და ბოლოს ის ნაწილი, რომელიც
ხანგრძლივად საზოგადოებას აწვება, გადახდილი იქნება, ერთის მხრივ
სამადნის მესაკუთრის მიერ რენტის შემცირების სახით, და, მეორეს
მხრივ, ოქროს იმ ნაწილის მყიდველების მიერ, რომელიც იხმარება ისე-
თი პროდუქტის სახით, რაც ადამიანთა ფუფუნებას დააკმაყოფილებს
და რომელიც შენარჩუნებული არაა მხოლოდ და მხოლოდ როგორც სა-
შუალება მიმოქცევისათვის.

* * *

ხატკუმი სახლემგე

ოქროს გარდა არის კიდევ სხვა პროდუქტები, რომელთა რაოდენობა არ შეიძლება სწრაფად შემცირებულ იქნეს. ამიტომ ყოველი ხარკი, ასეთ პროდუქტებზე დაწესებული, მათ მესაკუთრეს დააწვება, უკეთუ ფასის აწევამ მოთხოვნა შეასუსტა.

ამ კატეგორიის ხარკებს მიეკუთვნება სახლებზე დაწესებული ხარკები. თუმცა ეს ხარკები დამქირავებლებს გადახდება, მაგრამ ხშირად მემამულეს დააწვება რენტის შემცირების სახით. მინის პროდუქტი წლიდან წლამდე მოიხმარება და კვლავ ინარმოება. იგევე შეიძლება ითქვას ბევრ სხვა საქონელზე. და რადგან მათი რაოდენობა, ამის გამო, სწრაფად შეიძლება დაყენებულ იქნეს მოთხოვნის შესაბამის დონეზე, ამიტომ მათი ფასი დიდი ხნით ვერ გადააჭარბებს მათ ბუნებრივ ფასს. მაგრამ სახლების ხარკი შეიძლება განვიხილოთ როგორც დამქირავებლის მიერ გადახდილი დამატებითი რენტა; მას აქვს ტენდენცია შეამციროს მოთხოვნა ერთნაირი წლიური რენტის მომცემი სახლების მიმართ, მათი მიწოდების შეუმცირებლად. მაშასადამე, რენტა დაბლა დაიწევს და ხარკის ნაწილი ამიტომ არაპირდაპირ გადახდილი იქნება მემამულის მიერ.

„სახლის რენტა“, — ამბობს ადამ სმიტი, „შეიძლება ორ ნაწილად იქნეს დაყოფილი, რომელთაგან ერთს სრული სისწორით შეიძლება ეწოდოს შენობის რენტა, ხოლო მეორეს ჩვეულებრივ საშენობო ადგილის რენტას უწოდებენ. შენობის რენტა წარმოადგენს იმ კაპიტალის სარგებელს ანუ მოგებას, რომელიც დახარჯულია სახლის ასაგებად. რათა მშენებელი მესარენის მოსაქმეობა სხვა მოსაქმეობის თანაბარ დონეზე იყოს დაყენებული, საჭიროა, რომ შენობის რენტა საკმაოდ დიდი იყოს, ჯერ ერთი, იმავე სარგებლის მისაღებად, რომელსაც მესარენე მიიღებდა თავის კაპიტალზე, იგი რომ მას გაეხსენებია კარგი უზრუნველყოფის ქვეშ, და მეორე, — სახლის შესანახად კარგ მდგომარეობაში ანუ, რაც იგივეა, იმ კაპიტალის აღსადგენად განსაზღვრული პერიოდის განმავლობაში, რომელიც სახლის ასაგებად იყო დახარჯული“. „თუ მესარენე სააღმშენებლო საქმეში გაცილებით მეტ მოგებას იღებს ოდესმე, ფულის სარგებელთან შედარებით, იმ შემთხვევაში ეს საქმე მალე იმდენ

კაპიტალს მიიზიდავს თავისკენ სხვა დარგებიდან, რომ მით მოგება მის სათანადო დონეზე იქნება დაყვანილი. ხოლო თუ იგი რომელსამე პერიოდში ბევრად ამაზე ნაკლებ მოგებას იღებს, სხვა დარგები მალე იმდენ კაპიტალს გამოაცლიან სააღმშენებლო საქმეს, რომ მოგება ისევე მალა აინევს. სახლის მთელი რენტის ის ნაწილი, რომელიც იმის გარდამეტს შეადგენს, რაც საკმარისია ამ ჯეროვანი მოგების შესადგენად, შედის, რასაკვირველია, საშენებო ადგილის რენტაში; და როდესაც მიწის მესაკუთრე და შენობის მესაკუთრე ორი სხვადასხვა პირი არის, ამ ნაწილს უმრავლეს შემთხვევაში მთლად პირველი იღებს. სოფლის შენობებისთვის, დიდი ქალაქებისგან დაშორებით, სადაც საშენებო ადგილები ბლომად მოიპოება, საშენებო ადგილის რენტა თითქმის არად შესაარაცხი არის ან იმაზე მეტი არაა, რასაც ის ადგილი, რომელზედაც სახლი დგას, მოიტანდა, ხვანათესვისთვის რომ ყოფილიყო გამოყენებული. სოფლის აგარაკებისთვის, რომლებიც ამა თუ იმ დიდი ქალაქის ახლოსაა აგებული, ეს რენტა ზოგჯერ ბევრად უფრო მაღალი არის, და განსაკუთრებული კომფორტისათვის და ლამაზი ადგილმდებარეობისთვის აქ ხშირად დიდ სასყიდელს იხდიან. საშენებო ადგილის რენტა, ჩვეულებრივ, ყველაზე უფრო მაღალია დედაქალაქში, და მის იმ განსაკუთრებულ ნაწილებში, სადაც უდიდესი მოთხოვნა არსებობს სახლების მიმართ, სულერთია, რა მიზეზებიც იწვევდეს ამ მოთხოვნას: ვაჭრობის და მრეწველობის მოთხოვნილება, სიაოშენების და გართობის მოთხოვნილება, თუ მედიდურობა და მოდა“. სახლის რენტაზე დაწესებული ხარკი შეიძლება დაანვეს ამ დამქირავებელს, ან საშენებო ადგილის მესაკუთრეს, ანდა შენობის მფლობელს. ჩვეულებრივ პირობებში, შეიძლება ჩავთვალოთ, რომ მთელი ხარკი — უშუალოდ და საბოლოო ანგარიშითაც — გადაიხდება დამქირავებლის მიერ.

თუ ხარკი ზომიერი არის, და თუ ქვეყნის პირობები ისეთია, რომ ეს ქვეყანა ან სტაციონარულ მდგომარეობაშია, ან — პროგრესიულში, მაშინ დამქირავებელს ნაკლებ აქვს საფუძველი დაკმაყოფილდეს უფრო ცუდი ხარისხის სახლით. მაგრამ თუ ხარკი მაღალია ან რაიმე სხვა გარემოება ამცირებს მოთხოვნას სახლების მიმართ, იმ შემთხვევაში მემამულის შემოსავალი დაეცემა, ვინაიდან დამქირავებელი ნაწილობრივ აინაზღაურებს ხარკს რენტის შემცირების გზით. მაგრამ ძნელია იმის თქმა, თუ რა პროპორციით განაწილდება შენობის რენტასა და საშენებო ადგი-

ლის რენტას შორის ხარკის ის ნაწილი, რომელიც დამქირავებლის მიერ დაიზოგება რენტის შემცირების გზით. სარწმუნოა, რომ პირველ შემთხვევაში შემცირება შეეხებოდა ერთსაც და მეორესაც; ხოლო რადგან სახლები, თუმცა ნელ-ნელა, მაგრამ მაინც აუცილებლივ ექვემდებარება ნგრევას, და ახლებს აღარავინ ააგებდა, ვიდრე მშენებელი მესარენის მოგება წინანდელ დონეს არ მიაღწევდა, ამიტომ, განსაზღვრული შუალედი პერიოდის შემდეგ, შენობის რენტა ისევ დაუბრუნდებოდა თავის ბუნებრივ ფასს. რადგან სახლის ამშენებელი რენტას მხოლოდ მანამდე იღებს, ვიდრე სახლი სძლებს, ამიტომ იგი, უაღრესად არახელსაყრელ პირობებში, შესძლებდა ხარკის არავითარი ნაწილი არ გადაეხადა უფრო დიდი ხნით.

ამრიგად, ამ ხარკის გადახდა, ბოლოს და ბოლოს, დაანება დამქირავებელს და საშენობო ადგილის მესაკუთრეს, მაგრამ, — ამბობს ადამ სმიტი, — „თუ რა პროპორციით განაწილდება მათ შორის ეს საბოლოო გადახდა, ამის განსაზღვრა ადვილი საქმე არ არის. ეს განაწილება, ალბათ, ფრიად სხვადასხვა იქნება სხვადასხვა გარემოებაში, და ამგვარი ხარკი, იმ სხვადასხვა გარემოების შესაბამისად, შეიძლება ძალიან არათანაბრად შეეხოს როგორც სახლის მდგმურს, ისე საშენობო ადგილის მესაკუთრეს“. ²⁵

საშენობე ადგილის რენტა ადამ სმიტს მიაჩნია განსაკუთრებით შესაფერ ობიექტად დაბეგვრისათვის. „როგორც საშენობე ადგილის რენტა, ისე ჩვეულებრივი რენტა მიწისა ისეთი სახის შემოსავალს წარმოადგენს, რომელსაც მესაკუთრე ბევრ შემთხვევაში იღებს ყოველგვარი გარჯისა და ზრუნვის გაუნეველად თავის მხრივ. და თუ მას ამ შემოსავლის ნაწილს გამოართმევენ სახელმწიფო ხარჯების დასაფარავად, ამით მრეწველობის არც ერთ დარგს არ მიეცემა რაიმე შეფერხება. მიწის და მთელი საზოგადოების შრომის წლიური პროდუქტი, ხალხის დიდი მასის ნამდვილი სიმდიდრე და შემოსავალი, ასეთი ხარკის შემოღების შემდეგ, შეიძლება იგივე დარჩეს, რაც წინათ იყო. ამიტომ საშენობე ადგილის რენტა და მიწის ჩვეულებრივი რენტა წარმოადგენს, იქნებ, შემოსავლის იმ ფორმებს, რომლებსაც საუკეთესოდ შეუძლია მათზე დანესებული სპეციალური ხარკის ატანა“. უნდა ვაღიაროთ, რომ ამ ხარკების შედეგები ისეთი იქნებოდა, როგორც ეს ადამ სმიტმა ავგინერა. მაგრამ უეჭველად უსამართლობა იქნებოდა მხოლოდ და მხოლოდ საზოგადოების ერთი

რომელიმე განსაკუთრებული კლასის შემოსავლის დაბეგვრა. სახელმწიფოს ხარჯების ტვირთი განაწილებული უნდა იყოს ყველას შორის მათი სახსრების პროპორციულად; ეს არის ერთადერთი იმ 4 წესიდან, რომლებიც, ადამ სმიტის აზრით, უნდა ხელმძღვანელობდეს ყოველ დაბეგვრას: რენტა ხშირად ისეთ ადამიანებს ეკუთვნის, რომელთაც, რამდენიმე წლის გარჯის შემდეგ, მოახდინეს თავიანთი მონაგების რეალიზაცია და თავიანთი ქონება დახარჯეს მიწის ან სახლების საყიდლად: და თუ რენტას არათანაბარი ხარკით დავბეგრავდით, ჩვენ დავარღვევდით პრინციპს, რომელიც ყოველთვის წმინდად უნდა იყოს დაცული: საკუთრების ხელშეუხებლობას. სამწუხაროა, რომ საღერბო გამოსაღები, რომელიც ტვირთად ადევს საადგილმამულო საკუთრების გადაცემას, არსებითად ხელს უშლის ამ საკუთრების იმათ ხელში გადასვლას, ვინც, ალბათ, შესძლებდა ყველაზე უფრო პროდუქტიული გამოყენება მიეცა მისთვის. და თუ მხედველობაში მივიღებთ, რომ მიწა, უკეთუ მხოლოდ და მხოლოდ იგი იქნებოდა დაბეგვრისთვის შესაფერისი ობიექტად მიჩნეული, არა თუ დაჰკარგავდა თავისი ფასის ნაწილს იმ რისკის ასანაზღაურებლად, რომელიც ამ დაბეგვრით წარმოსდგებოდა, არამედ იგი, გარდა ამისა, ამ რისკის განუსაზღვრელი ბუნებისა და გაურკვეველი ღირებულების გამო, გარდაიქცეოდა შესაფერის საგნად სპეკულაციისთვის, რომელსაც უფრო თამაშის ხასიათი აქვს, ვიდრე საღი ვაჭრობის, — თუ ყველა ამას მხედველობაში მივიღებთ, ცხადი იქნება, ალბათ, რომ მიწა ამ შემთხვევაში უფრო ადვილად იმათ ხელში ჩავარდებოდა, ვისაც უფრო მოთამაშის თვისება აქვს, ვიდრე გონებადამჯდარი მესაკუთრისა, რომელიც უდიდესი სარგებლობით გამოიყენებდა თავის მიწას.

* * *

ხატკუმი მთგუმაგუ

ისეთ პროდუქტებზე დაწესებული ხარკები, რომლებსაც ჩვეულებრივ ფუფუნების საგნებს უწოდებენ, აწეება მხოლოდ იმათ, ვინც ამ პროდუქტების მომხმარებელია. ღვინის ხარკი გადაიხდება ღვინის მომხმარებლის მიერ. ფუფუნების ცხენებზე ან ეტლებზე დაწესებულ ხარკებს იხდიან ისინი, რომელნიც ასეთი საამო საგნების მქონებელნი არიან, და ამასთან — პირდაპირპროპორციულად ამ საამო საგანთა რაოდენობისა. საარსებო საგნებზე დაწესებული ხარკები კი, პირიქით, მომხმარებლებს შეეხება არა მხოლოდ იმ რაოდენობის პროპორციულად, რომელსაც ისინი შეიძლება მოიხმარებენ, არამედ ხშირად ბევრად უფრო მაღალი პროპორციით. ჩვენ ვნახეთ, რომ პურის ხარკი ფაბრიკანტს არა მხოლოდ იმ ზომით ეხება, რა ზომითაც იგი და მისი ოჯახი შეიძლება პურს მოიხმარებს, არამედ ეს ხარკი კიდევ უფრო ცვლილებას იწვევს კაპიტალის მოგების ნორმაში და, მაშასადამე, ამცირებს ფაბრიკანტის შემოსავალს. ყველაფერი, რაც მაღლა სწევს შრომის ხელფასს, დაბლა სწევს კაპიტალის მოგებას; ამიტომ ყოველ ხარკს, რომელიც დაწესებულია მუშის მოხმარების ამა თუ იმ საგანზე, ტენდენცია აქვს — დაბლა დასწიოს მოგების ნორმა.

ქუდებზე დადებული ხარკი მაღლა ასწევს ქუდების ფასს, ფეხსაცმელზე დაწესებული ხარკი — ფეხსაცმლის ფასს. ეს რომ ასე არ იყოს, ხარკი ბოლოს და ბოლოს ფაბრიკანტის მიერ იქნებოდა გადახდილი; მისი მოგება საერთო დონეზე დაბლა დაიწვედა, და იგი თავის მოსაქმეობას მიატოვებდა. მოგების სპეციალური ხარკი მაღლა ასწევს იმ საქონლის ფასს, რომელსაც აწეება: მაგალითად, მექუდის მოგებაზე დაწესებული ხარკი მაღლა ასწევს ქუდების ფასს, ვინაიდან, თუ მექუდის მოგება დაბეგრული იქნებოდა და არც ერთი სხვა დარგისა კი არა, ეს მოგება, უკეთეს მექუდე თავისი ქუდების ფასს მაღლა ვერ ასწევდა, მოგების ჩვეულებრივ ნორმაზე დაბლა იქნებოდა, და მექუდე თავის მოსაქმეობაზე ხელა აიღებდა და სხვაზე გადავიდოდა.

ამგვარადვე ფერმერის მოგებაზე დაწესებული ხარკი გამოიწვევდა პურის ფასის აწევას; მაუდის მწარმოებლის მოგებაზე დაწესებული

ხარკი — მაუდის ფასის აწევას; და თუ მოგების პროპორციულად ხარკს დაადებდნენ მრეწველობის ყველა დარგს, ყოველი საქონლის ფასი მალე აიწევდა. მაგრამ თუ ის სამადნე, საიდანაც ჩვენ ჩვენი ფულის ნორმალური საზომი გვეძლევა, ჩვენს ქვეყანაში იქნებოდა, და სამთამადნო მესარინის მოგებაც დაბეგრული იქნებოდა, იმ შემთხვევაში არც ერთი საქონლის ფასი არ აიწევდა, იმიტომ რომ მაშინ ყოველი ადამიანი პროპორციულად ერთნაირ ნაწილს გაიღებდა თავის შემოსავლისას, და ასე ყველაფერი წინანდელ მდგომარეობაში დარჩებოდა.

თუ ფული არ იქნებოდა დაბეგრული და, მაშასადამე, თავის ღირებულებას შეინარჩუნებდა, მაშინ როდესაც ყოველი სხვა საგანი დაბეგრული იქნებოდა და მისი ღირებულება აიწევდა, იმ შემთხვევაში მექუდეც, ფერმერიც და მაუდის მწარმოებელიც — უკეთეს ისინი ერთნაირ კაპიტალს ხმარობენ და ერთნაირ მოგებას იღებენ — ხარკის იმავე თანხას გადაიხდიდა. თუ ხარკი 100 გირვ. სტერლინგს შეადგენდა, ქუდების, მაუდის და პურის ღირებულება — თითოეულის — 100 გირვ. სტერლინგით აიწევდა. თუ მექუდე თავის ქუდებზე 1100 გირვ. სტერლინგს იგებს, 1000 გირვ. სტერლინგის ნაცვლად, იგი მთავრობას გადაუხდის ხარკად 100 გირვ. სტერლინგს და, მაშასადამე, მას დარჩება კიდეც 1000 გირვ. სტერლინგი თავისი საკუთარი მოხმარების საგნებზე დასახარჯად. მაგრამ რადგან, იმავე მიზეზის გამო, პური, მაუდი და ყველა სხვა საქონელი ფასში აიწევს, ამიტომ მექუდე თავისი 1000 გირვ. სტერლინგით იმაზე მეტს ვერ მიიღებს, რასაც წინათ 910 გირვ. სტერლინგით იღებდა, და ამგვარად იგი თავისი ხარჯების შემცირების გზით მიიღებს მონაწილეობას სახელმწიფოს საჭიროების დაფარვაში. ხარკის გადახდით იგი ქვეყნის მინისა და ქვეყნის შრომის პროდუქტის ნაწილს, ნაცვლად იმისა, რომ თვითონ მოიხმაროს, მთავრობის განკარგულებაში გადასცემს. თუ მან თავისი 1000 გირვ. სტერლინგი, დახარჯვის ნაცვლად, თავის კაპიტალს მიუმატა, დაინახავს, რომ მისი 1000 გირვ. სტერლინგის რაოდენობის დანაზოგი ახლა, ხელფასის აწევისა და ნედლი მასალის და მანქანების გადიდებული ხარჯების გამო, იმაზე მეტს არ შეადგენს, რასაც წინათ 910 გირვ. სტერლინგის რაოდენობის დანაზოგი შეადგენდა.

თუ ფული დაბეგრული იქნებოდა ან მისი ღირებულება რაიმე მიზეზის გამო შეიცვლებოდა, და ყველა საქონლის ფასი სწორედ წინანდელ დონეზე იქნებოდა გაჩერებული, ფაბრიკანტის და ფერმერის მოგება უცვლელ-

ლი დარჩებოდა: იგი ისევე 1000 გირვ. სტერლინგი იქნებოდა, როგორც წინათ; და რადგან მათ — თითოეულმა — 100 გირვ. სტერლინგი უნდა გადაუხადონ მთავრობას, ამიტომ თავისთვის მათ მხოლოდ 900 გირვ. სტერლინგი დარჩებოდათ, და ამით თანხის საშუალებით კი ისინი ქვეყნის მიწის და შრომის პროდუქტის ნაკლებ ნაწილს მიიღებდნენ თავის განკარგულებაში, სულერთია, პროდუქტიულ შრომაზე იქნება ეს თანხა დახარჯული თუ — არაპროდუქტიულზე. სწორედ იმდენს, რამდენსაც ისინი ჰკარგავენ, მთავრობა იძენს. პირველ შემთხვევაში ხარკის გადამხდელ 1000 გირვ. სტერლინგით საქონელთა იმ რაოდენობას მიიღებდა, რასაც წინათ 91 გირვ. სტერლინგით; მეორე შემთხვევაში კი მხოლოდ იმდენს, რამდენსაც წინათ 900 გირვ. სტერლინგით, ვინაიდან საქონელთა ფასები შეცვლილი არ იქნებოდა, და მას მხოლოდ 900 გირვ. სტერლინგი ექნებოდა ხელში დარჩენილი თავისი ხარჯებისთვის. ეს წარმოსდგება ხარკის სიდიდის განსხვავებისგან; პირველ შემთხვევაში ხარკი მისი შემოსავლის 1/11-ს შეადგენს, მეორეში — 1/10-ს, რადგან ფულს ამ ორ შემთხვევაში სხვადასხვა ღირებულება აქვს.

თუმცა, უკეთესი ფული არაა დაბეგრული და მისი ღირებულება არ იცვლება, ყველა საქონლის ფასი მალა იწევს, მაგრამ მაინც ეს ფასების აწევა არ ხდება ერთნაირი პროპორციით. დაბეგრის შემდეგ საქონელთა აღარ ექნებათ ერთმანეთის მიმართ იგივე შეფარდებითი ღირებულება, რაც წინათ ჰქონდათ. ამ ნაშრომის ერთ წინა ნაწილში ჩვენ განვიხილეთ ის გავლენა საქონელთა ფასებზე, რომელიც შედეგად აქვს კაპიტალის დაყოფას ძირითად და საბრუნავ კაპიტალად ანუ, უფრო სწორად, გამძლე და წარმავალ კაპიტალად. ჩვენ დავანახეთ მკითხველს, რომ ორმა ფაბრიკანტმა შესაძლებელია კაპიტალის სწორედ ერთნაირი რაოდენობა გამოიყენოს და აგრეთვე მოგების სწორედ ერთნაირი თანხა მიიღოს, მაგრამ რომ ისინი თავიანთ საქონელს ფულის ფრიად სხვადასხვა თანხად გაჰყიდონ, იმის მიხედვით, სწრაფად თუ ნელა მოიხმარება და კვლავ აღიდგინება მათ მიერ დახარჯული კაპიტალები. ერთ მათგანს შეეძლო გაეყიდა თავისი საქონელი 4 000 გირვ. სტერლინგად, მეორეს — 10 000 გირვ. სტერლინგად, მაშინ როდესაც თითოეული მათგანი ხმარობდა 10 000 გირვ. სტერლინგ კაპიტალს და იღებდა 20% ანუ 2 000 გირვ. სტერლინგ მოგებას. ერთის კაპიტალი შეიძლება შემდგარი ყოფილიყო, მაგალითად, 2 000 გირვ. სტერლ. საბრუნავი კაპიტალისაგან, რომელიც უნდა

აღდგენილიყო, და 8 000 გირვ. სტერლ. ძირითადი კაპიტალისაგან, რომელიც შენობებსა და მანქანებში იყო მოთავსებული; მეორის კაპიტალი. პირიქით, შეიძლება შემდგარი ყოფილიყო 8 000 გირვ. სტერლ. საბრუნავი კაპიტალისაგან და მხოლოდ 2000 გირვ. სტერლ. ძირითადი კაპიტალისაგან, რომელიც მანქანებსა და შენობებში იყო მოთავსებული. და აი, თუ თითოეული მათგანი დაბეგრული იქნებოდა მისი შემოსავლის 10%-ით ანუ 200 გირვ. სტერლინგით, ერთს, რათა მოგების ჩვეულებრივი მოგება მიეღო, თავისი პროდუქტების ფასი 10 000 გირვ. სტერლინგიდან უნდა აენია 10 200 გირვ. სტერლინგამდე; მეორეც ასევე იძულებული იქნებოდა თავისი პროდუქტების ფასი 4 000 გირვ. სტერლინგიდან აენია 4 200 გირვ. სტერლინგამდე. ხარკის დაწესებამდე პირველის მიერ გაყიდული საქონლის ღირებულება $2 \frac{1}{2}$ ჯერ მეტი იყო, ვიდრე მეორისა; ხარკის დაწესების შემდეგ იგი მეტი იქნება მხოლოდ 2,42 ჯერ. პირველის ფასი აინევს 2%-ით, მეორისა 5%-ით. მაშასადამე, შემოსავალზე დადებული ხარკი, ვიდრე ფულის ღირებულება უცვლელი დარჩებოდა, შეცვლიდა საქონელთა შეფარდებითს ფასებსა და ღირებულებას. ეს მართალი იქნებოდა იმ შემთხვევაშიც, თუ ხარკი, მოგების ნაცვლად, თვით პროდუქტებზე იქნებოდა დადებული. თუ ვიგულისხმებთ, რომ პროდუქტები მათ წარმოებაზე მოხმარებული კაპიტალის პროპორციულადაა დაბეგრული, მათი ფასები, როგორც უნდა იყოს მათი ღირებულება, ერთნაირი ზომით აინევს და, მაშასადამე, წინანდელი შეფარდება მათ შორის დარღვეული იქნება. ერთი საქონლის ფასს, რომელმაც 10 000 გირვ. სტერლინგიდან 11 000-მდე აინია, აღარ ექნება წინანდელი შეფარდება მეორე საქონლის ფასის მიმართ, რომელმაც 2 000 გირვ. სტერლინგიდან 3 000-მდე აინია. თუ ასეთ პირობებში ფულის ღირებულებამ, რაიმე მიზეზით, აინია, ეს გარემოება ერთი და იმავე ზომით არ მოახდენს გავლენას საქონლთა ფასებზე. იგივე მიზეზი, რომელიც ერთი საქონლის ფასს დასწევს 10 200 გირვ. სტერლინგიდან 10 000 გირვ. სტერლინგამდე ანუ 2%-ზე ნაკლებით, მეორე საქონლის ფასს დასწევს 4 200 გირვ. სტერლინგიდან 4 000 გირვ. სტერლინგამდე ანუ $4 \frac{3}{4}$ %-ით. ეს ფასები რომ სხვა პროპორციით დანეულიყო, მოგება ერთნაირი აღარ იქნებოდა. რათა ეს მოგება ერთნაირი იყოს, საჭიროა, რომ, როდესაც პირველი საქონლის ფასი 4 000-ს შეადგენდეს, ხოლო როდესაც პირველი საქონლის ფასი 10 200 გირვ. სტერლინგს შეადგენს, მეორე საქონლსა 4 200-ს შეადგენდეს.

ამ ფაქტის მხედველობაში მიღება ხელს შეგვიწყობს გავიგოთ ერთი ფრიად მნიშვნელოვანი ძირითადი დებულება, რომელიც, როგორც მე მგონია, დღემდე არასოდეს არ ყოფილა ყურადღებამიქცეული. ეს დებულებაა შემდეგი: იმ ქვეყანაში, სადაც არავითარი დაბეგვრა არ არსებობს, ფულის ღირებულების ცვლილება, მისი ნაკლებობით ან სიუხვით გამოწვეული, ერთნაირი ზომით იმოქმედებს ყველა საქონელთა ფასებზე, ასე რომ, თუ ერთი საქონლის ღირებულება, რომელიც უდრის 1000 გირვ. სტერლინგს, 1200 გირვ. სტერლინგამდე აიწევს, ან 800 გირვ. სტერლინგამდე დაიწევს, მეორე საქონლის ღირებულებაც, რომელიც 10 000 გირვ. სტერლინგს უდრის, აგრეთვე აიწევს 12 000 გირვ. სტერლინგამდე ან დაიწევს 8 000 გირვ. სტერლინგამდე; მაგრამ იმ ქვეყანაში, სადაც ფასები დაბეგვრის გამო ხელოვნურად მალლა ანეული, ფულის მოჭარბებულობა, საზღვარგარეთიდან შემოხიდვით გამოწვეული, ან მისი ნაკლებობა, საზღვარგარეთის მოთხოვნის გამო მისი გაზიდვით გამოწვეული, ერთნაირი ზომით არ იმოქმედებს ყველა საქონელთა ფასებზე: ზოგი საქონლის ფასი აიწევს ან დაიწევს 5, 6 ან 12%-ით, სხვებისა — 3, 4 ან 7%-ით. თუ ქვეყანა დაუბეგრავე იყო, და ფულის ღირებულებამ დაიწია, მისი მოჭარბებულობა მსგავს შედეგს წარმოშობდა ყველა ბაზარზე. თუ ხორცის ფასი აიწევდა 20%-ით, ასევე 20%-ით აიწევდა აგრეთვე პურის ფასი, ლუდის, ფეხსაცმლის, შრომის და საერთოდ ყოველი საქონლის ფასი. აუცილებელია ეს ასე მოხდეს, რათა მრეწველობის ყოველ დარგს მოგების ერთნაირი ნორმა ჰქონდეს უზრუნველყოფილი. მაგრამ ეს მართალი აღარ არის, როდესაც ხარკი დაედება ერთ რომელსამე ამ საქონელს. ამ შემთხვევაში, ყველა საქონელთა ფასები რომ ფულის ღირებულების დანევის პროპორციულად ანეულიყო, მოგება აღარ იქნებოდა ერთნაირი. საქონელთა დაბეგვრის შემთხვევაში მოგება საერთოდ დონეზე მალლა აიწევდა და კაპიტალი დაიძვროდა მრეწველობის ერთი დარგიდან სხვა დარგებისაკენ, ვიდრე მოგებათა ნონანსნორობა არ იქნებოდა კვლავ აღდგენილი, რაც მხოლოდ შეფარდებითი ფასების ცვლილების შემდეგ იქნებოდა შესაძლებელი.

ეს დებულება განა არ გვიხსნის იმ სხვადასხვა გავლენას, რომელიც, როგორც შემჩნეული იყო, ფულის ღირებულების ცვლილებას ჰქონდა საქონელთა ფასებზე იმ პერიოდის განმავლობაში, როდესაც ინგლისის ბანკმა ბანკნოტების განაღდება შეწყვიტა? ვინც ამტკიცებდა, რომ იმ

პერიოდში მიმოქცევის საშუალება ფასდაცემული იყო ქალაქის ფულის დიდი სიჭარბის გამო, იმათ წინააღმდეგ ამბობდნენ, რომ თუ ასეა, ყველა საქონელთა ფასი ერთნაირი პროპორციით უნდა ანეულიყო; აღმოჩნდა კი, რომ ზოგ საქონელთა ფასები გაცილებით უფრო შეიცვალა, ვიდრე სხვებისა, და აქედან იმ დასკვნას აკეთებდნენ, რომ ფასების ანევის გამომწვევი იყო რაღაც ისეთი რამ, რაც საქონელთა ფასებზე ახდენდა გავლენას, და არა რაიმე ცვლილება მიმოქცევის საშუალების ღირებულებაში. მაგრამ ჩვენ ეს არის ვნახეთ, რომ იმ ქვეყანაში, სადაც საქონელთ ხარკი აქვთ დადებული, ყველას ფასები ერთნაირი პროპორციით არ შეიცვლება მიმოქცევის საშუალების ღირებულების ანევისა თუ დაწევის გამო.

თუ მრეწველობის ყველა დარგის მოგება დაბეგრული იქნებოდა, ფერმერის მოგების გარდა, ყველა საქონლის ფულადი ღირებულება აინევიდა, გარდა ნედლი პროდუქტისა. ფერმერს იგივე შემოსავალი ექნებოდა პურის სახით, რაც წინათ ჰქონდა, და აგრეთვე თავის პურს იმავე ფულად ფასში გაჰყიდდა; მაგრამ რადგან იგი იძულებული იქნებოდა დამატებითი ფასი გადაეხადა ყველა იმ საქონელში, გარდა პურისა, რომელსაც მოიხმარებდა, ამიტომ ეს მისთვის მოხმარების ხარკი იქნებოდა. ამ ხარკისგან მას არ გაათავისუფლებდა ფულის ღირებულების ცვლილებაც, ვინაიდან ამ ცვლილებას შეეძლო ყველა დაბეგრული საქონლის ფასები მათ წინანდელ დონეზე დაენია, მაგრამ დაუბეგრავი საქონლის ფასი წინანდელ დონეზე დაბლა დაინევიდა. მაშასადამე, თუმცა ფერმერი წინანდელ ფასებში იყიდდა მისთვის საჭირო პროდუქტებს, მაგრამ მას ნაკლები ფული ექნებოდა მათ საყიდლად.

სწორედ ასეთსავე მდგომარეობაში იქნებოდა მემამულეც; თუ ყველა საქონლის ფასი აინევიდა და ფულის ღირებულება არ შეიცვლებოდა, იგი მიიღებდა იმავე რენტას ხორბლის სახით და იმავე ფულად რენტას, რასაც წინათ იღებდა; ხოლო თუ ყველა საქონლის ფასი უცვლელი დარჩებოდა, მას იგივე რენტა ექნებოდა ხორბლის სახით, მაგრამ ნაკლები ფულადი რენტა. ამრიგად, ორსავე შემთხვევაში, იგი პირდაპირ მონაწილე იქნებოდა ხარკის გადახდაში, თუმცა მისი შემოსავალი უშუალოდ არ იქნებოდა დაბეგრული.

ვიგულისხმობთ ახლა, რომ ფერმერის მოგებაც დაბეგრული არის. მაშინ იგი იმავე მდგომარეობაში იქნება, როგორც ყველა სხვა მრეწველი:

მისი ნედლი პროდუქტის ფასი აინევს, ასე რომ მას, ხარკის გადახდის შემდეგ, იგივე ფულადი შემოსავალი ექნება, მხოლოდ იგი დამატებით ფასს გადაიხდის ყველა იმ საქონელში, რომელსაც მოიხმარებს, ნედლი პროდუქტის ჩათვლით.

მაგრამ სხვაგვარი მდგომარეობა ექნება მემამულეს. მისი ფერმერის მოგებაზე დადებული ხარკი მას სარგებლობას მისცემს, ვინაიდან იგი ანაზღაურებას მიიღებს იმ დამატებითი ფასისთვის, რომელიც მან უნდა იხადოს მანუფაქტურული პროდუქტების ყიდვისას, როდესაც ეს პროდუქტები ფასში ანეულია; და მის იგივე ფულადი შემოსავალი ექნება, თუ, ფულის ღირებულების ანევის გამო, ძველ ფასში ხდება პროდუქტების გაყიდვა. ფერმერის მოგებაზე დადებული ხარკი არ წარმოადგენს მიწის მთლიანი პროდუქტის პროპორციულ ხარკს; იგი პროპორციულია წმინდა პროდუქტისადმი, რომელიც რჩება რენტის, ხელფასის და სხვა ხარჯების გასტუმრების შემდეგ. რადგან სხვადასხვა სახის მიწების: 1-ის, 2-ის და 3-ის, დამმუშავებლები სრულიად ერთნაირ კაპიტალებს ხარჯავენ, ამიტომ მათი მოგებაც სავსებით ერთნაირი იქნება, თუმცა მთლიანი შემოსავალი ერთს შეიძლება მეტი ჰქონდეს, ვიდრე მეორეს; მაშასადამე, ყველა ისინი თანაბრად იქნებიან დაბეგრილნი. ვიგულისხმობ, რომ 1-ის მთლიანი პროდუქტი უდრის 180 კვარტერს, 2-ისა — 170 კვარტერს და 3-ისა — 160 კვარტერს, და რომ თითოეული დაბეგრილი არის 10 კვარტერის ოდენობის ხარკით. სხვაობა 1-ის, 2-ის და 3-ის მთლიან პროდუქტებს შორის, ხარკის გადახდის შემდეგ, იგივე იქნებოდა, რაც წინათ იყო: თუ 1-ის მთლიანმა პროდუქტმა დაინია 170-მდე, 2-ისამ — 160-მდე და 3-ისამ — 150 კვარტერამდე, სხვაობა 3-სა და 1-ს შორის წინანდებურად იქნება 20 კვარტერი, და სხვაობა 3-სა და 2-ს შორის — 10 კვარტერი. თუ, ხარკის შემოღების შემდეგ, პურის და ყველა სხვა საქონელთა ფასები უცვლელი დარჩა, იმ შემთხვევაში ფულადი რენტაც, ისე როგორც ხორბლით გამოსახული რენტაც, უცვლელი დარჩება; მაგრამ თუ, ხარკის გამო, პურის და ყველა სხვა საქონელთა ფასებმა აინია, ფულადი რენტაც იმავე პროპორციით აინევს. თუ პურის ფასი უდრიდა 4 გირვ. სტერლინგს კვარტერისათვის, 1-ის რენტა იქნებოდა 80 გირვ. სტერლინგი და 2-ისა — 40 გირვ. სტერლინგი; მაგრამ თუ პურის ფასმა აინია 5%-ით ანუ 4 გირვ. სტერლ. და 4 შილინგამდე, იმ შემთხვევაში რენტაც აინევდა 5%-ით, ვინაიდან მაშინ 20 კვარტერი ღირებული

იქნებოდა 84 გირვ. სტერლინგად და 10 კვარტერი — 42 გირვ. სტერლინგად, ასე რომ ყოველ შემთხვევაში მემამულე ასეთი ხარკის მხრივ შეუხებელი დარჩებოდა. კაპიტალის მოგებაზე დანესებული ხარკი არავითარ ცვლილებას არ იწვევს ხორბლით გამოსახული რენტის სიდიდეში და ამიტომ ფულადი რენტა იცვლება პურის ფასთან დაკავშირებით. სამაგიეროდ ნედლ პროდუქტზე დანესებული ხარკი, ანუ ათისთავი, ყოველთვის იწვევს ცვლილებას ხორბლით გამოსახულ რენტაში, მაგრამ ფულად რენტას საერთოდ იმავეს სტოვებს, რაც წინათ იყო. ამ თხზულების სხვა ნაწილში მე უკვე აღვნიშნე, რომ, თუ ყველა დამუშავებაში მყოფ მიწაზე, ნაყოფიერების განურჩევლად, ერთნაირი ფულადი საადგილმამულო ხარკი იქნებოდა დადებული, ეს ხარკი ძალიან არათანაბარი იქნებოდა, რადგან განსაკუთრებულ მოგებას მისცემდა უფრო ნაყოფიერი მიწების მფლობელებს. იგი პურის ფასს ასწევდა იმ ტვირთის პროპორციულად, რომელიც უცუდესი მიწის მოიჯარადრეს დაანებებოდა; მაგრამ რადგან ეს დამატებითი ფასი მიღებული იქნებოდა პროდუქტის მეტი რაოდენობისთვისაც, რომელსაც უკეთესი მიწები იძლევიან, ამიტომ ამ მიწების მოიჯარადრეებს, იჯარის ვადის განმავლობაში, განსაკუთრებული სარგებლობა ექნებოდათ, ხოლო იჯარის ვადის გასვლის შემდეგ ეს სარგებლობა მემამულის ხელში გადავიდოდა რენტის გადიდების სახით. თანაბარი ხარკის მოქმედება ფერმერის მოგებაზე სავსებით იგივე არის; იგი მაღლა სწევს მემამულის ფულად რენტას, უკეთეს ფული თავის ღირებულებას ინარჩუნებს. მაგრამ რადგან ყველა ყველა სხვა დარგშიც მოგება ისე დაბგრილია, როგორც ფერმერის მოგება, და, მაშასადამე, ყველა საქონელთა ფასები, ისე როგორც პურის ფასი, მაღლა იწვევს, ამიტომ მემამულე, იმის გამო, რომ გადიდებულია საქონელთა და პურის ფულადი ფასი, რომლებზედაც იგი თავის რენტას ხარჯავს, იმდენსავე ჰკარგავს, რამდენსაც თავისი რენტის გადიდების გამო იგებს. თუ ფულის ღირებულებამ აიწია, და, კაპიტალის მოგებაზე ხარკის დანესების შემდეგ, ყველა საგნის ფასი წინანდელ დონეზე დავიდა, რენტაც წინანდელი ზომისა გახდება. მემამულე მიიღებს იმავე რენტას და მოიპოვებს ყველა იმ საქონელს, რომელზედაც წინათ ამ რენტას ხარჯავდა. ამგვარად, ყველა გარემოებაში იგი დაუბეგრავი რჩება.²⁴

ეს მოვლენა საინტერესოა. მისი მოგების დაბეგვრით თქვენ ტვირთს არ ადებთ ფერმერს, ვიდრე დაადებდით მისი მოგების სრულიად ხარკის-

გან გათავისუფლებით; და მემამულე დიდად დაინტერესებულია იმაში, რომ მისი მოიჯარადრის მოგება დაბეგრული იყოს, ვინაიდან თვით იგი მხოლოდ ამ პირობით რჩება ფაქტიურად ხარკისგან თავისუფალი.

კაპიტალს მოგებაზე შეეხებოდა ფულად კაპიტალისტსაც, თუმცა მისი ფულადი სარგებელი წინანდებურად დაუბეგრავი იქნებოდა, უკეთეს ყველა საქონელი ფასში აინევედა ხარკის პროპორციულად. მაგრამ თუ, ფულის ღირებულების ცვლილების გამო, ყველა საქონლის ფასი მის წინანდელ დონემდე დაინევედა, იმ შემთხვევაში ფულადი კაპიტალისტი არას გადაიხდიდა ხარკისათვის; ყველა მისთვის საჭირო საქონელს იგი იყიდდა წინანდელ ფასში და კვლავაც წინანდელ ფულად სარგებელს მიიღებდა.

უკეთეს დაგვეთანხმებთან, რომ, როდესაც მარტო ერთი ფაბრიკანტის მოგებაა დაბეგრული, მისი საქონლის ფასი მალე აინევეს, რათა ეს ფაბრიკანტი გათანასწორებული იყოს სხვა ფაბრიკანტებთან, და რომ, როდესაც ორი ფაბრიკანტის მოგებაა დაბეგრული, ორი სახის საქონელმა უნდა აინიოს ფასში, მაშინ ჩემთვის გაუგებარია, როგორ შეიძლება იმის უარყოფა, რომ ყველა ფაბრიკანტთა მოგების დაბეგვრის შემთხვევაში ყველა საქონლის ფასი აინევეს, თუ ვიგულისხმებთ, რომ ის სამადნეები, რომლებიც ჩვენთვის ფულის მომწოდებელია, ჩვენს ქვეყანაში მდებარეობს და დაუბეგრავი არის. მაგრამ რადგან ფული, ანუ ფულის ნორმალური მასშტაბი, ისეთი პროდუქტია, რომელიც საზღვარგარეთიდან შემოიზიდება, ამიტომ ყველა საქონლის ფასმა არ შეიძლება აინიოს, ვინაიდან ფასების ასეთი აწევა ვერ მოხდებოდა ფულის დამატებითი რაოდენობის გარეშე²⁷, და ამ უკანასკნელის მიღება კი შეუძლებელია ძვირი პროდუქტების გაცვლის გზით, როგორც ეს მეხუთე თავში იყო ნაჩვენები. და, თუნდ რომ მომხდარიყო კიდევ ფასების ასეთი აწევა, იგი მაინც დიდხანს ვერ გასტანდა, ვინაიდან ძლიერ გავლენას მოახდენდა საგარეო ვაჭრობაზე. შემოზიდულ საქონელთა სამაგიეროდ ეს ძვირი პროდუქტები ვერ გაიზიდებოდა, და ამიტომ ჩვენ იძულებული ვიქნებოდით, ერთ ხანს განგვეგრძო ყიდვა, თუმცა გაყიდვა შეწყვეტილი გვექნებოდა, და გვენარმოებია ფულის ან ზოდების გაზიდვა, სანამ საქონელთა შეფარდებითი ფასები დაახლოებით იგივე არ გახდებოდა, რაც წინათ იყო. მე სრულიად უეჭველი მგონია, რომ კარგად მონესრიგებული ხარკი მოგებაზე, ბოლოს და ბოლოს, გამოინევედა იმავე ფულადი ფასების აღდგენას, რომლებიც ადგილობრივ და უცხო ფაბრიკანტებს ჰქონდა ხარკის შემოღებამდე.

რადგან ნედლი პროდუქტის ხარკები, ათისთავი, ხელფასის ხარკები და მუშის საარსებო საგნებზე დადებული ხარკები მაღლა სწევს ხელფასს და, მაშასადამე, დაბლა სწევს მოგებას, ამიტომ ყველა მათ, თუმცა არა ერთნაირი ზომით, ერთი და იგივე შედეგები მოჰყვება.

ახალი მანქანების გამოგონებას, რომელნიც არსებითად ხელს უწყობენ ეროვნული მრეწველობის განვითარებას, მუდამ აქვს ტენდენცია მაღლა ასწიოს ფულის შეფარდებითი ღირებულება და, მაშასადამე, სტიმული მისცეს ფულის იმპორტს. პირიქით, ყოველ დაბეგვრას, ყოველ გადადებულ დაბრკოლებას, შექმნილს ფაბრიკანტისათვის ან ნედლი პროდუქტის მწარმოებლისათვის, აქვს ტენდენცია დაბლა დასწიოს ფულის შეფარდებითი ღირებულება და, მაშასადამე, სტიმული მისცეს ფულის ექსპორტს.

* * *

ხატემა ხელფასზე

ხელფასზე დადებული ხარკები მალა სწევს ხელფასს და ამის გამო ამცირებს კაპიტალის მოგების ნორმას. ჩვენ უკვე ვნახეთ, რომ საარსებო საგნებზე დადებული ხარკი მალა სწევს მათ ფასს, რასაც მოჰყვება ხელფასის ანევა. ერთადერთი განსხვავება საარსებო საგნებზე დადებულ ხარკსა და ხელფასის ხარკს შორის იმაში მდგომარეობს, რომ პირველს აუცილებლად მოჰყვება საარსებო საგნების ფასის ანევა, მეორეს კი — არა. ამიტომ ხელფასზე დანესებული ხარკი არ ეხება არც ფულად კაპიტალისტს, არც მემამულეს, არც რომელიმე სხვა კლასს, არამედ ეხება შრომის დამქირაველთ. ხელფასზე დანესებული ხარკი სავსებით მოგების ხარკს წარმოადგენს; საარსებო საგნებზე დანესებული ხარკი კი წარმოადგენს ნაწილობრივ მოგების ხარკს, ნაწილობრივაც — მდიდარ მომხმარებლებზე დადებულ ხარკს. საბოლოო შედეგები, რომლებიც ასეთი ხარკებიდან გამომდინარეობს, სავსებით ისეთივეა, როგორც ის შედეგები, რომლებსაც მოგების პირდაპირი ხარკი იწვევს.

„მუშათა დაბალი ფენების ხელფასს“, ამბობს ადამ სმიტი, — „ყველგან აუცილებლობის გზით განსაზღვრავს, როგორც მე ეს შევეცადე დამენახებია პირველ ნიგნში, ორი სხვადასხვა გარემოება: შრომის მოთხოვნა და სურსათის ჩვეულებრივი ანუ საშუალო ფასი. შრომის მოთხოვნა ანესრიგებს მუშის შესანახს: იმის მიხედვით, მატულობს შრომის მოთხოვნა, სტაციონარული რჩება თუ კლებულობს, ანუ იმის მიხედვით, საჭიროებს იგი მზარდ, სტაციონარულ თუ კლებად მოსახლეობას, იგი განსაზღვრავს მუშის შესანახს და გადამჭრელია იმის, თუ რაოდენ უხვი, ზომიერი ან ნაკლოვანი იქნება ეს უკანასკნელი. სურსათის ჩვეულებრივი ანუ საშუალო ფასი განსაზღვრავს ფულის იმ რაოდენობას, რომელიც უნდა მიეცეს მუშას, რათა შესაძლებლობა ჰქონდეს წლიდან წლამდე იყიდოს ეს უხვი, ზომიერი თუ ნაკლოვანი შესანახი. ამიტომ, სანამ შრომის მოთხოვნა და სურსათის ფასი უცვლელი რჩება, შრომის პირდაპირი ხარკი მხოლოდ იმას გამოიწვევს, რომ ხელფასი მალა აინევეს ცოტათი მეტად, ვიდრე ხარკის თანხა არის“.

იმ მოსაზრების გამო, რომელიც დოქტორ სმიტის მიერ არის გამოთქმული, ბ-ნი ბიუკენენი ორ სანინალმდეგო შენიშვნას აკეთებს, ჯერ ერთი, იგი უარყოფს, რომ შრომის ხელფასს სურსათის ფასი განსაზღვრავს, და, მეორე, იგი უარყოფს, რომ შრომის ხელფასის ხარკი მაღლა ასწევს შრომის ფასს. პირველი პუნქტის შესახებ ბ-ნი ბიუკენენის არგუმენტაცია ასეთია (გვ. 59): „შრომის ხელფასს, როგორც უკვე აღნიშნული იყო, შეადგენს არა ფული, არამედ ის, რასაც ფული ყიდულობს, სახელდობრ, სურსათი და სხვა საარსებო საგნები; და ის წილი, რომელიც მუშას ხვდება საერთო ქონებრივი ფონდიდან, ყოველთვის პროპორციული იქნება მიწოდებისა. სადაც სურსათი იაფია და უხვად მოიპოვება, იქ მუშის წილი უფრო დიდი იქნება. მისი ხელფასი მას ყოველთვის მისცემს სამართლიან წილს, და მეტის მიცემა მას არ შეუძლია. დოქტორი სმიტი და ბევრი სხვა მწერალი ყოველთვის იმ აზრისანი არიან, რომ შრომის ფულადი ფასი სურსათის ფულადი ფასით განისაზღვრება, და რომ სურსათის ფასის აწევისას პროპორციულად მაღლა იწევს ხელფასიც. მაგრამ ცხადია, რომ შრომის ფასი არავითარ აუცილებელ კავშირში არ იმყოფება საზრდოს ფასთან, ვინაიდან იგი სავსებით დამოუკიდებელია მუშების მიწოდებაზე შედარებით მოთხოვნასთან. გარდა ამისა, უნდა აღინიშნოს, რომ მაღალი ფასი სურსათისა უცილობელი ნიშანია ამ უკანასკნელის არასაკმარის მიწოდებისა და, საგანთა ბუნებრივი მსვლელობისას, მყარდება იმ მიზნით, რომ დააყოვნოს მოხმარება. უფრო მცირე მიწოდება საზრდოსი, რომელიც მომხმარებელთა იმავე რიცხვს უნაწილდება, ცხადია, ნაკლებ წილს არგუნებს თითოეულს, და მუშამ უნდა დაიკისროს თავისი ხვედრი საერთო ნაკლებობაში. ფასები სწორედ ამისთვის იწევს მაღლა, რომ ეს ტვირთი თანაბრად განაწილდეს და მუშამ ვერ მოახერხოს საზრდოს ისე თავისუფლად ხარჯვა, როგორც წინათ ხარჯავდა. მაგრამ, ფასების აწევის შემდეგ, ხელფასმა, თითქოს, უნდა იმატოს, რათა მუშას შესაძლებლობა მიეცეს მოიხმაროს იგივე რაოდენობა პროდუქტის, რომლის მიწოდება შემცირდა; და ამგვარად ბუნებას ისე წარმოგვიდგენენ, თითქოს იგი ეწინააღმდეგება თავის საკუთარ მიზნებს: რომ იგი ჯერ მაღლა სწევს სურსათის ფასს, რათა შეამციროს მოხმარება, და შემდეგ მაღლა სწევს ხელფასს, რათა მუშას მისცეს ისეთივე მარაგი, როგორც წინათ ჰქონდა“.

ბატონი ბიუკენენის იმ არგუმენტაციაში, მე მგონია, ძალიან არეულია ერთმანეთში ჭეშმარიტება და ცდომილება, რადგან სურსათის მაღალ-

ლი ფასი ზოგჯერ არასაკმაო მიწოდების უცილობელ ნიშნად მიაჩნია. შედეგს, რომელიც მრავალმა მიზეზმა შეიძლება წარმოშვას, იგი მხოლოდ და მხოლოდ ერთ მიზეზს მიაწერს. უეჭველად მართალია, რომ არასაკმაო მიწოდების შემთხვევაში მომხმარებელთა იმავე რიცხვს ნაკლები რაოდენობა გაუნანილდება და თითოეულს უფრო პატარა წილი ხვდება. რათა თანაბრად განანილდეს ეს დანაკლისი და მუშამ ვერ მოახერხოს ისე თავისუფლად ხარჯვა თავისი შესანახის, როგორც წინათ ხარჯავდა, ფასი მაღლა იწევს. ამიტომ უნდა დავეთანხმოთ ბ-ნ ბიუკენენს, რომ სურსათ-სანოვაგის ფასის ყოველი აწევა, არასაკმაო მიწოდებით გამოწვეული, მაღლა არ ასწევს აუცილებლად შრომის ფულად ხელფასს, ვინაიდან მოხმარება უნდა იქნეს შეკვეცილი, რის მიღწევა მხოლოდ მომხმარებელთა მსყიდველობითი ძალის შემცირების გზით შეიძლება. მაგრამ მარტო ის გარემოება, რომ სურსათის ფასი მაღლა იწევს არასაკმაო მიწოდების გამო, არ გვაძლევს კიდევ უფლებას დავასკვნათ, როგორც ამას სჩადის ბ-ნი ბიუკენენი, რომ, მაღალი ფასის არსებობისას, არ შეიძლება ადგილი ჰქონდეს უხვ მიწოდებას, — მაღალი ფასის: არა მარტო ფულთან შედარებით, არამედ ყველა სხვა საგნებთან შედარებითაც.

საქონელთა ბუნებრივი ფასი, რომელიც ყოველთვის, ბოლოს და ბოლოს, განსაზღვრავდეს საბაზრო ფასს, დამოკიდებულია მათი წარმოების სიადვილეზე; მაგრამ წარმოებული რაოდენობა არაა ამ სიადვილის პროპორციული. თუმცა, ამჟამად დამუშავებაში მყოფი მიწები თავისი ხარისხით მნიშვნელოვნად ჩამოუვარდება იმ მიწებს, რომლებიც დამუშავებაში იყო 300 წლის წინათ, და, მაშასადამე, მიწის დამუშავების სიძნელემ იმატა, მაგრამ უეჭველი არის, რომ ამჟამად წარმოებული რაოდენობა გაცილებით დიდია იმ რაოდენობაზე, რომელიც მაშინ ინარმოებოდა. მაღალი ფასი არათუ შეიძლება შეთავსებული იყოს მზარდ მიწოდებასთან, არამედ თითქმის ყოველთვის თან ახლავს ამ უკანასკნელს. და, ამრიგად, თუ, ხარკების ანუ წარმოების გაძნელების გამო, სურსათის ფასმა აიწია რაოდენობის შეუმცირებლად, შრომის ფულადი ხელფასი მაღლა აიწევს, ვინაიდან: როგორც ბ-ნი ბიუკენენი სწორად აღნიშნავს, „შრომის ხელფასს შეადგენს არა ფული, არამედ ის, რასაც ფული ყიდულობს, სახელდობრ, სურსათი და სხვა საარსებო საგნები; და ის წილი, რომელიც მუშას ხვდება საერთო ქონებრივი ფონდიდან, ყოველთვის პროპორციული იქნება მიწოდებისა“.

მეორე პუნქტის შესახებ — გამოიწვევს თუ არა შრომის ხელფასის ხარკი შრომის ფასის აწევას, ბ-ნი ბიუჯენენი ამბობს; „მას შემდეგ, რაც მუშამ მიიღო ჯეროვანი გასამრჯელო თავისი შრომისათვის, როგორღა შეუძლია მას მოსთხოვოს თავის დამჭირებელს იმის ანაზღაურება, რაც შემდეგ უნდა გაიღოს ხარკის სახით? არ არსებობს ისეთი კანონი ან პრინციპი ადამიანთა ურთიერთობაში, რომელიც ამართლებდეს დასკვნას. მას შემდეგ რაც მუშამ მიიღო თავისი ხელფასი, ეს უკანასკნელი მის სრულს განკარგულებაშია, და მან, თავისი უნარისამებრ, თვითონ უნდა ატაროს ყველა იმ გადასახადის ტვირთი, რომელიც შემდეგში მას შეუძლია დაეკისროს, ვინაიდან: მას არავითარი საშუალება არა აქვს აიძულოს ისინი, ვინც მას მისი შრომის ჯეროვანი ფასი უკე მისცა, აუნაზღაურონ ეს დანაკარგი“. მაგრამ თვით ბ-ნი ბიუჯენენი აღნიშნავს, მონონებით, ციტატად შემდეგ მარჯვე ადგილს მალთუსის თხზულებიდან მოსახლეობის შესახებ, რომელიც, ჩემი აზრით, ამომწურავლ პასუხს იძლევა მის შენიშვნაზე. „შრომის ფასი, უკეთეს მას შესაძლებლობა აქვს თავისუფლად ჰპოვოს თავისი ბუნებრივი ღონე, წარმოადგენს ფრიად მნიშვნელოვან ბარომეტრს, რომელიც გამოსახავს შეფარდებას სურსათის მიწოდებასა და მას მოთხოვნას შორის, იმ რაოდენობასა, რომელიც მოხმარებულ უნდა იქნეს და მომხმარებელთა რიცხვს შორის; და, ალებული საშუალოდ, შემთხვევითი გარემოებებისაგან დამოუკიდებლად, ეს ფასი, გარდა ამისა, ნათლად გამოსახავს საზოგადოების მოთხოვნილებას მოსახლეობის შესახებ; ე.ი. როგორიც უნდა იყოს ყოველი ქორწინების ბავშვთა რიცხვი, რომელიც საჭიროა მოსახლეობის შესანარჩუნებლად მის ახლანდელ ღონეზე, შრომის ფასი სწორედ საკმარისი იქნება ამ რიცხვის შესანარჩუნებლად, ან ამაზე მაღლა ან დაბლა იქნება, იმის მიხედვით, თუ რა მდგომარეობაშია შრომის შესანახად დანიშნული ფონდები: სტაციონარულ მდგომარეობაში იმყოფება, პროგრესიულში თუ რეგრესიულში. მაგრამ ნაცვლად იმისა, რომ შრომის ფასს ამ თვალსაზრისით განვიხილავდეთ, ჩვენ მას ვუცქერით როგორც ისეთ რამეს, რომელიც ჩვენ შეგვიძლია ავსწიოთ ან დავსწიოთ ჩვენი სურვილისამებრ, როგორც ისეთ რამეს, რომელიც უმთავრესად მისი უდიდებულესობის მომრიგებელ მოსამართლეებზეა დამოკიდებული. როდესაც სურსათის ფასის აწევა უკვე გვიჩვენებს, რომ მისი მოთხოვნა მეტად დიდია მიწოდებისათვის „ჩვენ მაშინ, რათა ისეთ მდგომარეობაში ჩავაყენოთ, როგორც წინათ

იყო, ვადიდებთ მოთხოვნას, და შემდეგ ძალიან გვიკვირს, რომ სურსათის ფასი განაგრძობს ზრდას. ჩვენ ამ შემთხვევაში ისე ვიქცევით, როგორც რომ, როდესაც ბარომეტრი „ქარიშხალს“ გვიჩვენებდა, ჩვენ ხელოვნური ნნევით აგვენია „კარგ დარზე“, და შემდეგ ძალზე გავოცებულიყავით, რომ წვიმა შეუწყვეტლივ თქრიალით მოდის“.

„შრომის ფასი ნათლად გამოსახავს საზოგადოების მოთხოვნილებას მოსახლეობის შესახებ“; იგი სწორედ საკმარისი იქნება იმ მოსახლეობის შესანახად, რომელსაც მოითხოვს მუშების შესანახად დანიშნული ფონდების მდგომარეობა მოცემულ მომენტში. თუ მუშის ხელფასი მანამდე მარტოოდენ საკმარისი იყო საჭირო მოსახლეობის შესანახად, იგი, ხარკის შემოღების შემდეგ, აღარ იქნება საკმარისი, იმიტომ რომ მუშას აღარ ექნება საშუალებები თავისი ოჯახისათვის დასახარჯავად. მაშასადამე, შრომის ფასი აინევს, იმიტომ რომ მოთხოვნა წინანდებურია; და მხოლოდ ფასის ანევის გამოა, რომ მიწოდება არ ფერხდება.

ამაზე უფრო ჩვეულებრივი სანახავი არა არის რა: რომ ქუდები ან ალაო ფასში აინევს, თუ ხარკი დაედვა; მათი ფასი აინევს იმიტომ, რომ საჭირო რაოდენობა არ იქნებოდა ბაზარზე მოტანილი, უკეთუ მათი ფასი არ აინევიდა. ასევე შრომის შესახებაც; თუ ხელფასზე ხარკი დანესდა, შრომის ფასი აინევს, ვინაიდან, წინააღმდეგ შემთხვევაში, საჭირო მოსახლეობა ვერ შეინახებოდა. და განა თვითონ ბ-ნი ბიუჯენენი არ აღიარებს ყველა ამას, როდესაც ამბობს: „უკეთუ ის (მუშა) ნამდვილად მარტოოდენ უაღრესად აუცილებლობის საგნებით დაკმაყოფილებას იქნებოდა იძულებული, იმ შემთხვევაში იგი ვერ აიტანდა ხელფასის მეტად შემცირებას, რადგან, ამ პირობებში, ვედარ შესძლებდა თავისი მოდგმის განგრძობასო“? ვთქვათ, ქვეყანა ისეთ პირობებში იმყოფება, რომ მუშათა დაბალმა ფენებმა არა თუ უნდა განაგრძონ თავიანთი მოდგმა, არამედ კიდევ უნდა გაამრავლონ იგი; მაშინ მათი ხელფასი ამის შესაბამისად დამყარდებოდა. მაგრამ შესძლებდნენ ისინი საჭირო ზომით გამრავლებას, უკეთუ ხარკი მათ ხელფასის ნაწილს წაართმევდა და აიძულებდა მარტოოდენ უკიდურესი აუცილებლობის საგნებით დაკმაყოფილებულიყვნენ?

უჭკველად მართალია, რომ დაბეგრული საქონლის ფასი არ აინევს ხარკის პროპორციულად, უკეთუ იმ საქონლის მოთხოვნამ იკლო და მისი რაოდენობა არ შეიძლება შემცირებულ იქნეს. თუ ყველგან ლითონის ფული იქნებოდა ხმარებაში, ფულის ღირებულება ხარკის პროპორცი-

ულად დიდი ხნით არ აინევედა, იმიტომ რომ ფულის უფრო მაღალი ფასის არსებობისას მისი მოთხოვნა შემცირდებოდა და არა მისი რაოდენობა; და უეჭველია, იგივე მიზეზი ხშირად მოქმედებს შრომის ხელფასზე. მუშების რიცხვი არ შეიძლება სწრაფად გადიდებულ ან შემცირებულ იქნეს იმ ფონდის გადიდების ან შემცირების პროპორციულად, რომელიც მათ შესანახადაა დანიშნული; მაგრამ ჩვენს მიერ ნაგულისხმევ შემთხვევაში აუცილებელი არაა, რომ შრომის მოთხოვნა შემცირდეს, და თუ შემცირდა, ეს შემცირება არ იქნება ხარკის პროპორციული. ბ-ნ ბიუკენენს ავინყვება რომ ხარკის გზით მოგროვილი ფონდი მთავრობის მიერ მუშების შენახვაზე იხარჯება, — მართალია, არა პროდუქტული მუშების, მაგრამ მაინც მუშებისა. ხელფასზე ხარჯის დანესებისას რომ შრომის ფასი არ იზოგებოდეს, — დიდად გაიზრდებოდა კონკურენცია შრომის მოთხოვნაში, იმიტომ რომ კაპიტალის მესაკუთრეებს, რომელნიც ასეთი ხარკისთვის არაფრის გადამხდელნი არ იქნებოდნენ, იგივე სახსრები ექნებოდათ თავის განკარგულებაში შრომის გამოსაყენებლად, მაშინ როდესაც მთავრობას, რომელმაც ეს ხარკი მიიღო, დამატებითი ფონდი ექნებოდა ამ მიზნისათვის. ამრიგად, მთავრობა და ხალხი ერთმანეთის მეტოქეები გახდებოდნენ, და მათი კონკურენციის შედეგი იქნებოდა შრომის ფასის ანევა. თუმცა გამოყენებული იქნებოდა მუშების მხოლოდ იგივე რაოდენობა, მაგრამ ისინი მიიღებდნენ დამატებით ხელფასს.

თუ ხარკი ერთბაშად კაპიტალისტთა კლასს ექნებოდა დაკისრებული, ამ კლასის ფონდი, რომელიც შრომის შესანახადაა დანიშნული, იმავე ზომით შემცირდებოდა, რა ზომითაც გაიზრდებოდა იმავე მიზნისთვის დანიშნული ფონდი მთავრობის ხელში; და, ამრიგად, ხელფასის არაერთარ გადიდებას არ ექნებოდა ადგილი, ვინაიდან თუმცა მოთხოვნა იგივე იქნებოდა, წინანდელი კონკურენცია მაინც აღარ იქნებოდა. თუ მთავრობა, მაშინვე ხარკის აკრეფის შემდეგ, მთელ ანალებს უცხო სახელმწიფოს გაუგზავნიდა სუბსიდიის სახით და მაშასადამე, ხარკი საზღვარგარეთის მუშების და არა ინგლისელი მუშების: ჯარისკაცების, მატროსების და სხვ. შესანახად იქნებოდა დახარჯული, იმ შემთხვევაში შრომის მოთხოვნა მართლა შემცირდებოდა, და ხელფასი შეიძლება არ გაზრდილიყო, თუმცა იგი დაბეგრული იქნებოდა. მაგრამ იგივე მოხდებოდა, ხარკი რომ დანესებული ყოფილიყო მოხმარების საგნებზე, კაპიტალის მოგებაზე, ან რომ იგივე თანხა რაიმე სხვა გზით ყოფილიყო სუბსიდიის გასაცემად

აღებული; ქვეყნის შიგნით ნაკლები შრომის გამოყენება იქნებოდა შესაძლებელი. ერთ შემთხვევაში ხელფასის ზრდა შეფერხებული იქნებოდა, მეორე შემთხვევაში კი ხელფასი აუცილებლად დაიწედა. მაგრამ ვიგულისხმობ, რომ ხელფასის მთელი თანხა, მუშებისგან ალების შემდეგ, მათ დამქირავებლებს გადაეცემოდა მუქთად. ამ შემთხვევაში ამით გადიდებოდა ამ უკანასკნელთა ფულადი ფონდი შრომის შესანახად, მაგრამ მით არ გადიდებოდა არც საქონელთა ფასი, არც შრომის ფასი. შედეგად წარმოსდგებოდა კონკურენციის გაძლიერება მუშების დამქირავებლებს შორის, და ხარკი, ბოლოს და ბოლოს, ზარალს არ მიაყენებდა არც მესარენეს, არც მუშას. მესარენე უფრო მაღალ ფასს მისცემდა მუშას შრომაში; მომატებას, რომელსაც მუშა მიიღებდა, ეს უკანასკნელი მისცემდა მთავრობას ხარკის სახით, და შემდეგ იგი ისევ მესარენეებს დაუბრუნდებოდათ. მაგრამ ამასთან არ უნდა დაგვავიწყდეს, რომ ის თანხები, რომლებიც ხარკების გზით იკრიფება, ჩვეულებრივ დაუზოგავად იხარჯება, რომ ხარკების გადახდევინება სწარმოებს ყოველთვის ხალხი კომფორტისა და სიამის მოთხოვნილებათა ხარჯზე და რომ ისინი ან კაპიტალს ამცირებენ, ან მის დაგროვებას აყოვნებენ. კაპიტალის შემცირებით ისინი ამცირებენ შრომის შესანახად დანიშნულ ნამდვილ ფონდს და, ამრიგად ამცირებენ შრომის ნამდვილ მოთხოვნას. მაშასადამე, ხარკები საზოგადოდ, რამდენადაც ქვეყნის ნამდვილ კაპიტალს ამცირებენ, ამცირებენ შრომის მოთხოვნასაც. ამიტომ ხარკის საალბათო შედეგს ხელფასისათვის, შედეგს, თუმცა არა აუცილებელს ან განსაკუთრებულად მის თვისებადს, წარმოადგენს ის გარემოება, რომ ხელფასი, მისი აწვევის შემთხვევაში, არ დიდდება ხარკის სწორედ ტოლი თანხით.

აღამ სმიტი, როგორც ჩვენ ვნახეთ, სავსებით სცნობს, რომ ხარკის შედეგს ხელფასისათვის წარმოადგენს ხელფასის აწვევა ხარკის თანასწორი თანხით მაინც და რომ ეს ხარკი თუ უშუალოდ არა, ბოლოს და ბოლოს მაინც შრომის დამქირავებლის მიერ გადაიხდება. აქამომდე ჩვენ სრული თანხმობა გვაქვს ერთმანეთთან; მაგრამ ჩვენი შეხედულება არსებითად განსხვავდება საკითხში ხარკის შემდგომი შედეგების შესახებ.

„მაშასადამე, შრომის ხელფასზე დანესებული პირდაპირი ხარკი“, — ამბობს ადამ სმიტი, — „თუმცა მას, შეიძლება, მუშა გაიღებს თავისი ხელით, ნამდვილად რომ ვთქვათ, მუშის მიერ ავანსად გაღებულადაც კი არ შეიძლება ჩათვლილიყო, ყოველ შემთხვევაში, უკეთეს შრომის მოთხოვნა

და სურსათის ფასი იგივე დარჩა, რაც წინათ იყო. ყველა ასეთ შემთხვევაში არა მარტო ხარკს, არამედ სინამდვილეში ხარკზე ცოტათი მეტსაც გაიღებდა ავანსად პირი, რომელიც მუშას გამოიყენებდა. საბოლოო გადახდა, სხვადასხვა შემთხვევაში, განანიღდებოდა სხვადასხვა პირთა შორის. სამრეწველო მუშის დამატებით ხელფასს, რასაც ასეთი ხარკი გამოიწვევდა, ავანსად გაიღებდა ფაბრიკანტი, რომელსაც უფლება ექნებოდა და იძულებულიც იქნებოდა თავისი საქონლის ფასი გაედიდებია მთელი ამ დამატებითი ხელფასის ოდენობით პლიუს მოგება. სოფლის მუშის დამატებითი ხელფასი, რასაც ასეთი ხარკი გამოიწვევდა, ავანსად გაღებული იქნებოდა ფერმერის მიერ, რომელიც, რათა მუშების წინანდელი რიცხვი ჰყოლოდა, იძულებული იქნებოდა უფრო დიდი კაპიტალი დაეხარჯა. რათა ეს უფრო დიდი კაპიტალი მას კაპიტალის ჩვეულებრივი მოგებითურთ უკანვე მიეღო, საჭირო იქნებოდა, რომ მინის პროდუქტის უფრო დიდი ნაწილი ანუ, რაც იგივეა, უფრო დიდი ნაწილის ფასი მას თავისთვის დაენარჩუნებია და, მაშასადამე, ნაკლები რენტა გადაეხადა მემამულისათვის, ამ შემთხვევაში დამატებითი ხელფასის საბოლოო გადახდა მემამულეს დაეკისრებოდა, რომელსაც უნდა გადაეხადა კიდევ დამატებითი მოგება ფერმერის მიერ ავანსად გაღებულ კაპიტალზე. ყოველ შემთხვევაში, შრომის ხელფასზე დაწესებულ პირდაპირ ხარკს, ბოლოს და ბოლოს, უნდა გამოენჯია მინის რენტის უფრო დიდი შემცირებაც და მანუფაქტურულ საქონელთა ფასის უფრო დიდი აწევაც, ვიდრე ამას ადგილი ექნებოდა, ხარკის ჯამის თანასწორი თანხა რომ, სპეციალური დაბეგერის გზით, დადებული ყოფილიყო გადასახდელად ნაწილობრივ მინის რენტაზე და ნაწილობრივ მოხმარების საგნებზე" (ტომი III, გვ. 337). ამრიგად, ამ ადგილას ადამ სმიტი ამტკიცებს, რომ ფერმერების მიერ გადახდილი დამატებითი ხელფასი, ბოლოს და ბოლოს, მემამულეებს დაეკისრება, რომელნიც შემცირებულ რენტას მიიღებენ, მაგრამ რომ ფაბრიკანტების მიერ გადახდილი დამატებითი ხელფასი მანუფაქტურულ საქონელთა ფასის აწევას გამოიწვევს და, მაშასადამე, დაეკისრება ამ საქონელთა მოხმარებლებს.

ვიგულისხმობთ ახლა, რომ საზოგადოება შესდგება მემამულეებისა, ფაბრიკანტებისა, ფერმერებისა და მუშებისაგან. დავთანხმდეთ, რომ მუშები მათ მიერ გადახდილი ხარკის ანაზღაურებას მიიღებენ. მაგრამ ვისგან? ვინ გადაიხდის იმ ნაწილს, რომელიც მემამულეს არ დაეკისრება?

ფაბრიკანტები აქედან ვერას გადაიხდიან, ვინაიდან: თუ მათ საქონელთა ფასი აინევდა მათ მიერ გადაზდილი დამატებითი ხელფასის პროპორციულად, ისინი ხარკის შემოღების შემდეგ უკეთეს მდგომარეობაში იქნებოდნენ, ვიდრე წინათ იყვნენ. თუ მაუდის მწარმოებელს, მექუდეს, ფეხსაცმლის მწარმოებელს და სხვ. შეეძლებოდათ თავიანთი საქონლის ფასი აენიათ თითოეულს 10%-ით, ვიგულისხმებთ რა, რომ ეს 10% სრულიად ამნაზღაურებელი იქნებოდა მათ მიერ გადახდილი დამატებითი ხელფასის, თუ, როგორც ადამ სმიტი ამბობს, „მათ უფლება ექნებოდათ და იძულებულიც იქნებოდნენ თავიანთი საქონლის ფასი გაედიდებიათ მთელი ამ დამატებითი ხელფასის ოდენობით პლიუს მოგება“, იმ შემთხვევაში თითოეულ მათგანს შეეძლებოდა იმდენი სხვა საქონელი მოეხმარა, რამდენსაც წინათ მოიხმარებდა, და, მაშასადამე, სინამდვილეში, არავინ არ იქნებოდა მათში ხარკის გადახდელი. თუ მაუდის მწარმოებელი მეტს გადაიხდიდა ქუდებსა და ფეხსაცმელში, სამაგიეროდ მეტს მიიღებდა თავის მაუდში, და თუ მექუდე მეტს გადაიხდიდა მაუდსა და ფეხსაცმელში, სამაგიეროდ ისიც მეტს მიიღებდა თავის ქუდებში. ამგვარად, ისინი ისევე ხელსაყრელად იყიდდნენ მანუფაქტურულ პროდუქტებს როგორც წინათ და რამდენადაც პური არ იქნებოდა ფასში ანეული, და სწორედ ამას გულისხმობს დოქტორი სმიტი, ვიდრე მათ დამატებითი თანხა ექნებოდათ თავის განკარგულებაში პურის საყიდლად, ასეთი ხარკის გამო სარგებლობას ნახავდნენ და არა ზარალს.

თუ, ამრიგად, არც მუშები, არც ფაბრიკანტები არ იქნებოდნენ მონანილენი ასეთი ხარკის გადახდაში, თუ ფერმერებშიც, რენტის შემცირების გზით, მიიღებდნენ აგრეთვე ანაზღაურებას, მაშ მართო მემამულეებს უნდა ეტარებიათ არა მხოლოდ სარკის მთელი ტვირთი, არამედ, გარდა ამისა, ხელი უნდა შეეწყოთ ფაბრიკანტების მოგების გადიდებისათვის. მაგრამ ამისათვის საჭირო იქნებოდა, რომ მათ მოეხმარათ ქვეყნის ყველა მანუფაქტურული საქონელი, ვინაიდან დამატებითი ფასი, საქონელთა მთელ მასაზე დადებული, ცოტათი თუა იმაზე მეტი, რასაც ის ხარკი შეადგენდა, რომლითაც თავდაპირველად მუშები იყვნენ დაბეგრილი.

მაგრამ უეჭველია, რომ მაუდის მწარმოებელი, მექუდე და ყველა სხვა ფაბრიკანტი ერთმანეთს პროდუქტების მომხმარებლები არიან; უეჭვე-

ლია აგრეთვე, რომ ყველა კატეგორიის მუშები მოიხმარებენ საპონს, მაუდს, ფეხსაცმელს, სანთელს და კიდევ სხვადასხვა პროდუქტებს. მაშასადამე, შეუძლებელია, რომ ამ ხარკების მთელი სიმძიმე მარტო მემამულეებს აწევბოდეს.

მაგრამ თუ მუშები არავითარ მონაწილეობას არ იღებენ ხარკის გადახდაში, და მანუფაქტურულ საქონელთა ფასები კი მაღლა იწევს, ხელფასმაც უნდა აიწიოს: არა მარტო იმისათვის, რომ მუშებმა ხარკი აინაზღაურონ, არამედ იმისთვისაც, რომ მათ ანაზღაურება მიეცეს მანუფაქტურულ საქონელთა ფასის აწვეისათვის. რამდენადაც ამ საქონელთა ფასის აწევა სასოფლო-სამეურნეო შრომას ეხება, იგი ახალი მიზეზი იქნება რენტის დაწვეისთვის, ხოლო რამდენადაც სამანუფაქტურო შრომას ეხება, იგი საქონელთა ფასის ახალ აწევას გამოიწვევს. საქონელთა ფასის ეს აწევა კვლავ გააღწეას იქონიებს ხელფასზე და ეს მოქმედება და უკუქმედება: ჯერ ხელფასისა საქონელზე და შემდეგ საქონლისა ხელფასზე, გაგრძელდება, საზღვრის უქონელად, დაუსრულებლივ. იმ არგუმენტებს, რომლებსაც ეს თეორია ეყრდნობა, ისეთ უაზრო დასკვნებამდე მივყავართ, რომ მაშინვე შეიძლება დავინახოთ ძირითადი პრინციპის დაცვის შეუძლებლობა.

ისეთივე გავლენა, რომელიც საზოგადოების ბუნებრივი პროგრესისა და წარმოების მზარდი სიძნელის არსებობისას კაპიტალის მოგებასა და შრომის ხელფასზე აქვს რენტისა და საარსებო საგნების ფასის აწევას, ექნება აგრეთვე ხელფასის აწევას დაბეგვრის გამო. ამიტომ როგორც მუშის, ისე მისი დამქირავებლის მოხმარება ხარკის გამო შეიკვეცება; და არა მარტო სპეციალურად ამ ხარკის გამო, არამედ ყოველი სხვა ხარკის გამოც, რომელიც ისეთივე თანხის ამღები იქნებოდა, ვინაიდან ყველა ხარკს აქვს ტენდენცია შეამციროს ის ფონდი, რომელიც შრომის შესანახადაა დანიშნული.

აღამ სმიტის შეცდომა, უპირველეს ყოვლისა, იქიდან წარმოსდგება, რომ მას ჰგონია, ყველა ხარკი, რომელსაც ფერმერი იხდის, აუცილებლად მემამულეს უნდა დააწვეს მისი რენტიდან გამოკლების სახით. ამ საგანზე მე შესაძლებელი სისრულით გამოვთქვი ჩემი აზრი და იმედი მაქვს, საკმაოდ დავანახვე მკითხველს, რომ, ვინაიდან იმ მიწაზე, რომელიც რენტას არ იხდის, დიდი კაპიტალი იხარჯება და ვინაიდან სწორედ ამ კაპიტალით მიღებული პროდუქტი განსაზღვრავს ნედლი პროდუქტის

ფასს, შეუძლებელია ადგილი ჰქონდეს რენტიდან რაიმე გამოკლებას. მაშასადამე, ან ფერმერი ვერ მიიღებს ხელფასის ხარკის ანაზღაურებას, ანდა, თუ მიიღებს, ეს უნდა მოხდეს ნედლი პროდუქტების ფასზე წარმატების გზით.

თუ ხარკები არათანაბრად აწევა ფერმერს, მას შესაძლებლობა ექნება ასწიოს ნედლი პროდუქტის ფასი, რათა სხვა დარგებში მომქმედ მრეწველთა თანასწორ დონეზე დააყენოს თავის თავი, მაგრამ ხელფასის ხარკს, რომელიც მას მეტად არ აწევა, ვიდრე სხვა დარგის მრეწველებს, იგი სხვას ვერ გადააკისრებდა ანუ ვერ აინაზღაურებდა ნედლი პროდუქტის ფასზე წამატების გზით, ვინაიდან: იგივე მიზეზი, რომელიც მას აიძულებდა აენია ნედლი პროდუქტის ფასი, სახელდობრ, სურვილი ანაზღაურების მიღებისა ხარკისათვის, აიძულებდა აგრეთვე მაუდის მწარმოებელს აენია მაუდის ფასი, ფეხსაცმელის მწარმოებელს, მექუდეს და მეთევჯეს აენიათ ფეხსაცმელის, ქუდების და ავეჯის ფასი.

ვთქვათ, მათ შესძლეს თავიანთ საქონელთა ფასის აწევა ისე, რომ აინაზღაურეს ხარკი მოგებითურთ. მაგრამ ყველა ისინი იმავე დროს ერთმანეთის საქონლის მომხმარებლებები არიან, მაშასადამე, ამ გზით ხარკი არასოდეს არ იქნებოდა გადახდილი, ვინაიდან ვინ იქნებოდა მისი გადამხდელი, უკეთუ ყველა მიიღებდა მის ანაზღაურებას.

მე იმედი მაქვს, შეეძელი დამენახებია, რომ ყოველი ხარკი, რომელიც ხელფასის აწევას იწვევს, გადაიხდება მოგების შემცირების გზით და რომ, მაშასადამე, ხელფასის ხარკი ფაქტიურად მოგების ხარკს წარმოადგენს.

ეს პრინციპი შრომის და კაპიტალის პროდუქტის დანაწილებისა ხელფასად და მოგებად, რომელიც მე შევეცადე დამემყარებია, მე უცილობლად მიმაჩნია, და ჩემი აზრით, თუ ასეთი ხარკების უშუალო მოქმედებას მხედველობაში არ მივიღებთ, თითქმის სულერთი არის, კაპიტალის მოგება დაიბეგრება თუ შრომის ხელფასი. კაპიტალის მოგების დაბეგრებით თქვენ, ალბათ, შესცვლიდით იმ ნორმას, რომლის მიხედვით შრომის შესანახად დანიშნული ფონდი იზრდება და ხელფასი დისპროპორციაში იქნებოდა ამ ფონდის მდგომარეობის მიმართ, რადგან იგი მეტად მაღალი იქნებოდა. ხელფასის დაბეგრითაც ხელფასს დისპროპორცია ექნებოდა იმ ფონდის მდგომარეობის მიმართ, რადგან იგი მეტად დაბალი იქნებოდა. ბუნებრივი წონასწორობა მოგებასა და ხელფასს შორის აღდ-

გენილი იქნებოდა: პირველ შემთხვევაში — ფულადი ხელფასის დაწევის გზით, მეორეში — მისი აწევის გზით. ამრიგად, ხელფასის ხარკი აწევა არა მემამულეს, არამედ — კაპიტალის მოგებას; ის არ „აძლევს უფლებას და“ არ „აიძულებს ფაბრიკანტს გადაიდოს თავისი საქონლის ფასი ხარკის მთელი თანხის ოდენობით პლიუს მოგება“, ვინაიდან მას ამ ფასის გადიდების შესაძლებლობა არ ექნება. და ამიტომ მან, მთლიანად და აუნაზღაურებლად, უნდა გადაიხადოს ეს ხარკი.²⁸

თუ ხელფასის ხარკების შედეგები ისეთია, როგორც მე აღვწერე, იმ შემთხვევაში ეს ხარკები ისე დასაგმობი არაა, როგორც ეს დოქტორ სმიტს აქვს გამოთქმული, ასეთი ხარკების შესახებ იგი ამბობს: „როგორც ამბობენ, ამ და მსგავსმა ხარკებმა, შრომის ფასის აწევის გზით, გაანადგურა ჰოლანდიის მანუფაქტურების უმრავლესობა. ასეთივე ხარკები, თუმცა არა ისე სამძიმო, არსებობს მოდენის საჰერცოგოებში, აგრეთვე საეკლესიო სახელმწიფოში. საფრანგეთის ერთი გვარიანად ცნობილი მწერალი მისი ქვეყნის ფინანსების რეფორმისათვის იძლევა წინადადებას, რომლის თანახმად ამ ყველაზე უფრო გამანადგურებელი ხარკებით უნდა იქნეს მეტი წილი სხვა ხარკები შეცვლილი. „არ არსებობს არც ერთი ისეთი უაზრობა, რომელიც ზოგჯერ არ დაეცვას რომელსამე ფილოსოფოსსო“, — ამბობს ციცერო. მეორე ადგილას სმიტი ამბობს: „მოხმარების საგნებზე დაწესებულ ხარკებს, ადიდებს რა შრომის ხელფასს, აუცილებლად აქვს ტენდენცია მაღლა ასწიოს ყველა მანუფაქტურულ საქონელთა ფასი და მაშასადამე, შეამციროს მათი გასაღებისა და მოხმარების ზომა“. ეს ხარკები ასე ავად ხსენების ღირსი არ იქნებოდა, რომ კიდევ სწორი ყოფილიყო დოქტორ სმიტის პრინციპი: რომ ეს ხარკები მაღლა სწევს მანუფაქტურულ საქონელთა ფასს. ამ ხარკების ასეთი მოქმედება მხოლოდ დროებითი იქნებოდა და არავითარ ზიანს არ მოგვაცენებდა ჩვენს საგარეო ვაჭრობაში. თუ რაიმე მიზეზი ზოგ მანუფაქტურულ საქონელთა ფასის აწევას გამოიწვევდა, იგი მათ ექსპორტს შესწყვეტდა ან შეაფერხებდა; მაგრამ თუ იგივე მიზეზი იმოქმედებდა საერთოდ ყველა საქონელზე, მაშინ მისი მოქმედება მარტოოდენ ნომინალური იქნებოდა: იგი არ შესცვლიდა საქონელთა შეფარდებითს ღირებულებას და ოდნავადაც არ შეასუსტებდა მისწრაფებას გაცვლითი ვაჭრობისადმი, რასაც სინამდვილეში წარმოადგენს ყველა ვაჭრობა, როგორც შინაგანი, ისე საგარეო.

მე უკვე შევეცადე დამენახებოდა, რომ, როდესაც რაიმე მიზეზი იწვევს ყველა საქონელთა ფასების აწევას, მისი მოქმედება თითქმის ისეთივეა, როგორც ფულის ღირებულების დაცემისა. თუ ფულის ღირებულება დაეცა, ყველა საქონელთა ფასები აიწევს; და თუ ეს მოქმედება ერთი ქვეყნითაა შემოფარგლული, იგი ისეთსავე გავლენას მოახდენს საგარეო ვაჭრობაზე, როგორც საქონელთა მაღალი ფასი, საყოველთაო დაბეგვრითაა გამონეული. მაშასადამე, როდესაც ჩვენ ვიკვლევთ ფულის დაბალი ღირებულების შედეგებს ერთი ქვეყნის ფარგალში, ჩვენ მით იმავე დროს ვიკვლევთ აგრეთვე გავლენას საქონელთა მაღალი ფასისას, რომელიც ერთი ქვეყნით არის შემოფარგლული. ნამდვილად, ადამ სმიტს სავსებით შეცნობილი ჰქონდა მსგავსება ამ ორ შემთხვევას შორის, და იგი ამტკიცებდა, ამის თანახმად, რომ ფულის ანუ, როგორც იგი ამბობს, ვერცხლის დაბალმა ღირებულებამ ესპანეთში, მისი გაზიდვის აკრძალვის გამო, ვეება ზიანი მიაყენა ესპანეთის მრეწველობას და ვაჭრობას, „მაგრამ ვერცხლის ღირებულების იმ შემცირებას, რომელიც ცალკეული ქვეყნის განსაკუთრებული მდგომარეობის ან მის პოლიტიკურ დაწესებულებათა შედეგს წარმოადგენს და რომელსაც მხოლოდ იმ ქვეყანაში აქვს ადგილი, ახლავს ფრიად მნიშვნელოვანი შედეგი, რადგან მისი ტენდენცია არა თუ უფრო მდიდარი გახადოს ვინმე ნამდვილად, არამედ, პირიქით, თითოეული უფრო ღარიბად აქციოს ფაქტიურად. ყველა საქონელთა ფულადი ფასის აწევას, რაც, ამ შემთხვევაში, ამ ქვეყნის თავისებურობას წარმოადგენს, ტენდენცია აქვს შეაფერხოს მასში მეტ-ნაკლებ ყოველგვარი მრეწველობის განვითარება და შესაძლებლობა მისცეს უცხო ერებს, რომელთაც ძალუძთ თითქმის ყველა სახის საქონლის ჩაბარება ვერცხლის ნაკლებ რაოდენობად, ვიდრე ეს შეუძლიათ იმ ქვეყნის საკუთარ მრეწველებს, დაამარცხონ ეს უკანასკნელნი არა თუ საგარეო ბაზარზე, არამედ შინაურზედაც“ (ტ. II, გვ. 278).

ერთი და, როგორც მე ვფიქრობ, მხოლოდ ერთი იმ ზიანთაგან, რაც მოაქვს მოცემული ქვეყნისათვის ვერცხლის დაბალ ღირებულებას, რომელიც მისი რაოდენობის გადიდებიდან წარმოსდგება, ჩინებულად იყო დოქტორ სმიტის მიერ გარკვეული. თუ ოქროთი და ვერცხლით ვაჭრობა თავისუფალი იქნებოდა, იმ შემთხვევაში „ოქრო და ვერცხლი, რომელიც საზღვარგარეთ წავიდოდა, მუქთად კი არ წავიდოდა იქ, არამედ უკან მოიტანდა თანატოლ ღირებულებას ასეთი პროდუქტების სახით. ამასთან ეს

პროდუქტები არ იქნებოდა მხოლოდ და მხოლოდ ფუფუნების საგნები, უქმი ადამიანების მიერ მოსახმარებელი, რომელნიც არას ანარმოებენ მათ მიერ მოხმარებული პროდუქტების სამაგიეროდ. და რადგან უქმ ადამიანთა ნამდვილი სიმდიდრე და შემოსავალი არ გადიდდება ოქროს და ვერცხლის იმ არაჩვეულებრივი გაზიდვის გამო, ამიტომ სრულიად არ გადიდდება, იმის გამო, მათი მოხმარებაც. ეს პროდუქტები, ალბათ მათი უდიდესი ნაწილი, იქნებოდა მასალები, სამუშაო იარაღები და სურსათი, მრეწველი ხალხის სამოქმედოდ და შესანახად დანიშნული, ხალხის, რომელიც მოახდენდა მათ რეპროდუქციას მოგებითურთ. ამრიგად, საზოგადოების მკვდარი კაპიტალის ნაწილი გადაიქცეოდა მომქმედ კაპიტალად და მოძრაობაში მოიყვანდა შრომის უფრო დიდ რაოდენობას, ვიდრე წინათ გამოიყენებოდა".

როცა თქვენ ნებას არა რთავთ ძვირფასი ლითონებით თავისუფალ ვაჭრობას მაშინ, როდესაც, დაბეგვრის გამო ან ძვირფას ლითონთა მოქცევის გამო, საქონელთა ფასები აწეული არის, თქვენ ხელს უშლით საზოგადოების მკვდარი კაპიტალის ნაწილის გადაქცევას მოქმედ კაპიტალად. ამაშია მთელი უბედურება, რომელსაც არ იცნობენ ის ქვეყნები, სადაც ვერცხლის ექსპორტი ნებადართული არის ან სადაც მას ცალი თვალით უცქერენ.

სათამასუქო კურსი ქვეყნებს შორის *al pari* არის მანამდე, ვიდრე მათ მიმოქცევის საშუალებათა სწორედ ის რაოდენობა აქვთ, რომელიც, მოცემულ პირობებში, საჭიროა მათ საქონელთა მიმოქცევისათვის. ძვირფასი ლითონებით ვაჭრობა რომ სრულებით თავისუფალი ყოფილიყო და ლათინური ფულის გაზიდვა რომ შესაძლებელი ყოფილიყო სრულიად ხარჯების გაუნველად, სათამასუქო კურსი თითოეულ ქვეყანაში *al pari* იქნებოდა. ძვირფასი ლითონებით ვაჭრობა რომ სრულებით თავისუფალი ყოფილიყო, ეს ლითონები რომ ყველგან მიმოქცევის საშუალებად ყოფილიყო ხმარებული, იმ შემთხვევაში, თუნდ მისი ტრანსპორტისათვის ხარჯებიც ყოფილიყო საჭირო, სათამასუქო კურსი მარტოოდენ ამ ხარჯების თანხის ოდენობით გადაიხრებოდა *al pari*-საგან, მე მგონია, ეს პრინციპები ახლა არსად არაა საკამათოდ მიჩნეული. თუ რომელსამე ქვეყანას ხმარებაში ქალაქდის ფული ექნებოდა, რომელიც არ ექნებოდა გასანაღდებელი და, მაშასადამე, არც რაიმე მტკიცე მასშტაბით მონესრიგებული, იმ შემთხვევაში სათამასუქო კურსი იმ პროპორციითაც გა-

დაიხრებოდა *al pari*-საგან, რა პროპორციითაც იმ ქვეყნის ფული იმ რაოდენობაზე მეტად იქნებოდა გამრავლებული, რაც აღნიშნულ ქვეყანას, საყოველთაო ვაჭრობის მდგომარეობის მიხედვით, დასჭირდებოდა, ფულით ვაჭრობა რომ თავისუფალი ყოფილიყო და ფულის მასშტაბად რომ ძვირფასი ლითონები ყოფილიყო ხმარებაში.

თუ საერთო სავაჭრო ოპერაციების შესაბამისად, ინგლისს უნდა ჰქონებოდა 10 მილ. გირვ. სტერლინგი, ცნობილი ნონისა და ლითონური სინმინდის შემცველი, და მისი ადგილი 10 მილიონ ქალაქის გირვანქას ექნებოდა დაჭერილი, იმ შემთხვევაში სათამაშუო კურსი უცვლელი დარჩებოდა. მაგრამ თუ, ქალაქის ფულის გამოშვების უფლების ბოროტად გამოყენების გამო, მიმოქცევაში გამოყენებული იყო 11 მილიონი, მაშინ სათამაშუო კურსი იქნებოდა ინგლისის წინააღმდეგ 9%-ით; თუ 12 მილიონი, — 16%-ით; თუ 20 მილიონი, — 50%-ით, მაგრამ ამ შედეგის გამოსაწვევად არაა აუცილებელი, რომ ხმარებაში ქალაქის ფული იყოს: ზედმინევით ასეთსავე შედეგს წარმოშობდა ყოველი მიზეზი, რომელიც გირვ. სტერლინგების იმაზე მეტ რაოდენობას აჩერებს მიმოქცევაში, რაც ამ მიმოქცევაში იქნებოდა, ვაჭრობა რომ თავისუფალი ყოფილიყო და ფულად ანუ ფულის მასშტაბად რომ ცნობილი ნონისა და სინმინდის შემცველი ძვირფასი ლითონები ყოფილიყო ხმარებაში. ვთქვათ, ყოველი გირვ. სტერლინგის მონეტა, ჩამოჭრის გამო, აღარ შეიცავს ოქროს ან ვერცხლის იმ რაოდენობას, რასაც, კანონის თანახმად, უნდა შეიცავდეს. ამ შემთხვევაში მიმოქცევაში გირვ. სტერლინგების მეტი რაოდენობა შეიძლებოდა ყოფილიყო, ვიდრე მაშინ, ჩამოჭრილი რომ არ ყოფილიყო. თუ თითოეულ გირვანქას ჩამოჭრილი ჰქონდა მისი 1/10, მიმოქცევაში უნდა ყოფილიყო, 10 მილიონის ნაცვლად, 11 მილიონი; თუ ჩამოჭრილი იყო 2/10, — 12 მილიონი, ხოლო თუ დაკლებული ჰქონდა, მიმოქცევის მოთხოვნილებისათვის საჭირო იქნებოდა არა ნაკლებ 20 მილიონისა. თუ ხმარებაში ეს უკანასკნელი რაოდენობა იქნებოდა, 10 მილიონის ნაცვლად, ყველა საქონელთა ფასები ინგლისში გაორკეცდებოდა, წინანდელთან შედარებით და სათამაშუო კურსი ინგლისის წინააღმდეგ იქნებოდა 50%-ით, მაგრამ ეს არავითარ პერტურბაციას არ გამოიწვევდა საგარეო ვაჭრობაში, არც შეაფერხებდა რაიმე საქონლის წარმოებას. თუ, მაგალითად, ერთი თოფი მაუდის ფასი ინგლისში 20 გირვ. სტერლინგიდან 40-მდე აიწევდა, ჩვენ მაინც წინანდებურად გაეზიდავდით მას, ვინაი-

დან საზღვარგარეთელი მყიდველი 50%-ით ანაზღაურებას მოიპოვებდა სათამაშუქო კურსის მეოხებით: თავისი ქვეყნის 20 გირვ. სტერლინგით მას შეეძლებოდა ეყიდა სათამაშუქი, რომლითაც გადაიხდიდა 40 გირვ. სტერლინგის ვალს ინგლისში. ასევე, თუ იგი გამოზიდავდა საქონელს, რომელიც მის ქვეყანაში 20 გირვ. სტერლ. ღირს და რომელიც ინგლისში 40 გირვ. სტერლინგად შეიძლება გაიყიდოს, იგი, არსებითად, მიიღებდა მხოლოდ 20 გირვ. სტერლინგს, ვინაიდან 40 გირვ სტერლინგი ინგლისში იყიდდა მხოლოდ 20 გირვ. სტერლინგის საგარეო სათამაშუქს. იგივე შედეგები წარმოსდგებოდა, თუ, როდესაც მიმოქცევისათვის ინგლისში მხოლოდ 10 მილიონი იყო საჭირო, ეს მიმოქცევა, სულერთია, რა მიზეზითაც უნდა ყოფილიყო ამის მაიძულებელი, 40 მილიონის საშუალებით შესრულდებოდა. თუ ასეთი იძულებითი კანონი იქნებოდა გამოცემული, როგორცაა ძვირფას ლითონთა აკრძალვა და, შედეგად ამისა, მიმოქცევაში იძულებით მოქცეული იქნებოდა, 10 მილიონის ნაცვლად, 11 მილიონი სრულღირებულებიანი ახლად მოჭრილი გირვანჯა, სათამაშუქო კურსი ინგლისის წინააღმდეგ იქნებოდა 9%-ით; თუ 12 მილიონი, — 16%-ით, და 20 მილიონი, — 50%-ით. მაგრამ ეს არ შეაფერხებდა ინგლისის მრეწველობის განვითარებას; თუ შინაური პროდუქტები მაღალ ფასში გაიყიდებოდა ინგლისში, ასევე მაღალ ფასში გაიყიდებოდა უცხო პროდუქტებიც. მაღალი იქნებოდა ეს ფასი თუ დაბალი, ამას მცირე მნიშვნელობა ექნებოდა უცხოელი ექსპორტერის და იმპორტერისათვის; თუ, ერთის მხრივ, იგი იძულებული იქნებოდა, როდესაც თავის პროდუქტებს ძვირად გაჰყიდდა, სათამაშუქო კურსზე გაეღო ხოლმე სათანადო კომპენსაცია, მეორეს მხრივ, იგი მიიღებდა ამავე კომპენსაციას, როდესაც მოუხდებოდა ინგლისის პროდუქტების შესყიდვა მაღალ ფასში. ამრიგად, ერთადერთი ზიანი, რომელიც ქვეყნისათვის წარმოსდგებოდა იმ შემთხვევაში, როდესაც, ამკრძალველი კანონების გამო, მიმოქცევაში ოქროს და ვერცხლის უფრო დიდი რაოდენობა იქნებოდა მოქცეული, ვიდრე სხვებზე მასში დარჩებოდა, ერთადერთი ზიანი ამ შემთხვევაში იქნებოდა ის ზარალი, რომელსაც სათანადო ქვეყანა განიცდიდა იმის გამო, რომ მას მისი კაპიტალის ნაწილი პროდუქტულად კი არა, არამედ არაპროდუქტულად ექნებოდა გამოყენებული. ფულის სახით ეს კაპიტალი არაერთარ მოგებას არ იძლევა, ხოლო მასალების, მანქანებისა და საზრდოს სახით, რაც მის სამაგიეროდ

იქნებოდა მიმიღებული, იგი წარმოშობდა შემოსავალს და ხელს შეუწყობდა სახელმწიფოს სიმდიდრისა და რესურსების გადიდებას. ამრიგად, მე იმედი მაქვს, საკმაოდ დავამტკიცე, რომ შედარებით დაბალი ფასი ძვირფას ლითონთა, მათი დაბეგვრით გამოწვეული, ანუ, სხვა სიტყვებით, საქონელთა ფასების საყოველთაო აწევა არავითარ ზიანს არ მიაყენებდა სახელმწიფოს, რადგან ამ ლითონთა ნაწილი გაიზრდებოდა, ხოლო ეს, თავის მხრივ, მათი ღირებულების აწევის გამო, ისევ დაბლა დასწევდა საქონელთა ფასებს. გარდა ამისა, მე დავანახე მკითხველს, რომ თუ ლითონები არ იქნებოდა გაზიდული, თუ, ამკრძალველი კანონების გამო, ისინი შეჩერებული იქნებოდნენ ქვეყანაში, სათამაშუკო კურსის ცვლილება გააანონასწორებდა მაღალი ფასების მოქმედებას. თუ, ამრიგად, საარსებო საგნებზე და ხელფასზე დაწესებული ხარკები მაღლა არ სწევს ყველა საქონელთა ფასს, რომლებზედაც შრომა იხარჯება, მაშ ამ საფუძვლით ეს ხარკები არ შეიძლება უარყოფილ იქნეს. და კიდევ მეტი: ადამ სმიტის შეხედულება, ამ ხარკებს ამგვარი შეხედულება აქვსო, რომ კიდევ სავსებით საბუთიანი იყოს, აღნიშნული ხარკები მაინც არ იქნებოდა ამ მხრივ არავითარი ზიანის წარმომშობი. მათ წინააღმდეგ მხოლოდ იმის თქმა შეიძლება, რის თქმაც შესაძლებელია სამართლიანად ყოველგვარი ხარკის წინააღმდეგ.

მეამაჟლები, როგორც ასეთნი, თავისუფალი იქნებოდნენ სახარკო ტვირთისაგან; მაგრამ რამდენადაც ისინი, თავიანთი შემოსავლის დახარჯვისას, შრომას გამოიყენებდნენ მებაღეების, შინამოსამსახურეების და სხვ. სახით, იმდენადვე ისინიც ამ ხარკის მოქმედების ქვემდებარენი იქნებოდნენ.

უეჭველად მართალია, რომ „ფუფუნების საგნებზე დადებულ ხარკებს სრულიად არა აქვს ტენდენცია ასწიოს რაიმე სხვა საქონელთა ფასი, გარდა დაბეგრილთა“, მაგრამ არაა მართალი, რომ „საარსებო საგნებზე დადებულ ხარკებს, შრომის ხელფასის აწევის გზით, აუცილებლად აქვს ტენდენცია მაღლა ასწიოს ყველა მანუფაქტურულ საქონელთა ფასი“. მართალი არის, რომ „ფუფუნების საგნებზე დადებულ ხარკებს, საბოლოო ანგარიშით, იხდიან დაბეგრილ საქონელთა მომხმარებლები, იხდიან ყოველგვარი ანაზღაურების გარეშე. ეს ხარკები აწევა განურჩევლად ყველა სახის შემოსავალს: შრომის ხელფასს, კაპიტალის მოგებას და საადგილმამულო რენტას“; მაგრამ არაა მართალი, „რომ საარსებო

საგნებზე დადებულ ხარკებს, რამდენადაც ისინი მშრომელ ღარიბს ეხებოდა, ბოლოს და ბოლოს იხდიან ნაწილობრივ მემამულეები მათი რენტის შემცირების სახით, ნაწილობრივაც მდიდარი მომხმარებლები, მემამულეები იქნებიან ისინი თუ სხვანი, მანუფაქტურულ საქონელთა ანეული ფასის სახით“; არაა მართალი, ვინაიდან, რამდენადაც ეს ხარკები მშრომელ ღარიბს ეხება, ისინი თითქმის მთლად გადაიხდება კაპიტალის შემცირებული მოგების სახით, და მათი მხოლოდ მცირე ნაწილი გადაიხდება თვით მუშების მიერ შრომის შემცირებული მოთხოვნის სახით, რაც ყოველგვარი დაბეგვრის შედეგს წარმოადგენს ყოველთვის.

ამ ხარკების მოქმედების შესახებ თავის მცდარი შეხედულების გამო დოქტორი სმიტი იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ „ხალხის საშუალო და მაღალი ფენები, მათ რომ გაეგებოდეთ თავიანთი საკუთარი ინტერესები, ყოველთვის უნდა ეწინააღმდეგებოდნენ ხარკებს საარსებო საგნებზე, ისე როგორც ყველა პირდაპირ ხარკს შრომის ხელფასზე“. ეს დასკვნა გამომდინარეობს მისი შემდეგი მსჯელობიდან: „როგორც პირველ, ისე მეორე ხარკთა საბოლოო გადახდა თვით მათ აწევა მთლად, და, ამასთან, მნიშვნელოვანი ნაწილატითურთ. უმძიმესად აწევა ეს ხარკები მემამულეებს“⁹, რომელნიც იხდიან ყოველთვის: როგორც მემამულეები — რენტის შემცირების სახით, და როგორც მდიდარი მომხმარებლები — ხარჯების გალების სახით. სერ მეტიუ დეკერის დაკვირვება, რომ ზოგი ხარკები ზოგ საქონელთა ფასში ოთხჯერ თუ ხუთჯერ განმეორდება და გროვდება, სავსებით სწორია საარსებო საგნებზე დანესებული ხარკების შესახებ. ტყავის ფასში, მაგალითად, თქვენ უნდა გადაიხადოთ ხარკი არა მარტო თქვენი საკუთარი ფეხსაცმლის ტყავზე, არამედ ნაწილობრივ ხარკი იმ ტყავზეც, რომელიც მეჩქემის და მეტყავის ფეხსაცმელისთვისაა დანიშნული. თქვენ უნდა გადაიხადოთ, გარდა ამისა, ხარკი მარილზე, საპონზე და სანთელზე, რომლებსაც ის ხელოსნები მოიხმარებენ იმ დროის განმავლობაში, როდესაც თქვენთვის სამუშაოს ასრულებენ, აგრეთვე ხარკი იმ ტყავზე, რომელსაც მოიხმარებს მარილის მხარშველი, საპნის მხარშველი და სანთლის ჩამომსხმელი, როდესაც ისინი მუშაობას ეწევიან“.

მაგრამ, რადგან დოქტორი სმიტი არ ფიქრობს, რომ მეტყევე, მარილის მხარშველი, საპნის მხარშველი და სანთლის ჩამომსხმელი სარგებლობას მიიღებენ ტყავზე, მარილზე, საპონზე და სანთელზე დანესებული ხარკიდან, და რადგან უეჭველია, რომ მთავრობა იმაზე მეტს არას მიიღებს,

რაც ხარკად არის დანესებული, შეუძლებელი ხდება გავიგოთ, რანაირად შეიძლება მოსახლეობამ მეტი გადაიხადოს, სულერთია, რომელ ფენასაც უნდა აწვებოდეს ხარკი. მდიდარმა მომხმარებლებმა შეიძლება გადაიხადონ და ისინი მართლაც გადაიხდიან ლარიბი მომხმარებლების მაგიერ, მაგრამ ხარკის მთელ თანხაზე მეტს კი არას გადაიხდიან, და ის, რომ „ხარკი ოთხჯერ ან ხუთჯერ განმეორდეს ან მოგროვდეს“, წინააღმდეგი იქნებოდა საგნის ბუნების.

ყოველ სახარკო სისტემას შეიძლება ნაკლი ჰქონდეს; ხალხს შესაძლებელია იმ თანხაზე მეტი გადახდებოდეს, რაც სახელმწიფოს სალაროში შედის, რადგან ხარკის ნაწილს, ფასებზე მისი გავლენის გამო, შესაძლებელია ისინი იღებდნენ, ვისაც სარგებლობა ეძლევა ხარკების გადახდევინების განსაკუთრებული წესის მეოხებით. ასეთი ხარკები მავნებელია, და მათ ხელს არ უნდა ვუნყოფდეთ, ვინაიდან შეიძლება პრინციპად მივიჩნიოთ, რომ ყოველი ხარკი, უკეთუ იგი სამართლიანად მოქმედებს, უნდა ეთანხმებოდეს დოქტორ სმიტის პირველ წესს და რაც შეიძლება ნაკლებს ართმევდეს ხალხს იმაზე მეტს, რაც სახელმწიფო ხაზინაში შედის. ბ-ნი სეი ამბობს: „ზოგნი გვაძლევენ საფინანსო გეგმებს და გვიჩვენებენ საშუალებებს ხელმწიფის სალაროს გასაყვებად ისე, რომ ქვეშევრდომები ტვირთს არას გრძნობდნენ. მაგრამ საფინანსო გეგმას, უკეთუ მას სამრეწველო სარენაოს ხასიათი არა აქვს, არ შეუძლია მთავრობას მისცეს იმაზე მეტი, რასაც იგი, ამა თუ იმ ფორმით, კერძო პირთ ან თვით მთავრობას გამოართმევს. შეუძლებელია ჯადოსნური ჯოხის გაქნევით რისამე შექმნა არაფრისაგან. როგორი გადაცმულობაც უნდა მივცეთ ჩვენს ოპერაციებს, როგორი ფორმებიც უნდა მივალბინოთ ღირებულებას, რა მეტამორფოზებიც უნდა განვაცდევინოთ მას, ჩვენ ღირებულებას მივიღებთ მხოლოდ იმ გზით, რომ მას შევქმნით ან სხვებს წავართმევთ. საუკეთესო საფინანსო გეგმას წარმოადგენს ის, რომ ცოტა ვხარჯოთ, და საუკეთესო ხარკია ის, რომელიც ყველაზე მცირე არის.“

დოქტორი სმიტი ამტკიცებს ყოველთვის, და, ჩემი აზრით, სამართლიანადაც, რომ მშრომელ კლასებს არ შეუძლიათ მონაწილეობა მიიღონ არსებითად სახელმწიფოს ტვირთის ზიდვაში. ამიტომ საარსებო საგნებზე ან ხელფასზე დადებული ხარკი ღარიბებისაგან მდიდრებს გადაეკისრება; და თუ, დოქტორ სმიტის აზრით, „ზოგი ხარკები ზოგ საქონელთა ფასში ოთხჯერ ან ხუთჯერ მეორდება და გროვდება“ მხოლოდ აღნიშნუ-

ლი მიზნის შესასრულებლად, ე.ი. ხარკის გადასაკისრებლად ღარიბები-საგან მდიდრებზე, ამისთვის ეს ხარკები არ შეიძლება დაგმოვიღო იქნეს.

ვიგულისხმობ, რომ რომელიმე მდიდარი მომხმარებლის სამართლიანი სახარკო წილი 100 გირვ. სტერლინგს უდრის, და იგი ამას პირდაპირ გადაიხდის, თუ შემოსავალზე, ღვინოზე ან ფუფუნების რაიმე სხვა საგანზე ხარკი იქნებოდა დადებული. ამ შემთხვევაში იგი არავითარ უსამართლობას არ განიცდის, უკეთეს იგი, საარსებო საგნების დაბეგვრის გამო, მხოლოდ 25 გირვ. სტერლინგს გადაიხდის მის მიერ და მისი ოჯახის მიერ მოხმარებული პროდუქტებისამ შესაბამისად და გარდა ამისა კიდევ ამ ხარკს განმეორებით სამჯერ გადაიხდის სხვა საქონელთა დამატებითი ფასის სახით, რათა მუშებს ან მათ დამქირავებლებს აუნაზღაუროს მათ მიერ ავანსად გაღებული ხარკი. მაგრამ ასეთი შემთხვევისათვისაც ადამ სმიტის დასკვნა არ არის მისაღები: მდიდარი მომხმარებლისათვის, უკეთეს მას იმაზე მეტის გადახდა არ სჭირდება, რასაც მთავრობა მოითხოვს, განა სულ ერთი არ არის, გადაიხდის იგი ჯეროვან ხარკს პირდაპირ, რაიმე ფუფუნების საგნის ანეული ფასის გადახდის გზით, თუ გადაიხდის არაპირდაპირ, მის მიერ მოხმარებული საარსებო საგნების და სხვა პროდუქტების ანეული ფასის გადახდის გზით? თუ ხალხი იმაზე მეტს არ იხდის, რასაც მთავრობა იღებს, მდიდარი მომხმარებელიც მხოლოდ თავის სამართლიან წილს გადაიხდის; ხოლო თუ ხალხი მეტს იხდის, ადამ სმიტს უნდა გაერკვია, ვინ იღებს ამ მეტს. მაგრამ მთელი მისი არგუმენტაცია შეცდომაზეა დამყარებული, ვინაიდან ასეთი ხარკები არ იწვევს საქონელთა ფასების აწევას.

ბ-ნი სეი, მგონია, მაგრად არ ადგას იმ ცხად პრინციპს, რომელიც მე აღვნიშნე მისი ჩინებული წიგნიდან. ასე, შემდეგ გვერდზე, სადაც დაბეგვრის შესახებ ლაპარაკობს, იგი წერს: „თუ დაბეგვრამ მეტად დიდი ზომა მიიღო, იგი ამ სამწუხარო შედეგს იწვევს: ხარკის გადამხდელს ართმევს მისი ქონების ნაწილს და ამავე დროს სახელმწიფოს ამდიდრებს. ეს ადვილი გასაგებია, თუ მხედველობაში მივიღებთ, რომ ყოველი ადამიანის უნარი მოხმარებისა, პროდუქტიულად თუ არაპროდუქტიულად, მის შემოსავალზეა დამოკიდებული. მაშასადამე, არ შეიძლება მას მისი შემოსავალი წაერთვას უიმისოდ, რომ იგი იძულებული არ გახდეს ამის შესაბამისად შეკვეცოს თავისი მოხმარება. აქედან წარმოსდგება მოთხოვნის შემცირება იმ საქონელთა მიმართ, რომელთაც

იგი აღარ მოიხმარებს, განსაკუთრებით იმათ მიმართ, რომლებზედაც ხარკია დადებული. მოთხოვნის ამ შემცირებიდან წარმოსდგება წარმოების და, მაშასადამე, დასაბეგრ საქონელთა რაოდენობის შემცირება. ხარკის გადამხდელი, ამრიგად, ჰკარგავს ნაწილს თავის სიამეთა, მწარმოებელი ნაწილს თავისი მოგებისა და სახელმწიფო ხაზინა ნაწილს თავისი შემოსავლისა.“

ბ-ნი სეი აღნიშნავს, მაგალითის სახით, მარილის ხარკს საფრანგეთში, რომელიც იქ არსებობდა რევოლუციამდე. მისი სიტყვით, ამ ხარკმა სანახევროდ შეამცირა მარილის წარმოება, მაგრამ, თუ მარილი ნაკლები მოიხმარებოდა, კაპიტალიც ნაკლები გამოიყენებოდა მის წარმოებაში; მაშასადამე, მწარმოებელი, თუმცა ნაკლებ მოგებას იღებდა მარილის წარმოებაში, მეტს მიიღებდა სხვა საგანთა წარმოებაში. თუ ხარკი, რაოდენ სამძიმოც უნდა იყოს იგი, შემოსავალს აწვება და არა კაპიტალს, არ ამცირებს მოთხოვნას, არამედ ცვლის მხოლოდ მის ბუნებას. იგი შესაძლებლობას აძლევს მთავრობას მოიხმაროს ქვეყნის მიწისა და შრომის პროდუქტის ის რაოდენობა, რასაც წინათ ხარკის გადამხდელი მოიხმარებდნენ; და ეს ბოროტება უკვე თავისთავად საკმაოდ დიდია, რათა საჭიროებდეს გაზვიადებას. თუ ჩემი შემოსავალი 1000 გირვ. სტერლინგს შეადგენს წელიწადში და ხარკად 100 გირვ სტერლინგს მახდევიანებენ, მე შემეძლება პროდუქტთა იმ რაოდენობის მხოლოდ 9/10 მოვითხოვო, რომელსაც წინათ მოვიხმარებდი, მაგრამ მთავრობას ვაძლევ შესაძლებლობას დანარჩენი 1/10 მან მოითხოვოს. თუ დაბეგრულ პროდუქტს პური შეადგენს, იმ შემთხვევაში აუცილებელი არაა, რომ ჩემი მოთხოვნა პურის მიმართ შემცირდეს, რადგან მე შემეძლია ვარჩიო 100 გირვ. სტერლინგით მეტი გადავიხადო წლიურად პურში და ამავე თანხით შევამცირო მოთხოვნა ლვინის, ავეჯისა და ფუფუნების სხვა საგნების მიმართ³⁰. შედეგად ამისა, თუმცა ნაკლები კაპიტალი იქნება გამოყენებული მეღვინეობასა და ავეჯეულობის წარმოებაში, მაგრამ სამაგიეროდ უფრო დიდი რაოდენობა გამოიყენება იმ საქონელთა წარმოებაში, რომლებზედაც დაიხარჯება მთავრობის მიერ აღებული ხარკები.

ბ-ნი სეი ამბობს, რომ, როდესაც ტიურგომ ნახევრით შეამცირა საბაზრო ბაჟი თევზზე პარიზში, ამით, სრულიადაც არ შემცირებულა ბაჟის გამოსავალი, აქედან იგი იმ დასკვნას აკეთებს, რომ თევზის მოხმარება გაორკეცდა. გარდა ამისა, მისი აზრით, გაორკეცდა აგრეთვე მება-

დურების და ყველა იმ პირთა მოგება, რომელნიც მრენველობის ამ დარგში მოსაქმეობდნენ, და ქვეყნის შემოსავალი გადიდდა მთელი იმ თანხით, რომლითაც გადიდდა მოგება, ხოლო ამას, თავის მხრივ, რადგან მან სტიმული მისცა კაპიტალის დაგროვებას, უნდა გაედიდებია სახელმწიფოს რესურსებიო.³¹

მე არ შეედივარ იმ პოლიტიკის განხილვაში, რომლითაც ნაკარნახევი იყო ხარკის ეს ცვლილება, მაგრამ ვეჭვობ, რომ ამას რაიმე დიდი სტიმული მიეცეს კაპიტალის დაგროვებისათვის. თუ მრენველობის ამ დარგში მოსაქმე მებადურის და სხვა პირთა მოგება გაორკეცდა და თევზის გაორკეცებული მოხმარების გამო, საჭირო უნდა გამხდარიყო კაპიტალის და შრომის ამოღება სხვა დარგებიდან ამ სპეციალურ დარგში გამოსაყენებლად. მაგრამ რადგან სხვა დარგებში კაპიტალი და შრომა მოგებას აწარმოებდა, მაშ, იქიდან კაპიტალისა და შრომის გასვლის შემდეგ, იმ დარგებში მოგების წარმოება უნდა შეწყვეტილიყო. ქვეყნის უნარი კაპიტალის დაგროვებისა გადიდდა მხოლოდ სხვაობით იმ წარმოებაში მიღებულ მოგებასა, რომელშიაც კაპიტალი ახლად იყო შეტანილი, და იმ დარგებში მიღებულ მოგებას შორის, საიდანაც კაპიტალი იქნა შეტანილი.

მოგებიდან აიღება ხარკები თუ კაპიტალიდან, ისინი ყოველ შემთხვევაში ამცირებენ სახელმწიფოს მიერ დასაბეგრავ საქონელთა რაოდენობას. თუ მე აღარ ვხარჯავ ღვინოზე 100 გირვ. სტერლინგს, იმიტომ რომ ამ თანხის ოდენობის ხარკის გადახდით მე მთავრობას შესაძლებლობა მივეცი ეს 100 გირვ. სტერლინგი დახარჯოს ჩემ მაგიერ, მაშ დასაბეგრავ საქონელთა სიაში ნაიშლება 100 გირვ. სტერლინგის საქონელი. თუ რომელიმე ქვეყნის მცხოვრებთა შემოსავალი 10 მილიონს შეადგენს, მათ, ყოველ შემთხვევაში, 10 მილიონის დასაბეგრავი პროდუქტები ექნებათ. უკეთუ, ზოგ პროდუქტთა დაბეგრვის გზით, ერთი მილიონი მთავრობის განკარგულებაში უნდა გადავიდეს, მცხოვრებლების შემოსავალი თუმცა ნომინალურად ისევ 10 მილიონი ექნება, მაგრამ მათ მხოლოდ 9 მილიონის ღირებულება დარჩებათ დასაბეგრავი პროდუქტების სახით. არ არსებობს ისეთი გარემოება, რომელშიაც არ ამცირებდეს იმათ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებას, ვისაც ხარკები საბოლოოდ აწვება, და არ არსებობს არავითარი საშუალება ამ დაკმაყოფილების გასაადიდებლად, გარდა ახალი შემოსავლის დაგროვებისა.

დაბეგვრა არასოდეს არ შეიძლება ისე თანაბრად იყოს განხორციელებული, რომ იგი ერთი და იმავე პროპორციით ახდენდეს ყველა საქონელთა

ღირებულებაზე ზემოქმედებას და ერთსა და იმავე დონეზე აჩერებდეს მათ შეფარდებით ღირებულებას. ხშირად იგი მოქმედებს კანონმდებლის განზრახვისაგან ფრიად განსხვავებულად თავისი არაპირდაპირი ზეგავლენით. ჩვენ უკვე ვნახეთ, რომ პურსა და ნედლ პროდუქტზე დანესებული პირდაპირი ხარკი, უკეთეს ფულიც იმავე ქვეყანაში ინარმოება, მაღლა სწევს ყველა საქონელთა ფასს იმ პროპორციით, რა პროპორციითაც ნედლი მასალა შედის მათ შემადგენლობაში და მით არღვევს იმ ბუნებრივ შეფარდებას, რომელიც მათ შორის არსებობდა, ამ ხარკის სხვა არა პირდაპირ შედეგს წარმოადგენს ხელფასის აწევა და მოგების ნორმის დაწევა; და ამ თხზულების სხვა ნაწილში ჩვენ ვნახეთ აგრეთვე, რომ ხელფასის აწევისა და მოგების დაწევის გამო, დაბლა იწევს იმ საქონელთა ფასები, რომელთა წარმოებაში უფრო დიდი ზომით გამოიყენება ძირითადი კაპიტალი.

საქონელი, რომელზედაც ხარკია დანესებული, აღარ შეიძლება გაზიდულ იქნეს ისეთი სარგებლობით, როგორც წინათ ეს იმდენად ცხადია, რომ საქონლის გაზიდვისას, გადახდილ ხარკს ხშირად უკან უბრუნებენ, ხოლო ამგვარ შემოზიდულ საქონელზე ბაჟს აწესებენ. უკეთეს ხარკის ასეთი უკუდაბრუნება და ბაჟი დანესებულია ზედმინწევით არა მარტო სათანადო პროდუქტებისათვის, არამედ აგრეთვე ყველა იმათთვის, რომლებზედაც ხარკის უკუდაბრუნებამ და ბაჟმა შესაძლებელია გავლენა იქონიოს, იმ შემთხვევაში არავითარი პერტურბაცია არ წარმოსდგება ძვირფას ლითონთა ღირებულებაში, რადგან ესა თუ ის საქონელი ჩვენ ისევე ადვილად შეგვეძლებოდა გაგვეზიდა, როგორც წინათ, და რადგან იმპორტს არავითარი განსაკუთრებული შერავათი არ ექნებოდა მინიჭებული, ამიტომ ძვირფასი ლითონებიც აღარ იქნებოდა გასაზიდ საქონელთა სიაში წინანდელზე მეტად მოქცეული.

ყველაზე უფრო შესაფერ ობიექტს დაბეგრისათვის ის პროდუქტები წარმოადგენს, რომლებიც ბუნების თუ ხელოვნების მეოხებით, განსაკუთრებით ადვილად ინარმოება. უცხო ქვეყნების მიმართ ეს პროდუქტები შეიძლება იმ პროდუქტების კატეგორიაში ჩაირიცხოს, რომელთა ღირებულება განისაზღვრება არა დახარჯული შრომის რაოდენობით, არამედ უფრო მყიდველთა კაპრიზით, გემოვნებით და სახსრებით. თუ ინგლისს სხვა ქვეყნებზე უფრო მდიდარი კალის სამადნეები ექნებოდა, ან თუ, უკეთესი მანქანებისა ან საწვავი მასალის გამო, განსაკუთრებით

გადვილებული ექნებოდა ბამბეულის წარმოება, კალის და ბამბეულის ფასების განმსაზღვრელი ინგლისში შემდგომაც შრომის და კაპიტალის ის შედარებითი რაოდენობა იქნებოდა, რომელიც მათ წარმოებას დასჭირდებოდა, და მათი ფასები, ჩვენი ვაჭრების კონკურენციის გამო, შესამჩნევად ანეული ვერ იქნებოდა უცხო მომხმარებლებისათვის. ჩვენი უპირატესობა ამ პროდუქტების წარმოებაში, იქნებ, ისე დიდი იყო, რომ პროდუქტებს შეეძლო აეტანა ფასის მნიშვნელოვანი წარმატება უცხო ბაზრებზე ისე, რომ მათი მოხმარება ამით არსებითად არ შემცირებულიყო. მაგრამ ჩვენში თავისუფალი კონკურენციის არსებობისას, ეს პროდუქტები ამ ფასს ვერასოდეს ვერ მიაღწევდა სხვაგვარად, თუ არ მათ ექსპორტზე ხარკის დანესების გზით. ეს ხარკი სავსებით უცხო მომხმარებლებს დაანებებოდა, და ამგვარად ინგლისის მთავრობის ხარჯების ნაწილი სხვა ქვეყნების მიწისა და შრომის პროდუქტის ხარკით დაიფარებოდა. ჩაის ხარკი, რომელსაც ამჟამად ინგლისის ხალხი იხდის და რომელიც ინგლისის მთავრობის ხარჯების დაფარვას ემსახურება, შეიძლებოდა ჩინეთის მთავრობის ხარჯების დასაფარავად ყოფილიყო გამოყენებული, უკეთეს ჩაის ექსპორტს ჩინეთიდან ხარკი ექნებოდა დადებული.

ფუფუნების საგნების ხარკებს ერთგვარი უპირატესობა აქვს საარსებო საგნების ხარკებთან შედარებით. ისინი ჩვეულებრივ გადაიხდებიან შემოსავლიდან და ამიტომ არ ამცირებენ ქვეყნის პროდუქტიულ კაპიტალს. თუ ღვინომ ძალიან აინია ფასში დაბეგვრის გამო, ყოველი ადამიანი, ალბათ, უფრო ხალისით აიღებს ხელს ღვინის სმაზე, ვიდრე დათანხმდება მნიშვნელოვნად შეამციროს თავისი კაპიტალი მისი ყიდვის გულისთვის. აღნიშნული ხარკები ისე გაიგივებულია ფასთან, რომ ხარკის გადამხდელი თითქმის არც კი ამჩნევს, რომ ხარკს იხდის. მაგრამ იმათ აქვთ უარყოფითი მხარეც. ჯერ ერთი, ისინი არასოდეს არ ეხებიან კაპიტალს, მაშინ როდესაც, ზოგ არაჩვეულებრივ შემთხვევებში, შესაძლებელია საჭირო იყოს, რომ კაპიტალმაც შეიტანოს განსაზღვრული წილი სახელმწიფო ხარჯების დაფარვაში; და, მეორე, ძნელი გასარკვევია სისწორით მათი თანხა, რადგან ხარკი ზოგჯერ შესაძლებელია შემოსავალსაც არ ეხებოდეს. დაზოგვის მოსურნე თავს გაითავისუფლებს ღვინის ხარკისაგან მით, რომ მის მოხმარებაზე ხელს აიღებს. ქვეყნის შემოსავალი შეიძლება არ იყოს შემცირებული, და მთავრობა მაინც ერთ შილინგსაც ვერ მიიღებს ასეთი ხარკით.

ისეთ საგნებზე, რომლების მოხმარება ჩვეულებამ სიამედ გადააქცია, ადამიანები დიდი უხალისობით ამბობენ უარს და, მეტად მაღალი ხარკის მიუხედავად, განაგრძობენ მათ მოხმარებას. მაგრამ ამ უხალისობას აქვს საზღვარი, და ყოველდღიური გამოცდილება გვიმტკიცებს, რომ ხარკის ნომინალური ზომის გადიდება ხშირად ამცირებს ხარკის გამოსავლიანობას. ის, ვინც განაგრძობს ღვინის იმავე რაოდენობის სმას, თუმცა ბოთლი ღვინის ფასმა აინია 3 შილინგამდე, უფრო ადრე უარს იტყვის ღვინის მოხმარებაზე, ვიდრე დათანხმდება მასში 4 შილინგი გადაიხადოს. მეორე დათანხმდება 4 შილინგი გადაიხადოს, მაგრამ უარს იტყვის 5 შილინგის გადახდაზე, ეგევე შეიძლება ითქვას ფუფუნების სხვა საგანთა ხარკების შესახებაც: ის, ვინც თანახმა იქნება გადაიხადოს ხარკად 5 გირვ. სტერლინგი ფუფუნების ისეთი საგნისათვის, როგორიცაა ცხენი, უარს იტყვის 10 ან 20 გირვ. სტერლინგის გადახდაზე. ისინი ხელს იღებენ ღვინის ან ცხენის ხმარებაზე არა იმიტომ, რომ მეტის გადახდა არ შეუძლიათ, არამედ იმიტომ, რომ არ სურთ. თითოეულ ადამიანს აქვს თავისი წარმოდგენაში მასშტაბი, რომლითაც იგი შაფასებს თავის სიამეთა ღირებულებას, მაგრამ ეს მასშტაბი ისევე მრავალგვარია, როგორც ადამიანთა ხასიათი. განსაკუთრებით ძლიერად განიცდის იმ უხერხულობას, რომელიც ხარკების აღების ამ წესთანაა დაკავშირებული, ისეთი ქვეყანა, რომლის ფინანსური მდგომარეობა ძალიან შერეულია დიდი ეროვნული ვალის დაგროვების არაგონივრული პოლიტიკისა და, აქედან გამომდინარე, ვება დაბეგვრის გამო, მას შემდეგ რაც დაბეგრილია ფუფუნების თითქმის ყველა საგანი, მას შემდეგ რაც ხარკი დაედვა ცხენებს, ეტლებს, შინმოსამსახურეებს და მდიდარი მომხმარებლის სიამოვნების ყველა სხვა საგანს, ფინანსთა მინისტრი იძულებულია მიმართოს უფრო პირდაპირ ხარკებს, როგორიცაა საშემოსავლო და საქონებო ხარკები; და ამგვარად დაეინყებასაა მიცემული ბ-ნი სეის ოქრო წესი: „საუკეთესო საფინანსო გეგმა არის ის, რომ ცოტა ვხარჯოთ, და საუკეთესო ხარკია ის, რომელიც ყველაზე მცირე არის“.

• • •

ხატკმე დამუშავებულ პრეტენდენტზე

იმავე პრინციპის მიხედვით, რომლის თანახმად პურის ხარკი მაღლა სწევს პურის ფასს, ყოველი სხვა საქონლის ხარკიც იწვევს ამ საქონლის ფასის აწევას. საქონლის ფასი რომ არ აწეულიყო ხარკის თანასწორი ოდენობით, ეს საქონელი წინანდელ მოგებას ვერ მისცემდა მის მწარმოებელს, და ეს უკანასკნელი თავის კაპიტალს რომელსაღმე სხვა მოსაქმეობაში გადაიტანდა.

ყველა საქონლის დაბეგვრა, საარსებო საგანი იქნება ეს საქონელი თუ ფუფუნების საგანი, იწვევს, ვიდრე ფულის ღირებულება უცვლელია, საქონლის ფასის აწევას, ყოველ შემთხვევაში, ხარკის თანასწორი ოდენობით.³² ფაბრიკანტებზე დანესებული ხარკი, რომელიც მუშის მოხმარების საგნებს შეადგენენ, ისეთსავე ზემოქმედებას იქონიებს ხელფასზე, როგორსაც ხარკი პურისა, რომელიც სხვა საარსებო საგნებისაგან მხოლოდ მით განსხვავდება, რომ მათში პირველი და უმნიშვნელოვანესი ადგილი უჭირავს; და იგი სწორედ ისეთსავე გავლენას მოახდენს კაპიტალის მოგებაზე და საგარეო ვაჭრობაზე, როგორსაც პურის ხარკი. სამაგიეროდ ფუფუნების საგნების ხარკს სხვა არა ექნება რა შედეგად, გარდა მათი ფასის აწევისა. იგი მთლად მომხმარებელს დააწევება და ხელფასსაც ვერ ასწევს და მოგებასაც ვერ დასწევს.

ხარკები, რომლებითაც ქვეყანა იბეგრება ომის საწარმოებლად ან სახელმწიფოს ჩვეულებრივი ხარჯების დასაფარავად და რომლებიც, უმთავრესად, არაპროდუქტიული მუშის შესანახადაა დანიშნული, ქვეყნის პროდუქტიული მრეწველობიდან აიღება; და ყოველი დანაზოგი, რომელიც შესაძლებელია განხორციელებულ იქნეს ასეთ ხარჯებში, ჩვეულებრივ მიემატება ხარკის გადამხდელთა შემოსავალს, თუ კაპიტალს არა, თუ ერთი წლის ომის ხარჯებისათვის 20 მილიონი მოპოვებულ იქნა სესხის საშუალებით, ეს 20 მილიონი აიღება ნაციის პროდუქტიული კაპიტალიდან. ერთი მილიონი, რომელიც ყოველწლიურად იკრიფება ხარკის გზით ამ სესხის სარგებლის გადასახდელად, მარტოოდენ გადადის იმათ ხელიდან, რომელიც მას იხდიან, იმათ ხელში, რომელიც მას იღებენ, ე.ი. ხარკის გადამხდელისაგან გადადის სახელმწიფოს კრედიტორის

ხელში. ნამდვილ ხარჯს წარმოადგენს 20 მილიონი, და არა სარგებელი, რომელიც ამ სესხისთვის ინდა იქნეს გადახდილი.³³ გადახდილი იქნება ეს სარგებელი, თუ არ იქნება გადახდილი, ამით ქვეყანა არც უფრო მდიდარი გახდება და არც უფრო ღარიბი. მთავრობას შეეძლო 20 მილიონი ერთბაშად მოეთხოვნა ხარკების სახით და ამ შემთხვევაში საჭირო არ იქნებოდა ყოველწლიურად ერთი მილიონის ოდენობის ხარკის აკრეფა. მაგრამ ეს სრულიადაც არ შეცვლიდა გარიგების ბუნებას. ცალკეული პირი, ნაცვლად იმისა, რომ ყოველწლიურად 100 გირვ. სტერლინგი ეხადა, იძულებული იქნებოდა ერთბაშად გადაეხადა 2 000 გირვ. სტერლინგი. შესაძლებელია მისთვის უფრო ხელსაყრელი ყოფილიყო სესხად აეღო 2 000 გირვ. სტერლინგი და წლიურად 100 გირვ. სტერლინგი ეხადა სარგებლის სახით თავის კრედიტორისათვის, ვიდრე დიდი თანხა გაეღო თავის საკუთარი სახსრებიდან, ერთ შემთხვევაში ეს არის კერძო გარიგება A-სა და B-ს შორის, მეორეში მთავრობა გარანტიას აძლევს A-ს, რომ გადახდილი იქნება სარგებელი, რომელიც ისევ A-მ უნდა გადაიხადოს. ეს, რომ კერძო გარიგება ყოფილიყო, მის შესახებ საჯარო სიგელი არა იქნებოდა შედგენილი და ქვეყნისათვის შედარებით სულერთი იქნებოდა, პირნათლად შეასრულებდა A თავის ხელშეკრულებას B-ის მიმართ, თუ მისთვის ყოველწლიურად მისაცემ 100 გირვ. სტერლინგს თავის სასარგებლოდ დაიტოვებდა. ქვეყანა, რასაკვირველია, საზოგადოდ დაინტერესებული კი არის იმაში, რომ ხელშეკრულება პირნათლად სრულდებოდეს, მაგრამ, ეროვნული სიმდიდრის თვალსაზრისით, იგი დაინტერესებული იქნებოდა მხოლოდ იმაში, ვინ უფრო პროდუქტიულად გამოიყენებდა ამ 100 გირვ. სტერლინგს, A თუ B; მაგრამ ქვეყანას ამ საკითხის გადაჭრისათვის არც უფლება აქვს და არც საშუალება. შესაზღებელია A-ს რომ დაენარჩუნებია თავის სასარგებლოდ ეს 100 გირვ. სტერლინგი, იგი მას ყოვლად უსარგებლოდ გაფლანგავდა, ხოლო B-თვის რომ გადაეხადა, ეს უკანასკნელი მას თავის კაპიტალს მიუმატებდი და პროდუქტიულად გამოიყენებდა. შესაძლებელია პირიქითაც მომხდარიყო: შეიძლება B-ს იგი გაეფლანგა და A-ს პროდუქტიულად გამოეყენებია. მარტოოდენ ეროვნული სიმდიდრის თვალსაზრისით, შესაძლებელია სულერთი იყოს ან უფრო სასურველი იყოს, რომ A-მ იგი გადაუხადოს B-ს ან არ გადაუხადოს. მაგრამ სამართლიანობის და პატიოსნების მოთხოვნა, რასაც უფრო დიდი მნიშვნელობა აქვს, არ შეიძლება მსხვერპლად შეენიროს ნაკლებ

მნიშვნელოვან მოთხოვნას; და ამიტომ, როდესაც სახელმწიფოს მიმართავენ სამართლის გასაჩენად, სასამართლო აიძულებს A-ს შეასრულოს თავის ვალდებულება. მთელი ნაციის მიერ გარანტირებული ვალი არაფრით არ განსხვავდება ზემოაღნიშნული გარიგებისაგან. სამართლიანობა და პატიოსნება მოითხოვს, რომ ეროვნული სესხის სარგებლის გადახდა გრძელდებოდეს შეუნწყვეტილად და რომ ისინი, რომელთაც თავიანთი კაპიტალი სესხად გასცეს საერთო კეთილდღეობისათვის, იძულებული არ იყვნენ, სახელმწიფოს სარგებლობის საბაბით, ხელი აიღონ თავიანთ სამართლიან მოთხოვნაზე.

მაგრამ ამ მოსაზრებისაგან დამოუკიდებლადაც, სრულიადაც არაა უეჭველი, რომ პოლიტიკური პატიოსნების შენირებით რაიმე პოლიტიკური სარგებლობა იქნება მოპოვებული. არ გვაქვს არავითარი საფუძველი ვიფიქროთ, რომ ისინი, რომელნიც ეროვნული ვალის სარგებლის გადახდისაგან გათავისუფლებული იქნებოდნენ, იმ სარგებელს უფრო პროდუქტიულად გამოიყენებდნენ, ვიდრე ისინი, რომელთაც აქვთ მისი მიღების უცილობელი უფლება. ეროვნული ვალის მოსპობის გამო, ერთი ადამიანის შემოსავალი შესაძლებელია გადიდებოდა 1000 გირვ. სტერლინგიდან 1500-მდე იმ ორი ადამიანის შემოსავალი ახლაც იქნებოდა და 2500 გირვ. სტერლინგი, ე.ი იქნებოდა იგივე თანხა, რაც წინათ იყო. თუ მთავრობას დასჭირდებოდა ხარკების გადიდება, მას ერთ შემთხვევაში სწორედ იმდენი კაპიტალი და მოგება ექნებოდა თავის წინაშე დასაბეგრავად, რამდენიც მეორე შემთხვევაში, მაშასადამე, არა ეროვნული ვალის სარგებლის გადახდითაა, რომ ქვეყანა გაჭირვებაშია ჩავარდნილი და არც სარგებლის გადახდისაგან გათავისუფლების გზითაა, რომ მას შეიძლება შეემა მიეცეს. მხოლოდ შემოსავლის დაზოგვის გზით და ხარჯების შემცირების გზით შეიძლება ეროვნული კაპიტალის გადიდება, ხოლო ეროვნული ვალის გაუქმებით არც შემოსავალი გადიდება და არც ხარჯები შემცირდება. ქვეყანა ღარიბდება მთავრობისა და კერძო პირთა მფლანგველობითი მხარჯვლობის გამო სესხთა გამო. ამიტომ ყოველი ღონისძიება, რომელსაც მიზნად აქვს საზოგადოებრივი და კერძო დამზოგველობისათვის ხელის შეწყობა, ამსუბუქებს საზოგადოების მძიმე მდგომარეობას. მაგრამ შეცდომა და თავის მოტყუება იქნებოდა გვეფიქრა, რომ ნამდვილი ეროვნული ტვირთი მოიხსნება, უკეთეს იგი საზოგადოების ერთი კლასის მხრებიდან, რომელმაც იგი სიმართლით

უნდა ატაროს, მეორე კლასის მხრებს დაედება, რომელსაც სამართლიანობის ყოველი პრინციპის მიხედვით, თავის წილზე მეტი არ უნდა ჰქონდეს დაკისრებული ამ ტვირთიდან.

მაგრამ ჩემ მიერ ნათქვამიდან ის დასკვნა არ უნდა იქნეს გამოტანილი, რომ მე სესხთა სისტემა საუკეთესო სისტემად მიმაჩნია სახელმწიფოს არაჩვეულებრივი ხარჯების დასაფარავად. პირიქით, ეს ისეთი სისტემაა, რომელიც ჩვენ ნაკლებ დამზოგველად გვაქცევს და გვართმევს თვალის სინათლეს ჩვენი ნამდვილი მდგომარეობის დასაანახად. თუ ომის ხარჯები წელიწადში 40 მილიონს უდრის და ის წილი, რომელიც ვინმეს უნევს გადასახდელად ამ წლიური ხარჯის დასაფარავად, 100 გირვ. სტერლინგს შეადგენს, იმ შემთხვევაში გადამხდელი, უკეთუ იგი იძულებული იქნებოდა ერთბაშად გადაეხადა თავისი წილი, ეცდებოდა თავისი შემოსავლიდან მოენარჩუნებია ეს 100 გირვ. სტერლინგი. სესხთა სისტემის არსებობისას მან ამ 100 გირვ სტერლინგის მართო სარგებელი ანუ 5 გირვ სტერლინგი უნდა იხადოს ყოველწლიურად; და იგი ფიქრობს, რომ სრულიად საკმარისია, თუ თავის ხარჯებში 5 გირვ. სტერლინგს დაზოგავს, და ჰგონია, რომ ისევე მდიდარი არის, როგორც წინათ იყო. თუ მთელი ხალხი ამგვარად ფიქრობს და იქცევა, იგი 40 მილიონის სარგებელს ანუ 2 მილიონს დაზოგავს მხოლოდ. ამიტომ იგი ჰკარგავს არა მართო მთელ იმ სარგებელს ანუ მოგებას, რომელსაც 40 მილიონის კაპიტალი მოიტანდა, პროდუქტიულად რომ ყოფილიყო გამოყენებული, არამედ კიდევ 38 მილიონს, ე.ი. სხვაობას დანაზოგსა და ხარჯებს შორის. თითოეულ კერძო პირს რომ, როგორც მე უკვე აღვნიშნე, თვითონ აელო სესხი და მთელი თავისი წილი გადაეხადა სახელმწიფოს საჭიროებისათვის, იმ შემთხვევაში, როგორც კი ომი გათავდებოდა, ხარკის გადახდევინებაც შეწყდებოდა და ჩვენ დაუყონებლივ ფასების ბუნებრივი მდგომარეობა დაგვიბრუნდებოდა. შესაძლებელია, A-ს უნდა გადაეხადა თავის კერძო სახსრებიდან B-სთვის იმ ფულის სარგებელი, რომელიც მან B-გან ისესხა ომის დროს, რათა გადაეხადა თავისი წილი ხარჯებში, მაგრამ ნაციას ამასათან არავითარი საქმე არ ექნებოდა.

ქვეყანა, რომელმაც დიდი ვალი დააგროვა, ძალიან ხელოვნურ მდგომარეობაში იმყოფება. თუმცა იგი, შესაძლებელია, ხარკების ოდენობის გამო და შრომის გადიდებული ფასის გამო, უცხო ქვეყნებთან შედარებით არ განიცდიდეს და, როგორც მე მგონია, ფაქტიურად არც განიცდის

რაიმე სხვა ზიანს, გარდა იმ აუცილებელი ზიანისა, რომელსაც ხარკების გადახდა წარმოადგენს, მაგრამ მაინც ხარკის თითოეული გადამხდელი დაინტერესებულია იმაში, რომ ტვირთისგან თავი გაითავისუფლოს და გადახდა სხვას გადააკისროს. ეს ცდუნება: რომ თავისი კაპიტალით გადასახლდეს სხვა ქვეყანაში, სადაც იგი თავისუფალი იქნება ამ ტვირთისაგან, დაბოლოს, უძლეველი ხდება, იგი სძლევს იმ ბუნებრივ უხალისობას, რომლითაც ყოველი ადამიანი ტოვებს თავის სამშობლოს და ახალგაზრდობის მომაგონებელ მიდამოებს. ქვეყანა, რომელიც ამ ხელოვნურ სისტემასთან დაკავშირებულ სიძნელეებშია გადახლართული, გონივრულად მოიქცევოდა, თუ თავისი ქონების ერთი ნაწილის შეწირვის გზით, რაც საჭირო იქნებოდა მისი ვალის დასაშრეტად, თავს გაითავისუფლებდა ამ სიძნელეებისაგან. რაც გონივრულია ცალკეული პირისთვის, გონივრულია ხალხისათვისაც, ვისაც აქვს 10 000 გირვ. სტერლინგი, რომელიც მას 500 გირვ. სტერლ. შემოსავალს აძლევს, საიდანაც იგი ყოველწლიურად 100 გირვ. სტერლინგს იხდის სესხის სარგებლის სახით, იმას სინამდვილეში აქვს მხოლოდ 800 გირვ სტერლინგი; და იგი ერთნაირად მდიდარი იქნება, განაგრძობს ყოველწლიურად 100 გირვ. სტერლინგის გადახდას, თუ ერთბაშად გაიღებს 2000 გირვ. სტერლინგს. მაგრამ შეიძლება გეკითხოთ: საიდან გაჩნდება იმ საკუთრების მყიდველი, რომელიც ამ კაცმა უნდა გაჰყიდოს, რათა მიიღოს ეს 2000 გირვ. სტერლინგი? პასუხი ცხადია: სახელმწიფოს კრედიტორს, რომელიც ამ ფულს მიიღებს, სჭირდება თავისი ფულის მოთავსება და ამიტომ თანახმა იქნება ასესხოს იგი მემამულეს ან ფაბრიკანტს, ანდა იყიდოს მათგან მათ განკარგულებაში არსებული საკუთრების ნაწილი. თვით ფულადი კაპიტალისტები შეუნყოფდნენ ხელს ასეთ გადახდას. ეს გეგმა არა ერთხელ ყოფილა წარმოდგენილი, მაგრამ ჩვენ არ გვაქვს, მე ვშიშობ, არც საკმაო გონიერება და არც საკმაო გამბედაობა იმისათვის, რომ იგი მივიღოთ. ყოველ შემთხვევაში, ეს უნდა ვსცნათ: რომ მშვიდობიანობის პერიოდში ჩვენი შეუნელებელი მცდელობა იქითკენ უნდა იყოს მიმართული, რომ ვალის ის ნაწილი, რომელიც ომის დროს იყო აღებული, გადავიხადოთ: და არავითარმა ცდამ შევების მოპოებისა, არავითარმა სურვილმა დღევანდელი, მე იმედი მაქვს, დროებითი გაჭირვებისაგან თავარიდებისა არ უნდა შეასუსტოს ჩვენი ყურადღება ამ დიდი საგნის მიმართ.

არავითარი საამორტიზაციო ფონდი არ გვიშველის ჩვენი ვალის შემცირების საქმეში, უკეთეს იგი არ იქნება გამომდინარე სახელმწიფო შემოსავლის გარდამეტიდან სახელმწიფოს ხარჯებზე, სამწუხაროა, რომ საამორტიზაციო ფონდი ჩვენში მარტო სახელით არის ასეთი, ვინაიდან ჩვენ არ გვაქვს გარდამეტი შემოსავლისა ხარჯებზე. ეკონომიის გზით იგი უნდა გადაიქცეს იმად, რადაც გამოცხადებული არის ვალის გადახდის ნამდვილ ფაქტიურ ფონდად. თუ ახალი ომის წარმოდგომისას, ჩვენ მნიშვნელოვნად არ დაგვირჩა ჩვენი ვალი შემცირებული, ორში ერთი უნდა მოხდეს: ან იმ ომის ყველა ხარჯი უნდა დაიფაროს ხარკებით, რომლებიც წლიდან წლამდე აიკრიფება, ანდა იმ ომის დასარულს, თუ უფრო ადრე არა, ჩვენ უნდა განვიცადოთ ეროვნული გაკოტრება. არა იმიტომ, რომ ჩვენ ვერ შევსძლებთ ავიტანოთ რაიმე დიდი მიმატება ჩვენს ვალზე: ძნელია საზღვრის დადება დიდი ერის შემძლეობისათვის; არამედ იმიტომ, რომ, უცილობლად, საზღვარი უდევს იმ ფასს, რომელსაც ცალკეული პირი თანახმა იქნება იხდიდეს, მუდმივი ხარკის სახით, მარტო იმ პრივილეგიისათვის, რომ თავის სამშობლოში იცხოვრებს.³⁴

თუ რომელსამე საქონელს მონოპოლიური ფასი აქვს, ეს ფასი ესოდენ უმაღლესი ფასი იქნება, რომელშიაც კი მომხმარებელნი მზად არიან იყიდონ ეს საქონელი. საქონელს მხოლოდ მაშინ აქვს მონოპოლიური ფასი, როდესაც არავითარი საშუალებით არ შეიძლება მისი რაოდენობის გადიდება და როდესაც, მაშასადამე, კონკურენცია მხარეზე. მონოპოლიური ფასი ერთ პერიოდში შეიძლება ბევრად უფრო დაბალი ან მაღალი იყოს, ვიდრე მეორე პერიოდში, იმიტომ რომ კონკურენცია მომხმარებელთა შორის არ შეიძლება დამოკიდებული არ იყოს მათ სიმდიდრეზე, გემოვნებასა და კაპრიზზე. ის განსაკუთრებული ღვინოები, რომლებიც ფრიად შეზღუდული რაოდენობით ინარმოება, აგრეთვე ხელოვნების ისეთი ნაწარმოებნი, რომელთაც, მათი საუცხოობისა ან იშვიათობის გამო, საზღაპრო ღირებულება აქვთ მოპოებული, ჩვეულებრივი შრომის პროდუქტთა ფრიად სხვადასხვა რაოდენობაზე გაიცვლებიან იმის მიხედვით, მდიდარია თუ ღარიბი საზოგადოება, ბევრი თუ ცოტა აქვს მას ასეთი ნაწარმოები, კულტურის დაბალ საფეხურზე იმყოფება იგი თუ მორალზე. ამიტომ იმ საქონლის საცვლელი ღირებულება, რომელსაც მონოპოლიური ფასი აქვს, არსად არ განისაზღვრება წარმოების ხარჯებით.

ნედლ პროდუქტის არა აქვს მონოპოლიური ფასი, იმიტომ რომ ქერის ან ხორბლის საბაზრო ფასი წარმოების ხარჯებით წესრიგდება ისევე, როგორც მაუდის და ტილოს საბაზრო ფასი. ერთადერთი განსხვავება იმაში მდგომარეობს, რომ მინათმოქმედებაში ხორბლის ფასს ანესრიგებს კაპიტალის ერთი ნაწილი, სახელდობრ, ის ნაწილი, რომელიც არავითარ რენტას არ იხდის, მაშინ როდესაც მანუფაქტურულ საქონელთა წარმოებაში დახარჯული კაპიტალის ყველა ნაწილი ერთნაირ შედეგს იძლევა; და რადგან არც ერთი ნაწილი რენტას არ იხდის, ამიტომ თითოეული ნაწილი თანაბრად არის ფასის რეგულატორი, ამასთან, პურის და სხვა ნედლი პროდუქტის რაოდენობა ადვილად შეიძლება გადიდებულ იქნეს, მინაზე ახალი კაპიტალის გამოყენების გზით და ამიტომ ასეთ პროდუქტებს არა აქვს მონოპოლიური ფასი. კონკურენცია აქ ერთნაირად არსებობს როგორც გამყიდველებს შორის, ისე მყიდველებს შორისაც. სხვაგვარადაა საქმე იმ ღვინოებსა და ხელოვნების იმ იშვიათ ნაწარმოებთა შესახებ, რომლებზედაც ჩვენ ვლაპარაკობდით. მათი რაოდენობა არ შეიძლება გადიდებულ იქნეს, და მათი ფასი მარტოოდენ მყიდველთა მსყიდველობითი ძალით და ნდომით არის შეზღუდული. ამ ვენახების რენტამ შეიძლება ყოველ ზომიერად დასადებ საზღვარს გადააჭარბოს, იმიტომ რომ, რადგან არც ერთ სხვა მიწას არ შეუძლია ისეთი ღვინის მოცემა, ვერც ერთი ნაკვეთი ვერ გაუწევს მათ კონკურენციას.

რასაკვირველია, ხორბალი და ქვეყნის სხვა ნედლი პროდუქტი შეიძლება ზოგჯერ გაიყიდოს მონოპოლიურ ფასებში; მაგრამ ეს შეიძლება დიდხანს გაგრძელდეს მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ კაპიტალი ველარ გამოიყენება მოგებით მიწის დასამუშაველად და, მაშასადამე, მიწის პროდუქტის რაოდენობის გადიდება აღარ შეიძლება. ასეთ დროში მიწის ყოველი ნაკვეთი, რომელიც დამუშავებაში არის, და მინაზე გამოყენებული კაპიტალის ყოველი ნაწილი რენტის მომცემი იქნება, და ამ რენტაში განსხვავება იქნება პროდუქტის რაოდენობაში არსებული განსხვავების პროპორციულად. ასეთ დროში აგრეთვე ყოველი ხარკი, რომელიც შესაძლებელია ფერმერს აქვს დაკისრებული, რენტას დაანება და არა მომხმარებელს. ფერმერს არ შეეძლება თავისი პურის ფასის აწევა, რადგან, ჩვენ ნაგულისხმევის თანახმად, პურმა უკვე მიაღწია იმ უმაღლეს ფასს, რომელშიაც მომხმარებლებს სურთ ან შეუძლიათ მისი ყიდვა. ფერმერი არ დასჯერდება მოგების იმაზე ნაკლებ ნორმას, რასაც სხვა კაპიტალის-

ტები იღებენ, და ამიტომ მას მხოლოდ ეს არჩევანი ექნება: ან მემამულეს რენტა შეამცირებინოს, ანდა თავის მოსაქმეობაზე ხელი აიღოს.

ბ-ნი ბიუკენენის აზრით, პურს და სხვა ნედლ პროდუქტს მონოპოლიური ფასი აქვს, იმიტომ რომ იგი რენტას იძლევა. მას ჰგონია, რომ ყოველ პროდუქტს, რომელიც რენტას იძლევა, მონოპოლიური ფასი აქვს; და აქედან იგი დაასკვნის, რომ ნედლ პროდუქტზე დანესებული ყველა ხარკი მემამულეს აწვება და არა მომხმარებელს, „პური — ამბობს იგი — ყოველთვის იძლევა რენტას, და რადგან მის ფასზე სრულიად არავითარი გავლენა არა აქვს წარმოების ხარჯებს, ამიტომ ხარკით გამოწვეული ხარჯები რენტიდან უნდა იქნეს გადახდილი; და თუ ხარკი მატულობს ან კლებულობს, მისი შედეგი არის არა მაღალი ან დაბალი ფასი, არამედ მაღალი ან დაბალი რენტა, ამ თვალსაზრისით, ყველა ხარკი, რომელიც დანესებულია ფერმის მოჯამაგირებზე, ცხენებზე ან სამინათმოქმედო იარაღებზე, სინამდვილეში წარმოადგენს საადგილმამულო ხარკს, რომლის ტვირთი იჯარის ვადის გასვლამდე აწვება ფერმერს, ხოლო შემდეგ, როდესაც საიჯარო ხელშეკრულება განახლდება, მემამულეს. ამრიგადვე, ყველა ის გაუმჯობესებული სასოფლო-სამეურნეო იარაღები, რომელნიც მას შესაძლებლობას აძლევენ ხარჯები შეამციროს, როგორცაა სალენი და სამკალი მანქანები, ყველაფერი ის, რაც მას ბაზარზე მისვლას უადვილებს, როგორც, მაგალითად, კარგი გზები, არხები და ხიდები, ყველაფერი ეს თუმცა ამცირებს პურის წარმოების თავდაპირველ ხარჯებს, მაგრამ არ ამცირებს მის საბაზრო ფასს. მაშასადამე, ყველაფერი, რაც ამ გაუმჯობესებათა გზით დაიზოგება, ეკუთვნის მემამულეს, როგორც მისი რენტის ნაწილი“.

ცხადია, თუ ჩვენ იმ საფუძველს, რომელზედაც ბ-ნი ბიუკენენის არგუმენტაცია არის აგებული, სწორად ვალიარებდით, სახელდობრ, რომ პურის ფასი ყოველთვის იძლევა რენტას, იმ შემთხვევაში უნდა გვეცნა ყველა იქიდან გამომდინარე დასკვნა, რომელსაც ბ-ნი ბიუკენენი იცავს. ფერმერის ხარკი მაშინ დაანებებოდა არა მომხმარებელს, არამედ რენტას და სასოფლო მეურნეობაში განხორციელებული ყველა გაუმჯობესება რენტის გადიდებას გამოიწვევდა. მაგრამ იმედი მაქვს, მე საკმაოდ ცხადვყავი, რომ, ვიდრე მოცემულ ქვეყანაში ყველა მინა არაა დამუშავებაში შესული, ვიდრე სასოფლო-სამეურნეო კულტურას მასში არ მიუღწევია უმაღლეს განვითარებამდე, მასში ყოველთვის არის კაპიტალის ნაწილი,

მინის დამუშავებაში გამოყენებული, რომელიც არ იძლევა რენტას და რომ კაპიტალის სწორედ ეს ნაწილი, რომლის პროდუქტი, ისე როგორც მრეწველობაში, იყოფა მოგებასა და ხელფასს შორის, განსაზღვრავს პურის ფასს. და რადგან იმ პურის ფასზე, რომელიც რენტას არ იძლევა, გავლენა აქვს მისი წარმოების ხარჯებს, ამიტომ ეს ხარჯები არ შეიძლება რენტიდან იქნეს გადახდილი. მაშასადამე, ამ ხარჯების გაზრდის შედეგი იქნება უფრო მაღალი ფასი და არა უფრო დაბალი რენტა.³⁵

ალსანიშნავია, რომ ადამ სმიტი და ბ-ნი ბიუკენენი, ორნივე, თუმცა მათ, სრულიად ერთმანეთის თანახმად, სჯერათ, რომ ნედლი პროდუქტის ხარკები, საადგილმამულო ხარკი და ათისთავი, ყველა საადგილმამულო რენტას ეხება და არა ნედლეულის მომხმარებლებს, იძულებული არიან მაინც აღიარონ, რომ ალაოს ხარკი ლუდის მომხმარებელს აწვება და არა მემამულის რენტას. ადამ სმიტის არგუმენტაცია ისე კარგად გამოსახავს იმ თვალსაზრისს, რომლითაც მე განვიხილავ ალაოს ხარკს და ნედლი პროდუქტის ყოველ სხვა ხარკს, რომ მე არ შემიძლია არ წარუდგინო იგი მკითხველის ყურადღებას.

„საქერე მინის რენტა და მოგება ყოველთვის თითქმის თანასწორი უნდა იყოს ისეთივე ნაყოფიერების შემცველი და ისევე კარგად დამუშავებული ყოველი სხვა მინის რენტისა და მოგების. თუ ის რენტა და მოგება ნაკლები იქნებოდა, საქერე მინის ნაწილი რაიმე სხვა მიზნისათვის გამოიყენებოდა, ხოლო თუ მეტი იქნებოდა, მალე ქერის თესვას უფრო დიდი ფართობი მოხმარდებოდა. თუ მინის რაიმე განსაკუთრებული პროდუქტის ჩვეულებრივი ფასი ისეთ ზომას აღწევს, რომ ამ ფასს შეიძლება მონოპოლიური ფასი ეწოდოს, აღნიშნულ პროდუქტზე დანესებული ხარკი აუცილებლად გამოიწვევს იმ მინის რენტისა და მოგების³⁶ შემცირებას, რომელზედაც ეს პროდუქტი აღმოცენდება. ძვირფასი ვენახების პროდუქტზე დანესებული ხარკი, რომელთაგან მიღებული ღვინო ისე ცოტაა მოთხოვნასთან შედარებით, რომ მისი ფასი ბევრად მაღალია სხვა, ისეთივე ნაყოფიერობის შემცველი და ისევე კარგად დამუშავებული მინის პროდუქტთა ფასზე, აუცილებლად გამოიწვევდა იმ ვენახების რენტისა და მოგების შემცირებას. რადგან ღვინის ფასმა უკვე მიაღწია უმაღლეს დონეს, რომელიც კი შესაძლებელია იმ რაოდენობისათვის, რაც ჩვეულებრივად ბაზარზე გამოდის, ამიტომ ეს ფასი უფრო მაღლა ვეღარ აიწვედა ღვინის იმ რაოდენობის შეუმცირებლად. ხოლო ამ რაოდენობის

შემცირებას უფრო დიდი ზარალი მოჰყვებოდა, იმიტომ რომ გათავისუფლებული მიწა სხვა, ისევე ძვირფასი პროდუქტის საწარმოებლად ვერ გამოიყენებოდა. ამიტომ ხარკის მთელი სიმძიმე დააწევბოდა რენტასა და მოგებას, თუ უფრო სწორად ვიტყვით, ვენახის რენტას“. „მაგრამ ქერის ჩვეულებრივი ფასი არასოდეს არ იყო მონოპოლიური ფასი, და საქერე მიწის რენტა და მოგება არასოდეს არ ყოფილა ბუნებრივ შეფარდებაზე მაღლა სხვა, ისევე ნაყოფიერი და ისევე კარგდ დამუშავებული მიწის რენტისა და მოგების მიმართ. სხვადასხვა ხარკს, რომელიც დადებული იყო ალაოზე, ლუდზე და ელზე, არასოდეს არ დაუნევიდა დაბლა ქერის ფასი და არასოდეს არ შეუმცირებია საქერე მიწის რენტა და მოგება. ალაოს ფასი ლუდის მხდელისათვის ყოველთვის ანეული იყო მასზე ხარკის პროპორციულად, და ასეთი ხარკები, ლუდის და ელის სხვადასხვა ბაჟებთან ერთად, ყოველთვის მაღლა სწევდა მომხმარებლისათვის იმ პროდუქტები ფასს ანუ, რაც იგივე, დაბლა სწევდა მათ ხარისხს. ასეთი ხარკების საბოლოო გადახდა ეკისრებოდა ყოველთვის არა მწარმოებელს, არამედ მომხმარებელს“. ამ ადგილის გამო ბ-ნი ბიუკენენი შენიშნავს: „ალაოს ბაჟი ვერასოდეს ვერ დასწევს ქერის ფასს, იმიტომ რომ, თუ ქერი ალაოს სახით ნაკლები მოგების მომცემი იქნებოდა, ვიდრე ქერი უცვლელი სახით, საჭირო რაოდენობა არ იქნებოდა ბაზარზე გამოტანილი. ცხადია, ამიტომ, რომ ალაოს ფასმა უნდა აინიოს მასზე დადებული ხარკის პროპორციულად, რადგან სხვებზე მოთხოვნა ვერ დაკმაყოფილებოდა. მაგრამ ქერის ფასი მონოპოლიური ფასია სწორედ იმდენადვე, რამდენადაც შაქრის ფასიც; ორივე იძლევა რენტას და ორივეს საბაზრო ფასმა დიდი ხანია დაჰკარგა ყოველივე კავშირი თავდაპირველ საწარმოო ხარჯებთან.“

ამრიგად, ბ-ნი ბიუკენენის აზრი, როგორც ჩანს, ეს უნდა იყოს, რომ ალაოს ხარკი მაღლა ასწევს ალაოს ფასს, მაგრამ ხარკი, დადებული ქერზე, რომლიდანაც ალაო მზადდება, არ გაადიდებს ქერის ფასს, რომ, მაშასადამე, ალაოს დაბეგვრის შემთხვევაში ხარკი გადახდილი იქნება მომხმარებლის მიერ, ხოლო თუ ქერია დაბეგრილი, ხარკს გადაიხდის მემამულე, რადგან იგი ნაკლებ რენტას მიიღებს. ბ-ნი ბიუკენენის აზრით, ქერს მონოპოლიური ფასი აქვს, ე.ი. ისეთი მაღალი ფასი, რომლის მასში გადახდას ნდომობენ მყიდველები, მაგრამ წერიდან დამზადებულ ალაოს არ აქვს მონოპოლიური ფასი და, მაშასადამე, მისი ფასი შეიძლე-

ბა ანეულ იქნეს მასზე დადებული ხარკის პროპორციულად. ბ-ნი ბიუკენენის ეს აზრი ალაოს ხარკის მოქმედების შესახებ, როგორც მე მგონია, პირდაპირ ეწინააღმდეგება იმ აზრს, რომელიც მან გამოსთქვა ანალოგიური ხარკის — პურის ხარკის შესახებ. „პურის ხარკი, ბოლოს და ბოლოს, გადაიხდება არა ფასის ანევის გზით, არამედ რენტის შემცირების გზით“. თუ ალაოს ხარკი ადიდება ლუდის ფასს, პურის ხარკმაც უნდა გაადიდოს პურის ფასი.

ბ-ნი სეის შემდეგი არგუმენტაცია იმავე შეხედულებაზეა დამყარებული, რაზედაც ბ-ნი ბიუკენენის არგუმენტაცია. „ღვინის ან პურის რაოდენობა, რომელსაც განსაზღვრული მიწა იძლევა, დაახლოებით იგივე რჩება, რაოდენ დიდიც უნდა იყოს ხარკი, რომელიც ამ მიწას ანევეს. ხარკმა შეიძლება წაილოს მიწის წმინდა პროდუქტის ანუ, თუ გნებავთ, მისი რენტის ნახევარი ან სამი მეოთხედიც კი, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მიწა მაინც კვლავაც დამუშავდება იმ ნახევრის ან მეოთხედის გულისთვის, რომელიც ხარკის შემდეგ დარჩება. რენტის ნორმა ანუ, სხვა სიტყვებით, მემამულის წილი ნაკლები იქნება, — ეს არის და ეს. ჩვენ გავიგებთ ამ მოვლენის მიზეზს, თუ მხედველობაში მივიღებთ, რომ ნაგულისხმევ შემთხვევაში პროდუქტის რაოდენობა, მიწის მიერ მოცემული და ბაზარზე გაგზავნილი, მაინც იგივე რჩება. მეორეს მხრივ, მოტივები, რომლებზედაც დამყარებულია პროდუქტის მოთხოვნა, აგრეთვე იგივე რჩება.

„და აი, თუ მიწოდებული პროდუქტის რაოდენობა და მოთხოვნილი რაოდენობა, დაბეგვრის შემოღების ან მისი გადიდების მიუხედავად, იგივე რჩება, მაშ პროდუქტის ფასიც უცვლელი რჩება, მაშ, მომხმარებელი ამ ხარკის უმცირეს ნაწილსაც კი არ გადაიხდის.

„შესაძლებელია გვითხრან, რომ ფერმერი, რომელიც შრომას და კაპიტალს იძლევა, იქნება, მემამულესთან ერთად, ხარკის ტვირთის მატარებელი? შეცდომა იქნება, ვინაიდან ხარკის დაწესებას არც საიჯარო ფერმების რიცხვი შეუმცირებია და არც ფერმერების რიცხვი გაუდიდება. რადგან ამ შემთხვევაშიც მიწოდებული რაოდენობა და მოთხოვნილი რაოდენობა უცვლელი დარჩა, მაშ რენტის ნორმაც იგივე უნდა დარჩენილიყო. მაგალითი მარილის მხარშევისა, რომელსაც ხარკის მხოლოდ ნაწილი შეუძლია მომხმარებლებს გადააკისროს, აგრეთვე მაგალითი მემამულისა, რომელიც ხარკის სულ მცირე ნაწილსაც კი ვერ ინაზღაურებს, ამტკიცებს იმათ შეცდომას, რომელნიც, წინააღმდეგ ეკონომისტებისა, იმ აზრს ადგანან, რომ ყოველი ხარკი ბოლოს და ბოლოს მომხმარებლებს ანეება“. (ტ. II, გვ. 338).

თუ ხარკმა „ნაილო მინის პროდუქტის ნახევარი და სამი მეოთხედიც კი“ და პროდუქტის ფასი არ ანეულა, როგორღა მიიღებდნენ კაპიტალის ჩვეულებრივ მოგებას ის ფერმერები, რომელნიც ძალიან ზომიერ რენტას იხდიან? იმათ ხელში ხომ ისეთი ხარისხის მიწებია, რომელნიც პროდუქტის იმავე რაოდენობის მისაღებად შრომის ბევრად უფრო დიდ რაოდენობას მოითხოვენ, ვიდრე უფრო ნაყოფიერ მიწები? სულ მთლადაც რომ დაეთმოს მათთვის რენტა, ისინი მაინც ნაკლებ მოგებას მიიღებდნენ, ვიდრე მრეწველობის სხვა დარგებში, და ამიტომ აღარ განაგრძობდნენ მიწის დამუშავება, უკეთუ არ შეეძლებოდათ თავისი პროდუქტის ფასის ანევა. თუ ხარკი ფერმერებს დაანებოდა, ნაკლები ფერმერი იქნებოდა ფერმის იჯარით აღების მსურველი, ხოლო თუ ხარკი მემამულეს დაანებოდა, ბევრი ფერმა დარჩებოდა იჯარით გაუცემელი, ვინაიდან ეს ფერმერები არავითარი რენტის მომცემი არ იქნებოდა. მაგრამ რომელი წყაროდან გადაიხდიდნენ ხარკს ისინი, რომელნიც პურს აწარმოებენ და რენტას კი სრულიად არ იხდიან? სავსებით ცხადია, რომ ხარკი უნდა დაანვეს მომხმარებელს. აბა როგორ გადაიხდიდია ხარკს თავისი პროდუქტის ნახევრის ან სამი მეოთხედის რაოდენობით ისეთი მიწა, რომელსაც ბ-ნი სეი აგვინერს შემდეგი სიტყვებით?

„შოტლანდიაში ჩვენ ვხედავთ ცუდ მიწებს, რომლების დამუშავებას მესაკუთრეები ეწვეიან და რომლებიც სხვა ვინმეს მიერ ვერ დამუშავდებოდა. ასევე ვხედავთ შეერთებული შტატების მივარდნილ ადგილებში ფართო და ნაყოფიერ მიწებს, რომელთა შემოსავალი არ ჰყოფნოს მათი მესაკუთრის გამოკვებას; და ეს მიწები მაინც არის დამუშავებული. მაგრამ საჭიროა, რომ თვით პატრონმა დაამუშავოს ისინი ანუ, სხვა სიტყვებით, რენტას, რაც მცირე რამეს ან სრულიად არას შეადგენს, მან უნდა მიუმატოს თვისი კაპიტალით და თავისი გარჯით მიღებული მოგება, რათა შესაძლებლობა ჰქონდეს იცხოვროს გაუჭირვებლად. ყველამ იცის, რომ მიწა, თუმცა იგი დამუშავებაშია, არავითარ შემოსავალს არ აძლევს მემამულეს, თუ არც ერთმა ფერმერმა არ ისურვა მასში რენტის გადახდა. ეს ამტკიცებს, რომ ასეთი მიწა იძლევა მოგებას მხოლოდ კაპიტალსა და შრომაზე „რომლებიც საჭიროა მის დასამუშავებლად“ (Say, vol. II, P. 117).

* * *

ხატკუმი ღაბიშთა სასაბგემლოდ

ჩვენ ვნახეთ, რომ ნედლ პროდუქტზე და ფერმერის მოგებაზე დადებული ხარკები ნედლეულის მომხმარებლებს დაანებება, ვინაიდან, თუ ფერმერი ფასის აწევის გზით ვერ აანაზღაურებდა ხარკს, იმ შემთხვევაში მისი მოგება, ხარკის გამო, დაინედა მოგების საერთო ნორმასთან შედარებით, და იგი იძულებული იქნებოდა თავისი კაპიტალით მრეწველობის რომელსამე სხვა დარგში გადასულიყო. ჩვენ ვნახეთ, გარდა ამისა, რომ ფერმერს არ შეუძლია, რენტიდან გამოკლების გზით, ეს ხარკი მემამულეს გადააკისროს, ვინაიდან ის ფერმერიც, რომელიც არავითარ რენტას არ იხდის, უკეთესი მიწის დამმუშავებელსავე ექვემდებარება ხარკს, ნედლეულზეა დამოკიდებული თუ ფერმერის მოგებაზე. მე ვეცადე დამენახებინა, რომ თუ ხარკი საყოველთაო იქნებოდა და ყველა მოგებას სამრეწველოს და სასოფლო-სამეურნეოს, თანაბრად შეეხებოდა, იგი ზემოქმედებას არ იქონიებდა საქონელთა ან ნედლი პროდუქტების ფასზე, არამედ უშუალოდ, და საბოლოოდაც, მწარმოებლების მიერ იქნებოდა გადახდილი. აღნიშნული იყო აგრეთვე, რომ რენტაზე დადებული ხარკი დაანებებოდა მხოლოდ მემამულეს და არავითარი საშუალებით არ შეიძლებოდა ფერმერს გადაკისრებოდა.

ხარკი ღარიბთა სასარგებლოდ ისეთ ხარკს წარმოადგენს, რომელიც ყველა ამ ხარკთა თვისებებს შეიცავს და სხვადასხვა გარემოებაში, აწეება ნედლეულისა და საქონელთა მომხმარებელს, კაპიტალის მოგებას და მიწის რენტას. ეს არის ხარკი, რომელიც განსაკუთრებული სიმძიმით აწეება ფერმერის მოგებას და ამიტომ შეიძლება განიხილებოდეს როგორც ხარკი, რომელიც გავლენას ახდენს ნედლეულის ფასზე. იმდენად, რამდენადაც იგი თანაბრად აწეება მოგებას მრეწველობასა და სასოფლო მეურნეობაში, იგი წარმოადგენს საყოველთაო ხარკს კაპიტალის მოგებაზე და არავითარ ცვლილებას არ იწვევს ნედლეულისა და მანუფაქტურულ საქონელთა ფასში. რამდენადაც ფერმერს არ ძალუძს ნედლეულის ფასის აწევის გზით აინაზღაუროს ხარკის ის ნაწილი, რომელიც მას აწეება, ღარიბთა სასარგებლოდ სანესებული ხარკი იქცევა რენტის ხარკად და გადაიხდება მემამულის მიერ. ამიტომ, რათა განვსაზღვროთ ღარიბთა

სასარგებლოდ დანესებული ხარკის გავლენა განსაზღვრული პერიოდის განმავლობაში, ჩვენ უნდა გამოვიკვლიოთ, ეხება თუ არა იმ დროში ფერმერის და ფაბრიკანტის მოგებას თანაბრად, და აგრეთვე აძლევს თუ არა ფერმერს პირობები შესაძლებლობას ასნიოს ნედლი პროდუქტის ფასი.

ზოგნი ფიქრობენ, რომ ღარიბთა სასარგებლოდ დანესებული ხარკები ფერმერს გადახდება მისი რენტის პროპორციულად, და, ამის მიხედვით, ის ფერმერი, რომელიც პატარა რენტას იხდის ან სრულიად არ იხდის რენტას, პატარა ხარკს გადაიხდის ან სრულიად არ გადაიხდის. თუ ეს მართალია, ღარიბების სასარგებლო ხარკი, რამდენადაც იგი მინათმოქმედი კლასის მიერ გადაიხდება, მთლად მემამულეს დააწვება და ნედლი პროდუქტის მომხმარებელს ვერ გადაეკისრება. მაგრამ მე ვფიქრობ, ეს არ არის მართალი. ღარიბების სასარგებლოდ ხარკი სრულიადაც არ აიღება იმ რენტის პროპორციულად, რომელსაც ფერმერი მოცემულ მომენტში უხდის მემამულეს, იგი ყოველთვის პროპორციულია მისი მიწის წლიური ღირებულებისა, სულერთია, მემამულის კაპიტალით ეძლევა მიწას ეს წლიური ღირებულება თუ მოიჯარადრის კაპიტალით.

ვთქვათ, ორმა ფერმერმა იჯარით აიღო ორი სხვადასხვა ხარისხის მიწა ერთსა და იმავე სამრეველოში: ერთი იხდის წლიურ რენტად 100 გირვ. სტერლინგს 50 აკრ. ფრიად ნაყოფიერი მიწისთვის, ხოლო მეორე აგრეთვე 100 გირვ. სტერლინგს იხდის 1000 აკრ. უმცირესად ნაყოფიერი მიწისათვის. ამ შემთხვევაში ისინი, თუ არც ერთ მათგანს არ უცდია მიწის გაუმჯობესება, ერთნაირ ხარკს გადაიხდიან ღარიბთა სასარგებლოდ. მაგრამ თუ ცული მიწის ამღებმა ფერმერმა, გრძელი საიჯარო ვადის მოლოდინში გადაწყვიტა, დიდი ხარჯების მიუხედავად, გაადიდოს თავისი მიწის პროდუქტიული ძალა საუქის, დრენაჟის, შეღობვის და სხვ. საშუალებით, იგი ღარიბთა სასარგებლოდ ხარკს გადაიხდის არა იმ რენტის პროპორციულად, რომელსაც განსაზღვრულ მომენტში აძლევს მემამულეს, არამედ მიწის ნამდვილი წლიური ღირებულების პროპორციულად. ხარკი შეიძლება რენტას ეთანასწორობოდეს, შეიძლება მასზე მეტიც იყოს, მაგრამ ასე იქნება, თუ ისე, ამ ხარკის არავითარი ნაწილი არ იქნება მემამულის მიერ გადახდილი. ფერმერი წინასწარ იანგარიშებდა ყველა ამას; პროდუქტის ფასი რომ არ ყოფილიყო საკმარისი, რათა მას ანაზღაურებოდა ყველა მისი ხარჯი, დამატებითი ხარჯითურთ ღარიბების სასარგებლოდ გასაღები ხარკისათვის, იგი არ დაინწყებდა მიწის

გაუმჯობესებას. ამრიგად, ცხადია რომ ამ შემთხვევაში ხარკი გადაიხდება მომხმარებლის მიერ; ხარკი რომ სრულიად არ არსებულებოდა, მინის გაუმჯობესება იქნებოდა შესრულებულიყო, და მოგების ჩვეულებრივი ნორმა გამოყენებულ კაპიტალზე მიღებული იქნებოდა პურის უფრო დაბალი ფასის არსებობას.

ამ საკითხში არა შეიცვლებოდა რა, მემამულეს რომ თვითონ შეესრულებია ყველა ეს გაუმჯობესება და, ამის გამო, თავისი რენტა 100 გირვ. სტერლინგიდან 500-მდე გაედიდება. ხარკი ისევე გადაეკისრებოდა მომხმარებელს, ვინაიდან იმ საკითხის გადანყვეტა, დახარჯავს თუ არა მემამულე ფულის უფრო დიდ თანხას მინაზე, დამოკიდებული იქნებოდა რენტის სიდიდეზე ანუ იმის სიდიდეზე, რასაც რენტას უწოდებენ, რომელსაც იგი მიიღებდა ანაზღაურების სახით. ეს კი კვლავ დამოკიდებული იქნებოდა პურის ან სხვა ნედლი პროდუქტის ფასზე, რომელიც საკმარისად მაღალი უნდა ყოფილიყო, რათა დაეფარა არა მარტო ეს დამატებითი რენტა, არამედ ხარკიც, რომლითაც დაბეგრული იქნებოდა მინა. თუ, იმავე დროს, მთელი სამრეწველო კაპიტალიც ისეთივე მონაწილე იქნებოდა ღარიბთათვის დანიშნული ხარკის გადახდაში, როგორც ის კაპიტალი, რომელიც ფერმერმა ან მემამულემ დახარჯა მინის გასაუმჯობესებლად, იმ შემთხვევაში ღარიბთა სასარგებლოდ დანიშნული ხარკი ფერმერის ან მემამულის კაპიტალის მოგებაზე დადებული სპეციალური ხარკიდან დაგაიქციეოდა ხარკად ყველა კატეგორიის მწარმოებელთა კაპიტალზე. იგი, მაშასადამე, ვერ გადაეკისრებოდა ნედლეულის მომხმარებელს, ვერც მემამულეს. ფერმერის მოგება ხარკის ზემოქმედებას არ განიცდიდია მეტად, ვიდრე ფაბრიკანტის მოგება, და ფერმერს ისევე ნაკლებ შეეძლო, როგორც ფაბრიკანტს, ხარკი თავისი ფასის გადიდების საბაბით გამოეყენებია. მოგების აბსოლუტური შემცირება კი არ უშლის ხელს კაპიტალის გამოყენებას მრეწველობის რომელსამე ცალკეულ დარგში, არამედ მისი შეფარდებითი შემცირება; სახელდობრ მოგებათა სხვაობა ერეკება კაპიტალს ერთი მოსაქმეობიდან მეორისაკენ.

მაგრამ უნდა აღიარებულ იქნეს, რომ, ღარიბთა სასარგებლოდ დანიშნული ხარკის ახლანდელი ორგანიზაციის არსებობისას, ხარკის ბევრად უფრო დიდი თანხა აწვება ფერმერს, ვიდრე ფაბრიკანტს, მათ სათანადო მოგებასთან შედარებით, ვინაიდან ფერმერი იბეგრება პროდუქტის ნამ-

დვილი რაოდენობის მიხედვით, რომელსაც მიიღებს, ფაბრიკანტი კი — იმ შენობების ღირებულების მიხედვით, რომელშიაც მუშაობს, იმ მანქანებისა, შრომისა ან კაპიტალის ღირებულების მხედველობაში მიუღებლად, რომლებსაც იგი ხმარობს. ამ გარემოებიდან გამომდინარეობს, რომ ფერმერს შესაძლებლობა აქვს თავისი პროდუქტის ფასი მაღლა ასწიოს მთელი ამ სხვაობის ოდენობით. რადგან ხარკი არათანაბრად აწევა და აწევა განსაკუთრებით მის მოგებას, ამიტომ მას ნაკლები მოტივი ექნებოდა თავისი კაპიტალი უფრო მიწის დამუშევებაში გამოეყენებია, ვიდრე მრეწველობის რომელსამე სხვა დარგში, უკეთესი ნედლი პროდუქტის ფასი აიწევდა. პირიქით, თუ ხარკი მეტი სიმძიმით ფერმერს კი არა, ფაბრიკანტს დააწეებოდა, ამ უკანასკნელსაც შეეძლებოდა მთელი სხვაობით აენია თავის საქონელთა ფასი, იმავე საფუძვლით, რა საფუძვლითაც ფერმერი მსგავს პირობებში ასწევდა ნედლი პროდუქტის ფასს. მაშასადამე, იმ საზოგადოებაში, რომელიც თავის მიწათმოქმედებას აფართოებს, ღარიბთა სასარგებლოდ დაწესებული ხარკი, თუ იგი განსაკუთრებული სიმძიმით აწევა მიწას, ნაწილობრივ გადახდილი იქნება კაპიტალის გამოყენებელთა მიერ მათი კაპიტალის მოგების შემცირების სახით და ნაწილობრივ-ნედლი პროდუქტის მომხმარებელთა მიერ უფრო მაღალი ფასების გადახდის სახით. საგანთა ასეთ მდგომარეობაში, ხარკი, ზოგ გარემოებაში, შესაძლებელია უფრო ხელსაყრელიც კი იყოს მემამულეებისათვის, ვიდრე საზარალო. თუ უცუდესი მიწის დამუშავებლის მიერ გადახდილი ხარკი, მის მირ მიღებული პროდუქტის რაოდენობასთან შედარებით, უფრო მაღალი იქნებოდა, ვიდრე უფრო ნაყოფიერი მიწების მოიჯარადრეების მიერ გადახდილი, სამაგიეროდ პურის ფასის აწევა, რომელიც გავრცელდება საერთოდ პურზე, სამარისზე მეტად აუნაზღაურებს ფერმერებს ხარკს. ეს სარგებლობა მათ ხელთ ექნებათ მათი იჯარის მთელი ვადის განმავლობაში, მხოლოდ ამის შემდეგ კი იგი გადავა მემამულეების ხელში. ასეთი იქნებოდა ღარიბთა სასარგებლოდ დაწესებული ხარკის შედეგები პროგრესული განვითარების გზაზე მყოფ საზოგადოებაში, რამდენადაც აქ კაპიტალი ვერ ამოიღებდა მიწის დამუშავებიდან, ყოველი ახალი ხარკის შემოღებისას ღარიბების დასახმარებლად, ხარკის ის ნაწილი, რომელიც მიწათმოქმედებას აწევა, საიჯარო ვადის განმავლობაში გადახდილი იქნებოდა ფერმერების მიერ, ხოლო ამ ვადის გასვლის შემდეგ იგი თითქმის მთლიანად დააწეებოდა მემამულეებს. თუ

ფერმერმა წინანდელი იჯარის მთლიანად დაანებოდა მემამულეებს. თუ ფერმერმა წინანდელი იჯარის დროს თავისი კაპიტალი დახარჯა მიწის გასაუმჯობესებლად და ეს მიწა ისევ მის ხელში იყო, ამ ახალი ხარკისათვის იგი დაიბეგრებოდა იმ ახალი ღირებულების პროპორციულად, რომელიც მიწამ მოიპოვა გაუმჯობესების გამო, და ეს თანხა მას უნდა ეხადა იჯარის მთელი ვადის განმავლობაში, თუნდაც მისი მოგება ამის გამო დაცემულიყო მოგების საერთო ნორმაზე დაბლა, იმიტომ რომ მის მიერ დახარჯული კაპიტალი შესაძლებელია ისე მჭიდროდ შეუერთდა მიწას, რომ იგი იქიდან ვერ გამოიტანებოდა. ისე კი, თუ თვითონ მას ან მის მემამულეს (უკეთეს კაპიტალი ამის მიერ იყო დახარჯული) შესაძლებლობა ექნებოდათ ეს კაპიტალი ამოეღოთ მიწის დამუშავებიდან და ამგვარად მიწის წლიური ღირებულება შეემცირებიათ, იმ შემთხვევაში ხარკი პროპორციულად შემცირდებოდა, და რადგან პროდუქტის რაოდენობა იმავე დროს შემცირდებოდა, ამიტომ მისი ფასი აიწვედა. ფერმერი ხარკს აინაზღაურებდა მისი გადაკისრებით მომხმარებელზე, და ამ ხარკის არც ერთი ნაწილი არ დაანებოდა რენტას, მაგრამ ეს შეუძლებელია, ყოველ შემთხვევაში კაპიტალის განსაზღვრული ნაწილისათვის და, მაშასადამე, ამ პროპორციით ხარკის გადამხდელები იქნებიან იჯარის ვადის განმავლობაში ფერმერები, ხოლო ამ ვადის გასვლის შემდეგ მემამულეები. ეს დამატებითი ხარკი, იგი რომ განსაკუთრებული სიმძიმით დასწოლოდა ფაბრიკანტებს, რასაც ადგილი არა აქვს ნამდვილად, ასეთ გარემოებებში მიემატებოდა მათ საქონელთა ფასს ვინაიდან არ არსებობს საფუძველი. თუ რატომ უნდა დაცემულიყო მათი მოგების საერთო ნორმაზე დაბლა, როდესაც მათ ადვილად შეეძლებოდათ თავიანთი კაპიტალების გადატანა მიწათმოქმედებაში.³⁷

• • •

თუცაძი ცვლილებაში ვაჭრობის მსვლელობაში

ყოველი დიდი ქვეყანა, რომელსაც განვითარებული მრეწველობა მოეპოება, განსაკუთრებით ექვემდებარება დროებით სიძნელებებს და გართულებებს, რომლებიც წარმოსდგება კაპიტალის გადასვლის გამო ერთი მოსაქმეობიდან მეორეში. მოთხოვნა სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტების მიმართ ერთფეროვანია; იგი არ იმყოფება მოდის, ცრურწმენის და კაპრიზის გავლენის ქვეშ. სიცოცხლის შესანარჩუნებლად საჭიროა საზრდო, და ამიტომ საზრდოს მოთხოვნა ყოველთვის არსებობს, ყველა დროს და ყველა ქვეყანაში. სხვაგვარადაა საქმე მრეწველობის შესახებ; სხვადასხვა მანუფაქტურული საქონელთა მოთხოვნა დამოკიდებულია არა მარტო საჭიროებაზე, არამედ აგრეთვე მყიდველთა გემოვნებასა და კაპრიზზე. გარდა ამისა, ახალმა ხარკმა შეიძლება მოსპოს ის შედარებითი უპირატესობა, რომელიც ამა თუ იმ ქვეყანას წინათ ჰქონდა განსაზღვრული საქონლის წარმოებაში. ანდა, იმის გამო, შეიძლება ამ საქონლის ტრანსპორტის და დაზღვევის ხარჯები ისე გაიზარდოს, რომ აღნიშნული საქონელი კონკურენციას ვეღარ გაუწევს იმ ქვეყნების საქონელს, სადაც იგი მანამდე შეიზიდებოდა. ყველა ასეთ შემთხვევაში მნიშვნელოვან გაჭირვებას და, უეჭველია, განსაზღვრულ ზარალსაც განიცდიან ისინი, რომელნიც ასეთ საქონელთა წარმოებაში მოსაქმეობენ; და ეს არახელსაყრელი გავლენა საგრძნობი იქნება არა მარტო იმ მომენტში, როდესაც ასეთი ცვლილება წარმოსდგა, არამედ მთელი გარდამავალი პერიოდის განმავლობაშიც, ვიდრე ისინი მოახერხებდნენ თავიანთი კაპიტალის და მათ განკარგულებაში არსებული შრომის გადატანას ერთი მოსაქმეობიდან მეორეში.

ამ გაჭირვებას განიცდის არა მარტო ის ქვეყანა, რომელშიც იგი წარმოსდგა; მას ასევე განიცდიან ის ქვეყნებიც, რომლებშიაც მანამდე იმ ქვეყნის პროდუქტები შეიზიდებოდა. არც ერთ ქვეყანას არ შეუძლია დიდ ხნით იმპორტი აწარმოოს, უკეთეს იგი თვითონაც ექსპორტს არ ეწევა, და არ შეუძლია დიდ ხნით ექსპორტი აწარმოოს, თუ იგი იმპორტს არ ეწევა. ამიტომ, თუ, რაიმე გარემოების გამო, ქვეყანას შესაძლებლობა აღარა აქვს შემოზიდოს საქონელთა ჩვეულებრივი რაოდენობა, მან, აუცილებ-

ლობის გზით, უნდა შეამციროს ზოგ საქონელთა წარმოება, რომლებიც მას ჩვეულებრივ გაჰქონდა. თუმცა ქვეყნის პროდუქტების ერთობლივი ღირებულება, ალბათ, მცირედ შეიცვლება, რადგან იგივე კაპიტალი იქნება გამოყენებული, მაგრამ მაინც ეს პროდუქტები ისე ბლომად და ისე იაფი აღარ იქნება, როგორც წინათ იყო; გარდა ამისა, მნიშვნელოვანი სიძნელეები წარმოსდგება აგრეთვე კაპიტალის გადასვლის გამო მრეწველობის ერთი დარგიდან მეორეში. თუ ჩვენ, საქესპორტო ბამბის პროდუქტის წარმოებაში 10 000 გირვ. სტერლინგის მოთავეების გზით, ყოველწლიურად 1000 წყვილი აბრეშუმის წინდა შემოგვექონდა 2000 გირვ. სტერლინგის ღირებულებისა, და თუ შემდეგ, სგაგრეო ვაჭრობის შეჩერების გამო, იძულებული გავხდით ეს კაპიტალი ბამბეულის წარმოებიდან ამოგვეღო და წინდების წარმოებაზე გამოგვეყენებინა, იმ შემთხვევაში, უკეთეს კაპიტალის არც ერთი ნაწილი არ მოისპობოდა, ჩვენ წინანდებურად მივიღებდით 2000 გირვ. სტერლინგის ღირებულების წინდებს, მაგრამ, 3000-ის ნაცვლად, იქნებ მივიღებდით მხოლოდ 2500-ს. კაპიტალის გადასვლისას ბამბეულის მრეწველობიდან აბრეშუმის წინდების მრეწველობაში, შეიძლება, ჩვენ ბევრ სიძნელეს განვიცდიდით, მაგრამ ამით მნიშვნელოვნად არ შემცირდებოდა ეროვნული ქონების ღირებულება, თუმცა, ამ გადასვლისას, შესაძლებელია, ჩვენ მიერ წლიურად წარმოებულ საქონელთა რაოდენობა შემცირდებოდა.³⁸

ომის დასაწყისი ხანგრძლივი მშვიდობიანობის შემდეგ, ან მშვიდობიანობის დასაწყისი ხანგრძლივი ომის შემდეგ, ჩვეულებრივ ინვეეს მნიშვნელოვან სიძნელეებს მრეწველობასა და ვაჭრობაში. იგი მნიშვნელოვნად ცვლის მოსაქმეობათა ბუნებას, რომლებშიაც გამოიყენებოდა სხვადასხვა ქვეყნების კაპიტალები. გარდამავალი პერიოდის განმავლობაში, ვიდრე კაპიტალი იმ საქმეებს დაადგებოდეს, რომლებიც ყველაზე უფრო ხელსაყრელია ახალ გარემოებაში, ბევრი ძირითადი კაპიტალი გამოუყენებლად არის გაჩერებული, იქნებ მთლადაც იკარგება, და მუშებს არა აქვთ სრული მუშაობა. ეს გაჭირვება მეტნაკლებ დიდხანს გრძელდება, იმის მიხედვით, თუ რამდენადაც ძლიერია მეტწილ ადამიანთა უნდობლობა მიატოვონ ის მოსაქმეობა, რომელსაც დიდი ხანია შეჩვეულნი არიან. და აღნიშნული გაჭირვება ხშირად ხანგრძლივდება კიდევ იმ შეზღუდვათა და აკრძალვათა გამო, რომელთაც წარმოშობს სავაჭრო მსოფლიოს სხვადასხვა სახელმწიფოების უაზრო შურთანობა ურთიერთის მიმართ.

ხშირად გაჭირვებას, რომელიც გამოწვეულია ვაჭრობის მსვლელობაში მომხდარი პერტურბაციით, შეცდომით ურევენ იმ გაჭირვებაში, რომელიც ეროვნული კაპიტალის შემცირებას და საზოგადოების რეგრესს ახლავს. და მართლაც, ძნელია რაიმე ისეთი ნიშნის გამონახვა, რომლის მიხედვით შესაძლებელი იქნებოდა მათ შორის ზედმიწევნითად განსხვავების გატარება.

მაგრამ თუ ჩვენ ვიცით, რომ ასეთი გაჭირვება ომიდან მშვიდობიან ცხოვრებაზე გადასვლას მოჰყვება უშუალოდ, ჩვენ გვაქვს საფუძველი ვიფიქროთ, რომ შრომის შესანახი ფონდები უფრო მოცილებული იყვნენ მათ ჩვეულებრივ გზას, ვიდრე განიცადეს მათ რაიმე არსებითი შემცირება, და რომ, დროებითი ტანჯვის შემდეგ, ერის კეთილდღეობა კვლავ აყვავდება. გარდა ამისა, უნდა გვახსოვდეს, რომ უკუსვლა წარმოადგენს ყოველთვის არაბუნებრივ მდგომარეობას საზოგადოებისათვის. ადამიანი, ახალგაზრდობისათვის. ადამიანი, ახალგაზრდობის შემდეგ, დავაუკაცდება, შემდეგ უძღურდება და ბოლოს, კვდება. მაგრამ ერების განვითარება ასე არ მიმდინარეობს. როდესაც ერი მიაღწევს თავის ძალთა უდიდეს განვითარებას, შემდეგ იგი შესაძლებელია შეჩერდეს ამ სტადიაზე, მაგრამ მისი განვითარების ბუნებრივი ტენდენცია იმაში მდგომარეობს, რომ მთელი საუკუნეების განმავლობაში მას შეუნარჩუნდეს მისი სიმდიდრე და მოსახლეობა.

მდიდარ და ძლიერ ქვეყნებში, სადაც დიდი კაპიტალებია მანქანებში დაბანდებული, ვაჭრობის მსვლელობაში წარმომდგარი ცვლილება მეტ გაჭირვებას იწვევს, ვიდრე უფრო ღარიბ ქვეყნებში, სადაც პროპორციულად ნაკლები ძირითადი და მეტი საბრუნავი კაპიტალი მოიპოება და სადაც, მაშასადამე, მეტი სამუშაო ადამიანის ხელით სრულდება. საბრუნავი კაპიტალის ამოღება ისე ძნელი არაა, როგორც ძირითადი ამოღება, იმ მოსაქმეობიდან, რომელშიაც იგი არის გამოყენებული. ხშირად შეუძლებელია მრეწველობის ერთი დარგისთვის გამართული მანქანები გამოყენებულ იქნეს სხვა დარგისათვის. მაგრამ მუშის ტანსაცმელი, საზრდო და ბინა ერთ მოსაქმეობაში ადვილი მოსახმარია მის შესანახად სხვა მოსაქმეობაში, ანდა იმავე მუშამ შეიძლება იგივე საზრდო, ტანსაცმელი და ბინა მიიღოს, თუნდაც რომ მისი მოსაქმეობა შეიცვალოს. მაგრამ ეს სიძვე ისეთი ხასიათისაა, რომ მდიდარი ერი მას უნდა შეურიგდეს. მასზე ჩივილი უფრო საბუთიანი არ იქნებოდა, ვიდრე რომ ვაჭარს დაენყო გო-

დება იმაზე, რომ მისი გემი ზღვის ხიფათს განიცდის, მაშინ როდესაც მისი ლარიბი მეზობლის ქოხი უზრუნველყოფილია ყველა ასეთი შემთხვევითობისგან.

ამგვარ გართულებათაგან, თუმცა ნაკლები ზომით. სასოფლო მეურნეობაც არაა თავისუფალი. ომი, რომელიც ვაჭრობის მანარმოებელ ქვეყანაში შესწყვეტს ხოლმე ვაჭრობას სხვა ქვეყნებთან, ხელს უშლის ხშირად პურის გაზიდვას იმ ქვეყნებიდან, სადაც იგი მცირე ხარჯებით ინარმოება, სხვა ქვეყნებში, რომელნიც ასეთ ხელსაყრელ მდგომარეობაში არ იმყოფებიან. ასეთი პირობებში კაპიტალის არაჩვეულებრივი რაოდენობა მიანყდება სასოფლო მეურნეობას და ქვეყანა, რომელსაც წინათ პური შემოჰქონდა, ახლა უცხოეთის დახმარებისგან დამოუკიდებელი ხდება. ომის გათავებისას ისპობა ის დაბრკოლებები, რომლებიც ხელს უშლიდა იმპორტს, და შინაური მწარმოებლისათვის იწყება გამანადგურებელი კონკურენცია, რომელსაც იგი თავს ვერ დაღწევს თავისი კაპიტალის დიდი ნაწილის შეუწირავად, სახელმწიფოს მხრივ, ამ შემთხვევაში საუკეთესო პოლიტიკას წარმოადგენს ის, რომ მან რამდენიმე წლით უცხო პურის იმპორტს ხარკი დაადვას, რომლის თანხა დროდადრო შემცირებულ იქნება, რათა შინაურ მწარმოებელს შესაძლებლობა მიეცეს თანდათან ამოიღოს თავისი კაპიტალი მიწის დამუშავებიდან.³⁹ ამ გზით ქვეყანა, შესაძლებელია, ვერ აღწევს ძალიან ხელსაყრელ განაწილებას თავისი კაპიტალისას, მაგრამ დროებითი ხარკი, რომელსაც იგი დაქვემდებარებული იქნებოდა, სარგებლობას მისცემდა განსაკუთრებულ კლასს, რომლის კაპიტალის განაწილება ფრიად სასარგებლო იყო საზრდოს მიწოდების უზრუნველსაყოფად იმ დროს, როდესაც ამ საზრდოს იმპორტი შეჩერებული იყო. თუ ასეთ მცდელობას, რომელსაც მწარმოებლები გასწევდნენ კრიტიკულ მომენტში, თან ახლდებოდა მათთვის განადგურების რისკი იმ სიძნელეთა დასრულებისას, კაპიტალი გვერდს აუვლიდა ასეთ გამოყენებას. კაპიტალის ჩვეულებრივი მოგების გარდა, ფერმერები მომლოდინენი იქნებოდნენ იმ რისკის ანაზღაურებისა, რომელიც მათ თავს დაატყდებოდათ პურის უეცრად შემოზიდვის გამო, მაშასადამე, პურის ფასი მომხმარებლისათვის და სწორედ ისეთ მომენტებში, როდესაც იგი განსაკუთრებით საჭიროებს პურის მიწოდებას, აიწვედა არა მხოლოდ პურის წარმოების უფრო მაღალი ხარჯების გამო ქვეყნის შიგნით, არამედ აგრეთვე იმის გამოც, რომ საჭირო იქნე-

ბოდა პურის ფასში გადახდილი ყოფილიყო სადაზღვევო პრემია იმ განსაკუთრებული რისკისათვის, რომლის ქვემდებარე იქნებოდა კაპიტალის ასეთი გამოყენება. ამრიგად, თუმცა ქვეყნის კეთილდღეობისათვის უფრო ხელსაყრელი იქნებოდა ნებადართული ყოფილიყო იაფი პურის შემოზიდვა, კაპიტალის რაგინდ დიდი მსხვერპლი იყოს ამისათვის გასანევი, მაგრამ მაინც, შეიძლება ითქვას, უფრო გონივრული ის იქნება, რომ რამდენიმე წლით ბაჟი იყოს იმპორტზე დადებული.

რენტის საკითხის გამოკვლევისას ჩვენ ვნახეთ, რომ პურის მიწოდების ყოველ გადიდებისას და, ამის გამო, მისი ფასის დაწევისას, კაპიტალი უფრო ცუდი მიწების დამუშავებიდან ამოიღება და პურის ბუნებრივი ფასის მომწესრიგებელ მასშტაბად ხდება უკეთესი ხარისხის მიწა, რომელიც ამ შემთხვევაში აღარ იძლევა რენტას. როდესაც ფასი 4 გირვ. სტერლინგია კვარტეტისათვის, შეიძლება დამუშავებულ იქნეს დაბალი ხარისხის მიწა, რომელიც ჩვენ შეგვიძლია აღვნიშნოთ 6-ით; როდესაც ფასი 3 გირვ. სტერლ. და 10 შილინგია, დამუშავდება 5; როდესაც ფასი 3 გირვ. სტერლინგია, — 4 და სხვ. თუ პურის ფასმა, ხანგრძლივი სიუხვის გამო, დაინია 3 გირვ. სტერლ. და 10 შილინგამდე, კაპიტალს 6-ზე აღარ გამოიყენებენ, რადგან მას მხოლოდ მაშინ შეეძლო ჩვეულებრივ მოგების მიღება, რენტის გადაუხდელადაც კი, როდესაც პურის ფასი 4 გირვ. სტერლინგი იყო. ამის გამო მას ამოიღებენ 6-იდან, რათა გამოიყენონ იმ საქონელთა სანარმოებლად, რომლის გაცვლის გზით იყიდებიან და შემოზიდავენ მთელ იმ პურს, რაც წინათ 6-ზე მოჰყავდათ. ამ მოსაქმეობაში კაპიტალი აუცილებლად უფრო პროდუქტიული იქნება მისი მფლობელისათვის, წინააღმდეგ შემთხვევაში იგი არ იქნებოდა სხვა მოსაქმეობიდან ამოღებული, ვინაიდან: ამ კაპიტალის მფლობელს მის მიერ წარმოებული პროდუქტებით რომ იმაზე მეტი პურის ყიდვა არ შესძლებოდა, რასაც იგი იღებდა იმ მიწიდან, რომელშიაც რენტას არ იხდიდა, — პურის ფასი ვერ დაინევიდა 4 გირვ. სტერლინგზე დაბლა.

მაგრამ ზოგნი ამტკიცებენ, რომ კაპიტალი არ შეიძლება ამოღებულ იქნეს მიწის დამუშავებიდან, რომ იგი ისეთი ფორმით იხარჯება, გაპატივება, შეღობვა, დრენაჟი, რომელშიაც აუცილებლობის გზით განუყრელად უერთდება მიწას. რაოდენადმე ეს მართალი არის: მაგრამ ის კაპიტალი, რომელიც მოთავსებულია რქოსან საქონელში, ცხვრებში, ბელლებსა და საბძლებში, ურმებში და სხვ. შეიძლება გათავისუფლებულ

იქნეს. უბრალო კალკულაციით გაირკვევა ეს: უნდა დარჩეს ეს საგნები კვლავაც მიწის ექსპლოატაციის მიზნით, თუ უმჯობესია გაიყიდოს და აღებული მათი ღირებულება სხვა მოსაქმეობაში იქნეს გადატანილი.

ვიგულისხმობთ ფაქტად, რომ კაპიტალის არაავითარი ნაწილი არ შეიძლება ამოღებულ იქნეს მიწის დამუშავებიდან.⁴⁰ ამ შემთხვევაში ფერმერი განაგრძობდა პურის მოყვანას და, ამასთან, იმავე რაოდენობით, როგორც უნდა ყოფილიყო ფასი, რომელშიაც პური გაიყიდებოდა. ფერმერისთვის ხელსაყრელი არ იქნებოდა ნაკლების წარმოება, და თუ იგი თავის კაპიტალს ამგვარად არ მოიხმარდა, სულაც ვერ მიიღებდა მასზე რაიმე მოგებას. პურის შემოზიდვა არ იქნებოდა შეაძლებელი, იმიტომ რომ ფერმერი ამჯობინებდა პური 3 გირვ. სტერლინგსა და 10 შილინგზე ნაკლებად გაეყიდა, ვიდრე სულ არ გაეყიდა: იმპორტერი კი, ჩვენ მიერ ნაგულისხმევ პირობებში, ვერ შესძლებდა პურის გაყიდვას ამ ფასზე უფრო იაფად. ვთქვათ, ფერმერები, რომელნიც აღნიშნული ხარისხის მიწის დამუშავებას ეწეოდნენ, ნამდვილად დაზარალდებოდნენ მათი პროდუქტის საცვლელი ღირებულების დაცემის გამო; მაგრამ რამდენად შეეხებოდა ეს მთელ ქვეყანას? ჩვენ ყოველგვარი პროდუქტის იგივე რაოდენობა გვექნებოდა, რაც წინათ გვექონდა, მაგრამ ნედლი პროდუქტი და პურის ფასი უფრო იაფ ფასში გაიყიდებოდა. ქვეყნის კაპიტალი მისი პროდუქტებისგან შესდგება, და რადგან მათი რაოდენობა უცვლელი დარჩებოდა, ამიტომ მათი რეპროდუქციაც იმავე მასშტაბით განიგრძობდა. მაგრამ ეს დაბალი ფასი კაპიტალის ჩვეულებრივი მოგების მომცემი იქნებოდა მხოლოდ 5-ის მიწაზე, რომელიც ამ შემთხვევაში არაავითარ რენტას არ გადაიხდიდა, და ყველა უკეთესი მიწის რენტა დაინვედა; დაინვედა აგრეთვე ხელფასი, ხოლო მოგება აიწვედა.

მაგრამ რაგინდ დაბლა დაწეულიყო პურის ფასი, მაინც, თუ კაპიტალი ვერ ამოიღებდა მიწათმოქმედებიდან და მოთხოვნა არ გადიდდებოდა, შეუძლებელი იქნებოდა პურის შემოზიდვა იმიტომ, რომ ქვეყნის შიგნით იმდენივე პური იქნებოდა მოყვანილი, რამდენიც წინათ, თუმცა, ამ შემთხვევაში, პროდუქტი სულ სხვაგვარად განაწილდებოდა, და ზოგიერთი კლასები მოიგებდნენ, მაშინ როდესაც სხვები წააგებდნენ. მაგრამ პროდუქტის ერთობლივი ჯამი უცვლელი დარჩებოდა და ერი მთლიანად არც უფრო მდიდარი გახდებოდა და არც უფრო ღარიბი.

ეს მართალია იმ შემთხვევაშიც, როდესაც კაპიტალი არ შეიძლება ამოღებულ იქნეს მინათმოქმედებიდან, და იგი ან იქ უნდა იქნეს გამოყენებული, ანდა სრულიად გამოყენებელი დარჩეს. მაგრამ თუ კაპიტალის უდიდესი ნაწილი შეიძლება ამოღებულ იქნეს, და ეს ნამდვილად არის შესაძლებელი, მაშინ კაპიტალი მხოლოდ იმ შემთხვევაში გათავისუფლდება, თუ ეს გათავისუფლება მის მესაკუთრეს მეტ სარგებლობას მოუტანს, ვიდრე მას ექნებოდა, ეს კაპიტალი რომ დარჩენილიყო იქ, სადაც იყო; კაპიტალს მხოლოდ იმ შემთხვევაში ამოიღებდნენ მინათმოქმედებიდან, თუ იგი სადმე სხვაგან უფრო პროდუქტიულად შეიძლება გამოყენებულ იქნეს როგორც მესაკუთრისათვის, ისე საზოგადოებისათვის. კაპიტალის მესაკუთრე თანხმდება ხელი აიღოს კაპიტალის იმ ნაწილის ღირებულებაზე, რომელიც მინისგან ვერ გამოცალკევდება, ვინაიდან მეორე ნაწილით, რომელიც ძალუძს გაათავისუფლოს, მას შეუძლია მიიღოს ნედლი პროდუქტის უფრო დიდი ღირებულება და უფრო დიდი რაოდენობაც, ვიდრე მიიღებდა, ხელი რომ არ აეღო კაპიტალის ერთ ნაწილზე. იგი ისეთსავე მდგომარეობაში იმყოფება, როგორშიაც ის ადამიანი, რომელმაც დიდი ხარჯების განწევით თავის ფაბრიკაში მანქანები გამართა, მაგრამ შემდეგში ამ სახის მანქანები, ახალ გამოგონებათა მეოხებით, ისე გაუმჯობესდა, რომ მის მიერ წარმოებულ საქონელთა ღირებულებამ ძალიან დაიწია. სავსებით კალკულაციის საკითხს შეადგენს ეს: უნდა აიღოს მან ხელი ძველ მანქანებზე და მათ ადგილას გაუმჯობესებული მანქანები გამართოს, ამ შემთხვევაში დაჰკარგოს მთლად ძველი მანქანების ღირებულება, თუ უმჯობესია განაგრძოს ძველი მანქანებით სარგებლობა, რომელთა ძალა შედარებით სუსტია. აბა ვინ ურჩევდა მას, ასეთ პირობებში, უკეთესი მანქანების გამოყენებაზე უარის თქმას მხოლოდ იმიტომ, რომ წინააღმდეგ შემთხვევაში ძველი მანქანების ღირებულება შემცირდებოდა ან მოისპობოდა? და, მაინც, ამ არგუმენტს ეყრდნობა ყველა, ვინც გვირჩევს ავკრძალოთ პურის იმპორტი, იმიტომ რომ იგი ამცირებს ან სპობს ფერმერის კაპიტალის იმ ნაწილს, რომელიც სამუდამოდ შეერთებულია მიწასთან. ისინი ვერ ხედავენ, რომ ყოველი ვაჭრობის მიზანს შეადგენს წარმოების გადიდება და რომ წარმოების გადიდებით იზრდება საერთო კეთილდრეობა, თუმცა ამასთან ნაწილობრივი ზარალიც წარმოსდგება. უკეთუ თანამიმდევრობას დაიცავდნენ, ისინი უნდა ცდილიყვნენ შეეყენებიათ ყოველი პროგრესი მინათმოქ-

მედებასა და მრეწველობაში და ყოველი გაუმჯობესება მანქანებში, ვინაიდან ყველაფერი ეს, თუმცა ხელს უწყობს საერთო კეთილდღეობას და, მაშასადამე, ბედნიერებას, მაინც შემორების მომენტში ყოველთვის ინვესტს ფერმერთა და მრეწველთა არსებული კაპიტალის ნაწილის ღირებულების შემცირებას ან მოსპობას.⁴¹

მრეწველობის ყველა სხვა დარგსავე მიწათმოქმედებაც, განსაკუთრებით მოვაჭრე ქვეყნებში, ექვემდებარება რეაქციის პერიოდებს, რომლებიც მოჰყვება პირდაპირ საპირისპირო მიმართულებით უაღრესად ინტენსიური საქმიანობის პერიოდებს. ასე, როდესაც ომი შეაჩერებს პურის იმპორტს, პურის ფასის გადიდება მიიზიდავს მინისკენ კაპიტალს იმ დიდი მოგების გამო, რომელსაც იძლევა კაპიტალის ასეთი გამოყენება. შედეგად ამისა წარმოსდგება ის, რომ მეტი ნედლი პროდუქტი გამოიტანება ბაზარზე, ვიდრე საჭიროებს ქვეყნის მოთხოვნა. ამ შემთხვევაში პურის ფასი დაეცემა ბაზრის გავსების გამო, და მიწათმოქმედება გაჭირვებას განიცდის, სანამ საშუალო მიწოდება არ გაუნონანსორდება საშუალო მოთხოვნას.

* * *

ღიბქმუღჲა და სიმიდრქ, მათი განმასხვქემული ნიშნქმი

„ყოველი ადამიანი მდიდარია ან ღარიბი“, — ამბობს ადამ სმიტი, — „იმ ზომით, რა ზომითაც მას შეუძლია უზრუნველყოს თავისთვის არსებობისა, კომფორტისა და სიამოვნების საგნებით სარგებლობა“.

მაშასადამე, ღირებულება არსებითად განსხვავდება სიმდიდრისაგან, რადგან ღირებულება დამოკიდებულია არა სიუხვეზე, არამედ სიძნელესა ან სიადვილეზე წარმოებისა. ერთი მილიონი ადამიანის შრომა ფაბრიკებში ყოველთვის ერთსა და იმავე ღირებულებას წარმოშობს, მაგრამ ყოველთვის არ წარმოშობს ერთსა და იმავე სიმდიდრეს. ახალი მანქანების გამოგონება, გაუმჯობესება ტექნიკაში, შრომის უკეთესი დანაწილება ან ახალი ბაზრების აღმოჩენა, სადაც შეიძლება უფრო ხელსაყრელი გაცვლა-გამოცვლის წარმოება, ყველაფერი ეს შესაძლებლობას აძლევს ერთ მილიონ ადამიანს აწარმოოს ერთ ეპოქაში ორჯერ და სამჯერაც მეტი სიმდიდრე, „არსებობის, კომფორტისა და სიამოვნების საგნები“, ვიდრე მეორე ეპოქაში. მაგრამ მარტო ამ მიზეზით ისინი ვერას მიუმატებენ ღირებულებას, რადგან ყოველი საგნის ღირებულება მაღლა ან დაბლა იწვევს წარმოების სიადვილისა ან სიძნელის შესაბამისად, ანუ, სხვა სიტყვებით, იმ შრომის რაოდენობის შესაბამისად, რომელიც დახარჯულია მის წარმოებაზე. ვიგულისხმობ, რომ ადამიანთა განსაზღვრული რიცხვის შრომა განსაზღვრული კაპიტალის დახმარებით აწარმოებდა 1000 წყვილ წინდას და რომ, მანქანის გამოგონების გამო, ადამიანთა იმავე რიცხვს შეუძლია აწარმოოს 2000 წყვილი, ან რომ, აწარმოებს რა წინანდებურად 1000 წყვილს, შეუძლია, გარდა ამისა, აწარმოოს 500 ქუდი. ამ შემთხვევაში 2000 წყვილი წინდის ღირებულება ან 1000 წყვილი წინდის და 500 ქუდის ღირებულება არც მეტი იქნება და არც ნაკლები 1000 წყვილ წინდაზე მანქანის შემოღებამდე, რადგან იქნება პროდუქტი შრომის იმავე რაოდენობისა. მაგრამ პროდუქტთა მთელი მასის ღირებულება მაინც შემცირდება; თუმცა ღირებულება პროდუქტთა გადიდებული მასის, რომელიც მანქანების გაუმჯობესების გამო წარმოსდგება, საესებით იგივე იქნება, რაც იმ ნაკლები მასის ღირებულება იქნებოდა, რომელიც დამზადდებო-

და, არავითარი გაუმჯობესება რომ არ ყოფილიყო შემოღებული, მაგრამ ზემოქმედებას მაინც განიცდის იმ საქონელთა ჯერ კიდევ მოუხმარებელი ნაწილი, რომლებიც მანქანების გაუმჯობესებამდე იყო წარმოებული: ამ საქონელთა ღირებულება შემცირდება, რამდენადაც მათი ღირებულება იმ საქონელთა სათანადო ღირებულების დონემდე დაინევის, რომლებიც გაუმჯობესების შემდეგაა წარმოებული. ამრიგად, საზოგადოების, მიუხედავად საქონელთა გადიდებული რაოდენობისა, მიუხედავად გაზრდილი სიმდიდრისა, მიუხედავად სიამოვნების საგანთა გამრავლებისა, ღირებულების ნაკლები ჯამი ექნებოდა თავის განკარგულებაში. მით, რომ ჩვენ ვადიდებთ განუწყვეტლივ წარმოების სიადვილეს, იმავე დროს ვამცირებთ ზოგ წინათ წარმოებულ საქონელთა ღირებულებას, თუმცა იმავე საშუალებით ვადიდებთ არა მარტო ეროვნულ სიმდიდრეს, არამედ სამერმისო წარმოების ძალასაც. ბევრი შეცდომა პოლიტიკურ ეკონომიაში წარმოსდგა მცდარი შეხედულებიდან ამ საგანზე, სახელდობრ, იქიდან, რომ სიმდიდრის ზრდას და ღირებულების ზრდას ერთ და იმავედ სთვლიდნენ, აგრეთვე იქიდან, რომ დაუსაბუთებლად ცნებები ჰქონდათ იმის შესახებ, თუ რა წარმოადგენს ღირებულების ნორმალურ საზომს. ზოგი ფულს სთვლის ღირებულების მასშტაბად, და, მისი აზრით, ერი უფრო მდიდარი ან უფრო ღარიბი ხდება შესაბამისად ფულის მეტი ან ნაკლები რაოდენობისა, რომელზედაც შეიძლება გაცვლილ იქნეს ყოველგვარი მისი საქონელი. სხვები ფულს სთვლიან ძალიან შესაფერ საშუალებად გაცვლითი ვაჭრობის მიზნებისათვის, მაგრამ არ მიაჩნიათ იგი ვარგის საზომად, რომლის მიხედვით შეიძლებოდა სხვა საგნების ღირებულების შეფასება; მათი აზრით, ღირებულების ნამდვილ საზომს პური წარმოადგენს⁴² და ქვეყანა მდიდარია ან ღარიბია იმის მიხედვით, პურის მეტ თუ ნაკლებ რაოდენობაზე გაიცვლება ხოლმე მისი პროდუქტები.⁴³ სხვები კიდევ ფიქრობენ, რომ ქვეყანა მდიდარი ან ღარიბი არის შრომის იმ რაოდენობის მიხედვით, რომლის ყიდვა მას შეუძლია. მაგრამ რატომ უნდა წარმოადგენდეს ოქრო, პური ან შრომა ღირებულების უფრო სწორ ნორმალურ საზომს, ვიდრე ნახშირი ან რკინა, ვიდრე მაუდი, საპონი, სანთელი და სხვა საარსებო საგნები მუშისა? ანუ, მოკლედ, რატომ უნდა შეადგენდეს ერთი რომელიმე საქონელი ან ყველაზე საქონელი ერთად მასშტაბს, თუ თვით ამ მასშტაბის ღირებულება რყევას ექვემდებარება? პურის ღირებულება, ისე როგორც ოქროს ღირებულება, წარმოების

გაძნელებისა ან გადავილების გამო, შეიძლება სხვა საგნებთან შედარებით ირყევოდეს 10, 20 ქნ 30%-ით. რატომ უნდა ვამბობდეთ ჩვენ ყველა შემთხვევაში, რომ შეიცვალა სხვა საგნების ღირებულება და არა პურის ღირებულება? უცვლელი საზომი მხოლოდ ისეთი პროდუქტი იქნებოდა, რომლის საწარმოებლად ყველა დროში შრომისა და გარჯის ერთნაირი რაოდენობა იქნებოდა მსხვერპლად გასაღები. ჩვენ ასეთი პროდუქტი არ ვიცით; მაგრამ შეგვიძლია ჰოპოთეზურად ვიმსჯელოთ და მასზე ვილაპარაკოთ, თითქოს იგი ნამდვილად მოგვეპოებოდეს, და შეგვიძლია ჩვენი მეცნიერული ცოდნა შევავსოთ მით, რომ ცხადყოფთ ყველა იმ მასშტაბის აბსოლუტურ გამოუსადეგობას, რომელიც კი მიღებული იყო დღემდე, რომ კიდევ გვეგულისხმნა, რომ ერთ-ერთი ეს საქონელი სწორი მასშტაბია ღირებულების, იგი მაინც სიმდიდრის სწორი მასშტაბი არ იქნებოდა, ვინაიდან სიმდიდრე არაა ღირებულებაზე დამოკიდებული. ადამიანი მდიდარია ან ღარიბია არსებობისა და ფუფუნების საგნების რაოდენობის მიხედვით, რომელიც მის განკარგულებაში მოიპოვება; და მაღალია თუ ამ საგნების საცვლელი ღირებულება ფულის, პურის ან შრომის მიმართ, ყველა ისინი მაინც თანაბრად ხელს შეუწყობენ მათი მფლობელის კომფორტს. ღირებულებისა და სიმდიდრის ანუ კეთილდღეობის ცნებათა ერთმანეთში შერევის გამო იყო, რომ ამტკიცებდნენ, საქონელთა რაოდენობის შემცირების გზით, ე.ი. არსებობის, კომფორტის და სიამოვნების საგანთა შემცირების გზით, შეიძლება სიმდიდრის გადიდებაო. ღირებულება რომ იყოს სიმდიდრის საზომი, ჩვენ უნდა დავთანხმებულიყავით ამაზე, ამიტომ რომ საქონელთა ღირებულება მატულობს მათი იშვიათობის გამო; მაგრამ თუ მართალი არის ადამ სმიტი, თუ სიმდიდრეს არსებობისა და კომფორტის საგნები შეადგენს, მაშინ სიმდიდრე არ შეიძლება გადიდებული იქნეს მათი რაოდენობის შემცირების გზით.

რასაკვირველია, რაიმე იშვიათი პროდუქტის მფლობელი ადამიანი უფრო მდიდარი არის, თუ მისი მეოხებით მას შეუძლია არსებობისა და კომფორტის საგნების მეტი რაოდენობა მიიღოს თავის განკარგულებაში. მაგრამ, რადგან საერთო ჯამში, საიდანაც თითოეული ადამიანის სიმდიდრე აიღება, მცირდება იმ რაოდენობით, რასაც ცალკეული პირი იღებს იქიდან, ამიტომ სხვა ადამიანთა წილი შემცირდება აუცილებლად იმ ზომით, რა ზომითაც იქიდან უფრო დიდი რაოდენობის მითვისება ძალუძს ხსენებულ ადამიანს, რომელიც ხელსაყრელ მდგომარეობაში იმყოფება.

თუ წყალი იშვითი საგანი გახდაო, ამბობს ლორდი ლოდერდალი, და ერთი ადამიანის მონოპოლიურ საკუთრებად იქცა, ამ ადამიანის სიმდიდრე გადიდდება, იმიტომ რომ მაშინ წყალი ღირებულებას მოიპოვებსო; და თუ საერთო სიმდიდრე ინდივიდუალურ სიმდიდრეთაგან შესდგება, მაშ, ამ გზით საერთო სიმდიდრეც გადიდდებაო. უეჭველია, ამ ადამიანის სიმდიდრე გადიდდება; მაგრამ რადგან ფერმერმა უნდა გაჰყიდოს თავისი პურის ნაწილი, მეჩქემე — ჩექმის ნაწილი, და ყოველმა ადამიანმა უნდა გასცეს თავისი საკუთრების ნაწილი მარტოოდენ იმისათვის, რომ მიიღოს წყალი, რომელშიაც წინათ არას იხდიდენ, ამიტომ ისინი უფრო ღარიბნი გახდებიან პროდუქტების იმ რაოდენობით, რომელიც მათ უნდა დახარჯონ ამ მიზნისათვის. ამრიგად, წყლის მესაკუთრე მოიგებს სწორედ იმდენს, რამდენსაც სხვები წააგებენ. საზოგადოებას წყლის იგივე რაოდენობა და პროდუქტების იგივე რაოდენობა ექნება, მაგრამ ისინი სხვაგვარად იქნებიან განაწილებული. მხოლოდ ეს შესაძლებელია უფრო წყალზე მონოპოლიის არსებობის შემთხვევაში, ვიდრე მისი ნაკლებობის შემთხვევაში. თუ წყალი არასაკმაო რაოდენობით იქნებოდა საზოგადოებაში, ქვეყნისა და ცალკეულ პირთა სიმდიდრე ფაქტიურად შემცირდებოდა, რამდენადაც ქვეყანა ერთ-ერთი საარსებო საგნის ნაწილს მოკლებული იქნებოდა. ასე, ფერმერს არა თუ ნაკლები პური ექნებოდა სხვა პროდუქტებზე გასაცვლელად, რომლებიც შეიძლება მისთვის აუცილებელი ან სასურველი იყოს, არამედ იგი, ისე როგორც ყოველი სხვა პიროვნება, იძულებული იქნებოდა შეეკეცა თავისი კომფორტის ერთ-ერთი ყველაზე უფრო არსებითი საგნის მოხმარება. ამ შემთხვევაში ადგილი ექნებოდა არა მარტო სიმდიდრის სხვაგვარ განაწილებას, არამედ მის ნამდვილ დაკარგვასაც.

ამრიგად, ჩვენ შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ორი ქვეყანა, რომლებიც არსებობისა და კომფორტის საგნების ერთნაირი რაოდენობა აქვს, ერთნაირად მდიდარი არის, მაგრამ თითოეული მათგანის სიმდიდრის ღირებულება მისი წარმოების შედარებით სიადვილესა ან სიძნელეზე არის დამოკიდებული. თუ გაუმჯობესებული მანქანა ჩვენ შესაძლებლობას გვაძლევს, დამატებითი შრომის დაუხარჯავად, ორი წყვილი წინდა ვანარმოთ ერთის ნაცვლად, იმ შემთხვევაში ერთი იარღი მაუდი წინდების ორმაგ რაოდენობაზე გაიცვლება. თუ ასეთივე გაუმჯობესება მაუდის წარმოებაშიც განხორციელდა, წინდები და მაუდი იმავე პროპორციით

გაცივლება ერთი მეორეზე, როგორც წინათ, მაგრამ ორივეს ღირებულება დაინეჭეს, რადგან საჭირო იქნება მათი ორმაგი რაოდენობის მიცემა გაცივლისას ქუდებში, ოქროში და ყოველგვარ სხვა საქონელში, ხოლო თუ ეს გაუმჯობესება გავრცელდა ოქროს და ყოველი სხვა საქონლის წარმოებაზე, ყველა საქონლის ღირებულება ისევ წინანდელ შეფარდებაში ჩადგება. ქვეყანაში წლიურად წარმოებულ საქონელთა რაოდენობა გაორკეცდება, მაშასადამე, გაორკეცდება ქვეყნის სიმდიდრეც, მაგრამ ამ სიმდიდრის ღირებულება არ გადიდდება.

თუმცა ადამ სმიტმა მოგვცა სიმდიდრის სწორი განსაზღვრა, რომელიც მე რამდენჯერმე ავლნიშნე, მაგრამ შემდეგ იგი სხვა განსაზღვრასაც იძლევა, ასე, იგი ამბობს, „რომ ადამიანი მდიდარია ან ღარიბია შრომის იმ რაოდენობის მიხედვით, რომელიც მას ძალუძს იყიდოს“. ეს განსაზღვრა კი არსებითად განსხვავდება პირველისაგან და უცილობლად არ არის სწორი. ვთქვათ, სამადნეები უფრო პროდუქტიული გახდა, ასე რომ ოქროს და ვერცხლის ღირებულებამ, მათი წარმოების უფრო გაადვილების გამო, დაინია. ან ვიგულისხმობთ, რომ ხავერდის საწარმოებლად გაცილებით ნაკლები შრომაა საჭირო, ვიდრე წინათ იყო, და რომ მისი ღირებულება წინანდელი ღირებულების ნახევარზე ჩამოვიდა. ამ შემთხვევაში ყველა იმ პირთა სიმდიდრე, რომელნიც ამ პროდუქტებს იყიდდნენ, გადიდდებოდა: ერთს შეეძლო გაედიდებია თავისი ვერცხლის ჭურჭლის რაოდენობა, მეორეს შეეძლო ეყიდა ხავერდის ორმაგი რაოდენობა. მაგრამ ჭურჭლისა და ხავერდის დამატებითი რაოდენობის ფლობის მეოხებით ისინი წინანდელზე მეტ შრომას ვერ იყიდდნენ, ვინაიდან, ხავერდისა და ჭურჭლის საცვლელი ღირებულების დაწევის გამო, მათ ამ სახით სიმდიდრე პროპორციულად მეტი უნდა გაეღოთ, რათა ეყიდათ ერთი დღის შრომა. ამიტომ, სიმდიდრე არ შეიძლება შეფასდეს შრომის იმ რაოდენობის მიხედვით, რომელიც მას შეუძლია იყიდოს.

ყველა ზემოთნათქვამიდან სჩანს, რომ ქვეყნის სიმდიდრე ორგვარი გზით შეიძლება გადიდდეს: იგი შეიძლება გადიდდეს შემოსავლის უფრო დიდი ნაწილის გამოყენებით პროდუქტიული შრომის შესანახად, რაც გაადიდებს არა მარტო საქონელთა მთელი მასის რაოდენობას, არამედ მის ღირებულებასაც; ანდა შეიძლება გადიდებულ იქნას შრომის დამატებითი რაოდენობის დაუხარჯავად, შრომის იმავე რაოდენობის უფრო პროდუქტიულად გადაქცევის გზით, რაც გაადიდებს პროდუქტების რაოდენობას, მაგრამ არა მათ ღირებულებას.

პირველ შემთხვევაში ქვეყანა არათუ მდიდარი გახდებოდა, არამედ მისი სიმდიდრის ღირებულებაც გაიზრდებოდა. ქვეყანა გამდიდრდებოდა დაზოგვის გზით, მით, რომ იგი შეამცირებდა ხარჯებს ფუფუნებისა და კომფორტის საგნებისათვის და ამ დანაზოგს რეპროდუქციისათვის მოიხმარდა.

მეორე შემთხვევაში არ შემცირდებოდა აუცილებლად ხარჯები ფუფუნებისა და კომფორტის საგნებისათვის, არც გამოყენებული პროდუქტიული შრომის რაოდენობა გადიდებოდა, არამედ იმავე შრომით მეტი პროდუქტი იქნებოდა წარმოებული; გაიზრდებოდა სიმდიდრე, მაგრამ არა ღირებულება. სიმდიდრის გადიდებისას ამ ორი წესიდან უპირატესობა უნდა მიეკუთვნოს უკანასკნელს, იმიტომ რომ იგი იმავე ეფექტს წარმოშობს და იმავე დროს მას არ ახლავს კომფორტის საგნების შემცირება, რაც აუცილებლად შეკავშირებულია პირველ წესთან. კაპიტალი ქვეყნის სიმდიდრის იმ ნაწილს წარმოადგენს, რომელიც გამოიყენება სამერმისო წარმოების მიზნით და შეიძლება იმავე წესით იქნეს გადიდებული, როგორც სიმდიდრე. დამატებითი კაპიტალი თანაბრად ეფექტური იქნება სამერმისო სიმდიდრის წარმოებისათვის, სულერთია, ტექნიკისა და მანქანების გაუმჯობესების გზით არის მიღებული ეს კაპიტალი, თუ შემოსავლის უდიდესი ნაწილის პროდუქტიულად გამოყენების გზით, ვინაიდან სიმდიდრე ყოველთვის დამოკიდებულია წარმოებულ საქონელთა რაოდენობაზე, იმ სიადვილისაგან დამოუკიდებლად, რომლითაც შეიძლება მოპოებული იყოს წარმოებაში გამოყენებული იარაღები. მაუდის და სურსათის განსაზღვრული რაოდენობა ადამიანთა იმავე რაოდენობას შეინახავს და მისცემს სამუშაოს. მაშასადამე, იმავე რაოდენობის სამუშაოს შესრულებას მოაპოვებინოს მის მფლობელს, სულერთია, 100 კაცის შრომითაა მიღებული თუ 200 კაცის შრომით; მაგრამ იმ რაოდენობის ღირებულება ორჯერ მეტი იქნება, თუ მის წარმოებაზე 200 კაცის შრომითაა დახარჯული.

იმ შესწორებების მიუხედავად, რომლებიც ბ-ნმა სეიმ შეიტანა თავის ნაწარმოების: „Traite d'Economie Politiqui“-ს მეოთხე და უკანასკნელ გამოცემაში, მე მგონია, სიმდიდრისა და ღირებულების განსაზღვრაში იგი მაინც არ არის ბედიანი, იგი ამ ორ ცნებას სინონიმად სთვლის. მისი აზრით, ადამიანი მდიდარია იმდენად, რამდენადაც იგი ადიდებს თავისი ქონების ღირებულებას და შესაძლებლობა აქვს საქონელთა დიდ რაოდენ-

ნობა ჰქონდეს თავის განკარგულებაში. „შემოსავლის ღირებულება, — შენიშნავს იგი — მაშინაა გადიდებული, როდესაც, რაიმე მიზეზის გამო, მას შეუძლია მოგვიპოვოს პროდუქტების უფრო დიდი რაოდენობა“. ბ-ნი სეის აზრით, თუ მაუდის წარმოების სიძნელე ორჯერ გადიდდა და მაუდი საქონელთა ორჯერ მეტ რაოდენობაზე იცვლება, ვიდრე წინათ იცვლებოდა, ეს იმას ნიშნავს, რომ მაუდის ღირებულება გაორკეცდა და ამაში მას სავსებით ვეთანხმები. მაგრამ თუ რაიმე განსაკუთრებული გაადვილება მიეცა საქონელთა წარმოებას და მაუდის წარმოების სიძნელე არ გაზრდილა, თუ, მაშასადამე, მაუდი წინანდებურად საქონელთა ორმაგ რაოდენობაზე იცვლებოდა, ბ-ნი სეი ამ შემთხვევაშიც იტყობა, მაუდის ღირებულება გაორკეცდაო მაშინ, როდესაც საგანზე ჩემი შეხედულების თანახმად მას უნდა ეთქვა, რომ მაუდმა შეინარჩუნა თავისი წინანდელი ღირებულება და რომ ნახევრით შემცირდა სხვა საქონელთა ღირებულება. განა არ ეწინააღმდეგება ბ-ნი სეი თავის თავს, როდესაც ამბობს, რომ წარმოების გაადვილების გამო ორი ტომარა პური შეიძლება წარმოებულ იქნეს იქ, სადაც წინათ ერთი იწარმოებოდა, და რომ, მაშასადამე, თითოეული ტომარის ღირებულება წინანდელი ღირებულების ნახევრამდე დაეცემა, და ამის შემდეგ მაინც ამტკიცებს — მაუდის მწარმოებელი, რომელიც ორ ტომარა პურზე ცვლის თავის მაუდს, ორჯერ მეტ ღირებულებას იღებს, ვიდრე წინათ, როდესაც თავის მაუდში მხოლოდ ერთი ტომარა პურის მიღება შეეძლო. თუ ორ ტომარა პურს იგივე ღირებულება აქვს, რაც წინათ ერთს ჰქონდა, ცხადია, მაუდის მწარმოებელი იღებს იმავე ღირებულებას და არა მეტს; მართალია, იგი იღებს სიმდიდრის ორმაგ რაოდენობას, სარგებლიანობის ორმაგ რაოდენობას იმისას, რასაც ადამ სმიტი სახმარ ღირებულებას უწოდებს, მაგრამ არ იღებს ღირებულების ორმაგ რაოდენობას, ამიტომ ბ-ნი სეი მართალი არაა, როდესაც ღირებულებას, სიმდიდრეს და სარგებლიანობას სინონიმებად სთვლის. მართალია, ბ-ნი სეის ნაწარმოებში მოიპოვება ბევრი ადგილი, რომელსაც მე შემიძლია გულმშვიდად დავეყრდნო ჩემი მოძღვრების დასამტკიცებლად არსებით განსხვავებას ღირებულებასა და სიმდიდრეს შორის, მაგრამ უნდა ვაღიარო, რომ სადაც ავტორი წინააღმდეგ მოძღვრებას იცავს, ეს ადგილები მე არ ძალმიძს შევათანხმო ერთმანეთს. ამიტომ მე გადავწყვიტე ავლნიშნო ისინი და დავუპირისპირო ერთი მეორეს, რათა ბ-ნი სეის, უკეთუ იგი პატივს დამდებს და ყურადღებას მიაქცევს ჩემ შენიშვნებს,

შესძლოს თავისი ნაწარმოების ერთ-ერთ შემდგომ გამოცემაში შეიტანოს ისეთი განმარტებები, რომლებიც მოსპობს იმ სიძნელეს, რასაც ჩვენ — როგორც მე, ისე ბევრი სხვაც — ვგრძნობთ, როდესაც გვინდა მისი ნამდვილი შეხედულება გამოვარკვიოთ.

1. ორი პროდუქტის ერთიმეორეზე გაცვლისას ჩვენ ნამდვილად იმ სხვადასხვა სამსახურს ვცვლით, რომელიც განეული იყო იმ პროდუქტების შესაქმნელად....გვ.504
2. არ არსებობს ნამდვილი სიძვირე გარდა იმისა, რომელიც წარმოების ხარჯებისგან წარმოსდგება. ნამდვილი ძვირი ნივთი ის ნივთია, რომლის წარმოება ბევრი ღირს...გვ. 497
3. ყველა იმ პროდუქტიული სამსახურის ღირებულება, რომელიც საჭიროა პროდუქტის შექმნისათვის, შეადგენს ამ პროდუქტის წარმოების ხარჯებს...გვ. 505
4. სარგებლიანობა განსაზღვრავს საქონლის მოთხოვნას, მაგრამ წარმოების ხარჯები ამ მოთხოვნას. თუ საქონლის სარგებლიანობა საქმარისი არაა იმისათვის, რომ წარმოების ხარჯების დონეზე აიყვანოს მისი ღირებულება, იმ შემთხვევაში ეს საქონელი არ ღირს იმად, რაც მასზე დაიხარჯა; და ამაში უნდა ვხედავდეთ იმის დამტკიცებას, რომ იგივე პროდუქტიული სამსახური შეიძლებოდა მეტი სარგებლობით გამოყენებული ყოფილიყო მრეწველობის სხვა დარგში. პროდუქტიული ფონდების შესაკუთრებები, ისინი, რომელთაც აქვთ თავიანთ განკარგულებაში კაპიტალი, მინა ან შრომა, მუდამ ადარებენ წარმოების ხარჯებს წარმოებულ საგანთა ღირებულებას ანუ, რაც იმასვე ნიშნავს, ადარებენ სხვადასხვა საქონელთა საცვლელ ღირებულებას ერთიმეორეს. სინამდვილეში წარმოების ხარჯები სხვადასხვა არის რა, თუ არ ღირებულება პროდუქტიული სამსახურისა, რომელიც განეულია საქონლის საწარმოებლად და პროდუქტიული სამსახურის ღირებულება სხვადასხვა რა, თუ არ წარმოებულ საქონლის ღირებულება. აქედან გამომდინარეობს, რომ საქონლის ღირებულება, პროდუქტიული სამსახურის ღირებულება, წარმოების ხარჯების ღირებულება — წარმოადგენს წყლის ეკვივალენტ ღირებულებას, უკეთეს ყოველი საგანი მის ბუნებრივ მსვლელობაზეა მინებებული.
5. შემოსავლის ღირებულება მაშინ არის გაზრდილი, როდესაც იგი — სულერთია, რა საშუალებით — პროდუქტის მეტ რაოდენობას მოგიპოვებს.

6. ფასი საზომია საგანთა ღირებულების, და საგანთა ღირებულება საზომია მათი სარგებლიანობის. ტ. II, გვ. 4
7. თავისუფლად შესრულებული გაცვლა-გამოცვლა გვიჩვენებს მოცემული დროისა, ადგილისა და საზოგადოებრივი მდგომარეობისთვის, რომელშიაც ვიმყოფებით, იმ ფასს, რომელსაც ჩვენ ვაკუთვნებთ გაცვლილ ნივთებს.... გვ. 466
8. წარმოება ნიშნავს ღირებულების შექმნას ნივთისთვის სარგებლიანობის მიცემით ამ სარგებლიანობის გადიდებით, მაშასადამე, ნივთის მიმართ მოთხოვნის გაჩენით, რაც პირველი მიზეზია მისი ღირებულებისა. ტ. II, გვ. 487
9. შექმნილი სარგებლიანობა შეადგენს პროდუქტს. აქედან გამომდინარე, საცვლელი ღირებულება მარტოდენ საზომია ამ სარგებლიანობის, საზომია წარმოების, რომელსაც ადგილი ჰქონდა.... გვ. 490.
10. სარგებლიანობა, რომელსაც განსაზღვრული ქვეყნის მოსახლეობა პოულობს პროდუქტში სხვაფრივ არ შეიძლება შეფასებულ იქნეს თუ არა იმ ფასით, რომელსაც მოსახლეობა პროდუქტში..... გვ. 502
11. ფასი საზომია სარგებლიანობის, რომელიც ადამიანთა აზრით აქვს პროდუქტს; საზომია დაკმაყოფილების, რომელსაც გვაგრძნობინებს მისი მოხმარება იმიტომ რომ, არავინ არ ამოიხმარებდა ამ ღირებულებას, თუ იმავე ფასით შესაძლებელი იქნებოდა უფრო დიდი სარგებლიანობის მოპოვება, უფრო დიდი სიამოვნების მიღება.... გვ. 506
12. ყველა სხვა საგნის რაოდენობა, რომელიც შეიძლება ხელად მიღებულ იყოს გაცვლით იმ საგანში, რომლის გაცემა ადამიანს სურს, შეადგენს ყველა დროში უცვლელ ღირებულებას..... II. გვ. 4

თუ არ არსებობს ნამდვილი სიძვირე გარდა იმისა, რომელიც წარმოების ხარჯებისაგან წარმოსდგება (იხ. №2), მაშ როგორღა შეიძლება გადიდდეს საქონლის ღირებულება (იხ. №5), თუ მისი წარმოების ხარჯები არ გადიდებულა? ნუთუ მხოლოდ იმიტომ, რომ იგი გაიცვლება მეტ იაფ საქონელზე, მეტ ისეთ საქონელზე, რომლის წარმოების ხარჯები შემცირდა? თუ მე ერთ გირვანქა ოქროში 2000-ჯერ მეტ მაუღს ვაძლევ, ვიდრე გირვანქა რკინაში, განა ეს იმას ამტკიცებს, რომ სარგებლიანობა, რომელსაც მე ოქროს მივანერ, 2000-ჯერ მეტია რკინის სარგებლიანობაზე? რასაკვირველია, არა. ეს ამტკიცებს მხოლოდ, როგორც ბ-ნი სეიც

თანახმა არის (იხ. №4), რომ ოქროს წარმოების ხარჯები 2000-ჯერ უფრო დიდია, ვიდრე რკინის წარმოების ხარჯები, თუ ამ ორი ლითონის წარმოების ხარჯები ერთნაირი იყო, მე მათში ერთნაირ ფასს მივცემდი; მაგრამ თუ სარგებლიანობა იქნებოდა ღირებულების საზომი, მე ალბათ რკინაში მეტს მივცემდი, სწორედ მწარმოებელთა კონკურენცია, „რომელნიც მუდამ ადარებენ წარმოების ხარჯებს წარმოებულ საგანთა ღირებულებას“ (იხ. №4), აწესრიგებს სხვადასხვა პროდუქტების ღირებულებას, ამიტომ, თუ მე შილინგს ვაძლევ ერთ შოთ პურში და 21 შილინგს ერთ გინეაში, ეს კიდევ იმას არ ამტკიცებს, რომ ჩემი შეფასებით, ესაა შედარებითი საზომი მათი სარგებლიანობისა.

№4-ში ბ-ნი სეი ადგას, თითქმის უცვლელად, ღირებულების იმ მოძღვრებას, რომელსაც მე ვიცავ. თავის პროდუქტიულ სამსახურში მას შეაქვს მიწის, კაპიტალის და შრომის სამსახური; მე კი შემაქვს მხოლოდ კაპიტალი და შრომა და სავსებით ვრიცხავ იქიდან მიწას. ჩვენი აზრთა სხვადასხვაობა გამომდინარეობს იმ სხვადასხვა შეხედულებიდან, რომელიც ჩვენ გვაქვს რენტის შესახებ; მე რენტას განვიხილავ ყოველთვის როგორც ნაწილობრივ მონოპოლიის შედეგს, რომელიც სინამდვილეში არასოდეს არ განსაზღვრავს ფასს, არამედ უფრო თვითონ წარმოადგენს მის ნამოქმედარს. მემამულეებს რომ კიდევ ეთქვათ რენტაზე უარი, მიწაზე წარმოებული პროდუქტები მაინც, მე ვფიქრობ, არ გახდებოდა უფრო იაფი, იმიტომ რომ ამ პროდუქტების ნაწილი ყოველთვის ინარმოება ისეთ მიწაზე, რომლისთვის რენტა არ ან ვერ გადაიხდება, ვინაიდან გარდამეტი პროდუქტი მხოლოდ კაპიტალის მოგების გასასტუმრებლადაა საკმარისი.

დაბოლოს, მე, თუმცა დიდად ვაფასებ იმ სარგებლობას, რომელიც მომხმარებელთა ყველა კლასისათვის წარმოსდგება საქონელთა რეალური სიუხვისა და სიიაფისაგან, ვერ დავეთანხმები ბ-ნ სეის, როდესაც იგი ერთი საქონლის ღირებულებას სხვა საქონელთა რაოდენობით ზომავს, რომელზედაც პირველი გაიცვლება. მე სავსებით ვიზიარებ ერთი ფრიად გამოჩენილი მწერლის, ბ-ნი დესტიუტ დე ტრასის აზრს, რომელიც ამბობს, რომ „რაიმე საგნის გაზომვა ნიშნავს მის შედარებას განსაზღვრულ რაოდენობასთან სხვა საგნისა, რომელიც ჩვენ გვაქვს მიღებული შედარების მასშტაბად, ზომის ერთეულად. მაშასადამე, სიგრძის, წონის, ღირებულების გაზომვა ნიშნავს იმას, რომ განვსაზღვროთ, რამდენს შეი-

ცავენ ისინი მეტრს, გრამს, ფრანკს, ერთი სიტყვით, ერთი და იმავე სახის ერთეულს“. ფრანკი ღირებულების საზომია არა ყოველი საგნისათვის, არამედ მხოლოდ იმავე ლითონის რაოდენობისათვის, რომლისგანაც იგი არის გაკეთებული, უკეთუ ფრანკი და გასაზომი საგანი შეიძლება შევადაროთ რაიმე სხვა საზომს, რომელიც საერთოა ორივესთვის. ეს, მე მგონია, არის შესაძლებელი, რადგან შრომის შედეგს წარმოადგენენ. ამიტომ შრომა არის ის საერთო საზომი, რომლითაც შეიძლება განსაზღვრულ იქნეს მათი როგორც რეალური, ისე შეფარდებითი ღირებულება. მე ძალიან მოხარული ვარ, რომ ამ აზრს, როგორც ეტყობა, ბ-ნი დესტიუტ დე ტრასიც იზიარებს⁴⁴. იგი ამბობს: „რადგან უცილობელია, რომ ჩვენი ფიზიკური და მორალური უნარი წარმოადგენს ჩვენს ერთადერთ თავდაპირველ სიმდიდრეს, ამიტომ ამ უნარის გამოყენება შეადგენს ჩვენს ერთადერთ თავდაპირველ საუნჯეს; და ამ გამოყენებითაა, რომ იქმნება ყველა ის საგნები, რომლებსაც ჩვენ სიმდიდრეს ვუნოდებთ, როგორც აუცილებელი მოთხოვნილების საგნები, ისე ის საგნებიც, რომელნიც მარტოდენ ჩვენს სიამოვნებას ემსახურებიან. ცხადია აგრეთვე, რომ ყველა ეს საგნები წარმოადგენს მხოლოდ შრომას, რომელმაც ისინი შექმნა და თუ მათ აქვთ ღირებულება, ან ორი სხვადასხვა ღირებულებაც კი, ამას ისინი მიიღებენ იმ შრომის რაოდენობისგან, რომლიდანაც წარმოსდგებიან“.

ბ-ნი სეი, როდესაც ადამ სმიტის დიადი ნაწარმოების ღირებულებასა და ნაკლზე ლაპარაკობს, შეცდომად უთვლის სმიტს იმას, რომ „იგი მარტო ადამიანის შრომას მიაწერს ღირებულების წარმოშობის უნარს. უფრო ზედმიწევნით ანალიზი გვიჩვენებს, რომ ღირებულება წარმოსდგება შრომის ანუ, უფრო სწორად, ადამიანთა შრომისმოყვარეობის, ბუნების ძალის და კაპიტალის შეერთებული მოქმედებით. ამ პრინციპის უცოდნელობამ ხელი შეუშალა სმიტს დაემყარებია ჭეშმარიტი თეორია მანქანების გავლენისა სიმდიდრის წარმოებაზე“.

წინააღმდეგ ადამ სმიტის შეხედულებისა, ბ-ნი სეი, მეოთხე თავში, ლაპარაკობს ღირებულებაზე, რასაც პროდუქტებს აძლევენ ისეთი ბუნებრივი ფაქტორები, როგორიცაა მზე, ჰაერი, ატმოსფეროს წნევა და სხვ. რომელნიც ზოგჯერ ადამიანის შრომის მაგიერობას ეწევიან და ზოგჯერ მასთან ერთად მოქმედებენ წარმოებაში⁴⁵. მაგრამ ეს ბუნებრივი ფაქტორები, თუმცა დიდად მატებენ საქონელს სახმარ ღირებულე-

ბას, არასოდეს არ მატებენ მას საცვლელ ღირებულებას და სწორედ ამ უკანასკნელზე ლაპარაკობს აქ ბ-ნი სეი, როგორც კი ჩვენ მანქანებისა ან ბუნების მეცნიერებათა დახმარებით ბუნებრივ ძალებს ვაიძულებთ ის სამუშაო შეასრულონ, რასაც წინათ ადამიანი ასრულებდა, ამ სამუშაოს საცვლელი ღირებულება დაბლა დაინევს შესაბამისად. თუ აქამომდე ხორბლის ნისქეილი 10 ადამიანის შრომას მოჰყავდა მოძრაობაში და აღმოაჩინეს, რომ ამ 10 ადამიანის შრომა შეიძლება დაზოგილ იქნეს ჰაერის ან წყლის მოქმედებით, ფქვილის ღირებულება, რამდენადაც ფქვილი ნაწილობრივ ნისქეილის მუშაობის პროდუქტს წარმოადგენს, მაშინვე დაინევს დაზოგვილი შრომის რაოდენობის შესაბამისად. საზოგადოება უფრო მდიდარი გახდება საქონელთა მთელი იმ რაოდენობით, რომლის წარმოება შეუძლია 10 ადამიანის შრომას, ვინაიდან ამ უკანასკნელთა შესანახად დანიშნული ფონდი სრულიად არ შემცირებულა. ბ-ნი სეი ვერ არჩევს გამუდმებით არსებით განსხვავებას სახმარ ღირებულებასა და საცვლელ ღირებულებას შორის.

ბ-ნი სეი უსაყვედურებს დოქტორ სმიტს, რომ ამ უკანასკნელმა ვერ შენიშნა ღირებულება, რომელსაც პროდუქტებს აძლევენ ბუნებრივი ფაქტორები და მანქანებიო, რადგან ფიქრობდა, ყველა საგნის დანიშნულება ადამიანის შრომიდან გამომდინარეობსო. მაგრამ მე არ მგონია, რომ ეს საყვედური საფუძვლიანი იყოს, ვინაიდან ადამ სმიტი ყველგან აღიარებს იმ სამსახურს, რომელსაც ჩვენ გვინევენ ბუნებრივი ფაქტორები და მანქანები, მაგრამ იგი სისწორით განსხვავებს იმ ღირებულების ბუნებას, რომელსაც ისინი მატებენ პროდუქტებს: ისინი სამსახურს გვინევენ მით, რომ ადიდებენ პროდუქტების რაოდენობას, რომ ხდიან ადამიანს უფრო მდიდარს, აადვილებენ რა სახმარ ღირებულებას; მაგრამ ისინი მუშაობას ასრულებენ მუქთად, ვინაიდან ჩვენ არას ვიხდით ჰაერით, სითბოთი და წყლით სარგებლობისათვის და ამიტომ მათი დახმარება არას მატებს საცვლელ ღირებულებას.

* * *

დაგტოუმის გაკუნა მტგმასა და სატგმულზ

იმ ცნობების შემდეგ, რომლებიც კაპიტალის მოგების შესახებ მოცემული იყო ჩვენ მიერ, თითქოს ცხადია, რომ კაპიტალის დაგროვება დიდი ხნით დასწევს დაბლა მოგებას, თუ ამასთანავე არ არსებობს რაიმე მუდმივი მიზეზი, რომელიც იწვევს ხელფასის აწევას. შრომის შესანახად დანიშნული ფონდები რომც გაორკეცდეს, გასამკეცდეს ან გაოთხკეცდეს, ძნელი არ იქნებოდა მაინც მუშა ხელის საჭირო რაოდენობის პოვნა, რომელიც შეიძლებოდა გამოყენებული ყოფილიყო ამ ფონდების საშუალებით. მაგრამ იმის გამო, რომ ქვეყანაში საზრდოს რაოდენობის განუწყვეტილად გადიდებას მზარდი სიძნელე აქვს, იმავე ღირებულების ფონდები, ალბათ, აღარ იქნებოდა საკმარისი შრომის რაოდენობის შესანახად, იმავე სიადვილით, რომ შეიძლებოდა მუშის საარსებო საგნების გამრავლება, მაშინ, რა ზომითაც ხდებოდა კაპიტალის დაგროვება, მოგების ან ხელფასის ნორმა არ განიცდიდა მუდმივ ცვლილებას. მაგრამ ადამ სმიტი არავითარ ყურადღებას არ აქცევს დამატებითი კაპიტალის მიერ გამოსაყენებელი დამატებითი მუშების რიცხვისათვის საზრდოს მოპოების მზარდ სიძნელეს და მოგების დაწევას ყოველთვის კაპიტალის დაგროვებას და აქედან გამომდინარე კონკურენციას მიანერს. „კაპიტალის ზრდას“, ამბობს იგი, „რომელიც მალა სწევს ხელფასს, ტენდენცია აქვს დასწიოს მოგება, როდესაც მრავალ მდიდარ ვაჭართა კაპიტალები მრენველობის ერთსა და იმავე დარგს მიანყდებიან, მათი საურთიერთო კონკურენცია, რასაკვირველია, იწვევს მოგების დაწევას. და თუ კაპიტალის ამ ზრდას თანაბრად ადგილი აქვს ერთი და იმავე საზოგადოების მრენველობის ყველა დარგში, იგივე კონკურენცია იმავე შედეგს გამოიღებს ყველაში“. ადამ სმიტი ამ ადგილას ხელფასის აწევაზე ლაპარაკობს, მაგრამ ეს არის დროებითი აწევა, რომელიც გამოწვეულია მით, რომ შრომის შესანახად დანიშნული ფონდები გაიზარდა მოსახლეობის გადიდებაზე უფრო ადრე. იგი როგორც ეტყობა, ვერ ამჩნევს, რომ იმავე დროს, როდესაც კაპიტალი იზრდება, იმავე პროპორციით იზრდება კაპიტალით შესასრულებელი სამუშაოც. მაგრამ ბ-ნმა სემ ფრიად დამაკმაყოფილებლად დაგვანახვა, რომ არ არსებობს კაპიტალის ისეთი

თანხა, რომელიც შეუძლებელი იყოს გამოყენებულ იქნეს ქვეყანაში, ვინაიდან მოთხოვნა მხოლოდ წარმოებითაა ზღვარდადებული. ყოველი ადამიანი მხოლოდ იმ განზრახვით აწარმოებს, რომ მოიხმაროს ან გაჰყიდოს, და იგი იყიდის მხოლოდ იმ განზრახვით, რომ იყიდოს რაიმე სხვა საქონელი, რომელიც შეიძლება უშუალოდ სასარგებლო იყოს მისთვის ან ხელისშემწყობი იყოს შემდგომი წარმოებისათვის. ამრიგად, ყოველი მწარმოებელი ხდება აუცილებლად ან თავის ნაწარმოებთა მომხმარებელი ან რომელიმე სხვა მწარმოებლის პროდუქტების მყიდველი და მომხმარებელი. არაა საფიქრებელი, რომ დიდი ხნის განმავლობაში იგი ცუდად იქნება ცნობებით აღჭურვილი იმის შესახებ, თუ რა და რა საქონელი შეუძლია მას აწარმოოს უდიდესი სარგებლობით, რათა მიაღწიოს თავის მიზანს, სახელდობრ, შეიძინოს სხვა საქონელი. ამიტომ, არაა მოსალოდნელი, რომ იგი განაგრძობს ისეთი საქონლის წარმოებას, რომლისთვისაც მოთხოვნა არ არსებობს.⁴⁶

ამრიგად, კაპიტალის ყოველი თანხა, რომელიც დაგროვილია განსაზღვრულ ქვეყანაში, შეიძლება მასში გამოყენებული იქნეს პროდუქტიულად, გარდა იმ შემთხვევისა, როდესაც ხელფასი, საარსებო საგნებზე ფასების გადიდების გამო, ისე მაღლა იწევს და, ამიტომ კაპიტალის მოგებისთვის ისე ცოტა რჩება, რომ ჰქრება ყოველი სტიმული დაგროვებისათვის.⁴⁷ ვიდრე კაპიტალის მოგება მაღალია, ადამიანთ აქვთ სტიმული დაგროვებისათვის. ვიდრე ადამიანს ჯერ კიდევ სავსებით არ დაუკმაყოფილება ყველა თავისი მოთხოვნილება, მას ექნება მოთხოვნა მეტი პროდუქტებისათვის, და ეს მოთხოვნა იქნება ნამდვილი მოთხოვნა, სანამ იმ ადამიანს მოეპოება რაიმე ახალი ღირებულება, რათა იმ პროდუქტების სამაგიეროდ მისცეს გაცვლისას, თუ 10 000 გირვ. სტერლინგის მქონებელ ადამიანს 10 000 გირვ. სტერლინგს აძლევენ წლიურად, იგი არ ჩაჰკეტავს სკივრში ამ თანხას, არამედ ან თავის ხარჯებს გაადიდებს 10 000 გირვ, სტერლინგით, ან მას გამოიყენებს პროდუქტიულად, ანდა იმავე მიზნისათვის ვინმეს მისცემს სესხად. ყოველ შემთხვევაში, მოთხოვნა გაიზრდება, თუმცა, სხვადასხვა საგნების მიმართ. თუ მან თავისი ხარჯები გაადიდა, მისი ნამდვილი მოთხოვნა, ალბათ, ისეთი საგნებისკენ იქნება მიმართული, როგორცაა სახლები, ავეჯეულობა ან რაიმე სხვა საგანი კომფორტისა. თუ მან თავისი 10 000 გირვ. სტერლინგი პროდუქტიულად გამოიყენა, მისი ნამდვილი მოთხოვნა მიმართული იქნება სარ-

ჩოხე, ტანსაცმელზე და ნედლე მასალაზე, რომელთა საშუალებით სამუშაო მიეცემოდა ახალ მუშებს. მაგრამ ერთსა და მეორე შემთხვევაშიც ეს იქნება მოთხოვნა.⁴⁸

პროდუქტებს ყოველთვის პროდუქტებით ყიდულობენ ან სამსახურით; ფული მარტოოდენ საშუალებაა, რომლითაც გაცვლა-გამოცვლა სრულდება. რომელიმე ცალკეული საქონელი შეიძლება ძალზე ბლომად იყოს წარმოებულნი; იგი შეიძლება ისე ჭარბად მოიპოვებოდეს ბაზარზე, რომ არ ანაზღაურებდეს მასზე დახარჯულ კაპიტალს, მაგრამ ამას ადგილი ვერ ექნება ყველა საქონლის შესახებ. პურის მოთხოვნა შემოფარგლულია მჭამელთა რიცხვით, რომლებმაც იგი უნდა მოიხმარონ, ფეხსაცმელის და სერთუკების მოთხოვნა იმ პირთა რიცხვით, რომლებმაც ისინი უნდა ატარონ. მართალია, საზოგადოებას ან საზოგადოების ნაწილს შეუძლია ჰქონდეს იმდენი პური და იმდენი ქუდი და ფეხსაცმელი, რამდენიც ძალუძს ან სურს მოიხმაროს; მაგრამ ეგევე არ შეიძლება ითქვას ყოველი პროდუქტის შესახებ, რომელსაც ბუნება ან ხელოვნება აწარმოებს, ზოგნი მეტ ღვინოს მოიხმარებდნენ, მისი მოპოების შესაძლებლობა რომ ჰქონდეთ. სხვები, რომელთაც ღვინო საკმაოდ აქვთ, ისურვებდნენ თავიანთი ავეჯეულობის რაოდენობის გადიდებას ან მისი ხარისხის გაუმჯობესებას. სხვები კიდევ ისურვებდნენ იქნებ თავიანთი პარკების გამშვენიერებას ან თავიანთი სახლების გაფართოებას. ყველა ამის ან რაიმე მის მსგავსის გაკეთების სურვილი ყველა ადამიანის გულშია ჩანერგილი; ამისათვის მხოლოდ სახსარი, და ამ სახსრის მოცემა მხოლოდ წარმოების გადიდებას შეუძლია. თუ მე მექნებოდა ჩემს განკარგულებაში საზრდო და სხვა საარსებო საგნები, არ გამიჭირდებოდა მუშების პოვნა, რომლებიც დამიმზადებდნენ ჩემთვის ყველაზე უფრო სასარგებლო ან სასურველ საგნებს.

ეს გადიდებული წარმოება და იქიდან გამომდინარე მოთხოვნა, რომელსაც იგი იწვევს, დასწევს დაბლა მოგებას თუ არ დასწევს, დამოკიდებულია მხოლოდ და მხოლოდ ხელფასის ზრდაზე; და ხელფასის აწევა, მოკლე პერიოდის გამორიცხვით, მუშის სარჩოს და სხვა საარსებო საგნების წარმოების სიაღველეზეა დამოკიდებული. მე ვამბობ, მოკლე პერიოდის გამორიცხვით მეთქი, იმიტომ რომ არც ერთი დებულება არაა ისე კარგად დასაბუთებული, როგორც ეს: რომ მუშების მიწოდება ყოველთვის, ბოლოს და ბოლოს, შეფარდებული იქნება მათი შენახვის საშუალებებთან.

არის მხოლოდ ერთი შემთხვევა, და ისიც დროებითი, როდესაც კაპიტალის დაგროვება, საზრდოს დაბალი ფასის არსებობისას, შეიძლება დაკავშირებული იყოს მოგების დაწვევასთან. ეს მოხდებოდა ხოლმე მაშინ, როდესაც მუშების შესანახი ფონდები გაცილებით უფრო სწრაფად იზრდება, ვიდრე მოსახლეობა: ამ შემთხვევაში ხელფასი იქნება მაღალი, ხოლო მოგება — დაბალი. ყოველი ადამიანი თუ ხელს აიღებდა ფუფუნების საგნებზე და მხოლოდ კაპიტალის დაგროვებაზე, შესაძლებელია საარსებო საგნების ისე დიდი რაოდენობა ყოფილიყო წარმოებული, რომ იგი დაუყონებლივ ვერ უპოებდა მომხმარებლებს. ეს პროდუქტები, სხვებზე, რიცხვით ესოდენ შეზღუდული, უეჭველია, ყველგან ჭარბად იქნებოდა, და ამის გამო არც მოთხოვნა იქნებოდა მათი დამატებითი რაოდენობის მიმართ და არც მოგებას მოიტიანდა დამატებითი კაპიტალის გამოყენება. თუ ადამიანები მოხმარებას შეწყვეტდნენ, შეწყვეტდნენ წარმოებას. ეს გამონაკლისი არ სპობს საზოგადო წესს. ძნელად საფიქრებელია, რომ ისეთ ქვეყანაში, როგორც, მაგალითად, ინგლისია, არსებობდეს მიდრეკილება, რომ ქვეყნის მთელი კაპიტალი და შრომა მარტოდენ საარსებო საგნების წარმოებაზე იყოს მოხმარებული.

თუ ვაჭრები კაპიტალს საგარეო ვაჭრობაში ან სატრანსპორტო ვაჭრობაში ათავსებენ, ისინი ამას სჩადიან არა აუცილებლობის გამო, არამედ მოქმედებენ თავისუფალი ქცევის საფუძველზე; მოქმედებენ ასე იმიტომ, რომ მოგება იმ ვაჭრობაში ცოტათი უფრო მაღალია, ვიდრე შინაურ ვაჭრობაში.

აღამ სმიტს სისწორით აქვს აღნიშნული, რომ „რომ საზრდოს მოთხოვნილება ყოველი ადამიანისათვის შემოფარგლულია ადამიანის სტომაქის შეზღუდული ტევადობით, მაგრამ კომფორტისა და სახლის მონყობილობისა, ეტლებისა და საოჯახო ავეჯეულობის მოთხოვნილებას, როგორც ეტყობა, არავითარი საზღვარი ან გარკვეული ზღუდე არ უდევს“. მაშასადამე, აუცილებლად არის ბუნების მიერ შეზღუდული კაპიტალის ის რაოდენობა, რომელიც ამა თუ იმ მომენტში შეიძლება მოგებით იქნეს გამოყენებული მინათმოქმედებაში; მაგრამ ბუნებას არავითარი საზღვარი არა აქვს დადებული სიდიდისათვის, რომელიც, „კომფორტისა და მორთულობის“ საგნების წარმოებისათვის შეიძლება გამოყენებულ იქნეს. იმ საამო საგანთა მაქსიმალური რაოდენობის მოპოება,

აი, მიზანი, რომელიც თვალწინ აქვთ ადამიანთ, და მხოლოდ იმიტომ, რომ ეს მიზანი უკეთ მიიღწევა საგარეო ვაჭრობის ან სატრანსპორტო ვაჭრობის გზით, ისინი რჩევობენ უფრო ამ ვაჭრობაში მოაქციონ თავიანთი კაპიტალი, ვიდრე გაიღონ იგი მოთხოვნილი პროდუქტების ან მათი სუროგატების საწარმოებლად ქვეყნის შიგნით. მაგრამ თუ რაიმე განსაკუთრებულმა გარემოებამ ხელი შეგვიშალა დავაბანდოთ კაპიტალი საგარეო ან სატრანსპორტო ვაჭრობაში, ჩვენ მას გამოვიყენებთ, თუმცა ნაკლები სარგებლობით, ქვეყნის შიგნით. და რადგან „კომფორტისა, სახლის მონყობილობისა, მორთულობისა, ეტლებისა და საოჯახო ავეჯეულობის მოთხოვნილება“ უსაზღვრო არის, ამიტომ იმ კაპიტალის რაოდენობასაც, რომელიც შეიძლება მათ საწარმოებლად იქნეს გამოყენებული, არ უდევს არავითარი ზღუდე გარდა იმისა, რაიც ზღუდავს ჩვენს უნარს იმ მუშათა შენახვისას, რომლებმაც ეს საგნები უნდა აწარმოონ.

მაგრამ ადამ სმიტი ლაპარაკობს სატრანსპორტო ვაჭრობაზე არა როგორც არჩევის საგანზე, არამედ როგორც აუცილებლობის საგანზე, თითქო კაპიტალი თუ იგი მასში არ იქნებოდა მოთავსებული, უმოქმედო დარჩებოდა, თითქო კაპიტალი, შინაურ ვაჭრობაში მოთავსებული, ამ უკანასკნელის არხებში ვერ დაეტეოდა და გადმოხეთქავდა, თუ იგი განსაზღვრული სიდიდით არ იქნებოდა ზღვარდადებული. სმიტი ამბობს: „როდესაც რომელიმე ქვეყნის კაპიტალი იმ ზომამდე გაიზარდა, რომ იგი აღარ შეიძლება მთლად გამოყენებულ იქნეს მოხმარების საგნების საწარმოებლად და იმ ცალკეული ქვეყნის პროდუქტიული შრომის შესანახად, მაშინ ამ კაპიტალის გარადამეტი თავისთავად გადაეშევა სატრანსპორტო ვაჭრობაში დეკ გამოიყენება იმისათვის, რომ იგივე სამსახური შეასრულოს სხვა ქვეყნებისათვის“.

„დაახლოებით 96 000 კასრ თამბაქოს ვყიდულობთ ყოველწლიურად ბრიტანეთის სამრეწველო გარდამეტი პროდუქტის ერთი ნაწილით. მაგრამ დიდი ბრიტანეთის მოთხოვნა საწარმოებს, იქნებ, არაუმეტეს 14 000-ისა. მაშასადამე, თუ დანარჩენი 82 000 ვერ გაიგზავნებოდა საზღვარგარეთ და არ გაიცვლებოდა სხვა რამეზე, რის მიმართ ქვეყნის შიგნით მეტი მოთხოვნა არსებობს, იმ შემთხვევაში თამბაქოს იმპორტი ხელად შესწყდებოდა და მასთან ერთად შესწყდებოდა პროდუქტიული შრომა დიდი ბრიტანეთის მცხოვრებთა, რომელნიც ამჟამად იმ საქონელთა წარმოებაში მოსაქმეობენ, რითაც ჩვენ ყოველწლიურად იმ 82 000 კასრ თამბაქოს

ვყიდულობთ". მაგრამ განა დიდი ბრიტანეთის პროდუქტიული შრომის ეს ნაწილი ვერ გამოიყენებოდა რომელიმე სხვა სახის საქონლის დასამზადებლად, რითაც შეიძლებოდა ქვეყნისათვის უფრო საჭირო რამ გვეყიდა? და თუ ეს შეუძლებელი იქნებოდა, განა ჩვენ ვერ შევსძლებდით ამ პროდუქტიული შრომის გამოყენებას, თუნდაც ნაკლები სარგებლობით, იმ პროდუქტების საწარმოებლად შინ, რომლების მიმართ აქ მოთხოვნა არსებობს, ან, ყოველ შემთხვევაში, მათი სუროგატების საწარმოებლად? თუ ჩვენ ხავერდი გვესაჭიროებოდა, განა არ შეგვეძლო გვეცადნა თვითონ დაგვეყიდა ხავერდის წარმოება? ხოლო თუ ჩვენ ეს მოგვიხერხდებოდა, განა არ შეგვეძლო გვეწარმოებია მეტი მაუდი ან რაიმე სხვა, ჩვენთვის სასურველი საგანი?

ჩვენ ვამზადებთ საქონელს და მით ვყიდულობთ პროდუქტებს საზღვარგარეთ, იმიტომ რომ ამ გზით ჩვენ ასეთი პროდუქტების მეტი რაოდენობა შეგვიძლია მივიღოთ, ვიდრე მივიღებდით, შინ რომ დაგვემზადებია. ნაგვართვით ეს ვაჭრობა, და ჩვენ მაშინვე თვითონ დავინყებთ ასეთი პროდუქტების წარმოებას. მაგრამ ადამ სმიტის აღნიშნული აზრი ეწინააღმდეგება მის ზოგად შეხედულებას ამ საგანზე. „თუ უცხო ქვეყანას შეუძლია განსაზღვრული საქონელი მოგვანოდოს უფრო იაფად, ვიდრე თვითონ ჩვენ შეგვიძლია იგი ვაწარმოოთ, იმ შემთხვევაში უმჯობესია ვიყიდოთ იგი ჩვენი საკუთარი მრეწველობის პროდუქტის ნაწილით, მრეწველობის, რომელიც იმგვარად მოსაქმეობს, რომ ჩვენ მასში განსაზღვრული უპირატესობა გვაქვს. ქვეყნის საერთო სამრეწველო საქმიანობა, რაც ყოველთვის შეფარდებულია კაპიტალთან, რომელსაც იგი მოძრაობაში მოყავს, ამის გამო სრულიად არ შემცირდება, მან მხოლოდ უნდა გამონახოს გზა, რომლითაც ეს კაპიტალი უდიდეს ხელსაყრელად შეიძლება იქნეს გამოყენებული“.

შემდეგ: „ამიტომ ისინი, ვისაც საზრდოს იმაზე მეტი რაოდენობა აქვს, რაც თვითონ მათ შეუძლიათ მოიხმარონ, ყოველთვის მზად არიან მისი გარდამეტი ანუ, რაც იგივეა, მისი ფასი გასცვალონ სამაგიეროზე ამ სხვა საგანთა სახით. ის, რაც აღნიშნული ზღვარდადებული მოთხოვნილების დაკმაყოფილების შემდეგ რჩება, იხარჯება იმ მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლად, რომელთა სავსებით დაკმაყოფილება შეუძლებელი არის და რომელთაც საზოგადოდ, როგორც სჩანს, არ უდევთ საზღვარი. ღარიბნი, რათა საზრდო მოიპოვონ, წლებზე ფეხს იდგამენ მდიდრების

იმ სურვილთა დასაკმაყოფილებლად, და რათა ეს საზრდო ნამდვილად მოიპოვონ, ისინი ერთმანეთს მეტოქეობას უწევენ შრომის სიიაფისა და სრულყოფის მხრივ. მშრომელთა რიცხვი მატულობს საზრდოს ზრდასთან ერთად ანუ მიწის გაუმჯობესებისა და დამუშავების განვითარებასთან ერთად; და რადგან მათი მოსაქმეობის თვით ბუნება შესაძლებელს ხდის შრომის უალრესად დანაწილებას, იმ მასალის რაოდენობას, რომლის დამუშავება მათ შეუძლიათ, იზრდება უფრო დიდი პროპორციით, ვიდრე რიცხვი თვით მშრომელთა. აქედან წარმოსდგება მოთხოვნა ყოველგვარი მასალისა, რომლის გამოყენებაც კი შეუძლია ადამიანის გამომგონებლობას, სასარგებლო მიზნით თუ მორთულობისათვის, ტანსაცმელისათვის, სახლის მოწყობილობისათვის თუ ავეჯეულობისათვის, მოთხოვნა მიწის წიაღის მადნეულის და მინერალებისა, ძვირფასი ლითონების და ძვირფასი ქვებისა".

ყველა ზემონათქვამიდან გამომდინარეობს, რომ არავითარი ზღვარი არ უდევს მოთხოვნას, მაშასადამე, ზღვარი არ უდევს კაპიტალის გამოყენებასაც, ვიდრე კაპიტალს მოგება მოაქვს, და რომ, რაოდენ უზვადაც მოეპოებოდეს კაპიტალი, მოგების დაწვეისათვის არ არსებობს სხვა მიზეზი, გარდა ხელფასის აწვეისა. ამას შეიძლება დაემატოს, რომ ხელფასის აწვეის ერთადერთ. ნამდვილ და მუდმივ მიზეზს შეადგენს მზარდი სიძნელე საზრდოს და სხვა საარსებო საგნების მოპოებისა მუშების მზარდი რიცხვისათვის.

აღამ სმიტმა სწორად აღნიშნა, რომ უალრესად ძნელია კაპიტალის მოგების ნორმის განსაზღვრა. „მოგება ისე მერყევია, რომ ძნელია მისი საშუალო ნორმის განსაზღვრა მრეწველობის ცალკეული დარგისთვისაც კი, მით უფრო მთელი მრეწველობისთვის საზოგადოდ. და სრულიად შეუძლებელია შევადგინოთ რაოდენადმე სწორი წარმოდგენა იმაზე, თუ როგორი იყო იგი წინათ ან უფრო შორეულ ხანაში“, მაგრამ რადგან ცხადია, რომ ფულით სარგებლობისათვის მით უფრო მეტის გაკეთება შეიძლება ამ ფულით, ამიტომ იგი ფიქრობს, რომ „სარგებლის საბაზრო ნორმა ჩვენ ერთგვარ წარმოდგენას შეგვადგენინებს მოგების ნორმაზე, და სარგებლის განვითარების ისტორია მოგვცემს წარმოდგენას მოგების განვითარების შესახებ“. უეჭველია, ჩვენ რომ გვექონდეს ცნობები სარგებლის ზუსტი საბაზრო ნორმის შესახებ დროის ხანგრძლივი პერიოდისთვის, ხელთ გვექნებოდა საკმაოდ სწორი საზომი მოგების განვითარების განსასაზღვრავად.

მაგრამ ყველა ქვეყანაში მთავრობა, რომელიც ყალბი პოლიტიკური შეხედულებით ხელმძღვანელობდა, ერეოდა ამ პროცესში. იგი ხელს უშლიდა სარგებლის სამართლიანი და თავისუფალი საბაზრო ნორმის დამყარებას, ადებდა რა მძიმე და გამანადგურებელ ჯარიმებს ყველას, ვინც კანონით დაწესებულზე უფრო მარალ სარგებელს იღებდა. ყველა ქვეყანაში ასეთ კანონებს, ალბათ, გვერდს უხვევდნენ, მაგრამ ისტორია ცოტა ცნობას იძლევა ამ საგნის შესახებ. ჩანანერებში, რომლებიც დაცულა, აღნიშნულია უფრო კანონიერი და მტკიცე სარგებელი, ვიდრე მისი საბაზრო ნორმა. ახლანდელი ომის განმავლობაში ხაზინისა და საზღვაო უწყების ბილეთების სადისკონტო ნორმა ხშირად ისე მაღალი იყო, რომ მათი მყიდველი 7%-ს, 8%-ს და მეტსაც იღებდნენ სარგებლად მათ მიერ გაცემულ ფულში. მთავრობის მიერ არებულ სესხთა სარგებელი 6%-ს აღემატებოდა, ხოლო კერძო პირები ხშირად იძულებული იყვნენ, არაპირდაპირი გზით სესხში 10%-ზე მეტი გადაეხადათ სარგებლად. და მიუხედავად ამისა, მთელი ამ პერიოდის განმავლობაში სარგებელი კანონიერი მორმა შეადგენდა უცვლელად 5%-ს. ამრიგად, ჩვენ მცირე ანგარიშში შეგვიძლია გავუწიოთ იმას, რაც, ინფორმაციით, კანონიერ და მტკიცე სარგებელს შეადგენს, რადგან ვხედავთ, რომ იგი ასე მნიშვნელოვნად შეიძლება განსხვავდებოდეს საბაზრო ნორმისაგან. ადამ სმიტი გვაცნობებს, რომ სარგებლის კანონიერი ნორმა პენრი VIII მეფობის 37-ე წლიდან დაწყებული იაკობ I მეფობის 21-ე წლამდე 10%-ს შეადგენდა. მალე რესტავრაციის შემდეგ იგი დაწულ იქნა 6%-ზე და ანას მეფობის მე-12 წლის კანონით — 5 %-ზე. სმიტი ფიქრობს, რომ სარგებლის კანონიერი ნორმა საბაზროს მიჰყვებოდა, და არა პირიქით. ამერიკის ომამდე ინგლისის მთავრობა სესხს იღებდა 3%-ად, ხოლო კრედიტუნარიანი კერძო პირები, როგორც დედაქალაქში, ისე სამეფო ბევრ სხვა ადგილას, ფულს სესხულობდნენ 4 და 4 1/2C % -ად.

თუმცა სარგებლის ნორმა, საბოლოოდ და ხანგრძლივად, მოგების ნორმით განისაზღვრება, მაგრამ დროებით ცვლილებებს იგი სხვა მიზეზითაც განიცდის. ფულის რაოდენობისა და ღირებულების ყოველ რყევასას, ბუნებრივია, იცვლება საქონელთა ფასებიც. როგორც ჩვენ უკვე დავანახვეთ მკითხველს, ეს ფასები იცვლება აგრეთვე მინოდებისა და მოთხოვნის შეფარდების ცვლილების გამო, თუნდაც რომ არ გადიდებულიყოს წარმოების არც სიადვილე და არც სიძნელე.

როდესაც საქონელთა საბაზრო ფასები დაბლა იწვევს უხვი აწევის გამო, ფაბრიკანტს, რასაკვირველია, უგროვდება უჩვეულო რაოდენობა მზა საქონლისა, ვინაიდან მას არ სურს იგი ძალიან დაწეულ ფასებში გაჰყიდოს. და აი, რათა შესძლოს თავის მიმდინარე გადასახდელთა გასტუმრება, რომლებსაც წინათ ჩვეულებრივად საქონლის გაყიდვით ფარავდა, იგი მიმართავს კრედიტს, და იძულებულია ხშირად სარგებლის მარალინორმაგადაიხადოს. მაგრამ ეს მოვლენა მოკლეს ხანგრძლივობისა, ვინაიდან ან ფაბრიკანტის მოლოდინი საფუძვლიანი იყო და საბაზრო ფასი ისევ აიწვეს ანდა იგი რწმუნდება, რომ ადგილი აქვს მოთხოვნის შემცირებას ხანგრძლივი დროით, და იგი ხელს იღებს ვაჭრობის საქმეთა ახალი მსვლელობის წინააღმდეგ ბრძოლაზე. მაშინ ფასები დაიწვეს და ფული და მოგება ისევ მოიპოვებს თავის ნამდვილ ღირებულებას. თუ, ახალი სამადნის აღმოჩენის გამო, ბანკების ბოროტქმედობისა ან რაიმე სხვა მიზეზის გამო ფულის რაოდენობა მნიშვნელოვნად გადიდდა, ამის საბოლოო შედეგი ის იქნება, რომ საქონელთა ფასები აიწვეს ფულის გადიდებულ რაოდენობის პროპორციულად. მაგრამ ვიდრე ეს მოხდებოდა, ალბათ გაივლის ყოველთვის განსაზღვრული დრო, რომლის განმავლობაში ერთგვარ ზემოქმედებას განიცდის სარგებლის ნორმა.

სახელმწიფო ფასიანი ქაღალდების კურსი არაა მტკიცე საზომი სარგებლის ნორმის განსასაზღვრავად. ომის დროს საფონდო ბაზარი ისე ძალიან დატვირთულია მთავრობის განუწყვეტელი სესხით, რომ ფასიანი ქაღალდების კურსი ვერ ასწრებს თავის სათანადო დონეზე დამყარებას, ვიდრე ახალი საფინანსო ოპერაციის გატარებას შეუდგებოდნენ; ანდა მასზე გავლენას ახდენს წინათგაძნობა მოსალოდნელ პოლიტიკურ მოვლენათა შესახებ. მშვიდობიანობის პერიოდში, პირიქით, საამორტიზაციო ფონდის მოქმედება, განსაზღვრული კლასის ადამიანთა უნდომლობა — შესცვალონ თავიანთი ქონების გამოყენების წესი, ხელი აიღონ ძველ წესზე, რომელიც მათ ძალიან საიმედოდ მიაჩნიათ და რომლის დროსაც ისინი ფრიად რეგულარულად იღებენ თავიანთ დივიდენდებს, ყველა ეს იწვევს ფასიანი ქაღალდების კურსის აწევას და მაშასადამე, საბაზრო ნორმაზე დაბლა სწევს ამ ობლიგაციების სარგებლის ნორმას. გარდა ამისა, უნდა აღინიშნოს, რომ მთავრობა სარგებლის ფრიად სხვადასხვა ნორმას იხდის სხვადასხვა ობლიგაციებში. მაშინ როდესაც 100 გირვ. სტერლინგის კაპიტალი 5-პროცენტთან ქაღალდებში 95

გირვ. სტერლინგად იყიდება, ხაზინის ბილეთი 100 გირვ. სტერლინგისა ზოგჯერ იყიდება 100 გირვ. სტერლინგად, თუმცა ხაზინის ბილეთის 4 გირვ. სტერლინგსა 11 შილინგსა და 3 პენსზე მეტი სარგებელი არ მოაქვს ნელინადში. ამრიგად, ერთი ქალაღი, აღნიშნული ფასების არსებობისას, მყიდველს აძლევს 5 1/4 %-ზე მეტ სარგებლს, ხოლო მეორე — 4 %-ზე ცოტათი მეტს. საქმე იმაშია, რომ ხაზინის ბილეთების განსაზღვრული რაოდენობა, როგორც ფულის საიმედო და ადვილსარეალიზაციო მოთავსება, წარმოადგენს ბანკირების მოთხოვნის საგანს; თუ მათი რაოდენობა ამ მოთხოვნას მნიშვნელოვნად გადააჭარბებდა, ხაზინის ბილეთებიც ისევე ღირებულებადაცემული იქნებოდა, როგორც 5 %-იანი სახელმწიფო ქალაღი, რომელიც ნელინადში 3%-ს იძლევა, ყოველთვის პროპორციულად უფრო დიდ ფასში გაიყიდება, ვიდრე 5-პროცენტისანი ქალაღი, იმიტომ რომ კაპიტალური ვალი ორივე ქარაღით მხოლოდ al pari შეიძლება გადახდილ იქნეს, ე.ი. 100 გირვ. სტერლინგი ფულად 100 გირვ. სტერლინგისთვის ქალაღში. სარგებლის საბაზრო ნორმა შესაძლებელია 4%-მდე დაეცეს და მთავრობა მაშინ al pari გადაუხდის ვალს 5%-იანი ქალაღის მქონებელს, უკეთეს ეს უკანასკნელი არ დათანხმდა აილოს 4% ან 5% რაოდენადმე ნაკლები ნორმა სარგებლისა; 3%-იანი ქალაღის მქონებელთან ამგვარადვე ვალის გასწორება ხელსაყრელი არ იქნება მთავრობისთვის, სანამ 3%-ზე დაბლა არ დაინეეს სარგებლის წლიური საბაზრო ნორმა. ეროვნული ვალის სარგებლის გადასახდელად ნელინადში ოთხჯერ ამოიღება ვეება თანხები მიმოქცევიდან რამდენიმე დღით. მაგრამ რადაგან ფულის ეს მოთხოვნა დროებითია, იგი იშვიათად მოქმედებს ფასებზე; ამ მოთხოვნას საერთოდ დაკმაყოფილება ეძლევა სარგებლის უფრო მაღალი ნორმის გადახდის გზით⁴⁹.

* * *

საქდსპოტტო პრემიები და იმპოტტის აკტალუა

პურის საქდსპოტტო პრემიას ტენდენცია აქვს დასწიოს პურის ფასი საზღვარგარეთელი მომხმარებლისათვის, მაგრამ მას არა აქვს მუდმივი ზემოქმედება პურის შინა-საბაზრო ფასზე.

ვთქვათ, პურის ფასი, რათა კაპიტალის საერთო ჩვეულებრივ მოგებას იძლეოდეს, უნდა შეადგენდეს ინგლისში 4 გირვ. სტერლინგს კვარტერისათვის. ამ შემთხვევაში პური ვერ გაიზიდებოდა ისეთ ქვეყნებში, სადაც იგი გაიყიდებოდა 3 გირვ. სტერლინგად და 15 შილინგად კვარტერი. მაგრამ თუ ექსპორტისათვის კვარტერზე 10 შილინგი პრემია გაციემოდა, მაშინ შესაძლებელი იქნებოდა საგარეო ბაზარზე პურის გაყიდვა 3 გირვ. სტერლინგად და 10 შილინგად და მაშასადამე პურის მწარმოებელი ერთნაირ მოგებას მიიღებდა, გაჰყიდდა იგი პურს საგარეო ბაზარზე 3 გირვ. სტერლ. და 10 შილინგად, თუ შინაურ ბაზარზე 4 გირვ. სტერლინგად.

ამრიგად, პრემია, რომელიც ბრიტანეთის პურის ფასს უცხო ქვეყანაში დასწევდა იმ ქვეყნის პურის წარმოების ხარჯებზე დაბლა, რასაკვირველია, მოთხოვნას ბრიტანეთის პურის მიმართ გაადიდებდა და ადგილობრივი პურის მოთხოვნას შემამცირებდა. ბრიტანეთის პურის მოთხოვნის გაფართოება უთუოდ ასწევდა დროებით შინაურ ბაზარზე მის ფასს და ხელს შეუშლიდა მთელი ამ ხნის განმავლობაში მისი ფასის ისე დაწევას საგარეო ბაზარზე, როგორც პრემიას აქვს ტენდენცია ეს გამოიწვიოს. მაგრამ ის მიზეზები, რომლებიც ამგვარად იმოქმედებდა პურის საბაზრო ფასზე ინგლისში, არავითარ გავლენას არ იქონიებდა მის ბუნებრივ ფასზე ანუ მისი წარმოების ნამდვილ ხარჯებზე. პურის საწარმოებლად მეტი კაპიტალი ან მეტი შრომა არ იქნებოდა საჭირო. მაშასადამე, თუ ფერმერის კაპიტალის მოგება მანამდე სხვა მრეწველთა კაპიტალის მოგებას უდრიდა, ფასის აწევის შემდეგ იმ დონეზე გაცილებით მაღლა იქნებოდა. ადიდებს რა ფერმერის კაპიტალის მოგებას, პრემია სტიმულს აძლევს მინათმოქმედების განვითარებას და ამიტომ ადგილი ექნება კაპიტალის ამოღებას მრეწველობიდან და მის გადატანას მინათმოქმედებაში, სანამ დაკმაყოფილებული არ იქნება გადიდებული მოთხოვნა საგარეო ბაზრისათვის; მაშინ კი შინაურ ბაზარზე ისევ დამყარდება პურის ბუნებრივი

და აუცილებელი ფასი, და მოგება დაუბრუნდება თავის ჯეროვან და ჩვეულებრივ დონეს, მარცვლეულის გადიდებული მიწოდება თავის ზემოქმედებას იქონიებს საგარეო ბაზარზე: იგი დასწევს აგრეთვე ფასს იმ ქვეყანაში, სადაც ეს მარცვლეული შეიზიდება და ამიტომ ექსპორტერის მოგებასაც დასწევს ისეთ დაბალ ნორმამდე, რომლის დროსაც კიდევლა შესაძლებელია მისთვის ვაჭრობის წარმოება.

ამრიგად, პურის საექსპორტო პრემიის საბოლოო შედეგს წარმოადგენს არა პურის ფასის აწევა ან დაწევა შინაურ ბაზარზე, არამედ მისი ფასის დაწევა საზღვარგარეთელი მომხმარებლისათვის; ამასთან ფასმა შეიძლება დაინიოს პრემიის მთელი თანხით, თუ პურის ფასი წინათ საგარეო ბაზარზე არ იყო უფრო დაბალი, ვიდრე შინაურზე და ნაკლები ზომით, თუ პურის ფასი შინაურ ბაზარზე უფრო მაღალი იყო, ვიდრე საგარეო ბაზარზე.

ერთმა მწერალმა „Edinburg reviu“-ში მოთავსებულ სტატიაში პურის საექსპორტო პრემიების შესახებ, ნათლად დაგვიხატა, თუ რა გავლენა აქვს ამ პრემიებს მოთხოვნაზე ქვეყნის შიგნით და საზღვარგარეთ. მან აგრეთვე სისწორით აღნიშნა, რომ ეს პრემიები უთუოდ უწყობს ხელს მიწათმოქმედების განვითარებას ექსპორტის მანარმოებელ ქვეყანაში; მაგრამ მას, როგორც ეტყობა შეთვისებული აქვს ის ჩვეულებრივი ყალბი შეხედულება, რამაც შეცდომაში შეიყვანა დოქტორი სმიტი და, როგორც მე მგონია, აგრეთვე ბევრი სხვა მწერალი, რომელნიც ამ საგანს იკვლევდნენ. მისი აზრით, პურის ფასი, რადგან იგი ხელფასს აწესრიგებს, ამიტომ აწესრიგებს ყველა საქონლის ფასსაც. იგი ამბობს, რომ პრემია „მით რომ ფერმერების მოგებას მაღლა სწევს, სტიმულს აძლევს მიწათმოქმედების განვითარებას, ადიდებს რა პურის ფასს შინაური მომხმარებლებისათვის, დროებით ამცირებს მათ მსყიდველობის ძალას ამ აუცილებელი საარსებო საგნის მიმართ და ამგვარად, ასუსტებს მათ რეგულარულ სიმდიდრეს. მაგრამ ცხადი არის, რომ ეს უკანასკნელი მოქმედება შეიძლება მხოლოდ დროებითი იყოს; მშრომელი მომხმარებლების ხელფასი უკვე წინათ იყო განსაზღვრული კონკურენციის გზით, და იგივე მიზეზი აღადგენს ძველ ნორმას, ვინაიდან იგი გაადიდებს შრომის ფულად ფასს და, მისი საშუალებით, ყველა სხვა საქონელთა ფასებს პურის ფასის შესაბამისად. მაშასადამე, საექსპორტო პრემია, ბოლოს და ბოლოს, პურის ფულად ფასს ასწევს შინაურ ბაზარზე, მაგრამ არა პირდაპირი გზით, არა-

მედ საგარეო ბაზრის გაფართოებული მოთხოვნისა და მის შემდგომად თვით ქვეყნის შიგნით ნამდვილი ფასის აწევის საშუალებით, და ფულადი ფასის ეს აწევა, როდესაც იგი სხვა პროდუქტებზეც გავრცელდება, რასაკვირველია, მტკიცე ხდება".

მაგრამ თუ შეეძელი დამენახებია, რომ შრომის ფულადი ხელფასის აწევა არ ადიდება საქონელთა ფასს, არამედ რომ ასეთი აწევა ყოველთვის მოგებაზე ახდენს გავლენას, აქედან ის გამომდინარეობს, რომ პრემიის შედეგად არ აინეცს საქონელთა ფასები.

პურის ფასის დროებითი აწევა, რომელიც საზღვარგარეთის მოთხოვნის გადიდებითაა გამოწვეული, არავითარ შემოქმედებას არ იქონიებს ფულად ხელფასზე. პურის ფასის აწევას იწვევს კონკურენცია მისი იმ რაოდენობისათვის, რომელიც წინათ მხოლოდ და მხოლოდ შინაური ბაზრისათვის იყო დანიშნული. მოგების ზრდა და დამატებით კაპიტალს მიიზიდავს მინათმოქმედებაში, და ამის შედეგად მინოდება გადიდდება. მაგრამ, სანამ ეს არ მომხდარა, მაღალი ფასი აბსოლუტურად აუცილებელია, რათა მოხმარება შეეფარდებოდეს მინოდებას, რასაც ხელფასის აწევა დააბრკოლებდა. პურის ფასის აწევა პურის ნაკლებობის შედეგი არის და წარმოადგენს საშუალებას, რომლითაც ხდება შინაური მყიდველების მოთხოვნის შემცირება. ხელფასი რომ აწეულიყო, გადიდებოდა კონკურენცია და ისევე აუცილებელი გახდებოდა პურის ფასის აწევა. აქამომდე, პრემიის მოქმედების გარკვევისას, ჩვენ მიერ ნაგულისხმევი იყო, რომ ადგილი არა აქვს არაფერ ისეთ რამეს, რამაც უნდა გაადიდოს პურის ბუნებრივი ფასი, რომლითაც, ბოლოს და ბოლოს, განისაზღვრება მისი საბაზრო ფასი; არც ერთხელ არ გვიგულისხმია, რომ პროდუქტის მოცემული რაოდენობის მისაღებად შრომის რაიმე დამატებითი რაოდენობის დახარჯვაა საჭირო მიქათმოქმედებაში; პურის ბუნებრივი ფასის აწევა კი მხოლოდ ამ უკანასკნელ გარემოებას შეუძლია გამოიწვიოს. თუ მაუდის ბუნებრივი ფასი იარღზე 20 შილინგს შეადგენდა, საზღვარგარეთის მოთხოვნის გაფართოებას შეეძლო მისი ფასი გაედიდებია 25 შილინგამდე ან მეტადაც, მაგრამ მაუდის მწარმოებლის მიერ მიღებული მოგება აუცილებლად მიიზიდავდა კაპიტალს მაუდის წარმოებაში, და, თუნდაც რომ მოთხოვნა გაორკეცებულიყო, გასამკეცებელიყო ან გაოთხკეცებელიყო, მაუდის საჭირო რაოდენობა ბოლოს და ბოლოს მაინც იქნებოდა მიღებული და, მაშასადამე, მაუდის ფასი ისევ დაინეც-

და მისი ბუნებრივი ფასის დონემდე, — 20 შილინგამდე იარდისათვის. ასეა პურის მიქოდების შესახებაც; თუნდაც რომ ჩვენ 200 000, 300 000 ან 800 000 კვარტერი გაგვეზიდა წლიურად, მაინც პური, ბოლოს და ბოლოს, წარმოებული იქნებოდა მის ბუნებრივ ფასში, რომელიც არასოდეს არ იცვლება, თუ შრომის განსხვავებული რაოდენობა არ გახდა საჭირო მის სანარმოებლად.

იქნებ, ადამ სმიტის ჭეშმარიტად სახელოვანი ნაწარმოების არც ერთი ნაწილი არ იძლეოდა იმდენი სანიანალმდეგო შენიშვნის საბაბს, რამდენსაც იძლევა თავი პრემიების შესახებ. უპირველეს ყოვლისა, სმიტი ლაპარაკობს პურზე, როგორც ისეთ პროდუქტებზე, რომლის წარმოება არ შეიძლება გადიდდეს საექსპორტო პრემიის გამო; იგი ყოველთვის იმას გულისხმობს, რომ პრემია მოქმედებს მხოლოდ პურის უკვე წარმოებულ რაოდენობაზე და არ ჰქმნის სტიმულს შემდგომი წარმოებისათვის. „სიუხვის წლებში“, — ამბობს იგი, — „პრემია, რადგან იგი პურის არაჩვეულებრივ ექსპორტს იწვევს, მის ფასს აუცილებლად უფრო მაღალ დონეზე აჩერებს შინაურ ბაზარზე, ვიდრე იგი იქნებოდა საგანთა ბუნებრივი მსვლელობისას. თუმცა ნაკლებობის წლებში პრემიის გაცემა ხშირად შეწყვეტილი არის, მაგრამ ის დიდი ექსპორტი, რომელსაც პრემია იწვევს სიუხვის წლებში, მეტნაკლებ ხელს უშლის იმას, რომ პურის სიუხვემ ერთ წელში დაფაროს მისი ნაკლებობა მეორე წელში. მაშასადამე, პრემიას, როგორც სიუხვის წლებში, აუცილებლად აქვს ტენდენცია იმ დონეზე მაღლა ასწიოს შინაურ ბაზარზე პურის ფულად ფასი, რომელზედაც იგი იქნებოდა სხვა პირობებში“.⁵⁰

ადამ სმიტი, როგორც ეტყობა, კარგად გრძნობდა, რომ მისი არგუმენტაციის სისწორე სავსებით ამ საკითხის გადაჭრაზე დამოკიდებული: „პურის ფულადი ფასის აწევა, რომელიც უფრო მომგებიანს ხდის ფერმერისთვის ამ პროდუქტის წარმოებას, ხომ არ მისცემდა აუცილებლად სტიმულს წარმოების გაფართოებას“.

„მე ვუპასუხებ, — ამბობს იგი, — რომ ეს მოხდებოდა მხოლოდ იმ შემთხვევაში, პრემიას რომ გამოეწვია პურის ნამდვილი ფასის აწევა ანუ შესაძლებლობა მიეცა ფერმერისათვის პურის იმავე რაოდენობით მუშების უფრო დიდი რიცხვი შეენახა ისევე უხვად, ზომიერად ან ნაკლებულად, როგორც სხვა მუშების შენახვა სწარმოებს საზოგადოდ მის ოლქში“.

მუშა რომ მარტო პურს მოიხმარებდეს და წილი, რომელსაც იგი იღებს, სულ უმცირესი იყოს, რაც კი აუცილებლად საჭიროა მის შესანახად, ჩვენ ერთგვარი საფუძველი გვექნებოდა გვეფიქრა, რომ მუშისთვის მიცემული რაოდენობა არავითარ პირობებში არ შეიძლება შემცირებულ იქნას. მაგრამ შრომის ფულადი ხელფასი ზოგჯერ სრულიად არ მატულობს და არასოდეს არ მატულობს პურის ფულადი ფასის მატების პროპორციულად, იმიტომ რომ პური, მართალია, მუშის მოხმარების მნიშვნელოვან ნაწილს შეადგენს, მაგრამ მაინც — ნაწილს მისი მოხმარებისა. თუ მისი ხელფასის ნახევარი პურზე იხარჯებოდა და მეორე ნახევარი — საპონზე, სანთელზე, სათბობზე, ჩაიზე, შაქარზე, ტანსაცმელზე და სხვ., ე.ი. ისეთ პროდუქტებზე, რომელთა ფასი, ჩვენი ნაგულისხმევის თანახმად, არ აწეულა, იმ შემთხვევაში, ცხადია, მუშის ხელფასი სავსებით ერთნაირი იქნება, იღებს 1 ბუშელ ხორბალს, როდესაც 16 შილინგია, თუ 2 ბუშელს, როდესაც ბუშელი ხორბლის ფასი 8 შილინგია, იღებს ფულად 24 შილინგს, თუ წინანდებურად 16 შილინგს. მისი ხელფასი გადიდებოდა მხოლოდ 50%-ით, თუმცა პურის ფასი 100%-ით გადიდა, მაშასადამე, საკმაო საფუძველი იქნებოდა მეტი კაპიტალის მისაზიდად მიწის დამუშავებაში, უკეთეს მოგება მრეწველობის სხვა დარგებში იმავე დონეზეა დარჩენილი. მაგრამ ხელფასის ასეთი აწევა აიძულებდა აგრეთვე ფაბრიკანტებს თავიანთი კაპიტალები ამოეღოთ სამრეწველო წარმოებიდან და მიწის დამუშავებაში გამოეყენებინათ, ვინაიდან იმ დროს როდესაც ფერმერი თავისი პროდუქტის ფასს 100%-ით ასწევდა და ხელფასს — მხოლოდ 50%-ით, ფაბრიკანტიც იძულებული იქნებოდა ხელფასი 50%-ით აენია, და წარმოების ხარჯის ამ გადიდებისათვის კი იგი არავითარ ანაზღაურებას არ მიიღებდა თავისი წანარმოების ფასის გადიდების სახით. ამის გამო კაპიტალი იწყებდა დენას მრეწველობიდან მიწათმოქმედებისაკენ, სანამ მიწოდბა პურის ფასს ისე დაბლა არ დასწევდა 8 შილინგამდე ბუშელისათვის და ხელფასს 16 შილინგანდე კვირაში; და ამ შემთხვევაში ფაბრიკანტიც იმავე მოგებას მიიღებდა, რასაც ფერმერი და კაპიტალის დარგიდან დარგში დენაც შესწყდებოდა. ასეთია სინამდვილეში ის გზა, რომლითაც მიმდინარეობს მიწათმოქმედების გაფართოება და რომლითაც დაკმაყოფილება ეძლევა ბაზრის გადიდებულ საჭიროებას. შრომის შესანახად დანიშნული ფონდი იზრდება და ხელფასს მატულობს. მუშის სასიამო მდგომარეობა იწვევს მასში დაქორწინებისადმი მისწრაფებას,

მოსახლეობა იზრდება და პურის მოთხოვნა მაღლა სწევს მის ფასს სხვა საგნებთან შედარებით, კაპიტალის მეტი მოგება მოაქვს მინათმოქმედებაში და იგი იწყებს დენას მინათმოქმედებისაკენ, სანამ მინოდება მოთხოვნას არ გაუთანასწორდება, როს შემდეგ ფასი ისევ დაბლა დაინევს და მინათმოქმედების და მრეწველობის მოგება გაუთანასწორდება ერთმანეთს.

დარჩება ხელფასი პურის ფასის ანევის შემდეგ სტაციონარული თუ იმატებს, ზომიერად ან მნიშვნელოვნად, ამას ამ საკითხისათვის არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს, იმიტომ რომ ხელფასს ფაბრიკანტიც ისევე იხდის, როგორც ფერმერი; მაშასადამე, პურის ფასის ანევა ერთსაც ისევე შეეხება, როგორც მეორეს. მაგრამ არა ერთნაირი ზეგავლენა აქვს ფასის ამ ანევას მათ მოგებაზე: ფერმერი თავის პროდუქტს უფრო მაღალ ფასში ჰყიდის, მაშინ როდესაც ფაბრიკანტი თავის საქონელს ჰყიდის წინანდელ ფასში. და სწორედ მოგების განსხვავება წარმოადგენს ყოველთვის სტიმულს კაპიტალის გადასანაცვლებლად ერთი მოსაქმეობიდან მეორეში. ამიტომ ადგილი ექნება მეტი პურის წარმოების და ნაკლები სამრეწველო პროდუქტებისას. იმიტომ, რომ უკანასკნელთა წარმოება შემცირდება, მათი ფასი არ აინევს, ვინაიდან სამრეწველო პროდუქტების მინოდება გაცვლის გზით იქნება მიღებული იმ პურის სამაგიეროდ, რომელიც გაიზრდება.

უკეთუ პრემია მაღლა სწევს პურის ფასს, იგი ამას ადიდებს სხვა საქონელთა ფასებთან შედარებით, ან არ ადიდებს. პირველ შემთხვევაში შეუძლებელია იმის უარყოფა, რომ ფერმერის მოგება მნიშვნელოვნად აინევს და რომ კაპიტალი მინათმოქმედებისაკენ დაიწყებს დენას, სანამ პურის ფასი ისევ არ დაინევს უფრო უხვი მინოდების გამო. ხოლო თუ პრემია არ ადიდებს პურის ფასს სხვა საქონელთა ფასებთან შედარებით, მაშინ რალა ზარალი ეძლევა შინაურ მომხმარებელს, გარდა იმ უხერხულობისა, რაც ხარკის გადახდასთანაა დაკავშირებული? თუ ფაბრიკანტი უფრო მაღალ ფასს იხდის თავის პურში, იგი ანაზღაურებას იღებს იმ ფასით, რომელშიაც თავის საქონელს ჰყიდის და ამ საქონლითაა, ბოლოს და ბოლოს, რომ იგი თავის პურს ჰყიდულობს.

ადამ სმიტის შეცდომა იმავე წყაროდან მომდინარეობს, საიდანაც მომდინარეობს „Edinburgh Review“-ში მოთავსებული სტატიის ავტორის შეცდომა, ვინაიდან ისინი ორნივე ფიქრობენ, „რომ პურის ფულადი ფასი

განსაზღვრავს ყველა სხვა, ქვეყნის შიგნით წარმოებულ საქონელთა ფასს".⁵¹ „იგი განსაზღვრავს“ — ამბობს ადამ სმიტი, — შრომის ფულად ფასს, რომელიც ყოველთვის ისეთი უნდა იყოს, რომ მუშას შეეძლოს იყიდოს პურის ის რაოდენობა, რომელიც საკმარისია მისი და მისი ოჯახის ისე უხვად, ზომიერად ან ნაკლებულად შენახვისათვის, როგორც საზოგადოების პროგრესიული, სტაციონარული თუ დაცემის მომასწავებელი მდგომარეობა აიძულებს დამქირავებელს შეინახოს მუშა. პურის ფულადი ფასი, განსაზღვრავს რა მიწის ყველა სხვა ნედლი პროდუქტის ფულად ფასს, განსაზღვრავს მით თითქმის ყველა მანუფაქტურის მასალის ფულად ფასსაც. განსაზღვრავს რა შრომის ფულად ფასს, იგი მით განსაზღვრავს სახელოვნებო და სამრეწველო შრომის ფულად ფასს. და განსაზღვრავს რა ორივეს, იგი მით განსაზღვრავს მზა პროდუქტის ფულად ფასსაც. შრომის ფულადმა ფასმა, ისე როგორც ფასმა ყოველი საგნისა, რომელიც მიწის ან შრომის პროდუქტს წარმოადგენს, აუცილებლად უნდა აინიოს ან დაინიოს პურის ფულადი ფასის შესაბამისად“.

მე უკვე წინათ შევეცადადე ადამ სმიტის ამ შეხედულების დარღვევას. თელის რა საქონელთა ფასის აწევას პურის ფასის აწევის აიცილებელ შედეგად, სმიტი ისე მსჯელობს, თითქოს არ არსებობდეს სხვა ფონდი, საიდანაც შეიძლება გადიდებული ხარჯის დაფარვა. მას სრულიად ყურადღების გარეშე აქვს დატოვებული მოგება და სწორედ მოგების შემცირების გზით, საქონელთა ფასის გაუდიდებლად, შედგება აღნიშნული ფონდი. დოქტორ სმიტის ეს შეხედულება რომ საბუთიანი იყოს, მოგება ნამდვილად ვერასოდეს ვერ დაიწვედა, რანაირიც უნდა ყოფილიყო კაპიტალის დაგროვება. თუ ხელფასის აწევისას, ფერმერი შესძლებდა თავისი პურის ფასი აენია, თუ მაუდის, ქუდების და ფეხსაცმელის მწარმოებელი, აგრეთვე ყველა სხვა ფაბრიკანტი შესძლებდა თავისი საქონლის ფასი აენია ხელფასის გადიდების შესაბამისად. იმ შემთხვევაში ყველა ამ საქონელთ, თუმცა ფულით გამოსახული მათი ფასი აიწვედა, იგივე შეფარდებითი ღირებულება ექნებოდათ ერთი მეორის მიმართ, თითოეული ამ სამრეწველო დარგის წარმომადგენელი სხვების საქონელთა იმავე რაოდენობას მიიღებდა თავის განკარგულებაში, რასაც უნინ; და მხოლოდ ეს გარემოებაა ის, რაც მათთვის მნიშვნელოვანია, ვინაიდან არა ფული, არამედ პროდუქტები შეადგენს სიმდიდრეს. ამრიგად, ნედლი პროდუქტის და სხვა საქონელთა ფასის აწევა საზარალო იქნებოდა მხო-

ლოდ და მხოლოდ მათთვის, რომელთა ქონება ოქროსგან და ვერცხლისგან შედგება ან რომელნიც ამ ლითონთა განსაზღვრული რაოდენობის სახით, ზოდის ან მონეტის სახით, იღებენ თავის წლიურ შემოსავალს. ვთქვათ, ადამიანებმა სავსებით ხელი აიღეს ფულის ხმარებაზე და რომ მთელი ვაჭრობა სრულდება უშუალო გაცვლის გზით. შეეძლო თუ არა, ასეთ პირობებში, პურის საცვლელ ღირებულებას სხვა საგნების მიმართ ანეულიყო? თუ შეეძლო, მამ არ არის სწორი, რომ პურის ღირებულება განსაზღვრავს ყველა სხვა საქონელთა ღირებულებას, ვინაიდან, ეს რომ ასე იყოს, პურის შეფარდებითი ღირებულება სხვა საგნების მიმართ არ უნდა ანეულიყო. თუ არ შეეძლო, მაშინ იმ აზრს უნდა ვადგეთ, რომ სულერთია, მდიდარ მინაზე იქნებოდა პური მიღებული თუ ღარიბ მინაზე, ბევრი თუ ცოტა შრომით, მანქანების დახმარებით თუ უმანქანოდ, იგი ყველა სხვა საქონელთა ერთნაირ რაოდენობაზე გაიცვლებოდა ყოველთვის.

თუმცა ადამ სმიტის საერთო მოძღვრება ეთანხმება იმ ადგილს, რომელიც მე ეს არის ციტატად აღვნიშნე, მაგრამ მაინც უნდა შევნიშნო, რომ თავისი თხზულების ერთ ნაწილში მას, როგორც ეტყობა, სწორი შეხედულება აქვს ღირებულების ბუნების შესახებ მოცემული. „შეფარდება ოქროს და ვერცხლის ღირებულებასა და ყოველი სხვა სახის საქონლის ღირებულებას შორის“, — ამბობს იგი, — „დამოკიდებულია ყველა შემთხვევაში შეფარდებაზე შრომის იმ რაოდენობასა, რომელიც საჭიროა ოქროს და ვერცხლის განსაზღვრული რაოდენობის მისატანად ბაზარზე, და შრომის იმ რაოდენობას შორის, რომელიც საჭიროა ყოველი სხვა სახის საქონლის განსაზღვრული რაოდენობის მისატანად იქვე“. განა იგი არ აღიარებს ამ ადგილას სავსებით, რომ, თუ გადიდდა შრომის რაოდენობა, რომელიც საჭიროა ერთი სახის საქონლის მისატანად ბაზარზე, აუცილებლად, უკეთეს არ შეცვლილა შრომის ის რაოდენობა, რომელიც საჭიროა მეორე სახის საქონლის მისატანად იქვე, პირველი სახის საქონლის შეფარდებითი ღირებულება გაიზრდება? თუ იმისათვის, რომ მაუდი ან ოქრო იქნეს ბაზარზე მიტანილი, წინანდელზე მეტი შრომა არაა საჭირო, — მათი საცვლელი ღირებულება არ შეიცვლება; მაგრამ თუ პურის და ფეხსაცმელის მისატანად ბაზარზე შრომის მეტი რაოდენობაა საჭირო, განა ამ შემთხვევაში არ აინეოს პურის და ფეხსაცმელის ღირებულება მაუდისა და ოქროს მონეტის მიმართ?

შემდეგ, ადამ სმიტი ფიქრობს, რომ პრემიის შედეგი იქნება აგრეთვე ფულის ღირებულების ნაწილობრივი შემცირება. „ვერცხლის ღირებუ-

ლების ის შემცირება", — ამბობს ის, — „რომელიც სამადნეთა ნაყოფიერობის შედეგი არის და რომლის მოქმედება თანაბრად ან თითქმის თანაბრად ვრცელდება მოვაჭრე ქვეყნიერების უდიდეს ნაწილზე, ძალიან მცირე მნიშვნელობისაა ამა თუ იმ ცალკეული ქვეყნისათვის. თუმცა ყველა ფულადი ფასის აწევა, რაც ამას მოჰყვება ფაქტიურად უფრო მდიდარს არ ხდის ამ აწეული ფასების მიმღებთ, მაგრამ მაინც არც უფრო ღარიბს ხდის სინამდვილეში. ვერცხლის ავეჯ-ჭურჭლეული ხდება ნამდვილად უფრო იაფი, და ყველა სხვა საქონელი თავის წინანდელ ნამდვილ ღირებულებას ინარჩუნებს“. ეს შენიშვნა სავსებით სწორი არის.

„მაგრამ ვერცხლის ღირებულების იმ შემცირებას, რომელიც ცალკეული ქვეყნის განსაკუთრებული მდგომარეობის ან მის პოლიტიკურ დაწესებულებათა შედეგს წარმოადგენს და რომელსაც მარტო იმ ქვეყანაში აქვს ადგილი, ახლავს ფრიად მნიშვნელოვანი შედეგი, რადგან მისი ტენდენციაა არა თუ უფრო მდიდარი გახადოს ვინმე ნამდვილად, არამედ, პირიქით, თითოეული უფრო ღარიბად აქციოს ფაქტიურად. ყველა საქონელთა ფულადი ფასის აწევა, რაც, ამ შემთხვევაში, ამ ქვეყნის თავისებურობას წარმოადგენს, ტენდენცია აქვს შეაფერხოს მასში მეტნაკლებ ყოველგვარი მრეწველობის განვითარება და შესაძლებლობა მისცეს უცხო ნაციებს, რომელთაც ძალუძთ თითქმის ყველა სახის საქონლის ჩაბარება ვერცხლის ნაკლებ რაოდენობად, ვიდრე ეს შეუძლიათ იმ ქვეყნის საკუთარ მრეწველებს, დაამარცხონ ეს უკანასკნელნი არა თუ ბაზარზე, არამედ შინაურზედაც“.

სხვა ადგილას მე უკვე შევეცადაე მეჩვენებია, რომ ფულის ღირებულების ნაწილობრივი შემცირება, რომელიც უნდა შეეხოს როგორც სასოფლო სამეურნეო პროდუქტებს, ისე მანუფაქტურულ ნაწარმებს, არ შეიძლება ხანგრძლივი იყოს. ამ შემთხვევაში თქმა: ფულს ნაწილობრივ ღირებულება დაეკარგაო, ნიშნავს იმის თქმას, რომ ყველა საქონელი ფასში აწეული არის. მაგრამ რადგან ოქრო და ვერცხლი თავისუფლად შეიძლება გამოყენებულ იქნეს საყიდლად უიაფეს ბაზარზე, ამიტომ მათ გაზიდავენ სხვა ქვეყნების უფრო იაფ საქონელთა სამაგიეროდ, და შემდეგ მათი რაოდენობის შემცირება გამოიწვევს მათი ღირებულების აწევას შიგნით. მაშინ საქონელთა ფასები ისევ დადგება მათ ჩვეულებრივ დონეზე, და ის პროდუქტები, რომლებიც უცხო ბაზრის მოთხოვნილების შესაბამისია, გაიზიდება წინანდებურად.

მე ვფიქრობ, ამიტომ, რომ ამ საფუძვლით არაფრის თქმა არ შეიძლება პრემიის წინააღმდეგ.

ამრიგად, თუ პრემია მაღლა სწევს პურის ფასს ყველა სხვა საგნებთან შედარებით, მაშ, აქედან ფერმერს სარგებლობა ექნება და მეტი მიწა შევა დამუშავებაში; ხოლო თუ პრემია არ სწევს მაღლა პურის ღირებულებას სხვა საგნებთან შედარებით, მაშინ მასთან არავითარი სხვა უხერხულობა არ იქნება დაკავშირებული, გარდა ამ პრემიის გადახდის აუცილებლობისა, უხერხულობა, რომლის მნიშვნელობა მე არ მსურს არც უარვეყო და არც შევამცირო.

დოქტორი სმიტი ამტკიცებს, რომ „პურის იმპორტზე მაღალი ბაჟებისა და მის ექსპორტზე პრემიების დანესებით ჩვენი მემამულეები, როგორც ეტყობა, ჩვენი ფაბრიკანტების საქციელს ჰბაძავდნენ“. ერთნიც და მეორენიც ერთი და იმავე საშუალებით ცდილობდნენ თავიანთ საქონელთა ღირებულების აწევას. „მემამულეებმა, ალბათ, არ მიაქციეს ყურადღება იმ დიდ არსებით განსხვავებას, რომელიც ბუნებამ დაანება პურსა და თითქმის ყველა სხვა სახის პროდუქტებს შორის. როდესაც თქვენ ერთერთი ზემოაღნიშნული საშუალებით შესაძლებლობას აძლევთ ჩვენს ფაბრიკანტებს თავიანთი პროდუქტები გაჰყიდონ ცოტათი იმაზე უკეთეს ფასში, რასაც ისინი მიიღებდნენ სხვა პირობებში, თქვენ ამით ადიდებთ ამ პროდუქტების არა მარტო ნომინალურ ფასს, არამედ ნამდვილ ფასსაც. თქვენ ადიდებთ ამ ფაბრიკანტების არა მარტო ნომინალურ მოგებას, არამედ აგრეთვე ნამდვილ მოგებას, ნამდვილ სიმდიდრეს და შემოსავალს, თქვენ ნამდვილად აძლევთ სტიმულს მანუფაქტურების განვითარებას. მაგრამ როდესაც, ასეთივე ღონისძიებებით, თქვენ ადიდებთ პურის ნომინალურ ანუ ფულად ფასს, თქვენ ამით სრულიადაც არ ადიდებთ მის ნამდვილ ღირებულებას, არ ადიდებთ ჩვენი ფერმერების ან მემამულეების სიმდიდრეს, არ აძლევთ სტიმულს პურის კულტურას. საგანთა ბუნებამ პურზე აღბეჭდა ნამდვილი ღირებულება, რომელიც არ შეიძლება შეცვლილ იქნეს მარტოდენ მისი ფულადი ფასისი შეცვლის გზით. მთელ მსოფლიოში საერთოდ ეს ღირებულება ეთანასწორება შრომის იმ რაოდენობას, რომლის შენახვა მას შეუძლია“.

მე უკვე შევეცადე დამენახებია, რომ პურის საბაზრო ფასი, პრემიის ზეგავლენით მოთხოვნის გადიდების გამო, პურის ბუნებრივ ფასზე მაღალი იქნება, ვიდრე დამატებითი მიწოდება არ წარმოსდგება და რომ იგი

მაშინ ისევ დაინევს ბუნებრივი ფასის დონემდე. მაგრამ პურის ბუნებრივი ფასი ისე მტკიცე არაა, როგორც სხვა საქონელთა ბუნებრივი ფასი, იმიტომ რომ პურის ყოველ დიდ დამატებით მოთხოვნასთან ერთად დასამუშავებლად აღებული უნდა იქნეს უფრო ცუდი ხარისხის მიწა, რომელზედაც პროდუქტის განსაზღვრული რაოდენობის მისაღებად საჭირო იქნება მეტი შრომის დახარჯვა და ამის გამო პურის ბუნებრივი ფასი აინევს. მაშასადამე, პურის მუდმივი საექსპორტო პრემიის არსებობისას იქმნება ტენდენცია პურის ფასის მუდმივ ანევას, რაც, როგორც მე ეს სხვა ადგილას⁵² დავანახვე მკითხველს, აუცილებლად გამოიწვევს რენტის ანევას. ამიტომ მემამულეები არა თუ დროებით, არამედ მუდმივ დაინტერესებული არიან პურის იმპორტის აკრძალვაში და პურის საექსპორტო პრემიებში; ფაბრიკანტებს კი მუდმივი ინტერესი არა აქვთ საქონელთა იმპორტზე მაღალი ბაჟებისა და ექსპორტზე პრემიების დაწესების მიმართ; მათი ინტერესი სავესებით დროებითია.

უეჭველია, მანუფაქტურულ საქონელთა საექსპორტო პრემია, როგორც ამას დოქტორი სმიტი ამტკიცებს, დროებით ასწევს საბაზრო ფასს, მაგრამ იგი არ გაადიდებს მათ ბუნებრივ ფასს. 200 ადამიანის შრომა ამ საქონელთა ორჯერ მეტ რაოდენობას წარმოშობს, ვიდრე წინათ 100 ადამიანის შრომა წარმოშობდა. ამიტომ, როდესაც დახარჯული იქნება კაპიტალის ის რაოდენობა, რომელიც საჭიროა მანუფაქტურულ საქონელთა დამატებითი რაოდენობის საწარმოებლად, უკანასკნელთა ფასი ისევ დაინევს ბუნებრივი ფასის დონემდე და ფაქტურა ყველა ის სარგებლობა, რომელიც მარალ საბაზრო ფასთან არის დაკავშირებული. მაშასადამე, ფაბრიკანტები ისარგებლებენ მაღალი მოგებით შუალედი პერიოდის განმავლობაში: საქონელთა საბაზრო ფასის ანევიდან დამატებითი მიწოდების წარმოდგომამდე. როგორც კი ფასები კვლავ დაინევს, ფაბრიკანტების მოგებაც დაინევს თავის ჩვეულებრივ დონემდე.

ამიტომ მე არათუ არ შემოძლია დავეთანხმო ადამ სმიტს, რომ მემამულეები ნაკლებ დაინტერესებული არიან პურის იმპორტის აკრძალვაში, ვიდრე ფაბრიკანტები მანუფაქტურულ საქონელთა იმპორტის აკრძალვაში, არამედ, პირიქით, ვფიქრობ კიდევ, რომ ისინი უფრო დაინტერესებული არიან, იმიტომ რომ მათი სარგებლობა მუდმივია, მაშინ როდესაც ფაბრიკანტებისა მარტოოდენ დროებითი არის. დოქტორი სმიტი აღნიშნავს, რომ ბუნებამ დიდი და არსებითი განსხვავება დაამყარა პურსა და

სხვა პროდუქტებს შორის, მაგრამ ნამდვილი დასკვნა, რომელიც აქედან გამომდინარეობს, პირდაპირ წინააღმდეგია იმისა, რასაც იგი იქიდან დაასკვნის; სახელდობრ, ამის საფუძველზეა, რომ რენტა იქმნება და მემამულეები დაინტერესებული არიან პურის ბუნებრივი ფასის აწევაში. ნაცვლად ფაბრიკანტის ინტერესის მემამულის ინტერესის მემამულის ინტერესთან შედარებისა, დოქტორ სმიტს პირველის ინტერესი უნდა შეედარებია ფერმერის ინტერესთან, რომელიც ძალიან განსხვავდება მემამულის ინტერესისაგან. არც ფაბრიკანტები არიან დაინტერესებული მათი პროდუქტების ბუნებრივი ფასის აწევაში და არც ფერმერები — პურის ან სხვა ნედლი პროდუქტის ბუნებრივი ფასის აწევაში, თუმცა ორივე ეს კლასი მოგებაში არის, ვიდრე მათი პროდუქტების საბაზრო ფასი აღემატება ამ უკანასკნელთა ბუნებრივ ფასს. პირიქით, მემამულეები განსაკუთრებით დაინტერესებული არიან პურის ბუნებრივი ფასის აწევაში, ვინაიდან რენტის აწევა აუცილებელი შედეგია ნედლი პროდუქტის წარმოების სიძნელისა, ურომლისოდაც პურის ბუნებრივი ფასი ვერ გადიდება. და რადგან პურის საექსპორტო პრემიამ და იმპორტის აკრძალვა ადიდება პურის მოთხოვნას და გვაიძულებს უფრო ღარიბი მიწების დამუშავებას მივყოთ ხელი, ამიტომ ეს პრემია და აკრძალვა აუცილებლად იწვევს წარმოების სიძნელის გადიდებას.

მანუფაქტურული პროდუქტების და პურის იმპორტზე დანესებული მაღალი ბაჟების ან მათ ექსპორტზე დანესებული პრემიების ერთადერთ შედეგს წარმოადგენს კაპიტალის ნაწილის მიქცევა ისეთ მოსაქმობაში, რომელსაც იგი საგანთა ბუნებრივი მსვლელობისას არ მოსძებნიდა. აღნიშნული ბაჟები და პრემიები იწვევს საზარალო განაწილებას საზოგადოების ქონებისას, ცდუნებაში შეჰყავს ფაბრიკანტი შედარებით ნაკლებ სახეირო საქმე დაიწყოს ან განაგრძოს. ისინი წარმოადგენენ დაბეგვრის უცუდეს სახეს, ვინაიდან უცხო ქვეყანასაც არ აძლევენ ყველა იმას, რასაც იღებენ საკუთარი ქვეყნისაგან, საბალანსო დანაკარგს მთელი კაპიტალის ნაკლებ ხელსაყრელი განაწილების გზით ეძლევა განონასწორება. ასე, თუ პურის ფასი ინგლისში 4 გირვ. სტერლინგს შეადგენს და საფრანგეთში — 3 გირვ. სტერლ. და 15 შილინგს, — 10 შილინგის ოდენობის პრემია პურის ფასს საფრანგეთში ბოლოს და ბოლოს დაიყვანს 3 გირვ. სტერლ. 10 შილინგზე, ხოლო ინგლისში ფასს შეაკავებს 4 გირვ. სტერლინგზე. თითოეული გაზიდული კვარტერი პურისათვის ინგ-

ლისი იხდის 10 შილინგს. თითოეულ კვარტერ პურს, რომელიც საფრანგეთში შეიზიდება, საფრანგეთი იგებს 5 შილინგს, ასე რომ კვარტერზე 5 შილინგის ოდენობის ჭირებულება აუცილებლად იკარგება ქვეყნიერებისათვის მისი ფონდების ასეთი განაწილების გამო, რაც იწვევს წარმოების შემცირებას, თუ პურისას არა, რაიმე სხვა საარსებო ან კომფორტის საგნებისას.

ბ-მა ბიუკენენმა, როგორც სჩანს, დაინახა, რომ დოქტორ სმიტის არგუმენტაცია პრემიების საკითხში მცდარი არის, და იგი სამართლიანად შენიშნავს უკანასკნელი ადგილის შესახებ, რომელნიც მე ციტატად აღვნიშნე: „როდესაც დოქტორი სმიტი ამტკიცებს, ბუნებამ პურზე ისეთი ნამდვილი ფასი აღბეჭდა, რომელიც შეუძლებელია შეცვლილ იქნეს მარტოოდენ მისი ფულადი ფასის შეცვლის გზითო, იგი ურევს პურის სახმარ ღირებულებას მის საცვლელ ღირებულებაში. ერთი ბუშელი ხორბალი ნაკლებობის დროს მეტ ხალხს ვერ გამოჰკვებავს, ვიდრე სიუხვის დროს; მაგრამ ბუშელი ხორბალი ფუფუნების და კომფორტის საგანთა მეტ რაოდენობაზე გაიცვლება, როდესაც იგი ნაკლებად არის, ვიდრე მაშინ, როდესაც უხვად არის. ამიტომ მემამულეები, რომელტაც გარდამეტი პური აქვთ თავიანთ განკარგულებაში, ნაკლებობის წლებში მდიდრები გახდებიან; ისინი თავიანთ გარადამეტს სხვა საგნების უფრო დიდ რაოდენობაზე გასცვლიან, ვიდრე მაშინ, როდესაც პური უხვად არის. მაშასადამე, არ შეიძლება იმის მტკიცება, რომ პრემია, თუ იგი პურის იძულებით ექსპორტს იწვევს, არ გამოიწვევს აგრეთვე მისი ნამდვილი ფასის აწევას“. ბ-ნი ბიუკენენის არგუმენტაცია საკითხის ამ ნაწილში, ჩემი შეხედულებით, სრულიად ნათელია და დამაკმაყოფილებელი.

მაგრამ შესახებ შრომის ფასის აწევის გავლენისა მანუფაქტურულ პროდუქტებზე ბ-ნი ბიუკენენს, ჩემი აზრით, უფრო სწორი შეხედულება არა აქვს, ვიდრე დოქტორ სმიტს ან „Edinburgh Reviv“- ში მოთავსებული სტატიის ავტორს. იმ განსაკუთრებული თვალსაზრისის გამო, რომელიც მას აქვს და რომელიც მე აღვნიშნე სხვა ადგილას, იგი ფიქრობს, რომ შრომის ფასს არავითარი კავშირი არა აქვს პურის ფასთან და რომ, მაშასადამე, პურის ნამდვილი ფასი შეიძლება გადიდდეს, და ნამდვილადაც დიდდება, შრომის ფასზე სრულიად გავლენის მოუხდენლად. ხოლო იმ შემთხვევაში, თუ შრომის ფასი განიცდიდა გავლენას, ბ-ნი ბიუკენენი, ადამ სმიტსა და „Edinburgh Reviv“-ის სტატიის ავტორთან ერთად,

იტყოდა, — მანუფაქტურულ საქონელთა ფასიც აინევდაო. და ჩემთვის გაუგებარია, რანაირად გაარჩევდა იგი პურის ფასის ასეთ ანევას ფულის ღირებულების დაცემისაგან ან რანაირად აღწევს იგი რაიმე სხვა — სმიტის დასკვნისაგან განსხვავებულ დასკვნას. „ხალხთა სიმდიდრის“ 1-ლი ტომის 276 გვერდზე გაკეთებულ შენიშვნაში ბ-ნი ბიუკენენი ამბობს, რომ „პურის ფასი არ განსაზღვრავს მიწის ნედლი პროდუქტის ყველა სხვა ნაწილის ფასს. იგი არ განსაზღვრავს არც ლიოთონების, არც სხვა სასარგებლო მასალების ფასს, როგორცაა ნახშირი, ხე, ქვა და სხვ. და რადაგან იგი არ განსაზღვრავს შრომის ფასს, ამიტომ არ განსაზღვრავს მანუფაქტურულ საქონელთა ფასსაც. ამრიგად, პრემია, რამდენადაც იგი მაღლა სწევს პურის ფასს, უეჭველად აძლევს ფერმერს ნამდვილ სარგებლობას. ამიტომ, საპრემიო პოლიტიკა განსჯილი უნდა იქნეს არა ამ საფუძვლით. უნდა ვაღიაროთ, რომ იგი, პურის ფასის ანევის გზით, ხელს უწყობს მინათმოქმედების განვითარებას; და საკითხი აქ ამაში მდგომარეობს: უნდა ჰქონდეს თუ არა ამგვარი ხელშეწყობა მინათმოქმედებას?“ — ამრიგად, ბ-ნი ბიუკენენის აზრით, პრემია ნამდვილ სარგებლობას აძლევს ფერმერს, იმიტომ რომ მაღლა არ სწევს შრომის ფასს; და მას ასეთი ზემოქმედება მოეხდინა, იგი შესაბამისად აამაღლებდა ყველა სხვა საქონელთა ფასებს და ამ შემთხვევაში, მინათმოქმედებას არავითარი განსაკუთრებული სარგებლობა არ ექნებოდა.

უნდა ვაღიაროთ, რომ ყოველი საქონლის საექსპორტო პრემიას აქვს ტენდენცია რამდენადმე დაბლა დასწიოს ფულის ღირებულება. ყველაფერი, რაც ექსპორტს აადვილებს, ხელს უწყობს ფულის დაგროვებას ქვეყანაში; და პირიქით, ყველაფერი, რაც ექსპორტს ხელს უშლის, ამცირებს ფულის რაოდენობას ქვეყანაში. ყოველ ხარკს, დაბეგრულ საქონელთა ფასების ანევის გზით, აქვს ტენდენცია შეამციროს ექსპორტი და მაშასადამე, შეაფერხოს ფულის მოქცევა. იმავე მიზეზით პრემია აძლიერებს ფულის მოქცევას. მაგრამ ეს საკითხი ჩვენ უფრო დანვრილებით განვმარტეთ ზოგად შენიშვნებში დაბეგვრის შესახებ.

მერკანტილური სისტემის მავნებელი შედეგები ამომწურავად არის დოქტორ სმიტის მიერ მოთხრობილი. ამ სისტემის ერთადერთ მიზანს შეადგენდა საქონელთა ფასების ანევა შინაურ ბაზარზე უცხო კონკურენციის განდევნის გზით. მაგრამ ეს სისტემა მინათმოქმედი კლასებისათვის უფრო საზიანო არ იყო, ვიდრე საზოგადოების სხვა კლასებისათვის.

მით, რომ იგი ისეთ არხებში უშვებდა ძალად კაპიტალს, რომლებშიც ეს უკანასკნელი სხვა პირობებში არ იდენდა, იგი ამცირებდა წარმოებულ საქონელთა საერთო ჯამს. ფასი, თუმცა ყოველთვის შედარებით მაღალი, ამ მაღალ დონეზე იყო გაჩერებული არა საქონელთა ნაკლებობის გამო, არამედ მათი წარმოების სიძნელის გამო; და ამ საქონელთა გამყიდველნი, თუმცა უფრო მაღალ ფასში ჰყიდდნენ მათ, ამიტომ არ ჰყიდდნენ მათ უფრო მაღალი მოგებით მას შემდეგ, რაც მათ წარმოებაზე კაპიტალის საჭირო რაოდენობა იყო დახარჯული.⁵³

თვით მრეწველებსაც უხდებოდათ, როგორც მომხმარებლებს, დამატებითი ფასის გადახდა ასეთ პროდუქტებში. და ამიტომ სწორი არაა ამის თქმა: რომ „ფასის აწევა ორივე მიზეზით (საამქრო კანონებით და უცხო საქონელთა იმპორტზე დადებული მოგებით) გამონეული, ბოლოს და ბოლოს, ყოველთვის გადაიხდება მემამულეების, ფერმერებისა და მუშების მიერ“.

ამ შენიშვნის გაკეთება საჭიროა მით უფრო, რომ ამჟამად მემამულეები უცხო პურის იმპორტზე ასეთივე მაღალი ბაჟების დასაწესებლად ადამ სმიტის ავტორიტეტს იმონებენ. იმიტომ, რომ, მცდარი კანონმდებლობის მეოხებით, გადიდებული არის სხვადასხვა მანუფაქტურულ საქონელთა წარმოების ხარჯები და, მაშასადამე, ფასებიც მომხმარებლებისათვის, ქვეყნისაგან მოითხოვენ, სმართლიანობის საბაბით, რომ მან გულმშვიდად ახალი გადასახადები იკისროს. იმიტომ, რომ ჩვენი ყველანი დამატებით ფასს ვიხდით ჩვენს ტილოში, მუსლინში და ბამბის ქსოვილში, სამართლიანად სთვლიან, რომ ჩვენ დამატებითი ფასი ვიხადოთ აგრეთვე ჩვენს პურში. რადაგან ჩვენ ხელი შევუშაღეთ, რომ შრომის ჩვენმა ნილმა საერთოდ შრომის განაწილებაში, რომელსაც ადგილი აქვს დედამიწაზე, მანუფაქტურულ საქონელთა უდიდესი რაოდენობა მოგვაპოვებინოს, ამიტომ ჩვენ თურმე შემდეგში კიდევ უნდა დავსაჯოთ ჩვენი თავი ნედლი პროდუქტის მოპოებაში ერთობლივი შრომის პროდუქტიული ძალის შემცირებით. უფრო გონივრული იქნებოდა გვეცნო შეცდომები, რომლებიც ყალბმა პოლიტიკამ ჩაგვადენია და დაუყონებლივ დაგვეწყოს თანდათან საყოველთაო თავისუფალი ვაჭრობის საღ პრინციპებზე გადასვლა⁵⁴

„მე მქონდა შემთხვევა აღმენიშნა“, ამბობს ბ-ნი სეი, „როდესაც ლაპარაკი მქონდა იმაზე, რასაც შეუფერებლად სავაჭრო ბალანსს უწოდებენ, რომ, თუ ვაჭარი ხელსაყრელად ჰპოებს გაზიდოს სხვა ქვეყნებში

ძვირფასი ლითონები და არა სხვა საქონელი, სახელმწიფოს ინტერეს-საც შეადგენს, რომ მან ისინი გაზიდოს, ვინაიდან სახელმწიფო იგებს ან ზარალობს მხოლოდ თავის მოქალაქეთა მემკვიდრით; და რამდენადაც ეს საგარეო ვაჭრობას შეეხება, ყველაფერი, რაც კერძო პირისათვის სასარგებლოა, სასარგებლოა სახელმწიფოსთვისაც. ამიტომ, როდესაც დაბრკოლებას უქმნიან ძვირფას ლითონთა გაზიდვას კერძო პირთა მიერ, ამით მხოლოდ იმას აღწევენ, რომ ის პირნი იძულებული ხდებიან რაიმე სხვა საქონელი გაზიდონ, რაც ნაკლებ სარგებლობას აძლევს როგორც მათ, ისე სახელმწიფოსაც არ უნდა იქნეს დავინწყებული, რომ მე ვამბობ მხოლოდ: რამდენადაც ეს საგარეო ვაჭრობას შეეხება მეთქი, იმიტომ რომ მოგება, რომელსაც ვაჭრები იღებენ თავიანთ თანამოქალაქეებთან სავაჭრო ოპერაციების წარმოების გზით ან კოლონიებთან მონოპოლიური ვაჭრობით, არ წარმოადგენს, მთლიანად, მოგებას სახელმწიფოსთვის. ერთი და იმავე ქვეყნის მოქალაქეთა შორის წარმოებულ ვაჭრობაში მოგებას ყველასათვის წარმოადგენს მხოლოდ შექმნილი სარგებლიანობის ღირებულება, *que la valeur d'une utilite produite*" (Vol.I,401) ⁵⁵. მე არ მესმის ეს განსხვავება შინაური ვაჭრობის მოგებასა და საგარეო ვაჭრობის მოგებასა და საგარეო ვაჭრობის მოგებას შორის. ყოველი ვაჭრობის მიზანს შეადგენს პროდუქტების რაოდენობის გადიდიება. თუ მე ერთი კასრი ღვინის საყიდლად შემეძლო გამეზიდა ოქროს ზოდი, რომელიც 100 დღის შრომად ღირებული პროდუქტით იყო ნაყიდი, და თუ მთავრობამ, ზოდის გაზიდვის აკრძალვის გზით, მაიძულა ღვინო 106 დღის შრომად ღირებული პროდუქტით ვიყიდო, იმ შემთხვევაში მე დავკარგავ, და ჩემთან ერთად მთავრობაც, 5 დღის შრომის პროდუქტს, მაგრამ თუ ასეთ გარიგებას ადგილი ექნებოდა ერთი და იმავე ქვეყნის სხვადასხვა პროვინციებში მცხოვრებ პირთა შორის, მაშინ ცალკეული პირისათვის და მისი მემკვიდრით სახელმწიფოსათვისაც, თანაბარი სარგებლობა წარმოიშობოდა, უკეთეს ის პირი თავისუფალი იქნებოდა იმ საქონელთა არჩევაში, რომელთა საშუალებით იგი ყიდვას აწარმოებს; და თანაბარი ზარალი წარმოსდგებოდა, უკეთეს იგი სახელმწიფოს მხრივ იძულებული იქნებოდა ყველაზე უფრო ნაკლებ ხელსაყრელი საქონლით ეწარმოებია ყიდვა. თუ ფაბრიკანტს შეეძლებოდა იმავე კაპიტალით მეტი რკინა დაემუშავებია იქ, სადაც ნახშირის ნაკლებობა არის, ქვეყანას სარგებლობა

ექნებოდა მთელი იმ სხვაობის ოდენობით. მაგრამ თუ ნახშირი არსად არ მოიპოვებოდა უხვად და ფაბრიკანტი რკინას შემოზიდავდა და ამ დამატებით რაოდენობას რაიმე პროდუქტის წარმოების გზით მიიღებდა, რასაც იმავე კაპიტალს და შრომას მოახმარდა, იგი იმგვარადვე სარგებლობას მისცემდა თავის ქვეყანას რკინის მთელი დამატებითი რაოდენობით. ამ ნაშრომის მე-6 თავში მე შევეცადე დამემტკიცებია, რომ ყოველ ვაჭრობას, როგორც შინაურს, ისე საგარეოს, სარგებლობა მოაქვს არა იმით, რომ იგი ადიდებს პროდუქტების ღირებულებას, არამედ იმით, რომ ადიდებს მათ რაოდენობას. ჩვენ არ მივიღებთ უფრო დიდ ღირებულებას, სულერთია, ვენევით უაღრესად ხელსაყრელ შინაურ ან საგარეო ვაჭრობას, თუ, ამკრძალველი კანონების გზით შებოჭვის გამო, იძულებული ვართ ნაკლებ ხელსაყრელი ვაჭრობით დავკმაყოფილდეთ. როგორც მოგების ნორმა, ისე წარმოებული ღირებულება უცვლელი დარჩება. სარგებლობა ყოველთვის ის იქნება ბოლოს და ბოლოს, რასაც ბ-ნი სეი, როგორც ეტყობა, მარტო შინაურ ვაჭრობას მიაწერს. ორსავე შემთხვევაში მოგება ერთი და იგივე: ეს არის ღირებულება რაიმე *utile produite*-სა.

• • •

საქანმთჲ პრემიჲ

იქნებ საგულისხმიერო მნიშვნელობას მოკლებული არ იყოს განვიხილოთ ნედლი პროდუქტის და სხვა საქონელთა წარმოებაზე დაწესებული პრემიის გავლენა, რათა გავითვალისწინოთ იმ პრინციპების გამოყენება, რომლებიც მეშვევცადედამემყერებია კაპიტალის მოგებისა, მინის და შრომის წლიური პროდუქტის განაწილებისა და ფაბრიკატებისა და ნედლი პროდუქტის შეფარდებითი ფასების შესახებ. ვიგულისხმობ, ჯერ, რომ ყველა პროდუქტზე ხარკია დადებული იმ მიზნით, რომ შესდგეს ფონდი, საიდანაც მთავრობა პრემიას გასცემს პურის წარმოებისათვის. რადგან ამ ხარკის არც ერთი ნაწილი არ იქნება თვით მთავრობის მიერ დახარჯული, და რადგან ყველაფერი, რაც აღებული იქნება ხალხის ერთი კლასისგან, მეორე კლასს გადაეცემა, ამიტომ ერი, კოლექტიურად, ასეთი ხარკისა და პრემიის გამო, არც უფრო მდიდარი გახდება და არც უფრო ღარიბი. ყველა ადვილად დაგვეთანხმება, რომ პროდუქტებზე დადებული ხარკი, რომლისგანაც ფონდი შესდგება, მაღლა ასწევს დაბეგრული პროდუქტების ფასს; მაშასადამე, იმ პროდუქტების ყველა მომხმარებელი მონაწილე იქნება ამ ფონდის შედგენაში; სხვა სიტყვებით, რადგან საქონელთა ბუნებრივი ანუ აუცილებელი ფასი აინევს, აინევს მათი საბაზრო ფასიც. მაგრამ იმავე მიზეზით, რა მიზეზითაც ამ საქონელთა ბუნებრივი ფასი აინევს, დაინევს პურის ბუნებრივი ფასი. წარმოებაზე პრემიის დაწესებამდე ფერმერები თავიანთ პურში ირებდნენ ისეთ მაღალ ფასს, რომელიც უნაზღაურებდა მათ რენტას და ხარჯებს და აძლევდა მათ მოგების ჩვეულებრივ ნორმას. პრემიის დაწესების შემდეგ კი ისინი უფრო მაღალ მოგებას მიიღებდნენ, თუ პურის ფასი არ დაინევდა, ყოველ შემთხვევაში, პრემიის ოდენობით მაინც. ამრიგად, ხარკისა და პრემიის შედეგი იქნება საქონელთა ფასის გადიდება მათზე აღებული ხარკის შესაბამისად და პურის ფასის შემცირება გაცემული პრემიის თანასწორი თანხით. უნდა აღინიშნოს კიდევ, რომ კაპიტალის განაწილებაში მინათ-მოქმედებასა და მრეწველობას შორის ხანგრძლივი ცვლილება ვერა წარმოსდგება რა, იმიტომ რომ სავსებით იგივე მოთხოვნა იქნება პურის და მანუფაქტურულ საქონელთა მიმართ, რადგან არც კაპიტალის და

არც მოსახლეობის რაოდენობაში არავითარი ცვლილება არ იქნება ნარმომდგარი. ფერმერის მოგება, პურის ფასის დანევის შემდეგ, არ იქნება საერთო დონეზე უფრო მაღალი, და ასევე ფაბრიკანტის მოგება არ დაინევის მანუფაქტურულ საქონელთა ფასის ანევის შემდეგ. ამრიგად, პრემია არ გამოიწვევს მეტი კაპიტალის გამოყენებას მინათმოქმედებაში პურის სანარმოებლად და არც ნაკლების გამოყენებას მანუფაქტურულ საქონელთა სანარმოებლად. მაგრამ რაგვარად შეეხება პრემია მემამულის ინტერესს? რა საფუძვლითაც ნედლი პროდუქტის ხარკი დაბლა სწევს ხორბლით გამოსახულ რენტას მიწისას, ხოლო ფულად რენტას უცვლელს სტოვებს, იმავე საფუძვლით სანარმოო პრემია, რომელიც ხარკის პირდაპირ წინააღმდეგს ნარმოადგენს, მაღლა სწევს ხორბლით გამოსახულ რენტას და უცვლელს დასტოვებს ფულად რენტას.⁵⁶ მიიღებდა რა იმავე ფულად რენტას, მემამულეს დასჭირდებოდა უფრო მაღალი ფასის გადახდა მანუფაქტურულ პროდუქტებში და უფრო დაბალის გადახდა პურში; ამიტომ იგი ალბათ არც უფრო მდიდარი გახდებოდა და არც უფრო ღარიბი.

ახლა ხელფასი. იქონიებს თუ არა ასეთი ღონისძიება რაიმე გავლენას შრომის ხელფასზე, ეს დამოკიდებულია შემდეგი საკითხის გადაჭრაზე: მოუხდება თუ არა მუშას პროდუქტების ყიდვისას იმდენის გადახდა ხარკის სახით, რამდენსაც იგი მიიღებს საზრდოს დაბალი ფასის სახით, რომელსაც პრემია გამოიწვევს. თუ ეს ორი რაოდენობა თანატოლია, ხელფასი უცვლელი დარჩება; ხოლო თუ დაბეგრული პროდუქტები მუშის მოხმარების საგნებს არ ეკუთვნის, მისი ხელფასი დაინევის, და სხვაობა მისი დამქირავეების სასარგებლოდ წავა. მაგრამ უკანასკნელისთვის ეს არ შეადგენს ნამდვილ სარგებლობას. მართალია, მისი მოგების ნორმა აინევის, როგორც ეს ხდება ხელფასის ყოველ დაცემის შემთხვევაში, მაგრამ რამდენადაც მუშა ნაკლებ იქნება მონაწილე იმ ფონდის შედგენაში, რომლიდანაც პრემიები გაიცემა და რომელიც, როგორც ნათქვამი იყო, უნდა შესდგეს, იმდენადვე მეტის გადახდა დასჭირდება მუშის დამქირავებელს. სხვა სიტყვებით, ამ უკანასკნელს იმდენითვე მოუხდება მონაწილეობის მიღება ხარკის გადახდაში თავისი ხარჯების გზით, რამდენსაც იგი პრემიის მოქმედებისა და მოგების უფრო მაღალი ნორმის გამო მოიგებს. იგი იღებს მოგების უფრო მაღალ ნორმას, რომელმაც მას უნდა აუნაზღაუროს მის მიერ გადახდილი არა მარტო მისი საკუთარი სახარკო

წილი, არამედ მისი მუშის წილიც. ანაზღაურება, რომელსაც იგი იღებს მუშის წილის გადახდისათვის, გამოისახება შემცირებულ ხელფასში ანუ რაც იგივეა — უფრო მაღალ მოგებაში, ხოლო ანაზღაურება მისი საკუთარი წილის გადახდისთვის გამოისახება მის მიერ მოხმარებული პურის ფასის შემცირებაში, რაც პრემიის გამო არის წამომდგარი.

აქ უადგილო არ იქნება აღვნიშნოთ ის სხვადასხვა ზემოქმედება, რომელიც მოგებაზე აქვს პურის წამდელი შრომითი ანუ ბუნებრივი ღირებულების ცვლილებას და პურის შეფარდებითი ღირებულების იმ ცვლილებას, რომელიც დაბეგვრის გამო ან პრემიების გამო წარმოსდგება. თუ პურის ფასმა მისი შრომითი ფასის ცვლილების გამო დაინია, შეიცვლება არა მარტო კაპიტალის მოგების ნორმა, არამედ გაუმჯობესდება აგრეთვე კაპიტალისტის მდგომარეობა. მას მაღალი მოგება ექნება, და ამავე დროს წინანდელზე მეტს არ გადაიხდის იმ საგნებში, რომლებზედაც იგი ამ მოგებას ხარჯავს; და ამას, როგორც ჩვენ ეს არის ენახეთ, ადგილი არა აქვს, როდესაც პურის ფასის დაწვეა პრემიითაა ხელოვნურად გამოწვეული. პურის ღირებულების წამდელ დაწვეისას, რაც იქიდან წარმოსდგება, რომ ადამიანთა მოხმარების ამ უმნიშვნელოვანესთაგანი საგნის საწარმოებლად ნაკლები შრომა მოითხოვება, შრომა უფრო პროდუქტიული ხდება. იმავე კაპიტალით იგივე შრომა გამოიყენება, და შედეგად კი მიიღება პროდუქტთა რაოდენობის გადიდება; მაშასადამე, არა მარტო მოგების ნორმა დიდდება, არამედ უმჯობესდება აგრეთვე იმისი მდგომარეობა, ვინც ამ მოგებას იღებს. თითოეულ კაპიტალისტს არა მარტო უფრო დიდი ფულადი შემოსავალი ექნება იმავე ფულადი კაპიტალის გამოყენებისას, არამედ იგი, ამ ფულის დახარჯვისას, მიიღებს აგრეთვე საქონელთა, სიამოვნების ყოველგვარ საგანთა მეტ რაოდენობას. პრემიის დაწვეების შემთხვევაში კი სარგებლობა, რომელსაც იგი იღებს ერთი საქონლის ფასის დაწვეის გამო, წონასწორდება ზარალით, რომელიც მას აქვს იმის გამო, რომ პროპორციულად უფრო მაღალი ფასი უნდა იხადოს მეორე საქონელში; იგი იღებს მოგების უფრო მაღალ ნორმას, რათა შესაძლებლობა ჰქონდეს გადაიხადოს ეს უფრო მაღალი ფასი; ამრიგად, მისი წამდელი მდგომარეობა, თუმცა არ უარესდება, მაინც სრულიად არ უმჯობესდება. იგი, მართალია, მოგების უფრო მაღალ ნორმას იღებს, მაგრამ მას არა აქვს თავის განკარგულებაში თავისი ქვეყნის მიწისა და შრომის პროდუქტის უფრო დიდი რაოდენობა. როდესაც პურის ღირებულების დაწვეა ბუნებრივი მიზეზითაა გამოწვეული, მისი საწინააღმდეგოდ არ მოქმედებს სხვა საქონელთა ფასის აწვეა. პირიქით,

უკანასკნელთა ღირებულება კლებულობს იმის გამო, რომ კლებულობს ღირებულება ნედლი პროდუქტის, რომლისგანაც მათ ამზადებენ. ხოლო როდესაც პურის ფასის დანევა ხელოვნური საშუალებითაა გამოწვეული, მის სანინალმდებოდ ყოველთვის მოქმედებს რაიმე სხვა პროდუქტის ღირებულების ნამდვილი ანევა, ასე რომ, თუ პურის ყიდვა შესაძლებელია უფრო იაფად, სხვა პროდუქტები უფრო ძვირ ფასში იყიდება.

ამრიგად, ეს კიდევ ერთი დამტკიცებაა იმისა, რომ საარსებო საგნებზე დაწესებული ხარკებიდან, რამდენადაც მათი მოქმედება გამოისახება ხელფასის ანევის და მოგების ნორმის დაწევაში, არ წარმოსდგება რაიმე განსაკუთრებული ზიანი. მართალია, მოგება დაბლა იწევს, მაგრამ იმ თანხის ოდენობით, რომელიც მუშის სახარკო ნილს უდრის, და ეს ნილი გადახდილი უნდა იქნეს ყოველ შემთხვევაში ან მუშის დამქირავებლის მიერ, ან მუშის შრომის პროდუქტის მომხმარებლის მიერ. გამოაკლებთ თქვენ მუშის დამქირავებლის შემოსავლიდან ყოველწლიურად 50 გირვ. სტერლინგს, თუ მის მიერ მოხმარებულ საქონელთა ფასს მიუმატებთ 50 გირვ. სტერლინგს, ამ გარემოებას მისთვის ან საზოგადოებისთვის მხოლოდ იმდენად აქვს მნიშვნელობა, რამდენადაც იგი შეიძლება თანაბრად შეეხოს საზოგადოების ყველა სხვა კლასს. თუ ეს თანხა ფასზე იქნებოდა მიმატებული, ძუნწი შესძლებდა ხარკის თავიდან აცილებას მით, რომ დაბეგრულ პროდუქტს არ მოიხმარებდა, ხოლო თუ იგი რაიმე არაპირდაპირი გზით ყოველი ადამიანის შემოსავლიდან იქნებოდა გამოკლებული, ჩვენი ძუნწი ველარ შესძლებდა თავიდან აეცილებია თავისი ნილის გადახდა, მას რომ უწევს სახელმწიფო ხარჯებში.

ამრიგად, პურის წარმოებაზე დაწესებული პრემია არავითარ რეალურ ზემოქმედებას არ იქონიებდა ქვეყნის მინისა და შრომის ნლიურ პროდუქტზე, თუმცა იგი პურს შედარებით გააიაფებდა და მანუფაქტურულ პროდუქტებს შედარებით გააძვირებდა. მაგრამ ვიგულისხმობთ, რომ წინააღმდეგი ღონისძიება იქნება მიღებული, რომ პურზე არის ხარკი დაწესებული, რათა შესდგეს ფონდი, საიდანაც პრემია უნდა გაიცეს საქონელთა წარმოებისათვის.

ცხადია, რომ ამ შემთხვევაში პური ძვირი იქნებოდა და დანარჩენი პროდუქტები — იაფი; შრომის ფასი უცვლელი დარჩებოდა, უკეთუ მუშა საქონელთა გაიაფებით იმდენსავე სარგებლობას ნახავდა, რამდენსაც იგი პურის გაძვირებით იზარალებდა. თუ ეს ასე არ მოხდებოდა, — ხელფასი აინევედა და მოგება დაინევედა, მაშინ როდესაც ფულადი რენტა წინანდელი დარჩებოდა. მოგება დაინევედა იმიტომ, რომ როგორც ჩვენ ეს

არის განვმარტეთ, სახელდობრ ამ წესით მოხდებოდა მუშის სახარკო წილის გადახდა მუშის დამქირავებლის მიერ; ხელფასის აწევით მუშა ანაზღაურებას მიიღებდა ხარკისთვის, რომელიც მან პურის აწეული ფასის სახით გადაიხადა; თუ იგი თავისი ხელფასის არც ერთ ნაწილს არ დახარჯავდა მანუფაქტურულ პროდუქტებზე, პრემიის არავითარ წილს არ მიიღებდა, პრემიას მთლად მისი დამქირაველები მიიღებდნენ, და ხარკი ნაწილობრივ მუშების მიერ იქნებოდა გადახდილი ტვირთისთვის, რომელიც მათ დაეკისრათ, ანაზღაურებას მიიღებდნენ ხელფასის გადიდების სახით, და, ამგვარად, მოგების ნორმა დაინვედა. ამ შემთხვევაშიც ჩვენ საქმე გვექნებოდა რთულ ღონისძიებასთან, რომელსაც მთელი ერისათვის არავითარი რეალური შედეგი არ ექნებოდა.

ამ საკითხის განხილვისას ჩვენ განზრახ არ ვაქცევდით ყურადღებას ასეთი ღონისძიების გავლენას საგარეო ვაჭრობაზე; ჩვენ, პირიქით, ვგულისხმობთ განცალკევებულ ქვეყანას, რომელსაც არავითარი სავაჭრო დამოკიდებულება არა აქვს სხვა ქვეყნებთან. ჩვენ ვნახეთ, რომ რადგან ქვეყნის მოთხოვნა პურისა და საქონელთა მიმართ იგივე დარჩებოდა, რა მიმართულებაც უნდა მიეღო პრემიას, ამიტომ არავითარი სტიმული არ იქნებოდა იმისათვის, რომ კაპიტალი ერთი მოსაქმეობიდან სხვაში გადასულიყო. მაგრამ ეს შეიცვლებოდა, თუ საგარეო ვაჭრობას არსებობა ექნებოდა და ეს ვაჭრობა თავისუფალი იქნებოდა. მით, რომ საქონელთა და პურის ეფარდებითს ღირებულებას შევცვლიდით, რომ მათ ბუნებრივ ფასზე ასეთ ძლიერ გავლენას მოვახდენდით, ჩვენ ძალუმ სტიმულს შევუქმნიდით იმ საქონელთა ექსპორტს, რომელთა ბუნებრივი ფასები დანეული იქნებოდა, და ასევე ძალუმ სტიმულს იმ საქონელთა იმპორტს, რომელთა ბუნებრივი ფასი აწეული იქნებოდა. ამრიგად, ასეთ საფინანსო ღონისძიებას შეეძლო სრულიად შეეცვალა მოსაქმეობათა ბუნებრივი განაწილება. ეს, მართალია, სარგებლობას მისცემდა უცხო ქვეყნებს, მაგრამ გაანადგურებდა იმ ქვეყანას, რომელშიაც ასეთი უაზრო პოლიტიკა იქნებოდა მიღებული.

* * *

აჲამ სმიცის მიძღუტრჲა მიწის ბუნცის შესახჲმ

„როგორც ჩვეულებრივი წესი“, ამბობს ადამ სმიტი, „მინის მხოლოდ ისეთი პროდუქტები შეიძლება ბაზარზე იქნეს გატანილი, რომელთა ჩვეულებრივი ფასი საკმარისია იმისათვის, რომ ანაზღაურებულ იქნეს მათ იქ გასატანად დახარჯული კაპიტალი ჩვეულებრივი მოგებითურთ. თუ ჩვეულებრივი ფასი ამ ნორმას აღემატება, მისი გარდამეტი, რასაკვირველია, რჩება მინის რენტად; ხოლო თუ იგი არ აღემატება ამ ნორმას, მაშინ თუმცა საქონელი კი შეიძლება ბაზარზე იქნეს გატანილი, მაგრამ მას არავითარი რენტა ამ მოაქვს მემამულისათვის. მოთხოვნაზე დამოკიდებული, აღემატება ამ დონეს ფასი თუ არა“.

ეს ადგილი მკითხველს, რასაკვირველია, იმ დასკვნაზე დააყენებს, რომ მის ავტორს სწორად ჰქონდა გაგებული რენტის ბუნება და რომ მას დანახული ჰქონდა, რომ ხარისხი მინისა, რომლის დამუშავებას შეიძლება საზოგადოების საჭიროება მოითხოვდეს, დამოკიდებულია „მისი პროდუქტის ჩვეულებრივ ფასზე: საკმარისია თუ არა ეს ფასი იმ კაპიტალის ასანაზღაურებლად, — მისი ჩვეულებრივ მოგებითურთ, — რომელიც იმ მინის დამუშავებაზე უნდა დაიხარჯოს“.

მაგრამ სმიტი იმავე დროს ფიქრობს, რომ „არსებობს მინის პროდუქტის ისეთი ნაწილები, რომელთა მიმართ მოთხოვნა ისე ძლიერი არის, რომ მათი ფასი ყოველთვის უფრო დიდია იმაზე, რაც საკმარისი არის ბაზარზე მათი მიტანისათვის“; და ერთ ასეთ ნაწილად იგი სთვლის საზრდოს.

იგი ამბობს, რომ „მინა, თითქმის ყოველ მდგომარეობაში, საზრდოს იმაზე მეტ რაოდენობას წარმოშობს, რაც აუცილებელი არის მთელი იმ შრომის შესანახად, რომელიც საჭიროა იმ სარჩოს ბაზარზე გატანისათვის, თუნდაც რომ უაღრეს უხვად ეძლეოდეს ამ შრომის შესანახი. ამასთან ის გარდამეტი, რომელიც აქ რჩება, ყოველთვის იმაზე მეტი არის, რაც საკმარისია ამ შრომის გამოყენებისთვის დახარჯული კაპიტალის ასანაზღაურებლად და აგრეთვე ამ კაპიტალზე მოგების მისაღებად. ამიტომ მუდამ რჩება განსაზღვრული გარდამეტი მემამულის რენტის წილად“.

მაგრამ რა დამამტკიცებელ საბუთს იძლევა იგი ამისათვის? — სხვას არას, გარდა ამ მტკიცებისა: რომ „ნორვეგიის და შოტლანდიის ყოვლად უდაბნო ადგილებიც კი იძლევიან ერთგვარ საკვებს ხვასტაგისთვის, რომლისგანაც იმდენი რძე და ნაშენი მიიღება, რომ საკმარისია არამარტო ამ ხვასტაგის მოვლისთვის საჭირო შრომის შესანახად და ფერმერისთვის ან ჯოგის პატრონისთვის ჩვეულებრივი მოგების მისაცემად, არამედ მემამულისთვის პატარა რენტის მისაცემადაც“. მაგრამ მე ნებას მივცემ ჩემ თავს ამ ნათქვამის სისწორეში ეჭვი შევიტანო. მე ვფიქრობ, რომ ყოველ ქვეყანაში, ყოვლად განუვითარებლიდან დაწყებული უაღრეს ცივილიზებულამდე, მოიპოება ისეთი ხარისხის მიწა, რომელიც ვერ მოიღებს იმაზე მეტი ღირებულების პროდუქტს, რაც საკმარისია იმისათვის, რომ ანაზღაურებულ იქნეს მასზე დახარჯული კაპიტალი ჩვეულებრივი მოგებითურთ, რომელიც იმ ქვეყანაში არსებობს. ჩვენ ყველამ ვიცით, რომ ამას ადგილი აქვს ამერიკაში, და მაინც არავინ არ ამტკიცებს, რომ რენტის განმსაზღვრელი პრინციპები ამერიკაში სხვაა, ვიდრე ევროპაში. მაგრამ რომ კიდევ მართალი იყოს, რომ მიწათმოქმედებამ ინგლისში განვითარების უმაღლეს საფეხურს მიაღწია და რომ აქ ამჟამად აღარ მოიპოება ისეთი მიწა, რომელიც რენტას არ იძლეოდეს, მაინც თანაბრად მართალია ის, რომ ასეთი მიწები წინად არსებობდა. გარდა ამისა არსებობს ასეთი მიწები თუ არა, ამას საკითხისათვის არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს, ვინაიდან, თუ დიდ ბრიტანეთში კაპიტალი კი იხარჯება მიწაზე, რომელიც ანაზღაურებს მხოლოდ კაპიტალს მისი მოგებითურთ, სავსებით სულერთი არის, ძველ მიწაზე იხარჯება იგი თუ ახალ მიწაზე. ფერმერს, რომელიც 7 ან 14 წლის ვადით იღებს მიწას იჯარით, შეიძლება აზრად ჰქონდეს მასზე 10 000 გირვ. სტერლინგი დახარჯოს, რადგან იცის, რომ მარცვლეულსა და ნედლ პროდუქტზე არსებული ფასის მიხედვით მას შეუძლია აინაზღაუროს თავისი კაპიტალის ის ნაწილი, რომელიც უნდა დახარჯოს, და გადაიხადოს რენტა და მიიღოს მოგების ჩვეულებრივი ნორმა. მაგრამ იგი 11 000 გირვ. სტერლინგს არ დახარჯავს, თუ უკანასკნელი 1 000 გირვ. სტერლინგი ვერ გამოიყენა ისე პროდუქტიულად, რომ მან მისცეს კაპიტალის ჩვეულებრივი მოგება მას. როდესაც იგი ანგარიშობს, ხელსაყრელია მისთვის თუ არა, რომ დამატებითი კაპიტალი დახარჯოს, იგი ყურადღებას აქცევს მხოლოდ იმას, რომ ნედლი პროდუქტის ფასი

საკმარისი იყოს მისი ხარჯების ასანაზღაურებლად და მისთვის მოგების მისაცემად, რადგან იცის, რომ დამატებითი რენტის გადახდა არ დასჭირდება. იჯარისვადის გასვლის შემდეგაც კი ფერმერის რენტა არ იქნება ანუელი, ვინაიდან, თუ მემამულე მოინდომებდა რენტის ანეხას მხოლოდ იმიტომ, რომ მიწაზე 1000 გირვ. სტერლინგის რაოდენობის დამატებითი კაპიტალია დახარჯული, ამ კაპიტალს ფერმერი უკანვე წაიღებს: ეს უკანასკნელი, ჩვენ მიერ ნაგულისხმევის თანახმად, ამ კაპიტალის გამოყენებით მხოლოდ ჩვეულებრივ მოგებას იღებს, რომლის მიღება მას შეუძლია კაპიტალის ყოველი სხვაგვარი გამოყენებით. ამიტომ იგი თანხმობას ვერ განაცხადებს დამატებითი რენტის გადახდაზე, გარეშე იმ შემთხვევისა, თუ ნედლი პროდუქტის ფასმა კიდევ აინია ან, რაც იგივეა, მოგების ჩვეულებრივმა საერთო ნორმამ დაინია.

აღამ სმიტს თავისი გამჭრიახი გონება რომ ამ ფაქტისაკენ მიემართა, იგი აღარ დაინყებდა მტკიცებას, რენტა ნედლი პროდუქტის ფასის ერთ-ერთ შემადგენელ ნაწილს წარმოადგენსო, ვინაიდან ფასს ყველგან კაპიტალის იმ უკანასკნელი ნაწილით მოპოებული ანაღები განსაზღვრავს, რომლისათვის არავითარი რენტა არ გადაიხდება. სმიტს რომ მხედველობაში მიეღო ეს პრინციპი, იგი არავითარ განსხვავებას არ დაინახავდა სამადნეების რენტის განსაზღვრელ კანონსა და იმ კანონს შორის, რომელიც მინის რენტას განსაზღვრავს.

„ასე, მაგალითად, ნახშირის მალაროდან რენტის მიღება, — ამბობს იგი, — ნაწილობრივ დამოკიდებულია მის ნაყოფიერობაზე, ნაწილობრივ — მის მდებარეობაზე. სამადნეს ან მალაროს, როგორც უნდა იყოს იგი, შეიძლება ეწოდოს მდიდარი ან მწირი იმის მიხედვით, მეტია თუ ნაკლებია მინერალების ის რაოდენობა, რომელიც შეიძლება იქიდან ამოღებულ იქნეს შრომის განსაზღვრული რაოდენობით, მინერალების იმ რაოდენობაზე, რომელიც თანატოლი შრომის დახარჯვით შეიძლება მიღებულ იქნეს მისი სიმწირის გამო. მისი პროდუქტი არ ჰფარავს ხარჯებს. ასეთ მალაროს არ მოაქვს არც მოგება და არც რენტა. არსებობს ისეთი მალაროებიც, რომელთა პროდუქტს შეუძლია მხოლოდ გაისტუმროს შრომა და აანაზღაუროს მათ დამუშავებაზე დახარჯული კაპიტალი მისი ჩვეულებრივი მოგებითურთ. ეს მალაროები მესარენეს აძლევს ერთგვარ მოგებას, მაგრამ მემამულეს არ აძლევს არავითარ რენტას. ისინი შეიძლება სარგებლობით დამუშავებულ იქნენ მხოლოდ მემამულე-

ლის მიერ, რომელიც, რადგან იგი თვითონ არის მესარენე, იღებს ამაზე დახარჯული კაპიტალის ჩვეულებრივ მოგებას. ბევრი ნახშირის მალაროს დამუშავება შოტლანდიაში სწარმოებს სწორედ ამ წესით, და არავითარი სხვა წესით არ შეიძლება მათი დამუშავება. მემამულე არავის არ დაანებებს მათ დამუშავებას რენტის გადაუხდელად, ხოლო რენტის გადახდა არავის არ შეუძლია.

„სხვა ნახშირის მალაროები იმავე ქვეყანაში, რომლებიც საკმაოდ მდიდარია ნახშირით, არ შეიძლება დამუშავებულ იქნეს მათი მდებარეობის გამო. ამ მალაროებიდან შეიძლება შრომის ჩვეულებრივი რაოდენობის დახარჯვით, და ჩვეულებრივზე ნაკლების დახარჯვითაც კი, ამოღებულ იქნეს მინერალის ისეთი რაოდენობა, რომელიც საკმარისია წარმოების ხარჯების დასაფარავად; მაგრამ ეს რაოდენობა წყლის ნაპირებისგან დაშორებულ ადგილებში, რომლებიც მეჩხრად დასახლებულია და რომლებსაც კარგი სამიმოსვლო გზები ხმელეთსა ან წყალზე არ გააჩნია, არ შეიძლება გაყიდულ იქნეს“. რენტის მთელი პრინციპი აქ საუცხოოდ და სავსებით ნათლად არის გარკვეული; მაგრამ ყოველი სიტყვა, რომელიც აქ ნათქვამია, ისევე შეეხება მიწას, როგორც მალაროებს. ადამ სმიტი კი ამტკიცებს, რომ „სხვაგვარადაა საქმე შესახებ მამულებისა მიწის ზედაპირზე. მათი როგორც პროდუქტის, ისე რენტის ოდენობა პროპორციულია მათი აბსოლუტური ნაყოფიერების და არა მათი შეფარდებითი ნაყოფიერებისა“. მაგრამ ვიგულისხმობ, რომ არ არსებობს ისეთი მიწა, რომელიც რენტას არ იძლეოდეს. ამ შემთხვევაში უცუდესი მიწის რენტა შეფარდებული იქნება კაპიტალის დანახარჯსა და კაპიტალის მოგებაზე პროდუქტის ღირებულების გარდამეტთან. ამავე პრინციპის მიხედვით იქნება განსაზღვრული ცოტათი უკეთესი ხარისხის მიწის ან უკეთესი მდებარეობის მქონე მიწის რენტაც, და, მაშასადამე, ამ მიწის რენტა, მისი უპირატესობის გამო, უცუდესი მიწის რენტაზე მეტი იქნებოდა. იგივე შეიძლება მესამე კიდეც უფრო მაღალი ხარისხის მიწაზე, და ასე სულ საუკეთესომდე. განაცხადი არ არის, ამის შემდეგ, რომ სწორედ მიწის შეფარდებითი ნაყოფიერობა განსაზღვრავს პროდუქტის იმ ნაწილს, რომელიც რენტად გადაიხდება, ისე როგორც სამადნეების შეფარდებითი ნაყოფიერობა განსაზღვრავს მათი პროდუქტის იმ ნაწილს, რომელიც რენტად გადაიხდება?

მას შემდეგ, რაც ადამ სმიტმა განაცხადა, რომ ზოგი მალარო მათი მესაკუთრეების მიერ შეიძლება დამუშავდეს, ვინაიდან ისინი პროდუქტის

ისეთ რაოდენობას იძლევიან, რომელიც საკმარისია მხოლოდ დამუშავების ხარჯების ასანაზღაურებლად, დახარჯული კაპიტალის ჩვეულებრივი მოგებითურთ, ჩვენ მოლოდინი უნდა გვექონიდა, რომ მისი აზრით, სწორედ ეს განსაკუთრებული მაღაროები განსაზღვრავს ყველა მაღაროდან მოპოებული პროდუქტის ფასს თუ ძველი მაღაროები ვერ იძლევა ნახშირის საჭირო რაოდენობას, ნახშირის ფასი აინვეს და იგი განაგრძობს აწევას, სანამ ახალი და უფრო ღარიბი მაღაროს მესაკუთრე არ ჰპოებს, რომ მას შეუძლია კაპიტალის ჩვეულებრივი მოგება მიიღოს, უკეთეს იგი თავის მაღაროს დამუშავებას შეუდგება. თუ მისი მაღარო ძალიან ღარიბი არაა, საჭირო არ არის, ნახშირის ფასის აწევა იყოს ძალიან მნიშვნელოვანი, რათა მესაკუთრემ თავისთვის ხელსაყრელად დაინახოს მისი დამუშავება; ხოლო თუ მაღარო ძალიან ღარიბი არის, იმ შემთხვევაში ცხადია, ნახშირის ფასმა მანამადე უნდა განაგრძოს აწევა, ვიდრე იგი მესაკუთრეს ყველა ხარჯის დაფარვისა და კაპიტალის ჩვეულებრივი მოგების მიღების შესაძლებლობას არ მისცემს. აქედან, თითქოს, გამომდინარეობს, რომ უმცირესად ნაყოფიერი მაღარო განსაზღვრავს ყოველთვის ნახშირის ფასს. მაგრამ ადამ სმიტი სხვა აზრისაა. იგი შენიშნავს, რომ „ნახშირით უმდიდრესი მაღარო განსაზღვრავს ყველა სხვა მაღაროთა ნახშირის ფასს იმ მიდამოში. როგორც მაღაროს მესაკუთრე, ისე მისი დამმუშავებელი მესარენე, ჰპოებენ, რომ, თუ თავიანთ მეზობლებზე ცოტათი უფრო იაფად გაჰყიდვიან, მათ შეუძლიათ მიიღონ: პირველმა უფრო დიდ რენტა და მეორემ უფრო დიდი მოგება. მათი მეზობლები მალე იძულებულები ხდებიან ნახშირი იმავე ფასში გაჰყიდონ ხოლმე, თუმცა ეს მათ არ შეუძლიათ უზარალოდ და თუმცა ეს ყოველთვის ამცირებს და ხშირად სულ არარად აქცევს მათ რენტას და მოგებას. ზოგ მაღაროებს სულ მიატოვებენ; სხვები რენტას ვეღარ იძლევიან და მხოლოდ მესაკუთრეების მიერ შეიძლება დამუშავებულ იქნენ“. თუ ნახშირის მოთხოვნა შემცირდა ან, ნახშირის ამოღებაში გაუმჯობესების შეტანის გმისი რაოდენობა გადიდდა, მისი ფასი დაეცემა, და ზოგ მაღაროთა დამუშავება შეწყდება; მაგრამ, ყოველ შემთხვევაში ნახშირის ფასი საკმარისი უნდა იყოს იმ მაღაროს ხარჯების და მოგების დასაფარავად, რომელიც რენტის გადაუხდელად მუშაობს. მაშასადამე, ფასს უმცირესად ნაყოფიერი მაღარო განსაზღვრავს. ფაქტიურად ამას ადამ სმიტი თვითონვე ადასტურებს მეორე ადგილას, სადაც ამბობს: „უდაბლესი ფასი, რა ფასშიაც შეიძლება

ნახშირის გაყიდვას ჰქონდეს ადგილი რამდენადმე ხანგრძლივი დროის განმავლობაში, არის ის ფასი, რომელიც სწორედ საქმარისია იმისათვის, რომ ანაზღაურებულ იქნეს კაპიტალი, მისი ჩვეულებრივი მოგებითურთ, რომელიც დახარჯული იყო ბაზრად მისი გატანისათვის. იმ მაღაროდან მიღებული ნახშირის ფასი, რომლისგანაც რენტას ვერ იღებს მისი მესაკუთრე და რომელიც ამ უკანასკნელმა ან თვითონ უნდა დაამუშავოს, ანდა სულ მთლად მიატოვოს, უნდა უახლოვდებოდეს საერთოდ ამ ფასს“.

მაგრამ იგივე გარემოება, სახელდობრ, ნახშირის სიუხვე და, აქედან გამომდინარე, მისი სიიაფე, სულერთია, რა მიზეზითაც იყოს ეს გამონევეული, რაც აუცილებელს გახდიდა იმ მაღაროების დამუშავების მიტოვებას, რომელნიც სრულებით არ იძლევიან რენტას ან ძალიან მცირეს იძლევიან, იგივე გარემოება, უკეთუ ნედლი პროდუქტის ასეთ-სავე სიუხვეს და, ამის გამო, სიიაფეს ექნებოდა ადგილი, აუცილებელს გახდიდა ისეთი მინების დამუშავების შეწყვეტას, რომლებისთვის არავითარ რენტას არ იხდიდნენ ან ძალიან ცოტას იხდიდნენ. თუ, მაგალითად, კარტოფილი ხალხის საყოველთაო მოხმარების საგნად იქცეოდა, როგორც ბრინჯი არის ზოგიერთ ქვეყნებში, იმ მიწის მეოთხედს ან ნახევარს, რომელიც ახლა დამუშავებაში არისა, მაშინ ალბათ დაუყოვნებლივ მიატოვებდნენ, ვინაიდან: თუ, როგორც ადამ სმიტი გვარწმუნებს, „კარტოფილით დათესილი ერთი აკრი მიწა 6 000 გირვანქა საღ საზრდოს იძლევა, ე. ი. სამჯერ მეტს, ვიდრე, ერთი აკრი პური დათესილი მიწა“, — მოსახლეობა, ხანგრძლივი დროის განმავლობაში ვერ გაიზრდებოდა ისე ძალიან, რომ მოეხმარებია მთელი ის რაოდენობა, რაც შეიძლება მიღებულ იქნეს იმ მიწებზე, რომლებზეც წინათ პური მოიყვანებოდა. ამიტომ ბევრ მიწას მიატოვებდნენ და რენტა დაინედა; და მხოლოდ მას შემდეგ რაც მოსახლეობა გაორკეცდებოდა ან გასამკეცდებოდა, შესაძლებელი გახდებოდა მიწის იგივე რაოდენობა, რაც წინათ, შესულიყო დამუშავებაში და ისეთივე მაღალი რენტა გადახდილიყო, როგორსაც წინათ იხდიდნენ.

მემამულე არ მიიღებს აგრეთვე მთლიანი პროდუქტის უფრო დიდ ნაწილს, შედეგადა ეს პროდუქტი კარტოფილისგან, რომელსაც 300 ადამიანის გამოკვება შეუძლია, თუ ხორბლისგან, რომელიც მხოლოდ 100 ადამიანს გამოკვებაავს, ვინაიდან: თუმცა წარმოების ხარჯები ძალიან მნიშვნელოვნად შემცირდებოდა, თუ მუშის ხელფასი უმთავრესად კარტოფილის ფასის მიხედვით იქნებოდა განსაზღვრული და არა ხორბლის

ფასის მიხედვით, და თუმცა, ამიტომ, მუშების გასტუმრების შემდეგ დარჩენილი ნაწილი მთლიანი პროდუქტისა მნიშვნელოვნად გადიდებული იქნებოდა, მაგრამ მაინც ამ დამატებითი ნაწილიდან არაფერი არ ხვდებოდა რენტას, არამედ, მთლიანად წავიდოდა მოგებად, რომელიც ყოველთვის მალა ინვეს ხელფასის დაცემისას და დაბლა ინვეს ხელფასის აწევს. ხორბალი იქნება მოყვანილი თუ კარტოფილი, რენტას, სულერთია, იგივე პრინციპი განაგებს: რენტა ყოველთვის უდრის სხვაობას პროდუქტის რაოდენობათა შორის, რომლებიც ერთნაირი კაპიტალით მიიღება ერთსა და იმავე მიწაზე ან სხვადასხვა მიწებზე. და ამიტომ, ვიდრე ერთი და იმავე ხარისხის მიწებია დამუშავებაში და არვითარი ცვლილება არ მომხდარა მათს შეფარდებითს ნაყოფიერებაში ან სხვა უპირატესობაში, რენტა ყოველთვის იმავე შეფარდებაში იქნება მთლიანი პროდუქტის მიმართ.

მაგრამ ადამ სმიტი ამტკიცებს, რომ მემამულის ხვედრი წილი გადიდებოდა წარმოების ხარჯების შემცირების გამო, და რომ, მაშასადამე, უხვი პროდუქტიდან იგი უფრო დიდ ნაწილსაც მიიღებდა და უფრო დიდ რაოდენობასაც, ვიდრე მცირე პროდუქტიდან. „საბრინჯე მინდორი“, ამბობს იგი, „საზრდოს ბევრად უფრო დიდ რაოდენობას იძლევა, ვიდრე უნაყოფიერესი საპურე მიწა. როგორც ამბობენ, აკრზე ჩვეულებრივ ორ მოსავალს იღებენ წელიწადში, თითოს 30-იდან 60 ბუშელამდე. თუმცა ბრინჯის მოყვანა მეტ შრომას მოითხოვს, მაინც, ამ შრომის შენახვის დაფარვის შემდეგ, გაცილებით უფრო დიდი გარდამეტი რჩება. იმ ქვეყნებში, სადაც ბრინჯი მოჰყავთ და ეს ბრინჯი საყოველთაო და საუპირატესო მცენარეულ საზრდოს შეადგენს ხალხისთვის და სადაც მიწათმოქმედნი უმთავრესად ბრინჯით იკვებებიან, მემამულეს ამ უფრო დიდი გარდამეტის უფრო დიდი ნაწილი უნდა ეკუთვნოდეს, ვიდრე პურის მწარმოებელ ქვეყნებში“.

ბ-ნი ბიუკენენიც შენიშნავს: „ცხადია, რომ, თუ ხალხის საყოველთაო მოხმარების საგნად რაიმე სხვა პროდუქტი გახდებოდა, რომელსაც მიწა პურზე უხვად წარმოშობდა, მემამულის რენტა გადიდებოდა ამ პროდუქტის უფრო დიდი სიუხვის შესაბამისად“.

თუ კარტოფილი გახდებოდა ხალხის საყოველთაო საზრდოდ, მემამულეები, ფრიად ხანგრძლივი დროის განმავლობაში, უნდა შერიგებოდნენ რენტის დიდად შემცირებას. ისინი, ალბათ, დაახლოებითაც კი იმდენ საარსებო საშუალებებს ვერ მიიღებდნენ, რამდენსაც დღეს იღებენ, მა-

შინ როდესაც ამ საარსებო საშუალებათა ღირებულება დღევანდელის ერთ მესამედამდე დაეცემოდა. სამაგიეროდ მანუფაქტურულ საქონელთა ღირებულება, რომლებზედაც მემამულის რენტის ნიწილი იხარჯება, დაინეცდა მხოლოდ იმდენით, რამდენითაც დაინეცდა მათ დასამზადებლად ხმარებული ნედლი მასალის ღირებულება, რაც მხოლოდ იმ მიწის უფრო დიდი ნაყოფიერობის გამო წარმოსდგებოდა, რომელიც ახლა ამ ნედლი მასალის სანარმოებლად გამოიყენებოდა.

თუ, მოსახლეობის ზრდის გამო, წინანდელი ხარისხის მიწა შევიდა დამუშავებაში, არ შეიცვლება არც პროდუქტის ის ნაწილი, რომელსაც მემამულე იღებს, და არც ამ ნაწილის ღირებულება. მაშასადამე, რენტა იგივე იქნება, რაც წინათ იყო, მაგრამ მოგება მნიშვნელოვნად აიწევს, იმიტომ რომ საზრდოს ფასი და, მაშასადამე, ხელფასიც დიდად დანეული იქნება. მაღალი მოგება ხელს უწყობს კაპიტალის დაგროვებას. შრომის მოთხოვნა უფრო და უფრო იმატებს, და მემამულე გამუწყვეტლივ მოგებაში იქნებოდა მიწის მიმართ გაძლიერებული მოთხოვნის გამო.

და მართლაც, იგივე მიწები შეიძლება გაცილებით უფრო ინტენსიურად დამუშავებულიყო, უკეთეს შესაძლებელი იქნებოდა საზრდოს ესოდენ დიდი რაოდენობა ყოფილიყო მათზე მიღებული, ამიტომ მათი რენტაც, საზოგადოების განვითარების მიხედვით, კიდევ უფრო მაღალი გამხდარიყო და ამ მიწების ბევრად უფრო დიდი მოსახლეობა გამოეკვება, ვიდრე წინათ. ეს აუცილებლად სასარგებლო იქნებოდა მემამულეებისათვის, და სავსებით ეთანხმება იმ დებულებას, რომელსაც ეს გამოკვლევა, მე მგონია, აუცილებლად ამყარებს. სახელდობრ: რომ ყველა არაჩვეულებრივი მოგება, თვით მისი ბუნებისამებრ, მიკლე ხანგრძლივობისა არის, რადგან მიწის მთელი ზედმეტი პროდუქტი, ისეთი ზომიერი მოგების გამოკლების შემდეგ, რაც საკმარისია კაპიტალის დაგროვებისთვის ხელშესაწყობად, ბოლოს და ბოლოს, მემამულეს უნდა დარჩეს.

შრომის ისეთი დაბალი ფასის არსებობისას, რასაც აუცილებლად პროდუქტის სიუხვე გამოიწვევდა, არა თუ პროდუქტის უფრო დიდ რაოდენობას მოიღებდა უკვე დამუშავებაში მყოფი მიწები, არამედ შესაძლებელი გახდებოდა აგრეთვე დამატებითი კაპიტალი დახარჯულიყო ამ მიწებზე, და უფრო დიდი ღირებულება მიღებულიყო მათგან: და ამავე დროს შესაძლებელი გახდებოდა მაღალი მოგებით დამუშავება ბევრად

უფრო დაბალი ხარისხის მიწებისა, რაც დიდად სასარგებლო იქნებოდა როგორც მემამულეებისათვის, ისე მომხმარებელთა მთელი კლასისთვისაც. მიწა — ეს მანქანა, რომელიც მოხმარების უმნიშვნელოვანეს საგანს წარმოშობს, გაუმჯობესებული იქნებოდა და კარგ სასყიდელსაც მიიღებდა მის მიერ გაწეული სამსახურისათვის, როდესაც ეს მოითხოვებოდა. მთელი სარგებლობა პირველ რიგში ხვდებოდა მუშებს, კაპიტალისტებს და მომხმარებლებს; მაგრამ, მოსახლეობის პროგრესთან ერთად, ეს სარგებლობა თანდათან მინის მესაკუთრეების ხელში გადავიდოდა.

ამ გაუმჯობესებასთან დამოუკიდებლად, რომლებშიაც საზოგადოება უშუალოდ არის დაინტერესებული, ხოლო მემამულეები — შორეულად, მემამულეების ინტერესები ყოველთვის წინააღმდეგია მუშების და ფაბრიკანტების ინტერესებისა. პურს შეიძლება გამუდმებით მაღალი ფასი ჰქონდეს მხოლოდ იმიტომ, რომ მის სანარმოებლად დამატებითი შრომაა საჭირო, რომ მისი წარმოების ხარჯები გადიდებული არის. იგივე მიზეზი მაღლა სწევს ყოველთვის რენტას, და ამიტომ პურის წარმოების ხარჯების აწევა მემამულისათვის ხელსაყრელი არის. მაგრამ მომხმარებლის ინტერესი პირდაპირ წინააღმდეგი არის. მომხმარებლისთვის სასურველი ესაა: რომ პურის ღირებულება ფულის და საქონელთა მიმართ დაბალი იყოს, რადგან პურის ყიდვა ხდება ყოველთვის საქონლით ან ფულით. პურის მაღალი ფასი ხელსაყრელი არაა აგრეთვე ფაბრიკანტისათვის, იმიტომ რომ იგი იწვევს ხელფასის აწევას, მაგრამ არა ფაბრიკანტის საქონლის ფასის აწევას. ამრიგად, ფაბრიკანტმა არა თუ მეტი საქონელი ანუ — რაც იგივეა — მეტი საქონლის ღირებულება უნდა გაილოს მის მიერ მოხმარებულ პურში, არამედ აგრეთვე მეტი საქონელი ანუ მეტი საქონლის ღირებულება უნდა მისცეს ხელფასად თავის მუშებს, და ყველა ამისთვის იგი ანაზღაურებას არას იღებს. მაშასადამე, საზოგადოების ყველა კლასი, მემამულეების გამოკლებით, ზარალობს პურის ფასის აწევით. დამოკიდებულება მემამულესა და საზოგადოებას შორის ისეთი ხასიათისა არაა, როგორც დამოკიდებულება ვაჭრობაში, სადაც მყიდველიც და გამყიდველიც, ასე ვთქვათ, შეიძლება თანაბრად იგებს, არამედ ზარალი აქ მთლად ერთ მხარეზეა და მოგება მთლად მეორე მხარეზე არის. და თუ პურის უფრო იაფად მოპოება შეიძლებოდა იმპორტის გზით, იმ შემთხვევაში მისი შემოუტანლობის გამო წარმომდგარი ზარალი ბევრად უფრო დიდია ერთ მხარეზე, ვიდრე მოგება მეორე მხარეზე.

ადამ სმიტი არასოდეს არ განასხვავებს ფულის დაბალ ღირებულებას პურის მაღალი ღირებულებისაგან და ამიტომ იმ დასკვნამდე მიდის, რომ მემამულის ინტერესები წინააღმდეგი არაა დანარჩენი საზოგადოების ინტერესებისა. პირველ შემთხვევაში, პურის ღირებულება, ყველა საქონელთან შედარებით, დაბალი არის; მეორე შემთხვევაში, პურის ღირებულება, ყველა საქონელთან შედარებით, დაბალი არის; მეორე შემთხვევაში, პურის ღირებულება, ყველა საქონელთან შედარებით, მაღალი არის. პირველ შემთხვევაში პურს და საქონელს იგივე შეფარდებითი ღირებულება აქვს შენარჩუნებული; მეორე შემთხვევაში, პურის ღირებულება როგორც საქონლის, ისე ფულის მიმართ უფრო მაღალი არის.

ადამ სმიტის შემდეგი შენიშვნა შესაბამისია ფულის დაბალი ღირებულებისათვის, მაგრამ სრულიად შეუსაბამოა პურის მაღალი ღირებულებისათვის. „იმპორტი (პურის) რომ ყოველ ჟამს თავისუფალი ყოფილიყო, ჩვენ ფერმერები და მემამულეები, ალბათ, თავიანთ პურში წლიდან წლამდე ნაკლებ ფულს მიიღებდნენ, ვიდრე ამჟამად იღებენ, როდესაც იმპორტი უმრავლეს შემთხვევაში აკრძალული არის; მაგრამ ფულს, რომელსაც ისინი მიიღებდნენ, მეტი ღირებულება ექნებოდა, იგი ყოველგვარ სხვა საქონელს მეტს იყიდდა და მეტ შრომას გამოიყენებდა. მაშასადამე, მათი ნამდვილი სიმდიდრე, მათი ნამდვილი შემოსავალი ისეთივე იქნებოდა, როგორც ამჟამად არის, თუმცა იგი ვერცხლის ნაკლები რაოდენობით იქნებოდა გამოსახული, და ისინი არც უნარს იქმენოდნენ მოკლებული და არც სტიმულს იმისათვის, რომ იმდენივე პური მოეყვანათ, რამდენიც ამჟამად მოჰყვათ. პირიქით, რადგან ვერცხლის ნამდვილი ღირებულების აწევა, პურის ფულადი ფასის დაწევის გამო, რაოდენადმე დაბლა სწევს ყველა სხვა საქონელთა ფულად ფასს, ამიტომ იგი იმ ქვეყნის მრეწველობას, სადაც წარმოსდგება, ერთგვარ უპირატესობას აძლევს ყველა საგარეო ბაზარზე, და ამის გამო მას ტენდენცია აქვს ამ მრეწველობის განვითარებას სტიმული მისცეს და იგი გაზარდოს. მაგრამ პურის შინაური ბაზრის მოცულობა უნდა შეესაბამებოდეს იმ ქვეყნის საერთო მრეწველობას, სადაც ეს პური მოდის, ანუ იმ ადამიანთა რიცხვს, რომელნიც რაიმე სხვა საქონელთ აწარმოებენ პურზე გასაცვლელად. ხოლო ყოველ ქვეყანაში შინაური ბაზარი, როგორც აუხლოესი და ყველაზე უფრო მოხერხებული, იმავე დროს უდიდე-

სი და უმნიშვნელოვანესი ბაზარია პურისათვის. მაშასადამე, ვერცხლის ნამდვილი ღირებულების აწევას, რომელიც პურის საშუალო ფულადი ფასის დანევის შედეგს წარმოადგენს, ტენდენცია აქვს გააფართოოს პურის უდიდესი და უმნიშვნელოვანესი ბაზარი და, შეფერხების ნაცვლად, სტიმული მისცეს პურის კულტურას“.

პურის მაღალ ან დაბალ ფულად ფასს, რომელიც ოქროს და ვერცხლის სიუხვიდან და სიიაფიდან წარმოსდგება, არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს მემამულისთვის, იმიტომ რომ ამ შემთხვევაში, როგორც უკვე აღნიშნა ადამ სმიტმა, აწევა ან დაწევა თანაბრად შეეხება ყველა საქონელს, მაგრამ პურის მაღალი ფასი დანარჩენ საქონელთა მიმართ ყოველთვის უაღრესად ხელსაყრელი არის მემამულისთვის: ჯერ ერთი, იგი მას აძლევს პურის უფრო დიდ რაოდენობას რენტის სახით, და, მეორე, თანასწორი ზომის პურით მემამულეს შეუძლია მოიპოვოს უფრო დიდი რაოდენობა არა მარტო ფულის, არამედ უფრო დიდი რაოდენობა ყოველი საქონლისაც, რომლის ყიდვაც კი შესაძლებელია ფულით.

* * *

კოლონიალური ვაჭრობა

თავის შენიშვნებში კოლონიალური ვაჭრობების შესახებ ადამ სმიტმა ფრიად დამაკმაყოფილებლად დაგვანახა თავისუფალი ვაჭრობის ყველა უპირატესობა და ის უსამართლობა, რომელსაც განიცდიან კოლონიები იმის გამო, რომ მეტროპოლია ხელს უშლის მათ უძვირეს ბაზარზე გაპყიდონ თავიანთი პროდუქტები და უიაფეს ბაზარზე იყიდონ მათთვის საჭირო სხვადასხვა მანუფაქტურული საქონელი და მასალები. მან დაგვანახა, რომ ყოველი ქვეყნისათვის ნებართვის მიცემით, რათა მან თვისი მრეწველობის პროდუქტები გასცვალოს, სადაც და როდესაც სურს, გამოიწვევა შრომის საუკეთესოდ განანილება მსოფლიოში და უზრუნველყოფილი ხდება არსებობისა და კომფორტის საგნების მაქსიმალური წარმოება.

იგი შეეცადა აგრეთვე დაენახებინა, რომ ვაჭრობის ეს თავისუფლება, რომელიც უჭეველად ხელსაყრელია მთელი მსოფლიოსთვის, სასარგებლოა აგრეთვე ყოველი ცალკეული ქვეყნისათვის, და რომ ის ვინრო პოლიტიკაც, რომელიც მიღებული აქვთ ევროპის ქვეყნებს მათი კოლონიების მიმართ, ნაკლებ საზიანო არაა თვით მეტროპოლიებისთვის, ვიდრე კოლონიებისთვის, რომელთა ინტერესები აქ მსხვერპლად არის შეწირული.

„კოლონიალური ვაჭრობის მონოპოლია“, — ამბობს იგი, — „როგორც მერკანტილური სისტემის ყველა სხვა უბადრუკი და მავნებელი ღონისძიება, შემავინროებელია ყველა სხვა ქვეყნის მრეწველობისა, მაგრამ უმთავრესად კოლონიების მრეწველობისა, და ამასთან ოდნავაც არ ადიდებს და, პირიქით, ამცირებს იმ ქვეყნის მრეწველობას, რომლის სასარგებლოდაც იგი არის დანესებული“.

მაგრამ მისი საგნის ეს ნაწილი ისე ნათლად და დამარწმუნებლად არაა გარკვეული, როგორც ის, სადაც იგი გვიჩვენებს ამ სისტემის უსამართლობას კოლონიების მიმართ.

მე მგონია, შეიძლება ეჭვი ვიქონიოთ, რომ მეტროპოლიას არ შეეძლოს ზოგჯერ სარგებლობა ნახოს იმ შეზღუდვის გამო, რომელსაც იგი უწესებს თავის კოლონიებს. აბა ვისთვის უნდა იყოს საეჭვო, მაგალითად

ეს, რომ ინგლისი კოლონია ყოფილიყო საფრანგეთის. ეს უკანასკნელი მოგებაში იქნებოდა, თუ ინგლისი დიდ პრემიას გადაიხდიდა პურის, მაუდის ან სხვა საქონელთა ექსპორტისთვის? პრემიების საკითხის განხილვისას ჩვენ ვნახეთ, რომ, როდესაც ფასი 4 გირვ. სტერლინგი იქნებოდა კვარტერისათვის, 10 შილინგის ოდენობის პრემიის დაწესება ინგლისიდან გაზიდულ კვარტერ პურზე ამ უკანასკნელის ფასს საფრანგეთში დასწევდა 3 გირვ. სტერლ. და 10 შილინგამდე. და აი, თუ წინათ საფრანგეთში პური 3 გირვ. სტერლინგად 15 შილინგად იყიდებოდა კვარტერი, ახლა საფრანგეთის მომხმარებლები ყოველ კვარტერ შეზიდულ პურზე 5 შილინგის სარგებლობას მიიღებდნენ, ხოლო თუ წინათ საფრანგეთში პურის ბუნებრივი ფასი 4 გირვ. სტერლინგს შეადგენდა, ისინი ყოველ კვარტერზე მოიგებდნენ მთლიანად 10 შილინგ პრემიას. საფრანგეთი, ამრიგად, ინგლისის ზარალით სარგებლობას ნახავდა: იგი მოიგებდა არა თუ იმის ნაწილს, არამედ მთლიანად იმას, რასაც ინგლისი დაჰკარგავდა.

მაგრამ შეიძლება გვითხრან, რომ საექსპორტო პრემია საშინაო პოლიტიკის ღონისძიებას წარმოადგენს და იგი შეიძლება ადვილად დაწესებულ იქნეს მეტროპოლიის მიერ.

თუ იამაიკისა და ჰოლანდიისთვის ხელსაყრელია, რომ მათ ინგლისის შუამავლობის გარეშე გასცვალონ ის პროდუქტები, რომლებსაც თითოეული მათგანი აწარმოებს, იმ შემთხვევაში, ცხადია, იამაიკის და ჰოლანდიის ინტერესი შელახული იქნება, თუ ისინი დაბრკოლებული არიან ასეთ თავისუფალ გაცვლა-გამოცვლაში. ხოლო თუ იამაიკა იძულებულია თავისი პროდუქტები ინგლისში გაგზავნოს და იქ გასცვალოს ჰოლანდიის პროდუქტებზე, მაშინ ინგლისის კაპიტალი ან ინგლისური სააგენტო მონაწილეობს იმ ვაჭრობაში, რომელშიაც სხვებ არ იქნებოდა მონაწილე. მას მიიზიდავს ამ ვაჭრობაში პრემია, რომელსაც იხდის არა ინგლისი არამედ ჰოლანდია და იამაიკა.

თვითონ ადამ სმიტსაც აქვს აღნიშნული, რომ ზარალი, რომელიც გამოწვეულია არახელსაყრელად შრომის განაწილებით ორ ქვეყანაში, შეიძლება სასარგებლო იყოს ერთი მათგანისთვის, მაშინ როდესაც მეორე უფრო მეტს ჰკარგავს, ვიდრე რამდენსაც შეადგენს ფაქტიურად ასეთი განაწილებიდან გამომდინარე ზარალი; და თუ ეს მართალია, ამით ის მტკიცდება, რომ ღონისძიება, რომელმაც შესაძლებელია დიდი ზიანი მიაყენოს კოლონიას, შეიძლება ნაწილობრივ სასარგებლო იყოს მეტროპოლიისათვის.

როდესაც სავაჭრო ხელშეკრულებებზე ლაპარაკობს, სმიტი ამბობს: „თუ ერთი ხელშეკრულების გზით ვალდებულებას კისრულობს ნება დართოს განსაზღვრულ საქონელთა იმპორტს, რომელიმე უცხო ქვეყნიდან, რომლების შემოზიდვა ყველა სხვა ქვეყნიდან მას აკრძალული აქვს, ან ერთი ქვეყნის პროდუქტები გაანთავისუფლოს ბაუებისაგან, რომლებსაც ყველა სხვა ქვეყნის პროდუქტები დაქვემდებარებული არის, მაშინ ის ქვეყანა ან, ყოველ შემთხვევაში, იმ ქვეყნის ვაჭრები და ფაბრიკანტები, რომლის ვაჭრობასაც ასეთი შეღავათი ეძლევა, აუცილებლად დიდ სარგებლობას იღებენ ხელშეკრულებიდან. ეს ვაჭრები და ფაბრიკანტები ერთგვარი მონოპოლიით სარგებლობენ იმ ქვეყანაში, რომელიც ესოდენ ღმობიერია მათ მიმართ. ის ქვეყანა ხდება უფრო ფართო და უფრო ხელსაყრელი ბაზარი მათი პროდუქტებისთვის; უფრო ფართო იმიტომ, რომ რადგან ყველა სხვა ქვეყნის საქონელი იქიდან ან გამოორიცხულია ან მძიმე ბაუებს არის დაქვემდებარებული, მათი პროდუქტების უფრო დიდი რაოდენობა მიაქვს იმ ბაზარს; უფრო ხელსაყრელი იმიტომ, რომ შეღავათ-მიცემული ქვეყნის ვაჭრები მეორე ქვეყანაში, რადგან ისინი აქ ერთგვარი მონოპოლიით სარგებლობენ, თავიანთ საქონელს ხშირად უკეთეს ფასში გაჰყიდნიან, ვიდრე გაჰყიდდნენ, ყველა სხვა ერის კონკურენციასთან რომ ჰქონებოდათ საქმე“.

ვიგულისხმობ, რომ ორი ქვეყნიდან, რომელნიც სავაჭრო ხელშეკრულებას სდებენ, ერთი არის მეტროპოლია, ხოლო მეორე — კოლონია, და ადამ სმიტმა, ცხადია, უნდა სცნოს, რომ მეტროპოლიას შეუძლია სარგებლობა მიიღოს კოლონიის შევიწროებით. ესეც კია, რომ წინააღმდეგ შეიძლება სთქვან, რომ იმ შემთხვევაში, თუ უცხო ბაზრის მონოპოლია ხელთ არ უპყრია პრივილეგიან კომპანიას, უცხო მყიდველები მეტს არ გადაიხდიან საქონელში, ვიდრე შინაური მყიდველები; ფასი, რომელსაც ისინი, ორნივე, გადაიხდიან, დიდად განსხვავებული არ იქნება საქონლის ბუნებრივი ფასისგან იმ ქვეყანაში, სადაც ეს საქონელი იწარმოება. ინგლისს, მაგალითად, ჩვეულებრივ პირობებში, ყოველთვის შეეძლება საფრანგეთის საქონლის ყიდვა მისი ბუნებრივი ფასის მიხედვით საფრანგეთში, და საფრანგეთსაც ასეთივე პრივილეგია ექნება ინგლისის საქონელი იყიდოს მისი ბუნებრივი ფასის მიხედვით ინგლისში. მაგრამ ასეთ ფასებში საქონელთა ყიდვას ხომ უხელშეკრულებოდაც ექნებოდა ადგილი. მაშ რაღა სარგებლობას ან ზიანს აძლევს ასეთი ხელშეკრულება თითოეულ იმ ქვეყანას?

ამ ხელშეკრულებით წარმომდგარი ზიანი შემზიდველი ქვეყნისთვის იქნებოდა შემდეგში: ეს ქვეყანა ვალდებული იქნებოდა ეყიდა რაიმე საქონელი, ვთქვათ ინგლისისაგან, მისი ბუნებრივი ფასის მიხედვით ინგლისში, მაშინ როდესაც მას, იქნებ, უფრო დაბალ ბუნებრივ ფასში შეეძლო ამ საქონლის ყიდვა რომელიმე სხვა ქვეყნისგან, ამრიგად, აღნიშნული ხელშეკრულება ინვეს მთელი კაპიტალის არახელსაყრელ განაწილებას, რომელსაც უმთავრესად ის ქვეყანა განიცდის, რომელიც ხელშეკრულებით იძულებული არის უმცირესად პროდუქტიულ ბაზარზე იყიდოს საქონელი. და იმავე დროს, გამყიდველს, მიუხედავად იმისა, რომ მას, თითქოს, მონოპოლია აქვს მინიჭებული, არავითარი სარგებლობა არ ეძლევა ხელშეკრულებით, იმიტომ რომ თანამემამულეთა კონკურენცია მას ხელს უშლის თავისი საქონელი მის ბუნებრივ ფასზე უფრო ძვირად გააყიდოს; და ამ ფასში კი მას იგი მაინც გაასაღებდა, გაიტანდა მას საფრანგეთში, ესპანეთში ან ვესტ-ინდოეთში. თუ გააყიდდა შინ მოსახმარებლად.

რაშიღა მდგომარეობს ის სარგებლობა, რომელიც ხელშეკრულებაში მოქცეული შეთანხმების საფუძველზე წარმოსდგება? იმაში, რომ ეს განსაკუთრებული პროდუქტები ვერ იქნებოდა საექსპორტოდ წარმოებული ინგლისში, მას რომ ამ განსაკუთრებული ბაზრის მომსახურების მონოპოლიური პრივილეგია არ ჰქონებოდა მინიჭებული; უამისოდ, იმ ქვეყნების კონკურენცია, სადაც ასეთი პროდუქტების ბუნებრივი ფასი უფრო დაბალი არის, მოუსპობდა მას იმ პროდუქტების გაყიდვის ყოველ შესაძლებლობას. მაგრამ ამას ნაკლები მნიშვნელობა ექნებოდა, თუ ინგლისი სრულიად უზრუნველყოფილი იქნებოდა, რომ მას შესაძლებლობა აქვს იმავე თანხის რაიმე სხვა საქონელი, რომელსაც იგი აწარმოებდა, გააყიდოს საფრანგეთის ბაზარზე ან ისეთივე სარგებლობით რომელსამე სხვა ბაზარზე. მიზანი, რომელსაც ისახავს ინგლისი, მდგომარეობს მაგალითად, იმაში, რომ იყიდოს საფრანგეთის ღვინოების განსაზღვრული რაოდენობა, ღირებულებით 5000 გირვ. სტერლინგისა; მას სურს, ამიტომ, სადმე საქონელი გააყიდოს, რათა მით 5000 გირვ. სტერლინგი მოიპოვოს ამ მიზნისათვის. თუ მას საფრანგეთმა მონოპოლია მისცა მაუდის ბაზარზე, ინგლისი მაშინვე გადაზიდავს ამ მიზნით მაუდს; მაგრამ თუ ვაჭრობა თავისუფალი არის, შესაძლებელია სხვა ქვეყნების კონკურენციამ ხელი შეუშალოს ამას, მაუდის ბუნებრივი ფასი ინგლისში არ აღმოჩნდეს საკმარისად დაბალი, რათა ინგლისს მოაპოვებინოს ამ მაუდის გაყიდვის გზით

5000 გირვ. სტერლინგი და მიაღებოს ჩვეულებრივი მოგება ამ მიზნით გამოყენებულ კაპიტალზე. მაშინ ინგლისის მრეწველობამ რაიმე სხვა საქონელს უნდა მიმართოს; მაგრამ აქ შეიძლება აღმოჩნდეს, რომ არ არსებობს არც ერთი ისეთი პროდუქტი, რომლის გაყიდვა მისთვის შესაძლებელი იყოს, ფულის არსებული ღირებულების დროს. იმ ბუნებრივი ფასის მიხედვით, რომელიც მას აქვს სხვა ქვეყნებში. და რა იქნება შედეგი? ღვინის მომხმარებლებს ინგლისში წინანდებურად სურთ დახარჯონ 5000 გირვ. სტერლინგი ღვინოში, და, მაშასადამე, 5000 გირვ. სტერლინგი ფულად გაიზიდება საფრანგეთში ამ მიზნისათვის. ფულის ამ გაზიდვის გამო მისი ღირებულება მაღლა აინევს ინგლისში და დაბლა დაინევს სხვა ქვეყნებში, და ამასთან ერთად დაბლა დაინევს ყველა საქონელთა ბუნებრივი ფასიც, რომლებიც ბრიტანეთის მრეწველობის მიერ არის წარმოებული. ფულის ღირებულების აწევა იგივეა, რაც არის საქონელთა ფასის დაწევა. 5000 გირვ. სტერლინგის მისაღებად ახლა შეიძლება გაზიდულ იქნას ბრიტანეთის პროდუქტები, რადგან მათ შეუძლიათ, მათ ახლანდელ დაწეულ ბუნებრივ ფასში კონკურენცია გაუწიონ სხვა ქვეყნების პროდუქტებს. მხოლოდ ესაა, რომ პროდუქტების მეტი რაოდენობა უნდა გაიყიდოს დაწეულ ფასში, რათა მიღებულ იქნეს საჭირო 5000 გირვ. სტერლინგი, და ეს თანხა ვერ იყიდის ღვინის იმავე რაოდენობას: მაშინ როდესაც ინგლისში, ფულის რაოდენობის შემცირების გამო, საქონელთა ბუნებრივმა ფასმა დაინია, საფრანგეთში, პირიქით, ფულის რაოდენობის გაზიდვის გამო, საქონელთა და ღვინის ბუნებრივმა ფასმა იანია. ამიტომ ინგლისში, ვაჭრობის სრული თავისუფლების არსებობისას, ნაკლები ღვინო შემოიზიდება მის საქონელთა სამაგიეროდ, ვიდრე მაშინ, როდესაც ინგლისს, სავაჭრო ხელშეკრულების საფუძველზე, განსაკუთრებული შეღავათები აქვს მინიჭებული. მაგრამ მოგების ნორმა არ იქნება შეცვლილი; შეცვლილი იქნება ფულის შეფარდებითი ღირებულება ამ ორ ქვეყანაში, და საფრანგეთის მოგება ის იქნება, რომ იგი გაცვლის გზით საფრანგეთის საქონელთა განსაზღვრულ რაოდენობაში ინგლისის საქონელთა უფრო დიდ რაოდენობას მიიღებს, ხოლო ინგლისის ზარალი ის იქნება, რომ იგი გაცვლის გზით ინგლისის საქონელთა განსაზღვრულ რაოდენობაში საფრანგეთის საქონელთა ნაკლებ რაოდენობას მიიღებს.

ამრიგად, საგარეო ვაჭრობა, დაბრკოლებულია, იგი შეღავათებით სარგებლობს თუ თავისუფალი არის, მაინც განაგრძობს არსებობას,

როგორც უნდა იყოს წარმოების სიძნელე სხვადასხვა ქვეყნებში; მაგრამ მას შეიძლება მონესრიგება მიეცეს მხოლოდ ბუნებრივი ფასის, არა ბუნებრივი ღირებულების, ცვლილების გზით, რა ფასშიაც პროდუქტები შესაძლებელია წარმოებულ იქნეს იმ ქვეყნებში, და ეს ცვლილება წარმოსდგება ცვლილებით ძვირფას ლითონთა განაწილებაში. ეს გარემოება ადასტურებს ჩემ მიერ სხვა ადგილას გამოთქმულ აზრს, რომ არ არსებობს საქონელთა იმპორტის ან ექსპორტის ისეთი ხარკი, პრემია ან აკრძალვა, რომელიც არ წარმოშობდეს ძვირფას ლითონთა სხვაგვარ განაწილებას და, მაშასადამე, არ ინვედეს ყველგან საქონელთა როგორც ბუნებრივი, ისე საბაზრო ფასის ცვლილებას.

ამიტომ ცხადია, რომ კოლონიასთან ვაჭრობა შეიძლება ისე იქნეს მონესრიგებული, რომ იგი ერთსა და იმავე დროს კოლონიისთვის იყოს ნაკლებ ხელსაყრელი და მეტროპოლიისთვის უფრო სასარგებლო, ვიდრე სრულიად თავისუფალი ვაჭრობა. როგორც ცალკეულ მომხმარებლისთვის საზარალოა, თუ იგი იძულებულია მხოლოდ ერთ დუქანში იყიდოს ყველა საქონელი, ისევე საზარალოა მომხმარებელთა მთელი ერისთვის, როდესაც იგი იძულებულია მხოლოდ ერთი ქვეყნისგან იყიდოს მისთვის საჭირო პროდუქტები. თუ ის დუქანი ან ქვეყანა მოთხოვნილ პროდუქტებს უიარვს ფასებში იძლევა, იგი უზრუნველყოფილია, რომ მათ ასეთი მონოპოლიური პრივილეგიის უქონლადაც გაჰყიდოს, ხოლო თუ იგი უფრო იაფად არ ჰყიდის, იმ შემთხვევაში საყოველთაო ინტერესი მოითხოვს, რომ მას დახმარება არ ეძლეოდეს ვაჭრობის განსაგრძობად, რომლის წარმართვა მას არ შეუძლია ისეთივე სარგებლობით, როგორც სხვებს. აღნიშნული დუქანი ან ქვეყანა, რომელიც ასეთ პროდუქტებს ჰყიდის, შეიძლება იზარალებდეს მოსაქმეობის გამოცვლის გამო, მაგრამ საერთო სარგებლობა საუკეთესოდ მიიღწევა მხოლოდ საყოველთაო კაპიტალის უაღრეს პროდუქტიულად განაწილების გზით, ე.ი. საყოველთაო თავისუფალი ვაჭრობით.

საქონლის წარმოების ხარჯების გადიდებას, თუნდაც რომ იგი პირველი მოთხოვნილების საგანს შეადგენს, არ მოჰყვება აუცილებლად მისი მოხმარების შემცირება, თუმცა მოხმარების საერთო უნარი მყიდველები-სა მცირდება ცალკეული საქონლის ფასის აწევის გამო, მაგრამ მათ შეუძლიათ ხელი აიღონ რაიმე სხვა საქონლის მოხმარებაზე, რომლის წარმოების ხარჯები არ გადიებულა. ამ შემთხვევაში მიწოდებული და

მოთხოვნილი რაოდენობა იგივე იქნება, რაც წინათ იყო, გადიდებული იქნება მხოლოდ წარმოების ხარჯები, და მაინც ფასი აიწევს, და უნდა ანიოს, რათა გაძვირებული საქონლის მწარმოებელის მოგება გაუთანასწორდეს მრეწველობის სხვა დარგებში მიღებულ მოგებას.

ბ-ნი სეი სცნობს, რომ წარმოების ხარჯები შეადგენს ფასის საფუძველს, და მაინც თავისი წიგნის სხვადასხვა ადგილას ამტკიცებს, რომ ფასი განისაზღვრება შეფარდებით მოთხოვნასა და მიწოდებას შორის. რაიმე ორი საქონლის შეფარდებითი ღირებულების ნამდვილ და უკანასკნელ რეგულატორს წარმოადგენს წარმოების ხარჯები, და არა თითოეული მათგანის რაოდენობა, რომელიც შეიძლება წარმოებულ იქნეს, და არც კონკურენცია მყიდველებს შორის.

ადამ სმიტის აზრით, კოლონიალურმა ვაჭრობამ, ვინაიდან მასში მხოლოდ ბრიტანეთის კაპიტალი შეიძლება იქნეს გამოყენებული, მაღლა ასწია ყველა სხვა სავაჭრო დარგების მოგების ნორმა; და რადგან, მისი აზრით, მაღალი მოგება, ისე როგორც მაღალი ხელფასი, მაღლა სწევს საქონელთა ფასს, იგი ფიქრობს, რომ კოლონიალური ვაჭრობის მონოპოლია საზიანო იყო მეტროპოლიისთვის, ვინაიდან მან შეამცირა ამ უკანასკნელის უნარი მანუფაქტურულ საქონელთა ისე იაფად გაყიდვისა, როგორც სხვა ქვეყნები ჰყიდიან, იგი ამბობს: „მონოპოლიის შედეგად, კოლონიალური ვაჭრობის ზრდას იმდენად არ გამოუწვევია გადიდება ვაჭრობისა, რომელიც დიდ ბრიტანეთს წინათ ჰქონდა, რამდენადაც გამოიწვია სრული ცვლილება მის მიმართულებაში. მეორე, ამ მონოპოლიამ აუცილებლად ხელი შეუწყო მოგების ნორმის აწევას უფრო მაღალ დონეზე ბრიტანეთის ვაჭრობის სხვადასხვა დარგებში, ვიდრე ამას ადგილი ექნებოდა ბუნებრივად, ყველა ერს რომ ნებადართული ჰქონებოდა თავისუფალი ვაჭრობა ბრიტანეთის კოლონიებთან“. მაგრამ ყველაფერი, რაც ხელს უწყობს რომელსამე ქვეყანაში მოგების ჩვეულებრივი ნორმის აწევას უფრო მეტად, ვიდრე იგი სხვებზე აიწევდა, აუცილებლად როგორც აბსოლუტურს, ისე შეფარდებითს ზიანს აძლევს ამ ქვეყანას ვაჭრობის ყოველ დარგში, რომელშიაც მას მონოპოლია ხელთ არ უპყრია. აბსოლუტურ ზიანს აძლევს იმიტომ, რომ ვაჭრობის ასეთ დარგებში მის ვაჭრებს უფრო მაღალი მოგების მიღება არ შეუძლიათ, უკეთეს მათ როგორც უცხო ქვეყნების პროდუქტები, რომლებიც მათ შეაქვთ თავის სამშობლოში, ისე თავისი ქვეყნის პროდუქტები, რომლებიც მათ გააქვთ უცხოეთში, უფრო

ძვირად არ გაჰყიდეს, ვიდრე გაჰყიდდნენ სხვა პირობებში. მათმა სამშობლომ უნდა იყიდოს უფრო ძვირად და გაჰყიდოს უფრო ძვირად; უნდა იყიდოს ნაკლები და გაჰყიდოს ნაკლები; უნდა მოიხმაროს ნაკლები და აწარმოოს ნაკლები ვიდრე ამას მოიმოქმედებდა სხვა პირობებში“.

„ჩვენი ვაჭრები ხშირად სჩივიან ბრიტანეთის მუშების მაღალ ხელფასზე, როგორც მიზეზი იმისა, რომ მათი მანუფაქტურული პროდუქტები კონკურენციას ვერ უძლებს უცხო ბაზრებზე; მაგრამ კაპიტალის მაღალ მოგებაზე ისინი სდუმან. ისინი სჩივიან სხვების უზომო მოგებაზე, მაგრამ თავიანთი მოგების შესახებ კრინტს არ სძრავენ. ნამდვილად კი ბრიტანეთის კაპიტალის მაღალი მოგება შეიძლება ბევრ შემთხვევაში ბრიტანეთის მანუფაქტურული პროდუქტების ფასის აწევას ისევე უწყობს ხელს, და ზოგ შემთხვევაში იქნებ მეტადაც, როგორც და ვიდრე ბრიტანეთის მაღალი შრომის ხელფასი“.

მე თანახმა ვარ, რომ კოლონიალური ვაჭრობის მონოპოლია შეცვლის, და ხშირად საზიანოდაც, კაპიტალის მიმართულებას. მაგრამ ყველა იმიდან, რაც უკვე ვთქვი მოგების შესახებ, გამომდინარეობს, რომ საგარეო ვაჭრობის ერთი დარგის შეცვლას მეორეთი ან შინაური ვაჭრობის შეცვლას საგარეოთი არ შეუძლია, ჩემი აზრით, გავლენა იქონიოს მოგების ნორმაზე. ასეთი შეცვლიდან გამომდინარე ზიანი მე ეს იყო აწერე; შედეგად წარმოსდგება მთელი კაპიტალის და მრეწველობის უფრო ცუდი განაწილება და, მაშასადამე, მოხდება წარმოების შემცირება. საქონელთა ბუნებრივი ფასი აიწევს, და ამიტომ მომხმარებელი, თუმცა მას შეეძლება იმავე ფულადი ღირებულების საქონელი იყიდოს, საქონელთა ნაკლებ რაოდენობას მიიღებს. გარდა ამისა, უნდა აღინიშნოს, რომ კიდევ რომ წარმომდგარიყო მოგების აწევა, ამით სრულიადაც არ შეიცვლებოდა ფასები, ვინაიდან ფასები არც ხელფასით განისაზღვრება და არც მოგებით.

და განა ადამ სმიტი არ იზიარებს ამ შეხედულებას, როდესაც ამბობს: „პროდუქტების ფასები ანუ ოქროს და ვერცხლის ღირებულება სხვა პროდუქტებთან შედარებით დამოკიდებულია შეფარდებაზე შრომის იმ რაოდენობაზე, რომელიც საჭიროა ოქროს და ვერცხლის განსაზღვრული რაოდენობის მისათანად ბაზარზე, და შრომის იმ რაოდენობას შორის, რომელიც საჭიროა რაიმე სხვა სახის პროდუქტთა განსაზღვრული რაოდენობის იქვე მისათანადო?“ ეს რაოდენობა არ შეიცვლება, მაღალი იქნება მოგება თუ დაბალი, ან დაბალი იქნება ხელფასი თუ მაღალი. მაშ რანაირად შეიძლება ფასებმა აინიოს მაღალი მოგების გამო?.

მთლიანი და წმინდა შემოსავალი

აღამ სმიტი მუდამ აზვიადებს სარგებლობას, რომელიც ქვეყანას ეძლევა მთლიანი შემოსავლით, იმ სარგებლიანობასთან შედარებით, რომელიც ეძლევა წმინდა შემოსავლით. „ქვეყნის კაპიტალის რაც უფრო დიდი ნაწილი გამოიყენება მინათმოქმედებაში“, ამბობს იგი, „მით უფრო დიდი იქნება პროდუქტიული შრომის რაოდენობა, რომელიც ამ კაპიტალს მოძრაობაში მოჰყავს ქვეყნის შიგნით, და ასევე ღირებულებაც, რომელსაც კაპიტალის გამოყენება მატებს საზოგადოების მიწისა და შრომის წლიურ პროდუქტს. მინათმოქმედების შემდეგ, შრომის უდიდეს რაოდენობას მოიყვანს მოძრაობაში და უდიდეს ღირებულებას მატებს წლიურ პროდუქტს ის კაპიტალი, რომელიც მანუფაქტურულ მრეწველობაშია გამოყენებული. უმცირესი მოქმედება აქვს საექსპორტო ვაჭრობაში გამოყენებულ კაპიტალს.“⁵⁷

დავთანხმდეთ ერთი წუთით, რომ ეს მართალი არის; აბა რა სარგებლობა ექნებოდა ქვეყანას პროდუქტიული შრომის დიდი რაოდენობის გამოყენების შედეგად, თუ სულერთია, შრომის ამ რაოდენობას გამოიყენებდა თუ, მისი რენტა და მოგება, ერთად აღებული, უცვლელი დარჩებოდა? ყოველი ქვეყნის მიწისა და შრომის მთელი პროდუქტი იყოფა სამ ნაწილად; ამათგან ერთი ნაწილი მიდის ხელფასზე, მეორე — მოგებაზე და მესამე — რენტაზე. მხოლოდ უკანასკნელი ორი ნაწილიდან შეიძლება რისამე გამოკლება ხარკების გადასახდელად გინა დასაზოგავად; პირველი ნაწილი კი თუ ზომიერია შეადგენს ყოველთვის წარმოების აუცილებელ ხარჯს.⁵⁸ იმ ადამიანისთვის, ვისაც 20000 გირვ. სტერლ. კაპიტალი აქვს, რომელიც წლიურად 2000 გირვ. სტერლ. მოგებას იძლევა სავსებით სულერთია, 100 თუ 1000 ადამიანს აძლევს სამუშაოს მისი კაპიტალი, 10000 გირვ. სტერლინგად თუ 100 000 გირვ. სტერლინგად იყიდება წარმოებულ საქონელი. უკეთუ მოგება, რომელსაც იგი იღებს, არავითარ შემთხვევაში არ დაინევს 2000 გირვ. სტერლინგზე დაბლა. განა ასეთივე არაა მთელი ერის ინტერესიც? უკეთუ მისი წმინდა ნამდვილი შემოსავალი, მისი რენტა და მოგება არ იცვლება, არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს, ათი მილიონი ადამიანისაგან შედგება ეს ერი თუ თორმეტი მილიონისა-

გან. მისი უნარი ფლოტის და არმიის და ყოველგვარი არაპროდუქტიული შრომის შენახვისა შეფარდებული უნდა იყოს წმინდა შემოსავალთან და არა მთლიან შემოსავალთან. თუ ხუთ მილიონ ადამიანს შეუძლია იმდენი საზრდო და ტანსაცმელი აწარმოოს, რამდენიც ათ მილიონს ესაჭიროება, იმ შემთხვევაში ხუთი მილიონი ადამიანის საზრდო და ტანსაცმელი წმინდა შემოსავალს შეადგენს. განა რაიმე უპირატესი სარგებლობა ექნებოდა ქვეყანას, იმავე წმინდა შემოსავლის სანარმოებლად რომ შეიდი მილიონი ადამიანი ყოფილიყო საჭირო, ე.ი. თორმეტი მილიონი ადამიანის საზრდოს და ტანსაცმელის სანარმოებლად რომ შეიდი მილიონი ადამიანი ყოფილიყო გამოყენებული? ხუთი მილიონი ადამიანის საზრდო და ტანსაცმელი ისევე ისე წმინდა შემოსავალი იქნებოდა. ადამიანთა უფრო დიდი რიცხვის გამოყენება ჩვენ არ მოგვცემდა შესაძლებლობას თუნდ ერთი ადამიანი მიგვემატებია ჩვენი არმიის ან ფლოტისათვის ან თუნდ ერთი მეტი გინეა გაგველო ხარკის სახით.

და თუ ადამ სმიტი უპირატესობას აძლევს კაპიტალის ისეთ გამოყენებას, რომელსაც მოძრაობაში მოჰყავს სამრეწველო შრომის მაქსიმალური რაოდენობა, ამას იგი სჩადის არა იმიტომ, რომ მისი აზრით, მოსახლეობის დიდი რაოდენობა რაიმე განსაკუთრებულ სარგებლობას იძლევა ან რომ მაშინ ადამიანთა მეტი რიცხვი შეიძლება განიცდიდეს ბედნიერებას; არა უპირატესობას აძლევს მხოლოდ იმიტომ რომ კაპიტალის ასეთი გამოყენება ადიდებს ქვეყნის ძლიერებას.⁵⁹ ასე, იგი ამბობს: „სიმდიდრე და, რამდენადაც ძლიერება სიმდიდრეა დამოკიდებული, ძლიერება ყოველი ქვეყნისა ყოველთვის შეფარდებულია მისი წლიური პროდუქტის ღირებულებასთან, ე.ი. იმ ფონდის ღირებულებასთან, საიდანაც საბოლოო ანგარიშით, გადახდილი უნდა იქნეს ყველა ხარკი“. მაგრამ, ცხადია, უნარი ხარკის გადახდისა შეფარდებულია არა მთლიან შემოსავალთან, არამედ — წმინდა შემოსავალთან.

სხვადასხვა მოსაქმეობათა განაწილებისას ყველა ქვეყანას შორის, უფრო ღარიბი ერების კაპიტალი, ბუნებრივია, გამოყენებული იქნება მრეწველობის ისეთ დარგებში, რომელთა გზით ადგილი აქვს შრომის უფრო დიდი რაოდენობის შენახვას ქვეყნის შიგნით, ვინაიდან ასეთ ქვეყნებში საზრდო და სხვა საარსებო საგნები მზარდი მოსახლეობისათვის ძალიან ადვილად არის მოსაპოვებელი. პირიქით, მდიდარ ქვეყნებში, სადაც საზრდო ძვირია, კაპიტალს, თუ ვაჭრობა თავისუფალია, ბუნე-

ბრივად ისეთ მოსაქმეობაში ექნება მიდენილობა, სადაც შრომის მინიმალური რაოდენობაა ქვეყნის შიგნით შესანახი, ასეთია სატრანსპორტო ვაჭრობა, საგარეო ვაჭრობა შორეულ ქვეყნებთან და მრეწველობის დარგები, რომელნიც ძვირფას მანქანებს საჭიროებენ, ერთი სიტყვით, ვაჭრობა-მრეწველობის ისეთი დარგები, რომლებშიაც მოგება პროპორციულია კაპიტალის რაოდენობისა და არა გამოყენებული შრომის რაოდენობისა.⁶⁰

თუმცა მე თანახმა ვარ, რომ განსახლვრულ კაპიტალს, რომელიც რენტის ბუნებისამებრ, გამოიყენება მინათმოქმედებაში რომელსამე მინაზე, უკანასკნელად დამუშავებაში შესულის გამოკლებით, შრომის უფრო დიდი რაოდენობა მოჰყავს მოძრაობაში, ვიდრე თანატოლ კაპიტალს მრეწველობასა და ვაჭრობაში, მაგრამ არ შემიძლია დავეთანხმო, რომ არსებობს რაიმე განსხვავება საშინაო ვაჭრობაში მოქმედი კაპიტალის მიერ გამოყენებულ შრომის რაოდენობასა და იმ რაოდენობას შორის, რომელსაც საგარეო ვაჭრობაში მოსაქმე კაპიტალი გამოიყენებს.

„კაპიტალი, რომელიც ლონდონში გზავნის შოტლანდიის მანუფაქტურულ პროდუქტებს და რომელსაც უკან ედინბურგში მოაქვს ინგლისის პური და მანუფაქტურული პროდუქტები“, — ამბობს ადამ სმიტი, „თითოეულ ასეთ ოპერაციაში შეენაცვლება აუცილებლად ორ ბრიტანულ კაპიტალს, რომლებიც, ორნივე, გამოყენებული იყო დიდი ბრიტანეთის მინათმოქმედებაში ან მრეწველობაში.“

„კაპიტალი, რომელიც გამოიყენება უცხო საქონელთა საყიდლად საშინაო მოხმარებისათვის, უკეთეს ეს ყიდვა შინ წარმოებულ პროდუქტთა საშუალებით სრულდება, თითოეულ ასეთ ოპერაციაში შეენაცვლება აგრეთვე ორ სხვადასხვა კაპიტალს, მაგრამ იმათგან მხოლოდ ერთი ეხმარება შინაურ მრეწველობას. კაპიტალი, რომელიც ბრიტანეთის საქონელს პორტუგალიაში გზავნის და რომელსაც უკან დიდ ბრიტანეთში პორტუგალიის საქონელი მოაქვს, ყოველ ასეთ ოპერაციაში შეენაცვლება ბრიტანეთის მხოლოდ ერთ კაპიტალს, მეორე კაპიტალი კი პორტუგალიისა არის, მაშასადამე, თუნდაც რომ მოხმარების საგნებით წარმოებულ საგარეო ვაჭრობაში ბრუნვა ისევე სწრაფად ხდებოდეს, როგორც საშინაო ვაჭრობაში, მაინც მასში გამოყენებული კაპიტალი მხოლოდ სანახევროდ იქნება სტიმულის მიმცემი ქვეყნის მრეწველობის ანუ პროდუქტიული შრომის განვითარებისათვის“.

ეს არგუმენტაცია მე მცდარად მიმაჩნია, თუმცა, დოქტორ სმიტის ნაგულისხმევის თანახმად, ორი კაპიტალი გამოიყენება, ერთი პორტუგალიური და ერთი ინგლისური, მაგრამ მაინც კაპიტალი, რომელიც საგარეო ვაჭრობაშია გამოყენებული, ორჯერ უფრო დიდია იმაზე, რაც შინაურ ვაჭრობაში იქნებოდა გამოყენებული. ვთქვათ შოტლანდია 1000 გირვ. სტერლინგის ოდენობის კაპიტალს ხმარობენ ტილოს საწარმოებლად, რასაც იგი სცვლის თანატოლი კაპიტალის პროდუქტზე, რომელიც კაპიტალიც ინგლისში აბრეშუმეულის წარმოებაზე არის დახარჯული. ამ შემთხვევაში 2000 გირვ. სტერლინგი და შრომის სათანადო რაოდენობა იქნება ამ ორი ქვეყნის მიერ გამოყენებული. ახლა ვიგულისხმობ, რომ ინგლისმა აღმოაჩინა, რომ აბრეშუმეულში, რომელიც მას წინათ შოტლანდიაში გაჰქონდა, მეტი ტილოს შემოზიდვა შეუძლია გერმანიიდან, და შოტლანდიამ აღმოაჩინა, რომ თავისი ტილოს სამაგიეროდ მას საფრანგეთიდან მეტი აბრეშუმეულის მიღება შეუძლია. განა ამ შემთხვევაში ინგლისი და შოტლანდია დაუყოვნებლივ არ აიღებენ ხელს ერთმანეთთან ვაჭრობაზე, და განა მაშინ მოხმარების საგნებით წარმოებული საშინაო ვაჭრობა არ შეიცვლება მოხმარების საგნებით წარმოებულ საგარეო ვაჭრობად? მაგრამ, თუმცა ვაჭრობაში ორი ახალი კაპიტალი შევა, ერთი ინგლისური და ერთი გერმანული, განა შოტლანდიისა და ინგლისის კაპიტალის იგივე თანხა არ იქნება შემდეგშიაც გამოყენებული? და განა ეს კაპიტალი სამრეწველო შრომის იმავე რაოდენობას არ აამოძრავებს, რასაც აამოძრავებდა, თუ საშინაო ვაჭრობაში იქნებოდა მოქმედი?

• • •

თულის მიმოქცევა და მანკები

ფულის მიმოქცევის შესახებ უკვე ისე ბევრი დაწერილა, რომ ყველა იმ პირთაგან, რომელნიც ასეთ საგნებს აქცევენ ყურადღებას, მხოლოდ ისინი თუ არ იცნობენ მის ჭეშმარიტ პრინციპებს, რომელნიც წინასწარ ცრუ აზრით არიან გამსჭვალულნი. ამიტომ მე დავკმაყოფილდები მხოლოდ მოკლე მიმოხილვის მოცემით რამდენიმე ზოგადი კანონის შესახებ, რომელიც მიმოქცევაში მყოფი ფულის რაოდენობას და ღირებულებას განსაზღვრავს.

ოქროს და ვერცხლს, ისე როგორც ყველა სხვა საქონელს, ღირებულება აქვს მხოლოდ შრომის იმ რაოდენობის პროპორციულად, რომელიც საჭიროა მათ სანარმოებლად და ბაზარზე მისატანად. ოქროთითქმის 15-ჯერ უფრო ძვირი არის ვერცხლზე, არა იმიტომ, რომ არსებობს უფრო დიდი მოთხოვნა მის მიმართ, არც იმიტომ, რომ ვერცხლის მიწოდება 15-ჯერ მეტია ოქროს მიწოდებაზე, არამედ მხოლოდ იმიტომ, ოქროს განსაზღვრული რაოდენობის სანარმოებლად 15-ჯერ მეტი შრომაა საჭირო, ვიდრე ვერცხლის სანარმოებლად.

ფულის რაოდენობა, რომელიც შეიძლება იხმარებოდეს ქვეყანაში, დამოკიდებულია მის ღირებულებაზე: თუ მარტო ოქრო იქნებოდა ხმარებაში საქონელთა სამომოქცევოდ, ამ მიზანს დასჭირდებოდა 15-ჯერ ნაკლები რაოდენობა ვერცხლის იმ რაოდენობაზე, რომელიც საჭირო იქნებოდა, თუ იმავე მიზნისთვის ვერცხლი იქნებოდა გამოყენებული.

ფული მიმოქცევაში არასოდეს არ შიძლება იყოს ისე ბლომად, რომ მისი ნაპირები გადმოხეთქოს, ვინაიდან თუ თქვენ ამცირებთ მის ღირებულებას, იმავე პროპორციით გაადიდებთ მის რაოდენობას, ხოლო თუ ადიდებთ მის ღირებულებას, — შეამცირებთ მის რაოდენობას.

ვიდრე სახელმწიფო მონეტის მოჭრას აწარმოებს და მოჭრისთვის საფასურს არას იღებს, ლითონურ ფულს ისეთივე ღირებულება ექნება, როგორც იმავე ლითონის ყოველ ნაჭერს, თანატოლი წონისა და სინმინდის შემცველს. მაგრამ თუ სახელმწიფო განსაზღვრულ საფასურს იღებს მონეტის მოჭრაში, მონეტის ღირებულება ლითონის ნაჭერის ღირებულებაზე მეტი იქნება მოჭრისთვის გადახდევინებული საფასურის

მთელი ოდენობით, ვინაიდან მის მოსაპოვებლად საჭირო იქნება შრომის უფრო დიდი რაოდენობა ანუ, რაც იგივეა, შრომის უფრო დიდი რაოდენობის პროდუქტის ღირებულება.

სანამ სახელმწიფოს თავის ხელში აქვს მონეტის მოჭრის პრივილეგია, ძნელია რაიმე საზღვრის აღნიშვნა მოჭრის საფასურისთვის, ვინაიდან მონეტის ღირებულება შეიძლება, მისი რაოდენობის გზით, ანეულ იქნეს ისეთ სიმალემდე, რომელიც კი შესაძლებელია წარმოვიდგინოთ.

ამ პრინციპზეა დამყარებული ქალაქის ფულის მიმოქცევა: მთელი ის ხარჯი, რომელიც ქალაქის ფულისთვის არის გასანევი, შეიძლება განხილულ იქნეს როგორც მოჭრის საფასური. თუმცა ქალაქის ფულს არავითარი შინაგანი ღირებულება არა აქვს, მაგრამ, მისი რაოდენობის შეზღუდვის გამო, მისი საცვლელი ღირებულება შეიძლება ისევე დიდი იყოს, როგორც ღირებულება იმავე სახელწოდების მონეტისა ან ამ მონეტაში მოქცეული ზოდისა. ამავე პრინციპის საფუძვლითაა, სახელდობრ რაოდენობის შეზღუდვის გზით, რომ გადახეილ მონეტას მიმოქცევა აქვს იმ ღირებულების მიხედვით, რომელსაც იგი ნამდვილად შიცავს. იმიტომაცაა, რომ ბრიტანეთის სამონეტო საქმის ისტორიაში ჩვენ ხშირად ვამჩნევთ, რომ მიმოქცევის საშუალება არასოდეს არ იყო ღირებულებადაკარგული პირდაპირპროპორციულად მისი წონის შემცირებისა. ამის მიზეზს ის წარმოადგენს, რომ მისი რაოდენობა არასოდეს არ ყოფილა გადიდებული მისი შინაგანი ღირებულების შემცირების პროპორციულად.⁶¹

ქალაქის ფულის გამოშვებისას არაფერს ისე დიდი მნიშვნელობა არა აქვს, როგორც იმას, რომ სავსებით იყოს შეგნებული ის შედეგები, რომელნიც რაოდენობის შეზღუდვის პრინციპიდან გამომდინარეობენ. 50 წლის შემდეგ გაუჭირდებათ დაჯერება, რომ ჩვენს დროში ბანკების დირექტორები და მინისტრები, როგორც პარლამენტში, ისე პარლამენტის კომისიებში, სერიოზულად ამტკიცებდნენ, რომ ინგლისის ბანკის მიერ ბანკნოტების გამოშვება, რასაც ლაგამს არ სდებდა ბანკნოტების მფლობელთა მხრივ მათ სანაცვლოდ ოქროს მონეტის ან ზოდის მოთხოვნის უფლება, არავითარ გავლენას არ ახდენდა და ვერც მოახდენდა საქონელთა და ზოდების ფასებზე ან სათამაშუო კურსზე.

ბანკების დანესების შემდეგ სახელმწიფოს აღარა აქვს მონოპოლიური პრივილეგია ფულის მოჭრის ან მისი გამოშვებისა. ფულის მიმოქცევა შეიძლება ისევე ეფექტურად იქნეს გადიდებული ქალაქის საშუალებით, როგორც მონეტის საშუალებით, ასე რომ თუ სახელმწიფო

მიმოქცევაში არასრულწონიან მონეტას გაუშვებდა და იმავე დროს შეამცირებდა მის რაოდენობას, იგი ვერ შესძლებდა უზრუნველყო მისი ღირებულება, ვინაიდან ბანკებს შეეძლოთ გაედიდებიათ მიმოქცევის საშუალებათა საერთო რაოდენობა.

ამ პრინციპების თანახმად, ჩვენ ვხედავთ, რომ საჭირო არაა, ქალაქის ფული, რათა მან შეინარჩუნოს თავისი ღირებულება, ნაღდდებოდეს ლითონის ფულზე, საჭიროა მხოლოდ, რომ მისი რაოდენობა იმ ლითონის ღირებულების მიხედვით იყოს მონესრიგებული, რომელიც ნორმალურ საზომადაა გამოცხადებული. თუ ასეთ საზომად განსაზღვრული წონისა და სინმინდის ოქრო იქნებოდა მიღებული, შეიძლებოდა ქალაქის ფულის რაოდენობის გადიდება ოქროს ღირებულების ყოველ დაწვეისას ან, რაც იგივე არის თავისი შედეგით, საქონელთა ფასის ყოველ აწვეისას.

„იმის გამო, რომ ქალაქის ფულის ნამეტნავად დიდი რაოდენობა იყო გამოშვებული“, ამბობს დოქტორი სმიტი, „რომლის გარდამეტი მუდამ უკან ბრუნდებოდა ოქროზე და ვერცხლზე გადასაცვლელად, ინგლისის ბანკი, მთელი რიგი წლების განმავლობაში, იძულებული იყო ოქროს ფული მოეჭრა ყოველწლიურად 800000—1000000 გირვ. სტერლინგის რაოდენობით, ანუ საშუალოდ 850 000 გირვ. სტერლინგის რაოდენობით. რათა მიეღო ოქრო, რომელიც საჭირო იყო მონეტის ესოდენ დიდი რაოდენობის მოსაჭრელად, ინგლისის ბანკი (გაფუჭებისა და იმ ცუდი მდგომარეობის გამო, რომელშიაც ოქროს მონეტა ჩავარდა რამდენიმე წლით ადრე) ხშირად იძულებული იყო მაღალ ფასში — 4 გირვ. სტერლინგად უნცი — ეყიდა ორქოს ზოდი, რომელსაც იგი შემდეგ მონეტად სჭრიდა 3 გირვ. სტერლ. 17 შილ. 10 1/2 პენსის ღირებულებით უნცს და, ამგვარად, ესოდენ დიდი თანხის მონეტის მოჭრაზე ჰკარგავდა დაახლოებით 2 1/2 თუ 3%-ს. თუმცა ბანკი საფასურს არ იხდიდა მონეტის მოჭრაში, თუმცა მოჭრის ხარჯს ნამდვილად მთავრობა ეწეოდა, მაგრამ მთავრობის ეს გულუხვობა ბანკს მაინც არ იფარავდა მთლად ხარჯებისაგან“.

ზემოთ დამყარებული პრინციპი, მე მგონია, სავსებით ნათლად გვიჩვენებს, რომ თუ ბანკი ისევ მიმოქცევაში არ უშვებდა მისთვის გასანაღდებლად წარდგენილ ქალაქის ფულს, ყველა სამომოქცევო საშუალებათა ღირებულება, როგორც წონადაკლებულის, ისე ახალი ოქროს მონეტებისა, აიწევდა, და მაშინ ბანკისადმი მოთხოვნის წარდგენას ბოლო მოეღებოდა.

ბ-ნი ბიუკენენი კი სხვა აზრისა არის, მისი აზრით, „დიდი ხარჯები, რომლებიც მაშინ ბანკს ანვა, ქალაქის ფულის მოჭარბებული გამოშვებით კი არ იყო გამოწვეული, როგორც ამას, ეტყობა, ფიქრობს დოქტორი სმიტი, არამედ მიმოქცევის საშუალებების ცუდი მდგომარეობით და, ამის გამო, ზოდების მაღალი ფასით. რადგან უნდა აღინიშნოს, ბანკს გინეების მოპოვებისათვის სხვა გზა არ ქონდა, გარდა ამისა, რომ ზოდი უნდა გადაეგზავნა ზარაფხანაში მონეტის სახით მოსაჭრელად, ამიტომ იგი იძულებული იყო მუდამ ახლად მოჭრილი გინეები გაეცა მისთვის წარდგენილ ბანკნოტებში. როდესაც მიმოქცევაში საერთოდ ბევრი წონადაკლებული მონეტა მოიპოვებოდა, და ზოდის ფასი, ამის პროპორციულად, მაღალი იყო, დიდი მოგების მიღება შეიძლებოდა ბანკნოტების სანაცვლოდ ბანკისაგან სრულწონიანი გინეების მიღებით: ამ გინეებს ზოდად გადაადნობდნენ, ამას მოგებით გაჰყიდდნენ ბანკნოტებზე და ამ უკანასკნელთ ისევე ბანკს წარუდგენდნენ გინეების ახალი თანხის მისაღებად, რომელსაც ისევე გადაადნობდნენ და გაჰყიდდნენ. და ოქროს მონეტის ასეთი მიქცევა ბანკმა უნდა განიცადოს ყოველთვის, როდესაც მიმოქცევაში წონადაკლებული მონეტები არის, რადგან ამ შემთხვევაში ბანკნოტების მუდმივი გადაცვლა მონეტებზე იძლევა ადვილ და უეჭველ მოგებას. მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ რაგინდ დიდი ყოფილიყოს ის უხერხულობა და ხარჯი, რომელსაც მაშინ ბანკი განიცდიდა მისი ოქროს მონეტების მიქცევის გამო, მაინც არასოდეს არ მიუჩნევიათ საჭიროდ გაენტავისუფლებიან ბანკი მისი ბანკნოტების ლითონზე განაღდების მოვალეობისაგან“.

ბ-ნი ბიუკენენი, ცხადია, ფიქრობს, რომ მთელი იმ ფულის ღირებულება, რომელიც მიმოქცევაშია, დაინვესტებული მონეტის ღირებულების დონემდე; ნამდვილად კი, მიმოქცევაში მყოფი ფულის რაოდენობის შემცირების გზით, შეიძლება მიმოქცევაში დარჩენილი ფულის ღირებულება ანეულ იქნეს საუკეთესო მონეტების ღირებულების დონემდე.

დოქტორ სმიტს, როგორც ეტყობა, დაავიწყდა მისი საკუთარი პრინციპი, როდესაც იგი მსჯელობს შესახებ ფულის მიმოქცევისა კოლონიებში. ნაცვლად იმისა, რომ კოლონიებში ქალაქის ფულის ღირებულების დაწევა მისი მეთად დიდი რაოდენობით ახსნას, იგი კითხულობს: ექნება კი, თუ ვიგულისხმებთ, რომ კოლონიის ფასიანი ქალაქი სავსებით საი-

მედოა, ექნება კი 100 გირვ. სტერლინგს, რომელიც 15 წლის შემდეგ უნდა იქნეს გადახდილი, იგივე ღირებულება, რაც იმ 100 გირვ. სტერლინგს აქვს, რომელიც დაუყონებლივ გადასახდელია? მე ვუპასუხებ: ექნება, უკეთუ, ჭარბად არ არის გამოშვებული.

მაგრამ გამოცდილება გვიმტკიცებს, რომ სახელმწიფო ან ბანკი, რომელსაც ქალაქის ფულის გამოშვების შეუზღუდველი უფლება ჰქონდა, ყოველთვის ბოროტად იყენებდა ამ უფლებას. ამიტომ ქალაქის ფულის გამოშვება ყველა სახელმწიფოში განსაზღვრულ შეზღუდვას და კონტროლს უნდა ექვემდებარებოდეს. და ძნელია ამ მიზნის მისაღწევად უკეთესი საშუალების გამოძებნა, ვიდრე ეს: რომ ქალაქის ფულის გამომშვებნი ვალდებული იყვნენ მათ მიერ გამოშვებულ ქალაქში, როდესაც ამას მათ წარუდგენენ გადაიხადონ ოქრო მონეტის ან ზოდის სახით.

„საზოგადოების უზრუნველყოფა“⁶² მიმოქცევის საშუალებათა ღირებულების ყველა სხვა ცვლილებისგან, გარდა იმ ცვლილებებისა, რომელსაც თვით მონეტის ღირებულება ექვემდებარება, და იმავე დროს მიმოქცევის შესრულება ყველაზე უფრო იაფი საშუალებით, — აი, ეს ნიშნავს ისეთი სრულყოფილი მდგომარეობის მიღწევას, რომელსაც ფულის მიმოქცევას შეუძლია საზოგადოდ მიაღწიოს. და ჩვენ ასეთი სრულყოფილი მიმოქცევიდან გამომდინარე ყველა უპირატესობა ხელთ გვექნებოდა, თუ ჩვენ ვალდებულებას დავაკისრებდით ბანკს, რომ მას მისი ბანკნოტების გაცვლისას გინები კი არ გაეცა, არამედ გაეცა ოქროს ან ვერცხლის ზოდი, სამონეტო ლითონური სინმინდისა და მონეტური ფასის შესაბამისად. ამის მეოხებით ქალაქის ფულის ღირებულება არასოდეს არ დაინეცდა ზოდის ღირებულებაზე დაბლა. უიმისოდ, რომ ამას არ მოჰყოლოდა მისი რაოდენობის შემცირება. და რათა ქალაქის ფულის ღირებულება ზოდის ღირებულებაზე მაღლა ანეულიყო, ბანკი ვალდებული უნდა ყოფილიყო თავისი ბანკნოტები გაეცა კანონიერი სინმინდის შემცველი ოქროს სამაგიეროდ 3 გირვ. სტერლ. და 17 შილინგის ფასად უნციისთვის. რათა ბანკს ბევრი ჯაფა არ ჰქონებოდა, ოქროს ის რაოდენობა, რომელიც შეიძლება მოთხოვნილი ყოფილიყო ბანკნოტების სამაგიეროდ მონეტური ფასის კვალობაზე, ე.ი. 3 გირვ.სტერლ. 17 შილ. და 10,5 პენსად უნცი, ან ოქროს ის რაოდენობა, რომელიც შეიძლება ბანკისთვის ყოფილიყო მიყიდული 3 გირვ.სტერლ. და 17 შილინგად, არასოდეს არ უნდა ყოფილიყო 20 უნცზე ნაკლები. სხვა სიტყვებით, ბანკი

ვალდებული იქნებოდა ეყიდა მისთვის შეძლეული ყოველი რაოდენობა ოქროსი, მაგრამ არა ნაკლები 20 უნცისა, 3 გირვ.სტერლ. და 17 შილინგად უნცი⁶³ და გაეყიდა ოქროს ყოველი რაოდენობა, რომელსაც მას შესაძლებელია მოსთხოვდნენ, 3 გირვ. სტერლგ. 17 შილ 10 1/2 პენსად უნცი. ვიდრე ბანკს ხელთ აქვს მისი ბანკნოტების რაოდენობის მონეტარიგების შესაძლებლობა, შეუძლებელია რაიმე უხერხულობა წარმომდგარიყო მისთვის ასეთი წესიდან.

„იმავე დროს ყოველგვარი ზოდის ექსპორტი და იმპორტი უნდა იყოს სრულიად თავისუფალი. ასეთი საზოდო ოპერაციების რიცხვი ძალიან მცირე იქნებოდა, უკეთუ ბანკი თავის სესხსა და ბანკნოტების ემისიას იმ კრიტერიუმის მიხედვით წარმართავდა, რომელიც მე ასე ხშირად მოვიხსენიე. სახელდობრ, კანონიერი სინმინდის შემცველი ზოდის ფასის მიხედვით, ყურადღების მიუქცევლად ბანკნოტების აბსოლუტური რაოდენობისათვის, რომელიც არის მიმოქცევაში“.

„მიზანი, რომელიც მე მხედველობაში მაქვს, მეტნილად მიღწეული იქნებოდა მაშინაც, თუ ბანკი ვალდებული იქნებოდა, მისი ბანკნოტების გადაცვლისას, ზოდი გაეცა მონეტური ფასისა და სინმინდის შესაბამისად, თუნდაც რომ იგი იმავე დროს ვალდებული არ ყოფილიყო ეყიდა განსაზღვრულ ფასში მისთვის შეძლეული ზოდის ყოველი რაოდენობა, განსაკუთრებით, რომც ზარაფხანა წინანდებურად ღია დარჩენილიყო მონეტის მოსაჭრელად კერძო პირთა მოთხოვნის მიხედვით. იმ ღონისძიებას, რომლის წინადადებას მე ვიძლევი, ეს მიზანი აქვს: რომ შეუძლებელი გახადოს ფულის ღირებულების გადახრა ზოდის ღირებულებისგან იმ მცირე განსხვავებაზე მეტად, რასაც ადგილი ექნებოდა დაწესებულ ფასებს შორის, რომლებშიაც ბანკი იყიდდა და გაყიდდა ოქროს. ეს ღონისძიება, ამგვარად, დაგვაახლოებდა ფულის ღირებულების ერთფეროვნობას, რომელიც ესოდენ სასურველადაა მიჩნეული“.

„თუ ბანკი სრულიად თვითნებურად შეამცირებდა თავისი ბანკნოტების რაოდენობას, უკანასკნელთა ღირებულება აინევდა, და ოქროს ღირებულება, თითქოს, იმ ნორმაზე დაბლა დაინევდა, რომლის მიხედვით, ჩემი ნაგულისხმევის თანახმად, ბანკს უნდა ეყიდა იგი. ამ შემთხვევაში ოქრო გაიგზავნებოდა ზარაბხანაში, საიდანაც გამოვიდოდა მონეტის სახით და, შეემატებოდა რა მიმოქცევას, დაბლა დასწევდა ფულის ღირებულებას და შეუთანხმებდა მას ისევ მონეტურ ღირებულებას. მაგ-

რამ ამ გზით ეს ვერ მოხდებოდა ისე ნამდვილად, ისე ეკონომიურად და ადვილად, როგორც ჩემ მიერ ნარჩევი საშუალებების გზით, რომელთა წინააღმდეგ ბანკს სათქმელი არა ექნებოდა რა, რადგან მისი ინტერესი უფრო ის არის, რომ ქალაქი გაუშვას მიმოქცევაში, ვიდრე ის, რომ სხვებს მონეტა შეატანინოს მასში“.

ასეთი სისტემისა და ამგვარად მოწესრიგებული ფულის მიმოქცევის არსებობისას, ბანკს არასოდეს არ ექნებოდა რაიმე გაჭირვება, გარდა იმისა, რომელიც წარმოსდგება არაჩვეულებრივ შემთხვევებში, როდესაც პანიკა მოიცავს მთელ ქვეყანას და ყველას სურვილი ის არის, რომ ხელში ჰქონდეს ძვირფასი ლითონები, როგორც საუკეთესო საშუალება თავისი ქონების სარეალიზაციოდ ან დასამალავად. ასეთი პანიკისგან ბანკები არც ერთი სისტემის დროს არ არიან უზრუნველყოფილი. ისინი მის მოქმედებას ექვემდებარებიან თვით თავიანთი ბუნებისამებრ, რადგან არც ბანკში და არც ქვეყანაში არასოდეს არ შეიძლება მოიპოვებოდეს ლითონური ფულის ან ზოდის ისეთი რაოდენობა, რომლის მოთხოვნის უფლება აქვთ მოცემული ქვეყნის ფულიან ადამიანებს. თუ ყველამ ერთსა და იმავე დღეს მოითხოვა ბანკირებისაგან თავისი ანაბარები, ბანკროტების რამდენჯერმე გადიდებული რაოდენობაც კი არ იქნება საკმარისი ამ მოთხოვნის დასაკმაყოფილებლად. სწორედ ამგვარი პანიკა იყო 1797 წლის კრაზის მიზეზი, და არა, როგორც ზოგნი ფიქრობდნენ, ის დიდი სესხი, რომელიც ბანკმა მისცა მაშინ მთავრობას. არც ბანკი და არც მთავრობა არ იყო მაშინ გაკიცხვის ღირსი. საზოგადოების ფრთხილი ნაწილის უსაფუძვლო შიში გადაედვა ყველას და გამოიწვია იერიში ბანკზე, და ამ იერიშს ასევე ექნებოდა ადგილი, თუნდაც რომ ბანკს არავითარი სესხი არ მიეცა მთავრობისათვის და ახლანდელზე ორჯრ მეტი კაპიტალიც ჰქონებოდა. ბანკს რომ ლითონის ფულის გაცემა განეგრძო, პანიკა ალბათ უფრო ადრე დაცხრებოდა, ვიდრე გამოილეოდა ბანკის ლითონური მარაგი.

„თუ მხედველობაში მივიღებთ ბანკის დირექტორების ცნობილ შეხედულებას ქალაქის ფულის გამოცემის წესის შესახებ, შეიძლება ითქვას, რომ ისინი საკმაოდ თავდაჭერილად სარგებლობდნენ თავიანთი უფლებებით. ცხადია, ისინი დიდი სიფრთხილიდ ეწევოდნენ თავიანთი პრინციპების გატარებას პრაქტიკაში. ახლანდელი კანონის ძალით, მათ აქვთ უფლება ყოველგვარი კონტროლის გარეშე გაადიდონ ან შეამცირონ მი-

მოქცევა იმ ზომით, როგორც ეს მათ საჭიროდ მიაჩნიათ. ეს არის უფლება, რომელიც არ უნდა ჰქონდეს მინიჭებული არც თვით სახელმწიფოს, არც რომელსამე კორპორაციას სახელმწიფოში, რადგან, უკეთუ მიმოქცევის საშუალებათა რაოდენობის გადიდება ან შემცირება მხოლოდ საემისიო დაწესებულების სურვილზეა დამოკიდებული, არავითარი გარანტია არ არსებობს მათი ღირებულების ერთფეროვნებისათვის. რომ ბანკს შესაძლებლობა აქვს მინიმალურ ზომამდე შეჰკვეცოს მიმოქცევა, ამას ისინიც კი არ უარჰყოფენ, რომელნიც ბანკის ღირექტორებთან ერთად ფიქრობენ, რომ ამ უკანასკნელთ არ ძალუძლთ, მიმოქცევის საშუალებათა გამრავლება უსასრულოდ. თუმცა მე სავსებით დარწმუნებული ვარ, რომ ბანკი არ ისურვებდა, და მისთვის არც იქნებოდა სასარგებლო, ეს უფლება საზოგადოების საზიანოდ გამოეყენებია, მაგრამ მაინც, ვიღებ რა მხედველობაში იმ საზიანო შედეგებს, რომლებიც შეიძლება წარმოსდგეს მიმოქცევის უეცარი და მნიშვნელოვანი შეკვეციდან, აგრეთვე მისი ძლიერ გადიდებიდან არ შემიძლია სამწუხაროდ არ მივიჩნიო ის სინამდვილე, რომლითაც სახელმწიფომ გადასწყვიტა ბანკის აღჭურვა ესოდენ ვეება პრივილეგიით.

„უხერხულობა, რომელსაც განიცდიდნენ პროვინციული ბანკები იმ ხანაში, ვიდრე ინგლისის ბანკი ნაღდ გადახდას შესწყვეტდა, დრო და დრო ძალიან დიდი უნდა ყოფილიყო. ყოველ შფოთიანობის მომენტში ან შფოთიანობის მოლოდინის დროს ისინი იძულებულნი იყვნენ გინეები მოემარაგებიათ, რათა მზად ყოფილიყვნენ იმ მოთხოვნისათვის, რომელიც შეიძლებოდა მათთვის წარედგინათ. ასეთ შემთხვევებში გინეები გამოიტანებოდა ინგლისის ბანკიდან მსხვილ ბანკოტებზე გადაცვლის გზით, და მათი ხარჯით და რისკით, გადაეგზავნებოდა პროვინციულ ბანკებს მათი რწმუნებული აგენტების მეშვეობით. იმ ფუნქციის შესრულების შემდეგ, რომლისთვისაც დანიშნული იყო, ეს გინეები ისევ ლონდონში იგზავნებოდა და, ალბათ, კვლავ ინგლისის ბანკში შეიტანებოდა, უკეთუ ამ მონეტებს წონაში იმდენი არ ჰქონდა დაკლებული, რომ მათი წონა კანონიერ ნორმაზე ნაკლები იყო.

„თუ ის გეგმა ბანკოტების განაღდებისა ზოდებით, რომელსაც მე ვიძლევი, მიღებული იქნებოდა, მაშინ საჭირო გახდებოდა ამავე პრივილეგიის გარვცელება პროვინციულ ბანკებზე ანდა ბანკოტების გამოცხადება გადახდის კანონიერ საშუალებად. ამ უკანასკნელ შემთხ-

ვევაში საჭირო არ იქნებოდა რაიმე ცვლილების მოხდენა პროვინციული ბანკების შესახებ კანონმდებლობაში, რადგან ეს ბანკები ვალდებული იქნებოდნენ, ისე როგორც ამჟამად არიან, თავიანთი ბანკნოტების სამაგიეროდ, მოთხოვნისამებრ, ინგლისის ბანკის ბანკნოტები გაეცათ.

„ეკონომია, რომელიც ამის გამო წარმოსდგებოდა, საკმაოდ დიდი იქნებოდა: გინებებს წონა არ დაეკარგებოდა განუწყვეტილად გადატან-გადმოტანაში გახეხვის გამო და ჩვენ, გარდა ამისა, დაგვეზოგებოდა მისი გადაგზავნა-გადმოგზავნის ხარჯები. მაგრამ კიდევ უფრო დიდი სარგებლობა გვექნებოდა იმის გამო, რომ მიმოქცევის მოთხოვნილება, როგორც პროვინციაში, ისე ლონდონში, რამდენადაც საქმე წერილ გადასახდელ თანხებს შეეხება, ყოველთვის დაკმაყოფილებული იქნებოდა, ძალიან ძვირი იარაღის — ოქროს ნაცვლად, ისეთი იაფი იარაღით როგორც ქალაქი არის; ამგვარად ქვეყანას შეეძინებოდა ის მოგება, რომელიც შეიძლებოდა მიღებული ყოფილიყო დაზოგვილი ოდენობის თანატოლი კაპიტალის პროდუქტიულად გამოყენებით. და ჩვენ, რასაკვირველია, არა გვაქვს უფლება უარი ვთქვათ ასეთ ცხად სარგებლობაზე, გარდა იმ შემთხვევისა, თუ ვინმე შესძლებდა მიეთითებია რაიმე სპეციფიკურ უხერხულობაზე, რომელიც მოქცევებოდა ასეთი იაფი იარაღის ხმარებას“.

ფულის მიმოქცევა უაღრესად სრულყოფილ მდგომარეობაშია მაშინ, როდესაც იგი მთლად ქალაქის ფულისაგან შესდგება, მაგრამ ქალაქის ფულისაგან, რომლის ღირებულება უდრის იმ ოქროს ღირებულებას, რის წარმომადგენლად იგი არის გამოცხადებული. ოქროს მაგივრად ქალაქის ფულის ხმარება მოასწავებს ფრიად ძვირი იარაღის შენაცვლებას ფრიად იაფით და შესაძლებლობას აძლევს ქვეყანას, კერძო პირთათვის რაიმე ზარალის მიუყენებლად, მთელი ის ოქრო, რომელიც მიმოქცევის მიზნისთვის იხმარებოდა, გასცვალოს ნედლ მასალებზე, სამუშაო იარაღებზე დასაზრდოზე; და ამ საგნების გამოყენების გზით შეიძლება გადიდდეს როგორც ქვეყნის სიმდიდრე ისე მის მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილება.

მთელი ერის თვალსაზრისით, სავსებით სულერთია, ასეთ კარგად მონესრიგებულ ქალაქის ფულს ვინ გამოუშვებს: მთავრობა თუ ბანკი; საერთოდ სიმდიდრე თანაბრად იქნება წარმოებული, ერთი გამოსცემს ამ ქალაქის ფულს თუ მეორე, მაგრამ სხვაგვარადაა საქმე კერძო პირთა თვალსაზრისით. იმ ქვეყანაში სადაც სარგებლის საბაზრო ნორმა

7%-ს უდრის და სადაც მთავრობა რაიმე განსაკუთრებული ხარჯისთვის მოითხოვს 70 000 გირვ. სტერლინგს ნლიურად, მოქალაქეებისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს ამ საკითხს: დაბეგრული უნდა იქნენ ისინი ამ 70 000 გირვ. სტერლინგის გადასახდელად ყოველ წელიწადს, თუ შეუძლიათ მათ მისი გადახდა ხარკის გაულებლად. ვთქვათ, რაიმე ექსპედიციის მოწყობისთვის საჭიროა ფულად ერთი მილიონი. თუ სახელმწიფო ერთ მილიონ ქალაქის ფულს გამოუშვებდა და, ამრიგად, მიმოქცევას გამოაცლიდა ერთი მილიონის მონეტას, ექსპედიცია მოეწყობოდა ხალხისათვის რაიმე ტვირთის დაუკისრებლად. მაგრამ თუ ეს მილიონი გამოშვებული იქნებოდა ბანკის მიერ, რომელიც მიმოქცევიდან ამოღებულ ერთი მილიონის მონეტას მთავრობას ასესხებდა 7%-ად, ქვეყანას სამუდამოდ ხარკი დაეკისრებოდა ნლიურად 70 000 გირვ. სტერლინგის რაოდენობით. ხალხი გადაიხდიდა ხარკს, ბანკი მიიღებდა ამ ხარკს, და საზოგადოება მთლიანად ისევე მდიდარი იქნებოდა, როგორც წინათ იყო; ექსპედიცია ნამდვილად ჩვენი ფულის სისტემის გაუმჯობესების გზით იქნებოდა მოწყობილი, მით, რომ ერთი მილიონის ოდენობის კაპიტალი პროდუქტიული გახდებოდა პროდუქტების სახით, ნაცვლად იმისა, რომ იგი არაპროდუქტიული დარჩენილიყო მონეტის სახით. მაგრამ მთელი სარგებლობა ხვდებოდა ქალაქის ფულის გამომშვებ დაწესებულებას. და რადგან სახელმწიფო ხალხის წარმომადგენელი, ეს მილიონი, რომ მას გამოეშვა, და არა ბანკს, ხალხს დაეზოგებოდა ხარკის თანხა.

მე წინათ აღვნიშნე, რომ, თუ სრული გარანტია არის იმის, რომ ქალაქის ფულის გამოშვების უფლება ბოროტად არ იქნება გამოყენებული, ეროვნული სიმდიდრის თვალსაზრისით, თუ ვინ აწარმოებს ქალაქის ფულის გამოშვებას; და ახლა მე დავანახე მკითხველს, რომ მოსახლეობა პირდაპირ დაინტერესებულია იმაში, რომ ქალაქის ფულის გამოშვებას სახელმწიფო აწარმოებდეს, და არა ვაჭრებისა ან ბანკირების კომპანია. მაგრამ არსებობს შიში, რომ ეს უფლება უფრო ადვილად იქნება ბოროტად გამოყენებული, როდესაც იგი მთავრობის ხელში არის, ვიდრე მაშინ როდესაც იგი საბანკო კომპანიას აქვს მინიჭებული. კომპანია — ამბობენ უფრო იქნება კანონის ქვეშ დაყენებული, და თუმცა შეიძლება მისთვის ხელსაყრელი ყოფილიყო თავისი ბანკოტები იმაზე მეტად გამოეშვა, რასაც წინდახედულობა მოითხოვს, მაგრამ ამაში მისთვის დაბრკოლების შემქნელი და საზღვრის დამდები იქნებოდა ის უფლება, რომელიც კერძო

პირთ აქეთ, — ბანკნოტების ნაცვლად მოსთხოვონ ლითონი ზოდად ან მონეტის სახითო. ფიქრობენ, თუ მთავრობას ექნებოდა ქალაქის ფულის გამოშვების პრივილეგია, იგი ყურადღებას არ მიაქცევდა ამგვარ დაბრკოლებას, ვინაიდან მას მიდრეკილება აქვს მხედველობაში მიიღოს უფრო დღევანდელი სარგებლობა, ვიდრე ხვალისდელი ინტერესიო, და ამიტომ იგი, ვითომდა მიზანშეწონილობის საფუძველით, მზად იქნებოდა ყოველთვის გაეუქმებია ის დაბრკოლება, რომლითაც შეზღუდული იქნებოდა მისი ემისიო.

ეს შენიშვნა დიდი წონისაა, რამდენადაც დესპოტური მთავრობა გვეყავს მხედველობაში. მაგრამ თავისუფალ ქვეყანაში, რომელსაც განათლებული კანონმდებლობა აქვს, ქალაქის ფულის გამოშვების უფლება, იმ პირობის დაცვით, რომ იგი განაღდებული იქნებოდა მისი მქონებლის სურვილისამებრ, სრულიად უშიშრად შეიძლება მინიჭებული ჰქონებოდა ამ მიზნისათვის დანიშნულ კომისრებს, და ეს კომისრები ყოფილიყვენ სრულიად დამოუკიდებელი მინისტრთა კონტროლისაგან.

საამორტიზაციო ფონდი ასეთი კომისრების გამგებლობაშია, რომელნიც მხოლოდ პარლამენტის წინაშე არიან პასუხისმგებელი, და მათდამი მინდობილი ფულის მოთავსება უაღრესი სისწორით სწარმოებს. რა საფუძველით შეიძლება საჭვოდ მივიჩნიოთ, რომ ქალაქის ფულის გამოშვებაც ასევე სწორად იქნებოდა წარმოებული, უკეთუ მას ასეთივე დანესებულება განაგებდა?

შეიძლება სთქვან, რომ თუმცა სარგებლობა, რომელიც ქალაქის ფულის გამოშვებიდან წარმოსდგება სახელმწიფოსათვის და, მაშასადამე, ხალხისათვის, საკმაოდ ცხადი არის, რადგან ნაწილი ეროვნული ვალისა, რომლისთვისაც მოსახლეობა სარგებელს იხდის, ისეთ ვალად გადაიქცეოდა, რომელშიაც სარგებელი არ იქნებოდა გადასახდელი, მაგრამ მაინც ქალაქის ფულის გამოშვება მთავრობის მიერ საზიანო იქნებოდა ვაჭრობისათვის, რადგან ვაჭრები ამგვარად დაჰკარგავდნენ შესაძლებლობას ესესხად ფული და დისკონტი ეყოთ თავიანთი თამასუქებისათვის, რაც წარმოადგენს იმ მეთოდს, რომლითაც ბანკი ნაწილობრივ გამოუშვებს ხოლმე თავის ბანკნოტებს.

მაგრამ ეს იმას ნიშნავს, რომ გვეფიქრა, რომ ფულის სესხად აღება შეუძლებელი იქნებოდა, თუ მას ბანკი არ გაასესხებდა, და რომ სარგებ-

ლისა და მოგების საბაზრო ნორმა დამოკიდებულია ფულის ემისიის სი-
დიდეზე და იმ არხზე, რომლითაც ხდება ამ ფულის გამოშვება. მაგრამ
როგორც ქვეყანა არ განიცდიდა მაუდის, ღვინის ან რაიმე საგნის ნაკ-
ლებობას, თუ მას სახსარი ექნებოდა ამ საგნებში მისაცემად, ისევე არა-
ვითარი ნაკლებობა არ იქნებოდა ფულისაც მის გასასესხებლად, უკეთუ
მსასხებელნი კარგი უზრუნველყოფის წარმდგენელი იქნებოდნენ და
ისურვებდნენ სარგებლის საბაზრო ნორმის გადახდას.

ამ თხზულების სხვა ნაწილში მე შევეცადე მეჩვენებია, რომ საქონ-
ლის ნამდვილი ღირებულება განისაზღვრება არა იმ შემთხვევითი უპი-
რატესობით, რომლითაც შეიძლება სარგებლობდნენ ზოგიერთი მისი
მწარმოებლები, არამედ იმ ნამდვილი სიძნელით, რომელსაც განიცდის
ნაკლებ ხელსაყრელ მდგომარეობაში მყოფი მწარმოებელი.

ამ თხზულების სხვა ნაწილში მე შევეცადე მეჩვენებია, რომ საქონლის
ღირებულება განისაზღვრება იმ შემთხვევითი უპირატესობით, რომ-
ლითაც შეიძლება სარგებლობდნენ ზოგიერთი მისი მწარმოებლები, არ-
ამედ იმ ნამდვილი სიძნელით, რომელსაც განიცდის ნაკლებ ხელსაყრელ
მდგომარეობაში მყოფი მწარმოებელი. ეგრევე შეიძლება ითქვას ფულის
სარგებლის შესახებაც; მას განსაზღვრავს არა ის ნორმა, რომლის მიხედ-
ვით ბანკი ასესხებს ფულს, შეადგენს ეს ფორმა 5, 4 თუ 3 პროცენტს, არა-
მედ მოგების ის ნორმა, რომელიც შეიძლება მიღებულ იქნეს კაპიტალის
გამოყენების გზით და რომელიც სრულიად დამოკიდებულია ფულის რაო-
დენობისა ან ღირებულებისაგან. გაცემდა ბანკი 1 მილიონის, 10 მილი-
ონის თუ 100 მილიონის სესხს, იგი, სულერთია, დიდი ხნით ვერ შესცვლი-
და სარგებლის საბაზრო ნორმას; იგი შესცვლიდა მხოლოდ იმ ფულის
ღირებულებას, რომელსაც იგი ამგვარად გამოუშვებდა. ერთი და იმავე
საქმის წარსამართლავად ერთ შემთხვევაში საჭირო იქნებოდა 10-ჯერ ან
20-ჯერ მეტი ფული, ვიდრე მოთხოვნილი იქნებოდა მეორე შემთხვევაში.
ამრიგად, ბანკისადმი წარდგენილი მოთხოვნა ფულისა დამოკიდებულია
შედარებაზე მოგების ნორმასა, რომელიც შეიძლება მიღებულ იქნეს ამ
ფულის გამოყენებით, და სარგებლის იმ ნორმას შორის, რომლის მიხედ-
ვით ბანკი იძლევა სესხად ფულს. თუ ბანკი მის მიერ გაცემულ სესხში
სარგებლის ნორმაზე ნაკლებ სარგებელს იხდევინება, იმ შემთხვევაში
არ არსებობს ფულის ისეთი თანხა, რომელსაც იგი ვერ გაასესხებდა;
ხოლო თუ იგი იმ ნორმაზე მეტს თხოულობს, მაშინ მხოლოდ ფანტიები

და მფლანგველები იქნებიან მისგან ფულის სესხად აღების მსურველნი. ჩვენ ვხედავთ, ამიტომ, რომ, როდესაც სარგებლის საბაზრო ნორმა აღემატება 5%-ის ნორმას, რა ნორმითაც ბანკი ჩვეულებრივ იძლევა ფულს სესხად, ბანკის სადისკონტო განყოფილება სესხის აღების მსურველებით არის ალყა შემორტყმული; და, პირიქით, როდესაც საბაზრო ნორმა, თუნდაც დროებით, 5%-ზე დაბლაა, ამ განყოფილების მოსამსახურეები უსაქმოდ სხედან.

და თუ ბანკი, როგორც ამბობენ, უკანასკნელი ოცი წლის განმავლობაში დიდ დახმარებას უწევდა ვაჭრობას, აძლევდა რა ვაჭრებს ფულს, ეს აიხსნება მით, რომ მთელი ამ პერიოდის განმავლობაში ბანკი საბაზრო ნორმაზე დაბალი სარგებლით იძლეოდა სესხად ფულს, ე.ი. იმ ნორმაზე დაბალით, რა ნორმითაც ვაჭრებს შეეძლოთ სხვაგან სესხის აღება. მაგრამ მე უნდა ვაღიარო, რომ, ჩემი აზრით, ეს გარემოება ამ დაწესებულების წინააღმდეგ ლაპარაკობს უფრო, ვიდრე მის სასარგებლოდ.

რას ვიტყვით იმ დაწესებულებაზე, რომელიც მაუდის მწარმოებელთა ნახევარ რიცხვს რეგულარულად მიაწოდებდა მატყლს მის საბაზრო ფასზე ნაკლებ ფასში? რა სარგებლობას მოუტანდა ეს მთელ საზოგადოებას? ასეთი პრაქტიკა ხელს არ შეუწყობდა ჩვენი მრეწველობის გაფართოებას, რადგან მატყლს, სულერთია, მაინც იყიდდნენ, თუნდაც რომ იმ დაწესებულებას სრული საბაზრო ფასი აელო მასში. იგი დაბლა არ დასწევდა მაუდის ფასს მომხმარებლისთვის, ვინაიდან ფასი, როგორც მე უკვე აღვნიშნე, იმ მწარმოებელთა საწარმოო ხარჯებით განისაზღვრება, რომელნიც ნაკლებ ხელსაყრელ მდგომარეობაში იმყოფებიან. მისი ერთადერთი შედეგი იქნებოდა, ამიტომ, მაუდის მწარმოებელთა ერთი ნაწილის მოგების აწევა მოგების საერთო და ჩვეულებრივ დონეზე მაღლა. დაწესებულებას დააკლდებოდა მისი ჯეროვანი მოგების ნაწილი, და ამავე პროპორციით მოიგებდა საზოგადოების მეორე ნაწილი. და აი, სწორედ ასეთია ჩვენი საბანკო დაწესებულებების მოქმედება. კანონით დადგენილია სარგებლის ნორმა, რომელიც იმ ნორმაზე დაბალი არის, რა ნორმითაც ბაზარზე შეიძლება ფულის სესხად აღება, და ბანკმა ამ დაბალი ნორმით უნდა გასცეს ფული სესხად ან სრულებით არ გასცეს სესხი. თვით თავისი ბუნებისამებრ, ბანკს თავის განკარგულებაში აქვს დიდი თანხები, რომლებითაც სარგებლობა მას მხოლოდ მათი სესხად გაცემის გზით შეუძლია, და მრეწველთა ერთი ნაწილი ქვეყანაში, სრუ-

ლიად უსამართლოდ და ქვეყნისთვის სარგებლობის გაუჩენლად, განსაკუთრებულ ხელსაყრელ მდგომარეობაშია ჩაყენებული მით, რომ შესაძლებლობა აქვს ნაკლები ხარჯით მოიპოვოს სააღებ-მიცემო სახსარი, ვიდრე ეს შეუძლიათ იმათ, რომელნიც საბაზრო ფასის ზეგავლენის ქვეშ იმყოფებიან ამ სახსრების მოპოვების საქმეში.

სამრეწველო საქმიანობა, რომელიც მთელ საზოგადოებას შეუძლია განავითაროს, დამოკიდებულია მისი კაპიტალის რაოდენობაზე, ე.ი. ნედლი მასალების, მანქანების, საზრდოს, გემების და სხვ. რაოდენობაზე, რომლებიც იხმარება წარმოებაში. მას შემდეგ რაც დამყარებულია კარგად მოწესრიგებული ქალაქის ფული, აღნიშნულ საგანთა რაოდენობა არ შეიძლება არც გადიდდეს და არც შემცირდეს საბანკო ოპერაციების გზით. ამიტომ, თუ სახელმწიფო გამოუშვებდა მიმოქცევაში ქალაქის ფულს, თუნდაც მას ამასთან ერთი თამასუქის დისკონტიც კი არ გაეკეთებია და არავისთვის სესხად ერთი შილინგიც კი არ მიეცა, მრეწველობის მოცულობაში არავითარი ცვლილება არ წარმოსდგებოდა, რადგან ჩვენ ნედლი მასალების, მანქანების, საზრდოს და გემების იგივე რაოდენობა გვექნებოდა. გარდა ამისა, სესხად, გაიცემოდა ალბათ ფულის იგივე თანხები, თუმცა არა 5%-ით, — კანონის მიერ დაწესებული ნორმით, თუ იგი საბაზრო ნორმაზე დაბალი იქნებოდა, არამედ 6, 7 ან 8%-ით, ე.ი. იმ ნორმით, რომელიც შედეგი იქნებოდა აშკარა კონკურენციისა გამსესხებლებსა და მსესხებლებს შორის.

აღამ სმიტი ლაპარაკობს სარგებლობაზე, რომელსაც ვაჭრებს აძლევს შოტლანდიური საკრედიტო სისტემა, მიმდინარე ანგარიშების გახსნის გზით, სისტემა, რომელიც მას მიაჩნია უპირატესობის შემცველად ინგლისურ სისტემასთან შედარებით. ასეთი მიმდინარე ანგარიშები წარმოადგენს კრედიტებს, რომლებსაც შოტლანდიის ბანკირი აძლევს თავის კლიენტებს დამატებად იმ თამასუქებისა, რომლებსაც იგი დისკონტს უკეთებს მათთვის. მაგრამ რადგან ბანკირი, რა ზომითაც იგი ფულს ავანსად გასცემს და მიმოქცევაში გაუშვებს ერთი გზით, იმ ზომითვე იკვეცს შესაძლებლობას მიმოქცევაში გაუშვას ფული სხვა გზით, ამიტომ ძნელი გასაგები არის, რაში მდგომარეობს სარგებლობა. თუ მთელი მიმოქცევა მხოლოდ ერთი მილიონი ქალაქის ფულის ამტანი არის, მიმოქცევაში იქნება მხოლოდ ერთი მილიონი. და არც ბანკირისთვის, არც ვაჭრისთვის არავითარი რეალური მნიშვნელობა არა აქვს, გამოიშვება მთელი ეს თანხა თამასუქების დისკონტის გზით, თუ მხოლოდ ერთი

ნაწილი გამოიშვება ამ გზით, და დანარჩენი ნაწილი გამოიშვება აღნიშნული მიმდინარე ანგარიშების საშუალებით.

იქნებ საჭირო იყოს რამდენიმე სიტყვა ვთქვათ იმ ორი ლითონის, ოქროს და ვერცხლის საკითხის შესახებ, რომლებიც იხმარება ფულის მიმოქცევაში, მით უფრო, რომ ეს საკითხი, როგორც ეტყობა ზოგ ადამიანთა წარმოდგენაში რევს ფულის მიმოქცევის ნათელ და მარტივ პრინციპებს. „ინგლისში“, ამბობს დოქტორი სმიტი, „ინგლისში ოქრო დიდხანს მას შემდეგაც, რაც იწყეს მისი ფულად მოჭრა, არ იყო გადახდის კანონიერ საშუალებად აღიარებული. შეფარდება ოქროს და ვერცხლის ფულის ღირებულებას შორის არ იყო დამყარებული რაიმე საკანონმდებლო აქტით ან ბრძანებით; ამის განსაზღვრა ბაზარზე იყო მინდობილი. თუ გადასახდელს მოვალე ოქროთი შესთავაზებდა მევალეს, ამ უკანასკნელს შეეძლო ან უარი ეთქვა ასეთის მიღებაზე, ანდა მიეღო ოქროს ისეთი შეფასების მიხედვით, რომლის შესახებ ის და მოვალე ერთმანეთთან მორიგდებოდნენ“.

ცხადია, რომ ასეთ მდგომარეობაში გინეა შეიძლებოდა ღირებულებითი ზოგჯერ 22 შილინგი ან მეტიც, და ზოგჯერ თვრამეტი შილინგიც ან ნაკლებიც, რაც ოქროს და ვერცხლის შეფარდებითი საბაზრო ღირებულების ცვლილებაზე იყო სავსებით დამოკიდებული. გარდა ამისა, ყოველ ცვლილებას როგორც ოქროს ღირებულებაში, ისე ვერცხლის ღირებულებაში, განსაზღვრა ეძლეოდა ოქროს მონეტით, და ისე სჩანდა, რომ თითქოს ვერცხლის ღირებულება არ იცვლებოდა, რომ აწევას ან დაწევას მხოლოდ ოქროს ღირებულება ექვემდებარებოდა. ამრიგად, თუმცა გინეა 22 შილ. ღირდა, 18 შილ. ნაცვლად, ოქროს ღირებულება შეიძლება არ შეცვლილიყო, ცვლილება შეიძლება მხოლოდ ვერცხლის ღირებულებაში ყოფილიყო წარმომდგარი, და, მაშასადამე 22 შილინგი შეიძლება წინანდელ 18 შილინგზე მეტი არ ღირებულებოდა. და, პირიქით, მთელი ცვლილება შეიძლება ოქროს ღირებულებაში წარმომდგარიყო, და ღირებულება გინეის, რომელიც წინათ 18 შილ. ღირდა, შეიძლება 22 შილინგამდე აწეულიყო.

ვიგულისხმობთ ახლა, რომ ეს ვერცხლის ფული, ჩამოჭრის გამო, წონა დაკარგული იყო და, გარდა ამისა, მისი რაოდენობა — გადიდებული; ამ შემთხვევაში ერთი გინეა შეიძლება 30 შილ. ღირებულებით, რადგან ასეთი ფულის 30 შილინგში მოქცეული ვერცხლი მეტი ღირებულებისა არ ყოფილიყო, ვიდრე ოქრო ერთ გინეაში. თუ ვერცხლის ფული აღდგენილი იქნებოდა, მის მონეტურ ღირებულებაში, მისი ღირებულება აინვედა; მაგრამ ეს ისე გამოჩნდებოდა, თითქოს ოქროს ღირებულებამ დაინია,

ვინაიდან ამ შემთხვევაში ერთ გინეას, ალბათ, მეტი ღირებულება არ ექნებოდა, ვიდრე 30 ასეთ კარგ შილინგს.

თუ ოქრო თავის მხრივ, აგრეთვე გადახდის კანონიერი საშუალება გახდა და თითოეულ მოვალეს შეუძლია, თავის სურვილისამებრ, თავისი ვალი გადაიხადოს 420 ვერცხლის შილინგით ან გინეით თითოეული 21 გირვ. სტერლინგისთვის, რომელიც მას მართებს, იგი ან ერთით ან მეორეთი გადახდას აირჩევს იმის მიხედვით, თუ რომლით შეუძლია მას უფრო იაფად თავისი ვალის გასტუმრება. თუ 5 კვარტერ ხორბალში მას შეუძლია მიიღოს ოქროს ისეთი ზოდი, საიდანაც ზარაბხანაში 20 გინეა იქნება მოჭრილი; და იმავე ხორბალში იმდენი ვერცხლი ზოდის სახით, რომ მონეტად მოჭრის შემდეგ იგი მიიღებს 430 შილინგს, მაშინ მოვალე არჩევს ვერცხლით გადაიხადოს თავისი ვალი, ვინაიდან იგი ამ შემთხვევაში 10 შილინგს იღებს. მაგრამ თუ, პირიქით, ამ ხორბალში მას იმდენი ოქრო შეუძლია მიიღოს, რომ მონეტად მოჭრის შემდეგ ხელთ 20 1/2 გინეა იქნება, და იმდენი ვერცხლი შეუძლია მიიღოს, რომ მონეტად მოჭრის შემდეგ მხოლოდ 420 შილინგი ექნება, მაშინ იგი, რასაკვირველია არჩევს ოქროთი გადაიხადოს თავისი ვალი. ხოლო თუ მის მიერ მიღებული ოქროს რაოდენობიდან, მონეტად მოჭრის შემდეგ, მხოლოდ 20 გინეა გამოდის, და ვერცხლის რაოდენობიდან — 420 შილინგი, მაშინ მისთვის სავსებით სულ ერთი არის, რა ფულით გადაიხდის თავის ვალს, ვერცხლის თუ ოქროს ფულით. მაშასადამე, ეს არაა საგანი წმინდა შემთხვევისობისა; არა იმიტომ აძლევენ ოქროს ოდესმე უპირატესობას თავისი ვალის გადასახდელად, რომ იგი უფრო შესაფერისია მიმოქცევის იარაღის ფუნქციისთვის მდიდარ ქვეყანაში, არამედ მხოლოდ იმიტომ, რომ მოვალისთვის უფრო ხელსაყრელია ვალის ასე გადახდა.

ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში 1797 წლამდე, იმ წლამდე, როდესაც ინგლისის ბანკმა შესწყვიტა მონეტით გადახდა, ოქრო ისე იაფი იყო ვერცხლთან შედარებით, რომ ინგლისის ბანკისთვის და ყველა სხვა მოვალეებისთვის ხელსაყრელი იყო ოქროს ყიდვა ბაზარზე, და არა ვერცხლის, რათა იგი გადაეგზავნათ ზარაფხანაში მოსაჭრელად მონეტის სახით, რადგან ამ ლითონის მონეტით უფრო იაფად შეეძლოთ მათ თავიანთი ვალის გასტუმრება. ვერცხლის ფული ამ პერიოდის მეტი წილის განმავლობაში ძალიან გაფუჭებული იყო; მაგრამ მისი რაოდენო-

ბა შეზღუდული იყო და ამიტომ, ჩემ მიერ ზემოთ გარკვეული პრინციპის თანახმად, მისი სამსვლელობო ღირებულება არასოდეს არ დაცემულა. თუმცა ვერცხლის ფული ესოდენ გაფუჭებული იყო, მოვალეებისთვის მაინც ხელსაყრელი იყო ოქროს მონეტით ვალის გადახდა. რასაკვირველია, ამ გაფუჭებული ვერცხლის მონეტების რაოდენობა რომ ძალზე დიდი ყოფილიყო ან ზარაფხანას რომ ასეთივე ცუდი მონეტები გამოემუვა, მოვალეებისთვის ხელსაყრელი იქნებოდა ასეთი გაფუჭებული მონეტით ვალის გადახდა; მაგრამ მისი რაოდენობა შეზღუდული იყო, და მან შეინარჩუნა თავისი ღირებულება, მაშასადამე, პრაქტიკაში ოქრო შეადგენდა ფულის მიმოქცევის ნამდვილ მასშტაბს.

არავინ არ უარჰყოფს, რომ საქმე სწორედ ასე იყო; მაგრამ ზოგნი ამტკიცებდნენ, რომ ეს გამონეული იყო კანონის მიერ, რომელიც აცხადებდა, რომ ვერცხლი არ იყო გადახდის კანონიერი საშუალება ყოველი ვალისთვის, რომელიც 25 გირვ. სტერლინგს აღემატებოდა, თუ არ წონით, სამონეტო ნომრის შესაბამისად.

მაგრამ ეს კანონი მოვალეს არ უშლიდა თავისი ვალი, რაოდენ დიდიც უნდა ყოფილიყო მისი თანხა, ახალი სრულწონიანი ვერცხლის მონეტით გადაეხადა; და თუ მოვალე ამ ლითონით არ იხდიდა, ეს ხდებოდა არა შემთხვევით, არც იძულებით, არამედ სრულიად თავისუფალი არჩევით; მისთვის არ იყო ხელსაყრელი, რომ ვერცხლი ზარაფხანაში წაეღო; იქ ოქროს ნაღბა იყო მისთვის ხელსაყრელი. სარწმუნოა, რომ ამ გაფუჭებული ვერცხლის მონეტების რაოდენობა რომ ძალზე დიდი ყოფილიყო მიმოქცევაში და ამასთან იგი გადახდის კანონიერი საშუალებაც ყოფილიყო, გინეა ისევე 30 შილინგი ეღირებოდა, მაგრამ ამ შემთხვევაში გაფუჭებული შილინგის ღირებულება იქნებოდა დანეული, და არა გინეისა, რომლის ღირებულება აინეედა.

ამგვარად, ჩვენ ვხედავთ, რომ, ვიდრე ორივე ეს ლითონი თანაბრად ყოველი სიდიდის ვალის გადახდის კანონიერ საშუალებას შეადგენდა, ჩვენ განუწყვეტილად განვიცდიდით ცვლილებას ჩვენს ღირებულების მთავარ ნორმალურ საზომში. სრულიად ამ ორი ლითონის შეფარდებითი ღირებულების ცვლილებაზე დამოკიდებულებით, ამ საზომს ხან ოქრო შეადგენდა, ხან ვერცხლი; და ყოველთვის, როდესაც ერთ-ერთი ეს ლითონი აღარ შეადგენდა ღირებულების საზომს, მთელი იმ დროის გან-

მავლობაში ადგილი ჰქონდა მის გადადნობას და მიმოქცევიდან გატანას, რადგან მას ზოდის სახით უფრო დიდი ღირებულება ჰქონდა, ვიდრე მონეტის სახით. ეს, რასაკვირველია, წარმოადგენდა ისეთ უხერხულობას, რომლისთვის წამლის დადება დიდად სასურველი იყო. მაგრამ გაუმჯობესებაში წინმსვლელობა ისე ნელა მიმდინარეობს, რომ, თუმცა ეს უხერხულობა უკვე ლოკმა ცხადპყო უცილობლად და შემდეგ ყველა მწერალს აქვს აღნიშნული, ვისაც კი ფულის საკითხის შესახებ უნერია, უფრო რაციონალური სისტემა მიღებულ იქნა მხოლოდ 1816 წლის პარლამენტის სესიაში, როდესაც დადგენილ იქნა, რომ მარტო ოქრო შეადგენს გადახდის კანონიერ საშუალებას ყოველი თანხისთვის, რომელიც 40 შილინგს აღემატება.

დოქტორ სმიტს, როგორც ეტყობა არ ჰქონდა ნათლად წარმოდგენილი ყველა ის შედეგები, რომლებიც მოჰყვება ორი ლითონის ხმარებას როგორც მიმოქცევის საშუალებად, ისე გადახდის კანონიერ საშუალებად ყოველი სიდიდის ვალისთვის, ვინაიდან იგი ამბობს, რომ „მთელი იმ პერიოდის განმავლობაში, როდესაც განაგრძობს არსებობას რაიმე დადგენილი შეფარდება სხვადასხვა ლითონების სათანადო ღირებულებათა შორის მონეტაში, უძვირესი ლითონის ღირებულება განსაზღვრავს ფაქტიურად ყველა მონეტის ღირებულებას“. რადგან მის დროს ოქრო მოვალეებისთვის ყველაზე უფრო ხელსაყრელი საშუალება იყო მათი ვალის გადასახდელად, ამიტომ ადამ სმიტი ფიქრობდა, რომ ოქროს აქვს რალაც იმანენტური თვისება, რომლის გამო იგი იყო მაშინ და იქნება მუდამ ვერცხლის მონეტის ღირებულების განმსაზღვრელი.

ოქროს მონეტის რეფორმის შემდეგ, 1774 წელს, ახლად მოჭრილი გინეა, ზარაფხანიდან გამოსული, იცვლებოდა მხოლოდ 21 გაფუჭებულ შილინგზე; მეფე ვილიამის მეფობის დროს კი, როდესაც ვერცხლის მონეტა სრულიად იმავე მდგომარეობაში იმყოფებოდა, ასეთივე ახალი გინეა, ზარაფხანიდან გამოსული, იცვლებოდა უკვე 30 შილინგზე. ბ-ნი ბიუკენენი შენიშნავს ამის გამო: „ჩვენ ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს ძალიან უცნაურ მოვლენასთან, რომელიც ვერ აიხსნება ფულის მიმოქცევის ჩვეულებრივ თეორიებით. ერთ ეპოქაში გინეა იცვლება 30 შილინგზე, ე.ი. მის იმანენტურ ღირებულებაზე, გაფუჭებული ვერცხლის ფულით გამოსახულზე, ხოლო მეორე ეპოქაში იგივე გინეა იცვლება მხოლოდ 21

იმ გაფუჭებულ შილინგზე. ცხადია, რაიმე დიდი ცვლილება უნდა მომხდარიყო ფულის მიმოქცევის მდგომარეობაში ამ ორ სხვადასხვა ეპოქას შორის, რის შესახებ დოქტორ სმიტის ჰიპოთეზი არავითარ ახსნას არ იძლევა“.

მე მგონია, ეს სიძნელე ადვილად დაიძლევა, თუ ჩვენ გინეის ორ სხვადასხვა ღირებულებას იმ ორ ეპოქაში დაუფკავშირებთ იმ გაფუჭებული ვერცხლის ფულის რაოდენობას, რომელიც მიმოქცევაში იმყოფებოდა. ვილიამის მეფობის დროს ოქრო არ შეადგენდა გადახდის კანონიერ საშუალებას; მას მხოლოდ მორიგების საფუძველზე დამყარებული ღირებულების მიხედვით ჰქონდა მსვლელობა. ყველა დიდი გადასახდელის გასტუმრება ხდებოდა ალბათ ვერცხლის ფულით, მით უფრო, რომ ქალაქის ფულის და საბანკო ოპერაციებისა მაშინ ცოტა რამ გაეგებოდათ. ამ გაფუჭებული ვერცხლის ფულის რაოდენობა აღემატებოდა იმ ვერცხლის ფულის რაოდენობას, რომელიც მიმოქცევაში იქნებოდა, მხოლოდ სრულწონიანი მონეტა რომ ყოფილიყო ხმარებაში და ასევე ვერცხლის ფული ისევე ღირებულებადაკარგული იყო, როგორც წონადაკარგული. მაგრამ შემდგომ ეპოქაში, როდესაც ოქრო გადახდის კანონიერ საშუალებას შეადგენდა, როდესაც გადახდის საწარმოებლად ბანკნოტებიც იხმარებოდა, გაფუჭებული ვერცხლის ფულის რაოდენობა არ აღემატებოდა ზარაფხანაში ახალმოჭრილი და იქიდან ახლად გამოსული ვერცხლის მონეტის იმ რაოდენობას, რომელიც მიმოქცევაში იქნებოდა, მასში რომ სრულებით არ ყოფილიყო გაფუჭებული ვერცხლის ფული; ამიტომ ვერცხლის ფული, თუმცა იგი წონადაკარგული იყო, არ იყო ღირებულებადაკარგული. ბ-ნი ბიუკენენის განმარტება ცოტათი სხვანაირია; იგი ფიქრობას, რომ მხოლოდ მთავარ სამიმოქცევო საშუალებას შეიძლება ღირებულება დაეკარგოს, და არა დამხმარე სამიმოქცევო საშუალებას. მეფე ვილიამის მეფობის დროს ვერცხლი მთავარ სამიმოქცევო საშუალებას შეადგენდა და ამიტომ მას შეეძლო ღირებულება დაეკარგა. 1774 წელს კი იგი შეადგენდა დამხმარე სამიმოქცევო საშუალებას და ამიტომ მან შეინარჩუნა თავისი ღირებულება. მაგრამ ღირებულების დაკარგვა სრულიად დამოკიდებული არაა იმაზე, მიმოქცევის ესა თუ ის საშუალება მთავარი საშუალებაა თუ დამხმარე, არამედ სავსებით დამოკიდებულია მისი რაოდენობა სიჭარბეზე.⁶⁴

ფულის მოჭრისთვის ზომიერი საფასური ალების წინააღმდეგ თითქმის არაფრის თქმა არ შეიძლება, განსაკუთრებით, თუ იგი იმ სამიმოქცე-

ვო საშუალებას შეეხება, რომელიც პატარ-პატარა გადასახდელისთვის გამოიყენება. ლითონური ფული ჩვეულებრივ მატულობს ღირებულებაში საფასურის მთელი ოდენობით; მაშასადამე, ეს საფასური წარმოადგენს ისეთ ხარკს, რომელიც არ აწვება იმას, ვინც მას იხდის, ვიდრე მიმოქცევაში არაა ფულის ზედმეტი რაოდენობა. მაგრამ უნდა აღინიშნოს, იმ ქვეყანაში, სადაც ქალაქის ფულის მიმოქცევაა დამყარებული, თუნდაც რომ საემისიო დაწესებულებას ვალდებულება ჰქონდეს დაკისრებული ლითონური მონეტით გაანაღდოს ბანკნოტთა წარდგენისთანავე, როგორც ბანკნოტებს, ისე მონეტებსაც შეიძლება ღირებულება დაეკარგოს იმ მონეტის მოჭრის საფასურის მთელი ოდენობით, რომელიც მართო წარმოადგენს გადახდის კანონიერ საშუალებას, და ეს ხდება მანამდე, ვიდრე ქალაქის ფულის მიმოქცევის შემზღვეველი მექანიზმი დაიწყებდეს მოქმედებას. თუ ოქროს მონეტის მოჭრის საფასური, მაგალითად, 5%-ს შეადგენდა, შეიძლება მიმოქცევის საშუალებას ღირებულება დაჰკარგოდა 5%-ით ჯერ კიდევ მანამდე, ვიდრე ბანკნოტების ხელთმქონებელთათვის ხელსაყრელი გახდებოდა მათ სამაგიეროდ ლითონური მონეტა მოეთხოვათ, რათა გადაედნოთ იგი ზოდად; და ეს ღირებულების დაკარგვა ვერ წარმოსდგებოდა, თუ ოქროს მონეტის მოჭრისთვის საფასური არ იქნებოდა დაწესებული, ან, საფასურის არსებობის შემთხვევაში, თუ ბანკნოტების ხელთმქონებელთ შეეძლებოდათ მათ სამაგიეროდ მოეთხოვათ არა ლითონური მონეტა, არამედ მხოლოდ ზოდი 3 გირვ. სტერლ. 17 შილ. და 10 1/2 პენსის ოდენობის მონეტური ფასის მიხედვით, ამიტომ, თუ ბანკს ვალდებულება არ ექნა დაკისრებული თავისი ბანკნოტები, წარმდგენელთა მოთხოვნისამებრ, გაანაღდოს ზომით ან მონეტით, იმ შემთხვევაში უკანასკნელად გამოცემული კანონი, რომელიც აწესებს 6% საფასურს, ანუ 4 პენსს უნცზე, ვერცხლის მონეტის მოჭრისთვის, ხოლო ოქროს ფულის მოჭრას ზარაფხანაში ყოველგვარი საფასურისგან თავისუფალს აცხადებს, — ეს კანონი შეიძლება ფრიად მიზანშეწონილი იყოს, ვინაიდან იგი ფრიად ეფექტიურად მოსაპობს ყველა არასაჭირო ცვლილებას ფულის მიმოქცევის რაოდენობაში.

• • •

თქმის, პუტის და შტამის შეჯამებითი ლიტერატურა მდიდარ და ღატიმ ქვეყნებში

„ოქრო და ვერცხლი“, ამბობს ადამ სმიტი, „ეძებს, რასაკვირველია, იმ ბაზარს, სადაც უკეთეს ფასს იძლევიან მათში, ხოლო უკეთეს ფასს ჩვეულებრივ იმ ქვეყანაში აძლევენ ყოველ ნივთში, რომელსაც უფრო ადვილად შეუძლია ასეთი ფასის გაღება. ბოლოს და ბოლოს შრომა — და ეს უნდა გვახსოვდეს — წარმოადგენს იმ ფასს, რომელიც გაიცემა ყოველ ნივთში, და იმ ქვეყნებში, სადაც ერთნაირად კარგი გასამრჯელო ეძლევა შრომას, შრომის ფულადი ფასი პროპორციულია მუშის საარსებო საშუალებათა ფულადი ფასისა. მაგრამ ოქრო და ვერცხლი საარსებო საშუალებათა უფრო დიდ რაოდენობაზე იცვლება, რასაკვირველია, მდიდარ ქვეყანაში, ვიდრე ღატიმში, უფრო დიდ რაოდენობაზე იმ ქვეყანაში, რომელსაც უხვად მოეპოება საარსებო საშუალება, ვიდრე იმაში, რომელიც არასაკმაოდ არის მით მომარაგებული“.

მაგრამ პური საქონელია, ისე როგორც ოქრო, ვერცხლი და სხვა საგნები; თუ, მაშასადამე, ყველა საქონელს მდიდარ ქვეყანაში მაღალი საცვლელი ღირებულება აქვს, პური არ იქნება გამონაკლისის შემადგენელი. ამიტომ ჩვენ სრული საფუძვლით შეგვეძლო გვეთქვა: პური გაიცვლება ფულის დიდ რაოდენობაზე, იმიტომ რომ ძვირი იქნებაო, და ფული გაიცვლება პურის დიდ რაოდენობაზე, იმიტომ რომ ისიც ძვირი იქნებაო; და ეს კი ამის თქმას ნიშნავს: რომ პური ერთსა და იმავე დროს ძვირიც არის და იაფიც. არც ერთი დებულება პოლიტიკურ ეკონომიაში უკეთ არ არის დამყარებული, ვიდრე შემდეგი: რომ მდიდარ ქვეყანაში, სწორედ ისევე, როგორც ღატიმში, მოსახლეობის ზრდა ფერხდება საზრდოს მოპოების მზარდი სიძნელის გამო. ამ სიძნელემ აუცილებლად უნდა ასწიოს მაღლა საზრდოს შეფარდებითი ფასი და სტიმული მისცეს მის იმპორტს. მაშ რა-ნაირად შეიძლება ფული ანუ ოქრო და ვერცხლი პურის უფრო დიდ რაოდენობაზე გაიცვალოს მდიდარ ქვეყნებში, ვიდრე ღატიმ ქვეყნებში? მხოლოდ მდიდარ ქვეყნებშია, სადაც პური ძვირი არის, რომ მემამულეები კანონმდებლობას აკრძალვინებენ პურის შემოზიდვას. აბა ვის გაუგონია ოდესმე კანონი, რომელიც კრძალავდეს ნედლი პროდუქტის შეზიდვას

ამერიკაში ან პოლონეთში? თვითონ ბუნება იმ ქვეყნებში ეფექტიურად აბრკოლებს ამ პროდუქტის შეზიდვას იქ მისი წარმოების შედარებითი სიადვილის გამო.

მაშ როგორ შეიძლება მართალი იყოს ეს: რომ „თუ გამოვრიცხავთ პურს და სხვა მცენარეულობას, რომლებიც საერთოდ ადამიანის შრომით ინარმოება, ყველა დანარჩენი სახის ნედლი პროდუქტი, პირუტყვი, შინაური ფრინველი, ყველა სახის ნადირი, სასარგებლო ლითონები და მინერალები მიწისა და სხვ. ბუნებრივად უფრო ძვირი ხდება საზოგადოების განვითარებასთან ერთად.“ რატომ უნდა იქნეს მარტო პური და მცენარეული მასალები გამორიცხული? დოქტორ სმიტის შეცდომაა, რომელიც მთელ მის ნაწარმოებშია გატარებული, იმის გულისხმობაში მდგომარეობს, რომ პურის ღირებულება მყარი არის, რომ ყველა სხვა საგნის ღირებულებამ ჰო, მაგრამ პურის ღირებულებამ არასოდეს არ შეიძლება აიწიოს. მისი აზრით, პურს ყოველთვის ერთი და იგივე ღირებულება აქვს, იმიტომ რომ ადამიანთა იმავე რიცხვს გამოჰკვებავს მუდამ. ამგვარადვე ჩვენ შეგვეძლო გვეთქვა, მაუდს ყოველთვის ერთი და იგივე ღირებულება აქვსო, იმიტომ რომ მისგან ყოველთვის სერთუკების ერთი და იგივე რაოდენობა გაკეთდება. რა აქვს ღირებულებას საერთო გამოკვების ან შემოსვის უნართან?

პურს, მსგავსად ყოველი სხვა საქონლისა, თითოეულ ქვეყანაში აქვს თავისი ბუნებრივი ფასი, ე.ი. ის ფასი, რომელიც საჭიროა მისი წარმოებისათვის და ურომლისოდაც იგი ვერ იქნებოდა წარმოებული: ეს ფასია ის, რომელიც განაგებს მის საბაზრო ფასს და განსაზღვრავს მის უცხო ქვეყნებში ექსპორტის მიზანშეწონილობას. თუ პურის იმპორტი ინგლისში აკრძალული იქნებოდა, მისი ბუნებრივი ფასი ინგლისში შეიძლება ანეულიყო 6 გირვ. სტერლინგამდე კვარტერისთვის, მაშინ როდესაც საფრანგეთში იგი ნახევრით ნაკლები იქნებოდა, პურის ფასი ინგლისის ბაზარზე დაინევედა და ამ დანევაში საბოლოოდ და ხანგრძლივად გაჩერდებოდა არა რომელსამე წერტილზე 6 გირვ. სტერლინგსა და 3 გირვ. სტერლინგს შორის კვარტერისთვის, არამედ საფრანგეთის ბუნებრივ ფასზე, ე.ი. იმ ფასზე, რომელშიც იგი შეიძლება გამოტანილ იქნეს ინგლისის ბაზარზე და საფრანგეთის კაპიტალმა მიიღოს ჩვეულებრივი ჯეროვანი მოგება; და ფასი ამ დონეზე იქნებოდა გაჩერებული, სულერთია, 100 000 კვარტერს მოიხმარებდა ინგლისი თუ ერთ მილიონს. თუ ინგლისის მოთხოვნა

უკანასკნელ ციფრს მიაღწევდა, იმ შემთხვევაში მოსალოდნელია, რომ, რადგან საფრანგეთში, ამ დიდი მოთხოვნის დასაკმაყოფილებლად, უფრო ცუდი ხარისხის მინების დამუშავება გახდებოდა აუცილებელი, პურის ბუნებრივი ფასი აიწევდა საფრანგეთში; და ეს, რასაკვირველია, გავლენას მოახდენდა პურის ფასზე ინგლისში. ყველა ამ მტკიცებით მე იმ აზრს ვიცავ, რომ პროდუქტების ბუნებრივი ფასი მათი ექსპორტის მანარმობელ ქვეყანაში არის სწორედ ის ფასი, რომელიც, საბოლოო ანგარიშით, განსაზღვრავს იმ ფასებს, რომლებშიც ის პროდუქტები, უკეთუ, რასაკვირველია, ისინი მონოპოლიის საგნებს არ შეადგენენ, უნდა გაიყიდოს იმპორტის ქვეყანაში.

მაგრამ დოქტორ სმიტმა, რომელიც ესოდენ დახელოვნებით იცავდა მოძღვრებას, რომლის თანახმად საქონელთა საბაზრო ფასი, ბოლოს და ბოლოს, მათი ბუნებრივი ფასით განისაზღვრება, ისეთი შემთხვევა იგულისხმა, როდესაც, მისი აზრით, საბაზრო ფასი არ განისაზღვრება არც გამზიდველი ქვეყნის და არც შემზიდველი ქვეყნის ბუნებრივი ფასით. „აბა შემცირდეს პოლანდიის ან გენუის ოლქის რეალური სიმდიდრე“, — ამბობს იგი, — „ხოლო მცხოვრებთა რიცხვი უცვლელი დარჩეს; შემცირდეს მათი უნარი შორეული ქვეყნებიდან სურსათით თავის მომარაგებისა: ამ შემთხვევაში ხორბლის ფასი, ნაცვლად იმისა, რომ შემცირდეს მათი ვერცხლის რაოდენობის შემცირებასთან ერთად, რომელიც აუცილებლად თან უნდა ჰყვებოდეს ასეთ დაცემას მისი მიზეზის ან შედეგის სახით, მაღლა აიწევს შიმშილიანობის ფასის დონემდე“.

მე მგონია, რომ სწორედ პირიქითი მოვლენა წარმოსდგებოდა: პოლანდიელების ან გენუელების საერთო მსყიდველობითი ძალის შემცირება შეიძლება გამოიწვევდეს პურის ფასის დაწევას მის ბუნებრივ ფასზე დაბლა როგორც იმ ქვეყანაში, საიდანაც პური გაიზიდება, ისე იმ ქვეყანაში, სადაც იგი შეიზიდება, მაგრამ ყოვლად შეუძლებელია, რომ ამ შემცირებას პურის ფასი აენია მის ბუნებრივ ფასზე მაღლა. პოლანდიელების ან გენუელების სიმდიდრის გადიდების გზით შეიძლებოდა მხოლოდ გადიდებულიყო მოთხოვნა და პურის ფასი ანუელიყო მის წინანდელ ფასზე მაღლა; და ამასაც ადგილი ექნებოდა მხოლოდ მოკლე ხნის განმავლობაში, უკეთუ ახალი სიძნელეები არ წარმოსდგებოდა საჭირო რაოდენობის მიღებისათვის.

შემდეგ დოქტორი სმიტი შენიშნავს ამ საგნის შესახებ: „როდესაც ჩვენ აუცილებლად საჭირო საგნების ნაკლებობას განვიცდით, ხელი უნდა

ავილოთ ყველაფერ ზედმეტზე, და ყველა ამ ზედმეტი საგნების ღირებულება, რომელიც მალლა იწვევს კეთილდღეობისა და აყვავების ხანაში, დაბლა იწვევს სიღარიბისა და გაჭირვების პერიოდებში“. ეს უეჭველად მართალი არის; მაგრამ იგი განაგრძობს: „სხვაგვარადაა საქმე აუცილებლად საჭირო საგნების შესახებ. მათი ნამდვილი ფასი, ე.ი. შრომის რაოდენობა, რომლის ყიდვა ანუ თავის განკარგულებაში მიღება შეიძლება იმ საგნებით, მალლა იწვევს სიღარიბისა და გაჭირვების ხანაში და ეცემა კეთილდღეობის და აყვავების პერიოდებში, რომელნიც იმავე დროს დიდი სიუხვის პერიოდებს წარმოადგენენ; უამისოდ ეს პერიოდები ვერ იქნებოდა კეთილდღეობისა და აყვავების პერიოდები. პური წარმოადგენს აუცილებელი მოთხოვნილების საგანს, ვერცხლი კი — ფუფუნების საგანს, რომელიც აუცილებლად საჭირო არ არის“.

აქ ორი დებულებაა წამოყენებული, რომლებსაც არავითარი კავშირი არა აქვს ერთი მეორესთან. ერთი ეს: რომ ნაგულისხმევ პირობებში პურს შრომის უფრო დიდი რაოდენობის ყიდვა შეუძლია, დებულება, რომელსაც არავინ არ უარჰყოფს; მეორე: რომ პური უფრო მაღალ ფულად ფასში გაიყიდება, რომ იგი ვერცხლი უფრო დიდ რაოდენობაზე გაიცვლება, დებულება, რომელიც, ჩემი აზრით ყალბი არის. ეს შეიძლებოდა მართალი ყოფილიყო, თუ იმავე დროს პურის ნაკლებობა იქნებოდა, თუ ჩვეულებრივ მიწოდებას არ ექნებოდა ადგილი. მაგრამ ამ შემთხვევაში პური უხვად მოიპოება; ადამ სმიტი არ გულისხმობს, რომ ჩვეულებრივზე ნაკლები რაოდენობაა შეზიდული, ან რომ მეტი პურია საჭირო. პურის საყიდლად ჰოლანდიელებს და გენუელებს ფული ესაჭიროებათ და, რათა ეს ფული იშოვონ, ისინი იძულებული არიან გაჰყიდონ მათი ფუფუნების საგნები. სწორედ ამ ფუფუნების საგნების საბაზრო ღირებულება და ფასი დაინვეს, და ფული ისე გამოჩნდება, რომ მისმა ღირებულებამ მათთან შედარებით აინია. მაგრამ ეს გარემოება არ გაადიდებს პურის მოთხოვნას, არც დაბლა დასწევს ფულის ღირებულებას, რაც წარმოადგენს იმ ორ მიზეზს, რომლებსაც მხოლოდ შეუძლია პურის ფასის აწევა. კრედიტის ნაკლებობის გამო, აგრეთვე სხვა მიზეზების გამო, ფულის მიმართ შეიძლება დიდი მოთხოვნა არსებობდეს და, მაშასადამე, ფული ძვირი იყოს პურთან შედარებით, მაგრამ არავითარი სწორი პრინციპის საფუძველზე არ შეიძლება იმის მტკიცება, რომ, ასეთ გარემოებაში, ფული იაფი იქნებოდა და რომ, მაშასადამე, პურის ფასი აინვედა.

როდესაც ჩვენ ვლაპარაკობთ ოქროს, ვერცხლის ან რაიმე სხვა საქონლის მაღალ ან დაბალ ღირებულებაზე სხვადასხვა ქვეყნებში, ყოველთვის უნდა აღვნიშნავდეთ იმ საზომს, რომლითაც ჩვენ მათ შევაფასებთ, თორემ, უამისოდ, გარკვეული აზრი არ ექნება ნათქვამს. ამრიგად, თუ ჩვენ გვეუბნებიან, ოქრო ინგლისში უფრო ძვირიაო, ვიდრე ესპანეთში, და ამასთან არ ასახელებენ არც ერთ პროდუქტს, აბა რა წარმოდგენის შედგენა შეგვიძლია ამ მტკიცების საფუძვლიანობაზე? თუ პურს, ზეთისხილს, ზეთს, ღვინოს და მატყლს უფრო იაფი ფასი აქვს ესპანეთში, ვიდრე ინგლისში, მაშინ ოქრო, რამდენადაც მას ამ პროდუქტებით შევაფასებთ, უფრო ძვირია ესპანეთში. პირიქით, თუ ლითონურ პროდუქტებს, შაქარს, მაუდს და სხვ. უფრო დაბალი ფასი აქვს ინგლისში, ვიდრე ესპანეთში, მაშინ ოქრო, ამ პროდუქტებით შეფასებული, უფრო ძვირია ინგლისში. ოქრო ესპანეთში უფრო ძვირი ან უფრო იაფი გამოჩნდება იმის მიხედვით, თუ რომელ საგანს აიღებს დამკვირვებელი თავის წარმოდგენაში საზომად, რომლითაც იგი მის ღირებულებას შეაფასებს. ადამ სმიტი, რადგან იგი პურს და შრომას სთვლის ღირებულების საყოველთაო საზომად, ოქროს შედარებითს ღირებულებას, რასაკვირველია, შეაფასებდა ამ ორი საგნის იმ რაოდენობით, რომელზედაც ოქრო გაიცვლება. ამიტომ, როდესაც იგი ლაპარაკობს ოქროს შედარებითს ღირებულებაზე ორ ქვეყანაში, იგი, ჩემი აზრით, გულისხმობს პურით და შრომით შეფასებულ მის ღირებულებას.

მაგრამ ჩვენ ვნახეთ, რომ ოქრო, პურით შეფასებული, ორ ქვეყანაში ფრიად სხვადასხვა ღირებულების შეიძლება იყოს. მე უკვე შევეცადე მეჩვენებია, რომ ეს ღირებულება დაბალი იქნება მდიდარ ქვეყნებში და მაღალი — ღარიბ ქვეყნებში. ადამ სმიტი სხვა აზრისაა; იგი ფიქრობს, რომ ოქროს ღირებულება, პურით შეფასებული, ყველაზე უფრო მაღალია მდიდარ ქვეყნებში. ჩვენ აღარ გამოვუდგებით მეტად იმის გარკვევას, თუ რომელია ამ ორ აზრში სწორი; ერთიც და მეორე აზრიც საკმაოდ გვიჩვენებს, რომ ოქროს ღირებულება არ იქნება აუცილებლად უფრო დაბალი იმ ქვეყნებში, რომელნიც სამადნეებს ფლობენ, თუმცა ამ დებულებას ადამ სმიტი იცავს. ვიგულისხმობ, რომ ინგლისს აქვს სამადნეები და რომ, როგორც ადამ სმიტი ფიქრობს, ოქროს ღირებულება ყველაზე უფრო მაღალია მდიდარ ქვეყნებში. თუმცა, ამ შემთხვევაში ოქრო, რასაკვირველია, წავიდოდა ინგლისიდან ყველა სხვა ქვეყნებში მათ საქონელზე გასაცვლელად, მაგრამ აქედან კიდევ ის არ გამომდინა-

რეობს, რომ ოქროს ღირებულება პურის და შრომის ღირებულებასთან შედარებით ინგლისში უფრო დაბალი იქნებოდა, ვიდრე სხვა ქვეყნებში. ადამ სმიტი კი, სხვა ადგილას, ამბობს, ძვირფას ლითონთა ღირებულება ესპანეთსა და პორტუგალიაში აუცილებლად დაბალი უნდა იყოსო, ვიდრე ევროპის სხვა ნაწილებში, იმიტომ რომ თითქმის მარტოდმარტო ეს ორი ქვეყანა ფლობს იმ სამადნეებს, რომელნიც ოქროს და ვერცხლს იძლევიანო. „პოლონეთი, სადაც ფეოდალური სისტემა განაგრძობს არსებობას, წარმოადგენს ამჟამად ისევე ლატაკ ქვეყანას, როგორც იგი იყო ამერიკის აღმოჩენამდე. მაგრამ მაინც ხორბლის ფულადმა ფასმა იქ აიწია; ძვირფას ლითონთა ნამდვილი ღირებულება პოლონეთში ისევე დაეცა, როგორც ევროპის სხვა ნაწილებში. მათი რაოდენობა, ამიტომ, უნდა გადიდებულიყო იქ, ისე როგორც სხვა ქვეყნებში, და ამასთან, დაახლოებით იმავე პროპორციით მინისა და შრომის წლიური პროდუქტისადმი. მაგრამ ძვირფას ლითონთა ამ გადიდებას, როგორც ეტყობა, არ გამოუწვევია ქვეყნის წლიური პროდუქტის გადიდება, არ გაუუმჯობესებია მისი მანუფაქტურები და მინათმოქმედება, არც ცხოვრების პირობები მისი მცხოვრებლებისა. ესპანეთი და პორტუგალია, სამადნეთა მფლობელი ქვეყნები, წარმოადგენენ პოლონეთის შემდეგ, შეიძლება ითქვას, ულათაკეს ქვეყნებს ევროპაში. მაგრამ ძვირფას ლითონთა ღირებულება ესპანეთსა და პორტუგალიაში უფრო დაბალი უნდა იყოს, ვიდრე ევროპის რომელსამე სხვა ნაწილში, ვინაიდან ეს ლითონები ამ ქვეყნებიდან ევროპის სხვა ნაწილებში შედის დამძიმებული არა მარტო ტრანსპორტისა და დაზღვევის ხარჯებით, არამედ კონტრაბანდით შეტანის ხარჯებითაც იმის გამო, რომ მათი ექსპორტი ბაჟს ექვემდებარება. ამიტომ მინისა და შრომის წლიურ პროდუქტთან შედარებით მათი რაოდენობა უფრო დიდი უნდა იყოს ამ ქვეყნებში, ვიდრე ევროპის რომელსამე სხვა ნაწილში. და ის ქვეყნები მაინც ევროპის მეტწილ ქვეყნებზე უფრო ღარიბნი არიან. თუმცა ფეოდალური სისტემა მოსპობილ იქნა ესპანეთში და პორტუგალიაში, მაგრამ უკეთესს არას დაუჭერია იქ იმ სისტემის ადგილი“.

დოქტორ სმიტის არგუმენტაცია, მე მგონია, ასეთია: ოქრო, უკეთუ მას პურით შევაფასებთ, ესპანეთში უფრო იაფია, ვიდრე სხვა ქვეყნებში, და ამის დამამტკიცებელია არა ის, რომ ესპანეთს სხვა ქვეყნებში პურს აძლევენ ოქროში, არამედ ის, რომ ის ქვეყნები მას მაუდს, შაქარს, ლითონურ პროდუქტებს აძლევენ ოქროს სამაგიეროდ.

• • •

ხატჲემი, ტომლჲესაც იხდის მწაბმთჲემლი

ბ-ნი სეი აზვიადებს იმ უხერხულობას, რომელიც წარმოსდგება, როდესაც დამუშავებულ პროდუქტზე დადებული ხარკი გადაიხდევინება პროდუქტის დამზადების უფრო ადრეულ სტადიაზე, ვიდრე ნავიანევეზე. ფაბრიკანტებსო, ამბობს იგი, რომელთა ხელში თანამიმდევრულად გაივლის ასეთი პროდუქტი, უფრო დიდი კაპიტალის გამოყენება სჭირდებათ ხარკის ავანსად გაღების გამო, და ეს კი ხშირად მნიშვნელოვან სიძნელეს წარმოადგენს იმ ფაბრიკანტისთვის, რომელიც შეზღუდული კაპიტალის და კრედიტის მქონებული არისო. ამ შენიშვნის წინააღმდეგ არაფრის თქმა არ შეიძლება.

მეორე უხერხულობა, რომელზედაც იგი ჩერდება, მდგომარეობს იმაში, რომ, ხარკის ავანსად გაღების გამო, ამ ავანსზე ნაანგარიშევი მოგება მომხმარებელს უნდა დაეკისროს აგრეთვე გადასახდელად, და ხარკის ამ დანამატიდან კი სახელმწიფო ხაზინა სარგებლობას არას იღებს.

ამ უკანასკნელ მუხლში მე არ შემიძლია ბ-ნ სეის დავეთანხმო. ვიგულისხმობ, რომ სახელმწიფოს დაუყოვნებლივ ესაჭიროება 1 000 გირვ. სტერლინგი და იგი ამას ახდევინებს ფაბრიკანტს, რომელსაც მხოლოდ თორმეტი თვის შემდეგ შეეძლება მისი მზა პროდუქტის მომხმარებელს გადააკისროს ეს თანხა. ამ დახანების გამო, იგი იძულებულია თავის საქონელში მოითხოვოს დამატებითი ფასი არა მარტო 1 000 გირვ. სტერლინგის რაოდენობით, საიდანაც 100 გირვ. სტერლინგი იქნება სარგებელი ავანსად გაღებული 1 000 გირვანქა სტერლინგისათვის. მაგრამ ამ 100 გირვ. სტერლინგის სამაგიეროდ, რომელსაც იხდის მომხმარებელი, ამ უკანასკნელს რეალური სარგებლობა აქვს, რამდენადაც გადახდა ხარკისა, რომელსაც დაუყოვნებლივ მოითხოვს მთავრობა და რომელიც მან, ბოლოს და ბოლოს, მაინც უნდა გადაიხადოს, ერთი წლით არის გადადებული. ამის გამო მას შესაძლებლობა ეძლევა ასესხოს ფაბრიკანტს, რომელსაც ფული ესაჭიროება, 1000 გირვ. სტერლინგი 10%-ად ან სარგებლის რაიმე სხვა ნორმის საფუძველზე, მორიგებისამებრ 1100 გირვ. სტერლინგი, რომელიც ერთი წლის გასვლის შემდეგ უნდა იქნეს გადახდილი, თუ ფულის სარგებელი 10%-ს შეადგენს, უფრო დიდი ღირებულების არაა, ვიდრე 1000 გირვ. სტერლინგი, რომელიც დაუყოვნებლივ არის გადასახდელი. მთავრობას რომ ხარკის გადახდევინება გადაედო

ერთი წლით, ვიდრე საქონლის დამზადება სავსებით დასრულდებოდა, იგი, იქნებ, იძულებული ყოფილიყო ხაზინის სარგებლიანი ობლიგაციები გამოეშვა და, ამრიგად, იმდენი ფული გადაეხადა სარგებლად, რამდენსაც მომხმარებელი დაზოგავდა ფასზე, ფასის იმ ნაწილის გამოკლებით, რასაკვირველია, რომელიც ფაბრიკანტს, ხარკის გამო, იქნებ შესძლებოდა თავისი ნამდვილი მოგებისთვის მიემატებია. თუ მთავრობას 5% უნდა გადაეხადა სარგებლად ხაზინის ობლიგაციებში, იგი 50 გირვ. სტერლინგის ხარკს დაზოგავდა, უკეთეს ამ ობლიგაციებს არ გამოუშვებდა. თუ ფაბრიკანტმა 5%-ად ისესხა დამატებითი კაპიტალი და მომხმარებელს დააკისრა 10%, ისიც მის მიერ გაღებულ ავანსზე 5%-ს მიიღებს, ჩვეულებრივი მოგების გარდა. ამრიგად, ფაბრიკანტი და მთავრობა ერთად სწორედ ისეთ თანხას მოიგებს ან დაზოგავს, რასაც მომხმარებელი იხდის.

ბ-მა სისმონდიმ, რომელიც თავის საუცხოო ნაწარმოებში: „De la Richesse Commerciale“ ბ-ნი სეის არგუმენტაციის ხაზს ადგას, გამოიანგარიშა, რომ, თუ დამზადებულ საქონელს ხუთი სხვადასხვა პირის ხელში უნდა გაველო, 4000 ფრანკის რაოდენობის ხარკი, რაც თავდაპირველად გადაიხადა ფაბრიკანტმა, რომლის ზომიერი მოგება 10%-ს უდრის, მომხმარებლისთვის 6734 ფრანკზე ავიდოდა. ეს გამოანგარიშება იმის გულისხმობაზეა აგებული, რომ ის, ვინც პირველმა გაიღო ავანსად ხარკი, შემდგომი ფაბრიკანტისგან აიღებს 4 400 ფრანკს, და ეს ფაბრიკანტი, თავის მხრივ, მის შემდგომისგან — 4 840 ფრანკს, და ასე თითოეულჯერ, როდესაც საქონელი შემდგომი ფაბრიკანტის ხელში გადადის, ხარკს მისი ღირებულების 10% ემატება. მაგრამ ეს იმის გულისხმობას მოასწავებს, რომ ხარკის ღირებულება რთული პროცენტის მიხედვით გროვდება, არა წლიური 10%-ის ნორმით, არამედ აბსოლუტური 10%-ის ნორმით საქონლის წინსვლის ყოველ ნაბიჯზე. ბ-ნი სისმონდის ეს შეხედულება სწორი იქნება, თუ ხარკის პირველად ავანსად გადაღებასა და დაბეგრილი საქონლის მომხმარებელზე გაყიდვას შორის ხუთმა წელიწადმა განვლო; მაგრამ თუ მხოლოდ ერთმა წელიწადმა განვლო, იმ შემთხვევაში ანაზღაურება 400 ფრანკის რაოდენობით, ნაცვლად 2734-ისა, მისცემს ყველას, ვინც ხარკის ავანსად გაღებაში მონაწილეობდა, მოგებას წლიური 10%-ის ნორმით, ხუთი ფაბრიკანტის ხელში გაიაროს საქონელმა და თუნდ ორმოცდაათის ხელში.

* * *

მთხოვნისა და მიწდღების გაულნა თასემგე

საქონელთა ფასს, საბოლოო ანგარიშით, განსაზღვრავს წარმოების ხარჯები, და არა, როგორც ამას ხშირად ამტკიცებდნენ, შეფარდება მოთხოვნასა და მონოდებას შორის. მართალია, შეფარდებას მინოდებასა და მოთხოვნას შორის შეუძლია რამდენიმე ხნით გავლენა იქონიოს საქონლის საბაზრო ღირებულებაზე, ვიდრე ეს საქონელი მეტი ან ნაკლები რაოდენობით არ იქნება მინოდებული, მოთხოვნის გადიდებისა ან შემცირების შესაბამისად; მაგრამ ამ გავლენას დროებითი ხასიათი ექნება.

შეამცირეთ ქუდების წარმოების ხარჯები და მათი ფასი, ბოლოს და ბოლოს, დაინეცს მათი ახალი ბუნებრივი ფასის ზომამდე, თუნდაც რომ მოთხოვნა გაორკეცებული, გასამკეცებული ან გაოთხკეცებულიც იყოს. შეამცირეთ ადამიანის შენახვის ხარჯები ადამიანის სიცოცხლის შესანარჩუნებლად საჭირო საზრდოს და ტანსაცმელის ბუნებრივი ფასის შემცირების გზით, და ხელფასი, ბოლოს და ბოლოს, დაინეცს, მიუხედავად იმისა, რომ მუშების მიმართ მოთხოვნამ შეიძლება ძალიან დიდად იმატოს.

შეხედულება, რომ საქონელთა ფასი დამოკიდებულია მხოლოდ და მხოლოდ მოთხოვნის შეფარდებაზე მონოდების მიმართ ან მინოდების შეფარდებაზე მოთხოვნის მიმართ, თითქმის აქსიომად გადაიქცა პოლიტიკურ ეკონომიაში და წყარო გახდა მრავალი შეცდომისა ამ მეცნიერებაში. ამ შეხედულების ბრალია, თუ ბ-ნი ბიუკენენი ამტკიცებს, რომ ხელფასზე გავლენა არა აქვს სურსათის ფასის ანევას ან დანევას, არამედ გავლენა აქვს მხოლოდ შრომის მოთხოვნას და მინოდებას, და რომ ხელფასის ხარკი მაღლა არ ასწევს ხელფასს, იმიტომ რომ არ შესცვლის შეფარდებას მუშების მოთხოვნასა და მინოდებას შორის.

არ შეიძლება თქმა რაიმე საქონლის მოთხოვნის შესახებ, რომ იგი მატულობს, თუ ამ საქონლის დამატებითი რაოდენობა არ იყიდება ან არ მოიხმარება; და მაინც, ასეთ გარემოებაში, ამ საქონლის ფულადმა ღირებულებამ შეიძლება აიწიოს. ასე, თუ ფულის ღირებულება დაინეცდა, ყოველი საქონლის ფასი იმატებდა, რადგან თითოეული კონკურენტი მზად იქნებოდა წინანდელზე მეტი ფული დაეხარჯა საქონლის საყიდ-

ლად. თუმცა საქონელს ფასი 10 ან 20%-ით გადიდებოდა, მაგრამ, უკეთეს საქონლის წინანდელზე მეტი რაოდენობით არ ყიდულობდნენ, ჩემი აზრით, არ შეიძლებოდა გვეთქვა, რომ ცვლილება საქონლის ფასში მისი გადიდებული მოთხოვნით იყო გამოწვეული. მისი ბუნებრივი ფასი, მისი წარმოების ხარჯები, ფულით გამოსახული, ნამდვილად შეიცვლებოდა, და საქონლის ფასი, მოთხოვნის სრულიად გაუდიდებლად, შეეთანხმებოდა ბუნებრივად იმ ახალ ღირებულებას.

„ჩვენ ვნახეთ“, — ამბობს ბ-ნი სეი, — „რომ წარმოების ხარჯები განსაზღვრავს საგნების უდაბლეს ფასს, იმ ფასს, რომლის ქვევით მათი ფასი ვერ დაინევს ხანგრძლივად, ვინაიდან მათი წარმოება ამ შემთხვევაში შესწყდებოდა ან შემცირდებოდა“ (ტ. II, გვ. 26).

მეორე ადგილას იგი ამბობს: რადგან ოქროს მოთხოვნა, სამადნეების აღმოჩენის შემდეგ, უფრო დიდი პროპორციით გადიდდა, ვიდრე მისი მიწოდება, ამიტომ „მისმა ფასმა, პროდუქტებით გამოსახულმა, ნაცვლად იმისა, რომ დანეულიყო ამ პროპორციით: 10 : 1, დაინია მხოლოდ შემდეგი პროპორციით: 4 : 1“; ე.ი. ნაცვლად იმისა, რომ მისი ბუნებრივი ფასის დანევის პროპორციულად დანეულიყო, დაინია იმ პროპორციით, რა პროპორციითაც მიწოდებამ გადააჭარბა მოთხოვნას⁴⁵. „თითოეული საქონლის ღირებულება მაღლა იწევს ყოველთვის პირდაპირი პროპორციით მოთხოვნის მიმართ და შებრუნებული პროპორციით მიწოდების მიმართ“.

იმავე აზრს გამოსთქვამს ლორდი ლოდერდალიც.

„ღირებულების იმ ცვლილების გამოკვლევისას, რომლებსაც ექვემდებარება ღირებულების მქონე ყოველი საგანი, ჩვენ რომ შეგვეძლოს ერთი ნუთით ვიგულისხმოთ, რომ რაიმე ნივთიერებას აქვს შინაგანი და მტკიცე ღირებულება, ასე რომ მის განსაზღვრულ რაოდენობას მუდამ, ყოველგვარ პირობებში, ერთნაირი ღირებულება ექნებოდა, — ასეთი საზომი — ვამბობთ — რომ გვექონდეს, მაშინ ყველა საქონლის ღირებულების ხარისხი, ასეთი მუდმივი მასშტაბით გაზომილი, შეიცვლებოდა ხოლმე იმ შეფარდების შესაბამისად, რომელიც არსებობს მის რაოდენობასა და მის მოთხოვნას შორის, და ამიტომ ყოველი საქონლის ღირებულება ცვლილებას დაქვემდებარებული იქნებოდა ოთხი სხვადასხვა გარემოების გამო:

1. „საქონლის ღირებულება გადიდდებოდა, თუ შემცირდებოდა მისი რაოდენობა.“
2. „მისი ღირებულება შემცირდებოდა, თუ გადიდდებოდა მისი რაოდენობა.“
3. „მისი ღირებულება გადიდდებოდა, თუ გადიდდებოდა მისი მოთხოვნა.“
4. „მისი ღირებულება შემცირდებოდა, თუ შემცირდებოდა მისი მოთხოვნა.“

„მაგრამ რადგან სავსებით ცხადია, რომ არც ერთ საქონელს არ შეიძლება ჰქონდეს შინაგანი და მტკიცე ღირებულება, რომელიც მას გამოსადეგს გახდიდა იმისთვის, რომ შეესრულებია ყველა საქონელთა ღირებულების საზომის ფუნქცია, ამიტომ კაცობრიობა იძულებულია ღირებულების პრაქტიკულ საზომად ისეთი პროდუქტი აირჩიოს, რომლის ღირებულება ყველაზე ნაკლებ ექვემდებარება ცვლილების აღნიშნული ოთხი წყაროს გავლენას, რომლებიც ერთადერთი მიზეზებია ღირებულების ცვლილებისა“.

„როდესაც ჩვენ, მაშასადამე, ჩვეულებრივ ენაზე რაიმე საქონლის ღირებულებას გამოვსახავთ, ეს ღირებულება შეიძლება ერთი პერიოდიდან მეორემდე იცვლებოდეს რვა სხვადასხვა გარემოების გამო:

1. „ზემოაღნიშნული ოთხი გარემოების გამო, რამდენადაც ისინი შეეხებიან იმ საქონელს, რომლის ღირებულების გამოსახვა ჩვენ გვსურს“.
2. „იმავე ოთხი გარემოების გამო, რამდენადაც ისინი შეეხებიან იმ საქონელს, რომელიც ჩვენ ღირებულების საზომად ავირჩიეთ“.⁶⁶

ყველაფერი ეს მართალია იმ საქონელთათვის, რომელნიც მონოპოლიის საგანს შეადგენენ, და ფაქტიურად ყველა სხვა საქონლის საბაზრო ფასისათვის შეზღუდული პერიოდის განმავლობაში თუ ქუდების მოთხოვნა გაორკეცდება, მათი ფასი დაუყოვნებლივ აიწევს; მაგრამ ფასის ეს აწევა მარტოდენ დროებითი იქნება, უკეთუ, რასაკვირველია, ქუდების წარმოების ხარჯებმა ანუ მათმა ბუნებრივმა ფასმა არ აინია. პურის ბუნებრივი ფასი რომ, რაიმე დიდი აღმოჩენის გამო აგრონომიაში, 50%-ით დანეულიყო, მოთხოვნა დიდად არ იმატებდა, რადგან არავინ არ იქნე-

ბოდა იმაზე მეტი პურის მსურველი, რაც საჭიროა მისი მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად, და რადგან მოთხოვნა არ იმატებდა, არც მიწოდება იმატებდა, ვინაიდან საქონლის მიწოდებას ადგილი აქვს მარტოოდენ იმიტომ კი არა, რომ იგი შეიძლება წარმოებულ იქნეს, არამედ იმიტომ, რომ მისთვის მოთხოვნა არსებობს. ამრიგად, აქ ჩვენს წინ არის შემთხვევა, როდესაც მოთხოვნა და მიწოდება არც კი შეცვლილა, ან, თუ გაიზარდა, ორივე ერთნაირი პროპორციით გაიზარდა, და მაინც პურის ფასმა 50%-ით დაინია, და ამასთან, იმ დროს, როდესაც ფულის ღირებულება უცვლელი დარჩა.

იმ საქონელთა ფასი, რომელნიც ცალკეული პირის ან კომპანიის მონოპოლიის საგანს შეადგენენ, იცვლება ლორდ ლოდერდალის მიერ გადმოცემული კანონის თანახმად: იგი დაბლა იწევს გამყიდველის მიერ საქონელთა რაოდენობის გადიდების პროპორციულად, ამაღლა იწევს იმ ნდომის შესაბამისად, რომელსაც მყიდველები იჩენენ მათ ბუნებრივ ფასთან. აგრამ იმ საქონელთა ფასი, რომელნიც კონკურენციას ექვემდებარებიან და რომელთა მასა შეიძლება გადიდებულ იქნეს რაოდენამდე ზომიერი ოდენობით, დამოკიდებულია, ბოლოს და ბოლოს, არა მოთხოვნისა და მიწოდების მდგომარეობაზე, არამედ მათი წარმოების ხარჯების გადიდებასა და შემცირებაზე.

* * *

მანქანები

ამ თავში მე მინდა გამოვიკვლიო მანქანების გავლენა საზოგადოების სხვადასხვა კლასების ინტერესებზე. ამ საკითხს დიდი მნიშვნელობა აქვს, და იგი, როგორც ეტყობა, ჯერ კიდევ არასოდეს არ ყოფილა იმგვარად გამოკვლეული, რომ რაიმე გარკვეული ან დამაკმაყოფილებელი შედეგები მოეცა. მე მით უფრო ვთვლი ჩემ თავს ვალდებულად გადმოვცე ჩემი შეხედულება ამ საკითხის შესახებ, რომ ეს შეხედულება მე, ხანგრძლივი ფიქრის შემდეგ, მნიშვნელოვნად შეეცვალა. თუმცა, რამდენადაც ვიცი, მანქანების შესახებ მე არასოდეს არ გამომიქვეყნებია რა ისეთი, რის უკან წაღებას საჭიროდ ვთვლიდე, მაგრამ მაინც სხვა გზით მე მხარი დაუჭირე თეორიებს, რომლებიც ახლა მცდარად მიმაჩნია. ამიტომ მე მოვალედ ვთვლი ჩემ თავს წარვეუდგინო კრიტიკას განსახილველად ჩემი ახლანდელი შეხედულება, ყველა იმ საბუთებითურთ, რომლებმაც მე ეს შეხედულება მიმაღებინა.

მას შემდეგ, რაც მე პირველად მივაქციე ყურადღება პოლიტიკური ეკონომიის საკითხებს, იმ აზრს ვადექი, რომ მანქანების გამოყენება წარმოების რომელსამე დარგში, რამდენადაც იგი შრომის დამზოგველი არის, სიკეთეს წარმოადგენს ყველასთვის, და მას მხოლოდ ის უხერხულობა ახლავს, რაც, მეტწილ შემთხვევებში, გამოიწვევდა კაპიტალისა და შრომის გადატანით ერთი მოსაქმეობიდან მეორეში. მე ვფიქრობდი, რომ შემამულები, უკეთუ ისინი იმავე ფულად რენტას იღებენ, მოიგებდნენ ზოგიერთ საქონელთა ფასის შემცირების გამო, რომლებზედაც ისინი თავიანთ რენტას ხარჯავენ, და ეს ფასების შემცირება კი აუცილებელი შედეგი იქნებოდა მანქანების გამოყენებისა. ასევე მოიგებდა, ჩემი აზრით, კაპიტალისტიც. მართალია, იმას, ვინც მოახდინა მანქანის აღმოჩენა ან ვინც იგი ხელსაყრელად გამოიყენა, დამატებითი სარგებლობა ექნებოდა, რადგან, განსაზღვრული პერიოდის განმავლობაში, დიდ მოგებას მიიღებდა; მაგრამ რამდენადაც მანქანა საყოველთაო ხმარებაში შევიდოდა, წარმოებული საქონლის ფასი, კონკურენციის გამო, მისი წარმოების ხარჯებამდე დაინვდა; და მაშინ კაპიტალისტი იმავე მოგებას მიიღებდა, რასაც წინათ, და საერთო სარგებლობაში მონაწილე იქნებოდა

მხოლოდ როგორც მომხმარებელი, რადგან მას შესაძლებლობა ექნებოდა იმავე ფულადი შემოსავლით კომფორტის და სიამოვნების საგანთა დამატებითი რაოდენობა მიეღო თავის განკარგულებაში. მუშათა კლასიც, ვფიქრობდი მე მაშინ, ასევე მოიგებდა მანქანების შემოღების გამო, იმიტომ რომ მათ საშუალება ექნებოდათ მეტი პროდუქტები ეყიდათ იმავე ფულადი ხელფასით; მე მეგონა, რომ ხელფასის არავითარ შემცირებას არ ექნებოდა ადგილი, რადგან კაპიტალისტს შესაძლებლობა ექნებოდა შრომის იგივე რაოდენობა მოეთხოვა და გამოეყენებია, რაც წინათ, თუმცა იგი, შესაძლებელია, იძულებული კი იქნებოდა ეს შრომა ახალი, რამდენადმე განსხვავებული საქონლის წარმოებაში გამოეყენებია. თუ, გაუმჯობესებული მანქანების გამო, შესაძლებელი გახდებოდა შრომის იმავე რაოდენობის გამოყენებით წინდების რაოდენობა გაოთხკეცებულიყო, მაშინ როდესაც წინდების მოთხოვნა მარტო ერთ-ორად იმატებდა, იმ შემთხვევაში ზოგი მუშები აუცილებლად უნდა დათხოვილიყვნენ წინდის მრეწველობიდან. მაგრამ რადგან ის კაპიტალი, რომელიც მათ სამუშაოს აძლევდა, განაგრძობდა არსებობას და მისი მფლობელებისთვის ხელსაყრელი იქნებოდა მისი პროდუქტიულად გამოყენება, მე ვფიქრობდი, რომ ეს კაპიტალი დაიხარჯებოდა რაიმე სხვა, საზოგადოებისთვის სასარგებლო საქონლის წარმოებაზე, რომლისთვისაც მოთხოვნა საკმაოდ იქნებოდა; ვფიქრობდი ასე, რადგან დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა ჩემზე — და ახლაც ახდენს — ადამ სმიტის სწორმა შენიშვნამ, რომ „საჭმლის მოთხოვნილება თითოეული ადამიანისთვის ზღვარდებულია ადამიანის სტომაქის ვიწრო ტევადობით, ხოლო კომფორტის, ბინის მორთულობის, ტანისამოსის, ავეჯეულობის და საოჯახო ნივთების მოთხოვნილებას, როგორც ეტყობა, არ უდევს არავითარი საზღვარი ანუ მტკიცე ზღუდე“. და რადგან მე მეგონა, რომ შრომის მოთხოვნა უცვლელი დარჩებოდა და რომ ხელფასი არ დაინევედა, ამიტომ ვფიქრობდი, რომ მუშათა კლასიც, ისევე, როგორც სხვა კლასები, სარგებლობას მიიღებდა საქონელთა საყოველთაო გაიაფებით, რომელიც მანქანების გამოყენების შედეგი იქნებოდა.

ასეთი იყო ჩემი შეხედულება, და, რადგანაც ეს მემამულეებს და კაპიტალისტებს შეეხება, მას ვიზიარებ ახლაც უცვლელად; მაგრამ მე დავრწმუნდი, რომ ადამიანის შრომის შენაცვლება მანქანით ხშირად ძალიან ვნებს მუშათა კლასის ინტერესებს.

ჩემი შეცდომა იქიდან გამომდინარეობდა, რომ მე ვგულისხმობდი, რომ საზოგადოების წმინდა შემოსავლის ყოველ გადიდებასთან ერთად მისი მთლიანი შემოსავალიც დიდდება. ახლა კი მე მაქვს საკმაო საფუძველი დარწმუნებული ვიყო, რომ ფონდი, საიდანაც თავიანთ შემოსავალს იღებენ მემამულეები და კაპიტალისტები, შეიძლება გადიდდეს, მაშინ როდესაც მეორე ფონდი, რომელზედაც უმთავრესად დამოკიდებულია მუშათა კლასი, შეიძლება შემცირდეს; და აქედან გამომდინარეობს, თუ არ ვცდები, რომ იმავე მიზეზმა, რომელიც ადიდებას ქვეყნის წმინდა შემოსავალს, შეიძლება იმავე დროს გამოიწვიოს ჭარბი მოსახლეობა და გააუარესოს მუშის მდგომარეობა.

ვიგულისხმობ, რომ კაპიტალისტი ხმარობს 20 000 გირვ. სტერლინგის ღირებულების კაპიტალს და რომ იგი იმავდროულად ფერმერიც არის და საარსებო საგანთა ფაბრიკანტიც. ვიგულისხმობ, შემდეგ, რომ მისი კაპიტალიდან 7 000 გირვ. სტერლინგი ძირითადად კაპიტალშია მოქცეული, ე. ი. შენობებში, იარაღებში და სხვ. ხოლო დანარჩენი 13 000 გირვ. სტერლინგი გამოიყენება საბრუნავი კაპიტალის სახით, შრომის შესანახად. გარდა ამისა, ჩვენ ვიგულისხმობთ კიდევ, რომ მოგება შეადგენს 10%-ს და რომ, მაშასადამე, ხსენებული კაპიტალისტის კაპიტალი ყოველწლიურად აღიდგინება მთლად და იძლევა 2 000 გირვ. სტერლ. მოგებას.

ყოველ წელიწადს, როდესაც კაპიტალისტი თავის ოპერაციებს იწყებს, მას აქვს თავის მფლობელობაში 13 000 გირვ. სტერლინგის ღირებულების საზრდო და სხვა საარსებო საგნები, რომლებსაც, წლის განმავლობაში, ჰყიდის თავის მუშებზე აღნიშნულ ფულის თანხაში, და იმავე პერიოდის განმავლობაში აძლევს მათ ხელფასს იმავე თანხის ოდენობით: წლის ბოლოს ისინი აღადგენენ მის მფლობელობაში 15 000 გირვ. სტერლინგის ღირებულების საზრდოს და სხვა საარსებო საგნებს; აქედან 2 000 გირვ. სტერლინგს კაპიტალისტი თვითონ მოიხმარებს ან გამოიყენებს თავისი სურვილისა და გემოვნების მიხედვით. რამდენადაც საკითხი აღნიშნულ პროდუქტებს შეეხება, მთლიანი პროდუქტი წლის განმავლობაში შეადგენს 15 000 გირვ. სტერლინგს, და წმინდა პროდუქტი — 2 000 გირვ. სტერლინგს. ვიგულისხმობთ ახლა, რომ შემდეგ წელში კაპიტალისტი თავისი მუშების ნახევარს ამუშავეს მანქანის აგებაზე და მეორე ნახევარს — საზრდოს და სხვა საარსებო საგნების წარმოებაზე, როგორც უნინ. ამ წლის განმავლობაში იგი გაიღებდა ხელფასად იმავე 13 000 გირვ. სტერ-

ლინგის თანხას, როგორც წინათ, და გაჰყიდა თავის მუშებზე ასეთივე თანხის საზრდოს და სხვა საარსებო საგნებს. მაგრამ როგორ იქნებოდა საქმე შემდეგ წელში?

ვიდრე მანქანის შენება გაგრძელდებოდა, საზრდოს და სხვა საარსებო საგნების ჩვეულებრივი რაოდენობის მხოლოდ ნახევარი იქნებოდა წარმოებული, და მათი ღირებულება ნახევრად ნაკლები იქნებოდა იმ რაოდენობის ღირებულებაზე, რომელიც წინათ იწარმოებოდა. მანქანა ეღირებოდა 7 500 გირვ. სტერლინგი და საზრდო და საარსებო საგნები — 7 500 გირვ. სტერლინგი. მაშასადამე, ჩვენი კაპიტალისტის კაპიტალს ის სიდიდე ექნებოდა, რაც წინათ ჰქონდა, იმიტომ რომ, ამ ორი ღირებულების გარდა, კაპიტალისტს ექნებოდა კიდევ თავის განკარგულებაში 7 000 გირვ. სტერლინგის ღირებულების ძირითადი კაპიტალი, მაშ სულ 20 000 გირვ. სტერლ. კაპიტალი და (2000) გირვ. სტერლ. მოგება. ამ უკანასკნელი თანხის გამოკლების შემდეგ, რომელსაც იგი თავის საჭიროებისთვის დახარჯავდა, მას თავის განკარგულებაში ექნებოდა, შემდგომი ოპერაციების საწარმოებლად, საბრუნავი კაპიტალი არა უმეტეს 5 500 გირვ. სტერლინგისა; ამრიგად, მისი საშუალებები შრომის შესანახად 13 000 გირვ. სტერლინგიდან შემცირდებოდა 5 500 გირვ. სტერლინგამდე. და, მაშასადამე, მთელი ის შრომა, რომელსაც წინათ 7 500 გირვ. სტერლინგი გამოიყენებდა საქმეში, ზედმეტი გახდებოდა.

შრომის შემცირებულმა რაოდენობამ, რომლის გამოყენება კაპიტალისტს შეუძლია, უნდა წარმოშვას, მანქანის დახმარებით, მისი რემონტის ხარჯების გამოკლების შემდეგ, 7 500 გირვ. სტერლინგის რაოდენობის ღირებულება, უნდა აანაზღაუროს საბრუნავი კაპიტალი 2 000 გირვ. სტერლინგის რაოდენობის მოგებითურთ მთელ კაპიტალზე. ხოლო თუ ეს შესრულებულია, თუ წმინდა შემოსავალი არ მცირდება, მაშინ განა სულ ერთი არ არის კაპიტალისტისთვის, წარმოადგენს მთლიანი შემოსავალი 3 000 გირვ. სტერლინგის ოდენობის ღირებულებას, თუ 10 000 გირვ. სტერლინგისას ან 15 000 გირვ. სტერლინგისას?

ამრიგად, ამ შემთხვევაში, რომელიც ჩვენ აღებული გვაქვს, მიუხედავად იმისა, რომ წმინდა პროდუქტის ღირებულება არ იქნება შემცირებული, რომ მისი მსყიდველობითი ძალა საქონელთა მიმართ შეიძლება გადიდებული იყოს, მთლიანი პროდუქტის ღირებულება 15 000 გირვ. სტერლინგიდან ჩამოვა 7 500 გირვ. სტერლინგზე; და რადგან

უნარი მოსახლეობის შენახვისა და შრომის გამოყენებისა ერის მთლიან პროდუქტზეა ყოველთვის დამოკიდებული, და არა მის წმინდა პროდუქტზე, ამიტომ მთლიანი პროდუქტის შემცირებას აუცილებლად მოჰყვება შრომის მოთხოვნის შემცირება და მოსახლეობის სიჭარბის წარმოდგომა, მუშათა კლასის სილატაკე და გაჭირვება.

რადგან შესაძლებლობა შემოსავლის ნაწილის დაზოგვის კაპიტალისტისთვის მიმატების მიზნით დამოკიდებულია იმ შესაძლებლობაზე, რომელსაც წმინდა შემოსავალი იძლევა კაპიტალისტის მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებლად, ამიტომ კაპიტალისტს, საქონელთა ფასების დანების გამო, რას აუცილებლად უნდა მოჰყვეს მანქანების შემოღებას, შეუძლია უფრო დიდი ზომით აწარმოოს დაზოგვა და, ამრიგად, მნიშვნელოვნად გაადვილდება შემოსავლის გადაქცევა კაპიტალად. ხოლო მისი კაპიტალის ყოველი გადიდებისას, კაპიტალისტი მუშების უფრო დიდ რიცხვს გამოიყენებს, და, მაშასადამე, იმათი ნაწილი, რომელთაც წინათ სამუშაო დაეკარგათ, ისევ იქნებიან მოსაქმეობაში ჩაყენებული და თუ წარმოება, მანქანების გამოყენების გამო, ისე დიდად გაიზრდებოდა, რომ, წმინდა პროდუქტის სახით, იგი საზრდოს და საარსებო საგანთა ისე დიდ რაოდენობას მოიღებდა, რამდენიც წინათ მთლიანი პროდუქტის სახით არსებობდა, იმ შემთხვევაში ჩვენ ისეთივე საშუალება გვექნებოდა ჩვენს განკარგულებაში მთელი მოსახლეობისთვის სამუშაოს მისაცემად, როგორც უწინ გვექონდა, და, ამრიგად, მოსახლეობის რაიმე სიჭარბეს ადგილი აღარ ექნებოდა.

რისი დამტკიცებაც მე მინდა, არის ეს: რომ მანქანის გამოგონება და გამოყენება შეიძლება დაკავშირებული იყოს მთლიანი პროდუქტის შემცირებასთან; და ყოველთვის, როდესაც ამას ადგილი ექნება, იგი ზიანს მოუტანს მუშათა კლასს, იმიტომ რომ მუშათა ნაწილი სამუშაოს დაჰკარგავს, და მოსახლეობა ჭარბი გახდება მისთვის მოსაქმეობის მისაცემად დანიშნულ ფონდებთან შედარებით.

ჩემ მიერ ნაგულისხმევი შემთხვევა არის უმარტივესი, რომელიც კი მე შემეძლო ამერჩია; მაგრამ შედეგში განსხვავება არა იქნებოდა რა, ჩვენ რომ გვეგულისხმა, რომ მანქანა მრეწველობაში იყო რომელიმე ფაბრიკანტის მიერ, მაგალითად, მაუდის ან ბამბეულის ფაბრიკანტის მიერ გამოყენებული. თუ მანქანები მაუდის წარმოებაში იქნებოდა გამოყენებული, მათი შემოღების შემდეგ ნაკლები მაუდი იქნებოდა წარმო-

ბული, რადგან ნაწილი იმ რაოდენობისა, რომელიც წინათ სასყიდლად იყო მუშების დიდი რიცხვისთვის დანიშნული, მენარმეს ახლა არ დასჭირდებოდა. მანქანის ხმარების გამო, მას ახლა უნდა ენარმოებია იმ ზომის ღირებულება, რომელიც თანასწორი იქნებოდა მხოლოდ მოხმარებული ღირებულებისა პლიუს მოგება მთელს კაპიტალზე. და ამის შესრულებას 7 500 გირვ. სტერლინგი ისევე წარმატებით შესძლებდა, როგორც წინათ 15 000 გირვ. სტერლინგი, იმიტომ რომ ეს მაგალითი არაფრით არ განსხვავდება წინანდელისაგან. მაგრამ შეიძლება თქვან, რომ მაუდის მოთხოვნა ისევე დიდი იქნება, როგორც წინათ იყო, და შეიძლება იკითხონ, საიდან მოვიდოდა ეს მიწოდება? მაგრამ ვინ იქნებოდა მაუდის მომთხოვნელი? ფერმერები და საარსებო საგნების სხვა მწარმოებლები, რომლებიც თავიანთ კაპიტალს ხმარობდნენ საარსებო საგნების საწარმოებლად, რათა მით მაუდი მოეპოვებინათ: ისინი მაუდის მწარმოებელს აძლევდნენ მის მაუდში პურს და საარსებო საგნებს, ხოლო უკანასკნელი ამ პურსა და საარსებო საგნებს აძლევდა თავის მუშებს იმ მაუდის სამაგიეროდ, რომელსაც მას მათი შრომა აძლევდა.

ეს ვაჭრობა ახლა შესწყდებოდა; მაუდის მწარმოებლისთვის საჭირო აღარ იქნებოდა საზრდო და ტანსაცმელი, რადგან იგი ახლა ნაკლებ მუშებს ამუშავებს და ნაკლები მაუდი აქვს თავის განკარგულებაში. ფერმერები და სხვა მწარმოებლები, რომელნიც საარსებო საგნებს აწარმოებდნენ მხოლოდ როგორც საშუალებას განსაზღვრული მიზნისათვის, მაუდს უკვე ვეღარ მიიღებდნენ მათი კაპიტალის ამგვარად გამოყენების გზით. ისინი, მაშასადამე, ან თვითონ გამოიყენებდნენ თავიანთ კაპიტალს მაუდის საწარმოებლად, ანდა სხვებს ასესხებდნენ, რათა საქონელი, რომელიც ნამდვილად საჭიროა, მიწოდებული იქნეს, ხოლო ის საქონელი, რომლის საყიდლად საშუალება არავის აქვს ანუ რომლის მიმართ მოთხოვნა არ არის, აღარ იქნეს წარმოებული. ამრიგად, ყველა ამას იმავე შედეგთან მივყავართ: შრომის მოთხოვნა შემცირდება, და შრომის შესანახად საჭირო პროდუქტები აღარ იქნება ისე დიდი რაოდენობით წარმოებული, როგორც წინათ.

თუ ეს შეხედულება სწორია, აქედან გამომდინარეობს შემდეგი დასკვნები:

პირველი: მანქანების გამოგონება და სასარგებლოდ გამოყენება ყოველთვის იწვევს ქვეყნის წმინდა პროდუქტის გადიდებას, თუმცა იგი ამ

წმინდა პროდუქტის ღირებულებას, მოკლე პერიოდის გასვლის შემდეგ, შეიძლება არ ადიდებდეს და ნამდვილადაც არ ადიდებს.

მეორე: ქვეყნის წმინდა პროდუქტის გადიდება შეიძლება შეეთავსებოდეს მისი მთლიანი პროდუქტის შემცირებას; სტიმული მანქანების გამოყენებისა ყოველთვის საკმარისია იმისათვის, რომ მანქანები იქნეს გამოყენებული, უკეთეს გამოყენება ადიდებს წმინდა პროდუქტს, თუნდაც იგი ამავე დროს შეიძლება ამცირებდეს და ხშირად უნდა ამცირებდეს კიდევ მთლიანი პროდუქტის როგორც რაოდენობას, ისე მის ღირებულებას.

მესამე: მუშათა კლასში გავრცელებული აზრი, რომ მანქანების გამოყენება ხშირად ზიანს აძლევს მათ ინტერესებს, არაა დამყარებული ცრუ რწმენაზე და შეცდომაზე, არამედ ეთანხმება პოლიტიკური ეკონომიის სწორ პრინციპებს.

მეოთხე: თუ გაუმჯობესებულმა სანარმოო საშუალებებმა, მანქანების გამოყენების გამო, ქვეყნის წმინდა პროდუქტი ისე დიდი ზომით გააიძლია, რომ მთლიანი პროდუქტი არ შემცირებულა (მე ყოველთვის ვგულისხმობ პროდუქტების რაოდენობას, და არა მათ ღირებულებას), იმ შემთხვევაში ყველა კლასის მდგომარეობა გაუმჯობესდება. მემამულე და კაპიტალისტი მოგებაში იქნება, არა რენტისა და მოგების გადიდების გამო, არამედ იმ სარგებლობის გამო, რომელიც იქიდან წარმოსდგება, რომ ისინი იმავე რენტას და მოგებას დახარჯავენ პროდუქტებზე, რომლების ღირებულებამ მნიშვნელოვნად დაინია. მუშათა კლასის მდგომარეობაც მნიშვნელოვნად გაუმჯობესდება: ჯერ ერთი, შინამოსამსახურეების მიმართ მოთხოვნის გადიდების გამო; მეორე, შემოსავლიდან ნაწილის დაზოგვის გამო, რის სტიმულს და შესაძლებლობას გამოიწვევს ესოდენ უხვი წმინდა პროდუქტი; და მესამე, მოხმარების ყველა საგანთა ფასის დაწევის გამო, რომლებზედაც ხელფასი იხარჯება.

მაგრამ მანქანების გამოგონებისა და გამოყენების საკითხისგან დამოუკიდებლად, რაც ჩვენ ეს არის გამოვიკვლიეთ, მუშათა კლასისთვის ნაკლები მნიშვნელობა არ აქვს იმ წესს, რა წესითაც იხარჯება ქვეყნის წმინდა შემოსავალი, თუნდაც რომ იგი, ყველა შემთხვევაში, იმ პირთა დაკმაყოფილებისა და სიამოვნებისთვის იხარჯებოდეს, რომელთაც სამართლიანი უფლება აქვთ მასზე.

თუ მემამულე ან კაპიტალისტი თავის შემოსავალს, ფეოდალურ ბარონსავით, მრავალრიცხოვანი ამაღის ან მსახურების შენახვაზე ხარჯავს, იგი გაცილებით მეტ შრომას მისცემს მოსაქმეობას, ვიდრე რომ მას ეს შემოსავალი დაეხარჯა ლამაზ ტანსაცმელზე ან ძვირფას ავეჯეულობაზე, ეტლებზე, ცხენებზე ან ფუფუნების რაიმე სხვა საგნების ყიდვაზე.

ორსავე შემთხვევაში ნმინდა შემოსავალი, და აგრეთვე მთლიანი შემოსავალი, იგივე არის, მაგრამ პირველს რეალიზაცია ეძლევა სხვა პროდუქტებში. თუ ჩემი შემოსავალი უდრიდა 10 000 გირვ. სტერლინგს, პროდუქტიური შრომის თითქმის ერთი და იგივე რაოდენობა იქნებოდა გამოყენებული, დავხარჯავდი მე ჩემ შემოსავალს მდიდრულ სამოსელზე ან ძვირფას ავეჯეულობაზე და სხვ. და სხვ., თუ იმავე ღირებულების საზრდოზე და ტანსაცმელზე. მაგრამ თუ მე ჩემ შემოსავალს პირველი სახის პროდუქტებში მივცემდი რეალიზაციას, შემდეგში მეტი შრომა არ იქნებოდა გამოყენებული: მე ჩემი ავეჯეულობით და ჩემი სამოსით გავიხარებდი, და საქმე ამით გათავდებოდა. მაგრამ თუ მე ჩემ შემოსავალს საზრდოში და ტანსაცმელში მივცემდი რეალიზაციას და შინამოსამსახურების ყოლას ვისურვებდი, იმ შემთხვევაში ყველა იმ ადამიანების რიცხვით, რომლებსაც მე სამუშაოზე დავაყენებდი ჩემი 10 000 გირვ. სტერლინგის ოდენობის შემოსავლით ან მისი ნაყიდი საზრდოთი და ტანსაცმელით, გადიდებოდა მოთხოვნილ მუშათა რიცხვი, და ეს მოთხოვნის გადიდება წარმოსდგებოდა მხოლოდ იმიტომ, რომ მე ჩემი შემოსავლის დახარჯვის ეს წესი ავირჩიე. და რადგან მუშები დაინტერესებული არიან შრომის მოთხოვნის გაფართოებაში, ამიტომ ისინი, რასაკვირველია, მოსურნენი უნდა იყვნენ, რომ შემოსავლის რაც შეიძლება მეტი ნაწილი იხარჯებოდეს შინამოსამსახურების შესანახად, ფუფუნების საგნებზე დახარჯვის ნაცვლად.

ამგვარადვე ქვეყანა, რომელიც ომშია ჩაბმული და იძულებული არის დიდი არმია და ფლოტი შეინახოს, ადამიანთა გაცილებით უფრო დიდ რაოდენობას გამოიყენებს საქმეში, ვიდრე მაშინ, როდესაც ომი გათავდება და მასთან დაკავშირებული ხარჯები შესწყდება.

მე რომ ომიანობის დროს იძულებული არ ვყოფილიყავი გადამეხადა 500 გირვ. სტერლინგის რაოდენობის ხარკი, რომელიც ჯარისკაცების და მატროსების შენახვაზე იხარჯება, მე ალბათ შევძლებდი ჩემი შემოსავლის ამ ნაწილის დახარჯვას ავეჯზე, ტანსაცმელზე, ნიგნებზე და სხვ.;

ამ ამ წესით დავხარჯავდი მას თუ იმ წესით, წარმოებაში შრომის იგივე რაოდენობა იქნებოდა გამოყენებული, რადგან ჯარისკაცებისთვის და მატროსებისთვის საზრდოს და ტანსაცმელის წარმოებას შორის იგივე რაოდენობა დასჭირდებოდა, რაც უფრო მდიდრული პროდუქტების დამზადებას; მაგრამ ომის შემთხვევაში ადგილი ექნებოდა ადამიანების მეტ მოთხოვნას, ჯარისკაცების და მატროსების სახით. მიტომ, ომი, რომელიც ქვეყნის შემოსავლის ხარჯზე იწარმოება, და არა კაპიტალის ხარჯზე, ხელშემწყობია მოსახლეობის ზრდისათვის.

ომის დასრულების შემდეგ, როდესაც ჩემი შემოსავლის ნაწილი უკან დამიბრუნდება და მე მას წინანდებურად ღვინის, ავეჯეულობის და ფუ-ფუნების სხვა საგანთა საყიდლად დავხარჯავ, მოსახლეობა, რომლის შენახვას ეს ნაწილი წინათ ხმარდებოდა და რომელსაც ომი აძლევდა მოსაქმეობას, მოჭარბებული გახდება, და მისი კონკურენცია დანარჩენ მოსახლეობასთან სამუშაოს ძიებისას დაბლა დასწევს ხელფასის ღირე-ბულებას და არსებითად გააუარესებს მუშათა კლასის მდგომარეობას.

აღსანიშნავია კიდევ სხვა შემთხვევა, როდესაც ქვეყნის წმინდა შემოსავლის გადიდებასთან და მისი მთლიანი შემოსავლის გადიდებასთან კი შესაძლებელია ადგილი ჰქონდეს შრომის მოთხოვნის შემცირებას, სახელდობრ ის შემთხვევა, როდესაც ცხენების მუშაობა ადამიანის შრომის ადგილს იჭერს. თუ მე ჩემ ფერმაში 100 კაცს ვამუშავებდი, და თუ აღმოვაჩინე, რომ 50 კაცისთვის საჭირო საზრდო საკმარისი იქნებოდა ცხენების შესანახად და ცხენების გამოყენებით, მათ საყიდლად დახარჯულ კაპიტალზე სარგებლის ანაზღაურების შემდეგ, ნედლი პროდუქტის უფრო დიდ რაოდენობას მივიღებთ, მაშინ ჩემთვის ხელსაყრელი იქნებოდა ადამიანების მაგივრად ცხენები მემუშავებია, რასაც ვიზამდი კიდევ. მაგრამ მუშებისთვის ეს არ იქნებოდა ხელსაყრელი, და უკეთეს შემოსავალი, რომელსაც მე მივიღებდი, ისე ძალიან არ გადიდდებოდა, რომ ადამიანებიც მემუშავებია და ცხენებიც, იმ შემთხვევაში, ცხადია, მოსახლეობა ჭარბი გახდებოდა, და მუშის მდგომარეობა საერთოდ დაბლა დაინედა. ცხადია, რომ მუშა ყოველ შემთხვევაში ვერ იქნებოდა მინათმოქმედებაში გამოყენებული თუ მინის პროდუქტი გადიდდებოდა ცხენებით ადამიანების შენაცვლების გამო, მაშინ იგი იშოვიდა სამუშაოს ფაბრიკებში ან როგორც შინამოსამსახურე.

ჩემ მიერ გამოთქმული მოსაზრებებიდან, იმედი მაქვს, ის დასკვნა არ იქნება გამოტანილი, რომ ხელი არ უნდა შევეუნყოთ მანქანების შემოღებას. პრინციპის ნათელსაყოფად მე ვიგულისხმე, რომ გაუმჯობესებული მანქანები უეცრად იყო აღმოჩენილი და ფართოდ გამოყენებული. სინამდვილეში კი ასეთი აღმოჩენები ხდება თანდათანობით და მოქმედებს უფრო იმგვარად, რომ განსაზღვრავს გამოყენებას კაპიტალისას, რომლისა დაზოგვა და დაგროვება ხდება, ვიდრე იმგვარად, რომ კაპიტალი მოაშოროს მის აწინდელ მოსაქმეობას.

კაპიტალის და მოსახლეობის ყოველ მატებისას, საზრდოს ფასი საერთოდ აიწევს, მისი წარმოების სიძნელის გადიდების გამო. საზრდოს ფასის აწევას შედეგად მოჰყვება ხელფასის აწევა, ხოლო ხელფასის ყოველ აწევას ტენდენცია ექნება მანქანების გამოყენებისაკენ მიმართოს — უფრო დიდი ზომით, ვიდრე წინათ — ყოველი დაზოგვილი კაპიტალი. მანქანა და შრომა მუდამ მეტოქეობაშია ერთი მეორესთან, და პირველი ხშირად მხოლოდ მაშინ შეიძლება გამოყენებულ იქნეს, როდესაც ხელფასი აიწევს.

ამერიკაში და ბევრ სხვა ქვეყანაში, სადაც ადამიანის საზრდო ადვილი მოსაპოვებელი არის, (ცდუნება) მანქანების გამოყენებისა დაახლოებითაც კი ისე დიდი არაა, როგორც ინგლისში, სადაც საზრდოს ფასი მაღალია და მის წარმოებას ბევრი შრომა სჭირდება. იგივე მიზეზი, რომელიც მაღლა აწევს შრომის ფასს, არ ადიდებს მანქანების ღირებულებას, და ამიტომ, კაპიტალის ყოველ გადიდებისას, მისი უფრო დიდი ნაწილი მანქანებზე იქნება მოხმარებული. შრომის მოთხოვნა გაიზრდება კაპიტალის ზრდასთან ერთად, მაგრამ არა კაპიტალის ზრდის პროპორციულად; ის პროპორცია უფრო და უფრო ნაკლები იქნება აუცილებლად.⁶⁷

მე უკვე აღვნიშნე წინათ, რომ წმინდა შემოსავლის გადიდება, პროდუქტებით შეფასებული, რომელიც ყოველთვის მანქანების გაუმჯობესების შედეგს წარმოადგენს, იწვევს ახალ-ახალ დაზოგვას და კაპიტალის დაგროვებას. უნდა გვახსოვდეს, რომ ეს დაზოგვა ყოველწლიურად სწარმოებს და რომ მით უნდა შეიქმნას ფონდი, იმ მთლიან შემოსავალზე ბევრად უფრო დიდი, რომელიც თავდაპირველად დაიკარგა მანქანის გამოგონების გამო; მაშინ შრომის მოთხოვნა ისევე დიდი გახდება, როგორც წინათ იყო, და ხალხის მდგომარეობა შემდგომად კიდევ უფრო გაუმჯობესდება გაძლიერებული დაზოგვის გამო, რის წარმოების შესაძლებლობას მას მისცემს გადიდებული წმინდა შემოსავალი.

მანქანების ხმარების დაბრკოლება ყოველთვის სახიფათოა სახელმწიფოსთვის, უკეთეს კაპიტალს ხელს უშლიან მიიღოს უდიდესი წმინდა შემოსავალი, რომლის მიღებაც კი მისთვის შესაძლებელია აქ მანქანების გამოყენებით, ეს კაპიტალი საზღვარგარეთ იქნება გატანილი, და ეს ბევრად უფრო შეამცირებს შრომის მოთხოვნას, ვიდრე მანქანების უაღრესად ფართო გამოყენება. ვიდრე კაპიტალი ქვეყნის შიგნით გამოიყენება, მან ყოველთვის უნდა შეჰქმნას რამდენიმე შრომის მოთხოვნა; მანქანა ვერ იმუშავებს ადამიანთა დაუხმარებლივ, მისი აგება შეიძლება მხოლოდ მათი შრომის შემწეობით. გაუმჯობესებულ მანქანებში კაპიტალის ნაწილის მოთავსების გამო წარმოსდგება შრომის მზარდი მოთხოვნის შემცირება; მისი სხვა ქვეყანაში კი მოთხოვნა სრულიად მოისპობა.

გარდა ამისა, საქონელთა ფასები განისაზღვრება მათი წარმოების ხარჯებით. გაუმჯობესებული მანქანების გამოყენების გზით თქვენ ამცირებთ საქონელთა წარმოების ხარჯებს, და ამის გამო შეგიძლიათ მათი უფრო იაფ ფასში გაყიდვა უცხო ბაზრებზე. მაგრამ თუ თქვენ უარს იტყვით მანქანების გამოყენებაზე, მაშინ როდესაც ყველა სხვა ქვეყანა მის ხმარებას ხელს შეუწყობდა, თქვენ იძულებული იქნებოდით ფული გაგეზიდათ ხოლმე უცხო პროდუქტებზე გასაცვლელად, სანამ თქვენი პროდუქტების ფასები არ დაინევედა სხვა ქვეყნების ფასების დონემდე. ამ ქვეყნებთან გაცვლა-გამოცვლის წარმოებისას, შეიძლება თქვენ თქვენში ორი დღის შრომად ღირებული საქონელი მისცეთ იმ საქონელში, რომელიც საზღვარგარეთ ერთი დღის შრომად ღირს, და ასეთი საზარალო გაცვლა შედეგი იქნება თქვენი საკუთარი მოქმედებისა, ვინაიდან საქონელი, რომელიც გაგაქვთ და თქვენ ორი დღის შრომად გიღირთ, მარტოდენ ერთი დღის შრომად ეღირებოდა, თქვენ რომ უარი არ გეთქვამთ მანქანების ხმარებაზე, რომელთა სამსახური თქვენმა მეზობლებმა უფრო გონივრულად გამოიყენეს თავიანთთვის.

* * *

ბ-ნი მალთუსის შეხედულმა ბენფაგე

თუმცა ამ ნაშრომის წინა გვერდებზე მე დანვრილებით ვილაპარაკე რენტის ბუნების შესახებ, მაგრამ მაინც საჭიროდ მიმაჩნია აღვნიშნო ამ საგნის შესახებ ზოგი შეხედულება, რომელიც ჩემი აზრით, მცდარია და რომელსაც მით უფრო დიდი მნიშვნელობა აქვს, რომ იგი მოიპოება ისეთი ადამიანის ნაწარმოებში, რომელსაც, ყველა ამჟამად ცოცხალთაგან, უდიდესი ღვანლი მიუძღვის პოლიტიკური ეკონომიის ზოგიერთი დარგის გამდიდრებისათვის. მე ბედნიერი ვარ, რომ მაქვს შემთხვევა გამოვთქვა ჩემი ალტაცება ბ-ნი მალთუსის „Essay on Population“-ის „მოსახლეობის გამოკვლევის ცდის“ შესახებ. ამ დიადი ნაწარმოების მონინაალმდეგეთა იერიშებმა მხოლოდ მისი სიმაგრე დაამტკიცა, და მე დარწმუნებული ვარ, რომ მისი ღირსეულად დამსახურებული სახელი უფრო და უფრო შორს მოეფინება, რამდენადაც განვითარდება იმ მეცნიერების დამუშავება, რომლის ესოდენ სასახელო მშვენებას ის წარმოადგენს. ბ-მა მალთუსმა რენტის პრინციპებიც დამაკმაყოფილებლად განმარტა, და დაგვანახვა, რომ რენტა მატულობს ან კლებულობს შედარებითი უპირატესობის შესაბამისად და, ამრიგად, მან დიდი ნათელი მოჰფინა რენტის საკითხთან დაკავშირებულ მრავალ ძნელ პუნქტს, რომელიც წინათ უცნობი იყო ან ძალიან ცუდად გაგებული. მაგრამ მე მგონია, რომ ბატომ მალთუსს ზოგი შეცდომა მოუვიდა; და იმ დროს, როდესაც მისი დიდი ავტორიტეტი საჭიროდ ხდის ამ შეცდომების გამოაშკარავებას, მისი დამახასიათებელი პირდაპირობა ნაკლებ უსიამოვნოდ აქცევს ჩემთვის ამ ამოცანას. ერთ-ერთი შეცდომა მდგომარეობს იმის გულისხმობაში, რომ რენტა წმინდა მოსაგებს და ახლად შექმნილ სიმდიდრეს წარმოადგენს.

მე არ შემიძლია დავეთანხმო ბ-ნი ბიუკენენის ყველა შეხედულებას რენტის შესახებ, მაგრამ სავსებით ვემხრობი მის მიერ შემდეგ ციტატში გამოთქმულ აზრს, რომელიც ბ-ნი მალთუს აქვს აღნიშნული; და ამიტომ მე ვერ ვეთანხმები იმ კომენტარსაც, რომელსაც ბ-ნი მალთუსი ამ ადგილს უკეთებს.

„ამ თვალსაზრისით იგი (რენტა) არ შეიძლება წარმოადგენდეს მთელი საზოგადოების კაპიტალის დამატებას, რადგან ის გარდამეტი პროდუქ-

ტი, რომელზედაც აქ ლაპარაკია, სხვა არა არის რა, თუ არა ერთი კლასი-
დან სხვა კლასზე გადატანილი შემოსავალი; და ცხადია, რომ მართოდ
ასე ხელიდან ხელში გადასვლიდან ვერ წარმოსდგება რაიმე ფონდი,
საიდანაც ხარკების გადახდა შეიძლებოდა. შემოსავალი, რომელსაც
მინის პროდუქტში აძლევენ, უკვე არსებობს იმათ ხელში, რომელნიც ამ
პროდუქტს ყიდულობენ; და საარსებო საშუალებების ფასი უფრო დაბა-
ლი ყოფილიყო, ის შემოსავალი იმათ ხელშივე დარჩებოდა და ამ შემთხ-
ვევაში ისევე იქნებოდა დასაბეგრად გამოსადეგი, როგორც მაშინ, უფრო
მაღალი ფასის გამო რომ მემამულის ხელში გადასულიყო“.

შემდეგ რამდენიმე შენიშვნისა ნედლ პროდუქტებსა და მანუფაქტურ-
ულ პროდუქტებს შორის განსხვავების შესახებ, ბ-ნი მალთუსი კითხუ-
ლობს; „ამრიგად, განა შესაძლებელია რენტა განვიხილოთ ბ-ნ სის-
მონდისთან ერთად, როგორც შრომის უბრალო პროდუქტი, რომელსაც
წმინდა ნორმალური ღირებულება აქვს და რომელიც მართოდ შედე-
გია ფასის იმ გადიდებისა, რასაც გამყიდველი იღებს განსაკუთრებუ-
ლი პრივილეგიის მეოხებით, ან, ბ-ნ ბიუკენენტთან ერთად, არა როგორც
ეროვნული კაპიტალის დამატება, არამედ როგორც ღირებულების
უბრალო გადატანა, რომელიც მხოლოდ მემამულეებისთვის არის ხელ-
საყრელი და იმავე ზომით საზარალო მომხმარებლებისთვის?“⁶⁸

მე უკვე გამოვთქვი ჩემი აზრი ამ საგნის შესახებ, როდესაც რენტის
შესახებ ვლაპარაკობდი, და ახლა შემიძლია მხოლოდ დავუმატო, რომ
რენტა ღირებულების შექმნას კი წარმოადგენს იმ აზრით რა აზრითაც
მე ამ სიტყვას ვხმარობ, მაგრამ იგი არ წარმოადგენს სიმდიდრის შექმ-
ნას. თუ პურის ფასმა, მისი რომელიმე ნაწილის წარმოების სიძნელის
გამო, 4 გირვ. სტერლინგიდან კვარტერზე 5 გირვ. სტერლინგამდე აიწია,
ერთი მილიონი კვარტერი 5 000 000 გირვ. სტერლინგის ღირებულები-
სა იქნება. 4 000 000 გირვ. სტერლინგის ნაცვლად, და რადგან ეს პური
არა მართო ფულის უფრო დიდ რაოდენობაზე, არამედ აგრეთვე ყოველი
სხვა საქონლის უფრო დიდ რაოდენობაზე გაიცვლება, ამიტომ მემამუ-
ლეები თავიანთ განკარგულებაში მიიღებენ ღირებულების უფრო დიდ
ჯამს; რადგან ამის გამო არაეის სხვას არ ექნება ნაკლები ღირებულება,
ამიტომ მთელი საზოგადოებაც უფრო დიდი ღირებულების მქონებელი
იქნება, და აი ამ აზრით, რენტა წარმოადგენს ღირებულების შექმნას.
მაგრამ ეს ღირებულება ნომინალურია, რამდენათაც იგი არას მატებს

სიმდიდრეს, ე.ი. არსებობის, კომფორტისა და სიამოვნების საგანთა ჯამს, რომლებიც საზოგადოებას ეკუთვნის. ჩვენ გვექნება საქონელთა სწორედ იგივე რაოდენობა, და არა მეტი, და იგივე ერთი მილიონი კვარტერი პური, რაც წინათ გვექონდა; მაგრამ პურის უფრო მაღალი ფასის — 5 გირვ. სტერლინგი კვარტერისთვის, 4 გირვ. სტერლინგის ნაცვლად — შედეგად წარმოსდგება ის, რომ პურის და საქონელთა ღირებულების ნაწილი მათ წინანდელ მფლობელთაგან გადავა მემამულეების ხელში. მაშასადამე, რენტა ღირებულების შექმნას კი წარმოადგენს, მაგრამ არ წარმოადგენს სიმდიდრის შექმნას; იგი არას მატებს ქვეყნის რესურსებს; იგი არ ადიდებს ქვეყნის უნარს არმიის და ფლოტის შენახვისას, ვინაიდან ქვეყანას უფრო დიდი ფონდი მაშინ ექნებოდა, მისი მიწა რომ უკეთესი ხარისხისა ყოფილიყო და მას იმავე კაპიტალის გამოყენება შესძლებოდა რენტის წარმოუშობლად.

მაშასადამე, უნდა აღიარებულ იქნეს, რომ ბ-ნი სისმონდი და ბ-ნი ბი-უკენენი, რომელთა აზრი არსებითად ერთნაირია, მართალი არიან, როდესაც რენტას განიხილავენ როგორც წმინდა ნომინალურ ღირებულებას და მასში ხედავენ არა ეროვნული სიმდიდრის დამატებას, არამედ ღირებულების მარტოოდენ გადატანას, რომელიც მხოლოდ მემამულეებისთვისაა ხელსაყრელი და ამის შესაბამისად საზარალოა მომხმარებლებისთვის.

თავისი „გამოკვლევის“ სხვა ნაწილში ბ-ნი მალთუსი შენიშნავს, „რომ რენტის უშუალო მიზეზს, ცხადია, წარმოადგენს წარმოების ხარჯებზე გარდამეტი ფასისა, რომელშიაც ნედლი პროდუქტი იყიდება ბაზარზე“, და შემდეგ აღნიშნავს, „რომ არსებობს ნედლი პროდუქტის მაღალი ფასის სამი მიზეზი“:

„ჯერ ერთი, და უმთავრესად, მინის თვისება, რომლის მეოხებით მიწას ძალუძს საარსებო საშუალებების უფრო დიდი რაოდენობის მოცემა, ვიდრე იმ ადამიანთა შესანახადაა საჭირო, რომელნიც მის დამუშავებას ეწევიან“.

„მეორე, საარსებო საშუალებების განსაკუთრებული თვისება, რომლის მეოხებით თვითონ მათ შეუძლიათ შექმნან თავის მიმართ მოთხოვნა ანუ მომხმარებელთა რიცხვი გაადიდონ წარმოებულ საარსებო საშუალებათა რაოდენობის პროპორციულად.

„და მესამე, ძალიან ნაყოფიერი მიწების შედარებითი იშვიათობა“.

როდესაც პურის ფასზე ლაპარაკობს, ბ-ნი მალთუსი ცხადია, გულისხმობს არა კვარტერის ან ბუშელის ფასს, არამედ უფრო იმ ფასს

რომელშიაც იყიდება მთელი პროდუქტი, გარდამეტს მისი წარმოების ხარჯებზე, და ამასთან ტერმინში: „წარმოების ხარჯები“ მას ყოველთვის მოქცეული აქვს როგორც მოგება ისე ხელფასიც. 150 კვარტერი პური 3 გირვ. სტერლინგის და 10 შილინგის კვალობაზე კვარტერისთვის შემამულეს ყოველთვის უფრო დიდ რენტას მისცემს, ვიდრე 100 კვარტერი სრულად 4 გირვ. სტერლინგის კვალობაზე, უკეთუ, წარმოების ხარჯები ორსავე შემთხვევაში ერთნაირი არის.

ამრიგად, მაღალ ფასს, თუ ეს გამოთქმა ამ აზრითაა ნახმარი, არ შეიძლება ეწოდოს რენტის მიზეზი; არ შეიძლება თქმა, „რომ რენტის უშუალო მიზეზს, ცხადია, წარმოადგენს წარმოების ხარჯებზე გარდამეტი ფასისა, რომელშიაც ნედლი პროდუქტი იყიდება ბაზარზე“, რადგან თვით ეს გარდამეტი შეადგენს რენტას. ბ-ნი მალთუსის განსაზღვრით, „რენტა შეადგენს მთელი პროდუქტის იმ ნაწილს, რომელიც მიწის მესაკუთრეს რჩება მიწის დამუშავებასთან დაკავშირებული ყოველგვარი ხარჯების დაფარვის შემდეგ, გამოყენებული კაპიტალის სარგებლის ჩათვლით მათში, რომელი სარგებელიც იანგარიშება მოცემულ მომენტში სასოფლო-სამეურნეო კაპიტალისთვის მოგების ჩვეულებრივი და საშუალო ნორმის თანახმად.“ მაშასადამე ყოველი თანხა, რადაც ეს გარდამეტი შეიძლება გაყიდულ იქნეს, შეადგენს ფულად რენტას; ეს არის სწორედ ის, რასაც ბ-ნი მალთუსი გულისხმობს, როდესაც ამბობს: „წარმოების ხარჯებზე გარდამეტი ფასისა, რომელშიაც ნედლი პროდუქტი იყიდება ბაზარზეო“. ამიტომ, როდესაც ჩვენ ვიკვლევთ მიზეზებს, რომელთაც შეუძლიათ ნედლი პროდუქტის ფასის აწევა მისი წარმოების ხარჯებთან შედარებით, იმავე დროს ჩვენ ვიკვლევთ იმ მიზეზებს, რომელთაც შეუძლიათ რენტის აწევა.

პირველი მიზეზის გამო, რომელიც, ბ-ნი მალთუსის აზრით, რენტის აწევას იწვევს, სახელდობრ „მიწის თვისების“ გამო, „რომლის მეოხებით მიწას ძალუძს საარსებო საშუალებების უფრო დიდი რაოდენობის მოცემა, ვიდრე იმ ადამიანთა შესანახადაა საჭირო, რომელნიც მის დამუშავებს ეწვეიან“, ის შემდეგ შენიშვნებ საკეთებს: „ჩვენ გვჭირდება კიდევ გავიგოთ, რატომაა მოთხოვნა და მიწოდება ისეთი, რომ იწვევს ფასისი ესოდენ დიდ გარდამეტს წარმოების ხარჯზე. ცხადია, მთავარი მიზეზია მიწის ნაყოფიერობა საარსებო საშუალებების წარმოებაში. შეამცირეთ ეს სიუხვე, შეამცირეთ მიწის ნაყოფიერობა, და გარდამეტი შემცირდება;

შემაცირეთ ეს სიუხვე კიდევ უფრო, და გარდამეტი გაპქრება“. დიახ, მართალია, საარსებო საშუალებების გარდამეტი შემცირდება და გაპქრება, მაგრამ ეს როდია საკითხი. საკითხი ამაშია: მათი წარმოების ხარჯებზე მათი ფასის გარდამეტი შემცირდება ან გაპქრება თუ არა, ვინაიდან ფულადი რენტა სწორედ ამაზეა დამოკიდებული. იქიდან, რომ რაოდენობის გარდამეტი იკლებს და გაპქრება, განა ბ-ნ მალუსს აქვს უფლება დაასკვნას, რომ „მიზეზი საარსებო საშუალებების მაღალი ფასისა მათი წარმოების ხარჯებთან შედარებით უნდა ვეძიოთ უფრო მათ სიუხვეში, ვიდრე მათ იშვიათობაში, და ეს მაღალი ფასი არსებითად განსხვავდება არა თუ ხელოვნური მონოპოლიით გამონეული მაღალი ფასისგან, არამედ მაღალი ფასისგან მიწის იმ განსაკუთრებული პროდუქტებისაც, რომლებიც საზრდოსთან არაა დაკავშირებული და რომლებსაც ბუნებრივი და აუცილებელი მონოპოლიის საგნები შეიძლება ეწოდოს?“

განა არ არსებობს ისეთი პირობები, რომლებშიც მიწის ნაყოფიერობა და მისი პროდუქტების სიუხვე შეიძლება შემცირდეს ისე, რომ მათი ფასის გარდამეტი მათი წარმოების ხარჯებზე არ შემცირდეს, ე.ი. რენტა არ შემცირდეს? თუ ასეთი პირობები არსებობს, მაშინ ბ-ნი მალთუსის დებულება მეტისმეტად განზოგადებულია; მე მგონია, იგი აცხადებს საყოველთაო პრინციპად, ყველა გარემოებაში ჭეშმარიტ დებულებად იმას, რომ რენტა მაღლა იწევს მიწის ნაყოფიერობის გადიდებასთან ერთად და დაბლა იწევს მისი ნაყოფიერობის კლებასთან ერთად.

ბ-ნი მალთუსი უეჭველად მართალი იქნებოდა, მემამულეს რომ, მიწის უფრო უხვი გამოსავლიანობის პროპორციულად, უფრო დიდი ნაწილი ეძლეოდა რომელიმე მოცემული ფერმის ერთობლივი პროდუქტიდან. მაგრამ სინამდვილეში პირდაპირ ამის წინააღმდეგ მოვლენას აქვს ადგილი: როდესაც დამუშავებაში მხოლოდ უნაყოფიერესი მიწაა შესული, მემამულე მთელი პროდუქტის მინიმალურ ნაწილს იღებს, ისე როგორც მინიმალურ ღირებულებას, და მხოლოდ როდესაც, მზარდი მოსახლეობის გამოსარკვევად, ნაკლებ ნაყოფიერი მიწის დამუშავება ხდება საჭირო, პროგრესულად მატულობს მემამულის წილი როგორც მთელ პროდუქტში, ისე ის ღირებულება, რომელსაც იგი იღებს.

ვიგულისხმობ, რომ არსებობს მოთხოვნა ერთი მილიონი კვარტერი პურისთვის და რომ ეს პური შეადგენს იმ მიწის პროდუქტს, რომელიც ამჟამად არის დამუშავებაში. ვიგულისხმობ ახლა, რომ მთელი მიწის

ნაყოფიერობა ისე შემცირდა, რომ სწორედ იგივე ფართობი მხოლოდ 900 000 კვარტერს იძლევა. რადგან ერთი მილიონი კვარტერისათვის არსებობს მოთხოვნა, ამიტომ პურის ფასი აინვეს, და აუცილებელი შეიქმნება ნაკლები ხარისხის მინის დამუშავებაზე გადასვლა, რასაც ადგილი არ ექნებოდა, საუკეთესო მინას რომ განეგრძო ერთი მილიონი კვარტერის წარმოშობა, და უფრო ცუდი ხარისხის მინის დამუშავებაზე გადასვლის აუცილებლობაა სწორედ ის მიზეზი, რომელიც ინვესს რენტის გადიდებას და შემდგომად გაადიდებს მას, თუნდაც რომ შემცირდეს პურის ის რაოდენობა, რომელსაც მემამულე იღებს, უნდა გვახსოვდეს რომ რენტა შეფარდებულია არა დამუშავებაში მყოფი მინის აბსოლუტურ ნაყოფიერობასთან, არამედ მის შეფარდებითს ნაყოფიერობასთან. ყოველი მიზეზი, რომელიც უფრო ცუდი ხარისხის მინის დამუშავებისაკენ ეწვევს კაპიტალს, მაღლა სწევს უკეთესი მინის რენტას, ვინაიდან რენტის მიზეზს, როგორც ბ-ნი მალთუსი თავის მესამე დებულებაში ამბობს, წარმოადგენს ძალიან ნაყოფიერო მინების შედარებითი იშვიათობა". პურის ფასი, რა თქმა უნდა, აინვესს მისი უკანასკნელი ნაწილის წარმოების გაძნელებასთან ერთად, და განსაზღვრულ ფერმაში წარმოებული მთელი რაოდენობის ღირებულება გადიდდა, თუმცა ეს რაოდენობა შემცირდება, და რადგან წარმოების ხარჯები უნაყოფიერეს მინაზე არ იმატებს, ვინაიდან ხელფასი და მოგება, ერთად აღებული, მუდამ იმავე ღირებულებას შეინარჩუნებს⁶⁹, ამიტომ, ცხადია, ფასის გარდამეტმა წარმოების ხარჯებზე ანუ სხვა სიტყვებით, რენტამ უნდა იმატოს მინის ნაყოფიერების შემცირებასთან ერთად, უკეთეს ამის წინააღმდეგ არ მოქმედებს დიდი შემცირება კაპიტალის, მოსახლეობის და მოთხოვნისა. ამრიგად ბ-ნი მალთუსის დებულება როგორც სჩანს, არაა სწორი: რენტა არ მატულობს ან დაბლა არ იწევს უშუალოდ და აუცილებლად მინის ნაყოფიერობის ზრდასა ან შემცირებასთან ერთად, არამედ მინის ნაყოფიერობის და მინას უნარს აძლევს მოილოს მერმისში უფრო მაღალი რენტა. ძალიან მცირე ნაყოფიერების მქონე მინას არასოდეს არ შეუძლია რენტის მოცემა; ზომიერი ნაყოფიერობის მინას შეუძლია, მოსახლეობის გადიდებისას, ზომიერი რენტის მოცემა ხოლო დიდი ნაყოფიერობის მქონე მინას – მაღალი რენტის მოცემა. მაგრამ ორი სხვადასხვა რამ არის: უნარი რენტის მოცემისა და რენტის ნამდვილად მოცემა. ქვეყანაში, სადაც უაღრესად ნაყოფიერია, რენტა შეიძლება უფრო დაბალი იყოს, ვიდრე იმ

ქვეყანაში, სადაც მინა ზომიერ შემოსავალს იძლევა, იმიტომ, რომ რენტა შეფარდებაშია, უფრო მინის შედარებით ნაყოფიერობასთან ვიდრე მის აბსოლუტურ ნაყოფიერობასთან, პროდუქტის ღირებულებასთან და არა პროდუქტის სიუხვესთან.⁷⁰

ბ-ნი მალთუსი ფიქრობს, რომ იმ განსაკუთრებული პროდუქტების მომცემი მინის რენტა, რომელთაც მონოპოლიის ბუნებრივი და აუცილებელი საგნები შეიძლება ეწოდოს, წესრიგდება ისეთი პრინციპების მიხედვით, რომელნიც არსებითად განსხვავდებიან იმ პრინციპებისგან, რომელთა თანახმად განისაზღვრება საარსებო საშუალებების მომცემი მინის რენტა. მისი აზრით პირველ შემთხვევაში მაღალი რენტის მიზეზს შეადგენს ასეთი მონოპოლიური პროდუქტების იშვიათობა, მეორე შემთხვევაში, პირიქით, რენტა პროდუქტების სიუხვის სედევს წარმოადგენს.

მე მგონია, რომ ეს განსხვავება ვერაა დასაბუთებული: პროდუქტის რაოდენობის გადიდების გზით თქვენ ისევე კარგად შეგიძლიათ გაადიდოთ იმ მინის რენტა, რომელიც ძვირფას ღვინოს იძლევა, როგორც იმ მინის რენტა, რომელიც პურს წარმოშობს უკეთუ მოთხოვნა იმ განსაკუთრებული პროდუქტების მიმართ გადიდდა; და მოთხოვნის ასეთი გადიდების გარეშე პურის უხვი მიწოდება საპურე მინის რენტას დაბლა დასწევდა, ნაცვლად მისი აწევისა, როგორც უნდა იყოს მოცემული მინის თვისება, პროდუქტის მაღალ ფასზეა დამოკიდებული, მაგრამ მოცემული მაღალი ფასის არსებობისას, რენტის სიმძლავრე პროპორციულია არა პროდუქტის იშვიათობის, არამედ მისი სიუხვისა.

არავითარი აუცილებლობა არ გვატანს ძალას, რომ რაიმე საქონელი მუდამ უფრო დიდი რაოდენობით ვაწარმოოთ, ვიდრე იგი მოითხოვება. თუ შემთხვევით საქონელთა მეტი რაოდენობა იქნებოდა წარმოებული, მათი ფასი დაეცემოდა მათ ბუნებრივ ფასზე დაბლა და, მაშასადამე, ვერ აანაზღაურებდა წარმოების ხარჯებს, მათში კაპიტალის ჩვეულებრივი მოგებს ჩათვლით. ამგვარად მათი მიწოდება უფრო და უფრო შემცირდებოდა, ვიდრე იგი არ შეეთანხმებოდა მოთხოვნას და მათი საბაზრო ფასი ბუნებრივი ფასის დონემდე არ აიწევდა.

მე მგონია, ბ-ნი მალთუსი ნამეტნავად იხრება იმ აზრისკენ, რომ მოსახლეობა მატულობს მხოლოდ, როდესაც ამას წინ უძღვის საზრდოს მარაგის დაგროვება. „საზრდო თვით ქმნის თავისთვის მოთხოვნას“, რომ მხოლოდ საზრდოთი მომარაგებულობა აძლევს სტიმულს ქორ-

წინებათა რიცხვის გამრავლებას. ნამდვილად კი მოსახლეობის საერთო ზრდას იწვევს კაპიტალის ზრდა, და როგორც ამ ზრდის შედეგი, შრომის მოთხოვნის გადიდება და ხელფასის აწევა, ასე რომ საზრდოს წარმოება მარტოდენ შედეგია ამ მოთხოვნისა.

მუშის მდგომარეობა მხოლოდ მაშინ უმჯობესდება, როდესაც იგი იღებს მეტ ფულს ან მეტ რაოდენობას რაიმე სხვა საქონლისას, რომლითაც მას ხელფასს უხდებიან და რომლის ფასი დაწეული არაა. საზრდოს გადიდება და მოსახლეობის გადიდება საზოგადოდ შედეგია მაღალი ხელფასის, მაგრამ ყოველთვის არაა მისი აუცილებელი შედეგი. მუშის მდგომარეობის გაუმჯობესება, იმ უფრო დიდი ღირებულების გამო რომელსაც მას აძლევენ არ აიძულებს მუშას რომ იგი აუცილებლად დაქორწინდეს და ოჯახის ტვირთი დაიკისროს, უფრო მოსალოდნელია, რომ მუშა თავისი გადიდებული ხელფასის ნაწილს მოიხმარს საზრდოს და სხვა საარსებო საგნების საყიდლად, ხოლო დანარჩენით მას შეუძლია, სურვილისამებრ, იყიდოს ისეთი პროდუქტები რომელნიც მის კომფორტს გაადიდებენ, სკამები, მაგიდები, ლითონური პროდუქტები ან უკეთესი ტანსაცმელი, შაქარი და თამბაქო. ამრიგად, მუშის ხელფასის გადიდებას სხვა შედეგი არა ექნება რა გარდა იმისა, რომ გადიდება ზოგ აღნიშნულ საქონელთა მოთხოვნა; და რადგან მუშების რიცხვი არ გადიდება მნიშვნელოვნად, ამიტომ მათი ხელფასი მაღალ დონეზე იქნება გაჩერებული. მაგრამ, თუმცა მაღალი შედეგი სწორედ ასეთი შეიძლება იყოს, როგორც ჩვენ ეს არის აღვნიშნეთ მაინც ოჯახური ცხოვრების უპირატესობა იმდენად დიდია, რომ, სინამდვილეში, მუშის მდგომარეობის გაუმჯობესება იწვევს მოსახლეობის მატებას; და რადგან ეს ასეა ამიტომ წარმოსდგება, ზემოაღნიშნულ მცირემნიშვნელოვან გამონაკლისს გარდა, ახალი და გადიდებული მოთხოვნა საზრდოსი. ამ რიგად, ეს მოთხოვნა არის შედეგი, და არა მიზეზი, კაპიტალის და მოსახლეობის გადიდებისა; მხოლოდ იმიტომ, რომ ხალხის ხარჯები ასეთ მიმართულებას იღებს, საარსებო საგნების საბაზრო ფასი აღემატება ბუნებრივ ფასს, ინარმოება საზრდოს საჭირო რაოდენობა, და მოსახლეობის რიცხვის გადიდების გამო ხელფასი ისევ ეცემა.

რა მოტივი შეიძლება ჰქონდეს ფერმერს იმაზე მეტი ჰური აწარმოოს, რაც სინამდვილეში მოითხოვება თუ ამის შედეგი იქნებოდა პურის საბაზრო ფასის დაცემა მის ბუნებრივ ფასზე დაბლა და, მაშასადამე, მოგების

ნანილის დაკარგვა მის მიერ იმის გამო, რომ ეს მოგება საერთო ნორმაზე დაბლა დაეცემოდა? „საარსებო საშუალებებს“, ამბობს ბ-ნი მალთუსი „ე.ი. მიწის უმნიშვნელოვანეს პროდუქტებს რომ არ ჰქონდეს თვისება გაადიდოს მოთხოვნა მათი რაოდენობის პროპორციულად ეს გადიდებული რაოდენობა მათი საცვლელი ღირებულების დაცემას გამოიწვევდა.“⁷¹ რაგინდ უხვი იყოს ამა თუ იმ ქვეყნის პროდუქტი მისი მოსახლეობა შეიძლება სტაციონალური დარჩეს; და ამ სიუხვეს როდესაც პროპორციულად არაა გადიდებული და არსებობს შრომის ძალიან მაღალი ფასი, პურით გამოსახული, რაც სრულიად ბუნებრივი იქნებოდა ამ პირობებში, ასეთ სიუხვეს შეეძლო ნედლი პროდუქტის ფასი დაბლა დაენია მანუფაქტურული პროდუქტების ფასის ნაცვლას, წარმოების ხარჯების დონემდე.“

შეეძლო ნედლი პროდუქტის ფასი დაბლა დაენია წარმოების ხარჯების დონემდე. განა მისი ფასი შეიძლება, ხანგრძლივი დროის განმავლობაში ამ ფასზე მაღლა და დაბლა იყოს? და განა თვითონვე ბ-ნი მალთუსი არ ამბობს, რომ ეს არასოდეს არ ხდება? „მე იმედი მაქვს“, ამბობს იგი, „რომ მკითხველი მომიტყეებს, თუ მე აქ ცოტათი შევჩერდები, რათა წარვუდგინო მას სხვადასხვა ფორმით მოძღვრება, რომლის თანახმად პური, რამდენადაც საკითხი შეეხება ნამდვილად წარმოებულ რაოდენობას, მის აუცილებელ ფასში იყიდება, ისე როგორც მანუფაქტურული პროდუქტები. ეს ჩემი აზრით, ფრიად მნიშვნელოვანი ჭეშმარიტება არ იყო შემჩნეული რაც ეკონომისტების მიერ, არც ადამ სმიტისა და ყველა იმ მწერლების მიერ რომელთაც ნედლი პროდუქტი ისეთ პროდუქტად აქვთ დასახული, რომელიც ყოველთვის მონოპოლიურ ფასში იყიდება.“

„ყოველი ფართო ქვეყანა შეიძლება განვიხილით როგორც მქონე-ბელი განსაზღვრული გარადაციით დალაგებული მანქანებისა პურის და ნედლი მასალების საწარმოებლად, და ეს გრადაცია შეიცავს არა თუ ყველა სხვადასხვა ხარისხის მდარე მიწებს, რომლებიც საზოგადოდ ბლომად მოიპოვება ყოველ ტერიტორიაზე, არამედ მდარე მანქანებსაც, რომლებიც, შეიძლება ვთქვათ ხმარებაში შედის, როდესაც კარგ მიწას უფრო და უფრო აიძულებენ დამატებითი პროდუქტის გამოღებას. როდესაც ნედლი პროდუქტის ფასი უფრო და უფრო მაღლა იწევს ეს მდარე მანქანები თანდათან შედის ხმარებაში, ხოლო როდესაც ნედლი პროდუქტის ფასი იწყებს დაცემას, ეს მანქანები თანდათან ხმარებიდან გამოდის. ეს ილუსტრაცია აქ მხოლოდ იმისთვისაა ხმარებული, რომ

მკითხველს დავანახვით აუცილებლობა პურის არსებული ფასისა არსებული პროდუქტისათვის და ის სხვადასხვა შედეგი რომელიც ექნებოდა რომელიმე განსაზღვრული მანუფაქტურული პროდუქტის ფასის დიდ შემცირებას და ნედლი პროდუქტის ფასისი დიდ შემცირებას".⁷²

როგორ უნდა შევეთანხმოთ ეს ადგილები იმ ადგილს, სადაც ბ-ნი მალთუსი ამტკიცებს, საარსებო საშუალებებს რომ არ ჰქონებოდა თვისება მოთხოვნის გამონევისა მათი რაოდენობის გადიდების პროპორციულად, წარმოებული ჭარბი რაოდენობა მაშინ — და მხოლოდ მაშინ დაბლა დასწევდა ნედლი პროდუქტის ფასს წარმოების ხარჯების დონემდე? თუ პურის ფასი არასოდეს არაა მის ბუნებრივ ფასზე დაბლა, მაშ იგი არასოდეს არ მოიპოება იმაზე უფრო უხვად, რასაც არსებული მოსახლეობა მოითხოვს თავის საკუთარი მოხმარებისათვის; მაშ არ შეიძლება მარაგი იქნეს მონარჩუნებული სხვების მიერ მოსახმარებლად და მაშ პურის სიი-აფე და სიუხვე ვერასოდეს ვერ იქნება სტიმული მოსახლეობის გამრავლებისათვის, იმდენად რამდენადაც პური უფრო იაფად შეიძლება იქნეს წარმოებული, მეტი შესაძლებლობა ექნება მუშას გადიდებული ხელფასით ოჯახის შენახვისა. ამერიკაში მოსახლეობა სწრაფად იზრდება, იმიტომ რომ იაფ ფასში შეიძლება საზრდოს წარმოება, და არა იმიტომ, უხვი მარაგი იყო წინასწარ დაგროვილი. ევროპაში მოსახლეობა შედარებით ნელა იზრდება, იმიტომ რომ არ შეიძლება საზრდოს იაფად წარმოება. საგანთა ჩვეულებრივი მსვლელობისას, ყველა საქონელთა მოთხოვნა წინ უსწრებს მათ მიწოდებას. როდესაც ბ-ნი მალთუსი ამბობს, პურის ფასი, ისე როგორც მანუფაქტურული პროდუქტების ფასი მათი წარმოების ფასის დონებზე დაინევს, თუ მოთხოვნა არ გადიდდაო, იგი არ შეიძლება იმას ფიქრობდეს, რომ ყოველი რენტა გაქარწყლებული იქნება, ვინაიდან თვით მას სწორად აქვს აღნიშნული, რომ, მემამულეებს რომც უარი ეთქვათ ყოველგვარ რენტაზე, პური არ დაინევდა ფასში; რენტა შედეგია და არა მიზეზი მაღალი ფასისა, და დამუშავებაში ყოველთვის არის ისეთი ხარისხის მიწა, რომელიც საზოგადოდ არავითარ რენტას არ იხდის და რომელზედაც მოყვანილი პური თავისი ფასის მხოლოდ ხელფასს და მოგებას ანაზღაურებს.

შემდეგ ადგილას ბ-ნი მალთუსი ჩინებურად გადმოგვცემს მდიდარსა და პროგრესიან ქვეყნებში ნედლი პროდუქტის ფასების აწევის მიზეზს და აქმე ყოველ მის სიტყვას ვეთანხმები; მაგრამ მგონია რომ აქ გამოთქმული

აზრი ეწინააღმდეგება ზოგ დებულებას რომელიც მან გამოსთქვა თავის გამოკვლევაში რენტის შესახებ. „მე ურყევლად ვაცხადებ, რომ ქვეყნის ფულის მიმოქცევის ნაკლისგან და დროებითი და შემთხვევითი გარემოებისგან დამოუკიდებლად, პურის შედარებითი მაღალი ფულადი ფასის მიზეზი არის მისი მაღალი შედარებითი ნამდვილი ფასი ანუ კაპიტალის და შრომის უფრო დიდი რაოდენობა, რომელიც მის წარმოებაზე უნდა იქნეს დახარჯული; მე ვფიქრობ, რომ იმ ქვეყნებში, რომელნიც უკვე მდიდარნი არიან და რომელთა მოსახლეობა და კეთილდღეობა კიდევ მატულობს, პურის ნამდვილი ფასი უფრო მაღალია და განაგრძობს მუდამ ზრდას, იმიტომ რომ აუცილებლობა იძულებულყოფს ადამიანებს მუდამ უფრო და უფრო ღარიბი მიწების დამუშავებას მიმართონ, მიმართონ მანქანებს, რომელთა გამოყენება წარმოებაში უფრო დიდ ხარჯებს მოითხოვს, და ეს, მაშასადამე იწვევს იმას, რომ ქვეყნის ნედლი პროდუქტის ყოველი ახალი დამატებითი რაოდენობა უფრო დიდი ხარჯების განების გზით უნდა იქნეს მოპოვებული; მოკლედ, პურის მაღალი ფასის მიზეზი უნდა ვეძიოთ მნიშვნელოვან ჭეშმარიტებაში: რომ პროგრესიან ქვეყანაში პური იმ ფასში იყიდება, რომელიც საჭიროა მოთხოვნილი მარაგის მისაწოდებლად, და რომ, რამდენადაც ამ მარაგის მიღება უფრო და უფრო ძნელი ხდება, ფასი მატულობს შესაბამისად“.

აქ სწორად არის აღნიშნული, რომ საქონლის ნამდვილი ფასი დამოკიდებულია შრომისა და კაპიტალის (ე.ი. დაგროვილი შრომის) უფრო დიდ ან ნაკლებ რაოდენობაზე, რომელიც მის წარმოებაზე უნდა იქნეს მოხმარებული. საქონლის ნამდვილი ფასი დამოკიდებულია არა, როგორც ზოგნი ამტკიცებდნენ, მის ფულად ღირებულებაზე, არც, როგორც ამას სხვები ამტკიცებდნენ მისი ღირებულების შეფარდებაზე პურის ღირებულების მიმართ, ან რაიმე სხვა — ცალკე აღებული — საქონლის ღირებულების მიმართ, ან ყველა, ერთად აღებულ — საქონელთა ღირებულების მიმართ, არამედ, როგორც ბ-ნი მალთუსი სწორად ამბობს, კაპიტალის და შრომის უფრო დიდ (ან ნაკლებ) რაოდენობაზე, რომელიც მის წარმოებაზე უნდა იქნეს მოხმარებული“.

რენტის აწვევის მიზეზებს შორის ბ-ნი მალთუსი აღნიშნავს „მოსახლეობის ისეთ მატებას, რომელიც გამოიწვევს შრომის ხელფასის დანევას“. მაგრამ თუ რამდენადაც შრომის ხელფასი ეცემა, იმდენადვე მოგება მაღლა იწევს, და ორივე ერთად მუდამ ერთსა და იმავე ღირებულებას

შეადგენენ⁷³, ხელფასის არავითარ დაცემას არ შეუძლია გამოიწვიოს რენტის ანევა, ვინაიდან ამით არ შემცირდება არც ზომა და არც ღირებულება პროდუქტის იმ ნაწილის, მემამულის ხვედრად არ დარჩება არც უფრო დიდი წილი და არც უფრო დიდი ღირებულება. რა ზომითაც ხელფასს ნაკლები ხვდება, იმ ზომითვე მეტი ხვდება მოგებას და vice versa. ეს გაყოფა ფერმერსა და მის მუშებს შორის მოხდება მემამულის სრულიად ჩაურევლად საქმეში; და ფაქტიურად ეს არის ისეთი საქმე, რომელშიაც მემამულე სრულიად არაა დაინტერესებული, გარდა იმ მხრივ, რომ გაყოფის ერთ წესს უფრო, ვიდრე მეორეს შეუძლია ხელი შეუწყოს ახალი კაპიტალის დაგროვებას და მიწის სამერმისო მოთხოვნას. თუ ხელფასმა დაინია აიწვეს მოგება და არა რენტა. რენტის და ხელფასის ანევა და მოგების დაცემა საერთოდ აუცილებელი შედეგია ერთი და იმავე მიზეზის, საზრდოს მიმართ მოთხოვნის გაზრდისა მის სანარმოებლად საჭირო შრომის რაოდენობის გადიდებისა და, ამის შედეგად, ფასის აწევისა. მემამულეს რომ უარიც ეთქვა მთელ თავის რენტაზე, მუშები ამით სრულიად ვერაფერს მოიგებდნენ. მუშებს რომ შესძლებოდათ მთელ თავიანთ ხელფასზე უარი ეთქვათ, მემამულეები ვერავითარ სარგებლობას ვერ მიიღებდნენ ასეთი გარემოებიდან. მაგრამ ორსავე შემთხვევაში ფერმერები მიიღებდნენ და დაინარჩუნებდნენ თავიანთ სასარგებლოდ ყველაფერს, რაზედაც მემამულე და მუშები ხელს აიღებდნენ. ამ თხზულებაში მე ვცდილობდი დამენახებია, რომ ხელფასის დაცემას შედეგად ექნებოდა მხოლოდ მოგების ანევა. მოგების ყოველი ანევა ხელს უწყობს კაპიტალის დაგროვებას და მოსახლეობის შემდგომ ზრდას და ამიტომ, ალბათ, გამოიწვევს, ბოლოს და ბოლოს რენტის გადიდებასაც.

რენტის აწევის მეორე მიზეზს ბ-ნი მალთუსის აზრით, წარმოადგენენ „ისეთი სასოფლო-სამეურნეო გაუმჯობესებანი ანუ პროდუქტიულობის ისეთი გადიდება, რომელიც ამცირებს განსაზღვრული ეფექტის მისაღწევად საჭირო მუშების რიცხვს“. ამ ადგილის წინააღმდეგ მე იგივე მაქვს სათქმელი, რაც უკვე ვთქვი ბ-ნი მალთუსის იმ აზრის წინააღმდეგ, რომ ვითომ მიწის ნაყოფიერობის გადიდება უშუალო მიზეზია რენტის აწევისა. როგორც გაუმჯობესება სასოფლო მეურნეობაში, ისე ნაყოფიერობის გადიდება მიწას აძლევს უნარს უფრო მაღალი რენტა მოიღოს მეტნაკლებ შორეულ მერმისში, იმიტომ რომ, საზრდოს იმავე ფასის არსებობისას, საზრდოს დიდ დამატებით რაოდენობას ექნება ადგილი. მაგრამ სანამ მო-

სახლეობა წინანდელი ზომით განაგრძობს მატებას არ იქნება მოთხოვნა საზრდოს დამატებითი რაოდენობისთვის, და ამიტომ რენტა დაინედა, და კი არ აინედა. ის რაოდენობა რომელიც მაშინ არსებულ პირობებში შეიძლებოდა მოხმარებულიყო შესაძლებელი იქნებოდა ნაკლები მუშა ხელით ან მიწის ნაკლებ ფართობზე ყოფილიყო მირებული. მაშინ ნედლი პროდუქტის ფასი დაინედა, და კაპიტალი გაიტანებოდა მინათმოქმედებიდან.⁷⁴ რენტამ შეიძლება აინიოს მხოლოდ იმის გამო, რომ წარმოსდგება მოთხოვნა დაბალი ხარისხის ახალი მიწის მიმართ, ან რაიმე სხვა მიზეზის გამო, რომელიც გამოიწვევს ცვლილებას დამუშავებაში მყოფი მიწების შეფარდებითს ნაყოფიერებაში.⁷⁵ სასოფლო-სამეურნეო გაუმჯობესება და შრომის დანაწილების განვითარება ვრცელდება ყველა მიწაზე, იგი ადიდება მიწის სხვადასხვა ნაკვეთებზე მიღებული ნედლი პროდუქტის აბსოლუტურ რაოდენობას, მაგრამ ალბათ არ არღვევს მნიშვნელოვნად იმ შედარებით პროპორციას, რომელიც წინათ მათ შორის არსებობდა.

ბ-ნა მალთუსმა სისწორით აღნიშნა შეცდომა დოქტორ სმიტის არგუმენტაციაში, რომ პური წარმოადგენს განსაკუთრებული ხასიათის საქონელს და რომ მის წარმოებას არ შეიძლება სტიმული მიეცეს იმავე საშუალებით, რითაც სტიმული მიეცემა ყველა სხვა საქონლის წარმოებას. იგი შენიშნავს: „მე სრულიადაც არ ვფიქრობ უარყოფის ძალაში გაელენა, რომელიც პურის ფასს, მრავალი წლის მანძილზე, საშუალოდ, აქვს შრომის ფასზე; მაგრამ რომ ეს გაელენა ისეთი არაა, რომ კაპიტალი დააბრკოლოს მის მოძრაობაში მინათმოქმედებისაკენ ან მინათმოქმედებიდან, და სწორედ ეს პუნქტი შეადგენს საკითხის, ეს ნათლად გამოჩნდება, თუ ჩვენ თუნდ მოკლედ, გამოვიკვლევთ იმ წესს რა წესითაც შრომა იღებს საყიდელს და გამოიტანება ბაზარზე, აგრეთვე თუ განვიხილავთ იმ შედეგებს, რომლებამდეც აუცილებლად მიგვიყვანდა ადამ სმიტის დებულების მიღება“.⁷⁶

შემდეგ ბ-ნი მალთუსი გადადის იმ დამტკიცებაზე, რომ მოთხოვნა და მაღალი ფასი ისევე ეფექტურად სტიმულს მისცემს ნედლი პროდუქტის წარმოებას, როგორც ყოველი სხვა საქონლის მოთხოვნა და მაღალი ფასი სტიმულს მისცემს ამ საქონლის წარმოებას. იქიდან, რაც მე წინათ ვთქვი პრემიების შედეგების შესახებ, მკითხველი დაინახავს, რომ მე ამ მუხლში სავსებით ვეთანხმები ბ-ნ მალთუსს. მე აღვნიშნე ადგილი ბ-ნი მალთუსის თხზულებიდან: „Observations on the Corn Laws“, იმ მიზნით,

რომ დამენახებია რომ ტერმინი „ნამდვილი ფასი“ ამ ნაწარმოებში იხმარება სრულიად სხვა აზრით, ვიდრე მის მეორე პამფლეტში რომელსაც ეწოდება: „Grounds of an Opinion“ და სხვ. ამ ადგილას ბ-ნი მალთუსი ამბობს: „ცხადია, რომ მხოლოდ პურის ნამდვილი ფასის აწევას შეუძლია სტიმული მისცეს პურის წარმოებას, და აქ იგი ნამდვილი ფასით, ცხადია, გულისხმობს პურის ღირებულების გადიდებას სხვა საგნების მიმართ ანუ, სხვა სიტყვებით, მისი საბაზრო ფასის აწევას მის ბუნებრივ ფასზე მაღლა ანუ მისი წარმოების ხარჯებზე მაღლა. თუ ბ-ნი მალთუსი ამას გულისხმობს ნამდვილი ფასით, მისი აზრი უეჭველად სწორი არის, თუმცა ასეთი სახელწოდება არ შემოიძლია ვსცნო მიზანშეწონილად; მხოლოდ საბაზრო ფასის აწევა აძლევს სტიმულს პურის წარმოებას, და ჩვენ შეგვიძლია მივიღოთ როგორც გამოწვევის სწორი დებულება, რომ მხოლოდ საქონლის საბაზრო ფასის გარდამეტება მის ბუნებრივ ანუ აუცილებელ ღირებულებაზე არის უაღრესად ხელშემწყობი ამ საქონლის წარმოების გადიდებისათვის. მაგრამ ბ-ნი მალთუსი სხვა შემთხვევებში, ამ მნიშვნელობას არ აძლევს ტერმინს: „ნამდვილი ფასი“. რენტის შესახებ გამოკვლევაში იგი ამბობს: „პურის ნამდვილი საწარმოო ფასით მე ვგულისხმობ შრომისა და კაპიტალის ნამდვილ რაოდენობას, რაც გამოყენებული იყო იმ დამატებით რაოდენობათა საწარმოებლად, რომლებიც ეროვნულ პროდუქტს მიემატა“. სხვა ადგილას ის ამბობს, რომ „პურის მაღალი შედარებითი ნამდვილი ფასის მიზეზი არის კაპიტალისა და შრომის უფრო დიდი რაოდენობა, რომელიც მის საწარმოებლად უნდა იქნეს გამოყენებული“.77 ვთქვათ, ზემოაღნიშნულ ციტატაში ჩვენ მოვაქციეთ ნამდვილი ფასის ეს განსაზღვრა. განა იგი მაშინ ამის მთქმელი არ იქნება: „ცხადია, მხოლოდ შრომისა და კაპიტალის იმ რაოდენობის გადიდებას, რომელიც გამოყენებული უნდა იქნეს პურის საწარმოებლად, შეუძლია მისი წარმოებისათვის სტიმულის მიცემაო?“ მაგრამ ეს ხომ იგივე იქნებოდა როგორც რომ გვეთქვა: ცხადია, პურის ბუნებრივი ანუ აუცილებელი ფასის აწევა მის წარმოებას სტიმულს აძლევსო, დებულება, რომლის დაცვა შეუძლებელი იქნებოდა. არა ის ფასი რომელშიაც პური შეიძლება წარმოებულ იქნეს ახდენს რაიმე გავლენას მის წარმოებულ რაოდენობაზე, არამედ ის ფასი რომელშიაც იგი შეიძლება გაყიდულ იქნეს. კაპიტალი მიიქცევა მინათმოქმედებისაკენ ან უკუიქცევა მისგან იმის მიხედვით თუ რამდენად პურის ფასი მაღალია ან დაბალია წარმოების ხარჯებზე. თუ

ეს გარდამეტება იმდენად დიდია, რომ მინათმოქმედებაში გამოყენებულ კაპიტალს ჩვეულებრივზე უფრო მაღალი მოგება ეძლევა, კაპიტალი გაინწევს მინათმოქმედებისაკენ, ხოლო თუ მოგება ნაკლები არის, კაპიტალი ამოიღება იქიდან.

ამრიგად, პურის წარმოებას ხელშეწყობა ეძლევა არა პურის ნამდვილი ფასის ცვლილებით, არამედ მისი საბაზრო ფასის ცვლილებით. „მეტ კაპიტალს და შრომას აქვს მინისადმი მიზიდულობა“ არა იმიტომ, რომ კაპიტალისა და შრომის უფრო დიდი რაოდენობა უნდა იქნეს პურის საწარმოებლად გამოყენებული (ნამდვილი ფასის სწორი განსაზღვრა ბ-ნი მალთუსის მიერ), არამედ იმიტომ, რომ პურის საბაზრო ფასი მის ნამდვილ ფასზე მაღალი არის და, ხარჯების გადიდების მიუხედავად მინათმოქმედებას უფრო ხელსაყრელ მოსაქმეობად ხდის კაპიტალისათვის“.

ბ-ნი მალთუსის შემდეგი შენიშვნები ღირებულების საზომის შესახებ, რომელიც ადამ სმიტს აქვს მიღებული, საესებით სწორი არის. „ადამ სმიტი, ცხადია, არგუმენტაციის ამ გზაზე დამდგარია იმის გამო, რომ მას ჩვეულება აქვს განიხილოს შრომა, როგორც ღირებულების ნორმალური საზომი, და პური, როგორც შრომის საზომი. მაგრამ ჩვენი საკუთარი ქვეყნის ისტორია საკმარისად გვიმტკიცებს, რომ პური ძალიან არასწორი საზომია შრომისათვის: ეს ისტორია გვიჩვენებს, რომ შრომა, პურთან შედარებით, განიცდიდა მეტად დიდ და მკვეთრ ცვლილებებს არა თუ წლიდან წლამდე, არამედ საუკუნედან საუკუნემდე და ათი, ოცი და ოცდაათი წლის პერიოდებშიც თანამიმდევრობით. და რომ არც შრომა და არც რაიმე სხვა საქონელი არ შეიძლება იყოს ზუსტი საზომი. ნამდვილი საცვლელი ღირებულებისათვის, ეს ამჟამად ყველაზე უფრო უცილობელ მოძღვრებადაა მიჩნეული პოლიტიკურ ეკონომიაში, და, ნამდვილადაც, იგი თვით საცვლელი ღირებულების განსაზღვრიდან გამომდინარეობს“.

თუ, როგორც ეს ნათლად სჩანს, არც პური და არც შრომა არ შეადგენს საცვლელი ღირებულების ზუსტ საზომს, მაშ რომელ სხვა საქონელს შეუძლია ამ როლის შესრულება? უეჭველია, არც ერთს. ამიტომ, თუ გამოთქმას „საქონელთა ნამდვილი ფასი“ რაიმე მნიშვნელობა აქვს, ეს უნდა იყოს ის, რომელსაც მას აძლევს ბ-ნი მალთუსი თავის სარენტო გამოკვლევაში, საქონელთა ნამდვილი ფასი უნდა გაიზომებოდეს მათ საწარმოებლად საქონელი შეფარდებითი რაოდენობით შრომისა და კაპიტალისა.

ბ-ნი მალთუსი ამბობს „Inquiry into the Nature of Rent“- ში, რომ, ქვეყნის ფულის მიმოქცევის ნაკლისგან და სხვა დროებითი და შემთხვევითი

გარემოებებისგან დამოუკიდებლად, პურის შედარებითი მაღალი ფულადი ფასის მიზეზი არის მისი მაღალი შედარებითი ნამდვილი ფასი ანუ კაპიტალისა და შრომის უფრო დიდი რაოდენობა, რომელიც მის წარმოებაზე უნდა იქნეს გამოყენებული".⁷⁸

ეს არის, ჩემი აზრით, სწორი ახსნა ყველა იმ ცვლილებისთვის რომელიც შეიძლება წარმოსდგეს პურის ან რაიმე სხვა საქონლის ფასში. საქონელმა შეიძლება მხოლოდ დიდი ხნით ფასში აიწიოს ან იმიტომ, რომ მის წარმოებაზე კაპიტალისა და შრომის მეტი რაოდენობა უნდა იქნეს გამოყენებული, ანდა იმიტომ, რომ ფულის ღირებულება დანეული არის; და, პირიქით, საქონელმა შეიძლება ფასში მხოლოდ დაიწიოს ან იმიტომ, რომ მის საწარმოებლად კაპიტალისა და შრომის ნაკლები რაოდენობის გამოყენებაა შესაძლებელი. ანდა იმიტომ, რომ ფულის ღირებულება ანეული არის.

ცვლილება, რომელიც უკანასკნელი მიზეზის გამო — ფულის ღირებულების ცვლილების გამო — წარმოსდგება, ვრცელდება ერთნაირად ყველა საქონელზე, მაშინ როდესაც პირველი მიზეზის გამო წარმომდგარი ცვლილება იმ განსაკუთრებული საქონლით შემოიფარგლება, რომლის საწარმოებლად მეტი ან ნაკლები შრომაა საჭირო. პურის თავისუფალი იმპორტის დანესებისას ან სასოფლო მეურნეობაში გაუმჯობესებათა განხორციელების შემთხვევაში ნედლი პროდუქტი ფასში დაიწევს; სხვა საქონელთა ფასები კი მხოლოდ იმდენად განიცდის ამის გავლენას, რამდენადაც დაიწევს ნამდვილი ღირებულება ანუ წარმოების ხარჯები იმ ნედლი მასალის, რომელიც ამა თუ იმ საქონლის შემადგენლობაში შედის.

რადგან ბ-ნი მალთუსი ამ პრინციპს აღიარებს, მას, მე მგონია, არ შეუძლია, თუ თანამიმდევნობა სურს დაიცვას, იმ აზრისა იყოს, რომ ყველა საქონელთა მთელმა ფულადმა ფასმა ქვეყანაში უნდა დაიწიოს პურის ფასის დაცემის სავესებით პროპორციულად. თუ ყოველწლიურად ქვეყნის მიერ მოხმარებული პურის ღირებულება ათ მილიონს შეადგენდა, ხოლო მანუფაქტურული პროდუქტების და უცხო საქონელთა ღირებულება — 20 მილიონს, ანუ ერთად 30 მილიონს, ჩვენ, მარტო იმიტომ, რომ პურის ფასმა დაიწია 50%-ით ანუ 10 მილიონიდან 5-მდე, არ შეგვეძლო დასკვნა გაგვეკეთებია, რომ წლიური ხარჯი შემცირდა 15 მილიონამდე.

ღირებულება ნედლი პროდუქტისა, რომელიც მანუფაქტურულ საქონელთა შემადგენლობაში შედიოდა, შეიძლება მათი მთელი ღირებულების,

მაგალითად 20%-ზე მეტს არ შეადგენდა, და, მაშასადამე, მანუფაქტურულ საქონელთა ღირებულება დაინევდა არა 20 მილიონიდან 10 მილიონამდე, არამედ 20-დან მხოლოდ 18 მილიონამდე. ამრიგად, პურის ფასის 50%-ით დაწვეის შემდეგ, წლიური ხარჯის მთელი ჯამი დაინევდა არა 30 მილიონიდან 15-მდე, არამედ 30-იდან მხოლოდ 23 მილიონამდე.⁷⁹

ასეთი იქნებოდა, ჩემი აზრით ყველა საქონელთა ღირებულება, შესაძლებელი რომ ყოფილიყო გვეგულისხმა, რომ პურის ასეთი იაფი ფასის არსებობისას არ გადიდდებოდა პურის და სხვა საქონელთა მოხმარება. მაგრამ რადგან ყველა იმათ ვინც კაპიტალს ხარჯავდა პურის მოსაყვანად იმ მიწებზე, რომლების დამუშავება შესწყდებოდა, შეეძლებოდათ ეს კაპიტალი მანუფაქტურულ საქონელთა წარმოებაში გამოეყენებინათ, და რადგან ამ საქონელთა მხოლოდ ნაწილი იქნებოდა გაზიდული უცხოეთის პურზე გასაცვლელად, ვინაიდან ყოველი სხვა ნაგულისხმევის შემთხვევაში იმპორტი და დაბალი ფასები არავითარი სარგებლობის მომცემი არ იქნებოდა, ამიტომ დამატებითი ღირებულება მანუფაქტურულ საქონელთა მთელი იმ რაოდენობისა, რომელიც ამგვარად იქნებოდა წარმოებული, ხოლო გაზიდული კი არ იქნებოდა, მიემატებოდა ზემოაღნიშნულ ღირებულებას, ასე რომ ქვეყანაში ყველა საქონელთა — პურის ჩათვლითაც ღირებულების ნამდვილი შემცირება, თუნდ რომ მათი ფულადი ღირებულება ვიგულისხმოთ, თანასწორი იქნებოდა მხოლოდ იმ დანაკლისის, რომელსაც მემამულეები განიცდიდნენ მათი რენტის შემცირების გამო, მაშინ როდესაც სიამოვნების საგანთა რაოდენობა მნიშვნელოვნად გადიდდებოდა.

ნაცვლად იმისა, რომ ამ თვალსაზრისით განეხილა ნედლი პროდუქტის ღირებულების დაწვეის შედეგები, როგორც იგი უნდა მოქცეულიყო მისი წინანდელი განზრახვის თანახმად, ბ-ნი მალთუსი ამ დაწვევას აიგივეებს ფულის ღირებულების აწვევასთან 100%-ით და ამიტომ აკეთებს დასკვნას, ვითომ ყველა საქონელთა ფასი მათი წინანდელი ფასის ნახევარზე დაინევდეს.

„ორი წლის განმავლობაში, 1794 წლიდან დაწყებული 1813 წლამდე (ჩათვლით)“, ამბობს იგი, ბრიტანეთის პურის საშუალო ფასი კვარტერისთვის შეადგენდა დაახლოებით 83 შილინგს; უკანასკნელი ათი წლის განმავლობაში, 1813 წლამდე (ჩათვლით), — 92 შილინგს და ამ ოცი წლის პერიოდის უკანასკნელი ხუთი წლის განმავლობაში — 108 შილინგს. მთელი

ამ ოცი წლის განმავლობაში მთავრობამ ისესხა დაახლოებით 500 მილიონი ნამდვილი კაპიტალი, რომლისათვის, საამორტიზაციო ფონდის გამორიცხვით, მან იკისრა ვალდებულება იხადოს საშუალოდ, დაახლოებით 50%. მაგრამ პურის ფასი თუ დაინევედა 50 შილინგამდე კვარტერისთვის და, ამის შესაბამისად, დაინევედა სხვა საქონელთა ფასიც, იმ შემთხვევაში მთავრობა დაახლოებით 5% სარგებლის ნაცვლად, ფაქტიურად გადაიხდიდა სარგებლად 7, 8, 9%-ს და, უკანასკნელი 200 მილიონისთვის, და 10%-ს.

„მე სურვილი არ მექნებოდა მეთქვა რომ წინააღმდეგ ასეთი არაჩვეულებრივი გულუხვობისა კაპიტალისტების მიმართ, საჭირო რომ არ იყოს იმის გარკვევა, თუ ვის მიერ უნდა იქნეს გადახდილი ეს სარგებელი: და ცოტაოდენი დაფიქრება საკმარისია იმის დასანახად, რომ იგი მხოლოდ საზოგადოების მრეწველი კლასების და მემამულეების მიერ შეიძლება გადახდილ იქნეს, ე.ი. იმ კლასების მიერ რომელთა ნომინალური შემოსავალი იცვლება ღირებულების საზომის ყოველ ცვლილებასთან ერთად. საზოგადოების ამ ნაწილის შემოსავალი, უკანასკნელი ხუთი წლის საშუალო შემოსავალთან შედარებით, შემცირდებოდა ნახევრით, და ამ ნომინალურად შემცირებული შემოსავლიდან ამ კლასებს იგივე ნომინალური თანხა უნდა გადაეხადათ ხარკების სახით“.⁸⁰

ჯერ ერთი, მე მგონია, უკვე დავამტკიცე, რომ ეს ღირებულება საერთოდ ქვეყნის მთლიანი შემოსავლისაჲ კი არ შემცირდება იმ პროპორციით, რა პროპორციაც აქ ბ-ნ მალთუსს აქვს აღებული. იმ გარემოებიდან, რომ პურის ფასმა დაინია 50%-ით კიდევ არ გამომდინარეობს, რომ ოთოეული ადამიანის მთლიანი შემოსავლის ღირებულება შემცირდება 50%-ით⁸¹; სინამდვილეში მისი წმინდა შემოსავლის ღირებულებამ შეიძლება იმატოს.

მეორე, მკითხველი, იმედი მაქვს, დამეთანხმება, რომ ეს გადიდებული ტვირთი, კიდევ რომ მივიღოთ, რომ მას ადგილი ექნებოდა, არ დაანეებოდა მხოლოდ და მხოლოდ „მემამულეებს და საზოგადოების მრეწველ კლასებს“; ფულად კაპიტალისტს, თავისი პირადი ხარჯების წარმოების გზით, როგორც საზოგადოების სხვა კლასებს. ამიტომ, თუ ფულის ღირებულება მართლა აინევედა, ფულადი კაპიტალისტი თუმცა უფრო დიდ ღირებულებას მიიღებდა, მაგრამ უფრო დიდ ღირებულებასაც გადაიხდიდა ხარკების სახით, და, ამრიგად არ შეიძლება მართალი იყოს ეს, რომ სარგებლის ნამდვილი ღირებულების მთელ დამატებას გადაიხდიდნენ „მემამულეები და საზოგადოების მრეწველი კლასები“.

ბ-ნი მალთუსის მთელი არგუმენტაცია არამტკიცე საფუძველზეა აგებული: იგი იმის გულისხმობაზეა დამყარებული, რომ რახან ქვეყნის მთლიანი შემოსავალი შემცირდა, ამიტომ წმინდა შემოსავალიც უნდა შემცირდეს იმავე პროპორციით. ამ თხზულების ერთ-ერთ მიზანს შეადგენდა იმის დანახვება, რომ საარსებო საგნების ნამდვილი ღირებულების ყოველ შემცირებასთან ერთად ხელფასი დაბლა იწევს და, ამის შესაბამისად, მალლა იწევს კაპიტალის მოგება; სხვა სიტყვებით, მოცემული წლიური ღირებულებიდან ნაკლები წილი ეძლევა მუშათა კლასს და უფრო დიდი წილი — იმათ, რომელთა ფონდები სამუშაოს აძლევს ამ კლასს. ვიგულისხმობ, რომ განსაზღვრულ ფაბრიკაში დამზადებული პროდუქტების ღირებულება შეადგენს 1 000 გირვ. სტერლინგს და რომ იგი ნაწილდება მესარენესა და მის მუშებს შორის იმგვარად, რომ უკანასკნელნი იღებენ 800 გირვ. სტერლინგს, ხოლო პირველი — 200 გირვ. სტერლინგს. და აი, თუ ამ პროდუქტების ღირებულებამ 900 გირვ. სტერლინგამდე დაიწია, და 100 გირვ. სტერლინგი, საარსებო საგნების ფასის დაწევის გამო, დაზოგვილი იქნა ხელფასზე, მესარენის წმინდა შემოსავალი სრულიადაც არ შემცირდებოდა, და, მაშასადამე, მას შეეძლო გადაეხადა ხარკის იგივე თანხა ისევე ადვილად, როგორც წინათ, ფასის შემცირებამდე იხდიდა.⁸²

დიდი მნიშვნელობა აქვს განსხვავების გატარებას მთლიან შემოსავალსა და წმინდა შემოსავალს შორის, იმიტომ რომ ყველა ხარკი საზოგადოების წმინდა შემოსავლიდან უნდა იქნეს გადახდილი. ვიგულისხმობ, რომ ქვეყანაში არსებულ ყველა საქონელს, მთელ არსებულ პურს, ყველა ნედლ პროდუქტს, მანუფაქტურულ პროდუქტებს და სხვ; რომელიც წლის განმავლობაში შეიძლება ბაზარზე იქნეს გატანილი, 20 მილიონის ღირებულება აქვს, რომ ამ ღირებულების მისაღებად ადამიანთა განსაზღვრული რიცხვის შრომაა საჭირო, და რომ ამ მუშებისთვის აუცილებელი მოთხოვნების საგნები მოითხოვს 10 მილიონის დახარჯვას. ამ შემთხვევაში მე ვიტყვოდი, რომ ასეთი საზოგადოების მთლიანი შემოსავალი შეადგენს 20 მილიონს და წმინდა შემოსავალი — 10 მილიონს. ამ ნაგულისხმევიდან სრულიადაც არ გამომდინარეობს, რომ მუშები მხოლოდ 10 მილიონს მიიღებდნენ მათი შრომისთვის; მათ შეიძლება მიეღოთ 12, 14 ან 15 მილიონი, და ამ შემთხვევაში ისინი აიღებდნენ 2, 4 ან 5 მილიონს წმინდა შემოსავლიდან. ნაშთი გაიყოფოდა მემამულეებსა და კაპიტალისტებს

შორის, მაგრამ მთელი წმინდა შემოსავალი არ იქნებოდა 10 მილიონზე მეტი. ვთქვათ, ასეთი საზოგადოება 2 მილიონს იხდის ხარკების სახით: მაშინ მისი წმინდა შემოსავალი შემცირდება 8 მილიონამდე.

ვიგულისხმობთ ახლა, რომ ფულის ღირებულებამ იმატა ერთი მეათედით, მაშინ ყველა საქონელთა ფასი დაიწევდა, და დაიწევდა შრომის ფასიც, იმიტომ რომ მუშის აუცილებელი მოთხოვნილების საგნები ამ საქონელთა ნაწილს შეადგენდა; მაშასადამე, მთლიანი შემოსავალი შემცირდებოდა 18 მილიონამდე და წმინდა შემოსავალი — 9 მილიონამდე. თუ ხარკები ამავე პროპორციით დაიწვედა და, 2 მილიონის ნაცვლად, მხოლოდ 1 800 000 გირვ. სტერლინგი აიღებოდა, წმინდა შემოსავალი ახლა შემცირდებოდა 7 200 000 გირვ. სტერლინგამდე, რომელსაც იგივე ღირებულება ექნებოდა. რაც წინათ 8 მილიონს, და, მაშასადამე, საზოგადოება ასეთი ცვლილების გამო არც არას დაჰკარგავდა და არც არას მოიგებდა. მაგრამ ვიგულისხმობთ, რომ, ფულის ღირებულების აწევის შემდეგ, წინანდებურად 2 მილიონი გადაიხდევინებოდა; მაშინ საზოგადოება წელიწადში 200 000 გირვ. სტერლინგით უფრო ღარიბი გახდებოდა, რადგან ხარკი ნამდვილად გადიდებოდა ერთი მეათედით. საქონელთა ფულად ფასში ცვლილების მოხდენა ფულის ღირებულების ცვლილების გზით და იმავე დროს ხარკად ფულის იმავე თანხის გადახდევინება მოასწავებს, უეჭველად, იმ ტვირთის გადიდებას, რომელიც საზოგადოებას აწევს.

მაგრამ ვიგულისხმობთ, რომ იმ 10 მილიონიდან, რომელიც წმინდა შემოსავალს შეადგენს, მემამულეებმა 5 მილიონი მიიღეს რენტის სახით და რომ, წარმოების გაადვილებისა და პურის იმპორტის გამო, პურის აუცილებელი ხარჯები, შრომის სახით, შემცირდა ერთი მილიონით. ამ შემთხვევაში რენტა შემცირდება ერთი მილიონით და ამავე ზომით დაიწევს საქონელთა მთელი მასის ფასებიც, მაგრამ წმინდა შემოსავალი იგივე დარჩება, რაც წინათ იყო. მართალია, მთლიანი შემოსავალი იქნება მხოლოდ 19 მილიონი და მის მისაღებად საჭირო ხარჯები — 9 მილიონი, მაგრამ წმინდა შემოსავალი მაინც 10 მილიონის შემადგენელი იქნება. ვიგულისხმობთ ახლა, რომ ამ შემცირებული მთლიანი შემოსავლიდან ხარკად აიღება 2 მილიონი. უფრო მდიდარი გახდებოდა ამ შემთხვევაში საზოგადოება თუ უფრო ღარიბი? უეჭველია უფრო მდიდარი, რადგან, ხარკის გადახდის შემდეგ, მას ექნებოდა თავის განკარგულებაში წინანდებურად 8 მილიონის რაოდენობის წმინდა შემოსავალი პროდუქტების საყიდლად რომელთა

რაოდენობამ იმატა, ხოლო ფასმა დაინია პროპორციით 20-ისა 19-ისადმი. ამრიგად, საზოგადოება შესძლებდა არა თუ წინანდელი დაბეგვრის ატანას, არამედ უფრო დიდისაც, და, მიუხედავად ამისა, ხალხის მასა უკეთ იქნებოდა კომფორტისა და არსებობის საგნებით მომარაგებული.

თუ საზოგადოების წმინდა შემოსავალი, იმავე სახარკო ფულადი თანხის გადახდის შემდეგ, ისევე დიდი იქნებოდა, როგორც წინათ იყო, და მემამულეთა კლასი ერთ მილიონს დაჰკარგავდა რენტის შემცირების გამო, საზოგადოების სხვა პროდუქტიულ კლასებს უნდა მიეღოთ თავიანთ განკარგულებაში, ფასების დანევის მიუხედავად, გადიდებული ფულადი შემოსავალი. ფულადი კაპიტალისტი ამ შემთხვევაში ორმაგად იქნება მოგებაში; შემცირებული იქნება პურის და ხორცის ფასი, რომელსაც ის და მისი ოჯახი მოიხმარებს; და დანეული იქნება აგრეთვე მისი შინამოსამსახურეების, მეზარეების და ყოველგვარი მუშების ხელფასი. ნაკლებ ელირება მისი ცხენები და პირუტყვები და ნაკლები ხარჯი დასჭირდება მათ შენახვას. ყველა იმ საქონელთა ფასი დაინევეს, რომლებშიაც ნედლი მასალა შედის როგორც მთავარი შემადგენელი ნაწილი. მთელი იმ დანაზოგის თანხა, რომელსაც კაპიტალისტი განახორციელებს თავისი შემოსავლის დახარჯვისას, მაშინ როდესაც მისი ფულადი შემოსავალი გადიდებული არის, ორმაგად სარგებლობის მიმცემია მისთვის და აძლევს მას შესაძლებლობას არა მარტო გააფართოოს ფარგალი თავის სიამოვნებისა, არამედ დამატებითი ხარკებიც გადაიხადოს, უკეთუ ასეთები მოითხოვება. დაბეგრილი პროდუქტების გაძლიერებული მოხმარება მის მხრივ მოჭარბებით გაათანასწორებს მოთხოვნის შემცირებას მემამულეების მხრივ, მათი რენტის შემცირებით რომ არის გამოწვეული. იგივე შენიშვნები შეეხება ფერმერებს და ყველა სახის მრეწველებს.

მაგრამ შეიძლება გვითხრან, რომ კაპიტალისტის შემოსავალი არ გადიდდება, რომ ის მილიონი, რომელიც მემამულის რენტას მოაკლდება, მუშებს მიეცემა დამატებითი ხელფასის სახით! ასე იყო; მაგრამ ეს არავითარ განსხვავებას არ გამოიწვევს ჩემს არგუმენტაციაში; საზოგადოების მდგომარეობა გაუმჯობესდება, და მას შესაძლებლობა ექნება წინანდელზე უფრო ადვილად ატაროს იგივე ფულადი ტვირთი; ეს გარემოება მხოლოდ იმის დამამტკიცებელი იქნება, რომ — და ეს კიდევ უფრო სასურველია — ახალი განაწილების გამო უმთავრესად გაუმჯობესდა საზოგადოების სხვა კლასის — უმნიშვნელოვანესი კლასის — მდგომარეობა. ყველაფერი რასაც იგი 9 მილიონზე მეტად მიიღებს, შეადგენს

ქვეყნის წმინდა შემოსავლის ნაწილს, და იგი არ შეიძლება დახარჯულ იქნეს უიმისოდ, რომ ამან იმავე დროს არ გაადიდოს ქვეყნის შემოსავალი, კეთილდღეობა ან ძლიერება. ამრიგად, გაანაწილეთ წმინდა შემოსავალი, როგორც გნებავთ. მიეცით ერთ კლასს ცოტათი მეტი, მიეცით მეორეს ცოტათი ნაკლები, — თქვენ ამით მაინც ვერ შეამცირებთ ამ შემოსავალს; შრომის იმავე რაოდენობით საქონელთა მეტი რაოდენობა იქნება წარმოებული, თუმცა ასეთ საქონელთა მთლიანი ფულადი ღირებულების ოდენობა შემცირებული იქნება; მაგრამ ქვეყნის წმინდა ფულად შემოსავალს, იმ ფონდს, საიდანაც ხარკები გადაიხდება და სახსრები მიიღება სიამოვნების საგნების მოსაპოებლად, წინანდელზე მეტი უნარი ექნება არსებული მოსახლეობის შესანახად, მისთვის კომფორტის და ფუფუნების საგნების მისაცემად და ყოველი მოცემული სახარკო თანხის დასაფარავად.

უეჭველია, რომ ფულადი კაპიტალისტიც მოგებაში არის პურის ღირებულების მნიშვნელოვნად დაწვეისას; მაგრამ თუ სხვას ზარალი არავის ეძლევა, არ არის საფუძველი ვეცადოთ, რომ პური უფრო ძვირი გახდეს, ვინაიდან ფულადი კაპიტალისტის მოგება ეროვნული არის და, როგორც ყოველი სხვა მოგება, ადიდება ქვეყნის ნამდვილ სიმდიდრეს და ძლიერებას. თუ მის მიერ მიღებული სარგებლობა მეტისმეტად დიდია, უნდა გამოირკვეს ზომა ამისი, და მაშინ კანონმდებლობამ უნდა გამონახოს სათანადო ნაშალი; მაგრამ იმაზე უფრო უგუნური პოლიტიკა არ შეიძლება იყოს, რომელიც უარს გვათქვევინებდა იმ დიდ სარგებლობაზე, რაც იაფ პურთან და უხვ წარმოებასთან არის დაკავშირებული, მხოლოდ იმიტომ, რომ ფულად კაპიტალისტს შეუძლია მეტისმეტად დიდი ნაწილის მიღება ამ სარგებლობიდან.

დღემდე ჯერ კიდევ არავის უცდია კაპიტალის სარგებლის მოგვარება პურის ფულადი ფასის მიხედვით. თუ სამართლიანობა და კეთილსინდისიერება მოითხოვს ასეთ მოგვარებას, მაშინ ჩვენ დიდი ვალი გვაქვს წინანდელი დროის ფულადი კაპიტალისტებისა, ვინაიდან ისინი ასი წლის განმავლობაში ერთსა და იმავე ფულად შემოსავალს იღებდნენ, თუმცა პურის ფასი ამ დროის განმავლობაში შეიძლება, გაორკეცდა ან გასამკეცდა.⁸³

მაგრამ დიდი შეცდომაა იმის ფიქრი, რომ ფულადი კაპიტალისტის მდგომარეობა უფრო გაუმჯობესდება, ვიდრე ფერმწერის, ფაბრიკანტის და სხვა კაპიტალისტთა მდგომარეობა ქვეყანაში; მისი მდგომარეობა, ნამდვილად, ნაკლებ გაუმჯობესდება.

ფულადი კაპიტალისტი უეჭველად იმავე ფულად შემოსავალს მიიღებს, მაშინ როდესაც დაინევს არა მარტო ნედლი პროდუქტის და შრომის ფასი, არამედ აგრეთვე ბევრ სხვა საგანთა ფასი, რომლებშიაც ნედლი პროდუქტი შემადგენელ ნაწილადაა შესული. მაგრამ ეს, როგორც მე ეს არის ცხადეყავი, ისეთი სარგებლობაა, რაც მას ექნებოდა ყველა სხვა პირებთან თანაბრად, რომელთაც ასეთივე ფულადი შემოსავალი ექნებოდათ დასახარჯად თავიანთ განკარგულებაში; ფულადი კაპიტალისტის ფულადი შემოსავალი არ გადიდებოდა, მაშინ როდესაც ფერმერი, ფაბრიკანტის და შრომის სხვა დამქირავებელთა ფულადი შემოსავალი გადიდებოდა, და ყველა ისინი, მაშასადამე, ორმაგ მოგებაში იქნებოდნენ.

იქნებ გვითხრან: შეიძლება მართალი იყოს, რომ კაპიტალისტებს სარგებლობა ექნებოდათ მოგების ანევის გამო, შემდეგად ხელფასის დაწვევისა, მაგრამ მათი შემოსავალი, მათ საქონელთა ფულადი ღირებულების დაწვევის გამო, შემცირდებოდაო. რა შეამცირებდა ამ შემოსავალს? არა ფულის ღირებულების ცვლილება, ვინაიდან, ჩვენი ნაგულისხმევის თანახმად, არა მომხდარა რა ისეთი, რასაც შეეძლო მისი ღირებულების შეცვლა. და არა შემცირება შრომის რაოდენობისა, რომელიც საჭიროა ამ საქონელთა სანარმოებლად, რადგან არავითარ ასეთ მიზეზს არ უმოქმედნია, და რომც ემოქმედნა იგი დაბლა არ დასწევდა ფულად მოგებას, თუმცა შეეძლო უფრო დაბალი გაეხადა ფულადი ფასები. მაგრამ, ჩვენი ნაგულისხმევის თანახმად, ფასში დაინია ნედლმა მასალამ, რომლიდანაც პროდუქტები მზადდება, და, მაშასადამე, პროდუქტების ფასი ამ მიზეზით დაინევს. ჰო, მართალია ფასები დაინევს, მაგრამ ეს დაწვევა დაკავშირებული არ იქნება მწარმოებელთ ფულადი შემოსავლის რაიმე შემცირებასთან. თუ მწარმოებელი თავის საქონელს ნაკლებ ფულში ჰყიდის, იგი ამას სჩადის მხოლოდ იმიტომ, რომ ღირებულებაში დაწეულია ერთ-ერთი ნედლი მასალა, რომლიდანაც ეს საქონელი მზადდება. თუ მაუდის მწარმოებელი თავის მაუდს, 1 000 გირვ. სტერლინგის ნაცვლად, 900 გირვ. სტერლინგად ჰყიდის, მისი შემოსავალი ნაკლები არ იქნება, უკეთუ მატყლი, რომლიდანაც მისი მაუდი მზადდება, 100 გირვ. სტერლინგითაა ღირებულებაში დაწეული.

ბ-ნი მალთუსი ამბობს: „მართალია, რომ განვითარებაში მყოფი ქვეყნის სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტის უკანასკნელი დამატება დაკავშირებული არაა რენტის გადიდებასთან; და სწორედ ამ გარემოების

გამო მდიდარ ქვეყნას შეუძლია გადასწყვიტოს მისთვის საჭირო პურის ნაწილის შემოზიდვა, უკეთუ იგი დარწმუნებულია, რომ თანაბარი მიწოდება ექნება. მაგრამ ყოველ შემთხვევაში უცხოეთის პურის შემოზიდვა ეროვნული ინტერესის წინააღმდეგი იქნება, თუ იმ პურზე, რომელიც შინ შეიძლება მოწეულ იქნეს, შემოზიდული პური იმდენით უფრო იაფი არაა, რამდენიც შეესაბამება იმ პურის მოპოვებასა და რენტას, რომელსაც იგი შეენაცვლება". — „Grounds etc.“, გვ. 36.

ბ-ნი მალთუსის ეს შენიშვნა სრულიად სწორია; მაგრამ შემოზიდული პური უნდა იყოს იმდენით უფრო იაფი იმ პურზე, რომელიც შინ შეიძლება მოწეულ იქნეს, „რამდენიც შეესაბამება იმ პურის მოგებასა და რენტას, რომელსაც იგი შეენაცვლება“. თუ ის ასე არ იქნებოდა, არავის არ ექნებოდა რაიმე სარგებლობა მისი შემოზიდვით.

რადგან რენტა შედეგია პურის მაღალი ფასის, ამიტომ რენტის დაკარგვა დაბალი ფასის შედეგი არის. უცხოეთის პური არასოდეს არ უწევს კონკურენციას შინაურ პურს, რომელიც რენტას იძლევა; ფასის დაცემა ყოველთვის მემამულეს აძლევს ზარალს, ვიდრე, და ბოლოს, არ შეიწოვს მთელ მის რენტას; თუ ფასი კიდევ უფრო დაეცა, იგი კაპიტალის ჩვეულებრივი მოგების მომცემი აღარ იქნება; კაპიტალი მაშინ დასტოვებს მინას სხვა მოსაქმეობაში გასასვლელად, და პური, წინათ რომ იმ მინაზე მოიყვანებოდა, მაშინ, და არა მანამდე, შემოიზიდება. რენტის დაკარგვა, მართალია, დაკარგვა იქნება ღირებულების, ფულით შეფასებული ღირებულების, მაგრამ სამაგიეროდ გადიდდება სიმდიდრე ნედლი პროდუქტის და სხვა ნაწარმოებთა ერთობლივი რაოდენობა გადიდდება; იმ უფრო დიდი სიაღველის გამო, რომლითაც ეს პროდუქტები იწარმოება, თუმცა მათი რაოდენობა გადიდდა, მათი ღირებულება შემცირებული იქნება.

ორი ადამიანი ხმარობს ერთნაირ კაპიტალს, ერთი — მიწათმოქმედებაში, მეორე — მრეწველობაში. მიწათმოქმედებაში მოსაქმე კაპიტალი აწარმოებს წმინდა წლიურ ღირებულებას 1 200 გირვ. სტერლინგის რაოდენობით, რომლიდანაც 1 000 გირვ. სტერლინგი დაინარჩუნება მოგების სახით, და 200 გირვ. სტერლ. გადაიხდება რენტად; მეორე კაპიტალი, რომელიც მრეწველობაში მოქმედებს, აწარმოებს წლიურ ღირებულებას მხოლოდ 1 000 გირვ. სტერლინგის რაოდენობით. ვიგულისხმობ, რომ იმპორტის გზით, პურის იგივე რაოდენობა, რომელიც 1 200 გირვ. სტერლ.

ღირს შეიძლება მიღებულ იქნეს 950 გირვ. სტერლინგად ღირებულ პროდუქტებში, და რომ, ამის გამო, მინათმოქმედებაში გამოყენებული კაპიტალი გადაიტანება მრეწველობაში, სადაც მას 1 000 გირვ. სტერლინგის რაოდენობის ღირებულება შეუძლია ანარმოს. ამ შემთხვევაში ქვეყნის წმინდა შემოსავალი ნაკლები ღირებულების იქნება, 2 200 გირვ. სტერლინგიდან იგი შემცირდება 2 000 გირვ. სტერლინგამდე; მაგრამ ამასთან ქვეყანას ექნება არა თუ საქონელთა და პურის იგივე რაოდენობა საკუთარი მოხმარებისათვის, არამედ კიდევ დამატებითი რაოდენობა, რომლის ყიდვა შეიძლება 50 გირვ. სტერლინგით, ე.ი. სხვაობით საზღვარგარეთ გაყიდულ შინაურ საქონელთა ღირებულებასა და იქ ნაყიდი პურის ღირებულებას შორის.

ამაში მდგომარეობს, არსებითად, მთელი საკითხი პურის იმპორტის ან ქვეყნის შიგნით მისი წარმოების ხელსაყრელობის შესახებ. პური ვერ შემოიზიდებოდა მანამდე, სანამ, განსაზღვრული კაპიტალის გამოყენების გზით, საზღვარგარეთიდან მიღებული მისი რაოდენობა აღემატება იმ რაოდენობას, რომელიც იმავე კაპიტალით შეიძლება წარმოებულ იქნეს ქვეყნის შიგნით, არა მარტო იმ რაოდენობას, რომელიც ფერმერს ხვდება წილად, არამედ იმ რაოდენობასაც, რომელიც მემამულეს ეძლევა რენტად.

ბ-ნი მალთუსი ამბობს: „აღამ სმიტის მიერ სწორად იყო აღნიშნული, რომ არასოდეს პროდუქტიული შრომის ერთსა და იმავე რაოდენობას, მრეწველობაში გამოყენებულს, არ შეუძლია წარმოშვას ისე დიდი რეპროდუქცია, როგორც მინათმოქმედებაში“. თუ ადამ სმიტი ღირებულებაზე ლაპარაკობს, იგი მართალია; თუ სიმდიდრეზე ლაპარაკობს, იგი სცდება, ვინაიდან თვითონ მან განსაზღვრა სიმდიდრე როგორც ჯამი არსებობის, კომფორტის და სიამოვნების საგანთა. არსებობის და კომფორტის ერთი კატეგორიის საგნები არ შეიძლება შევადაროთ მეორე კატეგორიისას; არ არსებობს ისეთი საზომი, რომლითაც შეიძლებოდა სახმარი ღირებულების გაზომვა; სხვადასხვა პირნი მას სხვადასხვაგვარ შეაფასებენ.

* * *

ს ც დ ლ ი დ

1. „ხალხთა სიმდიდრე“, წიგ. I, თავი V.
2. „მაგრამ, თუმცა შრომა ყველა საქონლის საცვლელი ღირებულების ნამდვილი საზომი არის, იგი მაინც არ წარმოადგენს იმ საზომს, რომლის მიხედვით ჩვეულებრივ შეფასდება საქონელთა ღირებულება. ხშირად ძნელი არის ზედმიწევნით გარკვეულ იქნეს შეფარდება შრომის ორ სხვადასხვა რაოდენობას შორის. ორ სხვადასხვა სახის სამუშაოზე დახარჯული დრო მარტო არ განსაზღვრავს ყოველთვის ამ შეფარდებას. ანგარიშში მისაღებია აგრეთვე განუღიჯადი სიძნელისა და ხმარებული ოსტატობის სხვადასხვა ხარისხიც. რაიმე მძიმე მუშაობის ერთი საათი შეიძლება მეტ შრომას შეიცავდეს, ვიდრე ადვილი საქმიანობის ორი საათი; და ასევე ისეთი ხელობის ერთი საათი, რომლის შესასწავლად ათი წელიწადი იყო საჭირო, შეიძლება მეტ შრომას შეიცავდეს, ვიდრე ერთ თვეს მოსაქმეობა რომელსამე ჩვეულებრივსა და ყველასთვის ხელმისაწვდომ ხელობაში. მაგრამ ადვილი არაა ზუსტი საზომის პოვნა სიძნელის ან ოსტატობის ხარისხის განსაზღვრისათვის. მართალია, სხვადასხვა სახის შრომის სხვადასხვა პროდუქტების ერთმანეთზე გაცვლისას მხედველობაში მიიღება რაოდენდამე სიძნელე და ოსტატობა. მაგრამ ეს ხდება არა რაიმე ზუსტი საზომის მიხედვით, არამედ საბაზრო მოთხოვნა-მონოდების კვალობაზე, ტლანქი გათანასწორების სახით, რომელიც თუმცა მთლად ზუსტი არაა, მაგრამ მაინც ცხოვრების ჩვეულებრივი საქმეებისათვის საკმარისი არის.“ („ხალხთა სიმდიდრე“, წიგ. I, თავი X. [შეცდომაა; უნდა იყოს: თავი V. — შენიშ. ქართ. გამოც.]).
3. „ხალხთა სიმდიდრე“, წიგ. I, თავი X.
4. არა არსებითი დანაწილებაა, რომელშიაც არ შეიძლება ზედმიწევნით გავლებულ იქნეს გამმიჯვნელი ხაზი.
5. ჩვენ აქ ვხედავთ, რატომ აქვთ ძველ ქვეყნებს მიდრეკილება მანქანების გამოყენებისაკენ და ახალ ქვეყნებს — შრომის გამოყენებისაკენ. ყოველ გაძნელებასთან ადამიანების შესანახ საგანთა მოპოებაში აუცილებლად იწვევს მაღლა შრომის ღირებულება, ხოლო შრომის ღირებულების ყოველ აწევასთან ჩნდება ახალი იმპულსი მანქანების ხმარებისათვის. ადამიანების შესანახ საგანთა მოპოე-

ბას ეს სიძნელე ყოველთვის მოქმედებს ძველ ქვეყნებში, ახალ ქვეყნებში კი შეიძლება მოსახლეობის ძალიან დიდ ზრდას ჰქონდეს ადგილი უიმიოდ, რომ შრომის ხელფასის რაიმე აწვევა ხდებოდეს. იქ ისევე ადვილად შეიძლება ასეთი საგნებით მომარაგება ადამიანთა მეშვიდე, მერვე და მეცხრე მილიონის, როგორც მეორე, მესამე და მეოთხე მილიონისა.

6. ბ-ნი მალთუსი შენიშნავს ამ მოძღვრების შესახებ: „ჩვენ, რასაკვირველია შეგვიძლია საქონელზე მოხმარებულ შრომას თვითნებურად მისი ნამდვილი ღირებულება ვუნოდოთ, მაგრამ, ვიქცევით რა ასე, ჩვენ ვხმარობთ სიტყვებს არა იმ აზრით, რა აზრითაც ისინი ჩვეულებრივ იხმარებიან. ჩვენ ამით ერთბაშად ბურუსში ვხვევთ ფრიად მნიშვნელოვან განსხვავებას ხარჯსა და ღირებულებას შორის და თითქმის შეუძლებელს ვხდით სიმდიდრის წარმოების მთავარი სტიმულის გარკვევით ახსნას; ხოლო სინამდვილეში ეს სტიმული ამ განსხვავებაზეა დამოკიდებული“.

ბ-ნი მალთუსი, ეტყობა, ფიქრობს, რომ ჩემი მოძღვრების ნაწილს შეადგენს ეს: რომ რაიმე ნივთის ხარჯი და ღირებულება ერთი და იგივე უნდა იყოს. ეს ასეა, თუ იგი ხარჯად „წარმოების ხარჯს“ გულისხმობს, მოგების ჩათვლით. მაგრამ ზემოაღნიშნულ სტრიქონებში იგი ამას არ გულისხმობს და, მაშასადამე, მას ნათლად არ აქვს ჩემი აზრი გაგებულნი.

7. „როგორც ჩვენ უკვე ვნახეთ, მინა არაა ერთადერთი ბუნებრივი აგენტი, რომელსაც პროდუქტიული ძალა აქვს, მაგრამ იგი ერთადერთი ანუ თითქმის ერთადერთი ასეთი აგენტია, რომელიც ადამიანმა შესძლო მიეთვისებია და მაშასადამე, მიეთვისებია მისი სარგებლიანობა. მდინარეებისა და ზღვების წყალსაც, იმის მეოხებით, რომ აქვს ძალა მოძრაობაში მოიყვანოს ჩვენი მანქანები, გაატაროს ჩვენი გემები, კვებოს ჩვენი თევზები, — აქვს პროდუქტიული ძალა; ქარი, რომელიც ჩვენს წისკვილებს აბრუნებს და მზის სითბოც კი, ჩვენთვის მუშაობს; მაგრამ, საბედნიეროდ, დღემდე კიდევ ვერავინ შესძლო ეთქვა: ქარი და მზე ჩემია, და იმ სამსახურისათვის, რომელსაც ისინი ეწვეიან, სასყიდელი უნდა გადამიხადოთ“. — „Economie Politique“, par J.B. Say, vol. II, p. 124.

8. ხომ არ დაავიწყდა ბ-ნ სეის შემდეგ ადგილას, რომ ფასი, ბოლოს და ბოლოს, წარმოების ხარჯებით განისაზღვრება? „მინაზე გამოყენებული შრომის პროდუქტს ის განსაკუთრებული თავისებურება აქვს, რომ იგი არ ძვირდება, როდესაც უფრო იშვიათი ხდება, იმიტომ რომ, საზრდოს შემცირების იმადროულად ყოველთვის კლებულობს მოსახლეობა, და მაშასადამე, მოთხოვნილი რაოდენობა ამ პროდუქტებისა კლებულობს მიწოდებული რაოდენობის შემცირებასთან ერთად. გარდა ამისა, ჩვენ არ ვხედავთ, რომ იქ, სადაც უხვად მოიპოება დამუშავებული მიწა, პური უფრო ძვირი იყოს, ვიდრე იმ ქვეყნებში, სადაც მთელი მიწა დამუშავებულია. ინგლისის და საფრანგეთის მიწები საშუალო საუკუნეებში გაცილებით უფრო ცუდად იყო დამუშავებული, ვიდრე ახლა, და გაცილებით ნაკლები ნედლი მასალა იწარმოებოდა; მაგრამ, მიუხედავად ამისა, რამდენადაც ჩვენ შეგვიძლია განვსაჯოთ სხვა საგნების ღირებულებასთან შედარების გზით, პური მაშინ უფრო ძვირად არ იყიდებოდა. თუ ნაკლები იყო პროდუქტი, სამაგიეროდ მოსახლეობაც ნაკლები იყო; მოთხოვნის სისუსტე აწონასწორებდა მიწოდების სისუსტეს“ (Vol. II, p. 338). ბ-ნი სეი, რომელიც დარწმუნებულია, რომ საქონელთა ფასი შრომის ფასით განისაზღვრება, და სრულიად სისწორით ფიქრობს, რომ ყველა სახის საქველმოქმედო დაწესებულებებს აქვთ ტანდენცია მოსახლეობის გადიდებისა იმაზე მეტად, რაც იგი სხვებზე იქნებოდა, და, მაშასადამე ხელფასის დანევისა, — ამბობს, შემდეგ: „მე გუმანი მაქვს, რომ ინგლისად მოსულ საქონელთა სიაფე გამონეწეულია აქველმოქმედო საზოგადოებებით, რომლებიც ამ ქვეყანაში არსებობენ“ (Vol. II, p. 277). — ეს სრულიად ლოგიკული შეხედულებაა იმის მხრივ, ვინც ამტკიცებს, რომ ხელფასი განსაზღვრავს ფასს.
9. „მინათმოქმედებაშიც — ამბობს ადამ სმიტი — ადამიანთან ერთად მუშაობს ბუნება, და თუმცა მისი შრომა არავითარ ხარჯებს არ იწვევს, მის პროდუქტს მაინც თავისი ღირებულება აქვს უძვირესი მუშის შრომის პროდუქტის თანაბრად“. ბუნების შრომაში სასყიდელი გადაიხდებ არა იმიტომ, რომ იგი ბევრს აკეთებს, არამედ იმიტომ, რომ ცოტას აკეთებს. რაც უფრო გამოუმეტებელი ხდება ბუნება თავისი ნაბოძვართ, მით უფრო დიდ ფასს თხოულობს თავის

ვის შრომაში, როდესაც იგი ძალიან ხელგაშლილად კეთილმყოფელი არის, ყოველთვის მუქთად მუშაობს. „მუშა საქონელი, რომელიც მინათმოქმედებაში გამოიყენება, მრენველობაში მომქმედ მუშასავით როდი ახდენს მარტო რეპროდუქციას ღირებულებისას, რომელიც უდრის მის საკუთარ მოხმარებას ანუ მის გამომყენებელ კაპიტალს მისი მესაკუთრის მოგებითურთ, არამედ ანხორციელებს უფრო დიდი ღირებულების რეპროდუქციას. ფერმერის კაპიტალისა და მთელი მისი მოგების ზედმეტად იგი რეგულარულად ინვესტემამულის რენტის რეპროდუქციას. ეს რენტა შეიძლება განვიხილოთ როგორც ბუნების იმ ძალების პროდუქტი, რომლებითაც სარგებლობას მემამულე ასესხებს ფერმერს. იგი მეტია ან ნაკლებია ამ ძალების ნაგულისხმევი მოცულობის მიხედვით, ანუ სხვა სიტყვებით, მიწის ბუნებრივი ან ხელოვნური ნაყოფიერობის მიხედვით. იგი ბუნების ნამოქმედარია, რომელიც რჩება ყველა იმის გამოკლების ანუ გახადის შემდეგ, რაც ადამიანის ნამოქმედარად შეიძლება ჩაითვალოს. იგი იშვიათად არის მთელი პროდუქტის ერთ მეოთხედზე ნაკლები და ხშირად მესამედზე მეტი არის. ვერასოდეს თანატოლი რაოდენობა მრენველობაში გამოყენებული შრომისა ვერ მოიღებს ასე დიდ რეპროდუქციას. მრენველობაში ბუნება არას აკეთებს, ადამიანი — ყველაფერს, და რეპროდუქცია ყოველთვის პროპორციული უნდა იყოს მისი გამომწვევი ძალებისა. მინათმოქმედებაში გამოყენებული კაპიტალი, ამიტომ, არა თუ მოძრაობაში მოიყვანს ხოლმე პროდუქტიული შრომის მეტ რაოდენობას, ვიდრე რომელიმე მისი თანასწორი კაპიტალი, რომელიც მრენველობაში გამოიყენება, არამედ, მის მიერ მოხმარებული პროდუქტიული შრომის პროპორციულად, გაცილებით მეტ ღირებულებასაც მატებს ქვეყნის მიწასა და შრომის წლიურ პროდუქტს, მის მცხოვრებთ ნამდვილ სიმდიდრესა და შემოსავალს. ყველა იმ წესში, რომლითაც კაპიტალი შეიძლება გამოყენებულ იქნეს, ეს უაღრესად სასარგებლოა საზოგადოებისთვის“ (ნიგნი მე-2, თავი V, გვ. 15).

განა ბუნება არაფერს აკეთებს ადამიანისთვის მრენველობაში? განა ქარის და წყლის ძალა რომელსაც მოძრაობაში მოჰყავს ჩვენი მანქანები და გემები არაფერია? ატმოსფერის წნევა და ორთქლის დრეკადობა, რაც ჩვენ შესაძლებლობას გვაძლევს ყოველად საკ-

ვირველი მანქანები ავამოძრაოთ, — განა ბუნების მონაცემს არ წარმოადგენს? მე არას ვამბობ სიტბოს მოქმედებაზე ლითონების გალხვობისა და გადადნობისას, დამშლელ ძალაზე ატმოსფეროსი ღებვის და დუღილის პროცესებში. ვერ დავასახელებთ მრეწველობის ვერც ერთ დარგს, სადაც ბუნება ადამიანს არ უწევდეს დახმარებას, ამასთან — ხელგაშლილად და მუქთად.

უკეთებს რა კომენტარს იმ ადგილს, რომელიც მე ადამ სმიტიდან გამდგომად, ბ-ნი ბიუკენენი შენიშნავს: „პროდუქტიული და არა-პროდუქტიული შრომის შესახებ შენიშვნებში, რომლებიც მეოთხე ტომშია მოქცეული, მე ვცადა დამენახებია, რომ მიწათმოქმედება ეროვნულ სიმდიდრეს არ მატებს მეტს, ვიდრე წარმოების ყოველი სხვა დარგი. როდესაც დოქტორ სმიტი დაჟინებით მიუთითებს რენტის რეპროდუქციაზე, როგორც ესოდენ დიდ სარგებლობაზე საზოგადოებისათვის, მას ავინყდება, რომ რენტა შედეგია მაღალი ფასის და რომ რასაც მემამულე იგებს, იმას იგი საერთოდ საზოგადოების ხარჯზე იგებს. რენტის რეპროდუქციით საზოგადოებას არა აქვს აბსოლუტური მოგება; მით მხოლოდ ერთი კლასი პოულობს მოგებას მეორის ხარჯზე. წარმოდგენა, რომ მიწათმოქმედება პროდუქტს და, მის შედეგად, რენტას იძლევა იმიტომ, რომ მიწათმოქმედების პროცესში ბუნება მონაწილეობს ადამიანის შრომასთან ერთად, უბრალო ოცნებაა. რენტა მომდინარეობს არა პროდუქტიდან, არამედ იმ ფასიდან, რადაც ეს პროდუქტი იყიდება; ხოლო ეს ფასი არა იმიტომ მიიღება, რომ ბუნება შველის წარმოებას, არამედ იმიტომ, რომ ის იმ ფასს წარმოადგენს, რომელიც მოხმარების შემფარდებელია მიწოდებისადმი“.

10. ამ პრინციპის ნათლად გაგებას, ჩემის რწმენით, უდიდესი მნიშვნელობა აქვს პოლიტიკური ეკონომიის მეცნიერებისთვის.
11. იმედი მაქვს, ჩემს აზრს ისე არ გაიგებენ, რომ მე საკმარისად არ ვაფასებ მიწათმოქმედებაში განხორციელებულ ყოველგვარ გაუმჯობესებათა მნიშვნელობას მემამულეებისათვის. ამ გაუმჯობესებათა უშუალო მოქმედება გამოისახება რენტის შემცირებაში, მაგრამ რადგან ისინი დიდ იმპულსს აძლევენ მოსახლეობის გამრავლებას და იმავე დროს შესაძლებლობას გვაძლევენ უფრო მწირი მიწები დავამუშაოთ ნაკლები შრომით, ამიტომ, ბოლოს და ბოლოს,

მათ ვეება სარგებლობა მოაქვთ მემამულეებისათვის. მხოლოდ მანამდე უნდა განვლოს განსაზღვრულმა პერიოდმა, და ამ პერიოდის განმავლობაში ის გაუმჯობესებანი მათთვის ზარალის მიმცემნი არიან.

12. რათა ეს ნათელი გავხადოთ და დავანახოთ მკითხველს, რა ზომით იცვლება ხორბლით გამოსახული და ფულით გამოსახული რენტა, — ვიგულისხმობთ, რომ განსაზღვრული ხარისხის მიწაზე 10 მუშის შრომით მიიღება 180 კვარტერი ხორბალი, კვარტერი 4 გირვ. სტერლინგად ღირებული, ანუ სულ 720 გირვ. სტერლ. ღირებულებისა, და რომ დამატებითი 10 მუშის შრომა იმავე ან სხვა მიწაზე აწარმოებს მხოლოდ 170 კვარტერ დამატებით პროდუქტს. ხორბლის ფასი ამ შემთხვევაში აინვეს 4 გირვ. სტერლინგიდან 4 გირვ. სტერლ. 4 შილ. და 8 პენსამდე, ვინაიდან $170:180=4$ გირვ. სტერლ. 4 შილ. და 8 პენსს; ანუ, რადგან 170 კვარტერის სანარმოებლად ერთ შემთხვევაში საჭიროა 10 მუშის შრომა, მეორეში კი — მხოლოდ 9,44-ის, ამიტომ ფასის ანვეა= $9,44:10$ ანუ 4 გირვ. სტერლ.: 4 გირვ. სტერლ. 4 შილ. და 8 პენსს. თუ კიდევ 10 მუშა იქნა გამოყენებული და პროდუქტი უდრის

160 კვარტერს, ფასი აინვეს 4 გირვ. სტერლ. და 10 შილინგამდე,

150 " " " 4 " " 16 "

140 " " " 5 " " 2 " 10 პენს.

თუ იმ მიწისთვის, რომელიც 180 კვარტერს იძლეოდა, კვარტერს 4 გირვ. სტერლინგად ღირებულს, ახლა, როდესაც მხოლოდ 170 კვარტერი შეიძლება მიღებულ იქნეს, რენტად გადაიხდება 10 კვარტერი, რაც, კვარტერისთვის 4 გირვ. სტერლ. 4 შილ. და 8 პენსი ფასის კვალობაზე, შეადგენს 42 გირვ. სტერლ. 7 შილ. და 6 პენსს. რენტა იქნება:

20 კვარტერი, როდესაც წარმოებულია 160 კვარტ. და შეადგენს 4 გირვ. სტერლ. 10 შილ. 0 პენსი ფასის საფუძველზე 90 გირვ. სტერლ. 0 შილ. 0 პენსს.

30 კვარტერი, როდესაც წარმოებულია 150 კვარტ. და შეადგენს 4 გ. სტ.

16 შილ. 0 პენსი ფასის საფუძველზე

144 გირვ. სტერლ. 0 შილ. 0 პენსს.

40 კვარტერი, როდესაც წარმოებულია 140 კვარტ. და შეადგენს
5 გ. სტ. 2

შილ. 10 პენსი ფასის საფუძველზე
205 გირვ. სტერლ. 13 შილ. 4 პენსს.

პურით გამოსახული რენტა	$\left\{ \begin{array}{l} 100 \\ 200 \\ 300 \\ 400 \end{array} \right.$	ხოლო ფულით გამო-	$\left\{ \begin{array}{l} 100 \\ 212 \\ 340 \\ 485 \end{array} \right.$
გაიზრდება ამ პროპორ-		სახული რენტა ამ პრო-	
ციით:		პორციით:	

13. „სადგომი და ტანსაცმელი, რომელიც აუცილებელია ერთ ქვეყანაში, შეიძლება სრულებით საჭირო არ იყოს მეორეში; ინდოსტანში მუშას შეუძლია სრული ძალით განაგრძოს მუშაობა, თუმცა იგი, ბუნებრივი ხელფასის სახით, ისეთ სადგომს და ტანსაცმელს იღებს, რომელიც რუსეთში საკმარისი არ იქნებოდა, რომ მუშა დაეცვა დალუპვისაგან. იმ ქვეყნებშიც კი, რომელნიც ერთი და იმავე ჰავაში მდებარეობენ, განსხვავება საყოფაცხოვრებო ჩვეულებაში ხშირად ისეთ მნიშვნელოვან განსხვავებას იწვევს შრომის ბუნებრივ ფასში, როგორც ის განსხვავებაა, რომელიც ბუნებრივი მიზეზებით არის წარმომდგარი“. („An Essay on the External Corn Trade“, by R. Torrens, Esq. p. 68. — მთელი ეს საკითხი ჩინებულად არის გაშუქებული კოლონელ ტორენსის მიერ.
14. თუ ბ-ნი ბიუკენენი შემდეგ ციტატაში სილარიბის დროებითს მდგომარეობაზე ლაპარაკობს, მე ვეთანხმები მას, რომ „დიდ ბოროტებას მუშის მდგომარეობაში სილარიბე წარმოადგენს, რომელიც წარმოსდგება საზრდოს ან სამუშაოს ნაკლებობიდან, და ყველა ქვეყანაში უამრავი კანონები იყო გამოცემული მის საშველად. მაგრამ საზოგადოებრივ წყობილებაში არსებობს ბევრგვარი ისეთი გაჭირვება, რომლის შველა კანონმდებლობას არ შეუძლია, და ამიტომ სასარგებლოა ვიცოდეთ ამ უკანასკნელის ძალ-ღონის საზღვარი, რათა ჩვენ, განუხორციელებელისთვის გამოდევნებისას, ხელიდან არ გავუშვათ ის კარგი რამ, რაც ნამდვილად ჩვენი შემ-

ძლებლობის ფარგალში არის“. Buchanan, p. 61.

15. საბედნიეროდ, პროგრესი, რომელიც თემთა პალატამ გამოიჩინა ამ საკითხის გაგებაში 1796 წელს შემდეგ, საკმაოდ დიდი არის, როგორც ამას გვიჩვენებს კანონებისთვის დაწესებული კომიტეტის უკანასკნელი მოხსენების დაპირისპირება ბ-ნი პიტის სანტიმენტალობასთან, რომელიც მან გამოსთქვა აღნიშნულ წელს: „დეე — სთქვა მან — იმ შემთხვევებში როდესაც ბავშვთა რიცხვი მრავლადაა, დახმარების მიღება შეადგენდეს საგანს უფლებისა და პატივისა და არა მიზეზს სირცხვილის და კლდემულებისა. ეს აქცევს მრავალრიცხოვან კურთხევად და არა წყევად, და გაავლებს სათანადო განმასხვავებელ ხაზს იმათ შორის, ვისაც საკუთარი შრომით შეუძლია თავის დარჩენა, და იმათ შორის, რომელთაც, გაამდიდრეს რა თავიანთი ქვეყანა ბავშვთა დიდი რიცხვით, უფლება აქვთ მიიღონ შემწეობა ამ ქვეყნისგან მათ გამოსაკვებად“. — Hansard's Parliamentary History, vol. XXXII, p. 710.
16. სასურველია, მკითხველს ახსოვდეს, რომ, საგნის უფრო სიცხადისათვის, მე მიღებული მაქვს, რომ, ფული უცვლელია თავის ღირებულებაში, და ამიტომ ფასის ყოველი ცვლილება უნდა მიეკუთვნოს ცვლილებას საქონლის ღირებულებაში.
17. მკითხველმა იცის, რომ ჩვენ ყურადღების გარეშე ვტოვებთ შემთხვევით ცვლილებებს, რომლებიც დამოკიდებულია ცუდ და კარგ წლებზე ან მოთხოვნის გადადებასა თუ შემცირებაზე რაიმე უეცარი ცვლილებების გამო მოსახლეობის მდგომარეობაში ჩვენ ვლაპარაკობთ პურის ბუნებრივ და მუდმივ ფასზე, არა შემთხვევითსა და მერყევეზე.
18. 180 კვარტერი ხორბალი, ხორბლის ღირებულების ზემოაღნიშნული ცვლილებების შემთხვევაში შემდეგი პროპორციით განაწილება მემამულეებსა, ფერმერებსა და მუშებს შორის:

ფასი კვარტერის			რენტა (ხორბლით გამოსახუ- ლი)	მოგება (ხორ- ბლით გამოსა- ხული)	ხელფასი (ხორბლით გამოსახული)	სულ
გირვ. სტერლ.	შილ.	პენსი				180კვარტ.
4	0	0	არავითარი	120 კვარტ.	60 კვარტ.	
4	4	8	10 კვარტ.	111,7 „	58,3 „	
4	10	0	20 „	103,4 „	56,6 „	
4	16	0	30 „	95 „	55 „	
5	2	10	40 „	86,7 „		

და იმავე პირობებში ფულადი რენტა იქნება:

ფასი კვარ- ტერის			რენტა			მოგება			ხელფასი			სულ		
გ. სტ.	შილ.	პენსი	გ. სტ.	შილ.	პენსი	გ. სტ.	შილ.	პენსი	გ. სტ.	შილ.	პენსი	გ. სტ.	შილ.	პენსი
4	0	0	არავითარი			480	0	0	240	0	0	720	0	0
4	4	8	42	7	6	473	0	0	247	0	0	762	7	6
4	10	0	90	0	0	465	0	0	255	0	0	810	0	0
4	16	0	144	0	0	456	0	0	264	0	0	864	0	0
5	2	10	245	13	4	445	15	0	274	5	0	925	13	4

19. იხ. ადამ სმიტი, ხალხთა სიმდიდრე, წიგნი I, თავი IX.
20. ამრიგად, გასაგები არის, რომ იმ ქვეყანას, რომელსაც ძალიან მნიშვნელოვანი უპირატესობა აქვს მანქანათმშენებლობასა და ტექნიკაში და, ამიტომ, შესაძლებლობა აქვს ბევრად ნაკლები შრომით დაამზადოს საქონელი, ვიდრე მისმა მეზობელმა, შეუძლია, ასეთი საქონლის სამაგიეროდ, შემოიზიდოს მისი მოხმარებისთვის საჭირო პურის ნაწილი მაშინაც კი, როდესაც მისი მიწა უფრო ნაყოფიერი არის და პურის მოყვანა იქ ნაკლებ შრომას მოითხოვს, ვიდრე იმ ქვეყანაში, საიდანაც იგი შემოიზიდება. ორ ადამიანს შეუძლია დაამზადოს როგორც ფეხსაცმელი, ისე ქუდები, მხოლოდ ერთი მათგანი ორსავე მოსაქმეობაში სჯობნის მეორეს. მაგრამ ქუდების

დამზადებაში მას შეუძლია თავის მეტოქეს აჯობოს 1/5-ით ანუ 20%-ით, ფეხსაცმლის დამზადებაში კი — 1/3-ით ანუ 33%-ით, ამ შემთხვევაში განა ორივესთვის უფრო ხელსაყრელი არ იქნება, რომ უფრო დახელოვნებულმა ხელი მოჰკიდოს მხოლოდ და მხოლოდ ფეხსაცმლის დამზადებას და ნაკლებ დახელოვნებულმა — ქუდების წარმოებას?

21. უნდა ვიცოდეთ, რომ ქვეყნის ყველა პროდუქტი მოიხმარება; მაგრამ განუზომელად დიდი განსხვავებაა, — მოიხმარება იგი იმათ მიერ, რომელიც მისი ღირებულების რეპროდუქციას ახდენენ, თუ იმათ მიერ, რომელიც ასეთ რეპროდუქციას არ ახდენენ, როდესაც ვამბობთ, შემოსავალი დაიზოგება და კაპიტალს მიემატებაო, ჩვენ ვგულისხმობთ, რომ შემოსავლის ის ნაწილი, რომელზედაც ნათქვამია, კაპიტალს ემატებაო, მოიხმარება პროდუქტიული მუშების მიერ, ნაცვლად არაპროდუქტიულებისა. იმაზე უფრო დიდი შეცდომა არ შეიძლება იყოს, ვიდრე ეს ფიქრი არის: კაპიტალი არამოხმარებით დიდდებაო. თუ შრომის ფასმა ისე მაღლა აიწია, რომ კაპიტალი, მიუხედავად მისი გადიდებისა, ვერ გამოიყენებოდა უფრო დიდი რაოდენობით, მე ვიტყვოდი, რომ კაპიტალის ასეთი გადიდება არაპროდუქტიულად მოხმარებულ იქნებოდა.
22. შეიძლება საეჭვოდ ჩაითვალოს, — როდესაც საქონელთა ფასი მხოლოდ დაბეგვრის გამო არის აწეული, იქნება კი საჭირო მეტი ფული მათი მიმოქცევისთვის? მე მგონია, რომ არ იქნება საჭირო.
23. 18 კვარტერი, თითო 4 გირვ. სტერლ. შილ. და 10 2/3 პენსად.
24. 9 კვარტერი, თითო 4 გირვ. სტერლ. 8 შილ და 10 2/3 პენსად.
25. Book V., chap. II.
26. მემამულისათვის ფრიად ხელსაყრელი იქნებოდა, დაბეგრილი რომ იყოს მხოლოდ ფერმერის მოგება და არა რომელიმე სხვა კაპიტალისტთა მოგება. ფაქტიურად ეს იქნებოდა ნედლი პროდუქტის მომხმარებელზე დადებული ხარკი, რომელიც ნაწილობრივ წავიდოდა სახელმწიფოს სასარგებლოდ და ნაწილობრივ — მემამულეების სასარგებლოდ.
27. საგნის კვლავ განხილვის შემდეგ მე მეეჭვება, — საჭირო იქნებოდა კი მეტი ფული საქონელთა იმავე რაოდენობის მიმოქცევისათვის, თუ მათი ფასები აწეული იქნებოდა დაბეგვრის გამო და არა წარმოების სიძნელის გამო? ვიგულისხმობთ, რომ განსაზღვრულ დროსა და განსაზღვრულ ოლქში უნდა გაიყიდოს 100 000 კვარტერი

პური, 4 გირვ. სტერლინგად კვარტერი, და რომ პირდაპირი ხარკის გამო, რომელიც დადებულია კვარტერზე 8 შილინგის რაოდენობით, პურის ფასმა აინია 8 შილინგით კვარტერზე ანუ 4 გირვ. სტერლ. და 8 შილინგამდე; ამ შემთხვევაში, მე მგონია, საჭირო იქნება ფულის იგივე რაოდენობა, და არა მეტი, ამ პურის მიმოქცევისთვის გადებული ფასში. თუ მე წინათ 11 კვარტერს ვყიდულობდი, თითოს 4 გირვ. სტერლინგად, და, ხარკის გამო, იძულებული ვარ ჩემი მოხმარება 10 კვარტერზე დავიყვანო, — მე მეტი ფული არ დამჭირდება, ვინაიდან ყოველ შემთხვევაში 44 გირვ. სტერლინგს გავიღებ პურში. სინამდვილეში, მოსახლეობა მოიხმარებდა ერთი მეთერთმეტედით ნაკლებს, და ის რაოდენობა მთავრობის მიერ იქნებოდა მოხმარებული. ამ პურის საყიდლად საჭირო ფული წარმოსდგებოდა იმ შილინგებიდან, 8-ის რაოდენობით კვარტერზე, რომლებსაც ფერმერები გადაიხდიდნენ ხარკის სახით, მაგრამ ეს გადახდილი თანხა, იმავე დროს, პურისთვის გადახდილ ფასში დაუბრუნდებოდათ ფერმერებს. მაშასადამე, ეს ხარკი ფაქტიურად წარმოადგენს ნატურალურ ხარკს, და აუცილებელს არ ხდის მეტი ფულის ხმარებას, ხოლო თუ ხდის, — ისე მცირე რაოდენობით, რომ ჩვენ თამამად შეგვიძლია არ მივიღოთ მხედველობაში.

28. ბატონი სეი, როგორც ეტყობა, იზიარებს საერთო შეხედულებას ამ საგნის შესახებ, როდესაც პურზე ლაპარაკობს, იგი ამბობს: „აქედან წარმოსდგება ის, რომ მის ფასს გავლენა აქვს ყველა სხვა პროდუქტის ფასზე. ფერმერი, ფაბრიკანტი ან ვაჭარი გამოიყენებს მუშების განსაზღვრულ რიცხვს, და მათ ყველას ესაჭიროება, მოსახმარებლად პურის განსაზღვრული რაოდენობა. თუ პურის ფასმა იმატა, ისინი იძულებული არიან იმავე პროპორციით გაადიდონ თავიანთი პროდუქტების ფასი“ (ტ.1, გვ.225)
29. სრულიად არა: ეს ხარკები თითქმის არც კი შეეხება მემამულეებსა და ფულად კაპიტალისტებს.
30. ბ-ნი სეი ამბობს, რომ „საქონლის ფასისათვის მიმატებული ხარკი მაღლა სწევს საქონლის ფასს. პროდუქტის ყოველი გაძვირება ამცირებს აუცილებლად იმათ რიცხვს, რომელთაც შეუძლიათ მისი ყიდვა, ან, ყოველ შემთხვევაში, იმ რაოდენობას, რომელსაც ისინი მოიხმარებენ“. ეს სრულიადაც არაა აუცილებელი შედეგი, მე არ

მგონია, რომ პურის დაბეგვრის შემთხვევაში, პურის მოხმარება უფრო შემცირებულიყო, ვიდრე შემცირდებოდა მაუდის, ლენის ან საპნის დაბეგვრის შემთხვევაში.

31. ასევე მცდარი მგონია მე იმავე ავტორის შემდეგი შენიშვნა: „როდესაც ბამბას მაღალი ბაჟი დაედება, ყველა იმ ქსოვილთა წარმოება მცირდება, რომლებისთვისაც ბამბა საფუძველს შეადგენს, თუ ერთობლივი ღირებულება, რომელიც მოცემულ ქვეყანაში ბამბას ემატება ყოველწლიურად სხვადასხვა მანუფაქტურებში, 100 მილიონ ფრანკს შეადგენს და ხარკის შედეგად მოხმარება ნახევრით შემცირდა, იმ შემთხვევაში ხარკი 50 მილიონ ფრანკს ართმევს ქვეყანას, გარდა იმისა, რასაც იგი აძლევს ხაზინას“. (ტ. II, გვ. 314)
32. ბ-ნი სეი შენიშნავს, „რომ ფაბრიკანტს არ შეუძლია მოხმარებელს გააღებინოს იმ ხარკის მთელი თანხა, რომელიც მის საქონელზე აიღება, იმიტომ რომ საქონლის ფასის აწევა გამოიწვევს მისი მოხმარების შემცირებას“. თუ ეს მოხდა, თუ მოხმარება შემცირდა, განა მიწოდებაც არ შემცირდებოდა ისევე სწრაფად? რატომღა უნდა გაჩერდეს ფაბრიკანტი მრეწველობის რომელსაზე დარგში, თუ მოგებამ მასში საერთო დონეზე დაბლა დაიწია? ბ-ნი სეის, ეტყობა, აქაც დააიწყდა მოძღვრება, რომელსაც თვითონვე იცავს სხვა ადგილას, სახელდობრ, რომ „წარმოების ხარჯები განსაზღვრავს უდაბლეს ფასს, ე.ი. იმ ფასს, რომლის ქვევით დიდი ხნით ვერ დაინევს პროდუქტები, რადგან ამ შემთხვევაში მათი წარმოება შეწყდებოდა ან შემცირდებოდა“ (ტ. II, გვ. 26). ხარკი ამ შემთხვევაში აწეება ნაწილობრივ მომხმარებელს, რომელიც უფრო მაღალ ფასს იხდის დაბეგრილ საქონელში, და ნაწილობრივ მწარმოებელს, რომელიც ხარკის გამოკლების შემდეგ, ნაკლებს მიიღებს. სახელმწიფოს ხაზინის სასარგებლოდ წავა ის ნანამატი, რომელსაც მომხმარებელი იხდის და მოგების ნაწილი, რომელზედაც ხელის ალებას იძულებულია მწარმოებელი. ეს არის ძალა დენთის, რომელიც ერთსა და იმავე დროს მოქმედებს ყუმბარაზეც, რომელსაც გაისვრის და ზარბაზანზეც, რომელსაც უკან დააქანებს“ (ტ. II, გვ. 333).
33. „მელონი ამბობს, რომ სახელმწიფოს ვალი ისეთი ვალია, რომელსაც მარცხენა ხელი მარჯვენა ხელიდან იღებს და რომლის გამო სხეული არ სუსტდება. მართლაც, საერთო სიმდიდრე არ შემცირდება სარგებლის ანუ სასესხო ნაშთების გადახდის გამო. სარგებელი წარმოადგენს ღირებულებას, რომელიც ხარკის გადახდელის ხე-

ლიდან გადადის სახელმწიფოს კრედიტორის ხელში, მე თანახმა ვარ, რომ მთელი საზოგადოებისათვის სულერთი არის, თუ ვინ დააგროვებს ან მოიხმარს ამ ღირებულებას, — კრედიტორი თუ ხარკის გადამხდელი. მაგრამ ვალის კაპიტალური თანხა? რა მოუვიდა მას? იგი აღარ არის. მოხმარებამ, რომელიც სესხს მოჰყვება, მოსპო კაპიტალი, რომელიც ამიერიდან აღარ მოიტანს შემოსავალს. საზოგადოებას დაეკარგა არა სარგებელი, ვინაიდან იგი ერთი ხელიდან გადადის მეორეში, არამედ მოსპობილიყო კაპიტალის შემოსავალი, ეს კაპიტალი რომ გამოყენებული ყოფილიყო პროდუქტიულად იმის მიერ, ვინც იგი სახელმწიფოს ასესხა, იგი იმასაც მოუტანდა აგრეთვე სარგებელს, მაგრამ ეს სარგებელი მოცემული იქნებოდა ნამდვილი წარმოების მიერ, იგი როდი იქნებოდა თანამოქალაქის ჯიბიდან აღებული" (Sey, vol. II, p. 357). ეს ადგილი აზრითაც და გამოსახვითაც მეტყველია ნამდვილი მეცნიერების შესაბამისად.

34. „კრედიტი საერთოდ სასარგებლოა, რადგან იგი შესაძლებლობას აძლევს კაპიტალს იმათ ხელიდან, ვისაც არ შეუძლია სარგებლობით მისი გამოყენება, იმათ ხელში გადავიდეს, ვინც მას პროდუქტიულად გამოყენებს. იგი განარიდებს კაპიტალს ისეთი მოსაქმეობიდან, რომელიც მხოლოდ კაპიტალისთვისაა სახეირო, როგორც არის მაგალითად, სახელმწიფო ფონდებში მოთავსება, რათა პროდუქტიული გახადოს იგი მრეწველობაში. იგი აადვილებს ყველა კაპიტალის გამოყენებას და არც ერთს არ სტოვებს უსაქმოდ“ („Economie Politipui“, ტ. II, გვ. 463, მე-4 გამოც.). ბ-ნი სეის მხრივ ეს, ალბათ, უყურადღებობით წარმომდგარი შეცდომაა. ფასიანი ქაღალდების მფლობელის კაპიტალი არასოდეს არ შეიძლება გახდეს პროდუქტიული, — ფაქტიურად იგი არის კაპიტალი. თუ კაპიტალისტი მოინდომებდა თავისი ფასიანი ქაღალდები გაეყიდა და მათში აღებული კაპიტალი პროდუქტიულად გამოეყენებინა, იგი ამის შესრულებას შესძლებდა მხოლოდ იმ გზით, რომ მისი ქაღალდების მყიდველის კაპიტალს მოაშორებდა იმ პროდუქტიულ მოსაქმეობას, რომელშიაც იმყოფებოდა.

35. მრეწველობა თავისი პროდუქტების რაოდენობას ადიდებს მოთხოვნის პროპორციულად და ფასი ეცემა; მაგრამ მინის პროდუქტის რაოდენობა არ შეიძლება გადიდებულ იქნას, და მაღალი ფასი ყოველთვის აუციელებელია, რათა ხელი შეუშალოს მოხმარების გადაჭარბებას მიწოდებაზე“ (Buchanan, vol. IV p.40) . ნუთუ ბ-ნ ბი-

უკენს შეუძლია სერიოზულად ამტკიცოს, რომ მინის პროდუქტის რაოდენობა ვერ გადიდდება, თუ მოთხოვნამ იმატა?

36. მე ვისურვებდი, რომ სიტყვა „მოგება“ გამოტოვებული ყოფილიყო. დოქტორი სმიტი ამას გულისხმობს: რომ ამ ძვირფასი ვენახების მოიჯარადრეთა მოგება მოგების საერთო ნორმაზე უფრო მაღალი უნდა იყოს. თუ იგი არ იქნებოდა უფრო მართალი, მოიჯარადრები არ გადაიხდიდნენ ხარკს, უკეთუ მას მემამულეს ან მომხმარებელს ვერ გადააკისრებდნენ.

37. ამ თხზულების წინა ნაწილში მე აღვნიშნე ის განსხვავება, რომელიც არსებობს საკუთრივ რენტასა და იმ ანაზღაურებას შორის, რომელიც რენტის სახელწოდებით ეძლევა მემამულეს იმ სარგებლობისათვის, რომელიც მემამულის კაპიტალის დახარჯვამ შეუქმნა მოიჯარადრეს. მაგრამ მე, იქნებ საკმაო სიცხადით არ აღვნიშნე ის განსხვავება, რომელიც ამ კაპიტალის შესაძლებელი სხვადასხვაგვარი გამოყენებიდან წარმოსდგება. რადგან კაპიტალი, ერთხელ ფერმის გასაუმჯობესებლად დახარჯული, განუყრელად შეერთებულია მიწასთან და ადიდება ამ მიწის პროდუქტიულ ძალას, ამიტომ ის ანაზღაურება, რასაც მემამულეს აძლევენ მით სარგებლობისათვის, სავსებით რენტის ხასიათის შემცვლელია და რენტის ყველა კანონს ემორჩილება. სრულდება ეს გაუმჯობესება მემამულის ხარჯზე თუ მოიჯარადრის ხარჯზე, იგი, სულერთია, არ იქნება დაწყებული, თუ დიდი ალბათობა არ არის იმისათვის, რომ შემოსავალი, ყოველ შემთხვევაში, იმ მოგების თანასწორი იქნება, რომელიც შეიძლება მიღებულ იქნეს თანატოლი კაპიტალის დახარჯვის გზით, ხოლო რაკი ეს გაუმჯობესება შესრულებილი არის შემდეგ ის შემოსავალი, რომელიც მიიღება, სავსებით რენტის ხასიათის შემცვლელია და ექვემდებარება ყველა იმ ცვლილებას, რომელიც რენტის თვისებადი არის. მაგრამ ამ ხარჯებიდან ზოგი აუმჯობესებს მიწას მხოლოდ განსაზღვრული პერიოდისათვის და სამუდამოდ არ ადიდება მის პროდუქტიულ ძალას. ასე, თუ ეს ხარჯები ხელახლა უნდა იქნეს განმეორებული და ამიტომ მემამულეს არ უქმნის მისი ნამდვილი რენტის მუდმივ დამატებას.

38. „ვაჭრობა ჩვენ გვაძლევს შესაძლებლობას საქონელი მივიღოთ იმ ადგილას, სადაც იგი მოიპოება და მივზიდოთ იმ ადგილას, სადაც მას მოიხმარებენ, ამრიგად, იგი ჩვენ გვაძლევს საშუალებას გავადიდოთ საქონლის ღირებულება მთელი იმ სხვაობით, რომელიც არის

მის ფასში სხვადასხვა ადგილას" (Say, ტ. II, გვ.458) მართალია; მაგრამ რაგვარად მიეცემა საქონელს ეს დამატებითი ღირებულება? იმ გზით, რომ წარმოების ხარჯებს მიემატება, ჯერ ერთი, გადაგზავნის ხარჯები, მეორე, — მოგება ვაჭრის მიერ დახარჯული კაპიტალისათვის, მაშასადამე, საქონელი მეტი ეღირება იმავე მიზეზით, რა მიზეზითაც ყოველი სხვა საქონელი მეტი ეღირება, ვინაიდან მის წარმოებასა და გადაგზავნაზე მეტი შრომა იყო დახარჯული მანამაღ, ვიდრე მას მომხმარებელი იყიდდა. მაგრამ ეს არ უნდა იქნეს დასახული როგორც ვაჭრობის ერთ-ერთი განსაკუთრებული უპირატესობა. თუ ჩვენ ამ საგანს უფრო ყურადღებით განვიხილავთ, ვნახავთ, რომ მთელი ის სარგებლობა, რომელიც ვაჭრობიდან გამოდინარეობს, ბოლოს და ბოლოს იმაში გამოისახება, რომ მისი დახმარებით ჩვენ შესაძლებლობა გვეძლევა შევიძინოთ არა უფრო ღირებულებიანი, არამედ უფრო სასარგებლო საგნები.

39. „ბრიტანეთის ენციკლოპედიის“ უკანასკნელ ტომში, სტატიაში: „სახორბლო კანონები და ვაჭრობა“, შემდეგი ჩინებული რჩევა და მოსაზრება მოიპოება: „თუ ჩვენ მოვისურვებდით მერმისში გადაგვესინჯა ჩვენ მიერ გადაგმული ნაბიჯები, ჩვენ შეგვეძლო შემოგველო ბაჟის თანდათან კლებადი სკალა, რათა მწარმოებლებს დრო ჰქონებოდათ კაპიტალი ამოეღოთ ჩვენი ღარიბი მინების დამუშავებიდან და უფრო ხელსაყრელ მოსაქმეობაში გადაეტანათ. ის ფასი, რომლის დროსაც უცხოეთის ხორბალი უბაჟოდ უნდა იქნეს შემოზიდული, შეიძლებოდა წლიურად შემცირებულიყო 4 ან 5 შილინგით კვარტერისათვის, ვიდრე 80 შილინგის ნაცვლად, რომელიც ახლა საზღვარს შეადგენს, იგი მიაღწევდა 50 შილინგს. მაშინ შესაძლებელი იქნებოდა სრულიად გაგველო ყველა ნავთსადგური და სამუდამოდ გაგვეუქმებია აკრძალვითი სისტემა. როდესაც ეს ბედნიერი დრო დადგება, მაშინ საჭირო აღარ იქნება ძალადობის ხმარება ბუნებაზე. ჩვენი ქვეყნის კაპიტალი და სამეურნეო თაოსნობა მრეწველობის იმ დარგებს მიმართავს, რომლებშიც ბუნებრივი მდგომარეობა, ეროვნული ხასიათი ან პოლიტიკური დაწესებულებები უზრუნველყოფს განსაკუთრებულ უპირატესობას. მაშინ ადგილი ექნება პოლონეთის პურის და კაროლინის ნედლი ბამბის გაცვლას ბირმინგამის ლითონურ პროდუქტებზე და გლაზგოს მუსლინზე. ჭეშმარიტი კომერციული სული, რომელიც უზრუნველყოფს ყოველთვის ხალხთა კეთილდღეობას, შეუთავსებელია

მონოპოლიების ბნელ და უილაჯო პოლიტიკასთან. მთელი დედამიწის ერები ერთი და იმავე სამეფოს პროტექციონებს ემსგავსებოდა, — თავისუფალი და დაუბრკოლებელი ალგებ-მიწვევა ნარმოშობა საყოველთაო და ადგილობრივ სარგებლობასაც". მთელი სტატია ღირსია დიდი ყურადღებისა: იგი მეტად საგულგნობა, ნიჭიერად დანერილია და მონიშნავს, რომ ავტორი სავსებით დაუფლებულია თავის საგანს.

40. ყოველი კაპიტალი, რომელიც ჩამაგრებულია მიწაში, აუცილებლობის გზით, იჯარის გათავების შემდეგ, მემამულის საკუთრებაზე რჩება, — არა მოიჯარადრისა. რა ანაზღაურებასაც უნდა იღებდეს მემამულე თავისი მიწის კვლავ იჯარით გაცემისას, ეს ანაზღაურება ყოველთვის იღებს რენტის ფორმას; მაგრამ რენტის არაფერი გადაიხდის, უკეთუ განსაზღვრული კაპიტალით მეტი პურის მიღება შეიძლება საზღვარგარეთიდან, ვიდრე შინ ამ მიწაზე შესაძლებელია მოყვანილ იქნეს. უკეთუ საზოგადოებაში არსებული გარემოება მოითხოვს პურის შემოტანას, და განსაზღვრული კაპიტალის ხარჯვის გზით 1000 კვარტერს მიღებაა შესაძლებელი, და თუ ეს მიწა, იმავე კაპიტალის დახარჯვისას, 1100 კვარტერს მისცემს, იმ შემთხვევაში 100 კვარტერი აუცილებლად რენტას შეადგენს. მაგრამ თუ საზღვარგარეთიდან 1200 კვარტერის მიღება შეიძლება, მაშინ ეს მიწა აღარ დამუშავდება, ვინაიდან ამ შემთხვევაში იგი მოგების საერთო ნორმის მომცემიც არ იქნება. მაგრამ ეს არ შეადგენს არავითარ ზიანს, რაგინდ დიდი ყოფილიყოს ის კაპიტალი, რომელიც დახარჯული იყო ამ მიწაზე. ეს კაპიტალი პროდუქტის რაოდენობის გასადიდებლად იყო დახარჯული, — ეს იყო, არ უნდა დაგვაინყდეს, საბოლოო მიზანი. და რა მნიშვნელობა აქვს საზოგადოებისათვის, ნახევრით დაიკლო მისი კაპიტალის ღირებულებამ, თუ სულაც მოისპო, უკეთუ საზოგადოება ყოველწლიურად პროდუქტების მეტ რაოდენობას იღებს? ვინც დასტირის ამ შემთხვევაში კაპიტალის დაკარგვას, იგი მომხრეა იმის, რომ მიზანი საშუალებას შეენიროს მსხვერპლად.
41. ჩინებულ თხზულებათა რიცხვში, რომელნიც ამტკიცებენ პურის იმპორტის აკრძალვის პოლიტიკის მიზანშეწონილობას, შეიძლება ჩაითვალოს მაიორ ტორენსის „Essey on the external Corn Trade“. მისი არგუმენტები, მგონია, არავის მიერ არაა დარღვეული და არც შეიძლება დარღვეულ იქნეს.

42. ადამ სმიტი ამბობს: „განსხვავება პროდუქტების და შრომის ნამდვილსა და ნომინალურ ფასს შორის წარმოადგენს არა მარტო თეორიულ ინტერესს, არამედ მას შეიძლება ხშირად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდეს პრაქტიკაშიც“. მე თანახმა ვარ მისი; მაგრამ პროდუქტების და შრომის ნამდვილ ფასს უკეთ არ განსაზღვრავს მათი ფასი საქონელთა სახით, რაც ადამ სმიტისათვის ნამდვილ საზომს წარმოადგენს, ვიდრე მათი ფასი ოქროს და ვერცხლის სახით, რასაც სმიტი ნომინალურ საზომად სთვლის. მუშა მხოლოდ მაშინ იღებს ნამდვილ მართალ ფასს თავის შრომისათვის, როდესაც მას თავისი ხელფასით შრომის უფრო დიდი რაოდენობის პროდუქტი შეუძლია იყიდოს.
43. I ტომში, გვ. 108, ბ-ნი სეი ამბობს, რომ ვერცხლს ამჟამად იგივე ღირებულება აქვს, რაც ლუი XIV მეფობის დროს ჰქონდა, „იმიტომ, რომ ვერცხლის იმავე რაოდენობას პურის იმავე რაოდენობის ყიდვა შეუძლია“.
44. *Elements d,ideologie, voi. IV.p.99.* ამ თხზულებაში ბ-ნმა დესტიუტ დე ტრასიმ მოგვცა სასარგებლო და ჩინებული გამოკვლევა პოლიტიკური ეკონომიის ზოგადი პრინციპების შესახებ. და მე უნდა დავსძინო, ჩემდა სამწუხაროდ, რომ იგი თავისი ავტორიტეტით მხარს უჭერს იმ განსაზღვრას, რომელიც ბ-ნმა სეიმ მისცა სიტყვებს: „ღირებულებას“, „სიმდიდრეს“ და „სარგებლიანობას“.
45. „პირველი ადამიანი, რომელმაც ისწავლა ლითონის დნობა ცეცხლით, არ არის ნამდვილი შემქმნელი იმ ღირებულებისა, რომელსაც ეს პროცესი მატებს დამდნარ ლითონს. ეს ღირებულება შედეგია ცეცხლის ფიზიკური მოქმედებისა, რომელიც შეერთებულია იმ ადამიანთა შრომისმოყვარეობასა და კაპიტალთან, ვინც ამ პროცესს გამოიყენებს ხოლმე“. „ამ შეცდომიდან სმიტმა მცდარი დასკვნა გააკეთა: რომ ყველა პროდუქტის ღირებულება წარმოადგენს ადამიანის ახლანდელ ან წინანდელ შრომას ანუ, სხვა სიტყვებით, რომ სიმდიდრე სხვა არა არის რა, თუ არ დაგროვილი შრომა, და აქედან იგი აკეთებს მეორე, ასევე ყალბ დასკვნას, რომ შრომა ერთადერთი საზომია სიმდიდრისა ანუ პროდუქტების ღირებულებისა“ (თავი IV, გვ.31). დასკვნები, რომლებსაც ბ-ნი სეი არ განასხვავებს, თუმცა ადამ სმიტი, რომლის აზრით სიმდიდრე მდგომარეობს არსებობის, კომფორტისა და სიამოვნების საგანთა სიუხვეში, კი დათანხმდებოდა, რომ მანქანები და ბუნებრივი ფაქტორები მნიშვნელოვნად

ადიდებენ ქვეყნის სიმდიდრეს, მაგრამ არ დათანხმდებოდა, რომ ისინი მატებენ რასმე ღირებულებას”.

46. ადამ სმიტი მიუთითებს ჰოლანდიის მაგალითზე, სადაც, მისი სიტყვით, ადგილი ჰქონდა მოგების დანევას კაპიტალი დაგროვებისა და მით მრენველობის ყველა დარგის გავსების გამო. „მთავრობა იქ სესხულობს 2%-ად, ხოლო კრედიტუნარიანი კერძო ადამიანები 3%-ად“. მაგრამ უნდა გვახსოვდეს, რომ ჰოლანდია იძულებული იყო შეეზიდა თითქმის მთლად ის პური, რომელსაც მოიხმარებდა, და მით, რომ მუშის საარსებო საგნებს მძიმე ხარკებს ადებდა, იგი კიდევ უფრო მალლა სწევდა ხელფასს. ეს ფაქტები საკმაოდ გვიხსნის მოგებისა და სარგებლის დაბალ ნორმას ჰოლანდიაში.
47. ეთანხმება საეკონომიკურ შედეგად დებულება ბ-ნი სეის პრინციპს? „რაც უფრო უხვად მოიპოვება თავისუფალი კაპიტალები მათი გამოყენების შესაძლებლობასთან შედარებით, მით უფრო დაბალ დაინვესტაციას სასესხო კაპიტალის სარგებელი“ (ტ. II, გვ. 108). თუ კაპიტალის თანხის გამოყენება არის ქვეყანაში შესაძლებელი, როგორღა შეიძლება ითქვას, ქვეყანაში კაპიტალი უხვად მოიპოვება მისი გამოყენების შესაძლებლობასთან შედარებით?
48. ადამ სმიტი ამბობს: „როდესაც მრენველობის რომელიმე ცალკეული დარგის პროდუქტი აღემატება იმას, რასაც ქვეყნის მოთხოვნა საჭიროებს, — გარდამეტი უნდა გაიგზავნოს საზღვარგარეთ და გაცვილილ იქნეს რამეზე, რის მიმართ შინ მოთხოვნა არსებობს. ასეთი ექსპორტის გარეშე ქვეყნის პროდუქტიული შრომის ნაწილი უნდა შეწყვეტილიყო და მისი ნლიური პროდუქტის ღირებულება შემცირებულიყო. დიდი ბრიტანეთის მინა და შრომა ჩვეულებრივ მეტ პურს, შალეულს და ლითონურ პროდუქტს იძლევა, ვიდრე მოითხოვს შინაური ბაზარი. მაშასადამე, გარდამეტი ნაწილი საზღვარგარეთ უნდა გაიგზავნოს და იქ გაცვილილ იქნას რამეზე, რომლისთვისაც მოთხოვნა არსებობს შინ. მხოლოდ ასეთი ექსპორტის გზით შეუძლია ამ გარდამეტს მიიღოს ღირებულება, რომელიც საკმარისია მის წარმოებაზე განუღებული შრომისა და ხარჯების ასანაზღაურებლად“. ამონერილი ადგილის საფუძველზე ადამიანს შეიძლებოდა ეფიქრა, რომ ადამ სმიტის დასკვნა ასეთია: რომ ჩვენ ერთგვარ იძულებული ვართ პურის, შალეულის და ლითონური პროდუქტების გარდამეტი ვანარმოოდ დ რომ კაპიტალი, რომელიც ამ საგნებს აწარმოებს, ვერ იქნებოდა სხვა რამეზე გამოყენებული.

მაგრამ, სინამდვილეში, ყოველთვის არჩევის საგანს შეადგენს, თუ რა წესით იქნება კაპიტალი გამოყენებული და ამიტომ არ შეიძლება ადგილი ჰქონდეს დიდი ხნით რაიმე პროდუქტის გარდამეტს. წინააღმდეგ შემთხვევაში მისი ფასი მის ბუნებრივ დონეზე დაბლა დაინედა და კაპიტალი უფრო მოსაგებიან მოსაქმეობაში გადავიდოდა. არც ერთ მწერალს არ უჩვენებია დოქტორ სმიტზე უფრო კარგად და ნიჭიერად, რომ კაპიტალს ყოველთვის აქვს ტენდენცია გადავიდეს მრეწველობის ისეთი დარგებიდან, სადაც წარმოებული საქონელთა ფასი არ ჰფარავს მათ საწარმოებლად და ბაზარზე გასაგზავნად გაწეულ ყველა ხარჯს, ჩვეულებრივი მოგების ჩათვლით (იხ. წიგ. I, თავი X).

49. „ყველა სახის სახელმწიფო სესხს ის უხერხულობა ახლავს, რომ მით კაპიტალი ან კაპიტალის ნაწილები გამოეცლება პროდუქტიულ გამოყენებას და გადაეცემა მოხმარებას, ხოლო თუ სესხის აღებას ადგილი აქვს ისეთ ქვეყანაში, რომლის მთავრობა დიდ ნდობას იწვევს, სესხს, გარდა ამისა ის უხერხულობა ახლავს, რომ კაპიტალის სარგებელი მაღლა იწევს, აბა ვინ ისურვებდა ფული ესესხებია სოფლის მეურნეობისათვის, მრეწველობისათვის ან ვაჭრობისათვის 5%-ად წელიწადში, როდესაც მას გვერდით ჰყავს სესხის ამლები, რომელიც მზადაა გადაიხადოს 7 ან 8% სარგებელი? იმ სახის შემოსავალი, რომელსაც კაპიტალის მოგება ეწოდება, მაშინ მაღლა იწევს მოხმარებლის ხარჯზე. მოხმარება მცირდება პროდუქტების გაძვირების გამო, და ნაკლები მოთხოვნა არსებობს სხვა პროდუქტიული სამსახურის მიმართ, ნაკლებ კარგი გასამრჯელო გაიღება ამ სამსახურისათვის. მთელი საზოგადოება, კაპიტალისტების გამოკლებით, იტანჯება ასეთი მდგომარეობის გამო“. კითხვაზე: „ვინ მოისურვებდა ფული ესესხებია სოფლის მეურნეობისათვის, ფაბრიკანტებისათვის და ვაჭრებისათვის 5%-ად წელიწადში, როდესაც სხვა მოსესხე, ნაკლები კრედიტის მქონებული მზადაა 7 ან 8% გადაიხადოს?“ მე ვუპასუხებ: ყველა ჭკვიანი და გონიერ ადამიანი. რადგან სარგებლის ნორმა 7 ან 8%-ს შეადგენს იქ, სადაც ფულის გამსესხებელი არაჩვეულებრივ რისკს განიცდის, ამიტომ განა სარგებლის ნორმა ასევე მაღალი უნდა იყოს იქაც, სადაც გამსესხებელი ასეთი რისკისგან თავისუფალია? ბ-ნი სეი სცნობს, რომ სარგებლის ნორმა მოგების ნორმაზეა დამოკიდებული; მაგრამ აქედან კიდევ არ გამომდინარეობს, რომ მოგების ნორმა სარგებლის

- ნორმაზეა დამოკიდებული. ერთი არის მიზეზი, მეორე არის შედეგი და შეუძლებელია რაიმე გარემოებამ მათ ადგილები შეაცვლევინოს.
50. სხვა ადგილას იგი ამბობს: „რაგინდ დიდი შეიძლება იყოს პრემიით გამოწვეული გაფართოება საგარეო ბაზრისა, იგი ყოველთვის ხდება შინაური ბაზრის ხარჯზე, ვინაიდან ყოველი ბუშელი პური, რომელიც გაიზრდება პრემიის დახამარებით და რომელიც უპრემიოდ არ იქნებოდა გაზიდული, შინაურ ბაზარზე დარჩებოდა, რათა გაედიდებია მოხმარება და გაენია ამ პროდუქტის ფასი. უნდა აღინიშნოს, რომ პურის ექსპორტზე დანესებული პრემია, როგორც ყოველი სხვა საექსპორტო პრემია, ორ სხვადასხვა ხარკს აკისრებს ხალხს: ჯერ ერთი, ხარკს, რომელიც მან უნდა გაიღოს პრემიის გადასახდელად, და, მეორე, ხარკს, რომელიც წარმოსდგება პროდუქტის ფასის აწევის გამო შინაურ ბაზარზე და რომელიც, ამ განსაკუთრებული სახის პროდუქტისათვის, გადახდილი უნდა იქნეს ხალხის მთელი მასის მიერ, ვინაიდან ხალხის მთელი მასა არის პურის მყიდველი. ამიტომ, როდესაც საქმე ამ განსაკუთრებულ პროდუქტს შეეხება, ამ ორი ხარკიდან მეორე ხარკი გაცილებით უმძიმესი არის“. „ამრიგად, ყოველ 5 შილინგზე, რომელიც მოსახლეობამ უნდა გაიღოს პირველ ხარკის გადასახდელად, მან კიდევ 6 გირვანქა და 4 შილინგი უნდა გაიღოს მეორე ხარკის გადასახდელად“. „ამგვარად, პურის არაჩვეულებრივი გაზიდვა, რომელსაც პრემია იწვევს, ამცირებს ყოველწლიურად შინაურ ბაზარს და მოხმარებას სწორედ იმდენით, რამდენითაც უცხო ბაზარს და მოხმარებას აფართოებს; გარდა ამისა, ზღუდავს რა ქვეყნის მოსახლეობას და მრეწველობას, მას აქვს საბოლოო ტენდენცია შეზღუდოს და შეაფერხოს შინაური ბაზრის თანდათან გაფართოება და ამრიგად, ბოლოს და ბოლოს, პურის მთელი ბაზარი და მოხმარება უფრო შეზღუდოს, ვიდრე გაადიდოს“.
51. ამავე აზრისაა ბ-ნი სეიც (Vol. II, p.335)
52. იხ. თავი რენტის შესახებ
53. ბ-ნი სეი ფიქრობს, რომ ადგილობრივი მრეწველობის სარგებლობა არაა მარტოოდენ დროებითი. „მთავრობა, რომელიც განსაზღვრულ უცხო საქონელთა იმპორტს აბსოლუტურად კრძალავს, მონოპოლიას აწესებს იმათ სასარგებლოდ, რომელნიც ქვეყნის შიგნით აწარმოებენ იმ საქონელთ და იმათ საზარალოდ, რომელნიც მათ მოიხმარენ. სხვა სიტყვებით, რადაგან ადგილობრივ მწარმოებ-

ლებს იმ საქონელთა გაყიდვის მონოპოლია აქვთ, — მათ შეუძლიათ მათი ფასი მაღლა ასწიონ და შინაური მომხმარებლები, რადგან მათ საქონლის სხვაგან შექენა არ შეუძლიათ, იძულებული არიან უფრო მაღალ ფასში იყიდონ" (Vol. I, p.201). მაგრამ რანაირად შეუძლიათ ამ მწარმოებლებს თავიანთ საქონელთა ფასის გაჩერება ხანგრძლივად მათ ბუნებრივ ფასზე მაღლა თუ თითოეულ მათ თანამოქალაქეს თავისუფლად შეუძლია მრეწველობის იმავე დარგში მოსაქმეობის დაწყება? ისინი დაცულნი არიან უცხო კონკურენციისაგან, მაგრამ არა შინაურისაგან. ნამდვილი ზიანი, რომელიც ქვეყნისათვის წარმოსდგება ასეთი მონოპოლიების გამო, — უკეთეს შეიძლება მათ ეს სახელწოდება მიეცეთ, — მდგომარეობს არა ასეთ საქონელთა საბაზრო ფასის აწევაში, არამედ მათი ნამდვილი და ბუნებრივი ფასის აწევაში. წარმოების ხარჯების გადიდების გამო, ქვეყნის შრომის ნაწილს ნაკლებპროდუქტული გამოყენება ეძლევა.

54. „ისეთი ქვეყანა, როგორც დიდი ბრიტანეთია, რომელიც მდიდარია სხვადასხვაგვარი მანუფაქტურული პროდუქტებით და რომელსაც ყოველი საზოგადოების სავაჭრო მოთხოვნილების დაკმაყოფილება შეუძლია, საჭიროებს მხოლოდ თავისუფალ ვაჭრობას, რათა უზრუნველყოფილი იყოს პურის ნაკლებობისაგან. მსოფლიოს ხალხები ისეთ მდგომარეობაში არ არიან, რომ იძულებული იყვნენ წილი ჰყარონ იმის შესახებ, თუ ვინ უნდა განიცადოს მათში შიმშილი. მსოფლიოში ყოველთვის უხვად მოიპოება საზრდო იმისათვის, რომ სიუხვეში ვიმყოფებოდეთ, საჭიროა მხოლოდ ხელი ავიღოთ ჩვენში არსებულ აკრძალვასა და შეზღუდვაზე და წინააღმდეგობა აღარ გავუწიოთ განგების კეთილ სიბრძნეს“. (სტატია „სახორბლო კანონები და ვაჭრობა“ „Encyclopedia Britannica“-ს დამატებით ტომში).

55. განა არ ეწინააღმდეგება შემდეგი ადგილები ტექსტში აღნიშნულ ციტატას? „გარდა იმისა, რომ შინაური ვაჭრობა, თუმცა მას ნაკლები ყურადღება ექცევა (იმიტომ რომ იგი მრავალ სხვადასხვა ხელში იმყოფება). მოცულობით უმნიშვნელოვანესი არის, იგი უდიდესი სარგებლობის მომტანიც არის, პროდუქტები, რომელთა გაცვლა-გამოცვლას აქვს ადგილი ამ ვაჭრობაში, ერთი და იმავე ქვეყნის პროდუქტებია აუცილებლად“ (Vol. I, p. 84). ინგლისის მთავრობამ ვერ შენიშნა, რომ ყველაზე უფრო ხელსაყრელი გაყიდვის ოპერაცია ის ოპერაციებია, რომლებსაც ერი აწარმოებს თავის თავთან, იმიტომ რომ ამ ოპერაციებს ადგილი აქვს მხოლოდ იმდენად, რამდენადაც

ერს ორი ღირებულება აქვს შექმნილი: ღირებულება, რომელსაც ჰყიდიან და ღირებულება, რომლითაც ყიდულობენ" (Vol. I, p. 221). 26-ე თავში განვიხილავთ ამ შეხედულების საბუთიანობას.

56. იხ. ზევით გვ. 120-121.

57. ბ-ნი სეი იზიარებს ადამ სმიტის შეხედულებას. „კაპიტალის ყველაზე უფრო პროდუქტიულ გამოყენებას წარმოადგენს, მინათმოქმედების შემდეგ, მისი გამოყენება მანუფაქტურულ მრეწველობაში და საშინაო ვაჭრობაში, იმიტომ რომ მას მოძრაობაში მოჰყავს სამრეწველო საქმიანობა, რომლის მოგება მოპოვებულია ქვეყნის შიგნით, მაშინ როდესაც საგარეო ვაჭრობაში გამოყენებული კაპიტალი განურჩევლად ყველა ქვეყნის მრეწველობის და მიწის პროდუქტივობას ადიდებს“.

„კაპიტალის ყველაზე ნაკლებ ხელსაყრელ გამოყენებას ერისათვის წარმოადგენს მისი გამოყენება იმ ვაჭრობაში, რომელიც ეწევა პროდუქტის ტრანსპორტს უცხოეთიდან უცხოეთში“ (Say, Vol. II, p. 120).

58. ეს, იქნებ, ნამეტან მკაცრად არის გამოთქმული, ვინაიდან მუშას ხელფასის სახელწოდებით საზოგადოდ მეტი ეძლევა, ვიდრე რაც აბსოლუტურად აუცილებელ წარმოების ხარჯს შეადგენს. ამ შემთხვევაში მუშა იღებს ქვეყნის წმინდა პროდუქტის ნაწილს. მას შეუძლია იგი დაზოგოს ან დახარჯოს; ანდა შეიძლება ამ ნაწილმა შესაძლებლობა მისცეს მას ხელი შეუწყოს ქვეყნის დაცვას.

59. ბ-ნმა სეიმ სრულიად ყალბად გაიგო ჩემი აზრით, იფიქრა რა, რომ მე არად ვაგდებ ბედნიერებას ესოდენ მრავალ ადამიანთა. მე მგონია, ტექსტი საკმაოდ უჩვენებს, რომ ჩემი შენიშვნები მხოლოდ იმ არგუმენტს შეეხება, რომლებსაც ეყრდნობა ადამ სმიტი.

60. „შეიძლება ბედნიერებად ჩაითვალოს, რომ საგანთა ბუნებრივი მსვლელობა კაპიტალებს იზიდავს უპირატესად არა იქ, სადაც ისინი უდიდეს მოგებას მიიღებდნენ, არამედ იქ, სადაც მათი მოქმედება უალრესად ხელსაყრელია მთელი საზოგადოებისათვის“. (ტ. II, გვ. 122). ბ-მა სეიმ არ გვაცნობა, რომელია ის მოსაქმეობა, კერძო პირთათვის რომ უალრესად ხელსაყრელია და სახელმწიფოსთვის კი არ არის უალრესად ხელსაყრელი. თუ ქვეყნები, რომელთაც ცოტა კაპიტალი აქვთ, მაგრამ — ბევრი ნაყოფიერი მიწა, ადრიაანად არ ჰკიდებენ ხელს საგარეო ვაჭრობას, ამის მიზეზი იმაში მდგომარეობს, რომ ეს ვაჭრობა ნაკლებ ხელსაყრელია კერძო პირთათ-

ვის და, მაშასადამე, ასევე ნაკლებ ხელსაყრელია სახელმწიფოსთვისაც.

61. ყველაფერი, რასაც მე ოქროს მონეტაზე ვამბობ, თანაბრად შეეხება ვერცხლის მონეტასაც, მაგრამ საჭირო არაა თითოეულ შემთხვევაში ორივე იყოს მოხსენებული.

62. ეს და შემდეგი აბზაცები, რომლებიც ფრჩხილებში არის მოქცეული, ამოღებულია შემდეგი სათაურის მქონე პამფლეტიდან: „Proposals for an Economical and Secure Currency“, რომელიც ავტორმა 1816 წელს გამოაქვეყნა.

63. ფასი — 3 გირვ. სტერლ. 17 შილ., რომელიც ტექსტშია აღნიშნული, რასაკვირველია, თვითნებური ფასი არის. იქნებ შესაძლებელი იყოს კარგი საბუთის მოყვანა იმისათვის, რომ იგი ცოტათი ანეულ იქნეს ან ცოტათი დანეულ იქნეს. თუ მე ფასად 3 გირვ. სტერლ. 17 შილინგს ვიღებ, ამით მე მინდა მხოლოდ ილუსტრაცია მივცე პრინციპს. ფასი ისე უნდა იყოს დადგენილი, რომ ოქროს გამყიდველისთვის უფრო ხელსაყრელი იყოს ოქროს მიყიდვა ბანკისთვის, ვიდრე მისი გაგზავნა ზარაფხანაში მონეტად მოჭრის მიზნით.

იგივე შენიშვნა შეეხება აგრეთვე 20 უნცის რაოდენობას, რომელიც მე მაქვს მინიმუმად აღებული. შესაძლებელია აღმოჩნდეს კარგი საბუთი იმისათვის, რომ ეს მინიმუმი დამყარებულ იქნეს 10-ზე ან 30-ზე.

64. ახლახან ლორდი ლოდერდალი ამტკიცებდა პარლამენტში, რომ ანინდელი სამონეტო კანონმდებლობის არსებობისას, ბანკი ვერ შესძლებდა თავისი ბანკროტების განაღდებას მონეტით. ვინაიდან ამ ორი ლითონის შეფარდებითი ღირებულება ისეთია, რომ ყველა მოვალისათვის ხელსაყრელი იქნებოდა ვერცხლით გადაეხადა თავისი ვალი და არა ოქროთი, მაშინ როდესაც კანონი ბანკის ყველა კრედიტორს უფლებას აძლევს ოქრო მოითხოვოს ბანკროტების სამაგიეროდ. ეს ოქრო, ლორდის აზრით, შეიძლება გაზიდულიყო მოგებით და ამ შემთხვევაში, — ამტკიცებს იგი, — ბანკი, რათა საჭირო ოქროს მარაგი ჰქონებოდა, იძულებული იქნებოდა ოქრო ყოველთვის პრემიით ეყიდა და *al pari* გაეყიდა. თუ ყოველ სხვა მოვალეს შეეძლებოდა ვერცხლით გადახდა, ლორდი ლოდერდალი მართალი იქნებოდა; მაგრამ მოვალეს არ შეუძლია ასე მოიქცეს, თუ მისი ვალი 40 შილინგს აღემატება. მაშასადამე, ეს გარემოება შეზღუდავდა მიმოქცევაში მყოფი მონეტების რაოდენობას (უკეთუ

თვითონ მთავრობას არ ჰქონდა თავისთვის უფლება დატოვებულნი შეეჩერებია ამ ლითონის მონეტად მოჭრა, როდესაც იგი ამას საჭიროდ ჩათვლიდა), იმიტომ რომ, თუ მეტად ბევრი ვერცხლი იქნებოდა მონეტად მოჭრილი, მისი შეფარდებითი ღირებულება ოქროს მიმართ დაიწევდა და არავინ არ აიღებდა მას 40 შილინგზე მეტ ვალში, უკეთუ ანაზღაურებას არ მიიღებდა მისი უფრო დაბალი ღირებულებისათვის. 100 გირვ. სტერლინგის ვალის გადასახდელად საჭირო იქნებოდა 100 სოვერენი ან 100 გირვ. სტერლინგის თანხის ბანკნოტები; ვერცხლის მონეტით კი საჭირო იქნებოდა 105 გირვ. სტერლინგი, უკეთუ მიმოქცევაში მეტად ბევრი ვერცხლი მოიპოებოდა. ამრიგად, არსებობს ორი დამაბრკოლებელი საშუალება ვერცხლის მონეტის მეტად დიდი რაოდენობის წინააღმდეგ: ჯერ ერთი, პირდაპირი საშუალება, რაც იმაში გამოისახება, რომ მთავრობას შეუძლია ყოველთვის შეაჩეროს ვერცხლის მოჭრა მონეტად; მეორე, ის, რომ არავის არ ექნება ინტერესი თავისი ვერცხლი ზარაფხანაში გაგზავნოს, თუნდაც რომ მას ეს შეეძლოს, იმიტომ რომ, თუ ვერცხლი მოჭრილი იქნებოდა მონეტად, მას მსვლელობა ექნებოდა არა მისი მონეტური ღირებულების მიხედვით, არამედ მხოლოდ მისი საბაზრო ღირებულების მიხედვით.

65. „ოქროს და ვერცხლის ის რაოდენობა, რომელიც ამჟამად არსებობს, მხოლოდ ჭურჭლის და სამკაულის დამზადებას რომ ემსახურებოდეს, აღნიშნული ლითონები ძალიან უხვად იქნებოდა და მათი ფასი — გაცილებით უფრო იაფი, ვიდრე დღეს არის. სხვა სიტყვებით, მათი გაცვლისას სხვა პროდუქტებზე ჩვენ უნდა მიგვეცა პროპორციულად უფრო დიდი რაოდენობა ამ ლითონებისა. მაგრამ რადგან მათი დიდი ნაწილი ფულის მოსაჭრელად იხმარება, და ეს ნაწილი სხვა არაფრისთვის არ იხმარება, ამიტომ ავეჯისა და სამკაულის სანარმოებლად ნაკლები რჩება; და აი, ეს იშვიათობა ადიდება ამ ლითონების ღირებულებას“ (S a y, Vol. II. p. 316).
66. An Inquiry into the Nature and Origin of Public Wealths, p. 13.
67. „შრომის მოთხოვნა დამოკიდებულია საბრუნავი კაპიტალის, და არა ძირითადის, გადიდებაზე. ეს რომ მართალი იყოს, რომ შეფარდება ამ ორი სახის კაპიტალს შორის ყველა დროსა და ყველა ქვეყანაში ერთნაირი არის, მაშინ აქედან მართლაც ის დასკვნა გამოიტანებოდა, რომ მოსაქმეობაში ჩაბმული მუშების რიცხვი შეეფარდება სახელმწიფოს სიმდიდრეს. მაგრამ ასეთ ნაგულისხმევს არ ახლავს

სიმართლის ნიშანწყალი. რამდენადაც ხელოვნება ვითარდება და ცივილიზაცია ვრცელდება, ძირითადი კაპიტალი სულ უფრო და უფრო დიდი ხდება საბრუნავის მიმართ. იმ ძირითადი კაპიტალის სიდიდე, რომელიც ერთი თოფი ბრიტანული მუსლინის წარმოებაზე იხმარება, ყოველ შემთხვევაში ასჯერ, და იქნებ ათასჯერაც, უფრო დიდია იმ კაპიტალზე, რომელიც ინდოეთის ასეთივე ერთი თოფი მუსლინის წარმოებაზე იხმარება, ხოლო გამოყენებული საბრუნავი კაპიტალის შეფარდება ასჯერ ან ათასჯერ უფრო პატარა არის. ადვილი გასაგებია, რომ, განსაზღვრულ პირობებში, ამა თუ იმ მრეწველი ხალხის წლიური დანაზოგის მთელი თანხა შეიძლება მიემატოს ძირითად კაპიტალს, და ამ შემთხვევაში ეს არ მოახდენდა არავითარ გავლენას შრომის მოთხოვნის გადიდებაზე". (B a r t o n, On the Condition of the Labouring Classes of Society, p. 16).

ჩემი აზრით, ადვილი გასაგები არაა, რომ, რაიმე პირობებში, კაპიტალის ზრდას არ მოჰყვებოდეს შრომის მოთხოვნის ზრდა; დიდი-დიდი, რისი თქმსც ჩვენ შეგვიძლია, არის ეს: რომ შრომის მოთხოვნა კლებადი პროპორციით გაიზრდებოდა. ბ-ნი ბარტონი, ზემოაღნიშნულ თხზულებაში, მე მგონია, სწორ შეხედულებას გადმოგვცემს ზოგ იმ გავლენის შესახებ, რომელიც ძირითადი კაპიტალის მოცულობის გადიდებას აქვს მუშათა კლასის მდგომარეობაზე. მისი გამოკვლევა ბევრ ძვირფას ცნობას შეიცავს.

68. „An Inquiry into Nature and Progress of Rent“, p. 15.

69. შეად. გვ. 83-84, სადაც მე ვცდილობდი მეჩვენებია, რომ როგორც უნდა იყოს პურის წარმოების სიადვილე ან სიძნელე, ხელფასს და მოგებას, ერთად აღებულს, იგივე ღირებულება ექნება. როდესაც ხელფასი აიწევს, ეს ხდება ყოველთვის მოგების ხარჯზე, და როდესაც იგი დაიწევს მოგება ყოველთვის აიწევს.

70. ერთ თავის უკანასკნელ ნაწარმოებში ბ-ნი მალთუსი აღნიშნავს, რომ მე მისი აზრი აღნიშნულ ციტატაში ყალბად გავიგე, ვინაიდან მას სრულიადაც არ უფიქრია იმის მტკიცება, რომ რენტა მატულობს ან დაბლა იწევს უშუალოდ და აუცილებლად მიწის ნაყოფიერობის ზრდასა ან შემცირებასთან ერთად. თუ ეს ასეა, მე მართლა ყალბად გამიგია მისი აზრი. ბ-ნი მალთუსის სიტყვები ასეთი იყო: „შეამცირეთ ეს სიუხვე, შეამცირეთ მიწის ნაყოფიერობა, და გარდამეტი (რენტა) შემცირდება; შეამცირეთ ეს სიუხვე კიდევ უფრო, და გარდამეტი ქრება“. ბ-ნი მალთუსს გამოთქმული აქვს დებულება არა

როგორც პირობითი, არამედ როგორც აბსოლუტური. მე წინააღმდეგი ვიყავი დებულებისა, რამდენადაც მე მისი აზრი იმგვარად გავიგე, რომ მინის ნაყოფიერობის შემცირება ვითომ შეუთავსებელია რენტის გადიდებასთან.

71. რაოდენობის რა გადიდებაზე ლაპარაკობს ბ-ნი მალთუსი? ვინ ანარმოებს მას? ვის შეიძლება პქონდეს რაიმე მოტივი ანარმოოს იგი უფრო ადრე ვიდრე დამატებითი რაოდენობის მოთხოვნა წარმოსდგებოდეს.

72. „Inquiry“ და სხვა „ყველა განვითარების გზაზე მყოფ, ქვეყანაში პურის საშუალო ფასი არასოდეს არაა იმ ფასზე მაღალი, რომელიც პროდუქტის საშუალო ზრდის განსაგრძნობადაა საჭირო“. („Observations“, p.21)

მინაზე ახალი კაპიტალის გამოყენებისას, მზარდი მოსახლეობის მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად, ამ მნიშვნელოვანი საკითხის გადაჭრა: გამოყენებული იქნება ეს კაპიტალი ახალი მიწების დასამუშავებლად, თუ უკვე დამუშავებაში მყოფი მიწების გასაუმჯობესებლად, ყოველთვის ამ კაპიტალის მოსალოდნელ გამოსავალზე არის დამოკიდებული; და მთლიანი მოგების ყოველი შემცირება ამცირებს სტიმულს კაპიტალის ამგვარად გამოყენებისათვის. ფასის ყოველი შემცირება, რომელსაც მაშინვე და სავსებით განონანსწორება არ ეძლევა ფერმის ყველა საჭირო ხარჯის პროპორციული დაწევით, ყოველი საადგილმამულო ხარკი, სასოფლო, სამეურნეო კაპიტალზე დაწესებული ყოველი ხარკი ფერმერის მოხმარების საგნებზე დაწესებული ყოველი ხარკი, — ყველა ეს სათვალავში მიიღება გამოანგარიშების დროს; და თუ, ყველა ამ ხარჯების გამოკლების შემდეგ, პროდუქტის ფასი არ სტოვებს ჯეროვან ანაზღაურებას დახარჯული კაპიტალისათვის მოგების საერთო ნორმის შესაბამისად, და რენტას რომელიც იმ რენტას მაინც უდრის, რომელსაც იძლეოდა მინა თავის წინანდელ მდგომარეობაში, იმ შემთხვევაში აღარ იქნება არავითარი საკმარისი მოტივი იმისათვის, რომ შესრულებულ იქნეს განზრახული გაუმჯობესება!“. („Observations“, p.22).

73. იხ. გვ 86.

74. იხ. გვ 50 და შემდ.

75. საჭირო არაა ანიშნული იქნეს თითოეულ შემთხვევაში, მაგრამ ყოველთვის უნდა გვახსოვდეს, რომ რამდენადაც მხედველობაში

გვაქვს ნედლი პროდუქტის ფასი და რენტის აწევა, შედეგები იგივე იქნება, დაიხარჯება განსაზღვრული სიდიდის დამატებითი კაპიტალი ახალ მიწაზე, რომლისათვის არავითარ რენტას არ იხდიან, თუ დაიხარჯება უკვე დამუშავებაში მყოფ მიწაზე, უკეთეს ორთავე ნაკვეთზე მიღებული პროდუქტის რაოდენობა სრულებით ერთნაირი არის (იხ. გვ. 42).

ამ თხზულების ფრანგული თარგმანისთვის გაკეთებულ შენიშვნებში ბ-ნი სეი შეეცადა დაენახებია, რომ არასოდეს არ არსებობს ისეთი მიწა რომელიც დამუშავებაში კი იყოს შესული და რენტას არ იხდიდეს, და, სრულიად კმაყოფილი თავისი არგუმენტაციით ამ პუნქტის შესახებ, იგი აცხადებს, რომ მან დაარღვია ყველა დასკვნა, რომელიც იმ მოძღვრებიდან გამომდინარეობს, ასე, მაგალითად, იგი ფიქრობს, რომ მე მართალი არ ვარ, როდესაც ვამტკიცებ, რომ პურზე და სხვა ნედლ პროდუქტზე დაწესებული ხარკი ადიდება რამათ ფასს, აწევა მომხმარებელს და არა რენტას. იგი ამტკიცებს, რომ ასეთი ხარკები უნდა დააწვეს რენტას. მაგრამ ვიდრე ამ თავისი შენიშვნის სისწორის დასაბუთებას შესძლებდეს, ბ-ნმა სეიმ უნდა დაგვანახვოს ჯერ, რომ სრულიად არ არსებობს ისეთი კაპიტალი, რომელიც იმგვარ მიწაზე გამოიყენებოდეს, რომლისათვის არავითარ რენტას არ იხდიან (შეად. ამ შენიშვნის დასაწყისი და ამ თხზულების გვ. 39 და 43). ხოლო მას ეს არც კი უცდია თავისი შენიშვნების არც ერთ ადგილას მას არ დაურღვევია, და არა თუ ეს არც კი აღუნიშნავს ის მნიშვნელოვანი მოძღვრება. ფრანგული გამოცემის II ტომის 182 გვერდისთვის გაკეთებული შენიშვნიდან სჩანს, რომ მან, ეტყობა, არც კი იცის, რომ არსებობს ასეთი მოძღვრება.

76. „Observations on the Corn Laws“, p. 4.

77. როდესაც მე ამ ფურცლების სტამბაში გაგზავნის წინ ეს ადგილი ბ-ნ მალთუსს ვაჩვენე, მან მითხრა „ამ ორ შემთხვევაში უყურადღებობის მიზეზით, წარმოების ხარჯების ნაცვლად ტერმინი ნამდვილი ფასი მაქვს ნახმარიო. ჩემ მიერ ყველა ზემონათქვამიდან სჩანს, რომ, ჩემი აზრით, სწორედ ამ ორ შემთხვევაში იხმარა ბ-ნმა მალთუსმა ტერმინი „ნამდვილი ფასი“ მისი ჭეშმარიტი და სწორი მნიშვნელობით და მხოლოდ წინა შემთხვევაში აქვს მას იგი უსწოროდ ნახმარიო.

78. იხ. გვ. 40.

79. მანუფაქტურული პროდუქტების ღირებულება, სინამდვილეში, ამ

პროპორციითაც არ დაინევედა, იმიტომ, რომ ჩვენ მიერ ნაგულისხმევ პირობებში წარმოსდგება ძვირფას ლითონთა ახალი განაწილება სხვადასხვა ქვეყნებს შორის. ჩვენი იაფი პროდუქტები გაიზიდავოდა ოქროსა და პურზე გასაცვლელად, ვიდრე ოქროს დაგროვება არ დასწევდა ოქროს ღირებულებას და არ ასწევდა პროდუქტების ფასს.

80. „The Grounds of an Opinion etc.“, p. 36.
81. იმავე თხზულების სხვა ადგილას ბ-ონ მალთუსს მიღებული აქვს, რომ საქონელთა ფასი იცვლება 25 ან 20%-ით, როდესაც პურის ფასი 33 1/3%-ით იცვლება.
82. აი, რას ამბობს ბ-ნი სეი მთლიანი და წმინდა პროდუქტის შესახებ: „მთელი წარმოებული ღირებულება შეადგენს მთლიან პროდუქტს; ეგვევ ღირებულება, წარმოების ხარჯების გამოკლების შემდეგ, შეადგენს წმინდა პროდუქტს. (Vol. II, p. 491). ამრიგად, წმინდა პროდუქტი არ შეიძლება არსებობდეს, რადგან, ბ-ნი სეის თანახმად წარმოების ხარჯები რენტისგან, ხელფასის გარდა მოგებისგან შესდგება. 508 გვერდზე იგი ამბობს: „პროდუქტის ღირებულება, პროდუქტიული სამსახურის ღირებულება, წარმოების ხარჯების ღირებულება, — ყველა ეს მსგავსი ღირებულებაა, უკეთუ საგნები მათ ბუნებრივ მსვლელობაშია დატოვებული“. გამოაკელით მთელს მთელი, და თქვენ დაგრჩებათ არაფერი.
83. მაკ კულოხი თავის ჩინებულ თხზულებაში იცავს იმ ღონისძიებებს, რომლებითაც სახელმწიფო ვალში გადასახდელი უნდა შეეთანხმოს პურის შემცირებულ ღირებულებას. იგი მომხრეა თავისუფალი ვაჭრობის, მაგრამ ფიქრობს, რომ ასეთი ვაჭრობის დაწესება დაკავშირებული უნდა იყოს სარგებლის შემცირებასთან სახელმწიფოს კრედიტორებისათვის.